

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Kuram / Siyaset-Güncel

Hazırlayanlar

Leo Panitch - Colin Leys

küresel parlama noktaları

emperyalizme ve
neoliberalizme
karşı tepkiler

İngilizceden çeviren:
Tuncel Öncel

L. PANITCH - C. LEYS • KÜRESEL PARLAMA NOKTALARI

Yordam Kitap

Eserin orijinal adı:
Global Flashpoints
Reactions to imperialism and neoliberalism
(Merlin Press, 2007, Londra)

SOCIALIST REGISTER 2008

KÜRESEL PARLAMA NOKTALARI

Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler

Hazırlayanlar

Leo Panitch ve Colin Leys

İngilizceden Çeviren

Tuncel Öncel

Yordam Kitap: 67 • Küresel Parlama Noktaları / Socialist Register 2008
ISBN-978-9944-122-63-4 • Çeviri: Tuncel Öncel • Düzeltme: Mehmet Tayak
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Sayfa Düzeni: Gönül Göner
Birinci Basım: Şubat 2009 • Yayın Yönetmeni: Hayri Erdoğan
© The Merlin Press, 2007 (merlinpress.co.uk) © Yordam Kitap, 2008

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
Nuruosmaniye Caddesi Eser İşhanı No: 23 Kat:1/105Cağaloğlu 34110 İstanbul
T: 0212 528 19 10 F: 0212 528 19 09 W: www.yordamkitap.com
E: info@yordamkitap.com

Baskı: Graphis Matbaa
Yüzyıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi
2. Cadde No: 202/A Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 629 06 07

siyaset - güncel

KÜRESEL PARLAMA NOKTALARI

Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler

İÇİNDEKİLER

Önsöz / <i>Leo Panitch ve Colin Leys</i>	9
İSLAM, İSLAMCILIKLAR VE BATI / <i>Aijaz Ahmad</i>	15
İSLAMCILIK VE İMPARATORLUK:	
İSLAMCI EMPERYALİZM KARŞITLIĞININ AYKIRI DOĞASI / <i>Asef Bayat</i>	51
GÜNÜMÜZDE DİN VE SİYASET: MARKSİST BİR BAKIŞ / <i>Gilbert Achcar</i>	67
İRAK'I ANLAMAK / <i>Sabah Alnasseri</i>	86
İSRAİL'İN SÖMÜRGEÇİ KUŞATMASI VE FİLİSTİNLİLER / <i>Bashir Abu-Manneh</i>	109
İSLAMİ ETİK VE GÜNÜMÜZDE TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN RUHU / <i>Yıldız Atasoy</i>	128
LATİN AMERİKA'DA DÖNÜŞÜM OLANAKLARI / <i>William I. Robinson</i>	147
GÜNÜMÜZ VENEZÜELLASI: "KATILIMCI VE ÖNCÜ"	
BİR DEMOKRASİ Mİ? / <i>Margarita López Maya</i>	167
VENEZÜELLA'DA DARBELER VE KARŞI DARBELER / <i>Marta Harnecker</i>	187
BREZİLYA'DA SINIF MÜCADELELERİ: MST'NİN BAKIŞ AÇISI /	
<i>Atilio Boron'un João Pedro Stédile ile Röportajı</i>	198
TEK İSTEDİĞİMİZ TOPRAK: BOLİVYA'DA TARIM REFORMU / <i>Wes Enzinna</i>	221
LATİN AMERİKA'DA DİRENİŞ BİÇİMLERİ: "YERLİ" UĞRAĞI / <i>Ana Ester Ceceña</i>	241
MEKSİKA: OAXACA KOMÜNÜ / <i>Richard Roman ve Edur Velasco Arregui</i>	252
ARJANTİN'DE "DEMOKRATİK" NEOLİBERALİZMİN ÇELİŞKİLERİ:	
"AŞAĞIDAN" YENİ BİR SİYASET OLANAĞI / <i>Emilia Castorina</i>	269
KARŞİDEVRİME KARŞI KARŞİDEVRİM:	
GÜNÜMÜZDE DOĞU AVRUPA / <i>G.M. Tamás</i>	288
FRANSA'DA NEOLİBERALİZME DİRENİŞ / <i>Raghu Krishan ve Andrien Thomas</i>	300
İMPARATORLUĞUN HASAT ZAMANI:	
ABD'DE GÖÇMEN İŞÇİLERİN MÜCADELESİ / <i>Kim Moody</i>	319
SEMPOZYUM: NEOLİBERALİZM VE SOL /	
<i>Alfredo Saad-Filho, Elmar Altvater, Gregory Albo</i>	339
YAZARLAR HAKKINDA	367

ÖNSÖZ

Leo Panitch ve Colin Leys

Socialist Register dergisinin 1964'te kurulmasını takip eden yaklaşık yirmi yıl süresince, yani her sayıda belli bir konunun ele alınmasının kararlaştırıldığı 1980'lere gelinceye değin, derginin kapağında "hareketlerin ve fikirlerin bir incelemesi" ifadesi yer alıyordu. Bu incelemeye kastedilenin, komünist ve sosyalist partilerle işçi hareketleri, gelişmekte olan yeni toplumsal hareketler ve Üçüncü Dünya'daki ulusal kurtuluş hareketleriyle sol ulusalcı kuvvetlerden meydana gelen siyasi topografya olduğu düşünülebilir. Günümüzde bu topografya köklü biçimde değişmiş, günümüzün hareket ve fikirlerini sosyalist bir bakış açısıyla yerli yerine oturtmayı amaçlayan herhangi bir girişim altından kalkılması zor bir görev hâline gelmiştir. Her şeye karşın, neoliberal karşıdevrimin başlamasından otuz, ABD emperyalizminin yeniden varlığını açıkça hissettirmesinden yaklaşık on yıl sonra, bu zorlu görevi üstlenmek gerekiyor ve *Socialist Register*'in elinizde tuttuğunuz 44. sayısında bunu yapmaya çalışıyoruz.

Neoliberalizmin ve emperyalizmin karşı karşıya olduğu biriken çelişkiler yumağı günümüzün koşullarını belirliyor. Gerek kapitalist küreselleşme dalgasının denizdeki bütün tekneleri yukarı kaldırmadığı, gerekse Amerikan imparatorluğunun askeri kudretini istediği gibi kullanamadığı giderek belirginleşiyor. Neoliberal projenin ve emperyal Yeni Amerikan Yüzyılı Projesinin ilan edilmesinde sergilenen kendinden emin gövde gösterisinin aslında ne kadar kof olduğunun iyice ortaya çıkması, kapitalist siyasi ve iktisadi güç yapısında önemli çatlaklar oluştuğunu gösteriyor. Neoliberalizm iktisat alanında hızını kaybetmemiştir ve ABD imparatorluğunun temelleri sapasağlam yerinde durmaktadır, ancak gerek gerici gerekse ilerici, hatta bazı olaylarda potansiyel olarak sosyalist nitelikteki direniş ve meydan okumalar gün geçtikçe yaygınlık kazanıp güçleniyorlar.

Ne tuhaftır ki, yaşanmış onca acıya ve tahribata karşın (ki bahsettiğimiz direnişler ve meydan okumalar, ödenen bu ağır bedele gösterilen tepkinin bir sonucudur), eski sömürgeciliğin vahşileri uygarlaştırma misyonunun (böylece

ıslah edilmiş olacaktı) yeni bir uyarlaması olarak, emperyalizmle neoliberalizmi hayırseverlik ve cömertlik makyajıyla süslemeye çalışan ve hatırı sayılır sayıda düşünürün desteğini arkalarına alan, yüksek mevkileri işgal etmiş insanlar bulunmaktadır. Örneğin, hâlihazırda İngiltere Başbakanı olan Gordon Brown 2005'te şöyle diyordu: "Britanya'nın sömürgeci tarihi yüzünden özür dilemek zorunda olduğu günler artık geride kaldı... Britanya'da doğup dünyanın geri kalanını etkileyen İngiliz değerlerinden, ... hoşgörü, hürriyet, yurttaşlık görevi değerlerinden bahsetmeliyiz; bahsetmeye hakkımız da var". Köle ticaretinin yasaklanmasının 200. yılı vesilesiyle yapılan kutlamalarda genellikle William Wilberforce ile Britanya devletinin yürüttüğü hayırseverlik çalışmalarından özellikle bahsedilirken, Haiti'de olduğu gibi köleliğe karşı ayaklanıp, Avrupalı köle tüccarları ile sömürge devletlerdeki köle sahiplerinin yüzlerine karşı insan olduklarını haykıran Afrikalıların rolü görmezden gelindi. Çağdaş sömürgecilik ve yeni sömürgecilik karşı verilen cesur mücadeleler, tarihin, geçmişin ve bugünün nasıl utanıp sıkılmadan çarpıtıldığını gözler önüne seriyor.

Ancak bizim bu derlemedeki amacımız, özellikle Ortadoğu ve Latin Amerika üzerine odaklanarak, emperyalizmle neoliberalizme karşı gösterilen tepkinin güncel "parlama noktaları"nı üreten siyasi kuvvetlere dair dikkatli ve isabetli çözümlemeler sunmak. Bu tür "parlama noktaları"nın yoğunlaştığı bu iki önemli bölgeden birinde imparatorluğun, diğerinde ise neoliberalizmin çelişkileri ön plana çıkıyor –emperyal gücün ve neoliberal küreselleşmenin çelişkilerinin (ve bunlara gösterilen tepkilerin) doğal olarak her iki olayda da birbiriyle bağlantılı olduğunu aklımızdan çıkarmıyoruz. Hedefimiz, bu tepkilerin altında yatan siyasetin taşıdığı potansiyellerin yanı sıra sınırlılıkların da ayrıntılı bir şekilde irdelenmesini sağlamak.

Bu sayının ilk makalesinin bize hatırlattığı gibi, Ortadoğu'da (Bush'un "teröre karşı savaş" açması sayesinde artık her yerde) yaşanan cepheleşmeyi, "İslamcılık"la (hatta "İslam"la) "Batı"nın karşı karşı gelmesiymiş gibi göstermek, ideolojinin, tarih ve akıl karşısında zafer kazanmasına izin vermek anlamına gelir. Radikal İslamcılığın yükselişinin yanı sıra Filistin'den Endonezya'ya kadar Müslüman ülkelerde radikal laik kuvvetlerin yok edilmesi için gereken koşulların yaratılmasında, Batı'nın çıkarlarının ve Batılı devletlerin payı olduğu unutuluyor; halkların insanlardan meydana geldiği, aralarında farklılıklar olduğu ve doğal haklara sahip oldukları, içlerinde laik ve ilerici kuvvetlerin de bulunduğu gerçeği, her şeyi kapsayan "Müslüman" etiketiyle siliniyor. Dinin siyasi rolü asla "doğal" olmayıp, dinin Ortadoğu bölgesinde oynadığı rolü irdelleyen iki makalemizde yeterince gösterildiği üzere, iç ve dış tarihsel kuvvetlerin bir ürünüdür.

Emperyalizm karşıtlığının günümüzde giderek artan bir biçimde İslami siyasi güçler aracılığıyla ifade edildiği bir gerçektir (Derginin, İsrail kuşatması

karşısında Filistin direnişinin nasıl bir dönüşüm geçirdiğini inceleyen makalesi buna işaret etmektedir). Solun mevcut duruma yönelik ciddi çözümlemelerinde, bu gerçeğin sosyalist ve feminist bakış açısından doğuracağı sonuçlarla samimiyetle yüzleşmelidir. Türkiye ile ilgili makalede anlatılan yeni İslamcı kapitalistler örneğinde görülebileceği üzere, günümüzün çeşitli siyasal İslam biçimleri arasında neoliberalizmle benzer yönleri olanların da bulunduğu farkına varılması gerekiyor.

Irak'ta Amerikan imparatorluğunun tarihinin en büyük başarısızlığıyla (Vietnam'dan da büyük bir başarısızlıkla) karşı karşıya bulunduğu daha şimdiden söylenebilir. Vietnam'ın aksine Irak, eski bir emperyal gücün ardından ortalığı temizleyip, komünizmin yayılmasını kontrol altına almak amacıyla yapılmış bir saldırı değildi. Tersine Irak, Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi'nin ilk adımı olacaktı; II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya ile Japonya'nın işgal edilmesi kadar iddialı bir girişim olan Irak işgalinin hedefi, ülkeyi yeniden şekillendirerek Amerikan imparatorluğunun bir parçası hâline getirmektir. Bu projenin bozguna uğratılmasının önemi hiç de azımsanamaz, ancak burada bile (makalelerden birinde kullanılan ifadeyle) İslamcı emperyalizm karşıtlığının aykırı doğası dikkatli ve dengeli bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Irak hakkındaki makalemiz, yaşanan çatışmanın mezhepler arası bir iç savaş olarak görülemeyeceğini ısrarla vurguluyor; bu çatışma, Bush yönetimi ile Irak'ın hâkim ve yönetici sınıfları arasındaki siyasi güç ve iktisadi çıkar bağıntısının, direniş karşısında kendisini nasıl açıkça ortaya koyduğunu yansıtmaktadır.

Günümüz emperyalizminin gerçekliğini ve sınırlarının bazılarını tüm açıklığıyla gözler önüne seren bölge Ortadoğu olduysa, geçtiğimiz on yılda neoliberalizmin mizacını ve sınırlılıklarını tüm çıplaklığıyla ortaya koyan yer de Latin Amerika olmuştur. Latin Amerika ülkelerinde birbiri ardına ön plana çıkan siyasi kuvvetler, daha iyi bir dünya özlemiyle ihtiyacını siyasi gündemin bir parçası hâline getiren, hatta kendi liderlerini devlet iktidarına taşıyan tabi sınıfların tarih yazabilecek güce hâlâ sahip olduklarını bir kere daha göstermiştir. Latin Amerika'nın "pembe dalga"sının¹ getirdiği dönüşüm imkânlarını inceleyen makalede şöyle deniliyor: "Latin Amerika'nın şu an gelmiş olduğu toplumsal ve siyasi mücadele aşaması, solcu toplumsal hareketler, devlet ve küresel kapitalizm arasındaki ilişkinin değişmekte olduğunun altını çizmektedir". Ne var ki, işin içindeki siyasi kuvvetlerin çok farklı siyasi projeleri bulunuyor; bu projelerden her birinin sınırlarını, taahhütlerini ve sunabilecekleri şeyleri de yine sosyalist bir bakış açısıyla dikkatli ve dengeli bir şekilde çözümlemek gerekmektedir.

Dikkatler doğal olarak Chavez'in Venezüella'da izlediği "21. yüzyıl sosya-

1 Pembe dalga: Latin Amerika ülkelerinde birbiri ardına iktidara gelen sol eğilimli ya da sosyal demokrat partilerin, "Washington uzlaşması" ile tanımlanan neoliberal politikarlardan ve ABD güdümlü dış politika uygulamalarından uzaklaşmasını ifade eden bir deyiş -çev.

lizmi” projesine ve kendisini devirmeyi amaçlayan ABD destekli girişimleri birer birer bozguna uğratmasına çevriliyor. Venezüella’da olanlara sıcak bakan, ancak farklı bakış açılarıyla yazılmış iki makaleye yer veriyoruz. Latin Amerika’nın en büyük ülkesi olan Brezilya, güçlü Topraksız Tarım İşçileri Hareketi’nin önderlerinden João Pedro Stédile ile yapılmış kapsamlı bir röportajla kitapta kendisine yer buluyor. Bu röportaj, dolaylı da olsa devlet başkanı Lula da Silva’nın İşçi Partisi hükümetine yönelik eleştirel bir yoruma vesile oluyor. Bir başka makalede, Bolivya devlet başkanı Evo Morales’in Sosyalizm Hareketi hükümeti, bu ülkedeki Topraksız Köylüler Hareketi deneyiminin ışığında eleştirel biçimde değerlendiriliyor. Ardından, Arjantin’de Kirschner yönetiminin uyguladığı “demokratik” neoliberalizmin, işsizler hareketinin “aşağıdan” yükselen protestosunu önemli ölçüde kendine çekerek etkisizleştirdiğini savunan bir makale geliyor. Latin Amerika’daki direnişin, özellikle Meksika’da güçlü bir etki yaratmış olan yönleri üzerine odaklanan iki makaleye daha yer veriyoruz: İlk makale, en iyi bilinen örneğinin Chiapas’taki Zapatistalar olduğu bu direnişin güçlü “yerli” uğrağını ele alırken, diğer makaledeyse Öğretmenler Sendikası’nı desteklemek amacıyla tabandan yükselen bir işçi sınıfı ayaklanması sonucunda 2006’da yaşanan Oaxaca Komünü’nün sıradışı deneyimini inceliyor. Her ne kadar yerel/bölgesel niteliğinden ötürü bazı soru işaretleri taşısa da, gerek soldaki reformist partilerin seçimciliğine², gerekse “iktidar olma”ya karşı çıkan Zapatistaların boykotçuluğuna³ alternatif bir model sunması ölçüsünde, Oaxaca Komünü deneyimi hakkındaki makalenin ulaştığı sonucun önem taşıdığını düşünüyoruz: “Mevcut kapitalist devlet aygıtını idare etmeye talip olmak ile bu aygıtı görmezden gelmek arasında stratejik bir tercih yapılması gerektiği düşüncesi yanlıştır. Bu, hatalı bir ikili karşıtlıktır. Önümüzdeki asıl stratejik görev, halk ayaklanması ve aşağıdan yükselen örgütlenme biçimleri aracılığıyla iktidarın karakterini dönüştürmektir. İnsanların, toplumu dönüştürürken aynı zamanda kendilerini de dönüştürmelerinin ve yönetimi üstlenmelerinin yegâne yolu budur”.

Her ne kadar direnişin en göze çarptığı coğrafyalar Ortadoğu ve Latin Amerika olsa da, başka yerlerdeki direnişler de önem taşıyor. ABD’de yaşayan 6 milyon Latin kökenli işçinin daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde 1 Mayıs 2006 gösterilerine katılması, “imparatorluğun hasat zamanı” olarak değerlendirilebilir. Konuyla ilgili makalemizde bu gelişmenin, göçmen işçilerin temel haklarının dahi inkâr edilmesi karşısında ortaya çıkan (kimileri yeni) çok çeşitli örgütlenme biçimlerinin bir sonucu olduğu gösteriliyor. Doğu ve Batı Avrupa’daki önemli tepkilere değinen iki makaleye yer veriyoruz. Bunlardan

2 Seçimcilik (*elektoralizm*): Demokrasiyi düzenli seçimler yapılmasıyla bir tutan, seçimleri kazanmanın halk gözünde meşruiyete sahip olmanın yeterli ve yegâne koşulu olduğunu kabul eden yaklaşım –çev.

3 Boykotçuluk (*abstentionizm*): Seçimlere katılıp, oy vermeye karşı olma –çev.

ilki, merkez-sol hükümetin sistemli yalan söyleme tutumunun ortaya çıkmasını ve hükümetin uygulamaya geçirdiği radikal kemer sıkma politikalarını takiben 2006'da Budapeşte'de patlak veren isyanları ele alıyor. Doğu Avrupa halklarının, neoliberalizmin gerek yaşam standartlarında gerekse kendilerine olan saygıları üzerinde yarattığı tahribatlara karşı gösterdikleri karmaşık ve sıklıkla da gerici tepki, bu isyanların ayırt edici özelliği olan "yabancı düşmanı, Yahudi karşıtı, Batı karşıtı, göçmenlere karşı tahrikler" biçiminde tezahür ediyor. Diğer makalede, 2005-2006 yıllarında Fransa'da neoliberalizme karşı direnişin üç önemli halkası (Avrupa Anayasasına "Hayır" oyu kampanyası, Fransız banliyölerinde yaşayan genç göçmenlerin isyanı ve öğrencilerin başını çektiği iş yasası reformuna karşı çıkan hareket) ele alınarak, bu üç olayın oldukça farklı ve çok daha umut verici özellikleri inceleniyor. Fransa'da yaşananlar, bir yandan "Fransız sosyal modeli"nin yavaş yavaş dağılması, öte yandan da Sarkozy'nin 2007 seçimlerinden zaferle çıkmasına yol açan etkenler bağlamında değerlendiriliyor.

Bu sayının son bölümünde, 2006 yılı Aralık ayında Londra'da düzenlenen *Historical Materialism/Socialist Register* konferansının "Keynesçi ve Marksçı neoliberalizm eleştirileri arasındaki farklar nelerdir?" başlıklı oturumuna yapılan katkılarla başlayan neoliberalizm konulu bir sempozyuma yer veriyoruz. Bir bütün olarak bakıldığında bu makaleler, neoliberal projenin, etkin bir direnişin mutlaka hesaba katmak zorunda olduğu bir tutarlılığa ve güce sahip olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Ayrıca bu makalelerde, dünya ticaretinde dengesizliklerin artması, askerî işgallerin ters tepen niteliği, giderek katlanılmaz hale gelen eşitsizlikler, özelleştirilen tekellerin etkinlikten uzak olmaları, küresel bir ekolojik krizin önüne geçilememesi ve neoliberal projenin benzer çelişkileriyle maliyetleri ortaya seriliyor; gerek sol çözümlemelerin, gerekse tüm bu olumsuzluklara karşı yürütülen mücadelelerin sınırlılıkları da vurgulanıyor.

Eski sosyalist ve komünist partilerin (ve eski siyaset yapma tarzının) tükenmesinin ya da bastırılmasının geride bıraktığı boşlukta ortaya çıkıp gelişen bu mücadelelerin çoğu, gerek bakış açıları ve cesaretleri, gerekse geçmişte yapılan hataları tekrarlamaktan ve geçerliliğini yitirmiş örgütlenme biçimlerini benimsemekten kararlı biçimde uzak durmaları nedeniyle takdir edilmeyi hak ediyorlar. Öte yandan, eski partilerin yapmaya çalıştıkları (seçmenleri eğitmek, iktidarı ulus olarak sahiplenmek, devleti dönüştürmek, hem özyönetimi uygulayabilmek hem de temsilcileri hesap verir hale getirmek için halkı güçlendirmek gibi) kimi şeyleri gerçekleştirmenin yeni ve daha iyi yollarını bulmak gerekiyor. Bunlar olmazsa direniş yalnızca direnişten ibaret kalır, bir adım dahi ileri gidilemez. Kapitalizmi aşma görevi hâlâ bizleri bekliyor.

Katkıda bulunan yazarlara içtenlikle teşekkür ederken, her zaman yaptığımız üzere bizlerin olduğu gibi katılımcıların da bu sayıda dile getirilen görüşlerin hepsine tamamen katılmalarının gerekli olmadığını belirtmek istiyoruz. Güçlüklere

rağmen bu sayının başarıyla yayımlanmasında önemli roller üstlenen pek çok kişiye de teşekkürlerimizi sunmak istiyoruz: Editör yardımcısı Alan Zuege'ye, kapak tasarımını yapan Louis Mackay'e, Merlin Press'teki çalışma arkadaşlarımız Adrian Howe'a ve bu girişin hazırlanmasındaki katkılarından ötürü Tony Zurbrugg'a, João Pedro Stédile röportajıyla önemli bir katkıda bulunan, Barbara Schijman'dan çevirmenlik hizmeti alınmasını sağlayan ve kitabın Latin Amerika bölümünün hazırlanmasında bize yardım eden dostumuz ve Latin Amerika bölümünün editörü Atilio Borón'a özel bir teşekkür borçluyuz.

Son olarak, *Socialist Register*'in geleceğini ilgilendiren önemli bir gelişmeyi duyurmak istiyoruz. Farklı kıtalardaki genç sosyalist kuşaklar arasında varlığımızı güçlendirmek amacıyla bizimle editörlük görevini paylaşmayı kabul eden Toronto'dan Greg Albo, New York'tan Vivek Chibber ve Londra'dan Alfredo Saad-Filho üç yeni ortak editörümüz olarak seçildiler. Teklifimizi kabul etmeleri bizi çok sevindirdi ve katkılarıyla *Socialist Register*'in önümüzdeki yıllarda niteliğinden taviz vermeksizin güçlü bir gelişme göstermesini sağlayacaklarına inanıyoruz. Ayrıca, yeni editörlerimizin, bu sayının planlanması aşamasında olduğu gibi, katkıda bulunan ve ilgili tüm editörlerin desteklerini her zaman yanlarında hissedeceklerine eminiz.

Temmuz 2007

İSLAM, İSLAMCILIKLAR VE BATI

Aijaz Ahmad

Kimlik siyaseti, en geniş anlamıyla, günümüzde bir norm [*düzgü*] hâline gelmiş; hem sağ, hem solu, hem de liberal merkezi etkisi altına alarak siyasetin fiili idaresinde olduğu gibi kuram ve çözümlemelerde de çeşitli kılkınlarda bizi çepeçevre kuşatmıştır. Kültürcülük ya da toplumsal varoluşun asli ve belirleyici halinin kültürden oluştuğu görüşü, bu kimlikçiliğin bir yan ürünüdür. Siyasetle dinin birbirini beslediği her yerde, din kültürle ve kültür de dinle eş anlamlı hale gelir. Örnek vermek gerekirse, eşitlikçi siyasetin İslamiyet ile Hristiyanlığın her birine özgü mntıkalar dâhilindeki hareket alanı söz konusu olduğunda, solun bu ikisi arasındaki temel farklılığı din, kültür ve medeniyete ilişkin bir söylem kılığında ortaya koyabilmesi bu özdeşlik sayesinde mümkün olur. Öte yandan, en pışkin jeopolitik reçeteleri sağ sunmaktadır.

Müslümanların çoğunlukta olduğu, bundan yaklaşık on yıl öncesine kadar kısaca “Müslüman ülkeler” olarak adlandırılan ülkelere bugün “İslam ülkeleri” deniliyor. Böylece, tanımlama, yalın bir demografi meselesinden çıkarak daha dar bir dini inanç meselesine kaymış oluyor. Müslümanlar arasında bu iki terim birbirinden ayrı tutulmalı. Müslüman olmak genellikle Müslüman bir ailede; en azından daha geniş (Mısırlı, Nijeryalı, Lübnanlı ya da buna benzer) bir milli kültür içinde Müslüman bir altkültür ortamında dünyaya gelmeyi ifade eder. Öte yandan, din, insanın özgül (bu nedenle de dil, bölge, gelenekler, sınıf ve benzeri şeylerle derinden bağlantılı olan) karmaşık toplumsal kimliğini oluşturan çok sayıdaki bileşenden biri olarak yaşanır; dini âdetler büyük ölçüde yerel ve kişisel olmaya devam eder. Bu altkültürel Müslümanlık bağlamıdır; şekillenmesinde tarihin, coğrafyanın, siyasetin, daha büyük bir çokdindli ortamın, maddi yaşamın sayısız ritminin derin etkisi vardır. Hindistan’ın Batı Bengal eyaletinde Bengalce konuşan bir Müslüman olmakla, komşu ülke Bangladeş’te Bengalce konuşan bir Müslüman olmak aynı şey değildir; yakın çevrenin belirleyici bir etkisi bulunur. Bu Müslüman altkültürel varoluşun dini boyutu, mezhepsel ve ideolojik özelliklerin farklı tezahürlerinde görü-

lebilir: Örneğin, Şii ve Sünni mezhepleri ya da Şiilerin çeşitli alt mezhepleri; Vahhabiler ve Ahl-e-Hadith gibi Sünnilerin daha tutucu olan alt mezhepleri; dinin bazı kurallarını zorlayan Sufi geleneğe meyledebilecek diğer mezhepler; hatta laik milliyetçiliğe, komünizme, bilinezciliğe [*agnostisizm*], tanrıtanımazlığa [*ateizm*] ve benzerlerine meyilli olanlar bile varoluşsal bakımdan kendilerini İslam altkültürünün değil, Müslüman altkültürünün bir parçası olarak hissederler.

Dünyanın en büyük Müslüman nüfusuna sahip ülkesi Endonezya'da, nüfusun büyük bir kesiminin gündelik yaşam kültürü Hinduizmin ve bazı yerlerde de Budizmin dikkat çekici izlerini taşır. Hindistan, dünyada en fazla Müslümanın yaşadığı ikinci ülkedir ve Hindistan Antropoloji Araştırmaları tarafından yayımlanan kapsamlı araştırmalar, ülkenin herhangi bir bölgesinde (örneğin Güney'de Kerala'da, Doğu'da Batı Bengal'de, Kuzey'de Uttar Pradesh'te) yaşayan Müslümanların gündelik kültürel uygulamalarının yüzde 80'den fazlasının aynı bölgede yaşayan Hindu komşularıyla aynı olduğunu, ülkenin uzak bölgelerindeki Müslümanlarla pek az ortaklık taşıdığını ortaya koymaktadır. İbadet usullerinin bazıları uzakta yaşayan dindaşlarıyla aynıdır ve siyaset alanında ülkeyi bir girdabın içine çeken Hindu çoğunluk yönetiminin toplulukçuluğuna [*komünalizm*] karşı ortak bir korku beslerler.

Dünyanın üçüncü büyük Müslüman ülkesi olan Bangladeş, ortak dinin bir ulus-devlet oluşumu için yeterli temel olduğu fikrini (yani Pakistan "fikri"ni) reddeden laik bir milliyetçilik anlayışı doğrultusunda, yaklaşık kırk yıl önce meydana getirilmiştir. Aynen ulemanın büyük çoğunluğunun 1947 yılında Pakistan'ın yaratılmasına çeşitli nedenlerle karşı çıkması gibi, İslamcılar da Bangladeş'in yaratılmasına karşı çıkmışlardır. Bangladeş'te ürkütücü bir İslamcı hareketin ortaya çıkışı yakın geçmişte olmuştur ve büyük ölçüde, ilk kez Carter yönetimince Afganistan'da komünizm karşıtı bir cihat başlatmak için oluşturulan silahlı İslamcı militanlığın giderek küreselleşmesiyle ilgilidir. Bu örnek, bu tür dini ve kültürel kimlikler yaratılmasının ve yok edilmesinin ne kadar siyasi saiklere bağlı, tarihsel olarak koşullu ve ideolojik açıdan kurgusal olduğunu gösterir.

Bütün dünya Müslümanlarının birliğini amaçlayan Endonezya halk İslamı; laik, çokdinli Hindistan'da yaşamış çeşitli Müslüman altkültürleri; Pakistan'ın yaratılmasına ideolojik gerekçe sağlayan "Müslüman milliyetçiliği"nin aşırılıkları; laik bir ulus olarak Bangladeş'in yaratılmasına yol açan Doğu Pakistan'ın dilsel milliyetçiliğinin tutarsızlığı; bu örneklerin hepsi, yönetim şekline veya kültüre içkin bir İslami nitelik atfetmenin ne kadar yanıltıcı olabileceğini gösteriyor. Tüm bu halklardan "İslam" ülkeleri diye bahsedilmesi, genel olarak İslamcılığın özgüllüğünü ve özgünlüğünü görmezden gelmek, Müslüman insanların hiper-İslamcı olduklarını farz etmek, Şarkiyatçılar [*Oryantalist*] kadar

dinci sağıın da propagandasını yaptığı, kültürün (dolayısıyla toplumsal varoluşun ve siyasi kaderin) kurucu unsurunun din olduğu görüşüne boyuh eğmek anlamına gelecektir.

TOPLUMLARIN İSLAMCILAŞTIRILMASI: AFGANİSTAN'DAN IRAK'A

İslamcı köktendinciler [*fundamentalist*], yasal yapılar, toplumsal normlar, hâkim eğitim sistemleri, popüler kültürler ve benzeri şeylerin açıkça İslami olmaması nedeniyle bu ülkeleri İslami *olmamakla* suçluyorlar. Böylece, *İslamcılaştırma* projeleri açıklığa kavuşuyor: Bu ülkeler Müslümanlar, ancak aynı zamanda İslami *yapılmaları* da gerekiyor. Sünni köktendincilere göre, ağırlıklı olarak Şiiilerden oluşması gibi basit bir nedenden ötürü İran İslami değildir. Pek çok el Kaide üyesinin içinden geldiği yeni Vahhabi muhalefetine göre, ne Suudi Krallık Ailesi ne de ona meşruiyet kazandıran dinsel yapılanma İslami olarak adlandırılabilir; Suudi Arabistan'ın *hakiki* İslam adına yeniden fethedilmesi gereklidir. Yeri geldiğinde bu olguların tarihsel kökenlerine geri döneceğim. Şimdilik, 1970'lerin ortalarından itibaren birçok ülkede fazlasıyla öne çıkmaya başlayan çeşitli İslamcı öbeklenmelerin ayırt edici özelliğinin, birbirleriyle bağlantıları olmayan bu oluşumların neredeyse hepsinin kendi ulusal ortamları içinde büyümeleri ve kendi ulus-devletlerini dönüştürmeyi amaçlamaları olduğunu söylemekle yetineceğim (Bunun önemli bir istisnası, 1920'lerde Mısır'a özgü bir olgu olarak ortaya çıkan, ancak daha sonra 1950'lerde Nasır tarafından bastırıldığında bazı Körfez rejimleri tarafından himaye edilen ve çeşitli ülkelerdeki kollarıyla giderek pan-Arap bir olgu hâline gelen İhvanül Müslimin, yani Müslüman Kardeşler örgütüdür). Gerek 1979 Kasım'ında Mekke camisini ele geçirerek dünya medyasında sansasyon yaratan Suudi Arabistan'daki yeni Vahhabi grup olsun, gerek Enver Sedat'a suikast düzenleyerek o dönemin en çarpıcı eylemini gerçekleştiren Mısır'daki çeşitli (ortak bir adlandırmayla Cemaat-ül İslam olarak anılan) İslamcı gruplar olsun, gerekse devlet öncülüğünde İslamcılaştırma sürecini başlatan Pakistan'ın asker kökenli diktatörü Ziya ü'l Hak'a düzenlenen suikastı gerçekleştiren grup olsun; bu özellik hepsi açısından geçerlidir. Vahhabi otokrasisine rağmen doğal olarak Suudi rejiminin sadık bir destekçisi olan ABD, Truman doktrininin ilanından itibaren çeşitli ülkelerdeki İslamcılar, komünizme ve radikal laik milliyetçiliğe karşı sistemli biçimde desteklemiştir.

Endonezya ve Cezayir, Filipinler ve Sudan, tabii ki Mısır ve Suudi Arabistan gibi farklı ülkelerde faaliyet gösteren bu gruplardan birçok kişiyi bir araya toplayıp, Sovyetler'in doğrudan müdahalesi gerçekleşmeden bir hayli zaman önce onları Afganistan'da komünizmle savaştıkları ve (Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski'nin ifadesiyle) Sovyetler Birliği'ni çatışmanın içine çekecek iyi eğitilmiş, sağlam finansman kaynaklarına sahip, iyi teçhizatlanmış

bir kuvvet hâline getirmiş olması, Carter yönetiminin büyük başarısı oldu.⁴ Günümüzde “İslami terörizm”, hatta bazıları tarafından “İslami faşizm” olarak adlandırılan olgu doğrudan bunun sonucudur. İran İslam Cumhuriyeti, bu gelişmelerden tamamen bağımsız olarak yaklaşık aynı tarihlerde ortaya çıktı, ancak Saddam’ın İran’ı, İsrail’in Lübnan’ı işgal etmesi, Afgan mültecilerin İran’a akın etmesi ve benzeri çeşitli baskıların etkisiyle daha geniş bir bölgesel şekillenmenin içine doğru çekildi. Lübnan’daki Hizbullah “Afganlı Araplardan” (Afganistan’da savaşmaları için CIA’nin⁵ devşirdiği Arap kökenli cihatçılardan) bağımsızdı ve hâlâ da öyle olmayı sürdürüyor; bu unsurların Lübnan’da bulunan kimi Filistin kamplarına sızmaları yeni bir gelişmedir ve Hizbullah buna karşı çıkmaktadır. İslamcı partiler Pakistan’da çok daha eski bir geçmişe sahip, ancak içinde bulundukları marjinal konumdan sıyrılıp Pakistan toplumunda merkezi bir konuma yerleşmeleri, muazzam maddi ve örgütsel kaynaklara kavuşmaları, Afgan cihadının Pakistan topraklarından idare edilmesi sayesinde olmuştur –bu partiler, daha sonraları Taliban hâline gelecek örgütlenmenin ideolojik oluşumunda başrole sahip olacaktı.

Afgan cihadı sona yaklaşırken, bu kadroların bir kısmı önce Keşmir’e ve ardından da Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğu Orta Asya’daki Sovyet cumhuriyetlerine, Çeçenistan’a, Bosna’ya ve başka yerlere sızıyorlardı. Bu deneyimli kadroların Afgan cihadının sona ermesinin ardından devreden çıkarak kendi ülkelerinde kargaşa yaratmak için serbest kalması ve günümüzde el Kaide denilen gevşek ilişkiler ağını sürdürmesi, ABD’nin bu stratejisinin uzun dönemli sonuçları oldu. “El Kaide” teriminin kökenleri pek belirgin değildir. Asıl olarak komünizm karşıtı Afgan cihadı sırasında yabancı ülkelere gelerek bir araya toplanan cihatçı gruplarda yer alanların isimlerinin ve bunlara yapılan ödemelerin tutulduğu kayıt defterine göndermede bulunduğu söyleniyor. Usama bin Ladin, bu büyük grubun önde gelen liderlerinden biri değildi. Afgan cihadının sona ermesiyle birlikte, bu grubun çeşitli üyelerinin ve alt gruplarının dağılmasının ardından birbirlerine bağlı, tek bir merkezden idare edilen bir grup olarak varlığını sürdürdüğünü söylemek pek inandırıcı olmaz. Afganistan, ABD’nin iktidara getirdiği mücahit gruplar arasında kanlı ve kıyıcı bir çarpışmanın yaşandığı bir dönemden geçti. Yeni bir kuvvet olarak ortaya çıkan Taliban bu grupların hepsini tasfiye etti. Taliban’ın Usama bin Ladin’e ev sahipliği yapmasına karşın, ülke, belli bir biçimden yoksun ve küresel olarak dağınık bir olguyu idare edebilecek kalıcı bir odak olamazdı. Aslında Taliban, küresel bir cihada girmekten çok kendi yönetimini sağlamlaştırmakla uğraşıyordu. Günümüzde

4 Brzezinski, 15-21 Ocak 1998 tarihleri arasında *Le Nouvel Observateur*’da yayımlanan röportajda şöyle diyor: “Sovyetler’in sınırı resmen geçtikleri gün Carter’a şöyle yazmıştım: Şu anda SSCB’ye kendi Vietnam savaşını yaşatma şansımız doğdu. ... Dünya tarihinde bundan daha önemli bir olay var mı? Taliban mı, Sovyet imparatorluğunun çökmesi mi? Müslümanların biraz tahrik edilmesi mi, Orta Avrupa’nın kurtulması ve soğuk savaşın sona ermesi mi?”

5 ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı –çev.

el Kaide, en iyi ihtimalle karşılıklı bağlantıları çok zayıf olan ilgi gruplarının [*affinity group*] oluşturduğu gevşek bir ağ olarak tanımlanabilir. Her ne kadar Afganistan ve Irak işgalleri bu tür grupların yanı sıra kendi başlarına harekete geçen (kendi deyişleriyle) şehitlerin artıp yaygınlaşmasına kesinlikle katkıda bulunmuş olsa da, bu tanımlamanın geçerliliğini koruduğunu düşünüyorum.

ABD'nin başını çektiği uluslararası medyanın "özgürlük savaşçıları" diyerek kazandırdığı büyük şöhret sayesinde, bu gruplar küresel bir meşruiyete ve gizemli bir havaya sahip oldular. ABD'nin Afganistan'da bir araya getirdiği İslamcı cihatçı kuvvete "mücahitler" (cihat yolunda ilerleyenler) dediği ve Başkan Reagan'ın, Oval Ofisi ziyaret eden liderleri "Kurucu Babalarımızın⁶ ahlaki eşitleri" diyerek tanıttığı bugün hatırlanmıyor. Bush yönetimi de iki önemli katkıda bulundu. Birincisi, 11 Eylül 2001'de yaşanan korkunç olayların, hayatta kalan suçluların bireysel olarak ya da grup halinde sorumlu tutulacakları uluslararası bir suç olarak değil de, karşılığında küresel bir savaşın ilan edileceği bir "savaş" fiili olarak değerlendirilmesiydi: İşlenen suçla hiçbir ilişkileri olmayan Afganistan ve Irak işgal edildi, bölgedeki diğer ülkeler ya baskı altına alındılar ya da tehdit edildiler ve İsrail'e İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda serbestçe hareket etme izni verildi. Kaçan suçluların sadece ABD'li değil, dünyanın dört bir yanındaki kolluk kuvvetleri tarafından arandığı düşünülüğünde, bu kişilerin imha edilmeleri ya da eylemsizliğe sürüklenerek etkinliklerini kaybetmeye zorlanmaları beklenirdi. Aksine, küreselleşen bir medeniyetler savaşının ortakları olarak sahip oldukları o gizemli hava müthiş arttı. O zamana kadar Usama bin Ladin'in adını dünyada pek az kişi duymuş, Dünya Ticaret Merkezi'ne düzenlenen saldırıyı Müslüman ülkelerde yalnızca az sayıdaki fanatik sevinçe karşılamıştı. Tahran sokaklarında Amerikan halkıyla dayanışma gösterileri düzenlenir, Arafat gibi liderler taziye mesajları gönderirlerken, Taliban da bizzat eylemi kınamıştı. Usama bin Ladin'in bir efsaneye, hatta bazılarının gözünde bir kahramana dönüşmesi, Amerika'nın misilleme olarak yaptığı saldırının şiddeti, bir ölçüde de Usama bin Ladin'in saldırının beyni olarak sunulmasının yarattığı ayinsel efsun ile yaptığı cüretkâr açıklamaların el Cezire gibi basın organları aracılığıyla televizyonlarda yayımlanması sayesinde oldu. Müslüman ülkelerin bazılarının işgal edilmesi, diğerlerinin de işgal tehdidiyle karşı karşıya kalması, İslami medreselerden tutun da LSE⁷ mezunlarına kadar konuyla fazla ilgilenmeyen çok sayıda Müslüman gencin artık yeni cihada katılmayı istemesi sonucunu doğurdu. Cihada katılmanın bizzat ABD tarafından moda hâline getirildiğini tekrar tekrar vurgulamak gerekiyor. Bu moda halen devam ediyor, ancak bu sefer ABD'ye karşı.

İkincisi, ABD, işgalin ardından ülkeyi mezhepsel çizgilerde yeniden şekillendirerek hızla cemaatçi yapılanmayı geliştirmeye yöneldi. Bunu yaparken,

6 ABD'nin kurulmasında rolü olanlar –çev.

7 Londra İktisat Okulu –çev.

önce Kaliforniya ve Londra'dan yeniden ülkeye ithal edilen sürgündeki liderlerle teknokratlara, ardından kısa bir süreliğine CIA'nin kıymetli varlığı İyad Allavi'ye bel bağladıktan sonra en sonunda çelişkili bir biçimde uzun süredir İran'daki dini rejimce beslenen Dava Partisi ve Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi (İLDYK) türü açıkça köktendinci olan Şii örgütlerle uzlaşmaya vardı. Dava Partisi'nin kuruluş tarihi tam olarak belli değil, ancak küçük ve etkisiz bir Şii örgütlenmesi olarak 1960'lardan itibaren varlığını sürdürdüğü biliniyor. İslam Devrimi'nden ve Irak-İran Savaşı'nın başlamasından sonra, İran Devrim Muhafızları tarafından eğitilen büyükçe bir milis kuvvetine sahip olan örgütün büyük bir kısmı İran'a geçmişti. İLDYK ise, söylentilere göre Ayetullah Humeyni'nin emriyle daha sonra İran topraklarında kuruldu. Örgütün milisleri İranlılar tarafından büyük bir özenle eğitildi. Hiçbir örgüte katılmayan, ulemanın ateşli bir genç üyesi olan Mukteda el Sadr, Şii olmamasına karşın Saddam düşmanı olan Kürt lider Celal Talabani gibi zaman zaman himaye edilerek desteklendi. ABD de, özellikle birinci Körfez Savaşı'nın ardından Saddam aleyhine döndüğünde, İran bu iki örgüt ile ABD arasında dostane bağlantılar kurulmasına aracılık etti. İşgalin hemen öncesinde ABD liderlerinin Şiilerin kendilerini sevinçle karşılayacakları iddiası kuru gürültüden ibaret değildi. ABD'ye, bu örgütlerle ulemanın üst kesimindeki kişilerin, Şii kitleleri emperyalizm karşıtı militanlıktan uzak tutacakları güvencesi verilmişti.

Bu arada Sünni köktendinci gruplar, esin kaynakları olan ve geçmişte Saddam Hüseyin ile mücadele eden pan-Arap İhvanül-Müslimin (Müslüman Kardeşler) örgütüyle birleşerek Amerikalılara karşı savaşmaya başlamış ve dağıtılan Baasçı kadrolar da çok geçmeden bu gruplara katılmıştı. Bu gruplara sırasıyla "Saddam'a bağlı güçler", "Baas Partisi kalıntıları" ve son olarak da "Sünni direnişi" isimleri yakıştırıldı. Durumu daha da karmaşıktırılan iki etken daha söz konusuydu. Hazırlanan yeni anayasal düzenlemelere göre, iktidar ve akraba kayırmacılığı sistemleri, mezhepsel ve etnik temellerde şekillendiriliyordu. Sonuçta, herkesin birbiriyle rekabet ettiği, tam bir belirsizliğin yaşandığı bu dönem boyunca, hangi araçlarla olursa olsun ilgili bütün tarafların mümkün olduğunca avantaj elde etmeye çalıştığı bir durum ortaya çıktı. İkinci olarak ve daha da önemlisi, Irak devletinin sistemli biçimde parçalanması (Irak ordusu ile güvenlik kuvvetlerinin terhis edilmesi ve "Baassızlaştırma" ismi altında sivil kurumların tasfiye edilmesi), büyük zorlukların yaşandığı bir dönemde tam bir toplumsal çöküş yol açtı. İşgalden önce "yaptırımlar"ın uygulandığı zaman zarfında ve işgal sırasında, Irak nüfusunun yaklaşık yüzde onunun hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Nüfusun daha büyük bir kısmı ise ülke içinde ya da dışında mülteci olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Bazı hesaplamalara göre işsizlik yaklaşık yüzde 70'e yükselmiş, sağlık ve eğitim hizmetleri asgari düzeye gerilemiş, her yer silah deposu hâline gelmiş ve sıklıkla kendilerini milis olarak tanıtan suç çeteleri ortalıkta kol gezmeye başlamıştır.

Ardından patlak veren mezhep çatışmaları, Irak tarihinde eşi görülmemiş bir yoğunluğa ulaşarak ülkenin her yerini insanı dehşete düşüren bir kan gölüne çevirmiştir.

ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesini onaylarcasına bir ifadeyle Yeni Ortadoğu'nun doğuşunda karşılaşılan sorunun, "bebeğin diş çıkarırken çektiği sıkıntı"ya benzer bir şey olduğunu söylemişti. ABD, Irak'ta önünü açtığı komünal soykırımın da aynı şekilde bir "diş çıkarma sıkıntısı" olduğunu; Irak'ta ezelden beri bir Sünni-Şii çatışması yaşandığını; Osmanlılar, Britanya manda idarecileri, Haşimi krallığı ve ardından iktidara gelen "Sünni" diktatörlükler tarafından sıkı sıkıya baskı altında tutulan nefret duygularının Amerika'nın Saddam rejimini yıkmasıyla birlikte açığa çıktığını iddia edebilir. Bu, tehlikeli bir laf salatasından başka bir şey değil.

Saddam yönetimi acımasız bir otokrasydi. En temel koşul kişisel sadakatti ve sadakatlerinden şüphelendiği en sadık danışmanlarını (ve yakın akrabalarını) bile ortadan kaldırmaya yatkındı. Saddam, daha fazla güvenilir olduklarını düşündüğü Tikrit aşiretinden yakınlarını üst mevkilere getiriyordu. Büyük ölçüde zayıflattığı "müttefikler"iyle zaman zaman koalisyonlar kursa da, Baas Partisi'nin tek parti yönetimi hüküm sürüyordu. Güç merkezlerinden uzak olunması ölçüsünde sahip olunan güç de azalıyordu ve Baasçı olmayanların hiç şansı yoktu. Yine de, samimi bir Baasçı ve sadık bir Saddam yandaşı olan Tarık Aziz kabinenin ve merkez kadronun önemli bir üyesi olabiliyordu; Hristiyan olmasının bir önemi yoktu. Şii ulema ve Sünni köktendinciler Saddam'ı asla tasvip etmediler. Saddam, büyük bir zevk duyarak her iki kesimi de acımasızca baskı altında tuttu. Kurumsal gücü çok daha fazla olan Şii ulemanın gücünü göstermek amacıyla düzenlendiği kitlesel dini merasimler, bu kesimi ve takipçilerini Saddam açısından daha büyük bir hedef hâline getirmişti. Bu arada, güney Irak'taki Kerbela şehri dünyadaki Şiiilerinin en önemli hac merkezi olmaya devam ederken; önemli bir dini eğitim merkezi olan Necef'te yaşayan, ulemanın el Sistani'den önceki en kıdemli lideri olan Ayetullah Hui, Humeyni'nin devrimden sonra büyük bir dünyevi güç kazanmasına gelinceye değin dünya genelinde Şiiler arasında diğer İranlı liderden muhtemelen çok daha büyük bir etkiye sahipti. Humeyni, uzun yıllar boyunca Baas yönetimi altındaki Irak topraklarında huzurlu bir sürgün hayatı yaşamıştı; Saddam'ın İran Şahının baskılarına boyun eğerek Humeyni'den ülkeden ayrılmasını talep etmesi İslam Devrimi'nden birkaç ay önce olmuştu. Fransa'ya giden Humeyni birkaç ay sonra devrim kahramanı olarak İran'a dönmüştü.

Ancak tüm bu gelişmelerin ardından Saddam açıkça Humeyni'yi devirmek amacıyla İran'a saldırdı, çünkü sınırlarının hemen dibinde hem güçlü, hem de (toprak anlaşmazlıkları dâhil) sürekli çatışma içinde olduğu bir ülkenin topraklarında İslami bir rejimin hüküm sürmesini istemiyordu. Saddam'ın ordusu ağırlıklı olarak Sünni kökenli Baasçı subaylar tarafından yönetiliyordu,

erler arasında Sünniler kadar Şiiiler de bulunuyordu ve herkes savaşıyordu. Şii İran'a karşı savaşmayı reddeden Iraklı Şiiilere pek rastlanmıyordu ve savaş çoğunluğun Şiiilerden olduğu bölgelerde cereyan ediyordu. Ayrıca, işlediği korkunç suçlara karşın Saddam'ın Kürtlere yönelik genel yaklaşımının, Avrupalı, modern ve demokratik Türklerden çok daha kötü olmadığını da hatırlatalım. Buradaki ana mesele ölmüş bir diktatörü temize çıkarmak değil, konuyu belli bir bütünsellik içinde değerlendirmek.

Böylesine bütüncül bir bakışın her zamankinden daha fazla gerekli olduğunu düşünüyorum, çünkü Şii cemaati seçkinleri ile ABD merkezli İslam Çalışmaları sanayisinin beslediği, Irak'ın yakın tarihine ilişkin hiper-İslamleştirilmiş anlayış giderek yaygınlık kazanıyor –hatta kimi solcularda bile görülebiliyor. Saddam döneminde, Şiiilerle Sünniler arasında evlilikler yaygındı; Amerika'nın vesayeti altında Şii-Kürt ittifakının iktidara gelmesinden sonra silah zoruyla bu çiftlerden boşanmaları istenmeye başlandı. Karma bir yapıya sahip bu ailelerden yüz kadarı bir araya gelerek haklarını savunmak üzere bir dernek kurduklarında, bu kişilerden bazıları öldürüldü ve derneğin faaliyetleri yasaklandı. Saddam döneminde yüz binlerce Şii güneydoğu Bağdat'ın (buraya daha sonra Sadr Şehri denecekti) sokaklarını doldurduğunda, cemaatler arasında nadiren şiddet olayları yaşanıyor. ABD'nin şehri işgal etmesinin ardından düzenlenen, her iki mezhep üyelerinin de katıldığı ve Şii ulemanın ön saflarda yer aldığı ilk işgal karşıtı gösteri bir Sünni camisinde yapılmıştı. Bundan dört yıl sonrasına baktığımızda, istisnasız her mahallede etnik bir temizlik yapıldığını görüyoruz. Tüm bunlara rağmen, Saddam otokrasisinin "Sünni bir rejim" olarak tanımlanması sol çevreler arasında bile yerleşmiştir. Saddam yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca Irak'ı yönetti; bu makaleyi okuyanlar Saddam yönetiminden ilk kez ne zaman "Sünni rejimi" diye bahsedildiğini, bunun ne kadar yeni bir gelişme olduğunu kendi kendilerine pekâlâ sorabilirler.

Irak işgalinin hazırlıkları yapılırken, solun önde gelen bazı aydınları dikkat çekici bir argümanla ortaya çıktılar: Saddam'ın acımasız bir diktatör, bir nevi çağımızın Hitler'i olması ve Batı'nın açıkça liberal demokrat olması nedeniyle, Saddam'ı devirip liberal demokrasiyi tesis etmek amacıyla Irak'ı özgürlüğüne kavuşturacak bir savaşa girmek Batı'nın hakkı idi. Liberal demokrat devletlerin Nazi-faşist ittifakını bozguna uğratmak amacıyla savaşa dâhil oldukları II. Dünya Savaşı ile benzerlikler kuruluyordu. Geçmişte ABD'nin Üçüncü Dünya ülkelerinde gerçekleştirdiği işgal fiillerinde *asla* barış ve adalet arayışıyla değil, *daima* tam tersi nedenlerle harekete geçtiğini gösteren bütün tarihsel kanıtlar, bu argümanda unutulmuş gibi gözüküyor. İmparatorluk hâkimiyetinin savunuculuğunu yapan Walzer ve Ignatieff gibilerinden sıkça işittiğimiz "haklı savaşlar" a ilişkin yarı felsefi palavralara endişe verici biçimde yakın bir söylemin benimsenmesinin de solun sunduğu bu argüman açısından önemi yoktur. Yaşanan deneyimlerin ardından işgal ordusunun silahları altında, hazırlanan

mezhepsel ve etnik seçmen listeleri temel alınarak ve Amerikalılar tarafından hazırlanan anayasa uyarınca yapılan seçimlerin demokrasiye doğru bir ilerleme anlamına geldiğine, seçimle işbaşına gelen hükümetin meşru bir hükümet olduğuna sol saflar arasında hâlâ inananlar olduğu görülüyor. Marksizm meselesini ve bu tür bir uygulamanın Cenova Sözleşmesi'nin açıkça ihlali anlamına geldiğini şimdilik bir kenara bırakalım. Mezhepçi çoğunluğa mecliste otomatikman sandalye çoğunluğu veren, mezhepsel ve etnik bölünmelere dayanan bir seçim sisteminin bu bölünmeleri kalıcı hale getirmenin, liberal ve laik bir demokrasinin ortaya çıkmasını engellemenin bir aracı olacağı, sıradan liberal demokrat standartlar kullanılarak bile tahmin edilebilir. Fransa'nın, arkasında iktidarın seçkin grupları arasında paylaşılmasını sağlayan anayasal bir mekanizma miras bırakması ve seçkin grupları arasındaki uzlaşmaların bozulmasıyla birlikte iç savaşların bir salgın hâline geldiği Lübnan deneyimi, bu eski örneğin başka yerlerde de uygulanmaması için iyi birer ders olabilirlerdi. Tersine, siyasetin Lübnanlılaştırılmasının daha fazla demokrasiye yönelik bir adım olarak her yerde desteklendiği ortaya çıkıyor. Nasıl olur da böyle bir şey savunulabilir?

Bunu söyleyenler ardından başka şeyleri de savunmak zorunda kalacaklar: Saddam rejimi öylesine faşist bir rejimdi ki, "faşizm" bir daha dirilmemek üzere toprağa gömüldüğü müddetçe yabancıların bir süreliğine ülkeyi işgal etmesi, mezhep ve etnisiteye dayalı uydurma seçimler, meclisler dâhil *her şey* bundan daha iyidir. Ayrıca, diktatörlüklerin etkisiyle bir bütün olarak Irak toplumunun (ve Suriye, Mısır, İran gibi bölgenin diğer toplumlarının), Batı'nın sahip olduğu türden bir demokrasiyle gerçekten başa çıkamayacak ölçüde gaddarlaştığını da savunmak gerekecektir. Bir geçiş dönemine, vesa-yet dönemine ihtiyaçları vardır; demokrasiyle başa çıkmayı öğrenmek zorundadırlar. Bu süreçte, diye devam eder bu argüman, her şeyden önce dinin bu toplumların mevcut gerçekliği olduğunu kabul ederek işe başlamak gerekir. Irak'taki Şii çoğunluk, çok ama çok uzun bir süredir (Osmanlı yönetimi altında, Haşimi monarşisini kuran Manda dönemi sırasında, Sünni hâkimiyetini sürdürmekten başka bir şey yapmayan ve Saddam'ın "Sünni rejimi"yle doruk noktasına ulaşan monarşi sonrası rejimlerde) Sünni idaresi altında yaşamak zorunda kalmıştır. Bu nedenle, mezhepler ve etnik gruplar arasında en fazla nüfusa sahip olmaları nedeniyle Şiilerin hakları olan iktidarın keyfini sürebilecekleri bir döneme ihtiyacı vardır Irak'ın. Bu durumda, anayasal teminatlar çerçevesinde sektörel bloklar arasında yapılacak müzakere-lerin, demokratik yönetimin temelini oluşturan müzakere yoluyla anlaşmaya varma sanatını herkese öğreteceğine inanmak gerekecektir. Mısır'ı dışarıda bırakırsak bütün Arap ülkelerinden daha fazla Müslüman'ın yaşadığı, sömürge olmaktan kurtulur kurtulmaz (okuryazarlık oranının ve kişi başına gelir düzeyinin çok daha düşük olmasın karşın) genel oy hakkı ile laik demokrasi-

yi kurumsallaştıran, aksi yöndeki Hindistan örneği aslında önemli değildir, çünkü Hindistan'ın büyük çoğunluğu Hindu'dur ve Hinduların tamamen farklı bir medeniyeti vardır. Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkeler bu tür bir medeniyet ethosuna⁸ sahip değildir. Dinlerinde ya da geçmiş tarihlerinde kendilerini eşitlikçi görüşlere hazırlayacak hiçbir şey bulunmamaktadır ve neresinden bakılırsa bakılsın düşünsel yaşantıları hâlâ Ortaçağ'dan kalma bir ulema kesiminin hâkimiyeti altındadır. Ve buna benzer şeyler...

Asılsız bir tarih bilgisine dayanan bu argümanlar her ne kadar asil ve cesur şeylermiş gibi sunulsa da, aslında ister istemez ilköçililik [*primordializm*] ile kültürel farklılık'ın öbür dünya bilgisine [*eskatologya*] dâhildirler. Bütün insanlar sahip oldukları dini özellikler bakımından özdeşleştirilmiştir; siyasi gücün dini/mezhepsel çizgiler doğrultusunda paylaştırılmasının demokratik çokkültürlü/çokmezhepli toplumların özünü teşkil ettiği ilan edilir; din (ki oldukça yetersiz bir anlayışla kavranmaktadır), faşist nitelikteki bazı İslamcı radikal grupların özgül tarihsel koşullarda neden siyasette bu kadar öne çıktıklarının açıklaması hâline gelir. Böylece, aslında bağlamsal bir olgu, İslama dair kalıcı, en başından beri var olan bir gerçekliğin yerel ifadesine dönüşür. Medeniyetler arasında giderilmesi mümkün olmayan bir farklılık olduğu fikrine (ve dolayısıyla üstü kapalı olarak Hristiyanlığın İslam karşısında içkin bir üstünlüğünün olduğu biçimindeki kutsileştirilmiş fikre) gösterilen bu bağlılık, hem İslamın erken dönem ve Ortaçağ tarihinde ortaya çıkan ütopyacı toplumsal-siyasi biçimlenişleri, hem de İslam ile Marksizmin birbiriyle bağdaştığını ve özel mülkiyet kurumunun İslama uygun olmadığını savunan modern Müslüman ilahiyatçılarla müminlerin varlığını görmezden gelir. Ancak, Hristiyanlığın nedense daha eşitlikçi, yoksullara daha fazla hitap eden bir din olduğu fikrinin yıkılması kolay değildir. Günümüzde Latin Amerika'nın isyancı akımlarla sarsılan birçok yerinde bile, büyük şehirlerin gecekondu mahallelerinde yaşayan insanlar arasında Evanjelik Protestanlık ile Pentekost Kilisesi anlayışlarının kurtuluş teolojisinden çok daha hızlı yayılması çağımızın iç karartıcı bir gerçeğidir.

“MÜSLÜMANLIK” VE BATI

Belli başlı kapitalist ülkelerin, kitle iletişim organlarının ve (bazı solcular da dâhil) akademik dünyanın büyük bir kısmının bizden, İslami istisnacılığa, Müslümanlar arasında hiper-yobazlığın yükseldiğine ve (tam da şeriatçıların, köktendincilerin ve şehit adaylarının bizi inandırmaya çalıştıkları şey olan) İslam medeniyetinin *farklılığına* inanmamızı istedikleri bir zamanda yaşıyoruz. Batı ülkelerindeki laik aydınlar bu iki aşırı uç arasında kapana kısılmış

8 Bir toplumu ya da toplumsal kümeyi başkalarından farklı kılan kültürel özelliklerin tümü (yol-töre) (TDK); değerler sistemi -çev.

durumdalar. Irksal önyargılara sahip toplumlarının aldığı yoğun göç sayesinde kendi içlerinde kurulan yepyeni türde “İslami” cemaatler karşısında suçlu liberal vicdanlarının şaşkına dönmüş olmasının bunda büyük bir payı var (ki bu postmodern diyarlarda ırk da bir din/kültür hâline gelir). Böylece, bu cemaatler, İngiltere’de olduğu gibi ırklar arası ilişkiler yönetiminin ya da Kanada’da olduğu gibi çokkültürlü bir yönetimin hedefi hâline gelirler. “Cemaat liderleri”yle kurulacak “diyalog” aracılığıyla, akla gelebilecek her türlü ayrımcılığa maruz kalan çoklukların idare edilmesinin daha kolay olması nedeniyle, kendine “cemaat lideri” süsü veren müteşebbislere (toplumsal, siyasi, akademik, dini müteşebbislere) fırsatlar sunulur. “Kimlik” yerine kullanılan başka bir sözcük olan “cemaat”, hükümet politikası ile postmodern retoriğin karşılıklı olarak birbirlerini rahatlatan kılıkları içinde bize ulaşan çokkültürcü cemaatçiliğin bakış açısından değerlendirildiğinde, eleştirilemeyecek ölçüde kutsal, sarıh ve idari bakımdan yönetilebilir hale gelir. Bu arada, Somalililerle Bangladeşliler, şehirli Hintlilerle kırsal kesimden gelen Pakistanlılar, İranlı öğretmenlerle lokantacılar, Arap işçilerle büfe sahipleri gibi çeşitli göçmen kesimlerinin oluşturduğu toplumsal bir kitle toptan “Müslüman cemaat” kavramı içine sıkıştırılıp, ardından da gerek bu doğrultuda aldıkları davetin etkisiyle, gerekse içinde bulundukları duruma bağlı olarak kendilerini yeniden Şarkılaştırma gereksinimi nedeniyle kendi kendilerini İslamileştirebilirler; çünkü özgün ulusal kimliklerini kaybetmiş olan bu kitlenin mensupları, benimseyebilecekleri ve yaşadıkları (ırkçılığın derin izlerini taşıyan) ülkenin beyaz yurttaşlarıyla eş değerde bir kimlik bulamazlar.

Bu nedenle, bu çeşitli göçmen tabakalarının *kurgusal* bir ortak kimlik (gizlice uygulanan inkârın tüm edimsel yoğunluğunu kendinde toplayacak bir kimlik) *şekillendirmeleri* gerekir –gözle görülebilir bir işaret olarak kıyafet tarzını düzenleyen kurallar, aşiretin erkeklerinin bir araya gelmesi için tasarlanmış cami, yiyecek ve içeceklerin dini kurallar uyarınca arındırılması, özel inancın aşırı törenselleştirilmesi ve geçmişten gelen hiçbir ortaklıkları olmamasına karşın göçmen hayatının gereği olarak bir araya gelen farklı kökenlerden insanlar arasında yepyeni toplumsal bağlar kurulması. Benzer süreçler, Batı ülkelerine yerleşen Hindu göçmen cemaatlerinde de yaşanıyor ve dini kimliğin izleri açıkça gözlenebiliyor –kılık kıyafet, dini törenler, tapınak inşası, evlenme çağındaki delikanlılar için anavatanlarından bakire ve geleneklere bağlı eşler getirilmesi. Bu diasporanın bazı kesimleri, Hindistan’daki aşırı, faşizan Hindu örgütlerine önemli miktarda kaynak sağlıyor, eleştiriler karşısında Batı’da bu örgütlerin avukatlığını yapıyor ve “Hindu diasporası” içinde onlar adına şubeler açıyor. Bütün bunlara karşın, bu Hinducu siyasi aşırıılık idari makamların ya da medya bilgilerinin eleştiri oklarına hedef olmuyor, çünkü 1989’dan sonra neoliberal politikaları benimseyen Hint devleti geniş Hindistan pazarını Batı sermayesine açmıştır. Çünkü, ülke hem ABD’nin önemli bir stratejik ortağı,

hem de İsrail silahlarının en büyük müşterisi durumundadır. Buna karşılık, Hintli yöneticiler kendi tarzlarında Hindu terörizmini görmezden gelerek, ABD'nin çıkarına gelecek şekilde İslamcı teröre odaklanmaktadırlar.

Bundan yalnızca yirmi otuz yıl kadar önce, ırkın asli kimlik kategorisi olarak makul görüldüğü zamanlarda, birbirlerinden oldukça farklı bu gruplar kendilerini ırksal kategorilerle temsil edebilirlerdi ("renkli derili insanlar", "beyaz olmayanlar", hatta aşağılayıcı olsa da liberal/çokkültürlü Kanada'da günümüzde moda olan "görünür azınlıklar" gibi). Bugün, kamusal temsiliyet ve kendini ifade etme retoriklerinde "kültür" hızla "ırk"ın yerini almaktadır. Müslüman kökenli insanlar bağlamında kültür dinle eş anlamlı tutulurken, Müslümanların çoğunun aşırı koyu tenli olmamasına karşın günümüzde Yahudileri değil de Arapları hedef alan farklı türde bir Yahudi karşıtlığına maruz kalmaları nedeniyle bu aynı insanlar Müslüman/İslamcı olarak taleplerde bulunuyorlar (bu simgesel konumlandırmaya göre, İranlılar ve açık tenli diğer Müslümanlar vekil Araplar hâline gelirler, çünkü sonuçta hepsi de Müslümandır).⁹ Göçmenlerin geldikleri anavatanlarının, yeni ülkelerinin hükümeti/medyası tarafından "İslam ülkeleri" olarak gösterilmesi, elbette ki, göçmen yaşantısının gerektirdiği bu konumlanmaları fazlasıyla pekiştirmiştir (TV'de dendiğine göre demek ki öyleyiz). Solun gerilediği bu dönemde kopup geldikleri ülkelerde faaliyet gösteren İslamcı teşkilatların güçlenmesinin ve kamuoyu nezdinde daha görünür hale gelmelerinin de bunda önemli bir payı vardır. İslamcılık medya için *sansasyonel* bir haberdur: Batılı televizyon izleyicileri, Pakistan ile ilgili haberlerde "İslam"la, "diktatörlük"le ya da General/Devlet Başkanı Müşerref'in İslam ve diktatörlük arasında ikili oynamasıyla bağlantılı olmayan bir şeylerden de bahsedildiğini en son ne zaman görmüşlerdir acaba? Pakistan'da işçiler yaşarmı? Ya köylüler? İsteneni öne çıkarıp istenmeyen önünü kesmek neredeyse sihirli sonuçlar vermektedir.

Ayrıca, yakın tarihli ve bağlamsal olan güçlü İslamcılık, bu yepyeni "cemaatler"in özbilinçlerinde bile ulusötesi uygarlığın ebedi bir işareti mertebesine yükseltilmiştir. Yeni, tehditkâr bir ortama göç eden insanlar, asla var olmamış kalıcı ve ortak bir geçmiş kafalarında canlandırdılar. Zaten damgalanmış ve aşağılanmışlardı; küçümseme ve ilgisizlik dolu sözlerde bile bu kendisini gösteriyordu ("Müslümanların *hepsi* terörist değildir" deniliyordu –sanki epeyce bir kısmı, muhtemelen çoğunluğu teröristmiş gibi...). Her gün karşılaştıkları bu tür aşağılayıcı ifadeler, bu insanların öfkesini, kararlılığını ve medeniyetler arasında farkların bulunduğu duygusunu kuvvetlendiriyordu. Böylece, katılaştan İslami kimlik, bu insanların bir zamanlar arzuladıkları, umut ettikleri ve yeni yurttaşlık belgelerinin vaat ettiği şeyi, yani beyaz komşuları gibi normal birer Batılı

9 İslamcı kimliği ile ileri kapitalist ülkelere (bu örnekte İngiltere'ye) göçün koşulları arasındaki bağlantıya dair erken ve isabetli bir gözlem için bkz. "Prologue: Muslim 'Culture' and the European Tribe", Aziz el-Azmeh, *Islam and Modernities*, Londra: Verso, 1992.

(İngiliz, Kanadalı, Amerikan, Fransız) olma beklentilerini mağrur bir tavırla terk etmelerinin aracı olarak hizmet etmektedir. Batılı ülkelerde yaşayıp İslamcı kimliğini benimsemeyen ve çokkültürlü cemaat taleplerine iştirak etmeyen çok sayıdaki Müslüman kökenli laik birey bu süreçte dışlanmış ve yalıtılmıştır. Fazla dikkat çekecek ya da aleniyet kazanacak ölçüde sorun yaratmayan bu kesim, İslamcılarının ya da İslamcılarının karşıtlarının (yani idari makamlarla medyanın), hatta Batılı, laik, postmodernist, çokkültürlü toplumsal ortamdaki arkadaşlarının gözünde *gerçek Müslümanlar* değildir; onlar bir “kültür”ü, bir “medeniyet”i, bir tehdidi değil yalnızca kendilerini temsil ederler. Bu kesimi oluşturanların bazıları, Batı liberal demokrasisinin ırksal niteliğinin kendilerinden esirgediği bir aidiyet duygusuna sahip olmayı isteyenler, İslamcı saflara doğru sürüklenmeye başlamıştır.

Kuşatılmış olduğunu hissedenen herhangi birisi gibi, en mülayiminden en ateşlisine kadar her türden İslamcı ve potansiyel İslamcı, (ister gerçek isterse hayali olsun) düşmanlarının İslamcılar hakkında, kendileri hakkında, “biz”le “onlar” arasındaki farklarla husumetlerin kaynağı hakkında ne dediğine dikkatle kulak kesilir. Bu her zaman geçerliydi, ancak okuryazarlığın sınırlı, kıtaları aşan iletişim araçlarının görece gelişmemiş olduğu sömürgecilik döneminde, bu tür bilgilerin toplanmasında kullanılabilecek vasıtalar sınırlıydı ve Batı’da geçerli olan söylemlere ancak iyi eğitim almış bir kesim aşınaydı. Artık böyle değil. Sömürgecilik sonrası dönemde, dünyanın geri kalan kısmında okuryazarlık ve genel eğitim alanlarında hızlı gelişmeler yaşandı. Elektronik iletişim araçlarının hızla çoğalıp küreselleşmesinin bir etkisi de, açık bir savaş ve baskı şeklini almasa da Amerikan iktidarının gözle görülebilir veçhelerinin insanların oturma odalarına kadar girmesi oldu. İnsanlar evlerindeki televizyon ekranlarında, Batı’nın kendi gücünü, kendi kimliğini, kendi medeniyetinin farklılığını ve üstünlüğünü nasıl sunduğunu görüyorlar. *Socialist Register*’ı bilmiyorlar; görüp duydukları Bush, Rumsfeld, Powell, Rice, Huntington ve Wolfowitz gibileri. Kendileri de dâhil olmak üzere Batı Asya’daki savaşlara katılanların ABD medyasında nasıl resmedildiğini biliyorlar. Dinci sağın ABD’de sahip olduğu gücü çoğu biliyor, hatta muhtemelen birçoğu evanjelik vaizleri televizyonda izlemiştir. Bu görüntüler onları, Batı’da esaslı bir laikliğin bulunduğu ya da müşfik bir Hristiyanlığın varlığına ikna etmekten oldukça uzak.

Aşırı İslamcılarının bile önemli bir kısmı üniversite mezunu. Geldikleri ülkeler geçmişte Avrupalı güçlerin sömürgeleştirdiği ya da tabi hale getirdiği yerler; bazıları bugün ABD işgali altında. Burada bir devamlılık görüyorlar. Mütecaviz ülkelerde askerî, siyasi, dini ve akademik gücü elinde bulunduranların neler söylediğini biliyorlar, söylenenle yapılan arasındaki bağlantıyı görüyorlar. Medeniyetler hakkındaki söylem, birbirlerini besleyen iki yönlü bir yol hâline geliyor. Kültürlü İslamcılar Batı gelenekleriyle kültürlerinin karmaşıklığının pekâlâ farkında olabilirler (İran meclis başkanı aynı zamanda bir

Kant çevirmeni); hatta Müslüman çevrelerdeki laik düşünürler medeniyetlerin gerçek varlıklar olmayıp, şekilden şekile sokulabilen söylemsel ve edimsel kategoriler olduğunu, dolayısıyla zamanımızda siyasi saiklerle öne sürülen medeniyetler hakkındaki söylemlerin esasen kötü niyetli fiiller olduğunu anlayabilirler. Ancak, İslamcı militan her şeyden önce olayları aşırı basite indirgeyen ve dış görünüşle yetinen, gördüğünü kendine özgü bir yorumlama tarzıyla değerlendiren birisidir. Elektronik iletişim araçlarından edindiği bilgiler, böyle bir militanın zihninde Amerikan toplumuna dair iki temel görüntü uyandırır: İlkin eğlence sektörü aracılığıyla edinir, aşırı tutucu düşünce yapısının etkisiyle bunları tam bir yozlaşma ve çürüme olarak yorumlar; diğeri, İslama ve Müslümanlara karşı verilecek bir savaş lehine yapılan sürekli bir savaş çığırtkanlığı ve laf cambazlığı görüntüsüdür. Onların huzursuz imgeleminde Batı, dini yaşamında Haçlı seferine çıkmış bir Hristiyan âlemi, laik yaşantısında ise bir günah yuvası hâline gelir. Tiksinme, korku ve büyük bir öfkeyle kendisini dışavuran psikolojik bir refleks. Ardından silah başına çağrısı ıhtilil.

Arap dünyasında (ve Şah yönetimi altındaki İran'da), yöneticilerin, ülke kaynaklarını Batı'ya rehin verdiklerini, rantiyecilikten edindikleri servetlerini kendileri ve mensubu oldukları sınıf adına saçıp savurdıklarını, birbirleriyle savaşa tutuşacak (ama saldırgan ve işgalci ordulara asla direnmeyecek) ordular kurduklarını yaşayıp gördüler. Laik milliyetçi liderlerin kurduğu orduların, ABD ile İsrail'in oluşturduğu ezici askeri güç karşısında art arda savaş kaybetğine tanık oldular. İnanarak katılabilecekleri bir ordu göremiyorlar. Büyük bir gizlilik içerisinde kendi devletsiz ve gevşekçe örgütlenmiş ordularını kurmak zorundalar; silah ve insan sayısı bakımından çok yetersiz olmaları nedeniyle meydan muhaberelele yapmaya değil, çarpıcı eylemler düzenlemeye uygun bir ordu: Eylemli propaganda. Güçler o kadar eşitsizdir ki, yöntemleri mecburen bu eşitsizliği yansıtır. O kadar fazla sayıda sivilin Amerikalılarca ve İsraililerce öldürüldüğünü görmüşlerdir ki, kendilerinin sivilleri öldürmelerini terörizm olarak görmezler, kendi halklarının çektiklerinin yanında bunlar önemsiz kalmaktadır. Aslında, kendilerini *karşı teröristler* olarak göreceklerdir.

Kendilerini İslama adanmışlardır, ancak aşırı uçlarda yaşayanlar ve hayatını kaybedenler İslam teolojisi hakkında pek az şey bilirler. Onları tedirgin eden şeyler vardır bu teolojide, çünkü sivillerin öldürölmesi ve intihar (dolayısıyla intihar saldırıları) yasaktır. Bu nedenle, İslamda yasak olan şeylerin İslam adına vaaz edilip yapılabilmesi için alelacele yeni teolojik öğretiler uydururirler. Bu anlamda, bu insanların çoğu sözcüğün gerçek anlamında birer köktendinci ya da şeriatçı olarak nitelendirilemez. Onlar aslında birer mucittir, ancak yaptıkları icatların ürünleri, Müslümanlık tarihindeki dönemlerden ya da olaylardan daha çok Çarlık Rusyası'nda birtakım devrimci teröristlerin meydana getirdiği gruplaşmaları hatırlatır insana –tıpkı Taliban'ın "Peygamberin hakiki İslamı" adına savaşın tahrip ettiğı Afganistan'a dayattığı acımasız ve gizemli

rejimin, dünya üzerindeki herhangi bir rejimden çok savaşın tahribatını aynı ölçüde yaşamış Kamboçya'da kurulan Pol Pot rejimini anımsatması gibi; burada İslama, oradaysa komünizme niyaz eyleme. Her iki olayda da ABD'nin emperyal saldırılarının önemli bir payı vardı –yaşanan savaşların yarattığı tahribatlarda; milli bütünlüğün derin bir sarsıntıyla karşı karşıya kalmasında ve toplumsal dokuların yanı sıra asgari düzeyde olsa da sağlanan günlük maddi geçim kaynaklarının da tamamen yok olmasında; bu dünyanın Pol Pot'ları ile Molla Ömer'lerinin ortaya çıkmasına uygun zeminin oluşmasında. Irak'ın da bugün aynı kaderi paylaşmasından endişe ediyoruz.

Bu noktada, en laikinden en dindarına, hatta silahlı militanların bazılarına varıncaya kadar Müslüman dünyasını oluşturan bütün kesimlerce de takip edilen, medeniyetler hakkındaki âlicenap söylemler konusuna dönmek üzere savaşlar ve sonuçları tartışmasına ara vermek istiyorum. Açık olan bir gerçek var: Medeniyetler arasında farklar olduğu fikri, “İslamcı Doğu” kadar onun söylemsel karşıtı olan “Batı” hakkında da dile getirilen belli bazı kavramlara dayanmaktadır. Medeniyet çığırtkanlarının daha eğitimli olanları kapitalizm, Aydınlanma ve Hıristiyanlığın akılcı laikleşmesi hakkında belli bazı görüşleri benimsiyorlar: Batı'daki yeterli kapitalizme karşı Müslümanların yetersiz kapitalizmi, Hıristiyanlığın doğasındaki eşitlikçi ve akılcı öz, Aydınlanma düşünürleri, Fransız devrimi ve benzeri şeylerin etkisiyle Hıristiyan toplumların tam olarak laikleşmesi. Ardından bunların hepsi, Müslüman toplumlarda olmamalarıyla karşılaştırılarak, İslamı laik Akıl'dan ayıran doldurulması imkânsız boşluğun gerekçelendirilmesi için kullanılıyorlar. Daha az eğitimli olanlar gelenekle modernleşme karşıtlığından, postmodern olanlar ise kültürlerin sahiciliğinden, çeşitliliğinden ve geçirimsizliğinden söz edebilirler. Katı sağcılara göre, işin özünde halen kültür yatmaktadır, ancak burada kültür biyolojik olarak tanımlanmış bir ırkçılıkla ifade edilir: *Kim oldukları nasıl olduklarını* belirler. Günümüzde toplumsal ve siyasi meselelerle ilgili bilgi kuramlarına [epistemoloji] hayat veren kültürel farkçılık, başka bakımlardan birbirlerinden uzaklaşsalar da bu eğilimlerin pek çoğunun kesişme zeminini oluşturur.

JEOPOLİTİK: PAPA, BAŞKAN VE PROFESÖR

Sağdan sola kadar geniş bir yelpazede rastlanan son derece revaçta bir fikirden bahsetmek gerekiyor: Batı, özellikle günümüzde kendi normundan sapmalar gösterse de, esasen laik, liberal demokrat ve Musevi-Hıristiyan'dır¹⁰. Aşırı sağ Batı'nın laikliğinden ve ölçsüz liberalizminden keyif duymayabilir, sol Batı'yı yeterince liberal ya da demokrat bulmayabilir, ancak bu nitelendirme üzerinde yaygın bir görüş birliği söz konusudur (“Batı”nın “Musevi-

10 Musevi-Hıristiyan (Judea-Christian): Eski ve yeni ahitteki ilkelere uygun –çev.

Hristiyan" terimiyle anılması, Fredric Jameson gibi sıkı kültür kuramcılarının eserlerinde bile görülür). Eğer Batı bütün bu şeyler demekse (ve yalnızca Batı; çünkü başkaları da bunlara sahip olsaydı o zaman bu faziletlerin taşıyıcısı olarak Batı'yı ayrı bir yere koymanın anlamı olmazdı), bundan hareketle bu faziletlerin bölünmez bir bütünün birbirleriyle bağlantılı parçaları olduğunu ve bu bölünmez bütünlüğü mümkün kılanın bizzat Batı'nın kökenlerinde yatan bir şey olduğunu savunmaya başlamak için görece küçük bir adım atmak yeterli olacaktır.

Anladığım kadarıyla "Hristiyan" Batı'nın, kültür, din ve siyasetin kesiştiği bütün bu alanlarda kendisini bu kadar yaygın bir şekilde "Musevi-Hristiyan" olarak tanımlamaya başlaması geçtiğimiz on-yirmi yıl içerisinde (özellikle de İsrail'in çarpıcı 1967 zaferinin ardından), kısmen Nazilerin gerçekleştirdiği Yahudi soykırımıyla ilgili suçluluk duygularından arınmak, kısmen de ABD'nin Vietnam'da bozgunla karşı karşıya kaldığı bir zamanda bir başkasının askerî zaferinden kendine pay çıkarmak amacıyla olmuştur. Bunun öncesinde, Musevi-Hristiyan kimlikle bir nebze de olsa övünmekten çok Yahudi karşıtlığı [*anti-Semitizm*] bir normdu. Üstelik, liberal demokrasinin neredeyse istisnasız bir şekilde Batı siyasetinin bir uygulaması olduğunu söyleyebilmek için Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'ndan önceki tarihini unutmak gerekecektir (kültürelci zamanımızda uygulama yerine "değer" ifadesi tercih ediliyor; ırkçılık, faşizm ve Nazizm gibi uygulamaların varlığına karşın, demokrasi Batı'nın ilelebet paylaştığı söylenen bir *değer*dir). Burada ilgi çekici bir fikir öne çıkıyor: Aynı anda laik ve Musevi-Hristiyan olmak mümkündür. Peki, aynı anda hem laik hem de İslamcı olmak mümkün müdür acaba?

Batı kendisini laiklik ve liberal demokratlık iddialarıyla sorunsuzca kaynaşan Musevi-Hristiyan bir bütün olarak betimlerken, çoğunluğun Müslüman olduğu toplumların ise çağdaş kimlikleri içinde miras edindikleri İslami bileşen nedeniyle açıkça laik olmadıkları ve olamayacakları düşüncesi, ancak *a priori*¹¹ olarak Musevilik ile Hristiyanlığın günümüzün laikliğiyle ve liberalizmiyle tamamen uyumlu olduğu, İslamın ise özü itibarıyla böyle olmadığı varsayımıyla geçerlilik kazanabilir. Bu bağlamda, üçte biri Yahudi olmayan vatandaşlarının belli bazı etnik-dini kısıtlamalara tabi olduğu, Batı Asya'nın [Ortadoğu] coğrafi kalbinde Batı uygarlığının hayranlık uyandıran bir ileri karakolu olarak görülen İsrail'in anayasal ve duygusal açılardan kendisini bir "Yahudi devleti" olarak tanımlaması ve buna rağmen bir otokrasiler ve köktendincilikler [*fundamentalizm*] denizinde var olan laik, liberal, Batı tarzı bir demokrasi modeli olarak kabul edilmesi oldukça çarpıcıdır.

İnsanın, Usame bin Ladin'in açıklamalarının yanı sıra Amerikan dinci sağının açıklamalarına da biraz daha yakından bakması yeterli olacaktır (ki bin Ladin'in açıklamalarının pek çoğu aslında daha zekicedir, hatta daha makul

11 Önsel, gerçekleşmeden önce -çev.

niteliktedir). Şu anki Papa'nın son yaptığı konuşmalardan birisine bakıldığında, kısmen akılcı/Hristiyan Batı'yı İslam âleminde ayıran çizgileri sağlamlaştırmak amacıyla Batı, Hristiyanlık ve Akıl arasındaki bu bağlantıların nasıl da sıkı sıkıya ve özenle çizilmiş olduğu görülebilir. Bu özellikle ilgi çekicidir, çünkü önceden Kardinal Ratzinger (ya da sol eğilimli Katolik çevrelerin esprili deyişiyle "Fare Kardinal"¹²) olarak ün kazanan Papa, saygın görevine gelinceye kadar kendisini gayretle destekleyen Katolik Kilisesi çevreleri arasında engin bilgisiyle büyük bir itibar edinmiştir.

Papa, basında büyük yer ayrılan bu konuşmasını 12 Eylül 2006 tarihinde Almanya'da, Regensburg Üniversitesi'nde yapmıştı. Bu konuşmayı farklı şekillerde yorumlamak mümkün. Örneğin, Papa'nın konuşmasında kullandığı kısa ve muğlak alıntının kendilerini rencide ettiğini söyleyen Müslümanlar arasında bugünlerde yaygın bir şekilde hissedilen aşırı dini duygusallık bağlamında okunabilir. Adaleti kendi elleriyle sağlamaya niyetlenen Türkiye ile Filistin'deki kimi Müslüman grupların bazı kiliseleri yakıp kül etmelerine yol açan öfke patlamaları da Müslüman cemaatlerde ve İslam inancında genel olarak hoşgörünün yeri olmadığını bir kanıtı sayılabilir. Konuşmayı, Papa'nın bizden istediği gibi bir yandan Hristiyanlık ile İslam arasındaki temel farkın, öte yandan da Hristiyanlık ile Avrupa arasındaki köklü özdeşliğin siyasi açıdan tarafsız bir dille ifade edilmesi olarak da yorumlayabiliriz. Meseleyi tarihsel bir bakış açısıyla ve "Batı'nın en saygın vaiz kürsülerinden birinde yapılan bu konuşmanın damgasını vurduğu çeşitli bağlamlara değinerek okumayı tercih ediyorum.

Önce hoşla gitmeyen konuşmasında yaptığı şu alıntıya bir bakalım: "Bana Muhammed'in getirdiği yeni bir şey gösterin. O vakit, vaaz ettiği inancı kılıçla yaymayı buyurması gibi yalnızca kötü ve zalimce şeyler bulursunuz..."¹³ 14. yüzyılda yapılmış bu gözlem belli bir bağlama oturuyordu: Ordusu daha güçsüz konumda olan Bizans İmparatoru Türklerle savaşa tutuşmuş, Avrupa devletlerinden yardımına gelmelerini, yeni bir haçlı seferi düzenlemelerini ve benzeri şeyler istirham ediyor, karşılığında da Batı ve Doğu Kiliselerini birleştirme sözü veriyordu. Çağrısının sonuçsuz kalmasıyla birlikte bahsi geçen İmparatorun ölümünden kısa bir süre sonra Konstantinopol [İstanbul] Türk ordularının eline geçmişti. Buradaki önemli nokta, askeri çatışmanın yaşandığı bir esnada kaleme alınan bu sözlerin ve İslamın kötülenmesinin tam da istenen amaca hizmet etmesidir. Bu nedenle, "İslami faşizm" adı takılan zincirlerinden boşanmış küresel terörizm karşısında, demokratik, Musevi-Hristiyan Batı'yı birlikte hareket etmeye çağıran yeni bir küresel savaşın tam ortasında bu muğlak ifadenin (yine

12 Metnin İngilizcesinde bu ifadeler "Cardinal Ratzinger" ve "Cardinal Rat" olarak geçmektedir -çev.

13 Konuşmanın Vatikan tarafından yapılan çevirisinden alınmıştır; "Three Stages in the Program of De-Hellenization", <http://www.zenit.org> [Sabah gazetesi, 15 Eylül 2006, <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/09/15/gnd138.html>].

bir Papa, ancak bu sefer Katolik bir Papa tarafından) neden eşelenip yeniden gündeme getirildiği sorusu haklı olarak akıllara geliyor. Deyim yerindeyse dini zeminde yürütülen laik bir savaş.

Alıntı, Hristiyanlık ile İslam arasındaki temel, dini, medeniyetle ilgili bir farklılığın genel teolojik teşhiri esnasında ortaya çıkar: Papa'ya göre imanla aklın özdeşliği, Hristiyan inancının en başından itibaren Yunan Logos anlayışının içine iyice yerleşmiş olması ölçüsünde Hristiyanlığın temelinde yer alırken, İslam ise Akıl ile bütünlük bir ilişkisi olmayan ve (Papa'nın Hristiyanlık açısından temel olduğunu söylediği) "imanın mantıklılığı" açısından hiçbir şekilde haklı gösterilemeyecek emirler verebilen (ki sıklıkla böyle emirler verdiği varsayılır) aşkın bir Tanrı'nın varlığını farz eder. Bu durumda, İslamı kılıçla yaymak diye ifade edilen buyruk, İslam inancının radikal mantıksızlığının örneklerinden birisi olacaktır. Elbette, Papa konuşmasının bir yerinde Kuran'da "dinde zorlama yoktur" denildiğinden de bahsediyordu, ancak bunun "Muhammed'in hâlâ güçsüz ve tehdit altında olduğu erken dönem"le ilgili olduğu açıklamasını yapıyordu. Papa, Hristiyanlığın tarihinde sanki Engizisyonlar, her türden şiddet hiç yaşanmamış gibi konuşuyordu.¹⁴

İslam ile Hristiyanlık arasındaki teolojik tartışma burada bizi ilgilendirmiyor, yine de Türkiye başbakanının gözlemleri nedeniyle Papa'yı eleştirmesinin ardından Alman Şansölyesi ile çok sayıda meslektaşının güçlü bir şekilde Papa'nın savunmasını üstlenmeleri bahsedilmeye değerdir. İster istemez insan, Türkiye ve Almanya devlet başkanlarının Huntington'ın söylediği anlamda dinlerle uygarlıkları mı, yoksa ulus-devletleri mi (ki bu durumda kendi devletlerinde ortaya çıkan ve dini kaygılardan kaynaklanıyormuş görüntüsü verilen siyasi zorlamalarla hareket etmektedirler) temsil ettiklerini soruyor kendi kendisine. Bu bağlamda, Papalık pelerinini giymeden önce Kardinal Ratzinger'in Vatikan'ın baş ilahiyatçısı olduğunun, bu sıfatla Fransız gazetesi *Le Figaro*'ya Müslüman bir ulus olması nedeniyle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınmaması gerektiğini söylediğinin hatırlanması yararlı olacaktır: "Tarih boyunca Türkiye, Avrupa ile sürekli karşıtlık içinde olan farklı bir kıtayı temsil etmiştir... (Türkiye) komşusu Arap ülkeleriyle kültürel bir bütünlük kurmayı deneyebilir ve kendi kimliğiyle bu kültürün lideri hâline gelebilir".¹⁵ Bir kez daha medeniyetler arasındaki derin ve giderilmesi imkânsız farklılık (ve Türkiye'nin AB'ye katılma girişimiyle ilgili bu gibi beyanlar), Türkiye başbakanının neden Papa'nın İslamla ilgili imalı sözlerine itiraz etmek zorunda kaldığını açıklayabilir. Bütün bunlar, Samuel P. Huntington gibi akademisyenlerin temel bir "medeniyetler çatışması" düşüncesini ortaya atabilmelerini sağlayan Batı-merkezci söylemle son derece uyumludur ve Papa

14 Adı geçen eser (a.g.e.). Saygın İslam fıkıhçıları, Kuran'da geçen "dinde zorlama yoktur" (Sure 2:256) buyruğunun, Müslüman bir yöneticinin diğer inançlardan olan tebaasına hangi hakları ve korumaları sağlaması gerektiğine karar vermesiyle ilgili olduğunu düşünürler.

15 Alıntılındığı yer: "Ratzinger on Turkey in EU, European Secularism", Catholic World News, 11 Ağustos 2004, <http://www.cwnnews.com>.

da böylece İslami Doğu ile Hristiyan Batı arasındaki teolojik ve medeniyetsel bağdaşmazlıklardan rahatça söz edebilmektedir.

Bu konuşmanın kalan kısmı da aynı şekilde çarpıcıdır. Papa, Hristiyanlığın özünde yatan Helenistik niteliğin merkezi bir öneme sahip olduğunu ve Hristiyanlığa (ve Avrupa'ya) kendine özgü bir kimlik kazandırdığını söyler. Ardından, Reform Hareketi'nden başlayarak, diğer kültürleri Helenleşme yükümlülüğünden muaf tutacak günümüzün çoğulculuk ve çokkültürlülük fikirlerine gelinceye kadar, Hristiyanlığı Helenistik niteliğinden uzaklaştırmaya çalışan zararlı girişimlerden bahseder. Şöyle bir gözlemde bulunur:

İncil inancı ile Yunan felsefi sorgulayıcılığı arasındaki bu köklü uzlaşma belirleyici öneme haiz bir durumdu ... Bu yakınlaşma dikkate alındığında, kökenlerinin ve geçirdiği bazı önemli gelişmelerin Doğuda olmasına karşın, Hristiyanlığın tarihsel olarak belirleyici karakterini en sonunda Avrupa'da kazanması şaşırtıcı olmaz. Tersinden de ifade edebiliriz bunu: Bu yakınlaşma, sonradan eklenen Roma mirasıyla Avrupa'yı yaratmıştır ve bugün Avrupa olarak adlandırılmayı hak eden oluşumun temeli olmaya devam etmektedir.¹⁶

Çok sayıda kültürlü Müslüman (ve Müslüman olmayan insan), Yunan düşüncesinin Batı Avrupa'ya aktarılmasında Ortaçağ Müslüman felsefi akılcılığının olmazsa olmaz bir kaynak olduğuna inanıyor. İslami yeni Platonculuk, Avrupa İnsancılığından [*humanizm*] ve Rönesans'tan daha eski bir tarihte ortaya çıkmıştı. Ancak, burada anlatmak istediğim bu değil. İslami dini duygusallığı bu kadar inciten bu alıntının, daha geniş İslamofobi ve kastedilen İslami faşizm savaşları bağlamlarıyla sınırlı kalınmadan; Reform Hareketi, çoğulculuk ve çokkültürlülük, Avrupa ile Hristiyanlığın özdeşliği, İslamın yanı sıra Doğu Hristiyanlığının da daha değersiz addedilmesi, medeniyet bakımından Avrupa Birliği tam üyeliğine alınmaya değer olmayan bir ülke olarak Türkiye hakkında Papa'nın ileri sürdüğü kişisel görüşler bağlamında da okunması gerektiğini söylemek istiyorum –kurtuluş teolojisinin önceleri hakkı Hristiyanlıktan bir “sapma” olarak tanımlanmasından bahsetmeye gerek bile yok. Vatikan'ın baş ilahiyatçısı olduğu sırada ifade ettiği üzere, kurtuluş teolojisinin “Kilise'ye meydan okuması” ne pahasına olursa olsun engellenmeliydi: “Burada aslında Kilise'nin bizzat Tanrı tarafından bahsedilen kutsal ve hiyerarşik yapısına meydan okunuyor. Bu durum, vekillerin [papazların] meşruiyetlerini doğrudan halktan almaları ve inançla ilgili her türlü tasdik fiilinin siyasi bir ölçüte tabi kılınması anlamına gelir.”¹⁷ Kendi Kilisesi ile ilgili konularda bağnaz bir tutum takınan bir kişinin diğer dinlere karşı hoşgörülü olması pek beklenemez.

Ancak, bağnaz bir şahsiyetin ağzından çıkmış öfke dolu ifadeler diyerek göz ardı edemeyiz bunları. Medeniyet bakımından Türkiye'nin AB üyeliğine uy-

¹⁶ “Three Stages in the Program of De-Hellenization”.

¹⁷ Alıntılan Paul Kokoski, “Avoid ‘Challenge the Church’”, *Catholic New Times*, 1 Aralık 2002.

gun olup olmadığı –özgün kültürel karakterini kaybetmeden Avrupa’nın bu kadar çok sayıda Müslüman vatandaşı sınırları içine alıp alamayacağı, böylesine büyük ve güçlü bir ordu teşkilatına sahip olan Müslüman bir ülkeyi kabul etmesinin akıllıca olup olmayacağı– AB’nin her yerinde endişelere yol açan bir sorundur. Papa’nın söyledikleri kendi şahsi düşüncesiyle sınırlı değildir, Avrupa’nın büyük kısmının akliselimini yansıtmaktadır. Benzer biçimde, Batılı bilim insanlarının büyük kısmı, Papa’nın Musevi-Hıristiyan dini mirası ile Yunan Akıl ve siyasal düşüncesi arasındaki bağın Avrupa’nın temelini oluşturduğu; Batı’nın demokratik ve laik geleneklerine benzersiz niteliğini kazandıranın bu bağ olduğu şeklindeki önermesinin altına tereddüt etmeden imzalarını koyacaklardır. Her ne kadar konuşmasında gündeme gelmese de, Kardinal ve baş ilahiyatçı olduğu sırada Papa’nın başlıca uğraşısı olan kurtuluş teolojisi meselesi bile kesinlikle Kilisenin kendi iç meselesi değildi; Papa gibi insanların yaptığı uyarılar ABD yöneticilerince son derece ciddiye alınmıştı.

Mayıs 1980’de, Ronald Reagan’ın Cumhuriyetçilerin adayı olduğu ABD başkanlık seçimleri yaklaşırken, parti adına çalışan bir grup uzman Reagan’ın temel siyasi “el kitabı” olacak ünlü Santa Fe Belgesi’ni hazırladılar. “İç Çatışma” başlıklı ikinci kısmın 3 numaralı maddesinde şöyle deniliyordu:

ABD dış politikası, kurtuluş teolojisine *a posteriori*¹⁸ tepki göstermekle yetinmeyip karşı durma yoluna gitmelidir. Latin Amerika’da Kilise siyasi hürriyet açısından hayati bir role sahiptir. Ne yazık ki, Hıristiyanlıktan ziyade komünizme özgü nitelikteki düşüncelerle dini cemaatin içine sızan Marksist-Leninist kuvvetler Kilise’yi özel mülkiyete ve kapitalist üretim sistemine karşı siyasi bir silah olarak kullanmaktadır.

Afganistan kapitalizm ile komünizmin karşılaşma yeri olduysa –ki “İslami faşizmin” desteğiyle kazanan kapitalizm olacaktı– Orta Amerika da Kuzey Amerika hegemonyası ile Latin Amerika devrimci ayaklanması arasındaki çekişmenin zemini hâline gelmişti. Kurtuluş teolojisi devrimciler açısından bir kuvvet ve beslenme kaynağı olarak görülüyordu. Bununla mücadelede farklı türde bir Hıristiyanlık (yani her türlü nüans farklarıyla ABD dinci sağı), şüphesiz Vatikan’ın kimi zaman açık kimi zamansa örtülü desteğiyle harekete geçirilecek, finanse edilecek ve hatta gerektiğinde silahlandırılacaktı.

Muhammed hakkındaki alıntının Papa’nın argümanı ile hiçbir ilgisi yoktu. Kurnaz ve siyasetçi kafasına sahip bir kişi olarak, “İslami faşizm”e karşı verilen çağdaş savaşlarda asıl meselenin, en başta tanımını verdiği “Batı” (Helenleşmiş, akılcı, Hıristiyan Batı) fikri olduğunu bilerek bu alıntıyı da konuşmasına dâhil etmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Yani, bir medeniyetler savaşı.

Kilise’nin ruhani ekonomisinde sahip olduğu yüksek konum, Papa’nın teolojik söyleminin politik sonuçlarını doğrudan dile getirmemesini gerekli kılar.

Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması adlı ünlü kitabı, yazarın stratejik bakışına yönelik nadir görülebilecek çift taraflı bir coşkunun işareti olarak, Brzezinski ile Kissinger'in kitabın kapağında yer alan övgü dolu tanıtım yazılarının eşliğinde 1996'da yayımlanan Samuel P. Huntington gibi Washington'da nüfuzu olan bir akademisyen için ortada esef duyulacak bir şey yoktur. Bu kitaptan bahsetmemim nedeni derinlikli bir çalışma olmasından değil, geniş bir kesime ulaşip etkide bulunması yüzünden. Akademik olarak baştan savma bir çalışma.

Huntington, er ya da geç evrensel bir medeniyetin oluşacağı yanlısımaşını üreten Aydınlanma düşünürlerini yerden yere vurur ve 21. yüzyılın kültürler arası ("kültür" ve "medeniyet" sözcüklerini birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanır) savaşlarla geçeceğini öngörür, ancak gerçekte kaç tane medeniyet bulunduğundan emin değildir: Yedi ya da sekiz der.

Huntington, argümanının temelinde Batı medeniyetini yalnızca İslam dünyasından değil, (Rusya, Sırbistan, Levanten Hristiyanlığı ve benzeri şeyleri işin içine katacağı için) Ortodoks Kilisesi'nden de keskin bir şekilde ayırt etmek amacıyla Batı Hristiyanlığı, Katoliklik ve Protestanlık ile tanımlar. Ezici çoğunlukla Katolik ve Protestan olmasına karşın Latin Amerika'nın sorun çıkardığını düşünür. Huntington, Latin Amerika'nın bazı temel yönlerden farklı olduğunu, ya özerk veyahut da Batı medeniyetinin yan kolu olan bir medeniyet sayılması gerektiğini göstermek için türlü türlü çarpıtmalara başvurur. Afrika ile ilgili iki paragrafa parantez içine aldığı *belki* sözcüğüyle başlayıp şu gözlemlerle devam eder: "Braudel hariç önemli bilim insanlarının çoğu ayrı bir Afrika medeniyeti olduğunu düşünmemektedir". Takip eden cümlesinde böyle bir medeniyetin *belki* de olabileceğini, ancak öyle olsa bile bunun yalnızca kıtanın güney yarısında var olduğu, kıtanın üst yarısı ile doğusundaki ince kıyı şeridinin Afrika değil İslam medeniyetinin parçası olduğunu savunur. Hazırladığı haritaya göre Afrikalı Hristiyanlar hiçbir medeniyetin parçası değiller. 200 milyona yakın Hindistan vatandaşının başka dinlere inanmasına ve ülkenin laik anayasasıyla gurur duymasına karşın Hindistan'ın tamamen bir Hindu medeniyeti olduğu söylenir –üstelik yazının yazıldığı sırada Hindistan'ın devlet başkanının Müslüman, başbakanının Sih, ülkenin en güçlü siyasi kişiliğinin İtalyan asıllı Katolik bir kadın olmasına karşın. Ortodoks Kilisesi'ne gelince, kendi Ortodoks Kiliselerine bağlı olan Yunanlıların, Batı medeniyetinin yanı sıra Huntington'a göre sadece Batı Hristiyanlığına bağlı olanları içermesi gereken Avrupa Birliği'nin de güvenliği açısından vazgeçilmez bir ittifak yapısı olarak gördüğü NATO'nun üyesi olmaları gerçeğini normal dışı bir şey sayarak hayıflanmayla karşılar. Yunanistan'da ABD politikalarına ve NATO'nun rolüne bu kadar fazla muhalefet edilmesini, dini bağlılıkları nedeniyle Yunanlıların gerçek anlamda Batı'ya ait olmamalarıyla açıklayacak kadar ileri gider Huntington. Dinin medeniyetlerin belirteci olduğunda ısrar ederek,

pratik bir yaklaşımla Konfüçyüsçülüğün de bir din olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

Huntington'ın sınıflandırmaları tutarsız, ancak siyasi önerisi keskin:

Batı'nın evrenselci iddialarını giderek diğer medeniyetlerle, en ciddi şekilde de İslam ve Çin ile çatışma içine düşüyor ... Batı'nın varlığını sürdürmesi Amerikalıların Batılı kimliklerini bir kere daha teyit etmelerine, Batılıların sahip oldukları medeniyetlerinin evrensel değil de kendine özgü olduğunu kabul etmelerine ve Batılı olmayan toplumlardan kaynaklanan tehditler karşısında kendi medeniyetlerini canlandırıp korumak için bir araya gelmelerine bağlı ... Soğuk Savaş sonrası dönemin dünyasında, insanlar arasındaki en önemli ayrımlar ideolojik, siyasi ya da iktisadi olanlar değildir. Kültürel olanlardır ... Ancak kim olmadığımızı ve kime karşı olduğumuzu bilirsek kim olduğumuzu bilebiliriz ...¹⁹

Burada, medeniyetler söylemi altında aslında jeopolitik bir sürekli çatışma senaryosu sahneye konuluyor. Dost ve düşman, biz ve onlar arasında neredeyse bir Schmittçi ayrım yapılıyor: Ancak düşmanlarımızı bildiğimiz zaman kendimizi bilebiliriz. Batı'nın başlıca düşmanları İslam ve Çin'dir, ancak daha az önemli pürüzler de vardır. Batı, Huntington'a göre, Avrupa ile Kuzey Amerika'yı, bir de Avustralya ve Yeni Zelanda gibi "yerleşimci ülkeleri"nde yaşayan uzak kuzenleri kapsarken, aslında Avrupa'da "merkezi bir ayrım çizgisi" bulunmaktadır. Demir Perde'nin yıkılmasıyla doğuya kayan bu çizgi bugün dini niteliktedir: "Bu çizgi günümüzde Batı Hristiyanlarını bir yandan Müslümanlardan, öte yandan da Ortodokslardan ayırır..."²⁰ Hristiyanlık ile İslam, Ortodoks Kilisesi ve Çin arasındaki çatışmada önderliği Amerika üstlenmelidir ve Batı kendisini savunmak amacıyla birleşmelidir. Batı'nın sorunu evrenselci iddialarıdır. Dolayısıyla evrenselciliğin yadsınması, Huntington'ın bakış açısına göre, karşılıklı uzlaşmaya ya da farklı kültürler arasında saygıya değil, sürekli savaş hâline yol açacaktır. Postmodern, müşfik göreciliğe yer yoktur burada! Huntington'ı tersyüz ederseniz ortaya Usama bin Ladin çıkar.

İSLAMIN ÇEŞİTLERİ: TARİHE BAKMAK

Buraya kadar "medeniyet" açısından İslamı ilgilendiren meseleleri ortaya koyan çeşitli söylemleri gözden geçirdik, ancak bir grup İslamcının bir tür meydan okuma tarzı olarak benimsediği terör ya da şiddet meselesini tartışmaktan kaçınamayız. Batı'da baskın olan sağ ve sol söylemlerin bize dayattığı bu terör ya da şiddet meselesine odaklanmak zorunda kalmamız özellikle talihsiz bir durumdur, çünkü yakın zamana gelinceye kadar toplumlarında çok sınırlı olan ve hâlâ çoğu yerde de öyle olmaya devam eden eğilimlere yoğunlaşmamıza yol

19 Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, New York: Simon and Schuster, 1996, s. 20-21 [*Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Cem Soydemir ve Mehmet Turhan, 2004 (4. baskı), Okuyan Us Yayınevi].

20 A.g.e., s. 28; ayrıca bkz. s. 36 ve 46.

açıyor. Batılı söylemlerin bu ilgi odağının kökeninde, Müslümanların dünyasını basite indirgenmiş bir laikler ve İslamcılar ikiliğine bölen, bütün İslamcıları aynı kavramsal ve ideolojik evrene aitmiş gibi gören azgın bir Garbiyatçılık [Oksidentalizm] yatıyor. Bu bakış açısı, ne kadar yozlaşmış ve zorbaca eğilimlere sahip olursa olsunlar, kötünün iyisi olarak bütün laiklik taraftarlarını aklamakla kalmayıp, bütün İslamcıları da (en azından potansiyel) teröristler olarak görüyor. Son elli yıldır siyaset alanında faal olan İslamcılarının büyük bir çoğunluğunun hep Batı yanlısı olduğunu ispatlayan, Batı ile İsrail'in izlediği aşırı saldırgan politikaların bu kesimdeki pek çok kişinin Batı karşıtı gruba yönelmesine neden olduğunu gösteren tarihsel kanıtları burada tekrar ele alamam –İsrail'in Batı destekli 1967 zaferinin, özellikle de Batı'nın günümüzde "İslami faşizm" denilen şeye savaş açmasının ardından bu yönelim hız kazanmıştır. Burada, "İslamcılığın" (ya da "köktendinciliğin") her ihtiyaca uygun, kullanışlı bir kategori [ulam] olarak kullanılmasından ve istismar edilmesinden bahsetmek istiyorum.

Önemli bir kitlesel tabana hükmeden, ideolojik bakımdan karmaşık herhangi bir siyasi hareket gibi İslamcılık da çeşitli akımlardan oluşur. Hedeflerine ulaşmak amacıyla siyasi ve seçimlere dayalı süreçleri kullanmak isteyen akımlar büyük ölçüde İslamcı siyasete hâkim olagelmıştır. Bu tür süreçleri reddedip İslamı silah aracılığıyla (ve bazıları için yalnızca silah aracılığıyla) dayatmayı arzulayanlar çok küçük bir azınlığı oluştururlar. Şiiler arasında, dini bir düzenin dünyevi bir hükümeti etkisi altına alması gerektiğini ve bunu sağlamak amacıyla silahlı ayaklanmanın meşru bir araç olduğunu savunan *Velâyet-i Fakih* doktriniyle Humeynizmetkileyici bir buluştu. Şiiler arasında hâkim olan bu görüşe göre, On İkinci İmam gizlenirken bütün hükümetler esasen gayri meşrudur ve halk onun yeniden ortaya çıkıp işleri yoluna koymasını beklemekten başka bir şey yapamaz (İngilizce konuşan bilim insanlarının "Dingincilik" [Quietism] adıyla bildikleri, yarı mesihsel Gaybet Hali [Okültasyon] ve İntizar öğretileri). Bu bekleyiş sırasında ulemanın görevi siyasi gücü kullanmaktan sakınmak; dini, toplumsal ve kültürel yaşamlarında mümin cemaatine elinden geldiğince kılavuzluk etmektir. Modernist açıdan bakılırsa, bu öğretinin din kurumunun dolaysız gücünü fiilen sivil toplum alanıyla sınırladığı, siyasi devletin yasal yapılarının İslami adaletin temel akidelerine mümkün olduğunca yakın olacağı umuduyla siyasi alanda laik bir iktidarın kurulmasına izin verdiği söylenebilir.

Okuduğunuz makalenin yazarına göre, İran'da Humeyni yanlısı kuvvetlerin başarı kazanmalarının şu üç unsurun bir araya gelmesinden kaynaklandığı öne sürülebilir: (1) CIA destekli 1953 darbesinin ve darbeyi takiben kurulan rejimin solcu ve laik emperyalizm karşıtı kuvvetleri bastırması; (2) Şah'ın aşırı otoriter rejimi; (3) Şah rejiminin ABD ile aşırı yakın ilişkiler geliştirmesi –monarşi karşıtı laik muhalefetin başarıyla ortadan kaldırılması sonucunda diğer

alternatiflerin önü kesilmiştir. Humeyni yanlısı olmayan ve İslamın modern siyasetle ilişkisi konusunda daha ılımlı görüşleri savunan diğer gelenekler, Şii nüfusun fazla olduğu yerlerde hâlâ canlılığını sürdürüyor, ancak artık serbestçe hareket etme ve akılcı diyalog kurma imkânına sahip olmayıp, aksine Batı saldırganlığının en aşırı biçimleriyle karşı karşıya kaldıkları için büyük ölçüde geri çekilmek zorunda kalıyorlar. Bu ayrım ve bir bakış açısından bir diğerine kaymalar, Sünni nüfusun çoğunlukta olduğu ülkelerde de etkili oluyor.

Yakın geçmişte İslamcılar ile devlet arasında şiddetli bir savaşın yaşandığı Cezayir’de, İslamcı partilerin ezici çoğunluğu seçimlere katılıp ilk turu kazanmış, daha sonraki turlardan da galip çıkarak hükümeti kurmanın hazırlığını yapıyorlardı. Ancak, Avrupa ile ABD’nin gürültülü desteğini alan devletin seçimi iptal etmesi, önemli ölçüde cihatçı unsurların Cezayir İslamcılığına hâkim hale gelmesine neden oldu. Mısır örneğine bakarsak, silahlı İslamcı militanların ve örgütlerin en ünlülerinden bazıları bu topraklarda ortaya çıkmıştır, ancak mecliste Müslüman Kardeşleri temsil eden partinin taraftarları kıyaslanamayacak kadar çoktur. ABD’nin Arap dünyasındaki en sevgili liderlerinden olan, son seçimlerde hile yapıp Müslüman Kardeşlerin liderlerini hapse atan Mübarek, İslamcıların seçimlere katılmasını çok zorlaştıracak yasaları kabul ettirmek üzere. Seçimleri kazanmaları olasılığından korkan bir hükümetin seçim yolunu yasal olarak kapatması, Mısırlı Müslüman Kardeşlerin büyük kısmının Cezayirli muadillerinin yolundan gitmesine yol açacak mı? Bunu ancak zaman gösterebilir.

Filistin’de Hamas, teslimiyetçi addettiği Oslo Antlaşması hükümlerini reddetti –Edward Said gibi ağırbaşlı ve iyi kalpli laik bir aydının bile benimsemiş olduğu bir konum. Hamas’ın siyasi programı, İsrail’in 1967’de işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi ve işgalden önceki sınırların nihai sınırlar olduğunu kabul etmesi halinde iki devletli bir çözümün kesinlikle mümkün olacağı fikrine dayanıyor. Nihai çözümün nasıl olabileceğine ilişkin bu bakış açısı, kırk yıllık işgalin ve Oslo Antlaşmasının üzücü başarısızlığının ardından, silahlı direnişin yaratacağı baskı olmaksızın İsrail’in asla bunu kabul etmeyeceğine inanan Filistinlilerin büyük çoğunluğunun özlemlerini yansıtıyor. Dahası, el Fetih’in önderliği altındaki Filistin Özerk Yönetimi’nin (FÖY) tamamen yolsuzluğa batmış olması ve yetersizliği, Filistin halkının alternatif arayışına girmesine yol açtı. Yolsuzluklardan uzak durarak Gazze halkı arasında sade bir yaşam tarzı sürdüren bir liderlik aracılığıyla FÖY’nin sunmakta isteksiz olduğu toplumsal hizmetleri sunan Hamas bir alternatif olarak öne çıktı. İşgal Altındaki Topraklarda yaşayanlar ezici bir çoğunlukla Hamas lehine oy kullandılar, ancak tamamen meşru olan bu hükümet kurulduğunda, Batı kendi gözdesi Başkan Abbas’ı ve kötü ünlü güvenlik şefi Dahlan’ı seçmeyen Filistinli seçmenleri ekonomik olarak baskı altına almaya karar verdi. İsrail, kendi diktaşını kabul etmeyen Filistinli liderlere yönelik “hedef gözeterek öldürme” (yalın ifadesiyle suikastlar düzenleme) politikasını sürdürürken, Batı da halkın seçti-

ği hükümeti her türlü yola başvurarak yıkması için Abbas ile Dahlan üzerinde baskı kuruyordu. Hamas üyesi çok sayıda milletvekili ve bakan İsrail tarafından hapse atıldı, başbakanın evi bombalandı. Hamas liderliği, silahlı mücadele işini milislere bırakıp, temel ifade biçimlerinin seçimlere dayalı siyaset alanı olması gerektiğine kendi tabanını daha ne kadar süre inandırabilir ki?

Lübnan'da, Hizbullah birçok kez dönüşüm geçirmiştir. En azından Nasrullah'ın örgüt içindeki iktidarını sağlamlaştırmasının ardından açık bir politika izlediğini söyleyebiliriz: Lübnan topraklarının en ufak bir parçasını bile elinde bulundurduğu ve çok sayıda Lübnan vatandaşı hapishanelerinde tuttuğu müddetçe İsrail'e karşı seçici ve ölçülü silahlı bir direniş gösterirken, Lübnan toplumu içindeyse, gerek Müslüman gerekse Müslüman olmayan siyasi kuvvetlerle karmaşık bir ittifaklar dizisi kurarak (siyasi hedeflerine ulaşmak için zaman zaman kitlesel gösteriler ve sokak eylemleri düzenlenmesi dâhil) seçimlere ve siyasete dayalı araçlara kesinkes bağlı kalma. ABD'nin Hizbullah'ı Lübnan siyasetinin bir parçası olan meşru bir parti olarak görmeyip, basitçe "terörist" bir örgüt olarak sınıflandırma siyaseti (ki Suudi Arabistan gibi Amerikan müttefiki Arap rejimlerinin yanı sıra Fransa gibi önemli Avrupalı güçlerce de desteklenen bir siyasettir bu), İsrail dâhil Batı'nın Müslüman ülkelerde seçim süreçlerine saygısı olmadığını, bu nedenle de silahın yegâne geçerli mücadele aracı olduğunu savunan Hizbullah içindeki eğilimi kuvvetlendiriyor.

Somali, Sudan, Pakistan gibi ülkelerdeki benzer gelişmelere de işaret edebiliriz. İslamcı hareketler içinde, ılımlı ve seçimlere odaklanan bir İslamcılık anlayışından silahlı ve aşırı İslamcılığa doğru yaşanan bu hızlı kayma, şüphesiz ki her durumda kendine özgü nedenlere sahiptir. Ancak, "ılımlı", demokratik İslamcılığın pek çok yerde yerini aşırı, Hristiyanlığın bin yılclık²¹ akımını andıran bir biçimine bırakmasının nesnel koşullarını hazırlayan menfur bir birliktelikten söz etmek gerekiyor: Bir yanda iç kaynaklı, sol karşıtı ve çoğunlukla otokratik nitelikteki sağcı rejimler, öte yanda ise kararlı emperyalist-Siyonist politikalar. Dolayısıyla, Batı'nın yaklaşık olarak yarım yüzyıllık bir dönem boyunca arka arkaya işlediği üç günahın hesabını vermesi gerekiyor. Birincisi, Müslüman halklar arasında ortaya çıkan geniş tabanlı komünist hareketlerle sınırlı kalmayıp, Batılı büyük sermaye karşısında iktisadi milliyetçiliği benimseyen bütün rejimleri de içine alan "komünizm"e karşı bir kuvvet olarak kullanmak üzere İslamcılığın gelişip serpilmesine yardım etti. Batı solu bu tarihi, emperyalist sözcük dağarcığından ödünç aldığı "Soğuk Savaş"ın önemsiz bir bölümüğü olarak görüp hafife alır. İkincisi, komünist olmayan (aslında çoğu komünizm karşıtıydı), ancak ya komünistlere müsamaha gösteren (Endonezya'da Sukarno rejimi) ya da Batı'nın istediği doğrultuda ilerle-

21 Bin yılclık: Şeytanın yenileceği ve İsa'nın yeniden dünyaya gelerek hüküm süreceği bin yıllık bir dönemin yaşanacağı inancı -çev.

meyi reddeden (Mısır'da Nasır ve yine Sukarno rejimleri) ya da iktisadi alanda son derece ılımlı da olsa milliyetçi yönelimleri olan (İran'da Musaddık) laik rejimlerin devrilmelerini sağlayarak, laik siyasetin alanının daralmasını, dolaşısıyla gerek ılımlı gerekse militan İslamcılık türlerinin ortaya çıkmasını sağlamış oldu Batı: Nasır'ın halefi olan ve Mısır'ı ABD'nin başını çektiği gruba dâhil eden Enver Sedat, Müslüman Kardeşler örgütünün ılımlı kanadını himayesi altına almıştı, ancak Sedat'ın ABD ile ittifaka girerek İsrail sorunuyla teslimiyetçi bir siyaset izlediği gerekçesiyle örgütten kopan silahlı kesimce vurularak öldürülmekten kurtulamamıştı. Üçüncüsü, İslamcılık bu ülkelerin çoğunda güçlü bir eğilim hâline geldiğinde, Batı aşırı pragmatist, sinik bir oyun oynadı: Suudi rejimi gibilerini desteklemeye devam etti; sanki hiçbir yerel tabanı yokmuş da olup biten sadece bir "Sovyet işgali"nden ibaretmiş gibi Afgan komünizmine karşı cihat örgütlenmesine arka çıktı; Mısır'da Mübarek rejimi örneğinde olduğu gibi İslamcılar karşısında en otokratik rejimlere destek verdi (böylece İslamcıların emperyalizm karşıtı oldukları iddiasını da güçlendirdi); Cezayir'de, işgal altındaki Filistin topraklarında, Lübnan'da, seçim siyasetine inandıklarını bilfiil gösteren İslamcıları küçümseyip onları "terörist" diye damgaladı.

O halde bütün bunlar; İsrail sorunuyla, İsrail'in uzun süredir Filistin topraklarında sürdürdüğü işgalle, Gazze'yi büyük bir hapisane hâline getirmesiyle, İşgal Altındaki Toprakların kabaca yüzde 40'ını şu ya da bu şekilde ilhak edecek ölçüde Batı Şeria'yı bölmesiyle, Amerika'nın İsrail politikalarına destek vermesiyle (ve Avrupa'nın da işbirliği yapmasıyla), Batı'nın ve İsrail'in (Filistinlilerin yetkiyi seçimle Hamas'a vermelerine rağmen) Filistin Özerk Yönetimi'ndeki dostlarına arka çıkmaya yönelik girişimleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Yara derindir. İsraili bilim insanı Ilan Pappé'nin deyişiyle, tam da Asya ile Afrika'nın sömürgeciliğin boyunduruğundan kurtulduğu bir dönemde, etnik temizlik süreci sonucunda bir yerleşimci devlet kurulmuştu. Kırk yıldır süren fiili işgal ve işgal altındaki halka yönelik dönemsel mezalimlere kalkıştığı gibi uluslararası hukuku da pervasızca hiçe sayan bir rejimin iş başında olması durumu daha da acıklı hale getirmektedir. İslamcılar, Batılı söylemde medeni varoluşun bizatihi temeli olarak görülen Batı hukukunun kendilerine asla adalet getirmeyeceğine inanıyorlar.

Bu bağlamda bizlerin neredeyse yapılması imkânsız hale gelecek kadar karmaşık bir diyalektik çözümlemeye girişmesi gerekiyor: Bu tür bakış açılarını üreten tarihleri enine boyuna incelemek, eğilimler arasında ayrımlar yapmak, bu eğilimlerin çeşitli anlayış tarzlarının, ulaştıkları sonuçların ve tercih ettikleri harekât hatlarının hiçbirine kendimizi kaptırmamak; bütün bunları yaparken de bu insanlara, en azından gözümüze baskı ve disiplin altına alınması, hatta biz medeniler tarafından yürütülecek "haklı savaşlar"da seçilerek imha edilmesi gereken bir sürü ilkelden ibaret bir insan yığını gibi gözükmemesini

sağlayacak asgari bir duygudaşlıkla [*empati*] bakmaya çalışmak. Eğer bu insanları medeniyetlerin, dini taşkınlıkların ya da yazgıların değil, yaşanmış tarihlerin ortaya çıkardığı belli türde insanoğulları ve kızları olarak görebilsek, o vakit bu tarihleri en azından dikkatli bir biçimde incelemeye başlayabiliriz.

Ancak, bunun genel olarak çeşitli İslamcı akımlara aynı ölçüde uygulanabileceğini söylemek oldukça zor. İslamın bazı temel niteliklerinin (ya da bazılarının dediği gibi bu niteliklerin yokluğunun) çeşitli dışavurumları olmanın çok uzağındaki bu akımların her biri, ortaya çıkmasını sağlayan tarih tarafından kendine özgü biçimlerde şekillendirilmiştir. Oldukça tartışmalı “köktendincilik” kavramı için bile geçerlidir bu dediğimiz. Argümanlarımızı sınayabilmek adına “köktendincilik” ibaresinin bütün hepsi için geçerli olduğunu kabul etsek bile (ki bu su götürür bir kabuldür), çeşitli köktendincilikleri birbirinden ayırt etmek gerekecektir. Dinleri değil, çeşitli İslamcılıkları irdeleyecek bir karşılaştırmalı İslamcılıklar sosyolojisinin asıl görevi de tam bu noktada başlıyor. Yine genellemelerle değil de konunun esasını izah edecek bir karşılaştırma yaparak ilerlemek istiyorum: Hemen hemen aynı zamanda devrimler yaşamış olan (birisinde komünist, diğerinde ise İslami) iki komşu ülkenin, İran ile Afganistan’ın “köktendincilikler”ini karşılaştıracam.

20. yüzyıl Afganistan’ında İslam, Britanya sömürgeciliği sayesinde bugünkü Pakistan ile ve Çarlık rejiminin yayılmacılığı sayesinde de Orta Asya ile olan tarihsel bağlarından koparıldıktan sonra, büyük ölçüde çorak topraklarla ve dağlarla çevrilmiş bir coğrafi ortamda gelişti. Tarımsal kaynaklar kısıtlı, sinai gelişme yok denecek kadar azdı. Aşiret temelli toplumsal dayanışma ve hiyerarşinin hâkim olduğu ülkede, modern orta sınıfın oluşturduğu küçük öbekenmelere ancak büyük şehirlerde rastlanıyordu. Ülkeyi Kabil’deki ılımlı Müslüman monarşi bir arada tutuyordu, ancak Kabil’deki idarenin, bölge valilerinin hâkimiyeti altındaki uzak yerleri doğrudan kontrol etme gücü oldukça sınırlıydı. Komünist darbenin yapıldığı 1978’de her 60 kişiye bir molla düşüyordu, okuryazarlık oranı sadece yüzde 9 (kadınlarda ise yüzde 1) idi; borçlandırarak çalıştırmanın yanı sıra çok eskiye uzanan aşiret ve tarikat bağlarının etkisiyle liderlerine bağlı olan (bu durum, Peştunların yaşadığı yerlerde iyice belirginlik kazanıyordu) kırsal nüfusun ağırlıklı olduğu bir ülkedydi Afganistan. Darbenin ardından yerel liderlerle şehirli seçkinlerin çoğu, kendilerine bağımlı köylüleri de birlikte kaçmaya teşvik ederek ülke dışına (özellikle Pakistan’a) gitmişti –İran’daki göçmenlerin durumu, bu konuda da farklılık gösterir. Zenginlerin lüks bungalovlarda, yoksulların ise acınası haldeki kamplarda yaşadıkları sürgünde gelişen İslamcılık, aşiret örf ve âdetlerinin hakiki İslami uygulamalar hâline geldiği bir toplumun tüm özelliklerini sergiliyordu: Mollalarla geriye kalan halk kesimi arasındaki ilişkinin yanı sıra kayırmacı [*clientelist*] ilişkiler de aşirete özgü biçimiyle varlığını sürdürdü. Aslında, merkezi bir devletin yokluğu ve geçimlerini kıt kanaat sağladıkları yabancı bir ülkede

(Pakistan’da) katlanmak zorunda kaldıkları sürgün koşulları, aşiret ilişkilerini ve yoksulların bağımlılığını daha da kuvvetlendirdi. Komünizm karşıtı Afgan cihadının asıl çekirdeği işte bu koşullar altında ortaya çıkmıştı (CIA ve ilişkili kurumlar tarafından toplanan, sayıları on binleri bulan yabancı kökenli paralı cihatçılardan farkı burada yatıyordu).

Amerika’nın ülkenin kontrolünü ele geçiren dinsiz komünistlere (ve çok geçmeden askerî müdahalede bulunacak Sovyetler Birliği’ne) karşı İslamcı bir cihat başlatmaya ve o zamana dek Pakistan’ın siyasi hayatında önemsiz bir yeri bulunan İslamcı partilerin bu cihadın ideolojik aygıtları olma işlevini üstlenmesine karar vermesiyle birlikte, modern eğitimden yoksun, feodal ve ulemaya mensup kesimlerin hâkimiyetinin kurbanı olan, sürgünde mülteci kamplarının sefaletinden ürkmüş yüz binlerce yoksul insan, seferber edilecek toplumsal kitleyi oluşturacaktı. Afgan İslamcılığının bu ilk biçimi, Sovyet birliklerinin çekilmesi, komünistlerin yenilmesi ve Afganistan tarihindeki ilk İslamcı hükümet olan mücahitler hükümetinin kurulmasıyla semeresini verecekti –afyon ekiminden tutun da ABD’nin verdiği silahların bölgesel ve küresel silah pazarlarında satılmasına kadar çeşitli yollarla para kazanan savaş ağaları ile şehirli seçkinlerin İslamcılığı.

Ardından İslamcılığın ikinci biçimi Taliban ortaya çıktı. Sözcük, “talebeler” [öğrenciler] anlamına geliyor. Taliban üyeleri, finansmanı Amerika, Suudi Arabistan, diğer Körfez ülkelerinin yöneticileri ve STK’lar tarafından sağlanan ve fiili olarak Pakistan’ın İslamcı partilerinin idare ettiği iptidai İslam okullarında (medreselerde) eğitim gören öğrencilerdi. Medreselerde, hiçbir zaman yerleşik bir yaşantısı olmamış, aşiretçi atalarının ve savaşın tahrip ettiği bir dönemin ürünü olan, fakirliğin pençesindeki Afgan mültecilerinin çocukları okuyordu: Çamurdan yapılmış evlerde yaşayan, ancak çat pat okuma-yazma bilen, beyinleri bağınazlığın en mutaassıp biçimleriyle yıkanmış, İslam tanrıbilimi [*kelam*] ya da İslam hukuku [*fıkıh*] ya da İslam yorumbilimi [*tefsir*] konularında kara cahil, büyüme çağlarındayken ebedi bir cihadın askerleri olarak eğitime mahkûm edilmiş elleri silahlı çocuklar... Bu koşullarda büyüyüp birer genç hâline gelen mülteci çocuklarına, kendilerinden biraz daha bilgili, bir ölçüde şehirli ve dünyevi olan başka kesimler de katılacaktı. Savaş ağası mücahitlerin kurduğu, ABD’nin etkisi altındaki hükümetin adeta bir yolsuzluklar, tecavüzler, cinayetler ve karşılıklı imha hareketleri batağına saplanmasının ardından, yine Amerikalıların denetimi altındaki Pakistan hükümeti artık “Taliban” adıyla tarihe geçen bu eski öğrencileri bir müdahale kuvveti olarak örgütlemeye karar verdi. Taliban kuvvetleri, (her ne kadar işin çatışma kısmını büyük ölçüde onlar adına Pakistan ordusunun hallettiği söylene de) her şeyi önüne katıp götüren bir fırtına gibi Afganistan’a girerek hızla ülkeyi işgal etti.

Taliban yönetimi, yalnızca kendi mensuplarının hazırıklık olduğu türde bir İslami rejim yarattı: Tutucu, cahil, katı, Ortaçağdan kalmış bir anlayış. Selefleri

on binlerce kadına tecavüz etmişti; Taliban yönetiminde böyle şeyler olmadı, ancak Afganistan, kamusal yaşamda hiçbir hakları olmaksızın yaygın bir yokluk ve açlık koşulları altında yaşayan ülkenin kadınları açısından tamamen evlerine kapanmak zorunda bırakıldıkları büyük bir hapishaneye dönüştü. Giderek Amerika'nın gözünden düşen Taliban rejiminin toplumsal yaşamda kadınlara yönelik katı uygulamaları birer efsane hâline dönüşürken, yakın geçmişte Kuzey İttifakı üyelerinin gerçekleştirdikleri yaygın tecavüz olaylarının sözü bile edilmiyordu, çünkü bu ittifakın tecavüzcüleri, komünistlerin yenilgisinin ardından ABD'nin zorla ülkenin başına getirdiği koalisyon yönetiminin, keza ABD işgalinden sonra oluşturulan koalisyonun ve Karzai hükümetinin bir parçasıydı. Taliban yönetimi korkunçtu, ancak komünizm sonrası dönemde Afganistan'da hiçbir kadının yönetimdeki seçkinlerin tecavüzüne maruz kalmadığı, hiçbir yöneticinin rüşvet almadığı, afyon ekiminin ve eroin imalatının yapılmadığı tek dönem de Taliban dönemi idi.

Şimdi de İran türü "köktendinciliği" ele alalım. Su dâhil her çeşit doğal kaynağın bol, toprağın verimli olduğu, göz kamaştırıcı bir İslam öncesi medeniyetinin yanı sıra Müslümanlığın en büyük kültürlerinden birisine yüzyıllar boyunca ev sahipliği yapan İran, edebiyat ve sanat alanlarındaki görkemiyle güneybatı Asya'da, İtalya'nın Avrupa'daki konumuyla karşılaştırılabilecek kültürel bir yapıya sahiptir. Mezarı Anadolu'nun Konya şehrinde bulunan Fars edebiyatının en büyük iki şairinden birisi olarak değerlendirilen Rumi'nin [Mevlana] Müslüman dünyasının dört bir köşesinde sayısız Sufi tarikatlarında takipçileri vardır. Diğer önemli şair Hafız ise ömrünün son döneminde varlığıyla onurlandırması için davet edildiği Bengal'de ölmüştür.

Osmanlı Türkiye'si'ne göre neredeyse yüzyıl sonra gerçekleştirilen modern reformlar, İran'ın burjuva kültüründe yoğunluğu daha az olan sınırlı bir gelişmeye yol açtı. Türkiye'de monarşinin yerini laik-milliyetçi, devletçi bir cumhuriyetin aldığı 1920'li yıllarda iktidara gelen Pehlevi sülalesinin monarşi rejimi zamanla güçlendi. Hükümdarla bağlantısı olmayan bir burjuvazi gelişmiyordu. Ortaya, monarşi sistemiyle bütünleşip toplumun geri kalanından kopan yaklaşık iki bin kadar ailenin oluşturduğu birleşik bir sınıf, mükemmel bir çağdaş İran tarihçisi olan Ervand Abrahamian'ın yerinde ifadesiyle "monarşik bir burjuvazi" çıkmıştı.²² Petrol gelirleri sayesinde giderek zenginleşen rantie devlet ve devletten nemalanan kesim siyasi bakımdan aynı safta yer aldığı Batılı güçlere –bölgedeki başlıca güç olan Britanya'nın II. Dünya Savaşı'nın ardından tasfiye olmasıyla esasen ABD'ye– bağımlıydı ve kültürel olarak aşırı Batılılaşmıştı. Körfezin sonradan zenginleşen şeyhliklerinin aksine, İran petrolden ibaret değildi. Daha önceki birikim biçimleri, monarşik burjuvaziden daha az serveti olan, toplumsal tabanı daha geniş, (ekonomik ve kültürel açı-

22 Özellikle bkz. Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton: Princeton University Press, 1982.

lardan Batı'ya bağımlı olması dâhil) talep ve bağlantıları yüzünden monarşik burjuvaziye dış bileyen, varlığı oldukça eskiye uzanan ve çok güçlü bir eşraf burjuvazisi ortaya çıkarmıştı. II. Dünya Savaşı sonrası dönemin İran'ı aynı zamanda önemli büyüklükte bir uzman kesimine, şehirli bir orta sınıfa, edebiyat alanında canlı bir aydın zümresine ve büyüyen bir işçi sınıfına sahipti. Rantiye devlet ile sivil toplum arasında organik bağların olmaması, ulemaya, saraydan ve saray çevresinden uzak durarak kendi varlığını sürdürebileceği geniş bir alan bırakıyordu. İktidar kurumlarından uzak olmasına karşın ulema kesimi, bir yandan ticaretle uğraşan ve toprak sahibi seçkinlerle, öte yandan da iyi örgütlenmiş hiyerarşik dini kurumlar aracılığıyla halkla arasında bağlantılar kurulmasını sağlayan son derece ayrıntılı bir evlilikler ağı sayesinde büyük bir nüfuza sahipti. Komünist, laik milliyetçi ve hatta ılımlı İslamcı muhalefet de, rekabetin ve işbirliğinin iç içe geçtiği bu ortamda gelişti.

Komünistlerle laik milliyetçiler çevresinde toplanan savaş sonrası dönemin ilk muhalefeti, Ulusal Cephe altında bir hükümet kurarak, solla hiçbir ilişkisi olmamasına karşın yabancıların ülkenin en önemli doğal kaynağı üzerindeki kontrolünü sınırlandırmayı (ve aşağı yukarı Britanya modeli çerçevesinde monarşinin meclisin denetimine alınmasına zemin hazırlamayı) arzulayan bir koalisyonun lideri olarak, aristokrat kökenli Musaddık'ın başbakanlığı sırasında Ortadoğu tarihindeki ilk petrol özelleştirmesini gerçekleştirdi. ABD'nin buna tepkisi CIA eliyle tezgâhlanan bir darbe oldu. Yeniden iktidara gelen Şah, monarşi rejimini güçlendirmek için bölgenin en acımasız istihbarat teşkilatı olan SAVAK'ı oluşturmaya girişti –SAVAK, özünde yarı askerî nitelikte bir polis gücü olarak da çalışıyordu. Darbenin ardından SAVAK'ın sol ve laik milliyetçi kesimleri şiddetle bastırmaya yönelmesi, yaygın bir monarşi ve Amerika karşıtı duyarlılığın varlığını sürdürmesine, hatta daha da güçlenmesine uygun bir ortam yarattı. Ancak, sivil toplumun bu duyarlılığını ifade etmesine olanak tanıyabilecek laik kurumların çoğu tasfiye edilirken, dini seçkinlere ise neredeyse hiç dokunulmadı. İran'ın 20. yüzyıldaki güçlü laik geçmişi, Şah'ı, destekçilerini ve hatta kendisine arkı çıkan yabancı güçleri yanıltarak, karşısında artık hiçbir önemli rakibi kalmayan ulemanın giderek artan gücünü hafife almak gibi önemli bir hataya düşmelerine yol açtı. Mollaların yönettiği bir hareketin monarşiyi devirebileceğine kimse inanmıyordu.

Devrimi ayrıntılarıyla anlatmanın yeri burası değil. Burada, laik ve solcu kuvvetlerin bu devrimin gerçekleştirilmesine önemli katkılarda bulunduğunu, ancak iktidarını pekiştiren Humeyni'nin bu kuvvetleri sistemli biçimde (ve çoğu kez aşırı sert yöntemler kullanarak) ortadan kaldırdığını vurgulamak istiyorum. Ayrıca, İslamcı güçler kendi içlerinde farklılaşıyorlardı. Hâkim ulema kesimi dışında başka İslamcı kesimler de vardı: Toplumsal bakımdan muhafazakâr, ancak İslamcılığın aşırı biçimlerine kesinlikle eğilim göstermeyen orta sınıfın ya da daha geleneksel eşraf burjuvazisinin içinden gelenler;

modern üniversitelerdeki öğrenci hareketlerinden gelen daha genç insanlar; sol hareketlere inançlarını yitirmekle birlikte solcu fikirlerin derin izlerini taşıyan etkili aydınlar. Ulemanın en üst mevkilerinde bile ideolojik ve teolojik çizgilerde derin bölünmeler söz konusuydu: Humeyni'nin dışında, İslami ekonomi politik anlayışıyla modern sosyal demokrasinin sol kanadına yakın duran Ayetullah Talegani, daha ataerkil ve gelenekçi görüşleri savunmasına karşın Humeyni'nin anlayışını paylaşmayan ve büyük bir taraftar kitlesi olan Şeriatmedari gibi güçlü ayetullahlar da bulunuyordu. İlk hükümetin başkanlığını ulemadan olmayan Mehdi Bazergan ile Benisadr yapıyordu. Meclis, yapılması planlanan toprak reformlarının kapsamı ve ekonominin önemli sektörlerinin kamunun elinde kalmasını öngören Nasırcı modeli andıran ekonomik yapının oluşturulması konularında derinden bölünmüştü.

Her alanda karşılıklı tavizler verilerek uzlaşmalar sağlanıyordu. İran İslamcı, ama aynı zamanda da anayasası olan bir cumhuriyet olacaktı: Her ne kadar İslamiyet'in erken dönem ve Ortaçağ tarihinde *cumhuriyetçi* bir anayasa andıracak pek bir şey olmasa da İran İslam Cumhuriyeti kuruldu. Yalnızca ulemadan seçilmiş kişilerden oluşan Yüksek Şura'nın onayını alanlar seçimlerde aday olabiliyordu, ancak seçimler serbest ve adil yapılıyordu. Ulemanın en kıdemli üyelerinin şu anki devlet başkanı Ahmedinejat'ın adaylığından memnun olmadığı biliniyor, ancak seçimleri kazanmayı başardı ve kimse seçilmesini engellemeye çalışmadı –bu açıdan bakıldığında İran uleması, anayasa ve seçimlerle ilgili süreçlere FLN'den²³ daha saygılı yaklaşmıştır. Günümüzde, bilgisayarla donatılmış modern kütüphanelerin olduğu Kum'daki medreselerde Batı sosyal ve felsefe bilimleri okutuluyor, Kant'ın ya da Hegel'in yayımlanan çevirileri büyük bir ilgi görüyor. Her ne kadar ahlak zabıtası türbanlarının altından saçlarının ucu gözüktüğü için kadınları cezalandırsa da, eğitimlerini Kaliforniya'da tamamlayan İslamcı feministler devlet kadrolarına girmek için çok iyi fırsatlara sahipler. Aslına bakılırsa, halk katmanlarından gelen kadınlar, İslam rejiminin yüksek öğrenim ve çalışma hayatı alanlarında, devrim öncesinde Şah yönetimi sırasında annelerinin akıllarına getirebileceklerinden çok daha fazla gelişme sağlamışlardır. Siyasi doku, demokrasiyle teolojinin, otoriteryanizmle popülizmin, kalkınmacılıkla aşırı toplumsal muhafazakârlığın tuhaf bir karışımını yansıtmaktadır. Batı ile İsrail, rejim içindeki en aşırı hiziplerin, halkın ulusal hükümetin arkasında birleşmesine ve eleştirilerin etkisizleştirilmesine hizmet eden Batı'nın açık tehditlerini sürekli olarak kullanmasına fırsat vermemiş olsaydılar, demokratikleşme ve laikleşme mücadelesi veren iç kuvvetlerin başarı şansı bugün daha yüksek olabilirdi.

Amacımızın İran'ın ulema kesimini savunmak olmadığını, Afganistan ile İran'da "köktendincilikler" in geliştikleri bağlamlar arasındaki farkı ortaya koymaktan ibaret olduğunu bir kez daha belirtmek istiyorum. Hatta bir adım daha

ileri giderek günümüz Türkiye'si de örnek olarak ele alınabilir. Türkiye'yi tamminkâr bir çoğunlukla yöneten İslamcı parti başlangıçta kasaba ve küçük şehirlerde yaşayan ve İstanbul merkezli sermayenin hâkimiyetine öfke duyan küçük kapitalistler arasında gelişmiş, bugüne hâkim sermaye kesiminin en etkili olduğu İstanbul'da bile ona meydan okuyacak bir güce erişmiştir. Bu partinin İslamcılık anlayışı süreç içerisinde Alman Hristiyan Demokratların Hristiyanlığı ile karşılaştırılabilecek bir biçime bürünmüştür.

DOĞU'DA VE BATI'DA LAİKLİĞİN YIKILIŞI

II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde (1945 ile 1965 arası diyelim) Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelere yakından bakıldığında, dikkati çeken Suudi Arabistan ile Körfez şeyhlikleri istisna olmak üzere, Endonezya'dan Cezayir'e kadar Müslüman toplumların komünist, Marksist ve daha genelde de laik fikirlere fevkalade açık oldukları söylenebilir. 1960'ların ortası (Endonezya darbesi, laik Arap ordularının 1967'de neredeyse tamamen tahrip edilmesi vb) ile 1970'lerin sonları (İran'da 1978 İslam Devrimi, 1979-80'de Afgan cihat hareketinin başlaması) arasındaki zaman diliminde, laikliğin ve solcu hareketlerin hâkim olduğu eski dünya derin bir krize sürüklenirken, devlet sistemi İran ile Suudi Arabistan'ın rakip köktendinciliklerinin kuşatması altına girdi. İran'da, yaklaşık yetmiş beş yıl süren komünist solcu ve laik milliyetçi kökenli modernleşmeci, laiklikçi ve monarşi karşıtı hareketlerin yerini tamamen ulemanın etkisindeki devrimci seçkinlere bırakması, Arap dünyasının dört bir yanındaki modernleşmeci itkilerin kuşatması altında Arap tarihinde hep görece önemsiz bir yeri olan Suudi Arabistan'ın bu dünyanın etkili merkezlerinden birisi hâline gelmesi kadar çarpıcı olmayabilir. İsrail, 1967'de Nasır'ın kuvvetlerini tahrip ettiğinde aynı zamanda Arap dünyasında hâkim konuma sahip bir akım olarak laik-milliyetçi, otoriter-sosyalist Nasırcılığı da bozguna uğrattı. Böylece, medeni Akdeniz İslamının merkezi olan, yenilmiş, toplumsal bir travma yaşayan Mısır ile petrol zengini, monarşiyile yönetilen, Vahhabi katı kuralcılığını savunan çöl krallığı Suudi Arabistan arasındaki güç dengesi de çarpıcı biçimde değişti. Geçtiğimiz bin yıllık dönemde belki de ilk defa çöllerin ve vahaların İslamı, Kahire, Şam, Bağdat, Beyrut, Halep'in yanı sıra işgal altındaki Filistin'in büyük şehirlerinde, kıyılarda, Nil, Dicle ve Fırat nehirlerinin verimli vadilerinde hayat bulan kozmopolit İslama baskın hale geldi.

1990'lara gelindiğinde, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesi ve sistemli bir biçimde çökmesiyle, Kabil'deki komünist hükümetin devrilmesi ve Amerikan himayesi altında çağdaş Afganistan tarihinin ilk İslamcı rejiminin kurulmasıyla birlikte, Müslümanların çoğunlukta olduğu bu ülkeler, Bernard Lewis'in "İslamın dirilişi" dediği ve Huntington'ın İslam ile Musevi-Hristiyan Batı medeniyetleri çatışması olarak resmettiği şeyin karşı konulamaz bir biçimde

etkisi altına girecekti. Bütün yaşananları, yani laik-solcu taarruzların yerini bas-kın kuvvet olarak İslamcılığın hızla yükselişinin almasına yol açan bu tarihi ve önemli kaymayı belli bazı olaylara atıfla açıklığa kavuşturmak faydalı olabilir.

1948'de, Tahran'da yaşayan bir Britanya vatandaşı, dışişleri bakanlığına yazdığı gizli yazıda Tudeh'in²⁴ devrim yapmaya ihtiyacı olmadığını, çünkü barışçı yollarla iktidara gelmeye hazırlandığını belirtiyordu. Çok farklı görüşleri olmasına karşın Tudeh, İran'ın komünist partisiydi: Aşırı heyecanlanan Britanya vatandaşının düşüncesine göre iktidarı ele geçirmek üzereydi. Bu olayda, Musaddık'ın başkanlığında hükümeti kuran Ulusal Cephe oldu. Musaddık petrol sektörünü millileştirmeye çalışacak ve bu konuda monarşiyle karşı karşıya gelecekti. Buradaki asıl önemli nokta, 1950'ler gibi erken bir tarihte bile, birçok konuda birbirlerine muhalefet etmelerine karşın belli bir iktisadi milliyetçilik anlayışı etrafında birleşen komünistlerle liberal/laik demokratların İran'ın siyaset alanını tamamen hâkimiyetleri altına almış olmasıdır. CIA'nin bu iktisadi milliyetçilik anlayışını bozguna uğratmak amacıyla tezgâhladığı 1953 darbesiyle monarşi yeniden eski gücüne kavuştu ve SAVAK adlı iç güvenlik kuvveti oluşturuldu. Komünistlerle liberal demokratların saf dışı bırakılması, ulemanın başını çektiği muhalefetin hâkimiyetine girecek geniş bir siyasi boşluk yarattı. Ayetullah Talegani gibi "sola eğilimliler"le Ayetullah Şeriatmedari gibi "sağa eğilimliler"in yanı sıra eski Tudehli aydın Ali Şeriatî ve Celal Aal-e-Ahmed gibi "radikal" seslerin de aralarında yer aldığı ulema, bu boşluğu doldurma görevini üstlenecekti. En sonunda, Ayetullah Humeyni önderliğinde 1978'de İslam Devrimi yapıldı. Devrime uzanan sürecin anlaşılmasını karmaşıklaştıran çeşitli güçlüklerin varlığından, Şii ulemasının kendine özgü hiyerarşik yapısının da başlı başına önemli etken olduğundan söz etmek mümkün, ancak sonuç itibarıyla CIA'nin başını çektiği darbenin yılı olan 1953'te, çeyrek yüzyıl sonra İran'da bir İslam devrimi gerçekleştirileceğini hiç kimse öngöremezdi ya da tahmin edemezdi.

Dünyada en fazla Müslümanın yaşadığı ülke olan Endonezya'ya 1965 itibarıyla bakıldığında, ülkenin aynı zamanda Çin ve SSCB'den sonra en büyük komünist partisine sahip olduğu görülüyor. Ülke, sömürgecilik karşıtı hareketin lideri ve Bağlantısızlar Hareketi'nin başlıca mimarlarından olan Sukarno tarafından yönetiliyordu. Hindistan'da Nehru'nun Hindistan'ın geçmişteki Hindu ve Budist başarılarına göndermeler yapmaya meraklı olması gibi, Sukarno da konuşmalarını İslama yaptığı göndermelerle süslemeyi seviyordu. Ancak, Müslümanlık kültürünün kendi içinde bir hayli ekümenik olduğu, Hindu ve Budist unsurların Hindistan İslamından daha fazla toplumla bütünleştiği bir ülke olan Endonezya siyaseti neredeyse tümüyle laikti. Komünizmi ve milliyetçiliği hedef alan 1965 darbesinin ardından II. Dünya Savaşından sonra görülen en kanlı komünist katliamı yaşandı ve Suharto diktatörlüğü döneminde en az yarım milyon kişi öldürüldü. Dindar olmakla birlikte siyasi bakımdan ılımlı

bir İslamcılığın dorukta olduğu, çeşitli bin yılcı ve mutlakçı akımların toplumun alt katmanları arasında etkin olduğu günümüz Endonezyası, ordunun başlangıçta yok edip ardından gelişip serpilmesine izin verdiği şeyin doğrudan doğruya bir sonucudur.

1948-1952 dönemi itibarıyla Mısır'da mevcut ya da gelişmekte olan dört iktidar merkezi bulunuyordu: Saray, geniş anlamda Vefî partisinin simgelediği ılımlı liberal-milliyetçi merkez, komünistler ve Müslüman Kardeşler. Necip ile Nasır tarafından planlanan, otoriter laik-milliyetçi Nasır rejiminin kurulmasıyla sonuçlanan darbe bu güç merkezlerini tahrip etti ve bunlardan arta kalan unsurları ehliştirdi. Süveyş kanālının 1956'da millileştirilmesi ve Mısır'ın Britanya-Fransa-İsrail saldırganlığına başarıyla karşı koyması, yeni rejimin gücünün doruğuna ulaştığı zamandı. Rejimin en yüksek noktası ile 1967 yenilgisinden sonra sürekli bir gerileme sürecine girdiği dönem arasındaki zaman diliminde, Sünni İslamın siyasi bakımdan mutlakçı akımlarınca bir kahraman olarak görülen Seyyid Kutub'un asılması olayı yaşandı ve bu olay Mısır toplumunda ancak sınırlı bir etkiye neden oldu. İzleyen dönemde Mısır toplumunu etkileyen bazı önemli olaylar şöyle sıralanabilir: 1967 İsrail işgali, Mısır silahlı kuvvetlerinin yok edilmesi, Sina yarımadasının işgali, Nasır'ın gülünç duruma düşüşü, Arap dünyasında güç dengesinin Nasır'ın Mısır'ından Suudi Arabistan'ın Vahhabi monarşisine kayması, Enver Sedat'ın suikast sonucu ölmesinden sorumlu olan ve (Amerika'nın Arap dünyasının monarşik rejimlerle idare edilmeyen kısmındaki en gözde müttefiki olan Hüsnü Mübarek rejiminin aşırı gaddarlıklarına ve seçim hilelerine rağmen) günümüzde dini-siyasi alanın daha radikal kesimine hâkim olan ünlü Cemaat-i İslamiye'nin (yani Tekfir ve Hicret örgütü gibi "İslami Cemaatler"i) çetin bir sınavdan geçerek yükselişe geçmesi, yine seçim siyaseti alanında hâkimiyet kuran ve sofuların "ılımlı" partisi olarak görülen yenilenmiş Müslüman Kardeşler'in etkinliğini artırması.

Bunlar fazlasıyla kısaca geçtiğimiz yalın örnekler, daha fazlasını vermek mümkün. Verilen her örnek ince ayrıntılarla, karışıklık ve tezat duygularıyla zenginleştirilebilir; bu örneklerden her biri kitap boyutlarında çalışmalara konu olmuştur ve bunlardan bazıları oldukça iyidir. Gelin bu noktada farklı koşullarda neler olabileceği sorusunun yanıtını arayarak riskli bir işe kalkışalım. Bir an için CIA'in İran'da darbe yapmadığını, komünistlerle liberal-milliyetçilerin İran siyasetinde rol üstlenmelerine izin verildiğini düşünelim. Bu durumda, komünist-liberal ittifakı ya da bu laik kuvvetlerden birisi monarşiyi devirebilirdi –ulema bunu yapamazdı: Ne tür bir İran ortaya çıkardı acaba? Yine, Endonezya'da darbe olmadığını, laik siyasi kuvvetlerin, komünistlerin ve emperyalizm karşıtı milliyetçilerin kıyıma maruz kalmadığını, Suharto rejiminin hiç kurulmadığını farz edelim: Daha liberal ya da solcu, ama kesinlikle daha laik ve aydın, dini ekümenliğiyle bütünüyle barışık –ve belki de el Kaide'nin ortaya çıkmadığı, Bali'de toplu katliamın yaşanmadığı– bir Endonezya olmaz mıydı bu?

Yine varsayalım ki, 1954'te Mısır'ın kendi iç dinamiklerine göre dünya-d yolunu çizmesine izin verilmiş olsun. Yaşananlardan biliyoruz ki, öyle olduğunu iddia etmesine karşın Nasırcılık sosyalizmin ancak kötü bir kopyası olabilirdi ve milliyetçilik anlayışı otoriteryanizminin derin izlerini taşıyordu. Ancak, farklı koşullar altında Nasırcı Mısır'ın gerçek bir işgal tehdidi altında sürekli olarak sarsıntı geçirmediyi ya da en azından dışarıdan kaynaklanan radikal bir devrilme korkusuyla karşı karşıya olmadığını, Nasırcı Mısır'ın milli gelirinin büyük bir kısmını askeri yığınak yapmaya harcamak ve sürekli olarak savaşa hazır durumda beklemek zorunda kalmadığını, 1967 savaşının hiç yaşanmadığını ve dolayısıyla açık bir yenilgiyle karşılaşmadığını farz edelim. Bu yenilginin peşinden yükselmeye başlayan İslamcılık, Nasır'a cevaplaması mümkün olmayan bir suçlama yöneltmişti: Arapların İsrail karşısında zafer kazanmasını sağlayamamış, Mısırlıların onurunu ve Mısır topraklarını koruyamamış, İsrail'in Filistin'in geri kalanını işgal etmesini engelleyememişti. Nasır bu suçlamaya cevap veremezdi, çünkü doğrudu. Cevaplanması mümkün olmayan bu suçlamadan istifade eden İslamcılar, bin yılcı bir kurtuluş vaat ediyorlardı: Nasır'ın yapamadığını sizin adınıza, Mısırlılar, Araplar, dünyanın dört bir köşesindeki Müslümanlar adına biz yapacağız; başaracağız, çünkü Allah bizimle ve Rabbimiz Nasır'ı desteklemedi, çünkü o bir laikti, yani dinsizdi. 1967 yenilgisinin yarattığı aşırı toplumsal yönelimsizlik ortamında, bu bin yılcı vaat halk arasında yankı buldu ve çok sayıda genç, sunulan bu öbür dünya bilgisinin [*eskatology*] etkisi altında kaldı. Enver Sedat'a suikast düzenleyenlerin çoğu, on yıl sonra mahkeme önüne çıkarıldıklarında, gençliklerinde Nasırcı olduklarını ve 1967'den sonra İslamcı siyaset dünyasına katıldıklarını söylemişlerdi.

Bu arada, 1970'e gelindiğinde Nasır Hartum'a giderek Suudi kralıyla barış yaparken, Batı yönelimli monarşi ile laik Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasındaki güç mücadelesinin sürdüğü bir sırada Filistinlileri 1971 Eylülünde Ürdün'de gerçekleştirilen katliamlardan koruyacak konumda değildi. Bu katliamların, İsrail'in 1982'de Lübnan'ı işgal etmesi sırasında yaşanan Sabra ve Şatilla katliamlarının ve özellikle de ABD'nin desteğiyle yapılan 1993 tarihli Oslo Antlaşmasının ardından İslamcılık Filistinliler arasında gittikçe güçlendi. Süreç içerisinde FKÖ önce zayıflatıldı ve ardından içten içe çürümeye yol açan yaygın yolsuzluklarla giderek eski günlerini arar hale geldi. Bu boşluğu Hamas dolduracaktı.

Farklı koşullara göre şekillenen tarihimize göre, bir süre öncesine kadar laik olanların çoğunun 1967 bozgunu yüzünden İslamcı saflara geçemedikleri bir Mısır hayal edebilmek için aynı zamanda farklı bir İsrail, örneğin bir zamanlar Martin Buber'in savunduğuna benzer bir İsrail'i de hayal etmeliyiz. Buber, Avrupa'daki Yahudi soykırımının boyutuna bakarak, hayatta kalan Yahudilerin, böylesi planlı katliamlara maruz kalmadan özgürce yaşayabilecekleri bir anayurt bulmaları gerektiğine inanıyor gibiydi. Ancak, Filistin söz

konusu olduğunda Ben Gurion'un aksine, Yahudilerin başka insanların topraklarını işgal etmeye geldiklerini, bu insanların sonradan gelen Yahudi göçmenlerin haklarından daha eskiye uzanan meşru hakları olduğunu, bu nedenle de Yahudilerin kendileriyle tamamen aynı haklara sahip komşularıyla barış içinde yaşamalarının adaletin bir gereği olduğunu kabullenmeleri gerektiğini, aksi takdirde Filistin'de kalıcı bir barış ve güvenlik ortamı oluşturmalarının mümkün olmadığına inanıyordu. O dönemde pek çok Yahudi, etnik açıdan saf ulus-devletler peşinde koşan bir çeşit modüler Avrupa milliyetçiliği anlayışına derin bir kuşkuyla yaklaşıyordu. Hatta, devlet içindeki etnik-dini çoğunluğun özel imtiyazlara sahip olmasını isteyen çoğunlukçu milliyetçilik hakkında da benzer kuşklar bulunuyordu ve Siyonizm tam da modüler türden bir Avrupa milliyetçiliği idi. O zamanın Siyonizm karşıtı pek çok Yahudisi, İsrail/Filistin'deki Yahudi cemaatini, kendilerini cismani olarak Avrupa'nın dışında yaşamak zorunda kalmış Batılılar olarak değil de, toprağın eski sakinleri arasında yaşayan yeni/eski Ortadoğulular olarak yeni bir aidiyet etiği öğrenmesi gereken bir halk olarak tasavvur ediyordu.

Kısacası, Yahudilerle Arapların bir arada yaşayabilmeleri için, bu eski toprakların yeni göçmenlerinin benimsedikleri aileştirici Siyonist milliyetçilik anlayışında büyük bir yumuşama; ilkçi bir etnik-dini kimlik üzerinden bir bağlılık ya da özbelirlenim, geçit vermeyen bir Yahudilik değil, özgürce seçilen, acıların yaşandığı bir Avrupa geçmişinden ve Batı Asyalı aidiyetin bugününden kaynaklanan modern bir varoluş gerekiyordu. Bundan, hiçbir ırka ya da dine imtiyaz tanımayan bir yönetim şekline sahip; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Müslümanlardan oluşan çok etnikli, laik bir demokratik devlet görüşü ortaya çıkar –eskiden olduğu gibi kapısı herkese açık olan bir yer. İsrail'in bugün ne olduğunu, ne olması gerektiğini (ve ne *olabileceğini*) düşünenler için sorun büyük ölçüde (dolayısıyla çözümün de önemli bir kısmı) burada yatar.

İslam ve İslamcılık hakkındaki mülahazaların işe ilkçi ya da ezeli aidiyetlerden değil de, (eğer *şimdiki zaman* insanda anlamlı bir biçimde bu zamanın bir parçası olduğu ya da bu zamanda yaşadığı hissini uyandıramayacak ölçüde laik adaletten mahrumsa) tehlikeli bir durumdan başladığını düşünelim: Uğursuz bağlamların bu kadar çok olduğu bir yerde, her türlü kötü gidişat mümkündür. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, insanlar maddi dünya işlerini kendi başlarına yürütme görevini üstlendikleri zaman, kutsal kitap tekellerini ellerinde bulunduranların yapabileceklerinden daha sağlıklı bir şekilde adalet dağıtabileceklerini de iddia etmişlerdir. Laik dünya, kendi açısından yaptığı tanımlamaya göre ve keza Allah'ın daha iyi adalet sağlayacağı iddiasını etkisiz hale getirmek için, bunun iki kat fazlasını gerçekleştirmelidir. Yani laik dünya, dünyevi adaletsizlikler karşısında insanın sürekli olarak Allah'ın adaletine niyaz etmek zorunda kalmamasını sağlayacak ölçüde adaletli olmalı, deyim yerindeyse bir radikal eşitlikler siyaseti geliştirmelidir.

İSLAMCILIK VE İMPARATORLUK: İSLAMCI EMPERYALİZM KARŞITLIĞININ AYKIRI DOĞASI

Asef Bayat

Güncel İslamcı hareketin neoliberal emperyalizm karşısındaki konumu hakkında gerek solda, gerek sağda, gerekse İslamcılar arasında canlı bir tartışma sürüyor. Sağcı çevreler İslamın, “hür dünya”yı tehdit eden gerici, modernlik karşıtı ve şiddet yanlısı bir hareket olduğunda hemfikirler. Onlara göre İslamcılık, modernliğe ve kapitalist hür dünyada kutsal sayılan aydınlanma değerlerine karşı çıkan, “faşizmin ve komünizmin kuzeni” olan “totaliter bir ideoloji”dir.²⁵ Bir bakıma, “medeniyetler çatışması” fikri, İslamın ve İslamcılığın, Batı modernliğiyle ve onun evrenselleştirme göreviyle olan “nesnel çelişkiler”ini kavrar.

Solcu gruplar ise bölünmüş gözüküyorlar. Bazı gruplar İslamcı hareketleri “faşizm benzeri oluşumlar” olarak görüp, sosyalistlerin en iyi ihtimalle bu bireylerin İslamcı saflardan koparılacak ilericiler kesimlere cezbedilmesini umut edebileceklerini düşünüyorlar,²⁶ bazılarıysa İslamcılığın, solun ortak bir zeminde buluşabileceği emperyalizm karşıtı bir kuvvet olduğunu düşünüyorlar. Örneğin, Britanya Sosyalist İşçi Partisi’ne göre, Batı’da İslamofobi’nin yükseldiği günümüz koşullarında, “ırkçılık ve emperyalizm karşısında Müslümanların yanında olma görevi”, laik sosyalistlerin muhafazakârlığı herkesçe kabul edilen Britanya Müslüman Derneği gibi örgütlerle ittifaklar kurmalarını gerektiriyor²⁷ –bu örgütün Müslüman cemaatlerde toplumsal cinsiyet sorunlarıyla ilgili kadın düşmanı duruşu genellikle kültürel “görelilik” gerekçesiyle sıklıkla görmezden geliniyor.²⁸ Kimileriyse “İslamın, hem etnik-milliyetçi bir kimlik olmanın, hem de kapitalist dünya ekonomisinin dayatmalarına boyun eğilmesine karşı bir direniş

25 Aşırı sağcı yorumcu Jamie Glazov’un ifadesi, “Symposium: The Terror War: How We Can Win”, 15 Kasım 2004, <http://www.frontpagemagazine.com>.

26 Örneğin bkz. Edward Ellis, “The Left and ‘Reactionary Anti-imperialism’ – The Theory of Accommodation”, *Workers’ Liberty*, 30 Mart 2002, <http://www.workersliberty.org>.

27 Dave Crouch, “The Bolsheviks and Islam”, *International Socialism*, 110, Bahar 2006, s. 38 [“Bolshevikler ve İslam”, *Devrimci Marksizm*, sayı 4, Temmuz 2007].

28 İlginç bir eleştirel yazı için bkz. Chetan Bhatt, “The Fetish of the Margins: Religious Absolutism, Anti-Racism and Postcolonial Silence”, *New Formations*, 59, Güz 2006.

hareketi olmanın üstünlüğüne sahip olduğunu” savunuyorlar.²⁹ Yapısal uyum programlarına karşı sivil toplumu seferber eden, devletin yükümlülüklerini yerini getirmekten giderek geriye çekilmesini telafi edecek refah sistemleri geliştiren İslamcılıklar halihazırda küresel neoliberalizm karşısındaki en önemli karşı duruşu temsil ediyorlar. Aslına bakılırsa, İslamcılarının görünüşte proleter kesimden olmaları ve savundukları popülist retorik onları bir mülksüzler hareketi hâline getiriyor. Kullandıkları dinsel söylemle birlikte düşünüldüğünde, İslamcı hareketin emperyalizm karşıtı duruşu bu anlamda yoksulların kurtuluşunu temel ahlaki amaç olarak saptayan 1960’lı ve 1970’li yılların Latin Amerikan kurtuluş teolojisini andırıyor.³⁰ Örneğin Mike Davis’in *Gecekondu Gezegeni* başlıklı etkili çalışması, (Pentakostalizmin yanı sıra) militan İslamcılığı, Filistin’in Gazze Şeridi’nin ya da Bağdat’ın gecekondu mahallelerinde sefalet koşullarında yaşamlarını sürdüren, “kaos tanrıları”na, günlük bombalamalara ve intihar saldırılarına başvurarak imparatorluğun Orwelci baskı altında tutma teknolojilerine meydan okuyan “mülksüzlerin şarkısı” olarak resmediyor.³¹ Bu durumda İslamcılığın, neoliberal emperyalizme karşı küresel muhalefetin Ortadoğu’ya özgü yerli bir biçimini temsil ettiği söylenebilir mi?

Boyun eğdirilmiş halkları küresel kapitalizmin ve emperyal (iktisadi, siyasi ve kültürel) tahakkümün buyruğundan kurtarmak; özerkliği, toplumsal adaleti sağlayarak işçi sınıflarıyla madun kesimlere (kadınlar, azınlıklar ve marjinalleştirilen grupları) destek olmak amacıyla genellikle laik ve ileri kuvvetlerce sürdürülen haklı bir mücadeleye göndermede bulunan “emperyalizm karşıtlığı” kavramı geleneksel olarak normatif [*düzgüsel*] bir önem taşımıştır. Örneğin, günümüzün küreselleşme karşıtı hareketi, “yeni imparatorluğun” buyruklarına karşı koyarken bu tür bir emperyalizm karşıtlığı anlayışını benimsemiştir. Bu imparatorluk anlayışı, “bir toplumun liderlerinin, kendi ülkelerinin yönetiminde kullandıkları araçlardan daha otoriter olmasa bile farklı araçlarla başka bir toplumu doğrudan ya da dolaylı biçimde yönetmeleri” olarak tanımlanan liberal emperyalizm kavramından farklıdır.³² Liberal anlayışa göre imparatorluk o kadar da kötü bir şey değildir: Parlamenter demokrasi kurumlarını yerküreye yayan Britanya imparatorluğu olmuştur. Keza Harvardlı tarihçi Niall Ferguson’un vurguladığı üzere, ABD imparatorluğu yalnızca ABD’nin ulu-

29 Bkz. Paul Lubeck, “The Islamic Revival: Antinomies of Islamic Movements under Globalization”, CGIRS Çalışma Metinleri Dizisi, Sayı 99-1, Kalifornia Üniversitesi, Santa Cruz, <http://www2.ucsc.edu/cgirs>.

30 Bkz. J. Haynes, *Religion in Third World Politics*, Buckingham: Open University Press, 1993; Phil Marfleet, “Globalization and Religious Activism”, Ray Kiely ve Phil Marfleet (der.), *Globalization and the Third World* içinde, Londra: Routledge, 1998, s. 185-215; John Esposito, “Religion and Global Affairs: Political Challenges”, *SAIS Review: A Journal of International Affairs*, 18(2), Yaz/Güz 1998.

31 Mike Davis, *Planet of Slums*, Londra: Verso, 2006 [*Gecekondu Gezegeni*, çev. Gürol Koca, Metis Yayınları, 2007].

32 Bkz. Kenneth Pomeranz, “Empire and ‘Civilizing Mission’: Past and Present”, *Daedalus*, Bahar 2005, s. 34-35.

sal güvenliğini sağlayıp ihtiyacı olan hammaddeleri elde etmekle ilgilenmeyip, meta ve fikir ihraç ederek dünyanın geri kalanının barış, küresel güvenlik ve “Amerikanlaştırma” gibi önemli “kamusal mallar” a ulaşmasını sağlamaktadır.³³ Sol-eleştirel “yeni imparatorluk” kavramı ise, David Harvey’in sözleriyle ifade edilecek olursa, “dünya genelinde neoliberal yeniden yapılandırmaların ve hem küresel hem de çeşitli ulusal durumlarda tutarlı bir ahlak düzeni kurup sürdürmeyi amaçlayan yeni muhafazakâr girişimin” bir karışımıdır.³⁴ Fazla sermayeden kurtulma ihtiyacından kaynaklanır ve coğrafi yayılma gösterir. Basitçe söylemek gerekirse, sermayenin yurtdışı yatırımlarını güvenli ve görece sorunsuz bir ortamda yapabilmesi için devletin yol üzerindeki engelleri temizlemesi gerekir.

Günümüz İslamcı hareketleri ile neoliberal emperyalizm arasında nasıl bir ilişkisi bulunmaktadır? Hakiki bir meydan okuma mı söz konusu, yoksa neo-liberal hegemonyanın eline talihsiz gerekçeler sunan tepkilerden mi ibaret? İslamcılıkların imparatorluğa karşı bir direniş hareketi olup olmadıklarının, emperyalizm karşıtı ya da faşist olup olmadıklarının hayati sorular olmadığını düşünüyorum. Bence burada asıl sorulması gereken, Müslümanlar açısından İslamcı emperyalizm karşıtlığının neye yol açtığı olmalı.

İSLAMCILIK NEDİR?

İslamcılığın emperyalizm karşıtı konumunu incelerken karşımıza çıkan sorunların bazıları İslamcılığın birden fazla yüze ve anlama sahip olmasından kaynaklanır. Kimileri İslamcı eğilimlerin ekonomi politik yönüne odaklanarak neoliberal Ortodoksluğa karşı oldukları sonucuna ulaşırken, kimileriye İslamcılığın proleter niteliğine odaklanarak İslamcı hareketlerin sosyal faaliyetlerini öne çıkarırlar. Bazıları ise İslamcılığın düşünce tarzlarına, ahlak ilkelere ve dini-siyasi görüşlerine ağırlık vererek muhafazakâr, gerici, hatta faşist olduğunu söylerler.

Farklı yüzlerinin olmasının ötesinde İslamcılık, farklı örgütlenme türlerine, farklı İslami düzen anlayışlarına ve bu düzene ulaşmanın farklı yollarına atıfta bulunur. Müslüman Kardeşler ve bu örgütün Cezayir, Suriye, Sudan, Kuveyt, Filistin ve Ürdün’de bulunan yan dalları gibi aşamacı ve reformcu İslamcılık akımları, meslek örgütleri, Sivil Toplum Kuruluşları (STK), yerel camiler ve hayır kurumları içerisinde faaliyet göstererek sivil toplumu şiddet içermeyen araçlarla harekete geçirmek isterken, Mısır’daki Cemaat-i İslamiye ve Cezayir’deki FIS³⁵ gibi militan eğilimlerse, Leninist tarzda bir ayaklanmaya yol açma umuduyla devlet kurumlarını, Batılı hedefleri ve sivilleri hedef alan şiddet ve terör

33 Niall Ferguson, “The Unconscious Colossus: Limits of (and Alternative to) American Empire”, *Daedalus*, Bahar 2005, s. 20. Ayrıca bkz. Ferguson, *Empire: How Britain Made the Modern World*, Londra: Allen Lane, 2003, s. 358.

34 David Harvey’in Alberto Toscano ile röportajı, *Development and Change Forum*, 2007, yayımlanacak.

35 İslami Selamet Cephesi –çev.

eylemlerine başvururlar. El Kaide ile bağlantılı gruplar gibi cihatçı eğilimlerse daha farklı bir yapılanmayı temsil ederler. Militan İslamcılık, faaliyetlerini belli ulus-devletlerde sürdüren ve esasen laik ulusal devleti hedef alan siyasi hareketleri temsil ederken, fikir ve faaliyetleri bakımında ulusötesi bir nitelik taşıyan cihatçılar, son derece soyut bir “Batı”yla ve “inançsız” toplumlarla savaşma amacı doğrultusunda “medeniyetler” çatışmasına bulaşmış, esasen vahiyssel nitelikteki “ahlaki hareketleri” temsil ederler. Hem kendilerine (intihar saldırıları) hem de hedeflerine karşı ayırım gözetmeyen aşırı bir şiddete başvururlar.³⁶

İslami yönelimli grupların pek çoğu açıkçası İslamcı bile değildir. “Post-İslamcılık” adını vereceğim giderek büyüyen bir eğilim, dışlayıcı ve bütünleştirici bir ideoloji olarak İslamcılığın ötesine geçerek, bunun yerine kapsayıcılığı, çoğulculuğu ve muğlaklığı güçlendirmek istiyor. İran’da “reform hareketi” biçiminde ortaya çıkan bu eğilim, 1997–2004 “reform hükümeti”ne doğru evrilmiştir kısmen. Günümüz Lübnan Hizbullah’ı, Mısır’daki Wasat [*Ortayol*] Partisi, Türkiye’deki Fazilet/Saadet Partisi ile Adalet ve Kalkınma Partisi, Hindistan’daki Cemaat-i İslami gibi sayıları giderek artan İslami gruplar, “post-İslamcılığın” bazı veçhelerini günbegün daha fazla sergileyerek dönüşümün sancılarını yaşıyorlar. Post-İslamcı hareketler laik bir devlet arzularken, toplumlarında dini ahlak kurallarını öne çıkarmayı amaç edinmiyorlar; iktisadi konumları ise serbest piyasa taraftarlığından tutun da bir tür sosyal demokrasi destekçiliğine kadar büyük bir çeşitlilik gösteriyor.³⁷

Balkanlar’daki etnik savaşlar, Rusya’nın Çeçenistan’da hâkimiyet kurması, İsrail’in Batı Şeria ile Gazze’yi tekrar işgal etmesi, 11 Eylül’ün ardından Batı’da İslam karşıtı duyguların yükselişe geçmesi gibi 1990’ların sonlarından günümüze gelinceye kadar yaşadığımız küresel olayların etkisiyle Müslümanların şiddetli bir güvensizlik ve kuşatılmışlık hissetmeye başlaması, dini kimlik duygusu ile cemaat bağlarının güçlenmesine, bir tür misyonerlik eğilimini andıran yeni bir “aktif dindarlık” akımının ortaya çıkmasına yol açtı. Bu akım, oldukça bireyselleşmiş, dağınık ve Selefiyeciliğe meyleden, Müslümanlar arasında ruhani uyanışı sağlamayı hedefleyen bir misyonerlik hareketi olan, son derece örgütlü ve güçlü bir “apolitik İslam” hareketi olan Tebliğ cemaati yapılanmasından tamamen farklı bir misyonerlik eğilimidir. İslami bir devlet kurmayı amaçlamayan taraftarları, kendilerini ıslah edip geliştirirken aynı ülküyü başkalarına da aşılamaaya çalışırlar.³⁸

36 Asef Bayat, “Is There a Future for Islamic Revolutions? Religion, Revolt, and Middle Eastern Modernity”, John Foran, David Lane ve Andreja Zivkovic (der.), *Revolution in the Making of the Modern World: Social Identities, Globalization and Modernity* içinde, Londra, Routledge (yayınlanacak). Ahlaki bir hareket olarak el Kaide’yi inceleyen iyi bir çalışma için bkz. Faisal Devji, *Landscapes of the Jihad: Militancy, Morality, and Modernity*, New York: Cornell University Press, 2005.

37 Bkz. Asef Bayat, *Making Islam Democratic: Social Movements and the Post-Islamist Turn*, Stanford: Stanford University Press, 2007 (özellikle 1. Bölüm).

38 Bu kısımda şu çalışmadan yararlanılmıştır: Asef Bayat, “Is There a Future for Islamic Movements?”.

Bu makalede İslamcılığı, aralarındaki farklara karşın genel olarak “İslami bir düzen” (din devleti, İslami yasalar ve ahlak kuralları) kurmayı amaçlayan ideolojilerle hareketler olarak ele alacağım. Toplumsal adaletin sağlanması gibi ilgi alanları ancak bu stratejik amacın sonucu olarak ortaya çıkarlar. Tarihsel açıdan bakıldığında, İslamcılık yalnızca marjinalleştirilmişlerin değil, başarısız olan kapitalist modernliğin ve sosyalist ütopyanın, benimsedikleri toplumsal eşitlik ve adalet hayallerine ihanet ettiğini gören başarılı orta sınıfın da siyasi dili olmuştur. Bu kesimler, kökleri “yerli” İslam tarihinde ve İslami değerlerle düşüncelerde olan alternatif bir toplumsal ve siyasi düzen peşindedirler. Yaşam şanslarını arttırdığını gördüklerinde yoksul kesimler de İslamcılığı destekleyebilirler. Nihai amaçlarına ulaşmak için farklı yolları benimseyen çeşitli İslamcılık akımları, muhafazakâr toplumsal âdetleri ve dışlayıcı bir toplumsal düzeni destekleyen dini, İslami bir dil ve kavramsal çerçeve kullanmalarıyla ortaklaşırlar. Ataerkilliğe yatkınlığa, farklı fikir ve yaşam tarzlarına karşı hoşgörüsüzlüğe hepsinde rastlanabilir. Benimsedikleri ideoloji ve sonucunda ortaya çıkan hareket, haklar söylemini neredeyse tamamen arka plana atan, aşırı dindarlık ile vecibelerin karışımına dayanan bir yapılanmadır.

EMPERYALİZM KARŞITI BİR HAREKET Mİ?

Böyle bir hareketin yeni imparatorluk karşısındaki konumuna dair neler söyleyebiliriz? İslamcıların söylem ve uygulamaları üstünkörü bir bakışla incelenecek olursa, eleştirel ve emperyalizm karşıtı eğilimler oldukça dikkati çeker. Sokak gösterilerinden Müslüman metropollerin arka sokaklarında yürüttükleri sosyal hizmet programlarına, İsrail ile ABD’nin Ortadoğu’daki rolüne karşı çıkışlarından popülist küreselleşme karşıtı retoriklerine kadar pek çok şey, bu hareketlerin küresel tahakküme karşı amansızca muhalefet ettiğine işaret eder gibi gözükür. İktisadi, jeopolitik ve fiziksel açılardan bakıldığında, son dönemde Batılı güçlere militan İslamcılıktan daha fazla zarar veren başka bir siyasi kuvvet var mıdır?

İran’da İslam devriminin zafer kazanması ve ardından 1979’da ABD elçiliğinin işgal edilip diplomatların rehin alınması, yeni bir muhalif kuvvetin ilerleyişini haber veriyordu. Devrim, Batı’nın başlıca müttefiklerinden olan Şah’ı iktidardan indirmiş, ABD’nin Müslüman Ortadoğu’daki çıkarlarını ve nüfuzunu tehdit eden benzer hareketlere ilham kaynağı olmuştur. Emperyalizm karşıtı Müslüman aydınların en önde gelenlerinden olan Sorbonne mezunu Ali Şeriatî’nin yazıları, Şah’ın devrilmesinden sonra İran’da devlet iktidarını kullanan devrimciler kuşağı üzerinde önemli bir etki yapmıştı. Marksizmden aldığı “sınıf”, “sınıf mücadelesi”, “devrim” ve “sınıfsız toplum” gibi kavramları Şii İslami söylemin bir parçası hâline getirerek, “kızıl” ya da “devrimci Şiilik” dediği anlayışa bilimsel bir meşruiyet kazandırmıştı.³⁹ “Allah’a inanan sosyalistler”den olan, Frantz

39 Bkz. Ali Şeriatî, *Shi eh-ye Alavi and Shi'e-ye Safavi*, Tahran, 1979; *Jahat-guiri-ye Tabaqati-ye Islam*, Tahran, 1980.

Fanon ile Marx'ın toplumsal kuramlarından derinden etkilenen Şeriatî, buna karşın Marksizmin ve diğer Batı felsefelerinin insana yönelik maddecî [*materyalist*] bakışına eleştirel yaklaşmayı sürdürmüştü.⁴⁰ Yine de, siyasi ittifaklarda basitçe dini kimliğin değil, emperyalizm karşıtı devrimci mücadelenin belirleyici olması gerektiğine inanıyordu. Bu duruş, 1979'daki devrimci durumun hemen sonrasının önemli oyuncularından olan İran Halkın Mücahitleri Örgütü'nün "İslami Marksizm"ini önceden haber veriyordu.⁴¹ İran'daki gelişmelerden etkilenen Lübnan Hizbullahı da, İsrail işgal kuvvetlerini Lübnan'dan çıkarmak amacıyla aralıksız sürdürdüğü mücadele sayesinde 1980'lerin sonundan itibaren dünya radikal siyasetinde merkezi bir konuma yerleşecekti. Hizbullah'ın lideri Şeyh Hasan Nasrullah, Frantz Fanon, Che Guevara gibi sömürgecilik karşıtı tutumlarıyla tanınan şahsiyetlerin sadık bir okuruydu.

Devrimci Üçüncü Dünyaçılık yalnızca Şii militanlarla sınırlı kalmadı. Arap dünyasının en eski ve en büyük İslamcı hareketi olan Müslüman Kardeşler Cemaati'nin lideri Seyyit Kutub, Lenin'in örgütlenme ve devlet görüşlerinden etkilenen Hindistanlı düşünür Ebul âlâ Mavdudî'nin *cahiliye* devleti ve toplumu kavramını ödünç almıştı. Mavdudî'nin İslami "tanrısal demokrasi"si [*theo-democracy*], kapitalist ekonominin, "adalet" ilkelerine sonunda direnemeyip pes edeceği komünist bir devlet anlayışından çok da farklı değildi. Seyyit Kutub, *Struggle between Islam and Capitalism*⁴² adlı uzun makalesinde Müslümanları "Stalin mucizesi"ni, yani komünizmi beklemeyip harekete geçerek kendi kurtuluşları, kendi onurları ve toplumsal adalet için mücadele etmeye çağırıyordu.⁴³ Grubun kurucusu Hasan el-Benna'nın stratejisi, her ne kadar günümüz Türk İslamcısı Abdurrahman Dilipak gibi Gramsci'yi okumuş olduğuna dair elimizde herhangi bir delil olmasa da, Gramsci'nin manevra savaşı ve hegemonya kavramlarına dikkat çekecek derece benziyordu. 1980'lerden itibaren, Tarık el-Bişri, Muhammed Emrah, Mustafa Mahmut, Adil Hüseyin, Abdülvahab el-Messiri gibi Mısırlı birçok Sünni Marksistin İslamcılığa yönelmesi, siyasal İslamın Marksist görüşlerden ve söz dağarcığından etkilenmesine; İslamcılığın, emperyalizmle, Siyonizmle ve en önemlisi de laiklikle mücadele edecek yerli bir Üçüncü Dünya ideolojisi olarak sunulmasına yol açıyordu.⁴⁴

İslamcılar, ekonomilerinin, yönetim biçimlerinin ve bilhassa da kültürlerinin "Batılı güçler"in ve İslamın temel değerlerini ayaklar altına alan ABD öncülüğündeki küreselleşmenin hâkimiyeti altında olduğunu düşünüyorlar. Mısır Müslüman Kardeşler örgütünün şu anki lideri Muhammed Mehdi

40 Ali Şeriatî, *İnsan, İslam, va Marxism*, Tahran, 1977.

41 Bkz. Ervan Abrahamian, "The Guerrilla Movement in Iran, 1963-77", 86 *MERIP Reports*, 86, Mart-Nisan 1980; *Radical Islam: The Iranian Mojahedin*, Londra: LB. Tauris, 1989.

42 *İslam-Kapitalizm Çatışması*, çev. Yaşar Nuri Öztürk, Birleşik Yayıncılık, 1995 -çev.

43 Seyyit Kutub, *Ma'rîkat al-Islam wa al-Ra'sulmaliya*, Kahire: Dar al-Shorouk, 2006.

44 Aslına bakılırsa Bernard Lewis, 1954 gibi erken bir tarihte yazdığı bir makalesinde, İslamın ahlak kurallarının komünizmin ruhuyla ne kadar uyumlu olduğundan bahsetmişti. Bkz. Lewis, "Communism and Islam", *International Affairs*, 30(1), Ocak 1954.

Akif, ABD'nin Ortadoğu tasarımını ve yaptığı "demokratikleşme" çağrılarını büyük bir kuşkuyla karşılar, çünkü ABD bölgenin laik diktatörlüklerini hep desteklemiş ve kendi yozlaştırıcı kültür ürünlerini Ortadoğu'nun her yerine yaymıştır.⁴⁵ Esam el-Eryan gibi Müslüman Kardeşler'in görece ılımlı daha genç liderleri bile, küreselleşme kisvesi altında "küresel bir imparatorluk" kurması⁴⁶ ve Müslüman Kardeşler'in Müslüman topraklarda İslami bir evrensel varoluş (*kiyan İslami*) yaratma amacına engel olmaya çalışması nedeniyle ABD'ye sert bir dille saldırmaya devam ediyorlar.⁴⁷ Aslında "küreselleşme" süreci, modern teknoloji aracılığıyla dünyanın mazlumlarına (*mustazafin*), özellikle de İslam ümmetine boyun eğdirmek için kurulmuş bir "tuzak"tan başka bir şey değildir.⁴⁸ İslamcılara göre emperyalizm basitçe askeri fetihler ve iktisadi kontrol aracılığıyla somutluk kazanmaz, her şeyden önce laik fikirlerin, ahlaksızlığın, yabancı dilin, markaların, isimlerin, gıda ve modaların yayılması sayesinde tesis edilen kültürel bir tahakküm olarak kendisini açığa vurur.⁴⁹

İran'ın sertlik yanlısı tutumuyla tanınan kuramcısı Ayetullah Mesbah Yezdi, *kâfirlerin* (yani inançsızların ya da "Batı'nın) dört alanda Müslümanlara dayatmada bulunduklarını belirtir: Haçlı seferlerinde olduğu gibi *askeri fetihler* pek yaygın olmayabilir, ancak fetihler, *siyasi denetime* ya da başka bir ifadeyle iktidarda dost ve vekil rejimlerin bulunmasına eşlik ederler; tüketici alışkanlıklarını değiştirerek ve doğal kaynakları sömürüp iktisadi bağımlılık yaratarak etkisini yavaş yavaş hissettiren *iktisadi hâkimiyet*; İslamın hegemonyasını sinsice sarsan bilim, teknoloji, sinema filmleri, eğlence anlayışı, yabancı fikir ve değerler aracılığıyla tesis edilen bir tür yumuşak emperyalizm olan *kültürel tahakküm*. Yok olup gitmek istemeyen kültürlerin diğer kültürler üzerinde hâkimiyet kurması gerektiği şeklindeki Darwinci mücadele anlayışına dayanan Batı'nın yok olma korkusu, kültürel hâkimiyeti teşvik eden bir unsurdur.⁵⁰ "Küresel köy" fikri, Mısırlı Adil Hüseyin'e göre, tek bir köy muhtarı, yani ABD tarafından yönetilen bir dünyadır; başka bir deyişle gezegenin Amerikalılaştırılması demektir. İnsanların çeşitliliğine inanması nedeniyle İslam, ABD öncülüğündeki küreselleşmenin tektürdeşleştirici [*homojenleştirici*] eğilimine kaçınılmaz şekilde karşı çıkar.⁵¹

Sonuç olarak, İslamcılık ile emperyalizm arasında gerçek bir nesnel kar-

45 Bkz. Akif, "al-Wilayat al-Muttahida", Şubat 2006, <http://www.ikhwanonline.com>; ayrıca Akif'in Mart ve Nisan 2006 tarihli yazılarına da bakılabilir.

46 Esam el-Eryan, "Al-Ikhwan al-Muslimun wa Amrika", Aralık 2005, <http://www.ikhwanonline.com>.

47 A.g.e.

48 Adil Hüseyin, "Al-'Awlama wa Sera'atna Ma 'a al-Gharb", Muhammad İbrahim Mabruk ve diğerleri (der.), *Al-Islam wa al-'Awlama* içinde, Kahire: Dar al-Qawmiya al-'Arabiya, 1999.

49 Ahmad Abdelrahman, "Al-'Awlama: Wojhat Nazar İslamiya", Mabruk, *Al-Islam wa al-'Awlama* içinde, s. 91-100.

50 A.g.e.

51 Hüseyin, "Al-'Awlama wa Sera'atna Ma 'a al-Gharb".

şıtlık bulunmaktadır. İslamcıların telkin ettikleri ve uyguladıkları siyaset ve değerler sistemi, neoliberal egemenlerin coşkuyla bağırklarına bastıkları türde bir “özgürlüğe” ancak çok sınırlı bir biçimde izin verecektir. İslamcıların tasarladıkları tutucu ve büyük ölçüde dışlayıcı toplumsal düzen imgesi, küreselleşmenin önünü açtığı kültürel mallarla fikirlerin serbestçe dolaşması anlayışıyla çelişir. İslamcılar, küreselleşmenin, kültürel çeşitliliğe karşı şiddetli ve tektürdeşleştirici saldırısı olarak gördükleri şeyi sert bir dille eleştirirlerken, kendi yönettikleri toplumlarda ise türdeş düşünce ve yaşam tarzlarını zorla dayatmaya çalışırlar. Bir yandan demokratların çoğu gibi onlar da Avrupa’da yaşayan Müslüman kadınların istedikleri gibi giyinme haklarının olması gerektiğini savunurken, öte yandan da kendi toplumlarında (Müslüman olsun olmasın) tüm kadınları bu haktan mahrum bırakırlar. İslamcılar, İslamın Müslümanların “inançsızların” tahakkümüne tabi olmasını kabul etmediğini söyleyerek, öğretisel bakımdan fikirlerine haklılık kazandırmaya çalışırlar.⁵² Ancak, “inançsızlar” kavramı, “Müslümanların davası”nı destekleyenler de dâhil, Müslüman olmayan Batılıların tamamını kapsayacak biçimde yorumlanır. Kısacası, İslamcılığın emperyalizm karşıtı tavrının temelinde hegemonya çatışması yatmaktadır. İslamcıların, Müslüman *ümme*tine hâkim olmalarını kolaylaştıracak dışlayıcı bir ahlak ve kültür anlayışını güçlendirme arzuları, Batı’nın kültürel ve söylemsel uygulamalarının yayılması karşısında sarsılmaktadır. Bu gözlemler, İslamcı emperyalizm karşıtlığının aykırı doğası hakkında bize bazı fikirler vermektedir.

OTORİTER EMPERYALİZM KARŞITLARI

İslamcılığın yükselişini Soğuk Savaş siyasetiyle (yani komünizmi zayıflatmak amacıyla ABD’nin İslamcıları desteklemesiyle) açıklamaya kalkışmak şüphesiz indirgemeci bir yaklaşım olur.⁵³ İslamcı başkaldırının önemli iç kaynakları bulunmaktadır. Bazı kritik zamanlarda, Ortadoğu’nun emperyalizm karşıtı laik hareketlerine karşı İslamcılar ile “hür dünya” arasında örtülü ittifaklar kurulduğu bir gerçektir. ABD, Nasırcı devrimin 1960’larda önünü açtığı güçlü laik milliyetçilik ve cumhuriyetçilik akımı karşısında, Suudi Arabistan’ın ideolojik bir direniş noktası olarak Vahhabiciliği geliştirme girişimine destek çıkmıştır. Bu dönemde ve 1970’lerde, laik solcuların, komünistlerin ve kadın hareketlerinin yanı sıra (Umman’da olduğu gibi) devrimci hareketlere karşı hep İslamcılar kullanılmıştır. ABD ile İngiltere’nin SSCB ile mücadele ederken Afganistan’da İslamcı Mücahitlerle işbirliği yaptığı, ABD’nin desteklediği Pakistan hükümetinin gelişim yıllarında Taliban’ı barındırdığı artık herkesçe bilinen sırlardır. Başka bir deyişle, emperyalizm, belli dönemlerde İslamcı mi-

52 Bkz. Mesbah Yazdi, *Tahajom-e Farhagui*, Tahran, 1997. Bu kitap, *Al-Ghazw al-Thiqafi* ismiyle Arapçaya da çevrilmiştir.

53 Bkz. Mahmood Mamdani, *Good Muslims, Bad Muslims*, New York: Pantheon, 2004.

litan gruplardan istifade etmiştir. Bu bağlamsal yakınlaşmalar, bu iki kuvvet arasındaki, yukarıda ana hatlarıyla özetlediğimiz derin husumetin üzerini örtmemelidir. Cevaplanması gereken asıl soru şu: Müslüman madun yığınlar ile yeni imparatorlukla savaşan diğer sosyal kuvvetler arasında fark yok mudur? Şüphesiz, İslamcılarının mücadeleleri Batı'nın belli bazı maddi ve stratejik çıkarlarına zarar veriyor. Peki, Batı'nın küresel ideolojik hegemonyasını da kaçınılmaz olarak zayıflatıyorlar mı? İslamcı mücadeleler, Müslüman ulusların yabancıların hâkimiyetinden kurtulmasına katkıda bulunabilir, ancak bunu yaparken hürriyet, demokrasi ve refah cephelelerinde de olumlu bir şeyler sunuyorlar mı?

İran'da İslamcılar, Batılı güçlerin arka çıktığı otokratik Şah rejimini devirerek yabancıların ülkedeki nüfuzunu önemli ölçüde zayıflatan 1979 halk devriminin yanında yer aldılar. Ancak, iktidara gelen yönetici seçkinler, nüfusun büyük bir kesimini kontrolü altına alan dini otoriter bir devlet, dışlayıcı bir toplumsal düzen ve katı ahlaki bir disiplin tesis ettiler. Yurttaşlık haklarını ihlal ederek, rakip emperyalizm karşıtı kuvvetleri (sosyalistleri, laik kadın gruplarını, bağımsız işçi örgütlerini ve öğrenci hareketlerini) sistemli biçimde baskı altına aldılar ve acımasız bir toplumsal denetim kurdular. Aslında, İslamcı otoritelerin herhangi bir kültürel uygulamayı (Ayetullah Mesbah Yazdi'nin ifadesiyle) Batı'nın "kültürel saldırısı" olarak damgalamaları, özellikle gençlerin ve kadınların ciddi bir baskıya ve sistemli bir denetime maruz kalmaları anlamına geliyordu.⁵⁴

İslamcı rejimin "iç" rakipleri arasındaki hizip çatışmalarının, aşağıdan gelen muhalefete bir nebze de olsa nefes alma imkânı verdiği doğrudur. Ancak, aşağıdan yükselen muhalefet büyüdüğünde, yukarıda İslamcı hizipler arasında daima ittifak kurulmuş, kapsayıcı demokrasiye, çoğulcu fikirlere ve bağımsız seslere karşı çıkmıştır. Demokratik yönetim umutları ancak Devlet Başkanı Muhammed Hatemi'nin önderliğinde reformistlerin iktidara gelmesiyle (1997-2004) bir nebze de olsa yeşerebilmiştir. Seçim hileleri, reformist adayların ekseriyetle veto edilerek seçime katılmalarının engellenmesi ve halkın ekonomi alanındaki başarısızlıklardan hoşnut olmaması gibi nedenlerle reformistlerin 2004 seçimlerinde yenilgiye uğramalarının ardından Ahmedinejat hükümetiyle yeni bir baskı dalgası yükseltilmiştir. 2005'ten itibaren çok sayıda STK kapatılmış, tanınmış eylemciler hapse atılmış, aydınlarla gazeteciler tutuklanmış, muhalif öğretim üyeleri ile öğrenciler üniversitelerden uzaklaştırılmış, kadın eylemciler demir parmaklıkların arkasına atılmış, öğretmenlerle otobüs şoförlerinin kitlesel protesto gösterileri bastırılmıştır. Ahmedinejat, yürüttüğü popülist seçim kampanyasında yolsuzluklarla savaşacağını, istihdam olanaklarını arttıracığını ve petrol gelirinin daha cömertçe bölüştürülmesini sağlayacağını vadetmişti. Bütün bu vaatlerine karşın, başkanlığı döneminde yoksulluk sınırının altında yaşayan İranlıların sayısı yüzde 13 arttı.⁵⁵ Ordu, istihbarat ve güvenlik organlarıyla yakından bağlantılı olan Ahmedinejat kabinesi, taşralı yoksul kesimler arasında

54 Bkz. Asef Bayat, "Islamism and the Politics of Fun", *Public Culture*, cilt 19, sayı 3, Ekim 2007.

55 Kargozaran, 17 Ordibehesht 1386, s. 1.

kurduğu müşteri ağından yararlanarak kendisine bir destek tabanı oluşturmaktadır; eski askerler, devlet içindeki bağlantılarından çıkar sağlayanlar, Devrim Muhafızlarının yöneticileri, gayri resmî kredi kurumları ve benzeri kesimlerle de ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır.⁵⁶ İsrail'in Filistin halkı üzerindeki baskısına karşı çıkmakta ne kadar haklı olursa olsun, Yahudi soykırımını inkâr edecek kadar aşırıya kaçan Ahmedinejat'ın İsrail karşıtı sözleri bir diğer sorunlu alandır –bu tutumu, KKK'nin⁵⁷ eski lideri, beyaz ırkın üstünlüğü düşüncesinin en kaba savunucularından birisi olan David Duke ile aynı kefeye konmasına yol açmaktadır.⁵⁸ Sertlik yanlılarının, İran'ın nükleer teknoloji geliştirme hakkıyla ilgili laf cambazlığına dayalı söylemleri Ortadoğu'da Amerika karşıtı duyguları canlandırabilir. Öte yandan, muhtemel yıkıcı sonuçlarıyla birlikte Washington ile Tel Aviv'deki uzlaşmaz savaş çıkırtkanlarının ekmeğine yağ da sürebilir.⁵⁹

İslamcı emperyalizm karşıtlığının çelişkili ve kendi kendine hizmet eden doğası İran ile sınırlı değil. Mısır'da Cemaat-i İslamiye kendi taraftar kitlesine ahlak dersi vermekle ve bu kitlenin davranışlarını disiplin altına almakla yetinmeyip, bir yandan ABD destekli Hüsnü Mübarek rejimiyle savaşırken, öte yandan da örtünmeyen ve Müslüman olmayan kadınlar üzerinde terör estirmiş, çok sayıda Kıpti Hristiyanı ve yabancı turisti katletmiştir. El Kaide'nin seçkinliği, kadın düşmanlığı, kendisini eleştirenlere, laiklere ve Şii Müslümanlara karşı yaygın bir şekilde şiddete başvurduğu herkesçe bilindiği için burada ayrıntısına girmeye gerek yok. 1990'ların başında Sırp saldırıları karşısında Bosnalı Müslümanların “yardımına” koşan Arap Mücahitlerin “emperyalizm karşıtlığı”nın bile son tahlilde savaşın kurbanları açısından pek bir anlamı yoktu. Bu İslamcı enternasyonalistler, Bosnalı Müslümanları rahatsız eden kendi İslamcılaştırma gündemleri doğrultusunda hareket ediyorlardı. İnsani amaçlara yoğunlaşmak yerine, askeri harekâtlara ve misyonerlik faaliyetlerine ağırlık verdiler –basın, TV kanalları ve web siteleri aracılığıyla Selefiyecilik yanlısı fikirlerin propagandasını yapmakla uğraştılar. Yerel dini otoritelere meydan okuyarak Bosna'yı Batı'ya karşı kullanabilecekleri bir üsse, Bosna çatışmasını da İslam ile Hristiyanlık arasında bir savaşa dönüştürmeye çalıştılar.⁶⁰ Bu tür faaliyetlerin, Avrupalılar arasında Avrupa'nın tam göbeğinde radikal “beyaz Müslümanlar” korkusu yaratarak, Bosnalıların aslında haklı görülen davasına zarar vermesine elbette şaşmamak gerek. Bu tür bir kendi kendine hizmet eden emperyalizm karşıtlığı tabii ki dinsel, İslamcı deneyimlerle sınırlı değildir. Laik,

56 Bu konuda iyi bir çözümleme için bkz. Kaveh Ehsani, “Iran's Populist Threat to Democracy”, *Middle East Report*, 241, Kış 2006, s. 4-9.

57 *Ku Klux Klan*: ABD'de beyazlar üstünlüğünü savunan aşırı ırkçı ve şiddet yanlısı örgüt –çev.

58 Richard Landes, “Strange Bedfellows: The Islamists and the far... What?”, 18 Mayıs 2006, <http://www.theaugeanstables.com>.

59 Savaş çıkırtkanlarının söylemleri için bkz. Norman Podhoretz, “The Case for Bombing Iran”, *Commentary*, Haziran 2007.

60 Bkz. Önder Çetin, “The Bosnian Ulama and the Negotiation of Islamic Revivalism in Multi-Ethnic Bosnia”, yayımlanmamış makale, ISIM Semineri, Leiden, 23 Ocak 2007.

sosyalist emperyalizm karşıtlığının ateşli bir savunucusuyken, bugünse günde 20 saati bulan elektrik kesintilerine, üç haneli enflasyona ve yaşadıkları evlerin yıkılmasına katlanmak zorunda kalan bir ulusun başkanlığını yapan Zimbabveli Robert Mugabe'nin hüznü kaderi bunun iyi bir örneğidir.⁶¹

Sonuç olarak, buradaki temel sorun İslamcılığın emperyalist çıkarlara meydan okuyup okumadığı değildir –ki bunun cevabı olumludur. Asıl sorun, bu mücadelenin Müslüman toplumların madun kesimlerinin kurtuluşuna ne ölçüde hizmet ettiğidir. Ortak dini söylemlerine ve emperyalizm karşıtı duruşlarına karşın, Ortadoğu İslamcılığı ile Latin Amerika kurtuluş teolojisi arasındaki fark da işte tam bu noktada ortaya çıkmaktadır.

BİR KURTULUŞ TEOLOJİSİ Mİ?

Aralarında farklar olmasına karşın İslamcı hareketler genel olarak İslami bir düzenin (Şeriat yasalarına ve ahlak kurallarına göre idare edilen bir din devletinin) kurulmasını amaç edinirler. Toplumsal adaletin sağlanması ve yoksulların yaşamlarının iyileşmesi bu düzenin doğal bir sonucu olacaktır. Kurtuluş teolojisinin kalkış noktası ise “yoksulların kurtuluşu”dur. Bu temel hedefe ulaşmak amacıyla İncil yeniden okunur ve yorumlanır. Kurtuluş teolojisi, “sefaletin kol gezdiği bir dünyada nasıl Hristiyan olabiliriz” sorusuna cevap arar. “Ancak inancımızı özgürleştirici bir biçimde yaşayarak Hristiyan, hakiki bir Hristiyan olabiliriz” yanıtını verir.⁶²

Kurtuluş teolojisi kökeni itibarıyla Kilisenin Latin Amerika'daki korkunç emperyal mirasına karşı yükselen bir tepkiydi ve bu mirasın bir yansımasıydı. Ortadoğu'daki sömürgecilik karşıtı mücadelelere genellikle bilfiil katılan İslam *uleması*nın (âlimlerinin) aksine Latin Amerika Katolik Kilisesi, kıtanın zenginliklerini İspanya ile Portekiz'e taşıyan, sömürgeleri Hristiyanlaştıran İber sömürgeciliğinin bir aracı konumundaydı. Kilise, sömürge yönetimini desteklemekle kalmayıp, bağımsızlığın kazanılmasının ardından da toplumun zengin muhafazakâr sınıfların arka çıkmaya devam etti. 1930'larda önce “Yeni Hristiyanlık” düşüncesinin ve ardından da Hristiyan Demokrat Partilerin ortaya çıkmasıyla etkisini gösteren bazı hareketlenmeler, Kilisenin eski muhafazakâr mizacını sarımsı başaramadı. Bununla birlikte, yaşanan çarpıcı toplumsal ve siyasi olaylar (yoksulluk ve baskılar, askeri darbeler, Amerika'nın erk ve mülkiyet sahiplerini desteklemesi, Hristiyan Demokrat Partilerin başarısızlığı, Küba Devrimi'nin beklenmedik zaferi ve halk gerilla hareketleri dalgasının yükselmesi), Kiliseyi toplum nezdinde tam bir kayıtsızlıkla karşı karşıya

61 Nelosn Banya, “Zimbabwe Heads for Dark Days as Power Cuts Loom”, *Reuters Haber Ajansı*, 9 Mayıs 2007.

62 L. Boff ve C. Boff, *Salvation and Liberation*, New York: Orbis Books, 1988, s. 13. Latin Amerika kurtuluş teolojisini ele alan bu bölümde ağırlıklı olarak şu kitaplardan faydalandım: Christian Smith, *The Emergence of Liberation Theology*, Chicago: University of Chicago Press, 1991; Michael Löwy, *The War of Gods: Religion and Politics in Latin America*, Londra: Verso Press, 1996.

bırakmıştı. Katolikliği Kilise seçkinlerinin muhafazakârlığından kurtarmak için müdahale edilmesi gerekiyordu.⁶³

Dolayısıyla, İslamcılıktan farklı olarak kurtuluş teolojisi, kendini hâkim Batılı “öteki”den koruma anlamında bir kültürel kimlik ifadesi değildi. O dönemde Latin Amerika’da hararetli tartışmalara konu olan kalkınma, az gelişmişlik ve bağımlılık söylemiyle iyice iç içe geçmişti. Aslında “kurtuluş teolojisi” ifadesi, bir “kalkınma teolojisi” geliştirmeye çalışan ruhban kesim tarafından gündeme getirilmişti. 1969’da İsviçre’de yapılan Dünya Kiliseler Konseyi Konferansı sırasında bu terimin yerine “kurtuluş teolojisi” kavramını kullanan Gustavo Gutierrez, *Kurtuluş Teolojisi* adlı kitabıyla kavramın tanınmasını sağladı. Madun kesimlerin özgürleşmesi tabii ki bu anlayışta önemli bir yere sahipti.⁶⁴

İslamcılığın ise farklı bir kökeni ve doğum yeri bulunuyor. İslamcılık, kabaca ifade edecek olursak, hâkim iktisadi, siyasi ve kültürel süreçlerce kenara itildiklerini hissedenlerin (yani pragmatik bir yaklaşımla alt sınıfların bazı kesimlerinin de desteklediği orta sınıfın başarılı mensuplarının) yanı sıra kapitalist modernliğin ve sosyalist ütopyanın başarısız olması sonucunda ahlakın (dinin) söylemini siyasete ikame edenleri harekete geçirecek bir kendini ortaya koyma söylemi olarak ortaya çıktı. Bir anlamda bu, Müslüman orta sınıfın, kendilerini “dışlayanlar”a (ulusal seçkinlere, laik hükümetlere ve bu hükümetlerin Batılı müttefiklerine) “Hayır” demesinin bir yoluydu. Taktıkları kravatlarda, yiyip içtikleri şeylerde ve kullandıkları teknolojilerde olduğu gibi uygulamada benzer özellikleri paylaşımlarına karşın, Batı’nın kültürel tahakkümünü, siyasi mantığını, ahlaki anlayışını ve kültür sembollerini bu nedenle reddettiler. Müslümanlar için var olan modellere alternatif bir ütopyacı toplum ve devlet modeli sunmaya çalıştılar. Bu aynı zamanda, Batı’nın kültür emperyalizmi ve bunun ayrılmaz bir bileşeni olduğunu düşünülen Siyonizm karşısında, Müslümanların kendilerine olan saygılarını yeniden kazanmalarını amaçlayan bir projeydi. Bu özlemler, ABD’nin, komünizm ve laik milliyetçilik korkusuyla İslamcı hareketlere yakınlaşmaya başladığı Soğuk Savaş bağlamında yükselişe geçmişti.⁶⁵

İslamcılar toplumlarını, yönetim biçimlerini ve ekonomileri İslamileştirmeyi isterlerken, kurtuluş teologları asla toplumlarını ya da devletlerini Hristiyanlaştırmaya niyetlenmeyip, bunun yerine toplumu yoksun durumdakilere lehine olacak şekilde dönüştürmeyi amaç edindiler. Kurtuluş teolojisi, işbirliği yaparak kampanyalar, grevler, gösteriler, toprak işgalleri ve imar çalışmaları yaptığı işçi sendikaları, köylü birlikleri, öğrenci grupları ve gerilla hareketleri

63 Kurtuluş teologları bu anlamda İslamcılardan ziyade hem post-İslamcı aydınlarla, hem de İran ulemasının, hoşgörülü bir din olarak İslamı köktendinci İslamcılığın otoriter uygulamalarından kurtarmayı amaçlayan toplumsal bilinç sahibi mensuplarına benzerler. İslamcılığın özünde demokratik olmayan bir yönetim biçimi bulunurken, “cumhuriyetçi teoloji” post-İslamcı dini söylemin temel dayanak noktası hâline gelmiştir (bkz. Asef Bayat, *Making Islam Democratic*).

64 G. Gutierrez, *A Theology of Liberation*, New York: Orbis Books, 1988. Martin Lee ve Pia Gallegos, “Gustavo Gutierrez with the Poor”, *Christianity and Crisis*, 47(5), 1987.

65 Ayrıntılı bir inceleme için bkz. Bayat, *Making Islam Democratic*.

dâhil olmak üzere Latin Amerika'daki insancıl [*hümanist*], demokratik ve halkçı hareketlerle pek çok ortak noktaya sahipti. Geniş bir halk hareketinin ortağı olan kurtuluş teolojisi ne insanların inançlarını değiştirmeye, ne de koalisyon ortaklarını Hristiyanlaştırmaya koyuldu, yalnızca kurtuluş hareketi davasının mesafe katetmesine yardımcı olmaya çalıştı. Daha da önemlisi, kurtuluş teolojisi pek çok noktada hümanist Marksizmle ortaklaşıyordu. Hem Latin Amerikan Marksizmi hem de kurtuluş teolojisi, asıl olarak Güney Amerika kıtasından kaynaklanan 1960'lı ve 1970'li yılların radikal *dependencia* [*bağımlılık*] geleneğinden etkilenmişti. Brezilya'daki Boff kardeşler, Peru'daki Gutierrez, Venezüella'daki Bonino ve Kolombiya'daki Torres gibi önde gelen rahipler, bağımlılık kuramı ile Marksist insancılığın söylemlerine vâkıf teologlardı.

Hristiyan teolojisinin yeniden yorumlanmasının amacı özgürleşme hedefine imkân tanımaktı. İlk önce kurtuluşun uygulanmasıyla işe başladılar ve teolojileri bu praksisin yansıması olarak sonradan biçimlendi. "İnsanların eyleyiciler [*agent*] olarak katıldıkları somut tarihsel olayların dışında ya da ötesinde başka bir gerçek yoktur", diyordu Bonino.⁶⁶ Kurtuluş teolojisinin öncüleri, ayrıntılı bir gelecek tasarımı yapmaktan uzak durdular. Sunabilecekleri, genel bir yönelim ve temel yapılar, başka bir ifadeyle "tarihsel projeler"di –tamamlanmamış bir "ütopya". Kapitalizmi aşmayı ve demokratik bir sosyalizm biçimi tahayyül etmeyi amaçlayan bu "beşeri proje", sıradan insanlar, yani halk tarafından gerçekleştirilecekti. Tahayyül edilen bu toplumu, katılım ve işbirliği ruhu şekillendirecekti. İnsanlar, eşitlik ve adalet uğruna verilen mücadelelerin ötesine geçerek sevgi kavramı etrafında örgütlenen gerçek bir toplumsal dayanışmanın sağlanacağı bir topluma doğru adım atacaktı.

Kurtuluş teolojisinin bu tutumunun aksine, Marksist kavramları bilinçli biçimde ideolojileriyle bütünleştiren İslami eylemcilerinin sayısı oldukça azdır. Önceden bahsettiğimiz üzere, İranlı Ali Şeriatî ile takipçileri, İslami Halkın Mücahitleri Örgütü Marx'ın iktisadi çözümlemeleriyle kapitalizm eleştirisinden etkilenmişlerdi. Benimsedikleri "sınıf mücadelesi", "sömürü", "sınıfsız toplum" gibi kavramları, Fanon, Aime Césaire ve diğer sömürgecilik karşıtı liderlerden ödünç alınmış Üçüncü Dünyacı bir dille harmanlamışlardı.⁶⁷ Ancak, 1980'li ve 1990'lı yıllara gelindiğinde, İslamcı aydınların giderek yerliliğe vurgu yapan fikirlerine; bu fikirlerin Kuran'da, Sünnette, klasik İslami fetvalarla risalelerde ifade edilen "sahih" ilkelerine yönelmeleriyle birlikte bu sınırlı Marksist etki bile tamamen silinip kayboldu. "Özedönüş" ya da söylemsel bir kendine güvenme vurgusu, yeni İslamcılığın en temel ideolojik özelliği idi. Sonuç olarak, Latin Amerika'da çok sayıda kurtuluş teologu Marksist kurtuluş anlayışlarını kucaklarken, Müslüman Ortadoğu'da ise pek çok Marksist (örn. Adil Hüseyn, Mustafa Mahmut, el-

66 Jose Miguez Bonino, *Doing Theology in a Revolutionary Situation*, Philadelphia: Fortress, 1976, s. 88.

67 Bkz. Asef Bayat, "Karl Marx and Ali Shariati", *Alif: Journal of Comparative Poetics*, 9, Nisan 1990.

Messiri, Behzat Nabavi ve Muhammed Emara) ideolojilerini terk edip, yerli bir toplumsal dönüşüm modeli olarak gördükleri İslama yöneliyorlardı.⁶⁸

Sonuçta, madun kesimlerin toplumsal özgürleşmesi yerini dışlayıcı bir ahlaki ve ideolojik cemaat oluşturulmasına bıraktı. *Dava*, yani İslama davet, İslamcıların en önemli amacı hâline geldi. İslamcılar, karma ekonomiye dayanan bölüşümcü bir halkçılıktan tutun da Friedmancı serbest piyasacılığa kadar uzanan bir yelpazede ekonomik görüşlerinde çeşitlilik gösterebilirler de, kapalı bir toplumsal düzeni, Şeriata dayanan bir yönetim biçimini ve kültürel yerlileğe bağlılığı temel alan bir anlayış etrafında toplandılar. Mısır ve Ürdün'de Müslüman Kardeşler, Türkiye'de Refah Partisi ve seçim öncesi dönemin Cezayir İslami Selamet Cephesi gibi aşamacı İslamcılar siyasi partiler kurarak meslek örgütleri, cemaatler, eğitim kurumları ve parlamento içinde faaliyet gösterdilerse de, yaklaşımlarında politik, örgütsel bileşimlerinde ise orta sınıf ağırlıklı olmayı sürdürdüler. İran'daki Mücahitler, 1992 seçimlerinin iptalinden sonra Cezayir'de faaliyet gösteren gruplar, Mısırlı militanlar ve Körfez ülkelerindeki İslamcı gruplar gibi radikal İslamcılar ise öncü bir yaklaşımla, devlet iktidarının silahlı mücadeleyle ele geçirilmesi görüşünü benimsediler. Mısırlı Hasan Hanefi, Hindistanlı Aşgar Ali Engineer gibi Müslüman aydınların öncülük ettikleri İslami bir kurtuluş teolojisinin düşünsel altyapısını oluşturma girişimi, büyüyen İslamcı eğilimin popülist köktendinciliği karşısında etkisiz kaldı. Seçkincilik, İslamcı siyasetin en temel özelliği olmayı sürdürdü.

SONUÇ: EMPERYALİZM KARŞITLIĞI MI, ÖZGÜRLEŞME Mİ?

Peki, İslamcı hareketlerin emperyalizm karşıtlığına ne oldu? Belli bir açıdan bakıldığında, yenilmesi zor bir muhalif yapılanma olarak İslamcılık yeni imparatorluğun karşısına dikilerek, Batılı güçlerin, özellikle de ABD'nin belli bazı stratejik çıkarlarının baltalanmasına katkıda bulundu. İslamcılar, başta İsrail'e verdiği destek olmak üzere, ABD'nin Ortadoğu politikalarının protesto edildiği gösterilerde başı çektiler. Bölgenin laik otoriter rejimlerine karşı da direnenek, başta İran, Irak ve Afganistan olmak üzere, ABD'nin bölge üzerindeki denetimini normalleştirmesini sekteye uğrattılar.

İslamcılık, uygulamada ya da kuramda emperyalist tahakküme karşı geçerli bir alternatif sunabildi mi? Uygulamadaki başarısızlıklarına karşın sosyalizm, kuramsal olarak güçlü bir toplumsal adalet modeli ortaya koyabilmiş, ezilenlerin kurtuluşuna yönelik önerisiyle kapitalist hegemonya karşısında somut bir alternatif geliştirebilmişti. Bir süreliğine de olsa, burjuva değerlerin ideolojik temelini ve kapitalist iktisadi modeli zayıflatmayı başarmıştı. İslamcılarının ağırlıklı olarak kültürel saiklere dayanan emperyalizm karşıtlı-

68 Yine de modernleşmeci İslamcı aydınlar, İslamın dışındaki kaynaklardan da yararlanıyorlar. Lübnanlı Şeyh Fadullah Fanon okuyor, Türkiyeli Abdurrahman Dilipak Antonio Gramsci ile diyaloga giriyor.

ğının, ekonomi politik alanında sunabileceği pek bir şey yoktu. “Bölüşümcü halkçılık” anlayışları bile esasen hareket evrelerinin bir özelliği olarak sınırlı kalmıştır; ülkeler arasında ve farklı zaman dilimlerinde çeşitlilikler göstermesine karşın, İran, Suudi Arabistan, Sudan, Afganistan gibi İslamcı devletlerin ekonomi politikaları, karşılaştırılabilir milli gelir düzeyine sahip, ideolojik öncelikleri olmayan kalkınmakta olan ülkelerin izledikleri politikalarından pek farklı değildir.

Başka bir açıdan bakıldığında, tikel kültürel ve dini mücadelelerle meşgul olunması, çevre, geçim yolları ve refah sistemleri gibi daha kapsamlı sorunlarla ilgilenen küresel hareketlerle birlikte çalışma olanaklarını epeyce sınırlandırmıştır. Bu kültürelcilik [*culturalism*], ittifaklar kurulmasının yerine, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bölünmelere ve husumete yol açmıştır. Halkçı duruşları, halkın makul bir bedel ödeyerek ulaşabildiği sosyal yardım hizmetleri, ahlaki bir dil kullanmaları ve Ortadoğu’nun yozlaşmış rejimlerine şiddetle karşı çıkmaları sayesinde İslamcı hareketler halkın desteğini almayı başarmışlardır. Ancak, ataerkil, dışlayıcı, otoriter bir toplum düzeni anlayışını benimsemeleri ve somut bir iktisadi alternatiften yoksun olmaları nedeniyle geçerli bir alternatif ortaya koyma konusunda başarısız oldular. Doğrusu İslamcılık (özellikle de İslamcılığın radikal uyarlaması), emperyalist çevrelerin elini güçlendirmiştir; izlediği politikalarla, bireysel hürriyeti ve açık bir toplumsal düzeni vaaz eden neoliberal düşmanlarının konumunu haklı kılmış ve meşrulaştırmıştır. İslamcı grupların çoğunda gözlenen demokratik olmayan kaideler ve uygulamalar, yaygın bir İslam karşıtı tepkiyi, güvenlik önlemlerini, bağnaz politikaları ve küresel bir gözetim anlayışını tetiklemiştir. Bunların sonucunda, Batı’da ve Müslüman dünyasında yaşayan sıradan Müslümanlar mağdur edilmişlerdir.

1980 İran rehine alma olayı cesur bir girişimdir ve ABD’nin kendisini her şeyden üstün gören anlayışına darbe indirmişti, ancak yurtiçinde gözetim uygulamalarının ve yurtdışında ise husumet duygularının artmasına yol açmıştı. Müslüman militanların elçiliğinin duvarlarını aşarak içeri girdikleri gün, işsizlerden oluşan kalabalık bir kitle, iş ve sosyal güvence sağlanması talebiyle Tahran sokaklarında yürüyüş düzenlemişti. Göstericilerin ümitsiz çağrıları, “Büyük Şeytana karşı çıkan İslam”la meşgul olan militanların milliyetçi haykırışları arasında yitip gitmişti.⁶⁹ Rehine krizinin bir yansıması da ABD’nin, milyonlarca insanın hayatına mal olan ve büyük bir ekonomik yıkıma yol açan İran-İrak savaşını körüklemesi oldu. Rehine olayının aslında kime fayda sağladığı sorusu ancak yakın zamanda sorulmaya başlandı: *Ümmetin mi, yoksa emperyalizmin mi faydasına olmuştu?* 25 yıl sonra tarih bir kez daha tekerrür ediyor gibi gözüküyor; üstelik bu sefer daha trajik bir manzara arz ediyor. Devlet Başkanı Ahmedinejat’ın Yahudi soykırımıyla ilgili sözleri ve halkçı söylemi, İslam cumhuriyetine karşı büyük bir

69 Bkz. Asef Bayat, “Workless Revolutionaries: The Unemployed Movement in Revolutionary Iran”, *International Review of Social History*, 42(2), Ağustos 1997.

hava saldırısı düzenlenmesi hayalleri kuran Washington ile Tel Aviv'deki savaş çıkırtkanlarının ekmeğine yağ sürüyor.⁷⁰

İyi haberse, İslamcı hareketlerin, belli bazı demokratik değerler sistemine, çoğulcu ilkelere ve kapsayıcı amaçlara bağlı kalarak, zamanın sınaması karşısında kendi konumlarını değiştirme şansına sahip oldukları, hatta değiştirmeye başladıkları gerçeğidir. Örneğin, Mısır ve Ürdün'deki Müslüman Kardeşler örgütlerinde, Lübnan Hizbullahında değişimin bazı işaretlerini görmek mümkün. 1990'ların sonlarına gelindiğinde kuramsal ve uygulamaya yönelik yaklaşımlarında "post-İslamcılığa" kayan İran İslamcılarının 1980 kuşağı özellikle dikkat çekiyor. Bu kuşağın emperyalizm karşıtlığı, örnek vermek gerekirse İslamcı küresel cihat anlayışıyla karşılaştırıldığında, Müslüman madun kesimler açısından daha farklı, daha anlamlı sonuçlar doğuracaktır.

Basit bir demagojinin ya da iradeciliğin ötesinde, anlamlı bir emperyalizm karşıtlığı, adalet, kapsayıcı olma ve insan onuru gibi evrensel ülkülere dayanan bir hegemonya kurmakla ilişkilidir. Bu ise hedefler konusunda açık olmayı, açık kalpliliği ve en önemlisi de kendine güven duygusunu gerektirir. Güçlülere göğüs germeyi göze alarak, sabırla ve titizlikle yürütülecek bir strateji çerçevesinde, yeni emperyalizmin buyruklarına direnme mücadelesinde büyük insanlığın kalbini ve aklını kazanmakla ilgilidir bu. Yalnızca yabancı ülkelerin, emperyalist güçlerin tahakkümünden değil, ülke içindeki siyasi, ataerkil, iktisadi ve dini tahakkümden de kurtulmak ülküsüyle mücadeleye katılacak, çeşitli ulus, din ve toplumsal cinsiyetlerden insanlarla birlikte ve bu insanlar için küresel bir platform oluşturma sürecinin önünü açmak, gerekli bağlantıları oluşturmak, müzakere etmek, böyle bir platformu geliştirmek anlamına gelir. Bu, yerlililiğin, dışlayıcılığın, otoriteryanizmin ve yabancı düşmanlığının aşılmasını gerektirir.

Emperyalist egemenliğin yerine iç baskı biçimlerini geçirecek bir mücadele, ne kadar kahramanca olursa olsun Müslüman çoğunluğun yararına olmayacaktır. Ortadoğu'da yaşayan halkın çoğunluğu ve özgürlükçü fikirler, on yıllar boyunca milliyetçilik ile sömürgecilik, Baasçılık ile emperyalizm arasında çapraz ateş altında kaldı; bugün de İslamcılık ve neoliberal imparatorluk için aynı durum geçerli ve insanlar bir çıkış yolu bulmaya çalışıyorlar. Dolayısıyla, ilerici güçlerin cevaplaması gereken temel soru imparatorluğa nasıl meydan okunacağı değil, kurtuluşun nasıl sağlanabileceğidir; çünkü nihai amaç sırf emperyalizme karşı çıkmak değil, özgürlüğe kavuşmaktır.

GÜNÜMÜZDE DİN VE SİYASET: MARKSİST BİR BAKIŞ

Gilbert Achcar

Beyrut'taki lise hayatımın sona ermesinden önceki yıl mükemmel bir tarih öğretmenimiz vardı. Rus devriminin hikâyesini nasıl nefesimi tutarak dinlediğimi hâlâ hatırlıyorum. 1967 yılıydı: Devrim ha bugün ha yarın olacak gibi gözüküyordu ve Marksizmin saflarına yeni katılmış bir "mühtedi"ydım. Tüm iyi tarih öğretmenleri gibi bizimki de geçmişle, bugünle ve gelecekle ilgili pek çok meseleyi hem derslerde hem de ders saatleri dışında bizimle tartışmayı alışkanlık hâline getirmişti.

Tartışmalarımızdan birisi hafızamda yer etmiş: Ders arasında yaptığımız dinle ilgili bir konuşma. Sözü nasıl bu konuya geldiğini hatırlamıyorum, ancak öğretmenimin Marksist bir olgucunun [*pozitivist*] görüşlerine aykırı şeyler söylemesi, bilim ve eğitim alanındaki ilerlemenin 21. yüzyılda dini ortadan kaldıracığına tamamen inanan bende derin bir hayal kırıklığı yarattığını çok iyi hatırlıyorum. Yüzyılın, gelecek on-yirmi yıl içinde olmasını beklediğim sosyalist devrimin dünya genelinde zafer kazanmasıyla sonlanacağını düşünüyordum. Öğretmenimiz, toplumun maddi olarak sürekli zenginleşmesinin nihayetinde manevi arayışları güçlendireceğini savunuyordu. Eğer hafızam beni yanıltmıyorsa, Andre Malraux'a atfedilen ve o zamandan bu yana epeyce tartışmaya neden olan ünlü bir ifadeyi onaylar bir şekilde tekrarlamıştı: 21. yüzyıl "dinin yüzyılı" olacaktı.⁷¹

Öğretmenim haklı mıydı? Dini amentülerin, hareketlerin ve mezheplerin günümüzdeki canlı görüntüsü, 21. yüzyılın aşırı dindarlığının delili mi? Şüphe götürmeyecek bir şey varsa, o da gençlik beklentimin hatalı olduğu ispatlanmıştı, ancak bunu söylerken karşı görüş önünde pes etmiş değilim. Doğrusu hepimiz yanılmıştık, çünkü farklı beklentilerimize rağmen 21. yüzyılın bir bolluk yüzyılı olacağı varsayımını hepimiz kabul ediyorduk. Yüzyılın tanrıtanımsızlığını [*ateizm*] mı, yoksa dinin mi yüzyılı olacağı bu temel varsayıma dayanıyordu. Tartışma şöyle ifade edilebilirdi: Maddi ihtiyaçların tatmin edilmesi (farz edilen) ruhanilik ihtiyacını arttırır mı?

71 Bkz. Brian Thompson, "The 21st Century Will Be Religious or Will Not Be: Malraux's Controversial Dictum", *Revue Andre Malraux Review*, 30(1/2), 2001.

Bu son sorunun cevabını yakın gelecekte öğrenemeyeceğiz; “yoksunluktan azade” bir dünya en az “korkudan azade” bir dünya kadar uzak görünüyor –bunlar 1941’de Franklin Roosevelt’in arzuladığı dünyanın temel sütunları olarak tanımlanan ünlü “Dört Özgürlük”ten ikisi. Roosevelt’in ilk özgürlüğü olan “ifade özgürlüğü”nün, her ne kadar mutlak bir zaferden uzak da olsa epeyce güçlendiği şüphesiz. İkincisi, yani “herkesin Tanrı’ya dilediği şekilde ibadet etme” özgürlüğü, Roosevelt’in zamanında insanların düşündüğü gibi Stalcinlerin dayattığı dogmatik [inakçıl] “tanrıtanımsızlığın” tehdidi altında değil artık. Aksine, bağınaz kesimlerin, yani çeşitli köktendinci hareketlerin Tanrı’ya (ya da daha genel bir ifadeyle ilahi varlığa) tek bir şekilde ibadet edilmesi dayatmasıyla karşı karşıya. Şimdilerde eksikliği en fazla hissedilen ve dünyanın büyük bir kısmında ciddi bir tehditle karşı karşıya olan özgürlük, hiçbir ilahi varlığa ibadet *etmeme* ve insanın kendi istediği şekilde yaşama özgürlüğüdür. Bu şüphesiz bir ilerlemenin değil, tarihsel kıstaslara göre ideolojik bir gerilemenin işaretidir.

“Bilimsel devrim”in beşinci yüzyılında dinin yeniden güçlenmesi, olgucu bir dünya görüşünü benimseyen herkesin anlaşılabilir bulduğu bir durum. Ancak, Marksist kuramla ilk kez haşır neşir olmaya başladığım dönemden itibaren fark ettiğim üzere hakiki bir Marksist kavrayışla çözümlenebilecek bir gelişme aslında. Bu makale, dinin eski gücüne kavuşmasına dair ipuçları sunmanın ötesinde, tarihin farklı devirlerinde ortaya çıkan çeşitli dini ideolojileri ve bu ideolojilerin özelliklerini açıklamayı amaçlıyor. Çünkü din “hâkim ideoloji” olarak zamanımıza gelinceye dek varlığını sürdürmekle kalmayıp, geçerli toplumsal ve/veya siyasi koşullara kafa tutan kavgacı ideolojiler üretmeye hâlâ devam ediyor. Bunlardan ikisi son yıllarda epeyce ilgi çekti: Hristiyan kurtuluş teolojisi ve İslamcı köktendincilik. Bu iki olgunun, Marksist kuramın bakış açısı kullanılarak ve dinler sosyolojisinden elde edilen verilerle de zenginleştirilerek karşılaştırılmalı bir değerlendirmeye tabi tutulmasının özellikle ilgi çekici ve siyasi olarak aydınlatıcı bir çaba olacağını umut ediyorum.

MARX’IN DİNE BAKIŞI

Marx’ın din konusundaki düşüncesinin sınırları, “Genç Hegelci” felsefe anlayışından uzaklaşarak sınıf mücadelesi temelli radikal maddeciliğe [materyalizm], yani Marksizm dediği şeye yönelmeye başladığı zaman kendi kendine belirlediği programda açıklanmıştır. *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*⁷² adlı çalışmasının “Önsöz”ünde yer alan ve sık sık alıntılanan metni, düşüncelerinin oluşumunda belirleyici önem taşıyan bir uğrağın ifadesiydi. 1843 yazında *Critique*’i taslak halinde yazmayı tamamladıktan sonra (ölümünden sonra yayımlanacaktı) Marx, aynı yılın son ayları ile takip eden yılın ilk aylarını “Önsöz”ü yazmakla geçirdi ve metin 1844’te *Alman-Fransız Yıllığı*’nda yayımlandı. Marx’ın

72 *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1967 –çev.

yaşamı boyunca, tam anlamıyla tatmin edici olmadığını düşündüğü kuramsal yazılarını yayımlamakta gönülsüz davrandığı düşünüldüğünde, “Önsöz”ü yayımlanabilecek yeterlilikte bulması bile oldukça anlamlıdır. Bir yıl sonra kaleme aldığı “Feuerbach Üzerine Tezler”⁷³ çalışmasıyla birlikte bu “Önsöz”, Marx’ın, Antonio Labriola’nın “praksis felsefesi”⁷⁴ dediği yöndeki ilerleyişini ayrıntılı olarak ortaya koyar. 1844’ün “Önsöz”ünde Marx şöyle yazıyordu:

Dine karşı eleştirinin temelini şu oluşturur: İnsanı yapan din değil, *dini yapan insandır*. Aslında din, kendisini henüz bulamamış ya da çoktandır kendisini yeniden yitirmiş insanın kendisi hakkındaki bilinci ve kendisine duyduğu saygıdır. Ancak *insan*, dünyanın dışını kendisine mekân tutmuş soyut bir varlık değildir. İnsan, *insanın dünyası*, yani devlet, toplum demektir. Bu devlet, bu toplum, *dünyanın tersine çevrilmiş bilinci* olan dini yaratır, çünkü devletin, toplumun kendisi *tersine çevrilmiş bir dünyadır*. Din, tersine çevrilmiş bu dünyanın genel kuramı, ansiklopedik özeti, herkesçe anlaşılabilir mantığı, manevi *point d’honneur*’ü⁷⁵, coşkusu, ahlaki olarak onaylanması, görkemli tamamlayıcısı, onun tesellisi ve haklı çıkarılmasının evrensel temelidir. Din, insan özünün *hayali olarak gerçekleşme*sidir, çünkü *insan özü* hakiki bir gerçeklik kazanmamıştır. Bu nedenle, dine karşı verilen mücadele, dolaylı olarak, manevi *aroması* din olan [tersine çevrilmiş -çn] *bu dünyaya* karşı verilen bir mücadeledir.⁷⁶

Burada Marx, Ludwig Feuerbach’ın din eleştirisinin temel fikirlerinden birisini (“İnsanı yapan din değil, dini yapan insandır”) dile getirdikten sonra, bu ifadenin içerdiği sonuçları irdeler –ve bunu tam anlamıyla yapamadığı için Feuerbach’ı şiddetle eleştirir. Bir sonraki ifade, yani “insan, dünyanın dışını kendisine mekân tutmuş soyut bir varlık değildir” ifadesi, doğrudan Feuerbach’a verilmiş bir yanıttır. Beşeri dünyanın, yani toplum ve devletin kendisi “tersine çevrilmiş” olduğu için din de “*dünyanın tersine çevrilmiş bilinci*” dir: Marx’ın Hegel diyalektiğiyle ilgili olarak kullandığı başka bir eğretilmeyi [metafor] ödünç alırsak, bu dünya baş aşağı durmaktadır.

Feuerbach’ın izinden giden ve aklından asıl olarak Hristiyanlığı geçiren genç Marx, özünde kaba [vülger] bir “yanlış bilinç” olan dinin oynadığı psikolojik (manevi) rolün de tamamen farkındadır: “Din, tersine çevrilmiş *bu dünyanın genel kuramı*, ... *herkesçe anlaşılabilir mantığı*, ... coşkusu, ... onun *tesellisi*

73 “Feuerbach Üzerine Tezler”, *Alman İdeolojisi* içinde, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1976 –çev.

74 Bu aşamada Marx’ın düşüncesinin, olgun dönem “Marksizmi”nin köşe taşı olarak “proleter özgürleşme” açısından yapılmış bir değerlendirme için bkz. Michael Löwy, *The Theory of Revolution in the Young Marx*, Leiden: Brill, 2003. Aynı yazar Latin Amerika kurtuluş teolojisi hakkındaki başka bir çalışmasında “Marksizm ve din” konusuna giriş niteliğinde mükemmel bir çalışma sunuyor; bkz. *The War of Gods: Religion and Politics in Latin America*, Londra: Verso, 1996, s. 4-18. Bu makalenin ilk taslağıyla ilgili değerli yorumlarından ötürü sevgili arkadaşım Michael’e teşekkür borçluyum.

75 Onur meselesi –çev.

76 “Kritik”den yapılan alıntılarda, güncelleştirilmiş ve özgün Almanca basım (Karl Marx, “Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie”, *Marx Engels Werke* içinde, 1. Cilt, Berlin: Dietz Verlag, 1956, s. 378-79) temel alınarak düzeltilmiş, yaygın olarak kullanılan İngilizce çeviriden de faydalanılmıştır.

ve haklı çıkarılmasının evrensel temelidir". Ancak, dinde bir insancılık (*hümanizm*) biçimi bulmak – "*insan özünün hayali olarak gerçekleşmesi*" – mümkünse, bunun tek nedeni "*insan özünün hakiki bir gerçeklik kazanmamış*" olmasıdır. Öyleyse, "*dine karşı verilen mücadele, dolaylı olarak, manevi aroması din olan bu dünyaya karşı verilen bir mücadeledir*".

Ardından Marx bu anlayışı geliştirmeye devam eder:

Dinsel ıstırap, hem gerçek ıstırapın bir ifadesidir, hem de gerçek ıstırapa karşı bir protestodur. Din, ezilen insanın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz [toplumsal] koşulların ruhudur. Din, halkın afyonudur.

Halkın *sahte* mutluluğu olan dini ortadan kaldırmak, halkın gerçek mutluluğunu talep etmek demektir. Halkı kendi durumuyla ilgili yanılsamalardan vazgeçmeye çağırmak, onlardan yanılsamaları gerekli kılan durumdan vazgeçmelerini istemek anlamına geliyor. Öyleyse dinin eleştirisi, dinin *haleyle* kuşattığı *bu gözyaşları vadisinin tohum [olgunlaşmamış –çn] haldeki eleştirisi* anlamına geliyor.

Din, "*ıstırapın*" ifadesidir: "*Gerçek ıstırapın*" hem yüceltilmiş bir "*ifade*"sidir, hem de ona karşı bir "*protesto*"dur. Bu aslında oldukça zekice bir açıklamadır, ne yazık ki Marx açıklamasının "*protesto*" kısmının üzerinde durmaz. Takip eden iki cümlede yalnızca "*ifade*" boyutuna vurgu yapar. Bunlar, Marx'ın dinle ilgili en çok alıntılanan cümleleridir: "*Din, ezilen insanın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz [toplumsal –çn] koşulların ruhudur. Din, halkın afyonudur*". Marx ilk açıklamasına bağlı kalıp dinin *tahrik etme* boyutunu –keza afyonun teskin edici gücüyle eğretilmeli bir şekilde belirtilen tevekkül boyutunu– kavramaya çalışmış olsaydı, bir uyarıcının adını anarak başka bir eğretilme kullanıp son cümlesini farklı şekilde kaleme alabilirdi: *Din, halkın hem afyonu hem de kokainidir*.⁷⁷

Eğer halkın "*sahte mutlulukları*" olan dinin işlevini ortadan kaldırmaları isteniyorsa, bu "*gerçek mutluluğu*" elde etmek için yapılmalıdır. Eğer halkın "*kendi durumuyla ilgili yanılsamalardan*" vazgeçmesi isteniyorsa bu, yanılsamaları artık gerektirmeyecek şekilde halkın gerçek durumunda temel bir değişiklik gerçekleştirmek anlamına gelir. Dinin eleştirisinin "*gerçek ıstırapın*", yani "*dinin haleyle kuşattığı bu gözyaşı vadisi*"nin eleştirisine yol açabilmesi –"*tohum*"un gelişmeye açık olduğu düşünülürse kesinlikle yol açması– bundan ötürüdür. Felsefe, insan yabancılaşmasının "*kutsal biçimi*"nin maskesini indirdikten sonra, "*kutsal olmayan*" dünyevi biçiminin de maskesini indirmeye çabalamalıdır.

İnsanın kendine yabancılaşmasının *kutsal biçiminin maskesi* düşürülür düşürül-

77 Bu konuyla ilgili daha eski tarihli bir makalede, dinin tahrik etme boyutu için "eroini" bir eğretilme olarak kullanmıştım ("Marxists and Religion -Yesterday and Today", ZNet, 21 Mart 2005). Tıp doktoru bir arkadaşım burada uygun eğretilmenin "kokain" olacağını söyledi. "Abar-tılı mutluluk hissi ve enerji artışı olarak tarif edilebilecek bir duruma yol açan ... bir merkezî sinir sistemi uyarıcısı" diye tanımlandığı için (<http://www.wikipedia.org>), kokainin eğretilmeli kullanımı daha doğru gözüküyor –her iki durumda da bu tür eğretilmelerin aşikâr sınırlılıklarını akıldan tutmak gerekiyor.

mez, kendine yabancılaşmanın *kutsal olmayan biçimlerinin* maskesini de düşürmek her şeyden önce *felsefenin görevidir*. Böylece Cennetin eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, *dinin eleştirisi hukukun eleştirisine, tanrıbilimin eleştirisi de siyasetin eleştirisine dönüşür*.

Marx, bu düşünce çizgisini, devrimci praksise –“devrimci, pratik [kılıklı] ve eleştirel faaliyete– ilişkin sonucuyla birlikte, 1845’te yazdığı “Feuerbach Üzerine Tezler”de izlemeyi sürdürdü.

Feuerbach, dinsel kendine yabancılaşma olgusundan, dünyanın biri dini, hayali dünya, ötekisi maddi [*cismani*] dünya olarak ikileşmesi olgusundan hareket eder. Onun uğraşısı, dini dünyayı maddi temeline oturtmaktan ibarettir. Ancak, bu uğraşısını sonucuna ulaştırdığında, yapılması gereken esas işin hâlâ tamamlanmayı beklediği gerçeğini görmezden gelir. Maddi temelin kendi kendinden koparak bağımsız bir krallık olarak hayal âlemine yerleşmesi, ancak bu maddi temelin içsel çekişmesi ve iç çelişkisiyle açıklanabilir. Öyleyse bu kendi çelişkisi içinde anlaşılmalı, ardından da bu çelişkinin kaldırılmasıyla devrimcileştirilmelidir ... Filozoflar bugüne kadar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumlamakla yetindiler, oysa aslolan onu değiştirmektir.⁷⁸

Ne gariptir ki, yaklaşık son 40 yıldır iki dini hareket, “Cennet”e girişin beklemesi salonu olan kendilerine özgü bir Yeryüzünde Tanrı’nın Krallığı kurmak amacıyla yıkıcı bir şekilde “dünyayı değiştirme”ye çabaladılar: Hristiyan kurtuluş teolojisi ve İslami köktendincilik. Bu hareketlerin her birinin yükselişi ile etkili oldukları bölgede var olan laik solun kaderi arasındaki bağıntı, bu iki hareketin karşılaştırmalı doğası hakkında açıklayıcı bir ipucu sağlar. Genelde solun bir bileşeni olarak hareket eden ve öyle olduğu düşünülen kurtuluş teolojisinin kaderi kabaca Latin Amerika laik solunun kaderiyle koşutluk sergilerken, İslami köktendincilik ise Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerde, “gerçek sefalet”e, bu sefaletten sorumlu tutulan devletle topluma karşı yükselen protestoyu yönlendirmeye çalışarak solun rakibi, solun alternatifi olarak gelişti. İlkinde aynı, ikincisinde ters yönlü olan bu bağıntı, bu iki tarihsel hareket arasındaki derin farklılığın bir göstergesidir.

GÜNÜMÜZDE DİN VE RADİKALİZM: KURTULUŞ TEOLOJİSİ

Kurtuluş teolojisi, Michael Löwy’nin, Max Weber’in Goethe’nin ünlü bir romanından esinlenerek ortaya attığı bir kavramı kullanarak yerinde bir şekilde Hristiyanlık ile sosyalizm arasındaki “seçmeli yakınlık” [*elective affinity*] dediği şeyin modern tecessümüdür.⁷⁹ Daha kesin bir dille ifade edilecek olursa, “seçmeli yakınlık”, özgün Hristiyanlığın mirası –yavaş yavaş unutulup gide-

78 IV. and XI. Tezler, Marx, “Theses on Feuerbach”, çev. Cyril Smith ve Don Cuckson, 2002, Marxists Internet Archive, <http://www.marxists.org>.

79 Kurtuluş teolojisini ele alan en önemli Marksist toplumsal kuram çalışması için bkz. yukarıda alıntılan *The War of Gods*. Aslında, Hristiyan külliyatında çatışan “yakınlıklar” a çok erken dönemlerde de rastlanıyordu.

rek Hristiyanlığın var olan toplumsal tahakkümün kurumsallaşmış ideolojisi-ne dönüşmesine izin veren mirası- ile komünizan ütopyacılığı bir araya getirir. “Komünizan” burada sanayi kapitalizminin ilerleyişiyle biçimlenen komünist öğretilerden ayrı bir şey olarak kullanılır. Weber, özgün Hristiyanlığın bu boyutunu oldukça iyi resmetmişti:

Dinin çekiciliğe sahip olduğu dönemde, hakkıyla mürit denilebilecek bir kişinin arazi mülkiyetini de reddetmesi gerekiyordu ve müminlerin de arazi mülkiyetini umursamaması bekleniyordu. Bu umursamazlığın ifadesi, görünüşe göre cemaat üyelerinin “sanki sahibi değillermişçesine” mülkün sahibi oldukları, Hristiyanlığın ilk döneminin Kudüs cemaatinde var olan karizmatik sevgi komünizminin sofuca olmayan biçiminde görülüyordu. Çokça tartışılmış geleneğin arkasında yatan şey, iddia edildiği gibi “sosyalist” bir örgütlenme ya da komünist bir “ortaklaşa mülkiyet” değil, başta Paulus olmak üzere misyonerleri iktisadi olmayan, merkezi bir cemaat için yabancı memleketlerde yardım toplamaya iten, muhtaç durumdaki din kardeşleriyle böylesine sınırsız, mantık hesabına dayanan bir paylaşımcılık sergileme anlayışıdır muhtemelen. Öbür dünya bilgisi [eskatoloji] kaynaklı beklentilerin giderek unutulmasıyla birlikte her türlü çekici komünizm biçimi gerilemeye başlayarak, Tanrı'nın örnek müritlerinin özel ilgi alanı hâline geleceği manastır çevreleriyle sınırlı kalır.⁸⁰

16. yüzyılın başlarında, Friedrich Engels'in “komünizmin hayali öngörülmesi” diye nitelendirdiği Thomas Münzer'in programını Hristiyanlık temelinde biçimlendirebilmesini sağlayan, çekici evresindeki Hristiyanlık ile komünizan toplumsal program arasındaki bu “seçmeli yakınlık”tı.⁸¹ Ancak, dönemin tarihsel koşullarına uygun düşmediğine inandığı şeyi “insanın hayal gücüne” atfetmesi ölçüsünde Engels'in nitelendirmesi kendi içinde sorunluydu. Münzer'in “komünizm”i ile özgün Hristiyanlık arasında yakınlık olduğunu kabul etmesine karşın, hem kabaca determinist [gerekirci] hem de şaşılası biçimde idealist olan tutarsız bir sonuca ulaşmıştı:

Özgün Hristiyanlığın kiliastik⁸² esrimeleri bu bakımdan oldukça elverişli bir başlangıç noktası sunuyordu. Öte yandan, yalnızca bugünün değil geleceğin de ötesine uzanan bu öngörü ancak aşırı hayal ürünü olabilirirdi. İlk gerçekleştirmeye girişiminde, tabiatıyla dönemin dayattığı dar sınırların içinde sıkışıp kaldı... Komünizmin hayali öngörülmesi, gerçekte modern burjuva koşulların öngörülmesiydi.⁸³

80 Max Weber, *Economy and Society*, Guenther Roth ve Claus Wittich (haz.), II. Cilt, Berkeley: University of California Press, 1978, s. 1187 [Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi Yayınları, 1995; Weber'in “Ekonomi ve Toplum” başlıklı çalışmasının II. cildi henüz çevrilmemiştir –çn].

81 Friedrich Engels, *The Peasant War in Germany* [Köylüler Savaşı, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1975], 2. bölüm, *Marxists Internet Archive*'den ulaşılabilir.

82 *Chiliastic*: İsa'nın yeryüzüne dönüp bin yıllık bir egemenlik sürdüreceği (bin yılcılık) görüşüyle ilgili –çev.

83 A.g.e. (vurgular bana ait). Almanca aslıyla karşılaştırılarak düzeltilmiştir; *Marx Engels Werke*, VII. Cilt, Berlin: Dietz Verlag, 1960, s. 346. Michael Löwy, Engels'in Münzer'deki Hristiyan boyutu bir “perde” olarak resmetme eğilimi nedeniyle, köylü ayaklanmasının liderini Ernst Bloch'un *Thomas Münzer als Theologe der Revolution* (1921) (Leipzig: Reclam, 1989) adlı çalışmasını kullanarak değerlendirmeyi tercih etmiştir. Bu kitap İngilizce'ye çevrilmemiştir.

Engels, “özgün Hıristiyanlığın kiliastik esrimeleri” dediği şey ile (büyük bir çalkantıyla ve yaşam koşullarında ciddi bozulmayla karşı karşıya olan) Alman köylülerinin tarihsel durumu arasındaki yakınlıkta, “hayali öngörü” ve “bir dâhinin öngörüsü” olarak tanımladığı şeyler hakkında bir ipucu bulabilirdi. “Tarihsel maddeci” bir kişinin, köylü ayaklanmasının toplumsal programını geleceğin hayali öngörülmesi olarak değerlendirdiğini görmek şaşırtıcıydı. Aslında, Alman köylülerinin çeşitli program niteliğindeki açıklamaları bir “hayal” ürünü olmayıp, değişik şekillerde bütünleştirilmiş iki temel bileşenin sonucuydu.

Bir yandan, özgün Hıristiyanlıkta ütopycı “komünizan” bir esin kaynağı bulunuyordu. Öte yandan, Ortaçağ toplumunun yavaş yavaş çözülmesinin sonucunda yoksullaşma ve proleterleşme tehdidiyle karşı karşıya kalan köylüler açısından bakıldığında, eski Alman komünal mülkiyet sistemine duyulan “romantik” özlem olarak tanımlanabilecek yönelimler söz konusuydu –bu, yaklaşık 350 yıl sonra Narodniklerin, Rus köylülerinin obşçına⁸⁴ özlemlerini ifade etmesine oldukça benziyordu. Her iki olayda da, Marx ile Engels’in *Komünist Manifesto*’da “orta zümrenin bazı kesimlerinin ... tarihin tekerleğini geriye doğru çevirme”ye yönelik “gerici” girişimleri diye nitelendirdikleri son derece özgül durumlar söz konusuydu⁸⁵. Ancak, Marx’ın Rusya örneği bağlamında yıllar sonra kabul edeceği üzere, geçmişin toplumsal biçimlerine bağlılığın ortak mülkiyetin korunması anlamına geldiği durumlarda, tarihin çarkının dönmesinin engellenmesi bir sıçrama etkisi yaratarak –en azından kuramsal olarak– ileriye doğru büyük sıçrayışa güçlü bir ivme kazandırabilir.⁸⁶

Dönemin pleblerinin⁸⁷ taleplerinin bir derlemesi olmaktan çok, bir dâhinin plebler arasında yeni yeni gelişmeye başlayan proleter unsurun kurtuluş koşullarına yönelik öngörüsü olan [Münzer’in] programı, Tanrı’nın krallığının, vahiyle haber verilmiş bin yıllık refah döneminin yeryüzünde derhal kurulmasını talep ediyordu. Bu, kilisenin köklerine dönmesiyle ve Münzer’in özgün Hıristiyanlıkla (aslında modern kilise fikrinin aynısıydı bu) çeliştiğini düşündüğü tüm kurumların ortadan kaldırılmasıyla sağlanacaktı. Münzer’e göre Tanrı’nın krallığı, sınıfsal farkların, özel mülkiyetin ve toplumun üyelerine dayatılmış bir devlet iktidarının olmadığı bir toplumdan başka bir şey değildi. Mevcut tüm otoriteler, eğer devrime boyun eğmeyi ve ona katılmayı reddederlerse, devrilmeliydi; tüm işler ve mülkler ortak olmalı, tam bir eşitlik sağlanmalıydı.⁸⁸

84 *Obşçına*: Rus köy komünü –çev.

85 Marx ve Engels, *Manifesto of the Communist Party* (1848), I. Bölüm –*Marxists Internet Archive*’den ulaşılabilir [*Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, 2008].

86 “O halde, kuramsal açıdan bakıldığında Rus ‘köylü komünü’, temeli olan toprak üzerindeki ortak mülkiyeti geliştirerek ve bunun bir yansıması olarak da özel mülkiyet ilkesini ortadan kaldırarak kendisini sürdürebilir. Modern toplumun meylettiği iktisadi sistem için *doğrudan bir hareket noktası* hâline gelebilir...”; Marx, “First Draft of Letter to Vera Zasulich” (1881) –*Marxists Internet Archive*’den ulaşılabilir.

87 Halkın alttabakalarına mensup olanlar –çev.

88 Engels, *The Peasant War in Germany*.

Burada, genç Engels'in bağlı kalmaya çalıştığı, dolayısıyla da "komünist" programı yalnızca kapitalist koşullara tabi proletarya ile ilişkili gördüğü kaba "tarihsel maddecilik" bir kere daha kendisini çok açıkça göstermektedir. Dolaylı olarak kabul etmesine karşın Engels'in dogmadan ayrılmamak gayesiyle geçiştirmeye çalıştığı iki gerçek vardı: (1) Tarih boyunca yaşanan proleter protestolarda ortaya çıkan ve tekrarlanan komünizan bir eğilim bulunuyordu; (2) bu komünizan eğilimin özelemleri ile özgün Hristiyanlık arasında yakınlık olması nedeniyle bu eğilim kolaylıkla Hristiyanlık temel alınarak ifade edilebilirdi. Bu gerçekleri kabullenmek yerine Engels, beceriksizce bir tutumla, Thomas Münzer'i "komünizmin hayali öngörülmesi" olarak ve Hristiyanlık boyutunu da tarihsel koşulların dayattığı bir kılık olarak açıklamaya çalıştı.

O dönemde sınıf mücadelelerinin dinsel bir nitelik taşıyormuş gibi gözüktüğü, çeşitli sınıfların çıkar, gereksinim ve taleplerinin din perdesi altında gizlendiği doğru olsa bile, bu hiçbir şeyi değiştirmez ve çağın koşullarıyla açıklanabilir.

Ortaçağ, ham iptidailiklerden kurtularak gelişmişti. Her alanda yeni bir başlangıç yapabilmek için eski medeniyeti, eski felsefeyi, eski siyaseti ve eski hukuk bilimini tamamen tasfiye etmişti. Paramparça olan eski dünyadan alıp muhafaza ettiği yegâne şeyler, medeniyetlerinden yoksun kalmış, yarı yarıya harabeye dönmüş birkaç kentten ve Hristiyanlıktan ibaretti. Bunun sonucunda, gelişmenin tüm ilkel evrelerinde olduğu gibi, ruhban kesimi düşünsel eğitim tekeli eline aldı ve kültürün kendisi de ağırlıklı olarak tanrıbilimsel bir mizaca büründü.

Ruhban kesimin denetimi altındaki tüm bilimler gibi siyaset ve hukuk bilimi de tanrıbilimin dalları olarak kaldılar ve tanrıbilimin geçerli ilkelerine göre incelendiler. Kilise dogmaları aynı zamanda siyasal aksiyonlar [belit] idiler ve İncil'den aktarılan sözler tüm mahkemelerde yasal geçerliliğe sahipti. Hatta özel bir hukukçular sınıfı oluştuktan sonra bile, hukuk bilimi uzunca bir süre tanrıbilimin vesayeti altında kaldı. Tanrıbilimin düşünsel faaliyetler alanındaki bu egemenliği, aynı zamanda, mevcut feodal hâkimiyeti düzenleyen ve onaylayan en genel kuvvet olarak kilisenin durumunun da mantıksal bir sonucu oldu.

Bu koşullarda, feodalizmi hedef alan tüm genel ve aleni saldırıların, her şeyden önce kiliseyi hedef alan saldırılar olacakları, toplumsal ve siyasi tüm devrimci öğretilerin kaçınılmaz olarak tanrıbilimsel sapkınlıklar olacakları açıktır. Var olan toplumsal koşullara saldırabilmek için, onları kuşatan mukaddeslik halesinden kurtulmak gerekiyordu.⁸⁹

Bu iddialar iki sorunun yanıtlanmasını gerektiriyor. Birincisi, dini sapkınlıkların esinlendirdiği sayısız ayaklanmanın yanı sıra Ortaçağdaki çeşitli pleb isyanları neden özgül bir dini sapkınlığa yol açmamıştır –ya da bırakın tanrıbilimsel bir niteliği bir tarafa, dini bir nitelik bile taşımamıştır? 1378 Floransa Ciompi ayaklanması, 1380 Fransa Maillotinler Ayaklanması, 1381 İngiliz Köylü Ayaklanması, 1382 Fransa Harelle Ayaklanması, 15. yüzyıl Katalonya

89 Engels, *The Peasant War in Germany*. Engels, 36 yıl sonra *Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy* (1886) adlı çalışmasında aynı fikri tekrar dile getirecekti –*Märxists Internet Archive*'den ulaşılabilir [*Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 2003].

Remençalar ayaklanması; bu ayaklanmaların hepsinde az ya da çok bu durum geçerliydi. İşin doğrusu, 16. yüzyıl Alman köylü isyanlarına bakıldığında, Kara Orman ve Güney Suabiya bölgelerindeki ayaklanmalar ilk başlarda dini görünümünden tamamen bağımsız toplumsal taleplere dayanıyordu. İkincisi, Ortaçağ Avrupası'nda yaşanan pleb ayaklanmalarının toplumsal bakımdan en radikal dışavurumu olan (Thomas Münzer'in önderlik ettiği) bu ayaklanma neden aynı zamanda Hristiyan "sapkınlığı"yla doğrudan doğruya bağlantılı ayaklanmalardan birisi olma özelliğine sahipti?

Bu iki soruya verilen yanıtlar, Engels'in savının göreceli bir hale gelmesine yol açar: Dini ideoloji Ortaçağ boyunca öylesine hâkimiyet kurmuştu ki, *tanrıtanıma*z ideolojilerin pleb kitleleri arasında yayılması beklenemezdi. Dini *Weltanschauung*'un⁹⁰ düşüncüyü her yönden baskı altına aldığı bir çağda, toplumun muhalif kesimlerinin kendilerini dini amentünün sınırları içinde kalarak ifade etmeleri de baskın bir eğilimdi. Ancak bu, Engels'in ifadesiyle "her toplumsal ve siyasi hareket, *tanrıbilimsel* bir biçim almaya mahkûmdur" anlamına gelmez. Bu hareketler pekâlâ tanrıbilimsel bir öğretiyi üretme iddiasında olmayan bir amentüye başvurabiliyor, (amentünün, özlemlerinin ifade edilmesine özellikle kolaylaştıracak özgül bir yorumu olmadığı müddetçe) toplumsal sorunları ve talepleri yarı laik bir tarzda ele alabiliyorlardı.

Ortaçağ toplumunu hedef alan pleb kökenli protesto hareketlerinin ideolojik bakımdan en radikali olan, Protestan Reform Hareketinin Ortaçağın kapanıp Yeniçağın başlamak üzere olduğuna işaret ettiği bir dönemde ortaya çıkan Münzer'in komünizan ideolojisinin "kilisenin köklerine dönmesi"ni savunan bir Hristiyan sapkınlık biçimini alması, dinin Ortaçağ boyunca düşüncüyü baskı altında tutmasına değil (ya da sadece buna değil) –nihayetinde Münzer Machiavelli'nin çağdaşıydı, tarihsel Hristiyanlığın *bir yönünün* böyle bir komünizan programa uygun olduğuna işaret etmektedir.

Ernest Belfort Bax, köylü ayaklanmalarıyla ilgili dikkate değer tarih çalışmasında, tüccarlık mesleğinin yasaklanması talebinin de dile getirildiği Tirol ve Salzburg ayaklanmasına önderlik eden, 16. yüzyıl Alman köylü isyanlarının en radikal şahsiyetlerinden birisi olan Michael Gaismair'in taleplerini özetledikten sonra doğru bir saptamada bulunarak şöyle diyor: "Tüm bunlar, Ortaçağın İncil ile süslenmiş (ilkel Hristiyanlığın koşullarının ya da öyle olduğuna inanılan koşulların canlandırılması olacak) genel komünizan düşünce eğiliminin bir sonucuydu büyük ölçüde".⁹¹ Bax'ın Alman köylü isyanlarıyla ilgili yerinde bir şekilde ifade ettiği üzere: "Asıl olarak toplumsal ve iktisadi bir kalkışma olduğu doğrudur; evet bu doğrudur, ancak güçlü bir dini ton da

90 Dünya görüşü –çev.

91 Ernest Belfort Bax, *The Peasants War in Germany 1525-1526*, Londra: Swan Sonnenschein & Co., 1899, s. 86 –*Marxists Internet Archive*'den ulaşılabilir. İnternet'teki kopyasında bazı hatalar olması nedeniyle buradaki alıntılarda özgün baskıdan yararlanılmıştır.

bulunuyordu. *İncil ile ilgili duyarlılıkların ve Hristiyan öğretisinin kullanılması basitçe bir dış görünüşe ilişkin bir süsten ibaret değildi, aksine hareketin özünü oluşturan parçalardan birisiydi*.⁹²

Dinin hâkimiyetinin iyice azaldığı 1960'larda başlayan solcu siyasi radikalleşme dalgasının, bilhassa da halkın büyük bir kısmının yoksul ve ezilmiş olduğu "çevre" ülkelerin Hristiyan çoğunluğa sahip bölgelerinde Hristiyan bir boyut kazanması, özgün Hristiyanlık ile komünizan ütopyacılık arasındaki "seçmeli yakınlık"la açıklanabilir. Küba devrimi ve devrimin sosyalist-insancı mesajı sayesinde 1960'ların başlarından itibaren radikalleşmenin büyük bir atılım gösterdiği Latin Amerika'da durum böyleydi. Modern radikalleşme dalgası ile Alman köylü hareketleri arasındaki en büyük fark, Latin Amerika'da Hristiyanlığın damgasını taşıyan komünizan ütopyacılığın, geçmişin komünal biçimlerine duyulan özlemle –her ne kadar Kızılderili hareketlerinde böyle bir boyuta rastlanması kesinlikle mümkün olsa da– değil de, Kübalı devrimcilerle çeşitli Marksist hareketlerin savundukları modern sosyalist özelemlerle bütünleşmiş olmasıdır.

GÜNÜMÜZDE DİN VE RADİKALİZM: İSLAMİ KÖKTENDİNCİLİK

Yukarıdaki tartışmadan elde ettiğimiz bulguların, 1970'lerde canlanan İslami köktendincilik dalgası açısından geçerli olup olmadığını kontrol edelim. Kendisini dayatan ilk veçhe, dünyanın geri kalanıyla karşılaştırıldığında Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerin çoğunda dinin görece egemen konuma sahip olmasıdır. Engels'in *Almanya'da Köylü Savaşı*'nda betimlediği Ortaçağa özgü özellikler ("ruhban kesim düşünsel eğitim tekeli eline aldı", "siyaset ve hukuk bilimi de tanrıbilimin dalları olarak kaldılar ve tanrıbilimin geçerli ilkelerine göre incelendiler", "hukuk bilimi ... tanrıbilimin vesayeti altında kaldı"), günümüzde Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerin çoğunda tam anlamıyla geçerlidir.

Bunun pek çok karmaşık nedeni vardır. Kısaca ifade edecek olursak bu nedenleri şöyle sıralayabiliriz: İlgili coğrafyanın önemli bir kesiminde kapitalizm öncesi toplumsal biçimlenişlerin [*formasyon*] varlığını sürdürmesi; İslamın başından itibaren tamamen siyasi ve hukuki bir sistem olması; Batılı sömürgeci-kapitalist güçlerin, hem kendi çıkarları doğrultusunda istifade etmek amacıyla, hem de hâkimiyetlerine karşı çıkacak halk ayaklanmalarını körükleyebilecek şeylerden uzak durmaya kararlı olmaları nedeniyle, bölgenin tarihsel kalıntılarını ve dini ideolojisini sarsmak istememeleri; buna rağmen, yabancı sömürgeci kuvvetin dini ile yerel din arasındaki açık karşıtlığın, İslam dinini sömürgeci-

92 A.g.e., s. 33 (vurgular bana ait).

lik karşıtı ayaklanmalarda başvurulabilecek kullanışlı bir araç hâline getirmesi; Batı hâkimiyetini (ve bu hâkimiyetin dayandığı yerli yönetici sınıfları) hedef alan milli burjuva ve küçük burjuva ayaklanmalarının, biraz önce bahsettiğimiz nedenlerin yanı sıra düpedüz oportünist saiklerle İslam dinini karşılarına almamaları (Bunun dikkate değer yegâne istisnası, eski bir emperyal devlette gelişen ve Türkiye'yi gerçekten de Batılaştırmayı amaçlayan, sınır bir vaka olarak değerlendirilebilecek Kemalizmdi).

Tüm bu nedenlerin etkisiyle, Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerin çoğunda durum, Engels'in Ortaçağ Avrupası bağlamında çizmiş olduğu çerçevenin pek ötesine geçemedi. Laikleşme doğrultusunda atılan sınırlı, ancak gerçek adımların ardından son yirmi otuz yıllık dönem zarfında İslami köktendinciliğin görkemli bir biçimde canlanıp yayılmasının etkisiyle, İslamın ideolojik, toplumsal ve siyasi hâkimiyetinin çarpıcı biçimde güçlendiğine tanık oluyoruz. Bu canlanmayı açıklamaya yönelik çeşitli Marksist girişimler olmuştur.⁹³ Genel anlamda İslamcı köktendinciliğin çözülüp dağılmakta olan ilerici hareketlerin açtığı alanda büyüdüğüne, bu hareketlerin kalıntılarının yok olup gitmesine katkıda bulunduğuna dikkat edilmesi gerekiyor. Bu, olağanüstü derecede gerici bir tarihsel dönüşün asli özelliği olmuştur: 1967'de İsrail'e yenilmesinin ardından Cemal Abdül Nasır'ın ölümüyle simgelenen radikal orta sınıf milliyetçiliğinin 1970'lerin başından itibaren sona ermesiyle birlikte, İslamı ideolojik sancak hâline getirerek Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerin birçoğunda ön plana çıkmaya başlayan gerici kuvvetler, İslami köktendinciliği solun geriye kalan unsurlarına karşı ölümcül bir panzehir olarak kullanmaya başladılar.

Solun çöküşüyle ortaya çıkan boşluğu dolduran İslami köktendincilik, çok geçmeden Batı hâkimiyetine karşı muhalefetin ana taşıyıcısı konumuna yükseldi –başından itibaren mevcut olan, ancak “laik” milliyetçilik döneminde gerileyen bir boyut. Keza 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından Şii İslamı içinde de Batı hâkimiyetine karşı şiddetli bir muhalefetin yükselmesi dikkati çekiyordu. Sovyetler Birliği'ne karşı savaşılan Sünni İslami köktendincilerin oluşturduğu silahlı kuvvetlerin, SSCB'nin dağılmasının ve ABD'nin askeri varlığıyla Ortadoğu'ya geri dönmesinin ardından 1990'ların başında ABD'ye karşı savaşılmaya başlamasıyla birlikte, Batı hâkimiyetine karşı çıkılması Sünni İslamın saflarında da öne çıkmaya başlamıştı.

Böylece, Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerin oluşturduğu geniş bir coğrafyada İslami köktendinciliğin iki ana akımı bir arada var olmaya de-

93 Bu çabaya yaptığım katkılar için özellikle bkz. Gilbert Achcar, “Eleven Theses on the Current Resurgence of Islamic Fundamentalism” (1981), Achcar, *Eastern Cauldron: Islam, Afghanistan, Palestine and Iraq in a Marxist Mirror* içinde, New York: Monthly Review Press ve Londra: Pluto Press, 2004, s. 48-59 [Kaynayan Orta Doğu: Marksist Aynada Orta Doğu, çev. Rida Şimşekel, İthaki Yayınları, 2004]; Achcar, *The Clash of Barbarisms: The Making of the New World Disorder*, Boulder: Paradigm Publishers ve Londra: Saqi, 2006, 2. Bölüm [Barbarlıklar Çatışması, çev. Diren Kahriman, Everest Yayınları, 2003].

vam ettiler: Bir yanda, İslam devletlerinin en köktendincisi/gericisi olan Suudi krallığının kalesi olduğu, Batılı güçlerin işbirlikçisi bir akım; diğer yanda, İran İslam Cumhuriyeti'nin Şiiler arasındaki kalesi olduğu, günümüzde Sünniler arasında önderliğini el Kaide'nin yaptığı, Batılı güçlere düşman bir akım. İslamın kutsal metinlerine kesinkes ve harfiyen bağlı olmaları, köktendinci programlar benimsemeleri noktasında ortaklaşan bu iki akım, koşullara bağlı olarak kimi zaman sola yakınlaşmalarına karşın sola karşı husumetlerinde de birleşiyorlardı.⁹⁴

İslami köktendinciliğin bütün kolları, esasen “Ortaçağa özgü gerici bir ütopya”ya, yani yüzünü ileriye değil Ortaçağ geçmişine dönen hayali ve efsanevi bir toplum projesine ortak bir bağlılık sergilerler. Hepsisi de erken dönem İslam tarihinin efsaneleştirilmiş toplumunu ve devletini dünyada yeniden kurmayı amaçlarlar. Bu açıdan bakıldığında, özgün Hristiyanlığa gönderme yapan Hristiyan kurtuluş teolojisiyle biçimsel bir ortak öncülü paylaşırlar. Ancak, İslami köktendincilerin programı, kurucusu iktidardakiler tarafından katledilmiş, toplumun sınırlarında yaşayan yoksulların meydana getirdiği ezilenler topluluğundan kaynaklanan özgün Hristiyanlığın bir dizi idealist “sevgi komünizmi” ilkesinden oluşmaz. Ne de, 16. yüzyıl Alman köylü ayaklanmasında olduğu gibi eski bir komünal mülkiyet biçimini temel almaktadır. İslamcı köktendinciler, yaklaşık 14 yüzyıl önce, devletin ve imparatorluğun hem kumandanı hem de kurucusu olan tüccar kökenli (siyasi gücünün doruğundayken ölen) bir peygamber tarafından kurulmuş, her ne kadar efsaneleştirilmiş olsa da “gerçekten de var olmuş”, Ortaçağa özgü toplumsal ve siyasi bir sınıf yönetimi modelinin uygulanmasına kendilerini adanmışlardır.

Yüzyıllarca yıl geride kalmış sınıflı bir toplumu ve yönetim biçimini yeniden kurmaya yönelik tüm girişimler gibi İslami köktendincilik projesi de kaçınılmaz olarak “gerici bir ütopya”dır. Hayal gücü ne kadar zorlanırsa zorlansın, (Engels'in Münzer'in programına dair nitelendirmesinden uyarlıysak) “İslamın köklerine dönülmesi ve İslami köktendincilerin özgün İslamla çeliştiğini düşündükleri tüm kurumların ortadan kaldırılması”, “sınıfsal farkların, özel mülkiyetin ve toplumun üyelerine dayatılmış bir devlet iktidarının olmadığı bir toplum”a yol açamaz. Muazzam bir tarihsel gerilemeden başka bir şey olamaz bu.

Yukarıda yaptığımız tartışmalardan hareketle doğal olarak şu soru akla geliyor: Burada Şeriata kesinkes bağlılık göstermek olarak tanımlanan Ortodoks İslam ile “Ortaçağa özgü gerici ütopyacılık” arasında, İslami köktendinciliğin çağımızda nasıl Müslüman toplulukları hızla istila ettiğinin açıklanmasına katkıda bulunabilecek “seçmeli bir yakınlık” bulunuyor mu? Pek çok nedenden ötürü bu soruya evet cevabı verilebilir. Şu an için İslam dini içindeki en güçlü akım olan Ortodoks İslam, başta Allah'ın nihai sözü kabul edilen Kuran olmak üzere, eşsiz bir kutsal metinler kültüyle dini lafızcılığa [literalizm] gayet

94 İran'da Humeyniciler, monarşiden kurtulup devletin denetimini ele geçirinceye kadar sola hoşgörüyle yaklaşmışlardı. İran solunun bundan sonraki hüznünlü akıbeti herkeşçe iyi biliniyor.

uygundur.⁹⁵ Diğer dinlerin çoğunda “köktendinciliğin” bir azınlık akımı –esas olarak kutsal dini metinlerin lâfzî yorumlanmasını vaaz eden bir öğreti– olmasını sağlayan şey, kurumsal İslamda etkin bir rol oynayarak Ortodoks İslamda anayolcu bir norm hâline gelmiştir. Ortodoks İslam, bağlı kalmaya çalıştığı kutsal metinlerin özgül tarihsel bağlamı dolayısıyla, dinin inançlı bir şekilde uygulanmasının İslamı temel alan bir hükümeti gerektirdiğini (çünkü İslam Peygamberi böyle bir devlet kurmak amacıyla durmaksızın savaşımıştır) savunan bir dizi köktendinci öğretiye müsaittir. Ortodoks İslamın, İslami olmayan hâkimiyetlere karşı silahlı mücadele verilmesine uygun olması da aynı nedenden ötürüdür, çünkü İslamın tarihi, en başından itibaren yayılmak uğruna diğer inançlara karşı yürütülen bir savaşımın tarihidir.⁹⁶

MARKSİST BİR KARŞILAŞTIRMALI DİNLER SOSYOLOJİSİ İÇİN

Özgün Hristiyanlık ile komünist ütopyacılık arasındaki “seçmeli yakınlığın” altını çizdikten sonra, Ortodoks İslam ile Ortaçağa özgü gerici ütopyacılık arasında “seçmeli bir yakınlık” olduğunun kabul edilmesi, herhangi bir değer yargısından kaynaklanmaz. Bu kabul, Marx ile Engels’in, İslamın Marksçı açıdan çözümlemesi söz konusu olduğunda akla gelen ilk isimlerden olan merhum Maxime Rodinson’un geleneğine bağlı kalarak, her iki dinin karşılaştırmalı tarihsel sosyolojisinin unsurlarına dayanır.⁹⁷ En azından Weber’in ünlü çalışmasına yaklaşacak kadar kapsamlı, Marksçı bir karşılaştırmalı tarihsel dinler sosyolojisine hâlâ büyük bir gereksinim duyuluyor. Marx’ın ve özellikle de Engels’in yazılarının yanı sıra Max Weber’in kendine has, derinlikli ve zengin maddeci çözümlemelerinde birçok ilginç görüşe rastladığımızı böyle bir projeye yönelik mütevazı girişimler olmasına karşın,⁹⁸ hâlâ

95 Bu nedenledir ki Kuran’ın sözüne harfiyen bağlı kalınması, Albülvahap Meddeb’in yerinde açıklamasıyla, günümüz İslami köktendinciliğinde gözlenebilen yaygın kullanımlara kolayca yol açabilmektedir: “Lafzî okumaya teslim olunduğu takdirde Kuran’ın sözü, köktendinci projenin sınırlandırdığı alanda yankı bulabilir: Kuran’ı bu sınırların çizdiği dar alan içerisinde dillendirmeyi arzulayanların ihtiyaçlarını karşılayabilir; bundan kurtulmak için [Kuran’ın sözü] yorumlayanın arzusuna tabi kılınmalıdır” (*The Malady of Islam*, Cambridge: Basic Books, 2003, s. 6 [*İslamın Hastalığı*, çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, 2005]). Meddeb, tespit ettiği temel görevlerden birisini daha kitabın en başında şöyle tanımlıyor: “sözde –yani Kuran’da ve gelenekte– köktendinci okumaya yatkın olanın tam olarak ne olduğunun farkında olmalıyız” (s. 3).

96 İslamın kutsal metinlerinin lafzî yorumlanmasından ve bu metinlere dogmatik bir bağlılık gösterilmesinden kaynaklanan daha pek çok özellik bulunmaktadır, ancak bu makalede bunların hepsini ele almamız mümkün değil.

97 Marksçı karşılaştırmalı tarihsel sosyolojiyi temel alan düşünceler için Rodinson ile yaklaşık yirmi yıl önce yaptığım röportaja bakınız: “Maxime Rodinson on Islamic Fundamentalism: An Unpublished Interview with Gilbert Achcar”, *Middle East Report*, 233, Kış 2004 [“Maxime Rodinson ile Yayınlanmamış Bir Söyleşi: İslami Köktencilik Üzerine”, çev. Uraz Aydın, *Sosyalist Demokrasi için Yeni Yol*, sayı 22, Yaz 2006].

98 Bkz. Paul N. Siegel, *The Meek and the Militant: Religion and Power Across the World*, Londra: Zed Press, 1986.

tamamlanmayı bekleyen ve gerektiği gibi yapılabilmesi zorunlu olarak ortak çalışmayı gerektiren, zahmetli bir proje. Sınıf hâkimiyetinin kurumsallaşmış ideolojileri olarak nihayetinde birbirlerine yakınlaşmalarına karşın, her dinin külliyatına özgü farklı “yakınlıklar”, yine her dinin tarihsel gelişiminin özgüllüklerinden ve bilhassa da tarihsel doğuşundan ileri geliyorlar. Weber’in doğru biçimde ifade ettiği gibi:

Ruhban kesimin bulunduğu büyük dinlerin, özellikle ilk dönemlerinde, hâkimiyet yapıları ve (davranış kurallarında ifadesini bulan) temel ahlak kuralları açısından büyük farklılıklar gösterdikleri doğrudur. Nitekim İslam, cenkçi bir peygamberle haleflerinin önderlik ettiği karizmatik savaşçılar cemaati içinde geliştirdi; Allah’ın kâfirlere zorla boyun eğdirilmesi buyruğunu, yüceltilmiş bir kahramanlığı ve hakiki iman adına savaşanlara hem bu dünyada hem de öbür dünyada vaat edilen kösnül [*nefsi*] hazları kabul etti. Bunun aksine Budizm, yalnızca günahkâr toplumsal düzenden ve bireysel günahattan değil, yaşamın kendisinden de bireysel bir kurtuluş yolu arayan bilgilerle çileciler cemaatinden doğdu. Musevilik, peygamberlerin, din adamlarının ve nihayetinde de tanrıbilim eğitimi almış aydınların önderlik ettiği bir dini yönetim [*hiyerokrası*] ve burjuva toplumu içinde geliştirdi; öbür dünyayı tamamen görmezden gelerek laik ulus-devletin yeniden kurulmasının yanı sıra ahlak yasasına [*casuist law*] uyulması yoluyla burjuvazinin esenliğini sağlamaya gayret etti. Son olarak Hristiyanlık, İsa’nın mistik Aşai Rabbani⁹⁹ kültüne katılan cemaat içinde doğdu; başlangıçta eskatolojiyavari [*öbür dünyaya ait*] ilahi bir evrensel krallık umutlarıyla dolu olan bu cemaat, her türlü gücü reddediyor, sona ermesi yakın ve kesin gözükten toplumsal düzene kayıtsızlıkla yaklaşıyordu; karizmatik bakımdan peygamberlerin ve dini yönetim bakımından da resmî görevlilerin kılavuzluğuna başvuruyordu. Ancak, gerek iktisadi düzen konusunda farklı tutumlara yol açacağı kesin olan bu farklı başlangıçlar, gerekse bu dinlerin aynı ölçüde farklılık gösteren tarihsel kaderleri, dini yönetimlerin toplumsal ve iktisadi yaşamda oldukça benzer etkiler yapmasını engellemedi. Bu etkiler, karizmatik kahramanlar çağı sona eren dinin günlük yaşama uyum sağlamasıyla birlikte kendilerini gösteren dini yönetimlerin her yerde benzer olan önkoşullarına tekabül ediyordu.¹⁰⁰

Ayrıca, Hristiyanlıkta ve İslamda farklı “seçmeli yakınlıklar”ın olduğunu kabul etmek, her iki dinde de hiçbir karşı eğilimin bulunmadığı anlamına gelmez. Nitekim, Hristiyanlık doğuşundan itibaren bazı karşı eğilimleri içeriyordu; ardından baskıcı bir Ortaçağ kurumu olarak kilisenin gelişmesi, devasa bir külliyat ve çok güçlü bir gelenek yaratarak, gerici nitelikte çeşitli Hristiyanlık öğretilerini ve Hristiyan köktendinciliğini besledi.¹⁰¹ Bunun aksine İslami kut-sal metinlerde, ilk Müslümanların ezilen bir cemaat olduğu dönemden kalan ve İslamın “sosyalist” uyarlamalarını oluşturma girişimlerinde kullanılan pek az eşitlikçi unsur bulunmaktadır.

Ayrıca, Hristiyanlıkta ve İslamda farklı “seçmeli yakınlıklar” olması, bu din-

99 İsa’nın havarileriyle birlikte yediği son yemek –çev.

100 Weber, *Economy and Society*, s. 1185.

101 Havarilerden Luke ile Paul’un, özgün Hristiyanlığın “proleter” içerikli mesajıyla çelişen baskıcı unsurları nasıl işin içine kattığını göstermeye yönelik bir girişim için bkz. Anton Mayer, *Der zensierte Jesus: Soziologie des Neuen Testament*, Olten: Walter Verlag, 1983.

lerin her birinin tarihsel gelişiminin, kendine özgü “seçmeci yakınlığı” doğrultusunda “doğal bir biçimde” ilerlediği anlamına da gelmez. Tarihsel gelişimleri, bu dinlerin iç içe geçtikleri sınıflı toplumun fiili şekillenmesi –ki Hristiyanlık örneğinde toplumsal kökeninin gerçekliğinden büsbütün farklıyken, İslamda aynı ölçüde bir farklılık olduğu söylenemez– doğrultusunda doğal olarak ilerlemiştir. Dolayısıyla, geçen yüzyıllara bakıldığında, tarihsel olarak “fiilen var olan” Hristiyanlık pek çok bakımdan tarihsel olarak “fiilen var olan” İslamdan daha az ilericiydi. İşte, bir yanda Papa Joseph Ratzinger’in temsil ettiği, kurumsal bakımdan baskın ve son derece gerici bir Hristiyanlık taraftarlarının, diğer yanda ise Latin Amerika’da devam eden yeni solcu radikalleşmede yeni bir itici güç bulan kurtuluş teolojisi savunucularının olduğu iki anlayış arasında süregiden amansız kavganın, aynı Hristiyanlık dininin etki alanında ve yine aynı Katolik kilisesi içinde cereyan etmektedir.

Ortodoks İslam ile “Ortaçağa özgü gerici ütopyacılık” arasında “seçmeli bir yakınlık” bulunduğu kabul edilmesiyle, Edward Said’in “Şarkiyatçılık”¹⁰² olarak tanımladığı şey arasında hiçbir ilişki yoktur –Sadık Celal el-Azm’ın yerinde bir ifadeyle “Tersine Şarkiyatçılık”¹⁰³ dediği şeyin ateşli taraftarlarının zihinlerinde olabilir ancak. Modern bir siyaset ideolojisi ile bir dinin tarihsel külliyyatında yer etmiş özellikler arasında “seçmeli bir yakınlık” olduğunun söylenmesi, bu dinin siyasi kullanımlarıyla ilgili olarak “özcü”, zaman dışı bir görüş benimsendiği anlamına gelmez. Aslında tam tersi doğrudur. Yukarıda Hristiyanlık ile sosyalizm arasında bulunduğundan bahsettiğimiz “seçmeli yakınlık” örneğini ele alırsak, böyle bir yakınlığın bulunduğu kabul edilmesi, hayal gücümüzü ne kadar zorlarsak zorlayalım, tarihsel Hristiyanlığın özünde sosyalist olduğu anlamına gelmeyecektir! Böyle bir önermenin tamamen saçma olması, bu makalede yaptığımız “seçmeli yakınlıklar” tartışmasının “özcülükten” ne kadar uzak olduğunu gösterecektir. Nitekim, İslam külliyyatı ile (İslami köktendincilik biçiminde ortaya çıkan) günümüzün “Ortaçağa özgü gerici ütopyacılığı” arasında “seçmeli bir yakınlık” bulunduğu söylenmesi de, tarihsel olarak İslamın özünde köktendinci olduğu (asla öyle değildi!) ya da tarihsel koşullar ne olursa olsun, Müslümanların köktendincilik tuzağına düşmeye mahkûm oldukları anlamına kesinlikle gelmez.

(Özgün) Hristiyanlığın ve (Ortodoks) İslamın farklı “seçmeli yakınlıkları”

102 Gayet iyi bilindiği üzere Edward Said, *Orientalism: Western Conceptions of the Orient* (1978; yeni bir sonsöz kısmı eklenerek yeniden basıldı, Londra: Penguin Books, 1995) başlıklı çalışmasında, Marx’ı “Şarkiyatçı” olarak damgalar (ve Şark hakkındaki yazıları en az Marx’inkiler kadar önem taşıyan Engels’i tamamen göz ardı eder) [*Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, 1999]. Said’in bu konudaki açıklamalarının bir eleştirisi için bkz. Aijaz Ahmad, *In Theory: Classes, Nations, Literatures*, Londra: Verso, 1992 [*Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat: Jameson, Salman Rüşdi, Edward Said Eleştirisi*, çev. Ahmet Ferit, Alan Yayıncılık, 2003].

103 Sadık Celal el-Azm, “Orientalism and Orientalism in Reverse”, *Khamsin*, 8, 1981.

olduğunun kabul edilmesi, birer protesto sancağı olarak bu dinlerin farklı tarihsel kullanımlarının anlaşılmasını sağlayacak ipuçlarından biridir. Engels, ilk dönem Hristiyanlığı hakkındaki görüşlerini özetlediği son yazılarından birisinde bunu kısaca şöyle açıklamaya çalışır:

İlk dönem Hristiyanlığının tarihi, modern işçi sınıfı hareketiyle kayda değer benzerlik noktalarına sahiptir. İşçi sınıfı hareketi gibi Hristiyanlık da başlangıçta ezilen halkın hareketiydi: İlk kölelerin ve azatlıların, her türlü haktan mahrum bırakılmış yoksulların, Roma'nın boyunduruğu altına aldığı ya da parçaladığı halkların dini olarak ortaya çıkmıştı. Hristiyanlık kadar işçilerin sosyalizmi de esaretten ve sefaletten kurtuluşu vaaz ediyorlardı; Hristiyanlık kurtuluşu ölümden sonraki öteki dünyaya, yani cennete bırakırken, sosyalizm kurtuluşu bu dünyaya, toplumun dönüştürülmesine bağlar. Her ikisi de baskıyla karşılaşmış ve zulme uğramıştır; Hristiyanlığın taraftarları insanlığın düşmanları olarak, sosyalizmin taraftarları ise devlet düşmanları, dinin, ailenin ve toplumsal düzenin düşmanları olarak horlanıp özel yasaların hedefi hâline getirildiler...

Bu iki tarihsel olgu arasındaki koşutluk, dikkatimizi, ezilen köylülerin ve bilhassa da kentli pleblerin Ortaçağ gibi erken bir tarihteki ilk ayaklanmalarına yoğunlaştırmamıza yolaçar. Ortaçağın tüm kitle hareketleri gibi din maskesini takmak zorunda olan bu ayaklanmalar da Hristiyanlığı yaygınlaşan yozlaşmadan kurtararak, ilk dönem Hristiyanlığını yeniden tesis etmeyi amaçlıyor gibi gözüküyorlardı.¹⁰⁴

Bu noktada Engels, Hristiyanlığın toplumsal protestolarda kullanılmasıyla ilgili indirgemeci "sancak ve maske" savını tekrarladığı ve 14. yüzyıl Arap tarihçisi İbni Haldun'un ünlü kuramlarıyla çarpıcı bir benzerlik taşıyan anlayışlar içeren, İslam hakkında ilginç bir uzunca dipnot ekler:

Bunun tuhaf bir karşısavı [*antitez*], başta Afrika olmak üzere Müslüman dünyasındaki dini ayaklanmalardır. İslam, Şarklılara, bilhassa da Araplara –yani bir yanda ticaret ve sanayiyle uğraşan şehirliilere, öte yanda ise göçebe Bedevilere– özgü bir dindir. Ancak, belli aralıklarla tekrarlanan bir çatışmanın tohumunu içinde taşır. Şehirli halk zenginleşir, rahat bir yaşam sürer ve "yasa"ya uyulması konusunda umursamaz bir tutum takınır. Yoksulluk içinde yaşadıklarından ahlak kurallarına sınırsız bağlı olan Bedeviler, şehirliilerin sahip oldukları zenginliklere ve keyfini sürdükleri zevklere imrenerek hasetle bakarlar. Bedeviler, bu dönemleri cezalandırmak, dini âdetlere ve hakiki imana yeniden saygı göstermelerini sağlamak ve bunun karşılığında da dönemlerin servetlerine el koymak için bir peygamberin, bir Mehdinin sancağı altında birleşirler. Yüzyıl sonra, dönemler de, Bedeviler de doğal olarak hâlâ aynı konumdadırlar: İmanın yeniden arındırılması gereklidir; yeni bir Mehdi ortaya çıkar ve oyun yeni baştan oynanmaya başlar. Afrikalı Murabıtların ve Muhavvidlerin İspanya'ya yaptıkları fetih seferlerinden tutun da, İngilizlere başarıyla karşı çıkan Hartumlu son Mehdiye

104 Engels, "On the History of Early Christianity" (1894) –*Marxists Internet Archive*'den ulaşılabilir ["İlkel Hristiyanlığın Tarihine Katkı", *Din Üzerine* içinde, çev. Kaya Güvenç, Sol Yayınları, 1976].

kadar hep aynı oyun tekrarlanmıştır. Pers topraklarındaki ve diğer Müslüman ülkelerdeki ayaklanmalarda da aynısı ya da çok benzeri yaşanmıştır. Dini örtüye bürünen tüm bu hareketlerin kökeninde iktisadi nedenler yatar. Zafer kazan-dıklarında bile eski iktisadi koşulların dokunulmaksızın devam etmesine izin verirler. Böylece eski durum aynen devam eder ve çatışma belli aralıklarla ken-disini tekrarlar. Öte yandan, Hristiyan Batı'daki halk ayaklanmalarında dini örtüye bürünme, eskimiş iktisadi düzeni hedef alan saldırılarda sancak ve maske işlevi görür. Eskimiş düzen sonunda yıkılır, yerine yenisi gelir ve dünya daha ileri gider.¹⁰⁵

İki dinin farklı “seçmeli yakınlıklar”ı bulunduğunun farkında olmamız, Hristiyan kurtuluş teolojisinin Latin Amerika’da solun önemli bir bileşenini oluştururken, kurtuluş teolojisinin İslami bir uyarlamasını yaratma girişim-lerinin neden çok etkisiz kaldığını anlamamıza olanak sağlar. Ayrıca, İslami köktendinciliğin günümüzde Müslüman cemaatler içerisinde neden bu kadar önemli hale gelebildiğini, toplumsal olarak gerici bir açıdan da olsa Batı hâki-miyetinin reddedilmesini de içine alarak neden bu kadar başarılı bir şekilde solun yerini aldığını anlamamıza da yardımcı olur. Özellikle, Ortodoks İslam ile “Ortaçağa özgü gerici ütopyacılık” arasındaki “seçmeli yakınlığın” farkına varılması, İslami köktendinciliğin modern zamanlarda yayılmasını kolaylaştıran bir nedene, Abdülvahab Meddeb’in “İslamın Hastalığı” demesinin bir ne-denine işaret etmektedir.¹⁰⁶

Köktendinciliğin, Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerde yayılmasında rol oynayan diğer nedenler, tarihsel nedenler başka yerlerde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.¹⁰⁷ Bu nedenler esasen dört başlık altında toplanabilir: Orta sınıf mil-liyetçiliğinin yenilgisi ve radikal solun açmazları; Suudi krallığının (ABD’nin onayıyla), sola karşı bir alternatif olarak İslami köktendinciliği yıllar boyunca desteklenmesi; “Büyük Ortadoğu’da” iktisadi, toplumsal ve siyasi krizin gide-rek derinleşmesi; gerek neoliberal saldırının gerekse Sovyet “komünizmi”nin çözümlüşünün dünya genelinde toplumsal yapıların çökmesine yol açması. İran “İslam Devrimi”nin artan gücü, Sovyetlerin Afganistan’da İslami köktendin-cilere yenilmesi, ABD’nin “Büyük Ortadoğu” planı uyarınca gerçekleştirdiği saldırılarla İsrail’in “ikinci İntifada”yı bastırma girişiminin İslami köktendin-ciliğe büyük bir ivme kazandırması gibi koşullara bağlı başka etkenleri de he-saba katmamız gerekiyor.

İslami köktendinciliğin, Müslüman halkların “doğal” bir tarih dışı eği-limi olduğu şeklindeki yapay (ve günümüzde oldukça yaygınlık kazanmış) Şarkiyatçı izlenim düpedüz saçmalıktır. Bu görüş, temel tarihsel olguları gör-mezden gelir. Bir süre önce yazmış olduğum gibi:

105 A.g.e. İbni Haldun ile yapılan bir karşılaştırma için bkz. Nicholas S. Hopkins, “Engels and Ibn Khaldun”, *Alif: Journal of Comparative Poetics*, 10, 1990.

106 Meddeb, *The Malady of Islam*.

107 30. dipnota bakınız.

Batı'da yaşayan insanların pek çoğu, İslami köktendinciliğin bugünlerde Müslüman halklar arasında en fazla göze çarpan siyasi akım olması gerçeğinde "doğal" ya da tarih dışı herhangi bir şey olmadığı anlamıyor. Bu insanlar, yakınçağ tarihimizin başka dönemlerinde resmin tamamen farklı olduğu gerçeğini ya görmezden geliyorlar ya da unutuyorlar. Örneğin, bundan otuz-kırk yıl önce dünyanın iktidarda olmayan en büyük komünist (dolayısıyla resmi olarak tanırtanılmaz bir öğretiye bağlı) partisinin, dünyada en fazla Müslümanın yaşadığı ülke olan Endonezya'da bulunduğunu ve Endonezya ordusunun (ABD'nin desteğini alarak) 1965'te yaptığı katliamla bu partinin ezildiğini unutuyorlar. Benzer bir örnek daha verecek olursak, 1950'lerin sonu ile 1960'ların başında, başta Güney Irak'ın Şii nüfusu arasında olmak üzere Irak'taki en kitlesel siyasi örgütlenmenin ulemanın değil, Komünist partinin önderlik ettiği bir yapı olduğunu ya görmezden geliyorlar ya da unutuyorlar.¹⁰⁸

Yukarıdaki alıntının, ilerici siyasi görüşler ortaya koyabilmeleri için Müslüman halkların dinden kurtulmaları gerektiğinden başka bir şeye işaret etmediği şeklindeki muhtemel itiraza cevaben II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda yaşananlara işaret etmek yeterli olacaktır. Küresel kapitalizmin uzun canlılık dönemine denk düşen bu yıllarda, Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerde yapılan kitlesel protestolar, dinle uzlaşmayı ve dinin modernleşmesini teşvik etmeyi amaçlayan orta sınıf milliyetçiliğinin radikalleştirici akımlarının egemenliği altında olmuştur. Köktendincilerin bir numaralı düşmanı olmasına karşın, Nasır hiç şüphesiz ki dini vecibelerini yerine getiren samimi bir Müslümandı. İtibarının doruk noktasına ulaştığı dönemde gerek Arap ülkelerinde, gerekse başka yerlerde sahip olduğu etkinin bir benzerine hâlâ rastlanmamıştır.¹⁰⁹

SIYASİ SONUÇLAR

İndirgemeci "sancak ve maske" savının Hristiyanlık örneğinde açıkçası pek iler tutar tarafı yoksa, bu savın İslami köktendinciliğe uygulanması da siyasi bakımdan son derece yanıltıcı olabilir. Dolayısıyla, Lübnan Hizbullahı ya da Filistin'deki Hamas gibi hareketleri, İslamı yalnızca bir "sancak ve maske" ya da bir "dil" olarak kullanan toplumsal ve siyasi protestoların özgün dışavurumlarıymış gibi görmek, bu hareketlerin İslami köktendinci öğretilere sıkı sıkıya bağlı olmalarının, üyelerinin ve hatta kendilerini takip eden kitlelerin radikalleşme potansiyeline getirdiği gerici kısıtlamaları büyük ölçüde hafife almak anlamına gelecektir.

108 Noam Chomsky ve Gilbert Achcar, *Perilous Power: The Middle East and US Foreign Policy*, Stephen Shalom (der.), Boulder: Paradigm Publishers, 2007, s. 213 [Tehlikeli Güç: ABD'nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu, çev. Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, 2007].

109 Nasır'ın 1960'larda sahip olduğu siyasi güç ile Lübnan Hizbullahı'nın lideri Hasan Nasrullah'ın 2006 yazındaki 33 Gün Savaşı sırasında sahip olduğu siyasi güç arasında benzerlikler kurulmasına karşın, milyonların Nasır'ı bir "kahraman"dan öte bir lider olarak gördüğü düşünülürse, Nasır'ın çok daha önemli bir kişi olduğu anlaşılabilmektedir.

Evet, her din için olduğu gibi İslamın her kullanımını da, gerçekleştiği somut toplumsal ve siyasi koşullar içerisinde yerli yerine oturtmak gerekiyor –dolayısıyla, baskıcı sınıf ve toplumsal cinsiyet tahakkümünün ideolojik aracı olarak İslam ile (Batı ülkelerinin ezilen Müslüman göçmen cemaatlerinin durumunda olduğu gibi) ezilen azınlığın kimlik göstergesi olarak İslam arasında açık bir ayırım yapmak da gerekiyor.¹¹⁰ İslami köktendinciliğin birbirlerinden çok farklı, hatta birbirlerine karşıt akımları arasında da zorunlu bir ayırım yapmak gerekiyor. Bir tarafta, Irak'ta ABD işgaline karşı savaşıırken aynı zamanda kanlı bir mezhepçi imha savaşı da yürüten, tam anlamıyla totaliter bir toplum ve yönetim biçimi anlayışını benimseyen el Kaide gibi aşırı gerici bir örgüt; diğer tarafta, İsrail işgaline ve saldırganlığına karşı verdiği mücadele uğruna “siyasi mezhepçiliği” kınayan, İran “İslam Cumhuriyeti”ni olabilecek en mükemmel model olarak görmekle birlikte Lübnan'ın dini çoğulculuğunu kabul eden ve parlamenter demokrasi ilkelerini destekleyen Lübnan Hizbullahı gibi bir hareket: İkisi arasında dağlar kadar fark var.¹¹¹

Yine de, durum ne olursa olsun, İslami köktendinciliğe karşı; yani bir din olarak İslamın temel manevi ilkelerine değil, İslami köktendinciliğin toplumsal, ahlaki ve siyasi görüşlerine karşı ideolojik mücadele yürütülmesi, Müslüman cemaatlerdeki ilerici kesimlerin önceliklerinden birisi olmaya devam etmelidir.¹¹² Tersine, Hristiyan kurtuluş teolojisinin benimsediği toplumsal, ahlaki ve siyasi görüşlerde itiraz konusu olabilecek pek az şey bulunmaktadır. Kurtuluş teolojisinin açıkça manevi nitelikteki öğesine karşı ideolojik bir mücadele verilmesi, radikal solun en katı tanrıtanımaçları açısından bile kesinlikle ideolojik bir öncelik olmamalıdır.¹¹³

110 İslami ele alan yazılarının çoğunda bu ayırımı özellikle vurguladım. Göçmen cemaatlerinin İslamı konusunda bkz. Achcar, “Marxists and Religion”.

111 Bu hareketlerle ilgili olarak, el Kaide için bkz. Achcar, *The Clash of Barbarisms*; Hizbullah için bkz. Achcar ve Michel Warschawski, *The 33-Day War: Israel's War on Hezbollah in Lebanon and its Aftermath*, Londra: Saqi and Boulder: Paradigm Publishers, 2007.

112 1981'de yazdığım “Eleven Theses on the Current Resurgence of Islamic Fundamentalism” başlıklı makalede şunu ileri s

ürüyordum: “İslami köktendinciliğin katıksız gerici biçimler aldığı durumlarda bile devrimci sosyalistler köktendinciliğe karşı yürüttükleri mücadelelerde taktiksel bir özen göstermelidirler. Köktendincilerin, mücadeleyi dini konulara doğru çekme tuzağına düşmekten özellikle kaçınmalıdır ... Bunu yaparken, demokratik programın temel öğesi olan laik toplumu savunduklarını net bir biçimde ilan etmelidirler. Tanrıtanımaç yanlarını törpüleyebilirler, ancak laik yanlarını asla –tabii ki Muhammed'in yerine açıkça Marx'ı geçirmek gibi bir niyetleri yoksa!”

113 Kürtaj hakkı gibi bir konuda bile manevi inançları tartışma konusu yapmadan ideolojik bir mücadele yürütülebilir.

İRAK'I ANLAMAK

Sabah Alnasseri

Irak'taki savaş mezhepler arası bir savaş ya da bir iç savaş olarak yorumlanamaz. Irak çatışmasının, işgalci kuvvetin propagandasını yaptığı şekilde bir mezhep çatışması olarak kavranması, şiddet sarmalının işgalden kaynaklanmayıp, Irak toplumunun iç mantığının dışavurumu olduğunu akla getirir. Aynı zamanda mezhep çatışması anlayışı, üstü kapalı bir biçimde, yönetici ve hâkim sınıflarla karşıtları arasındaki iç iktidar mücadelelerine atıfta bulunur.

İşgalin yaşandığı bir yerde iç savaş olamaz. İç savaş olduğu fikri, yönetici kliklerle hâkim sınıfların iktidarı ellerinde tutmalarını sağlayan işgali ve askeri birliklerin sürekli artan varlığını meşrulaştırmak gayesiyle, işgalciler ve yönetici klikler tarafından yayılan bir söylentidir. Irak'ta yaşanan şiddet bir iç savaştan ibaret olmayıp, Bush yönetimi ile Iraklı hâkim ve yönetici sınıflar arasındaki siyasi güç ve ekonomik çıkar *bağıntısını* yansıtır.

Tarihsel önyargılar kolay kolay yıkılmaz. Bush yönetimi ve Irak'taki mevcut hâkim sınıf, aynen Babil imparatorluğu döneminde olduğu gibi Fırat ve Dicle ırmakları arasında yaşayan halkın ancak kaba kuvvetle yönetilebileceğini Saddam Hüseyin'den öğrenmiştir: Şiddet, terör ve aşağılamayla. Dolayısıyla, Ebu Garib ne bir hata ne de bir istisnadır, aksine bilinçli seçilmiş bir yöntemdir. Stratejik savaş senaryolarının bir başka merkezi ögesi, emperyal güçlerin doğrudan denetimi altında olan, hapishaneler, toplama kampları ve askeri üsler olarak yeniden tasarlanan yasadışı ve bölgesel yapıdan koparılmış alanlar oluşturmak amacıyla toprağa el konulmasıdır. Bu senaryo, ülke içindeki kuvvetlerin işbirliği yapacağı varsayımına dayanır. Demokrasi, Irak'ta süren emperyal savaş bağlamında bir denetim tekniğidir. İşgal kuvvetleriyle birliklerinin, özel güvenlik şirketleriyle paralı askerlerin, uluslararası kuruluşlarla destekçilerinin ve çeşitli siyasi kuvvetlerin Irak'taki varlığı, ülkenin siyasi haritasının, toplumsal ve ekonomik olduğu kadar teritoryal olarak da parçalanmasına katkıda bulunmuştur. Ülkenin işgalci güçler arasında bölüştürülmesi, devletin iktisadi, ideolojik ve güvenlik aygıtının dağıtılması, devlet görevlerinin topyekûn işten çıkarılması, ambargo ve savaş yüzünden ülkenin iletişim, sağlık, elektrik ve

su şebekesi altyapısının tahrip olması, tüm bunlar güç ve yönetim ilişkilerinin yeniden gelenekselleşmesine yol açmıştır.

Kitle iletişim araçlarının çatışmayı dini ve kültürel bir mesele olarak sunmaları, görgül [ampirik] gerçekliği, fiili mücadeleleri ve direnişleri son derece yanlış yansıtır. Samuel Huntington'un ünlü "medeniyetler çatışması" benzeri fikirler, Güney'in jeostratejik ve iktisadi açılardan önemli mekânları üzerindeki emperyal denetimi ve yönetimi meşrulaştırmakta kullanılır. Söylemsel olarak bu mekânların tehlikeli, terörist ve medeniyetten bihaber alanlar olarak kurgulanması, bu denetimi ve yönetimi güvence altına alıp daimi kılmanın gerekli koşuludur.

Irak'ı anlayabilmek, yaşanan şiddeti ve terörü yerli yerine oturtabilmek için iki özgül uğrağı kavramak gerekiyor: Birisi Irak'ın *Guantanamolaştırılması*, diğeri ise *sömürgeciliğe özgü* yönetim biçimlerinin ve toplumsal kuvvetlerin yeni koşullarda tekrar canlandırılması. İşgalci kuvvetin şanssızlığına bu senaryoda *a priori*¹¹⁴ sınanamayacak ve emperyal projeyi bütünüyle tehlikeye atacak iki bağımsız değişken bulunuyor: Hâkim sınıfın sözünü geçirip yönetme becerisi ile madun kesimlerin direnişi. İktidardaki partilerin çoğunun herhangi bir yönetim deneyimi, kurumsal siyaset yapma deneyimi bulunmuyor; devlet anlayışları sığ ve araççı, bölünmüş ve parçalanmış halde. Bu siyasi kuvvetler, sivil toplumla ilişkileri bakımından (aşiret ya da inanç temelli, yerel, ailevi gibi) çeşitli iktidar ağlarından, milis kuvvetlerden ve paramiliter birimlerden güç alıyor.¹¹⁵ Bu kuvvetlerin önde gelenleri ya Saddam rejiminin ayrıcalıklı şahsiyetlerinden (Allavi), ya rejimle uzlaşarak çıkar sağlayanlardan (Talabani ve Barzani) veyahut da Irak toplumunun güçlü ailelerinin (aşiretlerin) temsilcilerinden (El Sadr, El Hâkim, El Çelebi) oluşuyor. Bu grupların hepsi de Irak nüfusunun bir kısmının yegâne temsilcisi olduğunu vurguluyor ve/veya devlet aygıtının kurumsal bir parçası olduğunu iddia ediyor. Devlet, bu tikel çıkarların meydana getirdiği bir kümenlenmeden ibaret hale geliyor. İşgal kuvvetleri ve iktidardaki partiler eliyle çeteler, haydutlar ve milis grupları oluşturuluyor; bu partilerin siyasi ve toplumsal hâkimiyetini güçlendireceği umuduyla kimi aşiret kuvvetleriyle siyasi ittifaklar yapılıyor. Sonuçta ortaya çıkan, siyasi iktidarı ele geçirmek amacıyla parlamentoda yapılan kavgalardan, önemli siyasi mevkilerin elde edilmesi için her yolun denenmesinden (ve siyasi cinayetlerden) ibaret.

Dünyanın en güçlü ülkesinin askeri birlikleriyle, kalemşorlarıyla ve yüksek ücretli danışmanlarıyla arkalarında olmasına karşın, ne Allavi ne El Caferi ne de El Maliki ülkeyi etkin biçimde yönetebileceklerini gösterebilmiştir. Hükümetin, beceriksizliği ve çaresizliği giderek daha fazla açığa çıktıkça, güçlü tepkileri tetiklemekte, durum daha şiddetli bir hal almakta, siyasi kampların arasında-

114 Önsel, gerçekleşmeden önceki -çev.

115 Bkz. Fahle A. Jabar, "Postconflict Iraq", United States Institute of Peace, Special Report 120, Mayıs 2004, <http://www.usip.org>.

ki hareketlilik ve siyasi ittifaklar içindeki kaymalar hızlanmaktadır. Hükümet denklemi, giderek karmaşık bir hal alarak çökmeye başlamıştır. Silahlı kuvvetlere daha fazla bel bağlanması karşıt bir eğilim olarak iyice belirginleşmiştir: Tahmini rakamlara göre 600.000'den fazla ölü,¹¹⁶ bunun iki katı kadar yaralı ve sakat, üç katı kadar da sığınmacı ve göçmen. Dört yıllık *kurtarıcı emperyalizmin* ve tam anlamıyla halkın bombardımana tutulduğu demokrasinin sonucu işte bu.

Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB), Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve (başka grupların yanı sıra Dava Partisi, Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi [İİDYK] ve Çelebi'nin Irak Ulusal Kongresi'ni [IUK] de kapsayan) Birleşik İttifak'ın oluşturduğu şu anki yönetim blokunun yaşadığı sorunlar, sayısız tikel çıkarın göz önünde bulundurulmasını gerektiren diken üstündeki denge ve devam eden işgal nedeniyle kolay kolay çözümlenebilecek gibi gözüküyor. Bu duruma, *sürekli bir dönüşüm hali* denilebilir. Baker-Hamilton Komisyonu, birliklerin sayıca "takviye edilmesi", bölgesel ve uluslararası konferanslar gibi taktiksel değişikliklerle Irak'ta siyasi kuvvetlerin yeniden düzenlenmesi ve bölgede yeni bir düzenin tesis edilmesi amaçlanıyor.

Bush yönetimindeki yeni muhafazakârların taktikleri, etkin bir Irak devletini öngörmediği gibi bütünlüğü askeri, iktisadi ve "demokratik" denetim rejimlerinde sağlanan zayıflamış bir Irak devletini gündeme getirmektedir. Özel mülkiyet ilişkilerinin uygulamaya geçirilmesiyle, Iraklı olduğu kadar Britanyalı ve Amerikalı savaş vurguncularının da lehine olacak bir yeniden bölüşüm politikasıyla devletin iktisadi temelini, yani petrolün dönüştürülmesi, bölgesel bir güç olarak Irak'ı zayıflatacak ve istikrarsızlığa sürükleyecektir. OPEC'e de ağır bir darbe indirilmiş olacaktır. Ancak, Irak hızla siyasi ve askeri bir denetimsizliğe sürüklenmektedir. Başta şehir merkezlerinde olmak üzere, madun sınıfları disiplin altına almak amacıyla işgal kuvvetlerinin yanı sıra özel güvenlik şirketlerine, yerel ve bölgesel milis kuvvetlere ve paralı askerlere başvurulması gereksinimi giderek artmaktadır. Siyasi olarak rahatsızlık yaratan muhaliflerin yanı sıra sendikacılara, insan hakları eylemcilerine, eleştirel tavırlı gazetecilere karşı kullanılan bu kuvvetler, önemli doğal kaynakların, ticaret yolları ile lojistik öneme sahip yolların güven altında olmasını sağlamak amacıyla da kullanılmaktadır.

Kısacası, Irak'ta yaşanan şiddet fanatiklere ya da siyasi aşırılık yanlılarına atfedilemez; her türlü vahşetin üremesine uygun bir ortamı hazırlayan bizzat işgalin kendisidir. Bölgeler arasındaki kalkınmışlık farkları, çoğunluğun ya-

116 John Hopkins Bloomberg Kamu Sağlığı Okulu ve Bağdat al-Mustansiriya Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Mart 2003'ten bu yana Irak'ta 654.965 sivil hayatını kaybetmiştir. Ölüm oranı verilerinin toplanması, Mayıs-Temmuz 2006 tarihleri arasında ülke çapında 1.880 haneyi kapsayan haneyi araştırmaya dayanmaktadır; bkz. G. Burnham ve diğerleri, "Mortality after the 2003 invasion of Iraq: A cross-sectional cluster sample survey", *The Lancet*, 368, 2006; Richard Horton, "A Monstrous War Crime", *The Guardian*, 28 Mart 2007.

şadığı güvensizlik ortamı, durumun dramatik mizacı ve iktisadi kalkınmanın devam edip etmeyeceğine yönelik kuşklar, insanları ya belli koruyucu hamilerle ve kurumlarla bağlantılı ailevi ve yerel ağlardan medet ummak, ya yolsuzluğa başvurmak veyahut da suça bel bağlamak zorunda bırakmıştır. Devlet organlarında kendilerine yer bulmayı başaran taraftarlar, kurumsal kısıtlara, seçiciliğe ve devletin iç dinamiklerine bağlı olarak siyasi güçlerini pekiştirmek ve hayatta kalmak istiyorlarsa, etnik ya da dini maskelerini çıkarma yoluna giderler. Irak'taki durumun kültürel ya da etnik sınıflandırmalarla açıklanması bu nedenle fazla aydınlatıcı olmaz. Irak'taki mevcut *cuntanın* ani çöküşünün sebebi, aslında emperyal bir Truva atından başka bir şey olmayan *emperyal bir kurtuluş savaşının* cesaretlendirilmesi yoluyla cuntanın siyasi bir arınma [*katarsis*] başlatmış olmasıydı. Ancak, yeni hâkim sınıf varlığını sürdürebilecek yeni bir devlet yaratamadı. Liderlik zaafı, boğazına kadar yolsuzluğa batmış olması, milis kuvvetlerin kanun tanımayan ve giderek artan şiddeti nedeniyle mevcut El Maliki hükümeti büyük bir baskı altındadır. Güvenlik meselesi (daha kesin bir ifadeyle halkın güvensiz bir yaşama mahkûm edilmesi), bir sonraki seçime ya da darbe girişimine kadar sürecek geçiş aşaması boyunca kullanılabilecek bir kozdur.

Peki, Irak'ta gerçekte neler olup bitiyor? İlk olarak, emperyal birliklerin, özel paralı askerlerin, hem özel hem de devlet kökenli milislerin işgali söz konusu; bunlar hiçbir yasal kısıtlamaya tabi olmaksızın rahatça istediklerini yapıyorlar. İkinci olarak, yurttaşlığa ve ulusal mutabakata değil de, kayırmacı ilişki ağlarına dayanan siyasi bir rejim var. Üçüncü olarak, seçimlerin yapılmasına ve anayasanın kabul edilmesine karşın (ya da bu nedenlerle), hem otoriteden hem de meşruiyetten yoksun bir hükümetle karşı karşıyayız. Devlet içindeki baskın grupların, bugünlerde eski güçlerine kavuşarak devlet işlerinin denetimini ele almalarının keyfini süren eski toplumsal sınıfları temsil etmeleri nedeniyle büyük bir tarihi gerileme yaşanıyor. Dördüncü olarak, 2003 Mart ayından bu yana, ağır bir toplumsal, iktisadi, beşeri, çevresel ve kurumsal tahribata yol açan bir savaş durumu söz konusu; eski yönetici kliğe karşı değil, ülkenin tamamına karşı yürütülen bir savaş.

Yönetimdeki partiler ve hâkim sınıflar, savaş ekonomisine ve savaşın mezhepler arası bir iç savaş olduğu propagandasına başvurarak, destekçilerini izledikleri politikaların arkasında durmaya çağırıyorlar. Bu kuvvetler, kendi kadrolarını yerleştirdikleri devlet organlarını tamamen denetimleri altına almışlardır. Savaş pek çok aşamadan geçmiş, devlet organlarının gerek içinde gerekse dışında güç dengelerinde kaymalar olmuştur. Sonu olmayan bu savaş yeni tür bir yönetim biçiminin varoluş koşullarını hazırlıyor: *Yeni feodal bir diktatörlük*.

ARKA PLAN

Irak toplumunun ağırlıklı olarak etnisiteye-inanca dayalı bir yapıya sahip-miş gibi sunulması yanıltıcıdır. Sadece 1958-2003 yılları arasındaki cumhuriyet idaresi zamanında değil, monarşi ve Britanya sömürgeciliği döneminde de Şiilerle Kürtlerin baskı altında tutulurken, Arap Sünnilerin devlet kurumlarına, ekonomiye ve topluma hâkim oldukları iddia ediliyor. Kazananların, iktidar emellerine meşruiyet kazandıracak şekilde tarihi yeniden kaleme almaları doğaldır. Bu örnekte de bunu görüyoruz.

Irak'ın toplumsal-iktisadi ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasının ilk aşaması Osmanlı idaresince başlatıldı.¹¹⁷ Bu dönemde, aşiret lideri Şeyhler ve Sadahlar (Muhammed peygamberin soyundan geldiği söylenen Şii kökenli kabileler), tarihte ilk defa ortak mülkiyet altındaki arazileri kendi adlarına tapuya kaydetme hakkına sahip olmuş, *vakıflar* (dini mülkler) Şeyhlerle Sadahların özel mülkiyeti hâline gelmişti. Toprak üzerindeki ortak mülkiyet haklarının kaybedilmesi, son derece eşitsiz, hiyerarşik ve oransız bir güç yapısına yol açmıştı. Bu güç yapısından da yeni sınıflar ortaya çıktı: Güçlü toprak sahipleri ve aşırı sömürülen köylüler.

I. Dünya Savaşı'nın ardından sömürgeci devletlerin keyfi olarak çizdikleri Irak sınırları içerisinde, toprak mülkiyeti yasasında gerek Britanya işgali sırasında, gerekse daha sonra yapılan değişikliklerle toprak ağalarının gücü iyice artmıştı. Plansız sanayileşme, hammadde üretimi, ticarileşme, proleterleşme, tarımda tek ürüne dayalı üretim ve tarımsal piyasaların oluşturulması sonucunda kapitalist olmayan üretim tarzları ve biçimleri dönüşüm geçirdi. Ağırlıklı olarak toprak sahiplerinden meydana gelen yeni hâkim sınıf, bir yandan sermaye birikimini büyütüp siyasi gücünü arttırırken, diğer yandan da parlamento, bakanlıklar, güvenlik ve idari kurumlar gibi devletin önemli mevkilerinin çoğunu eline geçirdi –yine de manda döneminde ve sonrasında kilit önemdeki mevkilerin çoğu Britanyalı uzmanlara ayrıldı.

Askeri üsler kurma ve petrol çıkarma imtiyazları karşılığında 1932'de resmi bağımsızlık elde edildi, ancak yeni hâkim sınıfın iktisadi çıkarları ve siyasi egemenliği hâlâ Britanya imparatorluğunun himayesine bağlıydı. Hâkim sınıfın ve bu sınıfların temsilcisi konumundaki siyasi partilerin içindeki hizipsel çatışmalar, aşiretler arasında yaşanan iktisadi çıkar ve siyasi güç kavgaları, yeni devletin ve (Şiiler, Sünniler, Kürtler, Araplar, Yahudiler, Türkmenlerden oluşan) toplumun bütün kesimlerinde rastlanan kayırmacı ilişkiler ağlarının denetimi etrafında şekilleniyordu. Muazzam büyüklükteki arazileri kendi adlarına tapuya kaydetmelerini, şehirli tüccarların ve finans kliklerinin araziye

¹¹⁷ Irak'taki aşiretlerin çoğu, Arap yarımadasındaki saldırgan Vahhabi hareketlerine tepki olarak 19. yüzyılda Şiiliği benimsemiştir. Aşiretler arasında yapılan evlilikler ve mezhep değişiklikleri nedeniyle inanç ilişkilerinin karmaşık bir yapıya bürünmesi Irak aşiretlerinin özelliklerinden birisidir.

yatırım yapmasını mümkün kılan, toprak ağalarına sınırsız yasal haklar tanıyan ve köylülerin haklarını fazlasıyla sınırlayan (örneğin, toprak ağalarına olan borçlarını ödemededen köylülerin topraklarını terk etmelerine izin verilmiyordu) yeni yasaların kabul edilmesi için devlet kurumlarındaki hâkim konumlarından istifade ettiler. Hukukun köleleştirdiği köylüler, artan vergiler ve borçlar yüzünden sefaletin eşiğine sürüklendiler. 1920'lerin sonlarından itibaren kırsal kesimden şehirlere doğru kitlesel göçler başladı ve takip eden otuz yıllık zaman diliminde göçler giderek hızlandı.

Hâkim sınıf içinde yapılan mutabakat, aşiret şeyhlerine ve ağalara (Kürdistan'daki yerel toprak ağaları) vergi muafiyetleri, topraklarını kiralayan köylüler karşısında yasal yetkiler, mülklerin tapuya kaydedilme imkânı ve su dağıtımını denetimleri altına alarak hızla zenginleşmelerine imkân veren sulama sistemleri sağlanmasına dayanıyordu. 1940'ların sonlarına gelindiğinde, yeni hâkim sınıfın iktisadi olarak baskın grupları esasen Şiiilerden oluşuyordu: ulema, esnaflar, tüccarlar ve Şeyhler-toprak ağaları –bu gruplar, “Şii aydınların güçlü biçimde temsil edildikleri modern ‘ilerici’ aydınların, milliyetçilerin ve solcuların ana hedefi”¹¹⁸ konumundaydılar. Geleneksel olarak devlet kademelerinde yetersiz temsil edilmelerine (Osmanlı hâkimiyetinin meşruiyetini tanımayı reddetmeleri bunun nedenleri arasındaydı) rağmen, Şiiiler 1958 devriminden önceki on yıllık dönemde bakanlık mevkilerinin üçte ikisini ellerine geçirmeyi başarmışlardı. 1958'de, Irak'ın en büyük yedi toprak sahibinin altısı Şii'ydi. Yaklaşık 65.000 hektar araziye sahip olan, Şii Şammar aşiretinin en büyük lideri Ahmet Acil El Yaver bunlardan birisiydi. Bir diğeri ise, Bağdatlı zengin bir tüccar olan ve yaklaşık 25.000 hektar sulak arazisi bulunan Abdülhadi El Çelebi idi. El Yaver, 2004 Haziran ayında Irak devlet başkanlığına getirilen Gazi Acil El Yaveri'nin büyükbabasıydı. Abdülhadi El Çelebi'nin oğlu Ahmet El Çelebi, 2003'ten önce Washington'da önemli bir rol oynamış, günümüzde Irak'ın en önde gelen neoliberal şahsiyetidir. Ancak, “1958'de zenginlerin en zenginlerinin genellikle Şii kökenli olmasına karşın, yoksulların en yoksulları da keza çoğunlukla Şiiilerdi ... Mezhepsel ve sınıfsal bölünmeler asla tam olarak örtüşmüyordu ... Çok yoksul Sünniler de vardı ... Çektikleri sıkıntılara bakıldığında, bu Sünnilerle Şii yoksullar aynı mezhebin üyesiydiler”.¹¹⁹

Toprak ağalarının mülklerinin başından ayrılarak şehirlere yerleşmesiyle birlikte, bağımsızlığın ardından Irak'ın toplumsal-yapısal yeniden şekillenışı ve tabakalaşması daha da karmaşık bir hâl aldı. Ayrıca, köylüleri, köleciler ve kapitalist üretim tarzlarının bir karışımı olan ve Ortadoğu'nun en korkunç yoksulluk biçimlerinden birinin ortaya çıkmasına katkıda bulunan yoğun sömürü biçimlerine maruz bırakan kâhyalar (*serkal*) tabakası ortaya çıktı. Yoğun sö-

118 Sami Zubaida, *Islam, the People, and the State*, Londra: LB. Tauris, 2001, s. 91 (dipnot).

119 Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movement in Iraq*, Princeton: Princeton University Press, 1978, s. 49-50.

mürü biçimleri nedeniyle 1950'lere gelinceye kadar Irak bölgenin en yüksek yoksulluk oranına sahip ülkesiydi ve kişi başına gelir düzeyi dünyanın en düşük ülkelerinden birisiydi. Yaklaşık 20 yıllık bir gecikmenin ardından madun sınıflar, (milliyetçi ve sol) laik partiler etrafında örgütlenmeye başladılar ve sınıf mücadelesi şekillenmeye başladı. Köylülerin şehirlere göç etmesine, bunun sonucunda köylülerden toplanan vergilerin hızla azalmasına bir de kutsal şehirleri ziyaret eden hacıların sayısının azalması eklenince, Iraklı Şiiilerin dini kurumlarında kriz ortaya çıktı. İşçilerle köylüler ülkenin dört bir yanında laik partilere yönelmeye başladılar. 1950'lerde ülkenin (hatta kutsal Şii şehirlerinde bile) baskın siyasi gücü olan, Irak toplumunun tüm madun kesimlerinden (Araplar, Kürtler, Türkmenler, Sünni ve Şii Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler) erkekleri ve kadınları temsil eden Irak Komünist Partisi (IKP) başlıca çekim noktasıydı.

Ulemaya mensup olmayan Şii aydınlar, laik hareketlerde önemli roller oynadılar. 1950'lerde milliyetçi iki partinin (İstiklal Partisi ve Baas Partisi) önderliğini de Şii aydınlar üstlenmişti. IKP'nin saflarında ağırlığa sahip olan Şii aydınlar, partinin lider kadrosunun da çoğunu oluştuyordu. Öte yandan, IKP'nin Kürt üyeleri de parti liderliğinde önemli bir role sahipti. Parti, ağır sömürü koşullarına karşı ayaklanan Kürt köylülerini destekledi; köylüler ilk defa ağa sınıfının hâkim konumuna meydan okuyarak, onları sınıfsal bir uzlaşıya zorladılar. 1940'lı ve 1950'li yıllarda IKP, KDP'nin şimdiki lideri Mesut Barzani'nin babası Molla Mustafa Barzani gibi marjinalleştirilen Kürt milliyetçilerinden daha popülerdi.

Monarşi, Şii köylülerle işçilerin desteklediği milliyetçi hareketin tehlikeli olabileceğinin farkına daha 1940'ların sonlarında varmıştı. 1948'de Salih Cebr'in ilk Şii başbakan olarak atanması da bu yüzdendi. Salih Cebr, 1948 Şii ayaklanmasını doğuran nedenlerinden birisi olan Britanya yanlısı tutumu nedeniyle göreve getirilmesinden kısa bir süre sonra istifa etmek zorunda kaldı. Halefi, 1920'deki Britanya karşıtı ayaklanmanın Şii liderlerinden Muhammed El Sadr oldu. Ayaklanmayı bastırmak amacıyla başbakanlığa getirilen El Sadr, hükümet otoritesini sorgulayan Şii köylülerle ücretli işçileri etkin biçimde denetim altında tutmayı başaramadı. Komünizmle milliyetçiliğin giderek ulemanın gücünü tehdit eder hâle gelmesine tepki olarak, Necefli genç bir ulema olan Muhammed Sadık El Sadr 1957'de Dava Partisi'ni kurdu; tarihsel maddeciliğe [*materyalizm*] alternatif olarak İslami ekonomi ve felsefe kuramlarını geliştirdi.

Komünistlerin de desteğini alan General Kasım önderliğindeki milliyetçi askerî darbeyle 1958'de monarşi devrildi. Devrimin en önemli başarılarından birisi petrol sanayisi alanında oldu. Monarşi döneminde, Britanya, Hollanda, Fransa ve ABD petrol şirketlerin ortak olduğu Irak Petrol Şirketi (IPC) Britanya'nın isteğiyle kurulmuştu. Kasım, IPC'nin imtiyazlarını iptal

ederek Irak Milli Petrol Şirketi'ni (INPOC) kurdu ve Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) kurulması için çaba gösterdi. Devrimle birlikte, özellikle de kırsal kesimdeki sömürü ilişkilerini yeniden şekillendirmeyi amaçlayan Ekim 1958 tarihli toprak reformu uygulamasının ardından, toplumsal yapı değişmeye başladı. İktidar partileriyle hâkim sınıfın konumu zayıflarken, madun sınıflarla küçük burjuvazinin konumu güçlendi. Kürdistan'da 1958 devrimine direnç gösterilmesi, etnik-milliyetçi saiklerden ziyade sınıfsal nitelikteydi: Barzani gibi feodal toprak ağaları, toprak reformunun Kürdistan'ı da kapsamasının kendi hâkim konumlarını sarsacağından korkuyorlardı. Toprak reformlarının sonucunda Kürdistan ile birlikte ülkenin geri kalan kırsal kesimlerinde sınıf mücadeleleri giderek şiddetlenmeye başladı. Arap köylüler kadar Kürt köylüler de topraklara el koymaya başladılar. Ülkenin diğer yerlerinde, kararlı biçimde komünizm ve milliyetçilik karşıtı bir tutum benimseyen Şii dini kurumları ve Dava Partisi, aşiret şeyhlerinin gelirlerinin (dolayısıyla ulemaya aktarılan şerî vergilerin) azalması anlamına gelecek toprak reformuna ve kadınların miras hukukuna göre eşit haklara sahip olmasına karşı çıktılar. Bu kesim, millileştirmelere, kamu mülkiyetine ve pan-Arapçılık akımına da karşı çıkıyordu.

General Kasım'ın 1963'te devrilmesinin ardından Irak'ta siyasi istikrarsızlık dönemi yaşandı. Baas Partisi'nin kısa süren yönetiminin ve komünistlerin şiddetle bastırılmasının ardından 5 yıllık istikrarsız bir askeri yönetime tanık olundu. 1968'de Baas Partisi'nin iktidara gelerek, tek parti yönetimini ilan etmesiyle birlikte istikrarsızlık dönemi de sona ermiş oldu. Baasçı devlet, 1970'ler boyunca istikrarlı bir yönetim sergilemesini, yüksek refah düzeyine ve toplumsal ayrıcalıklara sahip (özellikle kamu sektöründe istihdam ettiği) görece geniş orta sınıfa borçluydu.¹²⁰ Baas rejiminde, yoksullukla zenginliğin asla etnik ya da dini kimliklerle tam olarak örtüşmemiş olması önemli bir noktadır. Siyasi olarak milliyetçi rejime karşı olmamak koşuluyla, refah devletinin meyvelerinden tüm gruplar yararlanabiliyordu.

1979'da iktidara gelen Saddam Hüseyin, Baas Partisi'ni, devletin güvenlik aygıtına tabi olan ve madun kesimlerin denetlenmesinin bir aracı olarak hizmet eden bir disiplin organına dönüştürdü. Komünistler dâhil olmak üzere siyaset sahnesinde yer alan muhalif kuvvetler 1970'li yıllarda ya giderek etkilerini kaybettiler ya da acımasızca bastırıldılar. Devlet, hâkim sınıfların ve müttefik toplumsal katmanların *yekpare partisi* olarak çalışıyordu. İran savaşının sürdüğü 1980'li yıllarda, savaş ekonomisinin de katkısıyla Irak devleti giderek aşiretler, klikler, bürokratik seçkinler ve askeri görevlilerden oluşan ilişkiler ağına dayanır hâle geldi. İdeolojik bakımdan rejim, İslamiyet öncesine vurgu yapan, Arapçı, İslamcı ve ırkçı nitelikteki cfsanevi ve tarihsel anlatıları birbi-

120 1980'li ve 1990'lı yıllarda savaşlar ve yaptırımlar nedeniyle büyük bir yoksullaşmayla karşı karşıya kalan orta sınıfın pek çok üyesi yurtdışına göç etti.

rine eklemleyen, emperyalizm karşıtı unsurları da içeren savaşı bir milliyetçi söylem geliştirdi. Ancak, toplumsal yapıda köklü bir dönüşüm yaşanıyordu. Yabancı sermayenin gelmesi, yoksul Arap ülkelerinden milyonlarca işçinin getirilmesi, müttefik aşiretlerle kabilelerin lehine olacak şekilde toprakların yeniden dağıtılması (bu kesimlerin bazı üyeleri böylece tarım kapitalisti hâline geldi), finans, ticaret ve hizmet alanlarında yapılan kısmi özelleştirmeler ve askerî-sınai kompleksin gelişimi sayesinde rejim, Irak toplumunun daha geniş kesimlerini harekete geçirmeyi başardı.

Sünniler, Kürtler ve Şiiler, 1950'lerden bu yana Irak'ta yaşanan çatışmanın ana eksenleri olmamışlardır. Birçok laik Kürt 1970'lerde Baasçı-Komünist cepheye katılıp ulusal kurumlarda görev alırken, rejimden faydalananlar arasında Kürdistan'daki Barzani karşıtı feodal aşiretler ve milisler de bulunuyordu. Şiilere gelince, dini kurumlar Şii cemaatleri içindeki hâkim konumlarını kaybederken, 20. yüzyılın başında sayıları on bini aşan Şii din âlimleri 1970'lerde birkaç yüz kişiye kadar düşmüştü. Şiilerin büyük bir çoğunluğu, sosyal refah imkânları sunan ve geleceğe umutla bakmalarını sağlayan laik partileri destekliyordu. 1982'de, İran'da yaşayan Dava Partisi üyeleri ile bazı Iraklı Şiiler bir araya gelerek Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyini (İİDYK) kurdular –bu oluşum, Şii cemaati üzerindeki etkilerinin azalmasına karşı bir tepkiydi kısmen. Irak-İran savaşı sırasında İİDYK, İran gizli servisinin yardımıyla Iraklı sığınmacılardan oluşan bir milis kuvvet örgütledi (Bedir Tugayı). Savaş, İran'ın yanında Irak'a karşı savaşan Dava Partisi'nin ve İİDYK'nin Iraklı Şiilerin çoğunun gözünde itibar kaybetmesine yol açtı. Savaşın ardından toprak reformlarının uygulamaya geçirilmesi, göçler yaşanması ve Şii dini kurumlarının elindeki mülklerin müsadere edilmesi yoluyla Baasçı devlet bu kurumları, ulemayı ve bağlı aşiretleri tamamen etkisizleştirdi. Irak Şiiliğinin ağırlık merkezi, bu aşiretlerin, El Koey ve El Sistani vakıfları gibi zengin kurumlar kurdukları ülke dışına kaydı. Bu vakıfların başlıca mali destekçileri toprak ağaları, tüccarlar ve finansçılardı. Çoğu, 1970'lerin sonları ile 1980'lerin başlarında İran'a sürgün edildi.

İran savaşının sona ermesi, Saddam rejiminin ancak yeni bir kriz yaratarak üstesinden gelebileceği ciddi bir krize girmesine neden oldu: Kuveyt'in işgal edileceği önceden belliydi. ABD'nin savaştan sonra uyguladığı ambargo, rejimin 1991'den sonra istikrarlı bir biçimde varlığını sürdürmesinde belirleyici bir rol oynadı. Irak, 13 yıllık ambargo süresince yaklaşık 300 milyar dolar tutarında bir gelirden mahrum kaldı. 1995'te kabul edilip, rejim tarafından uygulanmaya başlanan petrol karşılığı gıda programı, nüfusu tamamen bu programa bağlı bir yaşama mahkûm etti. Güç aldığı grup, aşiret ve kliklerin piyasaları tekelleri altına almalarına, kaçakçılıkla uğraşmalarına ve yeraltı ekonomisini idare etmesine izin veren rejim, eski, otoriter ve yarı feodal unsurları yeniden canlandırdı. Ambargo bir yandan sanayinin gerile-

mesine neden olurken, öte yandan da esas olarak gündelikçi işçilerin, toprak emekçilerinin, çocuk ve kadın emeğinin kullanıldığı gayri resmi faaliyetlere dayanan, kuralsızlığın ve başıbozukluğun hüküm sürdüğü bir şehir ekonomisinin ortaya çıkmasına yol açtı. Çok büyük sayılara ulaşan dış göçler sonucunda ülke nüfusu giderek azaldı.

1992'de, Baas Partisi'nin *de facto* [fiilen] işlevsiz hâle gelmesinin ardından Saddam, meşruiyetini artırmanın bir aracı olarak, dini kırınglıkları telafi edip, Sünni ve Şii kurumlarla öğretim merkezlerinin konumunu iyileştirme yoluna gitti. İran ulemasının etkinliğini azaltmak amacıyla Arap kökenli bir din adamı olan Muhammed Sadık El Sadr kurumsal, kamusal ve mali bakımlardan desteklendi. Artık Şii dini kurumları, bir yanda El Sadr aşiretinin, diğer yanda rakip aşiretlerle onlara bağlı (çoğu ülke dışındaki) ulemanın yer aldığı bir mücadelenin alanı hâline gelmişti. El Sadr, hâli vakti yerinde olan Şiilerin *humus-larını* (gelirin ya da kârın beşte biri tutarındaki şeri vergi) önceden olduğu gibi dini kurumlara değil, doğrudan yoksullara ödemelerini emreden bir *fetva* (dini hüküm) vererek karşıtlarının işini daha da zorlaştıracaktı. Bu fetva El Sadr'ın halk arasındaki nüfuzunu artırırken, hem Saddam'ı hem de daha önemlisi Şii kurumlarıyla cemaatleri içindeki düşmanlarını telaşlandırdı. Bu nedenledir ki, El Sadr'ın iki oğluyla birlikte 1999'da öldürülmesinden Saddam'ın sorumlu olduğunu düşünenlerin sayısı, cinayetin arkasında El Sadr'a muhalif Şii aşiretlerin olduğundan kuşkulanırlar kadar çoktur.

Amerikan işgalinin Irak'ta iktidara taşıdığı kesimler, hem El Sadr'a hem de Saddam'a karşı çıkan, Irak dışına yerleşmiş Şiilerden seçilmiştir ağırlıklı olarak. Günümüzde Şii aşiretleri arasındaki siyasi hizipleşme, bir yanda köylülerle El Sadr şehrinin işsiz ve yoksul sakinlerinin desteklediği genç din adamı Mukteda El Sadr, öte yanda ise komprador kesimin ve orta sınıfın desteğini alan, çoğunlukla Şiilerden oluşan rejim arasında cereyan etmektedir.

İŞGALİN DURUMU

Emperyal hâkimiyet projesi Irak'ta bir ulus kurma süreci peşinde değildir, aksine eskiden siyasi olarak kurulmuş bir mekânı parçalamak amacı gütmektedir. Etnisitelerin, kültürlerin ve dini cemaatlerin oluşturduğu bir mozaik ortaya çıkıyor. Ardından da, bu mozağin varlığı siyasi düzen oluşturmak için müdahale edilmesinin gerekçesi olarak kullanılıyor. Yeni devlet, emperyal ordunun ve uluslararası siyasi-iktisadi kurumlarla çeşitli STK'ların yardımıyla kendisine verilen bu görevi yerine getiriyor. Siyasi kurumların oluşumunu ve egemenlik biçimlerini Irak halkı değil, emperyal oyuncular ve bu oyuncuların temsil ettikleri kurumlar belirliyor. Neoliberal anayasanın dayatılmasının yanı sıra partiler, işçi sendikaları, yurttaş örgütlenmeleri gibi genişletilmiş devletin kurumları açısından da aynı süreç geçerlidir.

Çift yönlü bir stratejidir bu: Mevcut devlet aygıtı dağıtılırken, eşitsiz de olsa eşzamanlı olarak yenisi oluşturuluyor. Toplumsal kategorilerin çözülerek (idarî kurumlarda, güvenlikle ilgili ve ideolojik organlarda çalışanlar işten çıkarılarak), yerlerine işlevsel bakımdan bu amaca sıkı sıkıya bağlı yeni bir kadronun iş başına getirilmesi gerekiyor. Ayrıca bu, eski cumhuriyet rejiminde var olan hâkim sınıfların temsiliyet biçimlerinin ortadan kaldırılması ve eski hâkim sınıflarla partileri yeniden canlandırmaya hizmet edecek yeni temsiliyet biçimlerinin yaratılması anlamına geliyor: Böylece devlet hâkim sınıfların *genel* partisi hâline geliyor. Kolektif sermayenin farklı biçimlerde sahiplenilmesi yoluyla yeni kapitalist ilişki türlerinin yaratılması da bu sürecin bir sonucudur: Yağma, hırsızlık, yolsuzluk ve toprağın yeniden bölüştürülmesi yoluyla kamu mülkünün parçalanması, burjuvazinin yeni kesimlerine maddi temel hazırlamak üzere özel mülkiyetin geçerli olduğu yeni sektörler yaratılması sıkça başvurulmuş yollardır. Devlet aygıtları, partiler ve iktisadi kurumlar öylesine iç içe geçmiştir ki, parti aidiyeti olmadan herhangi bir iktisadi faaliyetin yürütülmesi ya da siyaset yapılması mümkün değildir. Partiler, mevcut sınıfların temsilcileri olmanın ötesinde, yeni sınıf kesimlerinin oluşturulmasında kullanılan araçlar hâline gelmişlerdir. Bir yandan devletin önemli mevkiilerini ellerinde tutarken, aynı zamanda önde gelen sınıfsal şahsiyetler de olan Barzani, Talabani, El Hâkim ve El Çelebi gibi kişiler bunun açık örnekleridir.

Ancak, bu hâkimiyet ve yönetim biçiminin uzun dönemde yeniden üretilebilmesi için içselleştirilmesi gerekiyor. Toplumsal biçimlenişin [*formasyon*] çözülmesi ve siyaset alanının parçalanması, “içeriden sömürgeleşme”nin önündeki engelleri ortadan kaldırıyor. Yeni devlet projesi açısından işlevsel olmaya devam etmeleri yüzünden aynen muhafaza edilen ya da yeniden etkin hâle getirilen eski düzenin belli bazı kurumları (güvenlikle ilgili, ideolojik ve iktisadi aygıtın parçaları) ve kuvvetleri, savaş ve savaşın ardından çıkarılan yasalar sayesinde oluşturulan otoriter güvenlik kurumlarının yeni gereklerine uyum sağlayarak, önem taşıyan siyasi, askerî, hukuki ve iktisadi işlevlerle kararların uluslararası kurumlarca belirlenmesine onay veriyor. İç kuvvetler, farklı (yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası) güç düzeyleri arasında iletişimi sağlayan aktarma kayışları işlevi görüyorlar. Irak’ın güvenlik personeline işgalci kuvvetler ve NATO tarafından “polis eğitimi” verilmesi, madun kesimlerin disiplin altına alınmasını amaçlayan emperyal yönetim normlarının yerleştirilmesi, yönetimin emperyal güçlerin düşüncelerine, beklentilerine ve genel çıkarlarına uygun biçimde hareket etmesi anlamına geliyor.

Güvensizleştirme, yeni sınıfsal ilişkilerle toplumsal cinsiyet ilişkilerinin biçimlendirilmesinde önemli bir rol oynuyor. Güvenlik politikası, sermaye açısından hareket serbestliği, ücretli ve ücretsiz emek açısından tam bir denetim (yani polisiye ve askerî denetime) tabi olma anlamına geliyor –hapishaneler, toplama kampları, kontrol noktaları, yol bariyerleri, jiletli tel örgüler, sokağa

çıkma yasakları ve keyfi toplu tutuklamalar. Diğer şehirlerin (örneğin Felluce) izinden gidilerek, “güvenlik gerekçesi”yle Bağdat’ın bazı kesimlerinde yüksek ve uzun beton duvarlar inşa edilmiştir. Ülkenin genel görünümü bir hapishaneyi andırmaktadır. Bu teknikler sayesinde halkın hareketleriyle iletişim yollarının etkin biçimde denetlenebileceği, izlenebileceği ve kısıtlanabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, yalnızca jeostratejik ya da iktisadi açılardan cazip olan bölgeler ilgi çekmekte; etnik, dini, kültürel ve cinsiyetçi bakımdan araçsallaştırılabilecek alanlarla buralarda yaşayanlar dışlanmaktadır: Milliyetçilik çözülerek yerini melez kimlik söylemlerine bırakmaktadır.

İşgalcilerin “demokrasi” anlatısı uyarınca Ocak 2005 tarihinde düzenlenen seçimler, yeni devletin evriminin önemli bir uğrağı oldu. Ulusal Demokrasi Enstitüsü (NDI) ve Uluslararası Cumhuriyetçi Enstitü (IRI) gibi Amerikan siyasi vakıfları, ülkenin en büyük altı siyasi partisine akıl vermekle meşguldü –geçici başbakan İyad Allavi’nin lideri olduğu Irak Ulusal İttifakı (IUİ), Pentagon’un gözdesi Ahmet El Çelebi’nin Irak Ulusal Kongresi (IUK), Dava Partisi, İİDYK, Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB). Iraklı seçmenler, 111 listede yer alan 7.471 milletvekili aday arasında seçim yapmak zorundaydılar. Seçime 75 parti, 9 seçim ittifakı ve 27 bağımsız aday katılıyordu. Adayların ancak yüzde 10’unun isimleri açıklandı, çünkü *gerçek* güvenlik gerekçeleri nedeniyle adayların çoğu kendilerini seçmenlere tanıtmaya cesaret edememişlerdi! Adaylar isimleri ya da programlarıyla değil, amblemleriyle birbirlerinden ayırt edilebiliyordu.

Seçim sisteminin etnik ve mezhepsel kimliklere bağlı hâle gelmesi, hükümet kurmayı ve (işgalin sona ermesi, federalizm, özelleştirme, toplumsal cinsiyet ilişkileri gibi) stratejik öneme sahip sorunlarda uzlaşmaya varmayı zorlaştırmış, askerî üslerin kapatılması ve birliklerin geri çekilme takviminin hazırlanması konularında talepte bulunmayı neredeyse imkânsız hâle getirmişti. Yeni hükümet, *iç savaş korkusuyla* işgalci birliklerin *bir süre daha* ülkede kalmasını talep edecekti.

Anayasa taslağının kabulü için Ekim 2005’te yapılan halkoylamasında, seçmenler genel seçimlerden de daha az seçenekle karşı karşıya kaldılar. Anayasa taslağının hazırlanması sürecinin ülke geneline yayılmamış olması, şeffaf ve halka açık bir şekilde yapılmaması ülkenin parçalanması tehlikesini daha da arttırdı. Yeni anayasayı halkın gözünde daha meşru kılacak daha demokratik ve geniş katılımlı bir süreç, mekânın birçok parçaya ayrılmasıyla tehlikeye atıldı: Kamusal alan halk için adeta girilmesi yasak bir bölgeydi. Güçlü grupların oluşturduğu oligarşinin iyice güçlenmesi, önceden hazırlanmış taslakların tartışılmadan kurumsallaşmasını kolaylaştırdı. Taslağı hazırlayanların çoğu devlet yönetimi, idari kurumlar ve hükümet etme konusunda tamamen deneyimsizdi. Bu durumda, işgalle ve işgalcilerin çıkarıyla özdeşleşen, ülkedeki durumu yanlış anlayan ve sonuçta da yanlış öncelikleri dikkate alarak tavsiyelerde

bulunan Amerikalı uzmanlara ve danışmanlara bel bağlamak zorunda kalındı. Anayasa taslağı, toplumsal alanda geriye atılmış bir adımdı: 1972 tarihli eski anayasanın güvence altına aldığı tüm sosyal ve toplumsal cinsiyet hakları (çalışma, eğitim, sağlık, emeklilik, toplumsal cinsiyet eşitliği ve benzeri) sistemli biçimde ortadan kaldırıldı. Eski ataerkil ruh hâli ve sömürgeci dönemin özel mülkiyet fetişizmi taslağın her yerine sinmişti. Sonuç olarak, yeni anayasa için düzenlenen halkoylaması (ki aslında hukuki bir belge olmaktan çok, bir terörle mücadele kitapçığı gibiydi), usta işi bir demokratik sahtekârlıktan başka bir şey değildi. Üstelik, halkın onayına sunulan taslak Millet Meclisinin kabul ettiğinden farklıydı, aradan geçen zaman zarfında idari bir kararnameyle değiştirilmişti.

Anayasa taslağı, özellikle kadınlar açısından doğurduğu sonuçlara bakıldığında, baştan aşağı ataerkil-tanrıbilimsel bir söyleme bulanmıştır.¹²¹ Müttetik ulemanın ve dini kurumların desteği, devlete yeni bir ideoloji kazandırmıştır: *İslami demokrasinin kurulması*.¹²² Ancak, sunduğu kavramsal çerçeve açısından çelişkili olan bu ideoloji, her an patlamaya hazır bir çatışma konusu olmayı sürdürecektir. Sonuç olarak, anayasanın hükümleri toplumun ve devletin bütünlüğünü sağlamak bir yana dursun, azınlıklara yarı veto hakkı tanıyarak parçalanmayı daha da şiddetlendirmiştir; başka bir deyişle, etnik-dini ve mekânsal sabitlerin kurumsal olarak pekiştirilmesi, çatışmanın tırmanmasına yol açmıştır. Bugünkü anayasa, ABD'li yönetici Paul Bremer'in anayasası gibi geçici niteliktedir, çünkü 15 Aralık 2005 tarihinde yapılan seçimlerin ardından anayasal değişiklikler sunmakla görevli bir komite oluşturulmuştur. Yeni taslak için yeni bir halkoylaması yapılması gerekecektir. Bu siyasi durumda, sürekli dönüşüm kaçınılmazdır.

KUVVETLER ARASI İLİŞKİLER

Devlet içinde yaşanan bu sürekli dönüşüm, devletin dışındaki gerek siyasi kuvvetler gerekse diğer kuvvetler arasındaki ilişkileri yansıtır. Kuvvetlerin istikrarlı şekillenmeyeceği ve tek bir siyasi projenin olamayacağı anlamına gelir: Her biri değişken toplumsal temellere ve sürekli değişen siyasi bir temsiliyete sahip, çelişkili devlet projeleri olacaktır. Sonuçta ortaya, militarist ethosu [*değerler sistemi*] benimsemiş ve uygulanabilir bir siyaset anlayışından yoksun, farklı kuvvet kümelenmelerinin geliştiği birden fazla iktidar merkezi ve çelişkili kurumlar çıkar. Eski toplumsal sınıflarla bu sınıfların siyasi temsilcilerinin

121 Yeni anayasa uyarınca Yüksek Federal Mahkeme'nin Şariat (İslam hukuku) alanında bilgili yargıç ve uzmanlardan oluşması öngörülmüyor. Anayasanın 101. maddesine göre, "(dini) vakfiyelerin büroları, mali ve idari olarak bağımsız dernekler olarak kabul edilecektir".

122 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Alnasseri, "Die Konstruktion 'islamische Demokratie' und der mögliche Übergang zu einer postislamitischen Situation", Alnasseri (der.), *Politik jenseits der Kreuz-züge* içinde, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2004.

yeniden sahneye çıkması, şehir yaşantısının kırsal kesime boyun eğmesine delalet eder: Pek çok alanda, ulusaldan kırsala ve yerele, laik gruplardan aşiret ve kabilelere, sanayiden ulusal ve uluslararası ticarete, yurttaş örgütlerinden yarı feodal kurumlara, ataerkil yasa ve geleneklere doğru kaymalar yaşanır.

Irak'ta iktidar bloku hâlihazırda şu kategorilerden oluşuyor: En başta, 1958'de monarşinin devrilmesinden önce etkin olan, ülkenin eski toplumsal sınıflarından gelen güçlü ailelerin çocukları var (örneğin, El Hâkim, Barzani, Çadırcı, El Çelebi, Koey, Paçacı, Şirazi, Rubayi ve El Sadun).¹²³ Toplumsal, iktisadi ve/veya siyasi güçlerini cumhuriyet öncesi rejime borçlu olan ve günümüzde geri dönüşlerini kutlayan aşiretler genellikle başkarakterleri oluşturuyorlar. Şii dini kurumların ve ulemanın eski haklarına ve saygınlığına yeniden kavuşması, mevcut durumda jeostratejik ve jeopolitik bir boyut kazanan bu gelişmenin açık bir belirtisi. Necef ve Kerbela şehirlerinin dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca Şii için yeniden birer hac merkezi hâline gelmeleri, bir yandan Şii kurumlara (şeri vergilere) –ve bu kurumların ticaret, sanayi ve el sanatları alanlarındaki müşterilerine– büyük bir iktisadi ivme kazandırırken, Irak ulemasının verdiği siyasi-kültürel vaatleri de iyice güçlendiriyor.

Irak Şii kültürünün yeniden itibar kazanması, aynı zamanda, ortak bir isimlendirmeye “Sünniler” diye sınıflandırılan milliyetçi, sosyalist ve pan-Arapçı kuvvetlere karşı jeopolitik bir hakarettir. “Şii” ve “Sünni” sözcüklerinin mevcut kullanımı “vilayetçi” ve “milliyetçi” sözcüklerine denk düşmektedir. Devrilen rejimle ilgili çekişme, *post factum*¹²⁴ siyasi bir çekişme olarak değil, etnik-inançsal bir çekişme olarak sunulmaktadır. Bu senaryoya göre, etnik ve inançsal gruplar Saddam rejiminin kurbanları olduğu için, şimdi bu grupların temsilcileri de kendilerine devleti *tekelleri* altına alma hakkının verilmesini istemektedirler. Ancak, Şii ve Sünni sözcükleri siyasi kategoriler değildir. Köken itibarıyla Şii olan petrol bakanı, neoliberal bir yasayı yürürlüğe koyduğunda, bunu Şii kimliğinden ötürü ya da kendi cemaatinin ve bölgesinin çıkarlarını düşündüğü için değil, devletin yeniden yapılandığı mülkiyet ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkan özel mülk sahipleri sınıfının ilgili kesiminin çıkarlarını gözeterek yapar –bu tespit, *mutadis mutandis*¹²⁵ Kürtler gibi diğer gruplar için de doğrudur.

Dini kurumlar, ulema ve dini gruplar (bunlar arasında da özellikle de El Hâkim ve El Sadr gibi baskın, rakip aile aşiretleriyle yakın ilişkileri olanlar), merkezi bir konuma sahip olmuşlardır. Örgütlenme biçimleri, toplumsal ve siyasi gündemleri açısından bakıldığında, büyük ölçüde dışarıda imal edilmiş yapılar; kendi cemaatleri içerisinde güçlü kökleri olmayan bu oluşumlar, toplumsal tabanlarını oluşturmak amacıyla süregiden şiddet hâline faydalaniyor ve kendi cemaatleri içinden çıkan temsilcilerle çatışır hâle geliyorlar.

123 Bkz. Batatu, *The Old Social Classes*.

124 Olaydan sonra –çev.

125 Gereken değişikliklerin yapılması şartıyla –çev.

El Hâkim ile El Sadr ve onlara bağlı milis kuvvetleri (El Bedir ve El Mehdi) arasındaki çatışma bunun açık bir göstergesidir. Ulemanın üyeleri, muhafazakâr-liberal blokun aydınları olarak görülebilir: Bir yandan seçmen kitlelerini kendi partilerine çekip, neoliberal projelerini biçimlendirmekte dini-kültürel pratiklere başvururken, öte yandan da tanrıtanımaz ve Batılılaşmış diye damgaladıkları solcu ve laik hareketleri kötülüyorlar.¹²⁶ Başka bir deyişle, kapitalist üretim ilişkileri Batılı olarak görülmezken, sol aksine Batılıdır! Bu sayede, ideolojik olarak bakıldığında “Batı” sözcüğü eski, emperyal anlamından uzaklaştırılmaktadır.

İktidar bloğunun ikinci kategorisinde, toplumsal, iktisadi ve siyasi yükselişlerini Saddam rejimine borçlu olan eski milliyetçi orta sınıf yer alıyor. Bu kesimin, hepsinden önemlisi Allavi gibi eski Baasçıların tasfiye edilen güvenlik kadrosuyla, Suriye ile Irak’ta Baas Partisi’nden geriye kalan unsurlarla ve (komünistler, pan-Arapçılar ve liberaller gibi) diğer laik kuvvetlerle iyi ilişkileri ve bağlantıları bulunuyor.

Yeni orta sınıfın çekirdeğini oluşturan üçüncü kategori, ambargo ve savaş vurguncularından meydana geliyor. Genellikle sürgünde yaşayan Iraklılardan oluşan bu kesim, ekonominin ambargo yıllarında çökmesinden kazançlı çıkıp, ulusal paranın değerinin düşürülmesinden, dış borçlardan, dolar karaborsasından ve 1990’lardaki özelleştirme dalgasından yararlanarak muazzam miktarda sermaye biriktirmiştir. Tabii ki tüm bunlar, bu on yıllık süre zarfında yüksek enflasyon ve yapısal işsizlikle boğuşmak zorunda kalan, yaşam standartları sürekli gerileyen tabi sınıfların zararına olmuştur.¹²⁷

Konumları Saddam rejimi sırasında zaten iyileşmiş olan bölgesel aşiret kuvvetleri dördüncü kategoriye oluşturuyor.¹²⁸ Bunların bir kısmı, etnik ya da dini bakımdan dışlayıcı olmayan 1980’li ve 1990’lı yılların toplumsal-iktisadi yeniden yapılanması sonucunda burjuvazinin bir parçası hâline geldiler (tarım kapitalistleri). Müttefik aşiret kuvvetlerini destekleyip, rejim muhalifi aşiretleri tecrit etmek amacıyla, devletin mali desteğiyle 1990’lı yıllarda “aşiret reisleri dairesi”nin oluşturulması ve aşiret soyağacı araştırmalarının başlatılması, siyaset alanının aşiretleşmesini hızlandırdı.

Bu yerli kuvvetlerin yanı sıra işgalin neoliberal uluslararası unsurlarından oluşan beşinci bir kategori daha bulunuyor: Çokuluslu şirketler (ÇUŞ), uzmanlar, teknisyenler, siyasi ve askerî müşavirler, idareciler. Ülke içindeki güçler dengesinin oluşmasında asli rol oynayan bu dış kuvvetler, tüm hukuki, iktisadi ve siyasi kademelerde belirleyici bir konuma sahipler. 2.000 çalışanıyla dünya-

126 Graham E. Fuller, “Islamist Politics in Iraq after Saddam Hussein”, United States Institute of Peace, Special Report 108, Ağustos 2003, <http://www.usip.org>.

127 Sabah Alnasseri, “Die unendliche Geschichte. Die USA, der Irak und der Krieg”, 2002 ve “Ende des Befreiungsimperialismus? Prazedenzfall(e) Irak, Teil I-IV”, 2003/4, www.links-netz.de.

128 Bkz. Zabaida, *Islam, the People, and the State*.

nın en büyük büyükelçiliği olan ABD'nin Bağdat büyükelçiliği, Yeşil Bölge'de bir kale gibi dikilmektedir. Irak hükümeti ve kurumları tamamen Amerikalı uzmanlarla danışmanların etkisi altındadır.

İktidar blokunda yer alan partiler, Irak'ın şu anda karşı karşıya olduğu şiddet dolu ve istikrarsız durumun esas sorumlusunun ülkeye dışarıdan gelenler (el Kaide) olduğunu söylüyorlar. Bu görüşü onaylayan işgalciler, hâkim sınıflarla temsilcilerinden siyasi ve iktisadi olarak kendilerine tabi olmalarını istiyorlar. Siyaset alanı, işgalcilerce müzakere edilen ve dayatılan kurumsal mekanizmalarla tanımlanır hâle gelmiştir. İstendiğinde parlamentonun feshedilmesi ve olağanüstü hal ilan edilmesi de dâhil olmak üzere, herhangi bir konuda hükümetin parlamento çoğunluğunu sağlaması bu yolla güvence altına alınıyor. Başka bir ifadeyle, aslında Irak'ta yasama organı bulunmuyor, parlamento ise hükümeti denetleme yetkisi olmayan bir danışma organı konumunda. Üst düzey devlet görevlileri icra yetkisine sahip değiller; Amerikalı uzmanlar, aşiretler ve milis kuvvetler bu rolü üstlenmiş durumda. Güvenlik organlarının tabi olacakları bağımsız bir yargı da mevcut değil. Etkin devlet güvenlik aygıtları bulunmazken, yurttaşlara karşı şiddet uygulayan milisler ve özel güvenlik birimleri öne çıkıyor. Sürekli şüpheli olarak görülen yurttaşlar (işgale ve hükümete karşı olan her Iraklı potansiyel bir teröristtir), hükümetin, milislerin ve işgalcilerin keyfi hareketlerini denetleyemiyorlar –yurttaşların şiddete ve silahlı mücadeleye bel bağlaması bundan kaynaklanıyor.

Hâkim sınıflar, bir yandan çoğunluğa boyun eğdirip onları disiplin altına alacak saldırgan kalabalıklar örgütleyerek, öte yandan da halk arasında oluşabilecek herhangi bir birlikteliği yok etmek amacıyla şiddete ve yolsuzluğa başvurarak buna tepki gösteriyorlar. Bu siyasi uygulama, insanları kutuplaştırıp korkularını birbirlerine karşı yöneltmelerini sağlama amacı taşıyor: Herhangi bir cezai yaptırımla karşılaşmaksızın insanların katledilmesi, şantajlar, rehin alma olayları ve insanların canlı kalkan olarak kullanılması. Terör, devletin içinden geliyor. Gerek hâkim sınıflarla onların temsilcileri (KDP, KYB, Dava, İİDYK), gerekse muhalifler (örneğin El Sadr), dışlanmış milyonlarca genç erkeğin (ve aynı ölçüde olmasa da genç kadının) oluşturduğu yedek işsizler ordusundan devşirdikleri kişilerle kendi milis ve yarı-askerî gruplarını oluşturmuşlardır. Irak'ta nüfusun şehirlerde yoğunlaşmış olduğu düşünüldüğünde, şehirlerde bombalama olaylarının sıklıkla yaşanmasının ve sivil yaşamın terörle baskı altına alınmasının arkasında yatan mantık, nüfusun büyük bir bölümünün yerinden edilerek hükümetin ve işgal kuvvetlerinin denetimi altındaki bölgelerde toplanması, böylece de direnişin toplumsal tabanından mahrum bırakılması çabasını yansıtmaktadır.

Bu anlamda terör bir yönetim tekniğidir; kamu ile özel kesimin yaratıcı yıkıcılık faaliyetinde ortaklık kurmasıdır. Bir yandan, silahlı ya da silahsız olsun halk direnişini bölmeyi ve engellemeyi amaçlayan cebri bir bastırma po-

litikası söz konusudur. Öte yandan, halkın çoğunun rahatça hareket etmesini, grev ve protesto gibi eylemlere başvurmasını engelleyecek duvarlar örülürken; kamusal alan, ordunun, ulemanın ve milis kuvvetlerin hareketini kolaylaştıracak şekilde barikatlarla ve kontrol noktalarıyla bölünmektedir. Şiddet dolu bu durumun sonucu, toplumsal, iktisadi ve siyasi hakların budanması; halkın kamusal yaşamdan uzaklaştırılarak, düşünsel ve siyasi bakımdan uyuşmalarını sağlayacak medyanın beyin yıkama faaliyetlerine açık hâle getirilmesidir. Siyasi edilgenliğin yanı sıra genelde siyasete, daha özelde ise kurtuluşa kuşkuyla bakan bir ruh hâli ortaya çıkmaktadır.

Bu nedenlerle, temel örgütlenme biçimi, yani hâkim sınıflarla iktidardaki partilerinin toplumsal ve siyasi gücünün temeli milis kuvvetlerdir.¹²⁹ Sürgünde yaşadıkları yıllar boyunca beyinleri yıkanan milis kuvvetler, ülkenin gerçekleriyle bağlarını kaybetmişlerdir. Şiddete başvurmalarının tek nedeni en başından itibaren militarist bir örgütlenme anlayışını benimsemiş olmaları değildir. Yalnızca eski rejime karşı değil, yeni ruhani ve siyasi öncülerce arındırılması gerektiği düşünülen toplumun bütününe karşı düşmanlık duygularıyla dolu olmaları da en az ilk neden kadar önemlidir. Parlamento grupları ile milis kuvvetler arasında stratejik bir işbölümü vardır; ilk kesim devletin meşruiyetini kullanarak ikinci kesimin yasadışı eylemlerinin üzerini örtmektedir. Güvenlik aygıtının sorumluluklarıyla ilgili kararları alıp uygulama yetkisine kimin sahip olduğu, Savunma ve İçişleri bakanlıkları arasında sürekli didişme konusu olmaktadır. Bu karmaşanın asıl sorumlusu iktidardaki partilerin yarı-askeri gruplarıyla milis kuvvetleridir, ancak güvenlik aygıtı içindeki çeşitli unsurlar üzerinde güçlü etkisi olan işgal kuvvetlerinin generallerinin, NATO uzmanlarının, özel güvenlik şirketlerinin ve bölge devletlerinin gizli servis ajanlarının da rolü azımsanamaz.

Bu milis kuvvetler, hükümet bakanlıklarındaki görevlilerden ziyade tabi oldukları partilerin ve yerel komutanların emirlerine riayet ederek çoğunlukla özerk biçimde hareket ederler. Bu nedenle, tutuklamalar, aramalar, hapsedmeler, cezalandırmalar, adam kaçırmalar, toplu cinayetler ve idamlar söz konusu olduğunda, milislerin hangi yasal yetkiye dayanarak ve hangi sınırlandırmalara bağlı kalarak hareket ettiklerini anlamak genellikle mümkün değildir. Bu durum, dini kurumların, aşiret ittifaklarının ve suç örgütlerinin görece meşruiyetlerini kuvvetlendirir. Bu anlamda, şiddet ve terör meselesi bir güvenlik politikası sorunu değildir: Milis kuvvetlerin feshedilmesi, onlarla ilintili partilerin

129 Güvenlik aygıtı ve sivil toplum içerisinde faaliyet gösteren bu milis kuvvetlerle ölüm mangaları'nın bazıları, gerek direnişle ve can sıkıcı muhaliflerle mücadele etmek, gerekse merkezi hükümeti zayıflatmak amacıyla bizzat ABD işgal kuvvetleri tarafından kurulmuş, finanse edilmiş, eğitilmiş ve silahlandırılmıştır (*El Salvador seçeneği*). Bu milis kuvvetlerin biçimsel olarak güvenlik aygıtına ya da iktidardaki partilere tabi olmaları, onları kendi başlarına hareket etmekten alıkoymamıştır –dolayısıyla, güvenlik politikasıyla ilgili kararların alınması neredeyse imkânsız hâle gelmektedir.

ve bu partilerle birlikte de yeni devletin feshedilmesi anlamına gelir. Sivil halka acımasızca davranılması “tali hasar” olmayıp, aslında bir siyasi düzen biçimidir. Fanon’un şiddetin temizleyici bir kuvvet, bir kurtuluş ve arınma [*katarsis*] aracı olduğu argümanı burada tersine dönmüştür: İşgalci kuvvetlerin ve hâkim sınıfların elinde şiddet, arınmayı engelleyici bir kuvvete dönüşerek, kurtuluşun imkânsız ve beyhude gözüktüğü bir ortam yaratır.¹³⁰

İŞGAL ALTINDAKİ IRAK’IN EKONOMİ POLİTİĞİ

Devlet-toplum ilişkilerinin, güvensizleştirme, Baassızlaştırma, serbestleştirme, mezhep savaşları ve iç savaş gibi ideolojik şifreler aracılığıyla yeniden yapılandırılmasının iktisadi yansıması, kabinenin 2007’nin ilk aylarında kabul edip onaylanmak üzere parlamentoya sunduğu, parlamentodan nasıl bir sonuç çıkarsa çıksın yürütme organınca zorla uygulamaya geçireceği kesin olan petrol ve doğalgaz yasası taslağında açıkça görülebilir.¹³¹ Yasanın en sorunlu kısmı, Iraklı ve yabancı şirketlerin “yöneticileri ile uzmanları”ndan oluşacak “bağımsız (metinde aynen böyle yazılmış!) bir danışma kurumu” niteliğindeki “Federal Petrol ve Doğal Gaz Konseyi”nin kurulmasıyla ilgili. Konsey, yapılan çok uzun vadeli sözleşmelerle yabancı şirketlerin yüksek ortalama kârlar elde etmesini güvence altına alan Üretim Paylaşma Anlaşmalarını (ÜPA) denetlemekle görevli olacak. Başta sendikalar olmak üzere, ülke çapında yasa tasarısına karşı büyük bir direnç gösterildi. Yasanın onaylanması parlamento açısından siyasi bir intihar demek olacaktı, çünkü Irak’ın hayati kaynakları seçilmemiş bir organın ellerine teslim edilmiş olacaktı. Ayrıca, petrol çıkarılan bölgelerin federal hükümetten daha fazla yargı gücüne sahip olması nedeniyle, “kantonlaştırma” süreciyle Irak’ın parçalara bölünmesine, neoliberal birikim stratejileriyle güneyden kuzeye değer aktarılmasına zemin hazırlanmasına, mülksüzleştirilmiş çoğunluğun marjinalleşmesine, kesesini doldurmakla ilgilenen yerel ve bölgesel (eski ve yeni) sınıfların yararlanacağı refah vahalarının oluşmasına neden olarak,¹³² istikrarsızlığın artmasına, yeni çatışmaların orta-

130 Frantz Fanon, “Concerning Violence”, *The Wretched of the Earth* içinde, New York: Grove Weidenfeld, 1991 [Yeryüzünün Lanetlileri, çev. Şen Süer, Versus Kitap Yayınları, 2007].

131 Tasarının hazırlanması sürecinde ve parlamentoya sunulmasından önceki zaman zarfında, yalnızca titizlikle seçilmiş milletvekillerinin taslağı incelemesine izin verilmişti. Yani, taslağın bir kopyasını elde edip kamuoyuna açıklamak riskli ve gizlilikle yürütülmesi gereken bir işti. Iraklı blogcu (web günlükçüsü) Raed Jarar, taslağın Arapça hâlini yayımlayan ve İngilizceye çeviren ilk kişi oldu (bkz. <http://raedinthemiddle.blogspot.com>). Yasayla ilgili eleştiriler ve küresel çaplı muhalefet için bkz. <http://www.handsoffiraqoil.org> ve <http://www.iraqoilaw.com>. Ayrıca bkz. Antonia Juhasz ve Raed Jarrar, “Oil Grab in Iraq”, *Foreign Policy in Focus*, 22 Şubat 2007 (<http://www.fpi.org>); Kamil Mahdi, “Iraqis will never accept this Sellout to the Oil Corporations”, *The Guardian*, 16 Ocak 2007 [“Irak’ın petrolü bir daha çalışmayacak”, *Radikal* gazetesi, 17 Ocak 2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=210244&tarikh=17/01/2007>].

132 Sabah Alnasseri, “Ende des Befreiungsimperialismus? Prazedenzfall(e) Irak I, II & III”, 2003, <http://www.links-netz.de>.

ya çıkmasına ve şiddet dolu ilişkilere yol açacaktı –böylece, işgal kuvvetlerinin varlığının devam etmesi zorunlu hâle gelecekti.

Ülkenin yabancı yatırımlara açılması, kamusal ve toplumsal mallarla hizmetlerin metalaştırılması ve yabancıların hiçbir engelle karşılaşmaksızın ülkenin doğal kaynaklarını diledikleri gibi kullanabilmeleri için uzun dönemde neoliberal bir anayasa gerekiyor. Eski Irak hükümet konseyi, ABD'nin hazırladığı "geçici anayasa"yı 8 Mart 2004 tarihinde kabul ederek bu gereksinimi zaten karşılamıştır. Eski Koalisyon Geçici Yönetimi (KGY) başkanı (Iraklıların deyişiyle "Bağdat halifesi") L. Paul Bremer, Irak'tan ayrılmadan önce 2004'ün Haziran ayında 100 maddelik neoliberal bir kararname paketini imzalamayı unutmamıştı. 81 no'lu "Patent, Sınai Tasarım, Açıklanmamış Bilgi, Bütünleşmiş Devreler ve Bitki Çeşitleri" kararnamesi uyarınca binlerce yıllık geçmiş olan toprağı ortaklaşa işleme uygulamaları yasadışı ilan ediliyordu. "Yeni yasaın, Irak'ın kaliteli tohum tedarik edebilmesi ve Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) katılabilmesi için zorunlu olduğu söyleniyordu. Gerçekteyse, tohum ticaretini dünya çapında denetimleri altında tutan Monsanto, Syngenta, Bayer, Dow Chemical gibi dev şirketlerin Irak tarım sektörüne girmesini kolaylaştırıyordu".¹³³ Tohumların artık çiftçilere ait olmadığı, uluslararası şirketlerin özel mülkiyetinde olduğu savunuluyordu.

Yeni anayasaya merkez bankasının "bağımsız" olduğunun yazılması, düşük gümrük tarifeleri ve vergiler, kamu mallarıyla sanayilerinin özelleştirilmesi; tüm bunlar, eski rejimin gerçekleştirdiği dış borçların, çeşitli uluslararası oyuncularla kurumlarca özelleştirmeler yapma ve düzenlemeleri kaldırma, uluslararası sermayenin çıkarlarını güvence altına alma amaçları doğrultusunda bir kaldıraç gibi kullanıldığını gösteriyor.¹³⁴ Emek piyasasının düzenlemelerden arındırılması, esnek bir yedek işgücü ordusu yaratarak ücret kesintileri yapılması uğruna yüksek işsizliğe yol açarken, yerli ekonomiye verilen sübvansiyonların kaldırılması, yabancı şirketleri yerli şirketlerin rekabetine karşı koruyor. Dolayısıyla, işgalci devletlerin ÇUŞ'ları bir yandan Irak'ın mülklerini ele geçirirken, öte yandan da diğer emperyal rakipleri karşısında konumlarını sağlamlaştıracak özelleştirme standartlarını ve teknoloji normlarını belirliyorlar. Devlet sanayilerinin, kamu hizmetlerinin, kamunun elindeki altyapı tesislerinin özelleştirilmesinin yanı sıra işgücünün ve devlet çalışanlarının kitlesel olarak işten çıkarılması, Irak toplumunun tamamının kurban hâline getiril-

133 "Iraq's New Patent Law: A Declaration of War against Farmers", Foreign Policy in Focus, Kasım 2004, <http://www.fpi.org>. Yazarlar şunu vurgulamayı da unutmuyorlar: "Yeni patent yasası aynı zamanda genetik yapısı değiştirilmiş (GD) tohumların Irak'ta pazarlanmasını açıkça teşvik ediyordu". Ayrıca bkz. Daniel Stone, "The Assault on Iraqi Agriculture - US Agribusiness Targets the Fertile Crescent", Ağustos 2006, <http://www.globalpolicy.org>.

134 Bu konuyla ilgili olarak bkz. <http://www.jubileeciraq.org/blog>; Jeff Leys, "Economic Warfare: Iraq and the I.M.F.", 19 Eylül 2006, <http://www.commondreams.org>; Basav Sen ve Hope Chu, "Operation Corporate Freedom: The IMF and the World Bank in Iraq", Eylül 2005, Global Policy Forum, <http://www.globalpolicy.org>.

mesinde son derece etkili olan “Baassızlaştırma” denilen uygulama sayesinde gerçekleştirildi. Yabancı sermaye, vergilendirme, gümrük vergileri, yatırım ve istihdam politikalarının yanı sıra kârların yurtdışına hiçbir engellemeyle karşılaşmaksızın aktarılması bakımından Irak'ı radikal biçimde neoliberalleştirme çabası, eskiden var olan ulusal yasaları dönüştürme tarzına bakıldığında, uluslararası hukukta ve anlaşmalarda bir eşi daha olmayan bir girişimdir. Bu, en açık hâliyle petrol ve doğalgaz yasa tasarısında görülüyor. Ancak bu yasa gelecekle ilgilidir. Irak'ta hâlihazırda işleyen yegâne ekonomi, “güvenlik” ve “yeniden inşa” ekonomisidir; gelişme gösteren tek iş alanı da güvensizlikle ve istikrarsızlıkla, halkın soyulmasıyla ilgili olan işkoludur. Bir yanda emperyal ordunun, özel güvenlik şirketleriyle ve paralı askerlerle kuvvetlerini birleştirdiği yerlerde; öte yandan da suç çetelerinin, kliklerin, grupların ve aşiret kuvvetlerinin yağmacı bir ekonomide ortaklaştığı noktalarda bulunan yapılar içerisinde birikim yapılması mümkündür: Savaştan nemalanan bu kesimler doğal olarak savaşın uzamasını arzuluyorlar. Mafya şebekesi gibi çalışan hükümetin bazı üyeleri (ve onların müşterileri ya da asalak destekçileri), kontrolleri altındaki paravan firmaları ve komisyonları kullanarak Irak petrollerinin işletim hakkıyla ilgili ihaleleri kapmak amacıyla bu yasa tanımayan çapulculuğu alttan alta destekliyorlar. Bu arada, Irak'ın “yeniden inşası” için ayrılan paralar, aldıkları işleri taşeronluklarını yapan paravan firmalara devreden işgalci ülkelerin ÇUŞ'ları arasında paylaşıyor. Bu yağma sistemi, yeni kurulan devletin toplumsal ve iktisadi tabanını oluşturmakta kullanılıyor.

SONUÇ

“Şok ve dehşet”, ABD-İngiltere ittifakının Irak'ta giriştiği savaşın kod adından çok, sınır tanımayan bir şiddete ve kurumsallaşmış teröre işaret ediyor. Sivil halk arasından verilen kurbanlar basitçe “tali hasar” deyip geçirilemez. Bu savaş bağlamında değerlendirildiğinde, sivil kayıplar, bir şantaj taktiği olarak toplu cezalandırma yoluyla gerçekleştirilen askeri bir artık değeri temsil ediyor: Bilinçli savaş suçu uygulamaları.¹³⁵ Iraklı bir kadının dediği gibi, bu “teröre karşı savaş değil, bir terör savaşı”.¹³⁶ Savaşın asıl kurbanları kadınlar, ücretli işçiler, işsizler, çiftçiler, gecekondu mahallelerinde yaşayanlar ve evsizler. Terörün arkasındakiler ister emperyal birlikler olsun, isterse paralı askerler, milis kuvvetler, suç çeteleri, direnişçiler ya da kiralık katiller olsun, hedef alınanlar Irak toplumunun tüm kesimlerini temsil ediyor. Otomobillere yerleştirilen bombalar, canlı bombalar, Apachi füzeleri, IED'ler (tuzaklı el yapımı pat-

135 Sabah Alnasseri, “Falludscha: Über Kriegsverbrechen, Völker und Menschen-rechtsverletzungen”, Komitee für Grundrechte und Demokratie içinde, Köln, Jahrbuch 20, 2004/2005, s. 61-72.

136 Yahudi bir anne ile Basralı bir Iraklıbabanıncocuğuolarakdünyaya gelen Dr. Dahlia Wasfi işgali böyle tanımlıyor. 27 Nisan 2006 tarihinde Washington'da düzenlenen Irak Forumu'nda yaptığı konuşmada, Basra'da bulunan ailesine yaptığı ziyaret sırasında Iraklıların günlük yaşantısına dair gözlemlerinden bahsediyor, <http://www.youtube.com>.

layıcılar), napalm bombaları, misket bombaları; bu öldürme araçlarının hepsi de kurbanları arasında hiçbir ayırım gözetmiyor. İşgalci kuvvetler ne kadar erken geri çekilirse ya da geri çekilmek zorunda bırakılırsa, Irak'ta huzurun sağlanma şansı o kadar fazla olacaktır. Tabii ki bu dediğimiz huzur ortamının hemen sağlanacağı anlamına gelmiyor, ancak bunun önkoşulu olan toplum içindeki siyasi kutuplaşmalar artık yaşanmayacaktır.

Yüz binlerce sivilin *kazara* hayatını kaybetmesi, sayılamayacak kadar çok kişinin Ebu Garib hapishanesinde işkence görmesi nedeniyle, binlerce Iraklı ve eski ordunun işsiz kalan binlerce üyesi direniş hareketine katılmıştır. Irak ordusunun ABD'li yönetici Bremer'in kararıyla 2003 Mayıs'ında feshedilmesi, hiçbir geçim kaynağı olmayan yaklaşık yarım milyon işsiz ve silahlı insanın açıkta kalmasına yol açtı. Bu insanların önemli bir kısmı Mehdi ordusuna ve laik direnişçilere katıldı. Ulemaya mensup Mukteda El Sadr'ın maddi tabanı, babası Muhammed Sadık El Sadr'dan miras aldığı toplumsal ve iktisadi içerikli sosyal yardım faaliyetlerine dayanıyor. Temmuz 2003 tarihinde Mehdi ordusu denilen kendi milis kuvvetini kuran El Sadr, Şii kökenli diğer siyasi ve dini kuvvetlere karşı yürüttüğü iktidar mücadelesinde bu orduyu bir araç olarak kullanıyor –işgal karşıtı bir kuvvet olmanın çok uzağında.

Laik bir özellik taşıyan gerçek direniş, silahlı mücadeleden sivil itaatsizliğe, grevlere ve sabotajlara kadar çeşitli biçimlerde kendisini gösteriyor. Laik direnişin başkahramanlarının çoğu, eski orta sınıfın liberal üyeleri, milliyetçiler, pan-Arapçılarla çeşitli gruplara mensup sosyalistlerle komünistlerden oluşuyor. IKP, direniş hareketine bizzat katılmıyor. Sorunlu siyasi-stratejik kararların ve lider kadronun hatalarının etkisiyle 1950'lerden bu yana IKP içinde pek çok bölünmenin yaşanması, günümüzde çok sayıda komünist partinin ve bağımsız grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların çoğu işgale karşı çıkıyor. Ancak, IKP'nin lider kadrosu, 1950'li, 1960'lı ve 1970'li yıllarda yaptığı stratejik siyasi hataları tekrarlayarak, başından itibaren işgal rejimine faal biçimde katılmayı tercih etmiştir. IKP artık sosyal demokrat bir niteliğe bürünmüştür. Bunun başlıca nedeni, partinin sınıfsal tabanının giderek işçi sınıfından uzaklaşarak, sürgünden geri dönen eski komünistlerden meydana gelen yeni orta sınıfa dayanır hâle gelmesidir.

"Allah'ın askerleri" olduğunu iddia edenler (cihatçılar, Selefiyeciler, Vahhabiciler, bin Ladinciler), aslında eylemleri medya tarafından merak uyandıracak biçimde abartılarak haber yapılan bir azınlığı oluşturuyorlar. Medyanın direnişi dini içerikli olarak göstermesi, yine dini bir söylem kullanarak iktidar üzerinde hak iddia eden mevcut hükümetin bu iddiasını güçlendirerek ekmeğine yağ sürüyor. Bu aynı zamanda Amerikalı "neokon'ların" [*yeni muhafazakârların*] ideolojik amaçlarına da hizmet ediyor; savaşı bir "medeniyetler çatışması" olarak gösterebiliyorlar. Ancak, direnişin laik olduğunun söylenmesi, ne bu grupların hepsinin ilerici olduğu ne işgal karşıtı tavırlarının

*per se*¹³⁷ özgürleştirici olduğu ne de bu grupların birbirleriyle uyumlu projeler izledikleri anlamına geliyor. Bundan çıkarılabilecek tek sonuç, esas belanın direniş olduğu ve sorunun ancak işgal sona erdiğinde ülke içerisinde bir çözüme kavuşturulabileceğidir. Bu noktada, direnişin çok parçalı olmasının pek çok nedeni bulunmaktadır: Muhalefet içindeki güç dengesinde sürekli yaşanan kaymalar; zıt çıkarların neden olduğu iç çatışmalar; savaşın yol açtığı toplumsal-yapısal yer değiştirmeler (ve bunun sonucu olarak muhalefetin toplumsal tabanında yaşanan kaymalar); arkası kesilmeyen göçmen ve mülteci akınları; bölgesel güçlerin ya da uluslararası çıkar çevrelerinin müdahale girişimleri ve benzeri.¹³⁸ Buradaki sorun, muhalefette yer alan unsurların tümünün nasıl bir merkezde toplanabileceği meselesi değildir. Asıl sorun, bu kuvvetlerin, işgalin kayıtsız şartsız ve derhal sona erdirilmesi gibi hayati önem taşıyan bir talep etrafında birleşmelerinin nasıl sağlanabileceğidir.

Peki, bu mümkün müdür? İktidardaki partilerin kendi çıkarlarından başka hiçbir şeyi temsil etmedikleri ve halk nezdinde kabul görmedikleri düşünüldüğünde, yalnızca şiddete değil alternatif projelere de açık olan siyasi bir hareket alanının bulunduğu söylenebilir. İktidar bloku içerisinde, durumu denetimi altına alabilecek baskın bir gücün ortaya çıktığına işaret eden herhangi bir belirtiye rastlanmıyor. 2006 yılında, tam da mezhepsel bir savaşın yaşandığı propagandasının yaygınlaştığı bir sırada, aşiret kuvvetleri arasında gözle görülür bir bölünme yaşandı: Rejimi destekleyen aşiretlerle halk siyasetini destekleyenler ayrışmaya başladılar. Toplumsal konumları itibarıyla aşiret liderlerinin kırsal kesimde yaşayan halkı harekete geçirebileceği dikkate alındığında, bu çok önemli bir gelişme –halkın hareketlenmesi, halkçı bir siyasi projenin meşruiyet kazanabilmesinin vazgeçilmez bir önkoşulu.

Üstelik, sendikalarla işçi konseylerinin (dini değil) bölgesel ve siyasi olarak bölünmüş olmalarına, (başta işgal ve özelleştirme konularında olmak üzere) birbiriyle çelişen stratejiler ve örgütlenme biçimleri (demokratik ve taban örgütlenmelerinin karşısında hiyerarşik ve paternalist yapılanmalar) benimsemelerine karşın, bazı olumlu gelişmeler de yaşanıyor. Ocak 2006'da, Irak sendikaları, Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu'nun Irak programlarına karşı ortak bir bildiri yayımladılar.¹³⁹ 2006 yılı Aralık ayında, bütün sendikalar

137 Kendiliğinden, doğası gereği –çev.

138 Irak direnişinin doğasıyla ilgili en iyi İngilizce kaynaklardan birisi için bkz. Susan Watkins, "Vichy on the Tigris", *New Left Review*, 28, Temmuz-Ağustos 2004 ["Dicle'deki Vichy", çev. Hatice Pınar Şenoğuz, *New Left Review: 2004 - Türkiye Seçkisi* içinde, Agora Kitaplığı, 2005, s. 3-18].

139 Anlaşmayı imzalayan örgütler şunlardı: Irak İşçileri Genel Federasyonu, Petrol Sendikaları Federasyonu–Irak/Basra, Irak İşçi Konseyleri ve Sendikaları Federasyonu, Kürdistan Genel İşçi Sendikaları Birliği/Erbil, Irak Kürdistanı İşçi Sendikaları Birliği. Aralık 2005 tarihinde, El Cafferî hükümeti, IMF ile "Stand-By Düzenlemesi" imzaladı. Düzenleme uyarınca, diğer konuların yanı sıra devletin petrol sanayisine sağladığı de facto [fiili] sübvansiyonları kaldırıyordu. Bu kararın hemen ardından petrol fiyatlarıyla birlikte petrolle ilgili malların fiyatları hızla arttı. Bkz. Jeff Leys, "Economic Warfare"; Matthew Rothschild, "IMF Occupies Iraq, Riots Follow", 3 Ocak 2006, <http://progressive.org>.

bir araya gelerek ilk defa petrol ve doğalgaz yasası taslağına karşı olduklarını açıkladılar. Bu gelişmeler, ne kadar çekinceli bir şekilde olsa da, yeni bir siyasi düşünüşün ve siyasi bölünmeleri aşan bir işbirliğinin ortaya çıkışına işaret ediyor.

Kadınların durumu konusunda bile, ortaklaşa yürütülen bazı mücadeleler sayesinde olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Dini kurumların devlet ve toplum içerisinde egemen bir konumda olmaları, eski ataerkil geleneklerle aşiret uygulamalarını yeniden diriltmiştir. Kadınların, ailelerinden bir erkek yanlarında olmadan ve izin almadan serbestçe dışarı çıkmasına izin verilmiyor. Şii geleneğine özgü, cinsiyetçi ve sınıfsal açıdan şovenist bir kadın sömürüsü biçimi olan “geçici evlilik”ler kurumsal hâle gelmiştir (zengin erkeklerin, kısa süreliğine genç kadınları cinsel olarak sömürmelerine izin veren bir uygulama). Bu cinsiyetçi uygulama, yoksul kadınları ve aileleri, toplumsal yoksunlaşmayla karşı karşıya bırakıp iktisadi bir felakete sürüklemektedir. Tüm bu olumsuzluklar dikkate alındığında, parlamentoda kadınlara dörtte birlik bir kota hakkı tanınması büyük bir başarıdır.¹⁴⁰

Her şey göz önüne alındığında, Irak’ın çelişkilerle dolu gelişiminin izleyeceği rotayı ve ortaya çıkaracağı sonuçları Irak halkının kendisi belirleyecektir. Onurlu bir yaşam sürdürmeleri ancak edilgenliklerinden sıyrılıp, birlikte hareket ederek yaşanan barbarlığı sona erdirmeleriyle mümkün olabilir. Çelişkilerin somut olarak nasıl bir gelişme göstereceğini, krize yol açabilecek kadar şiddetlenip şiddetlenmeyeceğini ve madunların nasıl davranacaklarını, çatışmanın seyri ve siyasi değişim biçimleri belirleyecektir. Nesnelci ya da kültürelci çözümlere saplanıp kalarak, mevcut koşullarda geleceğin tamamen kapkara gözüktüğü gibi bir düşünceye kapılmamak gerekiyor. Aksine, güç ilişkilerini eleştirel bir gözle değerlendirerek, aydınlık bir geleceğin önkoşullarının neler olduğunu tespit etmeye çalışmalıyız. Barışçıl ve adil bir çözüm mümkün –çözüme giden yolda elbette çatışmalar da yaşanacaktır. Çözüme ulaşılması, gerek Irak devleti bağlamında, gerekse daha geniş bir coğrafyada alternatif siyasi projeler geliştirilmesine bağlı; bunun içinse ilerici örgütlenme biçimleri oluşturup tam anlamıyla demokratik olacak siyasi uygulamaların hayata geçirilmesi gerekiyor. Mevcut durumun şiddet dolu ve tahripkâr niteliği, sivil kurbanların sayısının giderek arttığı ve medyanın her gün iç karartıcı haberler sunduğu düşünüldüğünde, bu öneriler şüphesiz naif görülecektir. Bunların kesinlikle naif olmadığını, aksine sürmekte olan mücadeleleri merkeze alan bir çözümlemenin bulguları olduğunu belirterek sözlerime son vermek istiyorum.

140 Kadınların günümüzdeki durumu için bkz. <http://www.peacewomen.org> web sitesinin Irak bölümü; CODEPINK’in Irak raporu için bkz. <http://www.acttogether.org>; Irak Kadın Özgürlüğü Örgütünün raporları için bkz. <http://www.equalityiniraq.com>.

İSRAİL'İN SÖMÜRGEÇİ KUŞATMASI VE FİLİSTİNLİLER

Bashir Abu-Manneh

Filistin gerçeği birkaç kelimeyle ancak şöyle ifade edilebilir: *teslim olmadan sürekli kuşatma altında yaşamak*.¹⁴¹

Bu makalenin ilk amacı bu ifadenin doğruluğunu savunmak: İsrail'in, 1993 Oslo Antlaşmasından bu yana Batı Şeria ile Gazze'de sürdürdüğü işgal sömürgeci bir kuşatma hâlini almış, Filistin ekonomisini ve halkını yavaş yavaş parçalamış ve boğmuştur. Uluslararası boykotun da katkısıyla yoksulluk düzeyi yüzde 70 ile 80 arasında bir rakama ulaşmış, işsizlik benzeri görülmemiş bir düzeye yükselmiş ve gıda yardımlarına bağımlılık giderek artmıştır.¹⁴² Makaledeki ikinci amacım, Filistinlilerin 1993'ten beri yaşam koşullarındaki çarpıcı kötüleşmenin başlıca sorumlusunun İsrail'in izlediği politika olduğunu göstermek –ancak Filistin'in laik seçkinleri de tamamen masum değiller. Yeni rejimin yaratılmasında küçük olmakla birlikte kilit bir rol oynayan bu seçkinler, halkın devamlı yerinden edilmesini ve İsrail'in egemenliğine tabi hâle gelmesini meşrulaştırarak, Filistinlilerin adalet ve kendi kaderlerini tayin etme özlüklerini yozlaştırdılar. Alternatif bir sol projenin olmadığı ortamda, köktendinciliğin terk edilen milliyetçilik giysisini kuşanacağı önceden belliydi ve köktendincilik halk arasındaki siyasi tabanını hızla genişletiyor. Üçüncüsü, kuşatma ve teslimiyetçilik sonunda kitlesel bir direnişe yol açmıştır. 1980'lerin sonlarında Oslo'ya giden yolu açan birinci İntifada'da olduğu gibi, Filistinliler

141 Bu ifadeyi Amira Hass'dan ödünç aldım: "Aynen Oslo yıllarında olduğu gibi, üç milyon insan, teslim olmadan kuşatma altında yaşayabilmek için kişisel birikimlerini tüketmek zorunda kalıyor". "Israel's Closure Policy: An Ineffective Strategy of Containment and Repression", *Journal of Palestine Studies*, 31 (3) Bahar 2002, s. 20.

142 İsrail'in dışarıyla iletişimini kesmesinden sonra Gazze'nin içinde bulunduğu durum için bkz. Gisha raporu, *Disengaged Occupiers: The Legal Status of Gaza*, Tel Aviv, Ocak 2007. Ayrıca bkz. Patrick Cockburn, "Gaza is Dying", *The Independent*, 8 Eylül 2006: "Gazze ölüyor. İsrail'in Filistin bölgeleri üzerindeki kuşatması nedeniyle Filistinliler açlıktan ölmek üzereler. Akdeniz'in kıyısında, büyük bir trajedi yaşanıyor. Ancak, dikkati Lübnan ve Irak'taki işgaller üzerine toplanmış olan dünya bu trajediyi görmezden geliyor" ["Unutulan Zindan", *Evrensel* gazetes-i, 9 Eylül 2006, <http://www.evrensel.net/06/09/09/dunya.html#1>].

sömürgeciliği ve varlıklarının inkâr edilmesini protesto etmek üzere bir kere daha ayaklandılar. Eylül 2000’de, El Aksa İntifadası ile direniş yeniden meşruiyet kazandı.¹⁴³ Ancak, bu sefer koşullar çok daha kötüydü: Direnişin toplumsal ve siyasi gücü çok daha sınırlıydı. İntihar saldırıları, Filistinlilerin içine hap-soldukları çaresizliği gösteriyordu ve kitlesel siyasi katılım vurgusunun yerini silahlı mücadele almıştı. Bu makalede, yeni direniş biçimlerini ele alarak, kuşatmanın sürdüğü, Hamas-Fetih hizipleşmesinin yaşandığı ve üzerinde mutabakata varılmış bir stratejinin bulunmadığı günümüz koşullarında, sömürge-likten kurtulma mücadelesinin başarıyla sonuçlandırılmasının mümkün olup olmadığını irdeleyeceğim.

PARÇALANMIŞ VE KUŞATILMIŞ

Kuşatmanın (ya da hapsedmenin), İsrail’in başvurduğu sömürgeciliğe özgü denetim ve cezalandırma araçlarının en fecisi olduğu söylenebilir. Toplamda sayıları 546’yı bulan barikatlar ve kontrol noktaları kullanılarak, Filistinlilerin hareket özgürlüğü hakları inkâr edilmektedir. Hapsetme, Batı Şeria ile Gazze’ye girip çıkan mal ve insanların hareketini *dışsal olarak* sınırlamakla kalmıyor, Batı Şeria içinde hareket edilmesini *içsel olarak* da engelliyor. Birinci İntifada sırasında, 1991’de uygulanmaya başlanan bu rejim, Oslo Antlaşmasına kadar geçen süre içerisinde yaygınlaşmış ve İkinci İntifada’nın başlamasıyla iyice yoğunlaşmıştır. Filistinliler bugün Batı Şeria’nın yüzde 40’ına giremiyorlar.

Dünya Bankası’nın, Batı Şeria’da hareket özgürlüğüne getirilen sınırlamalarla ilgili yakın tarihli bir raporunda, “Filistin topraklarını sürekli daha küçük ve birbirinden kopuk kantonlara bölen karmaşık politikalar ve uygulamalar”ı nedeniyle İsrail’in hapsetme rejimi sert bir dille eleştiriliyordu.¹⁴⁴ Çatışmanın daha derinlerde yatan nedenlerine değinmeksizin İsrail’in güvenlikle ilgili endişelerinin “yadsınamaz olduğunu ve bu konuda tedbirler almasının kaçınılmaz olduğunu” ifade eden raporda açıkça şu saptamalarda bulunuluyordu: “Kapatmanın, yerleşim faaliyetlerini ve Batı Şeria’daki yerleşimcilerin görece hiçbir engellemeyle karşılaşmadan bölgeye giriş çıkışlarını kolaylaştırıp korumaya yönelik kullanımı ile güvenlik amaçlı kullanımını birbirinden ayırt

143 Direnişin kıvılcımını, Sharon’un binlerce polislin eşliğinde Kubbet-üs Sahra’yı ziyaret etmesi ateşlediği için bu direniş hareketine El Aksa İntifadası denmektedir.

144 Movement and Access Restrictions in the West Bank: Uncertainty and Inefficiency in the Palestinian Economy, 9 Mayıs 2007, <http://www.worldbank.org>. Burada kullanılan alıntılar için 3. ve 37. maddelere bakınız. İsrail Savunma Bakanı Yardımcısı Ephraim Sneh Dünya Bankası’nı “tek yanlı” davranmakla suçlayarak, seyahat kısıtlamalarının terörü önleme amaçlı olduğunu savundu. Bkz. Avi Issacharoff, “Sneh: World Bank Report Slamming Israel One-Sided”, Haaretz, 10 Mayıs 2007. Filistin’in yeni Enformasyon Bakanı Mustafa Barguti raporu memnuniyetle karşılayarak, raporun İsrail’in Batı Şeria’da uyguladığı yeni apartheid sistemini doğru biçimde anlattığını sözlerine ekledi. Bkz. Joshua Brilliant, “World Bank Pessimistic on Palestinian Economy”, World Peace Herald (Online), 9 Mayıs 2007, <http://www.wpherald.com>.

etmek genellikle zordur ... Ayrıca, Filistin bölgelerinin normal büyümesine ve gelişimine imkân verecek toprak miktarını asgari düzeye indiren bölgele-
re ayırma ve planlama düzenlemelerinin ayrımcı bir biçimde uygulanmasının
gerekçelerini anlamak da zordur...". Sonuç olarak, Filistin ekonomisi tamamen
harap olmuş ve çökmenin eşiğine gelmiştir: "İktisadi alanın parçalara ayrılma-
sının uygulamadaki etkisi, insanların günlük yaşamlarında çalışma, eğitim,
alışveriş, sağlık hizmetlerine ve ekip diktikleri arazilere erişim olanaklarının
son derece belirsizleşerek, keyfi sınırlamalara ve gecikmelere tabi hâle gelmesi
olmuştur".

Raporda söylenenlerin çoğu zaten yıllardan beridir biliniyor. Bundan dört
yıl önce BM baş iktisatçısı Salem Ajluni, İsrail'in İşgal Altındaki Toprakları iktisadi
açıdan boğmasını, "modern Filistin tarihinde eşî görülmemiş bir yoksul-
laştırma –aslında sefaletle sürükleme– süreci" olarak tanımlıyordu.¹⁴⁵ Hamas'ın
Ocak 2006 tarihinde yapılan seçimlerde zafer kazanmasının ardından Filistin
hükümetine karşı siyasi ve iktisadi boykot uygulanmaya başlamasıyla birlikte
kuşatma daha da sert önlemler alınarak iyice ağırlaştırılmıştır. İşgal Altındaki
Topraklarda insan hakları özel raportörü olarak çalışan John Dugard'ın "rejim
değişikliğini amaçlayan iktisadi baskı" olarak adlandırdığı bu uygulamanın
bir parçası olarak Filistinlilerin soluk alması daha da zorlaşmıştır: "Gerçekte,
Filistin halkı iktisadi yaptırımlara maruz bırakıldı –işgal altında yaşayan
bir halk ilk defa böyle bir muameleyle karşı karşıya kaldı Muhtemelen
[Filistinliler] modern çağda uygulanan en katı uluslararası yaptırım biçimine
tabi bırakılmıştır".¹⁴⁶

"Askeri-bürokratik bir önlem olarak" başlatılan bu uygulama, zamanla açık
bir siyasi hedef olarak saptandı, tamamen bilinçli bir biçimde uygulanan bir
İsrail stratejisi hâline geldi: Siyasi ayrılmışlık *görüntüsü* altında iki halkın bir-
birinden ayrılması ve her iki halkın da kaderini belirleyecek güce sahip tek
bir hükümetin (İsrail) bulunması.¹⁴⁷ Birinci İntifada'dan önce İsrail, günlük
göçmen işçiler olarak kullandığı Filistin işçi sınıfını sömürmek amacıyla bu
kesimi İsrail ekonomisine kısmen dâhil etme stratejisi izliyordu. İsrail, Siyonist
amacı olan tamamen dışlama politikasına 1991'den sonra geri döndü.¹⁴⁸

145 Salem Ajluni, "The Palestinian Economy and the Second Intifada", *Journal of Palestine Studies*, 32(3), Bahar 2003, s. 69. Ayrıca bkz. Sara Roy, *Failing Peace: Gaza and the Palestinian-Israeli Conflict*, Londra: Pluto, 2007, (özellikle de "Ending the Palestinian Economy" başlıklı bölüm, s. 250-93).

146 Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, "Report of the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights in the Palestinian Territories Occupied since 1967, John Dugard", Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, 29 Ocak 2007, s. 21.

147 Hass, "Israel's Closure Policy", s. 18.

148 Filistin sorununu sınıfsal açıdan tahlil eden ve Siyonist yerleşimci sömürgeciliği ile Güney Afrika apartheid rejimi arasındaki farkları ortaya koyan mükemmel bir çalışma için bkz. Mona N. Younis, *Liberation and Democratization: The South African and Palestinian National Movements*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000.

Apartheid'in aksine Siyonizm, siyasi ayrımcılıkla iktisadi dışlamayı birleştirir. Azmi Bishara, Siyonizmin mantığını "ayrım içinde ayrım" olarak tanımlıyor: "Bu tür bir sömürgecilik insanları yerlerinden eder, topraklarına el koyar ya da (sıklıkla trafikte kullanan bir ifadeyle) yan yollara saparak onları atlayıp geçer. Toprakları, orada yaşayanların değil, yerleşimcilerin kullanımı için 'geliştirir'".¹⁴⁹ Dolayısıyla, Siyonist fetih ve kuşatma süreci, Güney Afrika'da beyazların apartheid sistemiyle siyahlara yaptıklarından daha çok, Kuzey Amerika'da Kızılderililere yapılanlara benzemektedir.¹⁵⁰ Fayez A. Sayegh'in dediği gibi, "Filistin halkı, ülkesinin *siyasi denetimini* kaybettiği gibi ülkesindeki *fiziksel varoluşunu* da kaybetmiştir: Elinden alınamaz bir hak olan *kendi kaderini tayin etme* hakkının yanı sıra en temel hakkı olan *kendi topraklarında var olma* hakkından da mahrum bırakılmıştır!"¹⁵¹

Böyle bir gözden çıkarılabilirlik, eşitsizlik ve ayrılmışlık hâlinin en önemli etkisi, toplumsal ve siyasi yabancılaşma duygusunun giderek artmasıdır. İşgal Altındaki Topraklarda yaşayan Filistinlilerin yabancılaşması, siyasi bağımsızlığı sağlamakta başarısız olan ve VIP izinleriyle serbestçe seyahat edebilen Filistinli liderlerle sınırlı değildir. Halk olarak kendi güçlerine ve yetilerine de yabancılaşmışlardır. Amira Hass'ın deyişiyle İsrail'in ortaklaşa yürüttüğü "mekân ve zaman hırsızlığı", insanların her gün yüzleşmek ve yaşamak zorunda kaldıkları bürokratik önlemler ve keyfi kısıtlamalar labirenti olarak tecrübe edilmektedir. Bu durum, insanların kendiliğindenlik duygusunu, plan yapabilmelerini ve günlük normal yaşamını yok ediyor; kişisel güvensizlik, belirsizlik ve güçsüzlük duygusunu arttırarak "işgalin özelleştirilmesi"ne neden oluyor.¹⁵² Katmanlara ayrılmış ve parçalanmış hâldeki Filistinliler, ulusal bir bütünlükten ziyade bireyler ve aileler olarak kuşatmanın ağır yükünü omuzlarında taşıyorlar: Filistinli bir kameramanın dediği gibi, "eskiden bir devletimiz olacağını hayal ediyordum. Şimdiyse Erez kontrol noktasının öbür yanına geçmenin hayalini kuruyorum".¹⁵³ Bu bölünmüşlük ve çaresizlik, aşağıda öne süreceğim gibi sonunda oldukça tikel, kitlesel örgütlü siyasetten yalıtılıp bağlantısı koparılmış bir direniş biçimi ortaya çıkaracaktır.

Bunun aslında Oslo'da *tasarlanmış bir sonuç* olduğu, İsrail'de faaliyet gösteren bir insan hakları örgütü olan B'Tselem'in 2002'de yayınladığı bir raporda açıkça ortaya konulmaktadır. *Toprak Hırsızlığı: İsrail'in Batı Şeria'daki*

149 Azmi Bishara, "A Short History of Apartheid", Al-Ahram Weekly Online, 8-14 Ocak 2004, <http://weekly.ahram.org.eg>.

150 Norman G. Finkelstein'in yaptığı tarihsel karşılaştırma için bkz. *The Rise and Fall of Palestine*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996, s. 104-121.

151 Fayez A. Sayegh, *Zionist Colonialism in Palestine*, Beirut: Palestine Liberation Organization Research Centre, 1965, s. v.

152 Barnard College'da yapılan konuşma, New York, 11 Nisan 2005. Ayrıca bkz. Hass, "Israel's Closure Policy", özellikle s. 10.

153 Amira Hass, *Drinking the Sea at Gaza*, New York: Henry Holt, 1999, s. 235.

Yerleşim Politikası başlıklı rapor, sömürgeleştirmenin nasıl daima “canlı ve sistemli”, devletin destekleyip yönlendirdiği bir proje olduğuna açıkça göstermektedir.¹⁵⁴ İsrail ordusunun “geniş çaplı müdahalesi”nin yanı sıra Likud ve İşçi Partisi hükümetlerinin 1967’den bu yana verdikleri destek sayesinde, uluslararası kanunlarla BM kararları hiçe sayılarak yeni yerleşim yerleri kurmak ve mevcut olanları daha da genişletmek amacıyla Filistin topraklarına el konuldu ve kuşatıldı. Oslo ile birlikte yoğunlaşan bu süreç, “yerleşim bölgelerinin çarpıcı şekilde büyümesine” ve 1993-2001 yılları arasında Batı Şeria’daki yerleşim yeri sayısının neredeyse ikiye katlanmasına yol açtı: “Bu dönemde, 2000 yılı [yerleşimci konutlarının sayısında] en hızlı artışın görüldüğü yıl oldu; Ehud Barak hükümeti, yaklaşık 4.800 yeni konut biriminin inşaatını başlattı”. *Toprak Hırsızlığı*, İşgal Altındaki Filistin Topraklarında kurulan İsrail yerleşim birimlerinin, Dördüncü Cenova Sözleşmesinin, “İşgalci Güç, işgal ettiği bölgeye kendi sivil nüfusunun bir kısmını göndermeyecek ya da transfer etmeyecektir” şartını koşan 49. maddesinin açık ihlali anlamına geldiğini lafı dolaştırmadan tespit ediyor. Yerleşimler ve yollar aynı zamanda Filistinlilerin kendi kaderlerini tayin etme ve devlet olma, eşitlik, mülkiyet, yeterli yaşam standartlarına sahip olma ve serbestçe hareket etme haklarını ihlal ediyor. Süren sömürgeleştirme sonucunda Filistin’in toprak bütünlüğü paramparça edilirken, ülkenin iktisadi kalkınması, toprak ve doğal kaynaklardan yararlanma imkânı engellenmektedir. B’Tselem, İsrail hükümetini, İsrail Yüksek Mahkemesi ile işbirliği yaparak, “*de jure*¹⁵⁵ bir ilhak eyleminin (özellikle uluslararası alanda) neden olacağı sorunlardan uzak dururken, yerleşimleri *de facto* olarak İsrail Devleti topraklarına katmak”la suçluyor.

Toprak Hırsızlığı’nın yayımlanmasının üzerinden beş yıl geçti. Bugün durum çok daha kötü. Batı Şeria ile Doğu Kudüs’te yaşayan yerleşimcilerin sayısı, 2001’e göre yaklaşık 100.000 kişi artarak 450.000’e ulaştı. Topraklara el koyup yerleşimleri genişletmek için kullanılan mekanizmaların pek çoğu hâlâ devam ediyor, ancak önemli bir yeni gelişme de söz konusu: Duvar. Büyük kısmı tamamlanmış olan ve İsrail yerleşim alanlarının çoğunu içine alan, yüzde 85’i Batı Şeria toprakları içerisinde inşa edilen 703 km uzunluğundaki duvarla bu bölgenin yüzde 16’sı ilhak ediliyor. Uluslararası Adalet Divanı’nın tavsiye kararında açıkça ifade edildiği üzere, “İşgal altındaki Filistin topraklarında yaşayan yerleşimcilerin yaklaşık yüzde 80’sinin (yani 320.000 kişi) yanı sıra 237.000 Filistinli de bu bölgenin içinde kalacak. Ayrıca, duvar nedeniyle yaklaşık 160.000 Filistinli çevreleri tamamen duvarla sarılı olarak yaşamak zo-

154 B’Tselem, *Land Grab: Israel's Settlement Policy in the West Bank*, Kudüs, Mayıs 2002, s. 69. Bu paragraftaki altıntılar için bkz. s. 15-16, 37 ve 69.

155 Hukuki, yasal -çev.

runda kalacak".¹⁵⁶ 40.000 nüfusa sahip Kalkilya şehri şu anda tamamen Duvar ile kuşatılmış durumda ve şehir halkı sabah 7 ile akşam 7 saatleri arasında askerî kontrol noktasından geçerek şehre girip çıkabiliyor. Adalet Divanı'nın, Filistinlilerin günlük geçimlerini sağlayıp yaşamlarını idame ettirebilme imkânlarının tehlike altında olduğundan ve "Filistin halkının belli bölgelerden göç etmesi" olasılığından bahsetmesi hiç de şaşırtıcı değil.¹⁵⁷ İsrail, sömürgeci emellerini gerçekleştirmek ve daha fazla Filistin toprağını *de facto* ilhak etmek amacıyla, yerli halkı kitlesel olarak göç etmek zorunda bırakacak koşulları hazırlamıştır.

Kuşatmanın ve süren mülksüzleştirme girişiminin suç sicili bir hayli kabarıktır: İsrail, uluslararası kural ve gelenekleri sürekli ihlal etmektedir. Yerleşimlerin ve duvarın yasadışılığı, keyfi izin sistemi, ev yıkımları, suikastlar, cinayetler, Yahudilere mahsus yan yollar, kontrol noktaları ve yol barikatları, ardı arkası kesilmeyen askerî harekâtların ve dönem dönem yapılan büyük çaplı işgallerin desteğinde sürdürülen acımasız ve zalim bir işgal rejimi; tüm bunlar, yanılığa yer bırakmayacak biçimde hazırlanan insan hakları raporlarında daima belirtilmektedir.¹⁵⁸ El Aksa İntifadası'nın başlamasından bu yana 4.000'den fazla Filistinli öldürüldü. Yalnızca 2006'da öldürülen Filistinli sayısı 650 kişiydi (2005'e göre üç kat artmıştı; üstelik aynı dönemde öldürülen İsraililerin sayısı 54'ten 27'ye gerilemişti –ki bunların 6'sı askerdi). 10.000'den fazla Filistinli İsrail hapishanelerinde tutuluyor.¹⁵⁹ Dahası, 1967'den bugüne İsrail'in hapse attığı Filistinlilerin sayısı 650.000'in üstünde; nüfusun neredeyse yüzde 20'si!

Peki, nasıl oldu da devletin kurulması ve bağımsızlığın kazanılması mücadelesinde halkına önderlik eder gibi gözüken ulusal seçkinler, 1993'ten bugüne kadar geçen süre zarfında, Filistinlilerin yaşam koşullarında esaslı bir kötüleşmeye, ulusal varoluşun ölümcül bir darbe yemesine olmasa bile en azından zayıflamasına yol açan bir sürecin parçası hâline geldiler? FKÖ'lü seçkinler, halklarının vazgeçilmez haklarını ve ulusal özlemlerini koruyup güvence altına alan, daha önce bahsettiğimiz ulusal yasalarla anlaşmalardan neden faydalanmadılar? Edward Said'in cevabı oldukça kısa: "Tarihte kendisini böylesine

156 International Court of Justice, "Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory", 9 Temmuz 2004, 122. madde.

157 A.g.e., s. 122.

158 İsrail'in, 2002'nin Mart ve Nisan aylarında Filistin'in büyük şehirlerinin tamamını işgal ederek 220 insanı katlettiği Savunma Kalkanı Harekâtı bunlardan en korkuncuydu. Bkz. Muna Hamzeh ve Todd May (der.), *Operation Defensive Shield: Witnesses to Israeli War Crimes*, Londra: Pluto Press, 2003.

159 Bkz. Amnesty International, *Amnesty International Report 2007*, Londra: Amnesty International Publications, 2007, s. 147-50.

düşmana satan başka bir kurtuluş hareketi daha görülmemiştir".¹⁶⁰ Filistinlileri, yıkıcı İsrail sömürgeciliği karşısında tamamen savunmasız bırakan siyasi teslimiyetçilik anlayışı ya da işgalcilerle "işbirliği" yapılması, Oslo'nun ayırıcı özelliği olmuştur.

SEÇKİNLERİN TESLİMİYETÇİLİĞİ

Buradaki amacım FKÖ'nün ya da Filistin Yönetimi'nin (FY) diplomatik ve siyasi sicilini gözden geçirmek değil. Batı Şeria ile Gazze'de ortaya çıkan direnişin mizacını anlamamıza yardımcı olacak iki önemli konuya değinmek istiyorum.¹⁶¹ Bunlardan ilki hukuki-ideolojik, diğeriye tamamen siyasi. Hukuki-ideolojik düzlemde Oslo, Filistin-İsrail çatışmasını çözüme kavuşturmanın temeli olan uluslararası hukukun meşruiyetine zarar vererek, Filistinlilerin ulusal kendi kaderini tayin etme ve işgale karşı direnme haklarını fiilen gayri meşru hale getirdi. Kendi kaderini tayin etme hakkı tek bir kalem darbesiyle inkâr edildi ve direniş suç hâline geldi. Siyasi düzlemde FY, İsrail'in ve yasadışı yerleşimcilerin güvenliğini sağlamak amacıyla polisiye önlemlere başvurarak Filistin toplumunu sistemli biçimde denetim altında tutmuştur. Bu nedenle FY yönetimi, siyasi baskı, otoriterlik ve yerli iktisadi-siyasi seçkinlerin asimile olması özellikleriyle tanımlanabilir. Sömürgecilik karşıtı örgütlülük ve direniş edilgenleştirilirken, bağımsız siyasi girişim ve katılım için gereken mali kaynaklar fiilen kesilmiştir. Seçkinlerin vurguncu ve işbirlikçi tutumu karşısında halkın duyarsızlığı ve çaresizliği giderek artmıştır –ta ki El Aksa İntifadası'nın patlak vermesiyle direniş yeniden doğuncaya kadar.

Oslo ile birlikte FKÖ, İsrail sömürgeciliğinin maşası hâline geldi. Arafat'ın 9 Eylül 2003 tarihinde ifade ettiği gibi: "FKÖ, İlkeler Bildirisinin imzalanmasını, barış ve istikrarı tehlikeye atabilecek şiddet eylemleriyle benzeri faaliyetlerden arındırılmış, barış içinde birlikte yaşayacağımız yeni bir devrin başlangıcına işaret eden tarihi bir olay olduğunu düşünüyor. FKÖ, terörizmi ve diğer şiddet eylemlerini kınayarak, tüm FKÖ unsurlarıyla kadrolarının, bu ilkelere bağlı kalınması, ihlallerin önlenmesi ve ihlal edenlerin cezalandırılması konusunda üstlerine düşen her şeyi yapacağını ilan ediyor."¹⁶² Arafat İntifada'nın

160 Edward Said, *The End of the Peace Process: Oslo and After*, New York: Vintage, 2000, s. 345. Said, Oslo'dan sonra FKÖ'yü eleştirenler arasında en ön saflarda yer aldı. Bkz. *Peace And Its Discontents*, New York: Vintage, 1996.

161 Yakın tarihli akademik çalışmalar için bkz. Nigel Parsons, *The Politics of the Palestinian Authority: From Oslo to al-Aqsa*, Londra: Routledge, 2005; Cheryl A. Rubenberg, *The Palestinians: In Search of a Just Peace*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 2003; Roy'un *Failing Peace*. Edward Said'in makalelerinin yanı sıra Tanya Reinhart'ın iki kitabı da Oslo'nun anlaşılabilmesi için vazgeçilmez nitelikteki çalışmalar arasında yer alıyor: *Israel/Palestine: How to End the War of 1948*, New York: Seven Stories, 2002 ve *The Roadmap to Nowhere: Israel/Palestine since 2003*, Londra: Verso, 2006.

162 "Israel-PLO Recognition: Exchange of Letters Between PM Rabin and Chairman Arafat", ABD Dışişleri Bakanlığı web sitesi, Temmuz 2003, <http://www.state.gov>.

siyasi olarak sona erdiğini açıklayarak, halkının İsrail işgaline karşı direnme hakkını kesin surette reddetmiş oluyordu. Burhan Dajani'nin ifade ettiği üzere, "Filistin'in İsrail'in varlığını resmen tanıyan mektubu sonuçta şiddeti ve Filistinlilerin direnme hakkını reddediyor. Mektup, Filistinlilerin kullanmaları gereken en önemli kozdan vazgeçmeleri anlamına geliyor: İsrail işgalinin gayri meşruluğu karşısında Filistinlilerin meşruiyeti. Sonuç, bir yanda yalvarma, öte yanda ise bahsetme ya da reddetme sürecinin olacağı bir dizi görüşme yapılmasıdır".¹⁶³

FKÖ, Oslo Antlaşmasını imzalayarak aslında halkının ulusal haklarını zayıflatmış ve işgalci gücün yasadışı uygulamalarını meşrulaştırmış oluyordu. İşgal altındakilerin temsilcilerinin işgalcinin egemenliğini "onaylaması"nın ve "kutsaması"nın ötesinde, işgalcinin topraklarını yasadışı biçimde genişletmesi ya da topraklara el koyması karşısında işgal altındakilerin hiçbir yasal güçlerinin olmaması anlamına geliyordu. Dajani'nin tahmin etmiş olduğu üzere, "Cenova Sözleşmesinin işgalci güçlere yönelik yaptırımlarını temel alarak, İsrail'in yapacağı yasal düzenlemelere; hatta (geçmişte olduğu gibi) topraklara ve mülkiyete el konulmasına, hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesine izin veren İsrail yasalarına karşı koymayı daha da zorlaştırması, İlkeler Bildirisinin en talihsiz sonuçlarından birisidir". İsrail'in yasadışı sömürgeci egemenliği bu anlaşmayla onaylanıyordu.¹⁶⁴

Statükoyu korumayı amaçlayan anlaşılması güç cümlelerle muğlak çözümlerin yanı sıra Oslo Antlaşması, İsrail'in Cenova Sözleşmesini ve insan haklarıyla ilgili uluslararası yasaları ihlal etmeyi sürdürmesini kolaylaştıran hükümler de içeriyordu. Sonuç olarak, FY şunları yaptı: Doğu Kudüs'ü yatıştırıp denetimi altında tutmayı kabullendi; Batı Şeria'nın yüzde 60'ını yasadışı işgalciyle müzakere edilecek bir mesele hâline getirdi; yasadışı Yahudi yerleşimlerine meşruiyet kazandırdı; yan yolların inşa edilmesini onayladı; hareket özgürlüğü ve benzeri hakların yasaklanmasını yasallaştırdı.¹⁶⁵ İşgalci gücün, Filistinlilerin yurttaşlık haklarını bu şekilde çiğnemesi Sözleşmeye göre yasaktı. Filistinlilerin haklarına ve sömürgecilik karşıtı mücadeleye yeniden meşruiyet kazandırabilecek bu durum, FY'nin uluslararası hukuku hiçe sayan ve Filistinlilerin ulusal haklarını tasfiye eden tutumunu açıkça zayıflatır.

Zaman, Oslo'yu eleştirenlerin haklı olduğunu gösterdi. FY tam da olacağını tahmin ettikleri şeye dönüştü: İkiye bölünmüş ve baskı altına alınmış kan-

163 Burhan Dajani, "The September 1993 Israeli-PLO Documents: A Textual Analysis", *Journal of Palestine Studies*, 23(3), Bahar 1994, s. 22.

164 A.g.e., s. 18 ve 19.

165 Bu maddeler Allegra Pacheco'nun "Flouting Convention: The Oslo Agreement" başlıklı çalışmasından alınmış bazı ana başlıklardır (Roane Carey [der.], *The New Intifada: Resisting Israel's Apartheid* içinde, Londra: Verso, 2001, s. 181-206). Pacheco, hukuki alana müdahale ettiği bu önemli çalışmasında şöyle diyor: "Oslo Antlaşmasının en büyük hatalarından birisi, İsrail'in [Cenova] Sözleşmesinin hükümlerine riayet edip insan hakları ihlallerini sona erdireceği taahhüdü altına girmesini sağlayamamasıdır" (s. 186).

tonları yöneten işbirlikçi bir rejim. Achcar'ın öngörüsü oldukça yerindeydi: "Arafat'ın liderliği altındaki 'Filistin özerk idaresi', sömürsüzleştirme sürecinin ortaya çıkardığı yeni sömürgeci hükümetlerden ziyade 'kukla' bir hükümete yakın bir şey olacaktır; dolaylı sömürge yönetiminin uç bir örneği. Ya böyle bir sömürge hükümeti olacaktır ya da var olamayacaktır. Siyonist hükümet, Arafat aygıtının kendisine verilen bastırma görevini ne kadar etkin bir şekilde yerine getirebildiğini sınamak amacıyla, Gazze ve Erika'dan başlayarak kademe kademe ilerlemeye karar vermiştir. Eğer Arafat'ın görevi layıkıyla yerine getirmekten aciz olduğu ortaya çıkarsa, Washington Mutabakatı çöpe atılacaktır".¹⁶⁶ Said'in "tarihimize ve halkımıza karşı ihanet" dediği şeyin Filistinliler üzerindeki etkisi, hayal kırıklığı ile kinizm duygusunun giderek şiddetlenmesi olmuştur. Oslo, ulusal uyumun krize girmesi sonucunu doğurmuştur: "Filistin halkı ve siyasi kurumları, ahlak, kültür, kimlik ve siyaset bağlamlarında ciddi ve derin bir krize girmiştir".¹⁶⁷

Ulusal yaşamdaki bu yozlaşma ve daralma, FY'nin, işgal altında yaşayan Filistin toplumunu kendi teslimiyetçi ve fırsatçı tutumu bağlamında yeniden şekillendirmesi incelenerek değerlendirilebilir. Böylece odaklandığım ikinci konuya geliyorum: Ulusal gayri meşrulaştırma siyaseti. FKÖ'nün demokrasiye ve kitlesel hareketlenmeye kuşkuyla yaklaştığı iddiası, birinci İntifada ile olan ilişkisinde doğrulanmıştı. Mirasçısı FY de, FKÖ'nün sıkı siyasi denetim anlayışını mantıki sonucuna vardırıarak, kendisini Filistin ulusunun yerine koyacaktı. Bürokrasi ve otoritercilik genel kural olurken, güvenlik başlıca denetim aracı hâline geldi.¹⁶⁸ FY, birinci İntifadayı ortaya çıkaran demokrasi ve direniş kuvvetlerini zayıflatma ve kendisine ekleme yoluna gitti. Glenn Robinson'un tespit ettiği gibi: "Açıkça söylemek gerekirse, Tunus'ta bulunan FKÖ'nün Batı Şeria ile Gazze'de siyasi iktidarı ele geçirebilmesi, devrime öncülük etmesinden değil, aksine devrimi sona erdireceği sözü vermesi sayesinde olmuştur. FY'nin kendi siyasi tabanını kurması gerekiyordu; bu süreç, kendi gücünü pekiştirirken, Batı Şeria ile Gazze'de yaşayan yeni [üniversite mezunu

166 Gilbert Achcar, "The Washington Accords: A Retreat Under Pressure", Achcar (der.), *Eastern Cauldron: Islam, Afghanistan, Palestine and Iraq in a Marxist Mirror* içinde, New York: Monthly Review Press, 2004, s. 201 ["Washington Anlaşmaları", *Kaynayan Orta Doğu: Marksist Aynada Orta Doğu* içinde, çev. Rida Şimşekel, İthaki Yayınları, 2004, s. 261-281].

167 Alıntılanlar Samih K. Farsoun ve Christina E. Zacharia, *Palestine and the Palestinians*, Boulder, CO: Westview: 1997, s. 255. Alıntı yapılan çalışma: Edward Said, *The Politics of Dispossession: The Struggle for Palestinian Self-Determination*, New York: Pantheon, 1994, s. xxxii.

168 "Güvenli hale getirme" [*securitisation*] ifadesi Graham Usher'e ait. Budurum, "Filistin toplumunun siyasi vasfını kaybetmesi"ne [*depolitizasyon*] ve Filistin ulusalcılığının zayıflamasına yol açtı. *Dispatches from Palestine: The Rise and Fall of the Oslo Peace Process*, Londra: Pluto, 1999, s. 79.

ve ilerici] seçkinlerin konumlarını geriletecekti".¹⁶⁹ FY, aşiretler ve saygın aileler gibi geleneksel güç kaynaklarının desteğiyle, eski hamilik ve denetim biçimleri yeniden etkinleştirerek güçlenmeye başladı. FY'nin işleyişini titizlikle inceleyen Nigel Parsons, Arafat'ın yeni merkezi aygıtını şöyle tanımlıyor:

FY, birinci intifada sırasında gelişen halkı seferber edebilme gücünden istifade etmek ve sömürgecilik karşıtı direnişe önderlik etmek yerine, hamilik yoluyla toplumsal bir denetim kurdu. FY bürokrasisinin genişlemesi, hizmetlerin sağlanmasını merkezileştirerek, devlet dışı sektörlere giden kaynakları azaltarak ve işe alımlarda orta sınıfının meslek sahibi ve teknokrat kesimlerine ağırlık vererek, Filistin sivil toplumunun kalbi ve solun kalesi olan STK'ların siyasi önemini azalttı.¹⁷⁰

Pek çok Filistinli (140.000 kişi) iş ve çalışma fırsatları açısından tamamen FY'ye bağımlı durumda. Böylece nüfusun önemli bir kısmı, egemenliklerini ve siyasi bağımsızlıklarını inkâr eden bir rejime bir şekilde katılmaktadır. İsrail'in hapsedme siyasetinin etkisiyle işçi hareketinin bastırıldığı ya da "siyasi olarak susturulduğu"¹⁷¹, güçsüz haldeki işçi sınıfının bölündüğü koşullarda, FY'nin yönetim mekanizmalarına karşı koyabilecek ya da bu mekanizmaları dönüştürebilecek toplumsal bir gücün varlığından söz etmek imkânsızdır. Nina Savich'in belirttiği üzere: "FY, zaman zaman sesini yükselten sendika liderliği ile taban hareketlerini ya kendi bünyesine katmış ya da baskı altına alarak susturmuştur. Zaten sendika liderleri, işçileri harekete geçirecek disiplin, tecrübeye ve siyasi iradeye sahip değiller".¹⁷² Siyasi solun Oslo'dan sonra yönünü kaybetmesi, işçi sınıfının hareketsizliğini daha da belirginleştirmiştir. Başarısız olduklarını açıkça ifade eden Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) başkanı, Oslo'dan sonraki yedi yıla baktığında, laik muhalefetin "siyasi söylemini uygulamaya yönelik, somut eylemlere dönüştürmeyi başaramadığı"nı kabul ederek, örgütün Filistin siyaset sahnesinden neredeyse tamamen silinme noktasına gelmesinin iç anlaşmazlıklardan ve hizipçi anlayışlardan kaynaklandığını tüm açıklığıyla dile getirmektedir.¹⁷³ O günden bugüne pek bir değişiklik olmamıştır.

Siyasi hoşnutsuzluğun artmasının önemli bir göstergesi, Kasım 1999'da On İnkiler Komitesi'nden geldi. Parsons, Filistinlilerin görüş ayrılıklarını açığa vuran

169 Glenn E. Robinson, *Building a Palestinian State: The Incomplete Revolution*, Indianapolis: Indiana University Press, 1997, s. 177. Bu, aynı zamanda, uluslararası hukukun desteklenip, İsrail'in işgal ettiği toprakların tamamından geri çekilmesi ve yerleşimleri kaldırması gerektiğinde ısrar eden Madrid barış müzakerecilerinin diplomatik olarak dışlanması anlamına geliyordu. Rashid Khalidi'nin, Filistinlilerin Madrid müzakere grubu başkanı Haydar Abd al-Shaft ile yaptığı röportaj için bkz. "Looking Back, Looking Forward", *Journal of Palestine Studies*, 32(1), Güz 2002.

170 Parsons, *The Politics of the Palestinian Authority*, s. 222.

171 A.g.e., s. 184.

172 Nina Sovich, "Palestinian Trade Unions", *Journal of Palestine Studies*, 29(4), Yaz 2000, s. 66.

173 "The Palestinian Secular Opposition at a Crossroads: Interviews with PFLP's Abu Ali Mustafa and DFLP's Nayif Hawatimah", *Journal of Palestine Studies*, 29(2), Kış 2000, s. 84.

bu önemli olayın El Aksa İntifadası'nın habercisi olduğunu belirtir. Aralarında Arafat'ın Fetih grubunun dokuz merkez kurulu üyesinin de bulunduğu siyasi şahsiyetlerin imzaladığı, "Anavatan Bizi Çağırıyor" adlı bildiride "yolsuzluklar, sahtekârlıklar ve despotça uygulamalar" hedef alınıyordu:

Yerleşimler sürekli genişlerken topraklarımız çalınmaya devam ediyor. Gizliden gizliye göçmenlere komplo hazırlanıyor. Filistin hapishaneleri oğullarımızla, kızlarımızla dolup taşıyor. Kudüs geri alınmadı ve Singapur hâlâ ufukta gözüküyor¹⁷⁴. İnsanlar ikiye bölündüler: Bir yanda yöneten ve çalan kalburüstü bir kesim, öte yanda sızlanarak kendilerini kurtaracak birilerini arayan bir çoğunluk.¹⁷⁵

İmzacılar, "mahrum bırakılanların ortak çabaları" ile adaletsizliğin ve Oslo'nun neden olduğu aşağılamaların üstesinden geleceği günü dört gözle bekliyorlardı.¹⁷⁶ Arafat'ın bildiriye tepkisi oldukça sertti: İmzacıların neredeyse tamamının hapse atılması halkın huzursuzluğu daha da arttırdı ve muhalif hiziplerin hepsi dayanışma açıklamaları yaptılar (İslami Cihat, Hamas, FHKC ve Filistin Demokratik Halk Cephesi). Bildirinin açıklanmasının üzerinden bir yıl bile geçmeden işgal altında yaşayan Filistinliler yeniden ayaklanacaklardı. Sahte barış sürecinin aldattığı, itaatkâr lider kadroların hayal kırıklığına uğrattığı, sömürgeci yayılmanın ağır kuşatması altındaki binlerce Filistinli protesto gösterileri düzenlemek üzere sokaklara döküldü. El Aksa İntifadası başlamıştı.

GADDARLIĞA VE KUŞATMAYA DİRENİŞ

İkinci İntifada'nın mizacı ilkinden oldukça farklıdır. Oslo'nun uygulamadaki sonuçlarından birisi, nüfusun yoğun olduğu bölgelerin hemen dışına mevzilenen İsrail ordusunun kuşatması altındaki Filistinlilerin, birinci İntifada'da olduğu gibi işgalci kuvvetlerin üstüne gidip karşı durmalarını son derece zorlaştırmış olmasıydı. Halkın kontrol noktalarıyla bölünmüş ve yerel yaşam alanlarına hapsedilmiş olması, "kitlesele eylemleri adeta imkânsız kılıyordu".¹⁷⁷ 1990'lı yıllarda devam eden kuşatma rejimi, Filistin toplumunun ulusal bir bütünlük içerisinde eyleme geçip örgütlenme becerisinin sistemli biçimde zayıflatmıştı. Rema Hammami ile Salim Tamarı'nın öne sürdüğü gibi Oslo, halk isyanının beslediği tüm kaynakları tahrip etmişti:

Şehir içinde mumlar yakılarak yapılan yürüyüşleri ve cenaze alaylarını bir kenara bırakırsak, nüfusun büyük kısmı ayaklanmada etkin bir rol üstlenmemişti.

174 Burada, Yaser Arafat'ın Oslo Antlaşmasının ardından "Gazze geleceğin Singapur'u olacak" sözüne göndermede bulunuluyor -çev.

175 Bkz. Parsons, *The Politics of the Palestinian Authority*, s. 185-6. FY'nin ifade özgürlüğünü kısıtlamasıyla ve işkencelerle ilgili olarak bkz. Amnesty International, "Palestinian Authority: Silencing of Dissent", Eylül 2000, <http://www.amnesty.org>.

176 Bkz. "The Homeland Calls Us!", *Newsfrom Within*, Ocak 2000.

177 Rubenberg, *The Palestinians*, s. 329. Parsons, tahmini olarak Filistinlilerin yalnızca yüzde 5'inin fiilen İntifadaya katıldığından bahsediyor (s. 265).

Bu tabii ki bir tercih meselesi değildi; tabandan başlayarak örgütlenmeyi birinci intifadanın (en azından ilk yıllarda) ana güvence kaynağı hâline getiren siyasi yapıların artık mevcut olmamasının bir sonucuydu. Halk ve mahalle komitelerinin yanı sıra kitle örgütleri (ve bu örgütleri destekleyen siyasi hareketlerin çoğu), İsrail'in giderek yoğunlaşan ayaklanmayı bastırma yöntemlerinin sonucunda birinci intifadanın sonlarına doğru çökmeye başlamışlardı. Körfez Savaşı ve Oslo Antlaşması (ve antlaşmanın harekete geçirdiği devlet oluşumu süreci), bu örgütlenmelerle hareketlerin yeniden canlanması olasılığını daha baştan engellemişti. Nüfusun (bugünkü ayaklanmaya gelinceye değin) hareketsizleşerek siyasi eylemlere yabancılaşması, FY idaresinin en dikkat çekici başarılarından birisiydi.¹⁷⁸

Sonuçta ağır darbeler alan İkinci İntifada, dağınık ve liderlikten yoksun bir direnişti: "El Aksa İntifadası, örgütlenme, amaçların ifade edilmesi ve taktikler anlamında lidersizdi; üstelik, [40.000 kişilik silahlı bir polis gücü olan] FY, İsrail'in cezalandırıcı darbeleri karşısında halkını tamamen savunmasız bıraktı".¹⁷⁹

Hiç vakit geçirmeden indirilen darbeler acımasızdı. İntifada'nın üçüncü haftasında, İsrail Askerî İstihbaratı'nın başkanı General Amos Malka, İntifada'nın başlamasından o güne değin İsrail ordusunun ne kadar mermi harcamış olduğunu öğrenmek istemişti. Ben Kaspit, hikâyeyi 2002 yılında *Ma'ariv*'de şöyle anlatıyor:

Öğleyin sorunun cevabını öğrendiklerinde, bir görgü tanığının ifadesine göre subayların çoğunun yüzü bembeyaz kesilmişti. İntifada'nın ilk birkaç gününde IDF¹⁸⁰, Judea ve Samarya'da [Batı Şeria'da] yaklaşık 700.000, Gazze'de ise yine yaklaşık 300.000 mermi ve roket kullanmıştı. Merkezî Komuta'da görevli bir subay, alaycı bir ifadeyle operasyona "her çocuğa bir mermi" adı verilmesi gerektiğini söylemişti. Bu astronomik sayı, gerçekte neler olup bittiğini açıkça gösteriyordu.¹⁸¹

İkinci İntifada'nın başlamasından sonra İsrail'in şiddetli bir baskı politikası izleyip, gaddarca yöntemlere başvurmasının gayet açık bir siyasi amacı vardı: Filistinlilere tamamen boyun eğdirmek. Arafat'ın 2000 yılı Temmuz ayındaki konumu, İsrail'den önemli tavizler koparınca kadar ABD ile İsrail'in taleplerine sonuna kadar direndiği Camp David müzakerelerinde olduğu kadar güçlü değildi artık. Barak'ın yanıtı, hem Arafat'ın muhatap ve "barış ortağı" olma konumunu gayri meşrulaştıracak, hem de FY'yi yıkıma sürükleyecek uzun so-

178 Rema Hammami ve Salim Tamari, "The Second Intifada: End or New Beginning?", *Journal of Palestine Studies*, 30(2), Kış 2001, s. 17.

179 Rubenberg, *The Palestinians*, s. 330.

180 İsrail Savunma Kuvvetleri -çev.

181 Ben Kaspit, "Jewish New Year 2002: The Second Anniversary of the Intifada", I. Bölüm, *Ma'ariv*, 6 Eylül 2002. İsrail'in zalimliği, İsrail'de yaşayan Filistinlilerin işgal altında yaşayan kardeşleriyle dayanışma sergileyerek protesto gösterileri düzenlemelerine yol açtı. İsrail, 13 göstericiyi öldürüp yüzlerceini yaralayarak cevap verdi.

luklu bir kampanya başlatmak oldu.¹⁸² Arafat, sadece birkaç ay içerisinde cesur, Nobel Barış Ödülü sahibi bir şahsiyet olmaktan çıkarılıp isyanın ve terörizmin beyni hâline getirilmişti.¹⁸³ İsrail'in, 2000 Eylül'ünde patlak veren Filistin halk muhalefeti ni hiç vakit geçirmeden büyük bir güç kullanarak ezmesi, bir yandan İntifada'nın daha askeri bir niteliğe bürünmesine yol açarken, öte yandan da Filistinlilerin, sivil katılımı ve hareketlenmeyi canlandırmak yerine silahlı faaliyetlere yönelmek zorunda kalmalarına neden oldu. İhanete uğrayan, etrafı tamamen sarılan ve savunmasız bırakılan Filistinlilerin, silahlı direniş ve intihar saldırılarına eskisinden daha fazla destek verecekleri kesin gibiydi.

Üstünlük mücadelesi veren üç büyük grup vardı. Hayal kırıklığına uğrayan Fetih tabanından ortaya çıkan Tanzim/El Aksa Şehitleri Tugayları, 1990'ların ortasından bu yana Oslo karşıtı bir kuvvet olarak faal haldeydi. Grubun lideri, İsrail ordusunun 2002 yılı bahar aylarında gerçekleştirdiği işgal harekâtı sırasında İsrailiilerin eline düşen Mervan Barguti idi. 1980'li yıllardan bu yana Gazze'de faaliyet gösteren ve köktendincilerden oluşan askeri-milliyetçi bir örgüt olan İslami Cihat, toplumsal çalışmalarla ve seçimlerle ilgilenmiyordu. En güçlü direnişçi grubu olan Hamas da İslami Cihat gibi işgalle birlikte ortaya çıkmıştı ve birinci İntifada'dan bu yana faaliyetlerini sürdürüyordu. Askeri kanadı ile sosyal yardım-hayırseverlik çalışmalarını bütünleştiren Hamas kendisini laik milliyetçiliğin ve FKÖ'nün Filistin'i kurtarmayı amaçlayan siyasi programının vârisi olarak görüyor. Hamas, tam bağımsızlığı, egemenliği, İsrail kuvvetlerinin tamamen geri çekilmesini ve yerleşimlerin kaldırılmasını temel alan iki devletli bir çözümü üstü kapalı olarak kabul ediyor.¹⁸⁴

2000 Eylül ayı ile 2003 ortasında yapılan ateşkese kadar geçen zaman zarfında, İsrail hedeflerine yönelik saldırıların yüzde 96'sının Batı Şeria ile Gazze'de

182 Rubenberg'in gösterdiği gibi, 2002 baharında düzenlenen ve "İsrail'in Filistin sivil kurumlarının büyük bir kısmını ortadan kaldırma" amacının düğüm noktası olan Savunma Kalkanı Harekâtı tam da bu amaca hizmet ediyordu (*The Palestinians*, s. 351). İsrail'in, II. Camp David müzakerelerinde yaptığı "cömert teklif" blöfüyle ilgili olarak bkz. Reinhart, *Israel/Palestine*.

183 Ariel Şaron'un yaşamöyküsünü yazan Uri Dan, Arafat'ın Kasım 2004'te hayatını kaybetmesinin arkasında İsrail'in parmağının olup olmadığının belli olmamasına rağmen, İsrail'in aslında böyle bir suikast girişimine hazırlıklı olduğunu belirtiyor. Eylül 2004'te Dan, ikinci kez başbakanlık yapan Şaron'a "Arafat hakkındaki niyetlerinin tam olarak ne olduğu"nu sorar. Şaron şöyle cevap verir: "Hamas liderlerini (Şeyh Ahmet Yasin, Abdülaziz El Rantisi) ve diğer terörist liderleri zamanı geldiğinde ortadan kaldırdık. Yaser Arafat için de aynı ilke geçerli. Diğerlerine nasıl davrandıysak ona da öyle davranacağız. Arafat'ın Yasin'den farklı olduğunu düşünmüyorum: Her ikisi de Yahudileri katlettiler. Bizim için en uygun olan zamanı kollayacağız. Herkes yaptıklarının cezasını er geç görecektir. Tartışılması gereken mesele, aynen Hamas liderleri için olduğu gibi, en uygun zamanın ne zaman olduğu". Uri Dan, *Ariel Sharon: An Intimate Portrait*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 234. Dan, Şaron'un bir suikast planı yaptığından Bush'un da haberinin olduğunu söylüyor: "14 Nisan 2004 tarihinde Şaron, Mart 2001'de ABD başkanına gönüllüce verdiği Yaser Arafat'a dokunulmayacağı sözünden kurtulmayı başarmıştı" (s. 246).

184 Filistin köktendinciliği hakkındaki kitapları inceleyen mükemmel bir değerlendirme yazısı için bkz. Musa Budeiri, "The Nationalist Dimension of Islamic Movements in Palestinian Politics", *Journal of Palestine Studies*, 24(3), Bahar 1995. Khaled Hroub'un Hamas konusundaki iki kitabı da mutlaka okunmalıdır: *Hamas: Political Thought and Practice*, Washington: Institute of Palestine, 2000 ve *Hamas: A Beginner's Guide*, Londra: Pluto, 2006.

gerçekleştirildiği, bizzat İsrail topraklarında yapılan saldırıların yalnızca yüzde 4 olduğu tahmin ediliyor.¹⁸⁵ Bu oranlar, El Aksa İntifadası'nın esasen sömürgecilik karşıtı bir ayaklanma olduğunun açık bir göstergesidir. Ancak İsrail, Yahudilere yönelik intihar saldırılarının ayaklanmanın gerçek özünü ve amacını oluşturduğunu savunarak bu temel gerçeğin üzerini örtmeyi başarmıştır. Baruch Kimmerling'in ifadesiyle: "Birinci İntifada'nın simgesi taş atan çocuklarken, El Aksa İntifadası'nın simgesi ise her iki taraf açısından da canlı bombalardı". İsrail, askeri gücünü pervasızca kullanmasına karşın, hem ülke içerisinde hem de uluslararası alanda meşruiyet kazandırmak amacıyla bu simgeyi iyi kullandı.¹⁸⁶

Öte yandan intihar saldırıları, bu amaçla kullanılmaya ve yanlış anlamalara uygun bir hedefti. Yeşil Hattın içerisinde yaşayan sivilleri hedef alması nedeniyle, İsrail tarafından saptırılarak, Filistinlilerin geçmişi çok eskiye uzanan, Yahudi varlığını ve İsrail devletini yok etme emellerinin bir parçası olarak rahatlıkla sunulabiliyordu. Bu nedenle, bir direniş biçimi olarak intihar saldırılarının üstesinden gelinemeyecek içsel zayıflıkları bulunuyor. Rema Hammami ve Musa Budeiri, "İntihar Saldırıları" adlı mükemmel çalışmalarında, hem bir intikam alma ve İsrail terörüne karşı misillemede bulunma aracı, hem de İsrail'i geri çekilmeye zorlamanın bir aracı olarak intihar saldırılarının ciddi bedellerinin ve sakıncalarının olduğunu ortaya koydular: Ters tepen, etkin ve ahlaki olmayan, hatta Filistinlilerin meşru özgürlük ve adalet mücadelelerini tehlikeye atan bir araç. Öte yandan, intihar saldırıları asıl etkisini bizzat Filistinliler arasında göstermektedir:

Filistin toplumunu, yalnızca ölmeyi ya da ölürken başkalarını öldürmeyi göze alanların siyasi role sahip oldukları bir topluma dönüşme riskini taşıyor içinde. Geriye kalanlar, seyirci konumuna mahkûm ediliyorlar.

Bu kesim alkış tutuyor, ancak süren özgürlük ve bağımsızlık mücadelesine herhangi bir şekilde destek vermeleri istenmiyor onlardan. Siyasi mücadeleler tarihi, böyle bir eylem şeklinin kitlelerin rolünü küçümseyerek, onları güçsüzlüğe ittiğini gösteriyor. Bu eylemlerin tek sonucu, sömürülen ve ezilen insanlar arasında, direnişin birkaç şehide bırakılması gereken bir mesele olduğu duygusunu iyice güçlendirmek.¹⁸⁷

Kuşatmanın üstesinden gelip, sömürgeciliği sona erdirmenin bir aracı olmayan intihar saldırıları aslında parçalanmanın ve kopmanın bir belirtisidir.

185 Parsons, *The Politics of the Palestinian Authority*, s. 271. "Yeşil Hattın içinde kalan yerlerde yapılan saldırılarda zarar görenlerin sayısının, dışında kalan yerlerle hemen hemen aynı olması (355'e 393), Yeşil Hattın içinde yapılan çok daha az sayıdaki saldırının intihar saldırısı, dolayısıyla da ölümcül olması ihtimalinin daha yüksek olması nedeniyle".

186 Baruch Kimmerling, *Politicide: Ariel Sharon's War Against the Palestinians*, Londra: Verso, 2003, s. 161 ve 137.

187 Rema Hammami ve Musa Budeiri, "On Suicide Bombings", al-Quds Newspaper, 14 Aralık 2001 (Arapça). Burada alıntı yaptığım İngilizce çevirisi için bkz. www.musabudeiri.net ("gazete makaleleri").

İnsanları yeniden harekete geçirmek yerine onların hareketsizliğini daha da artırmakta, halkın katılımını azaltma riskini taşımaktadır.

En sonunda intihar saldırılarını eleştirel bir gözle değerlendiren Filistinli direniş grupları, İsrail içindeki sivilleri hedef almayacaklarını açıkladılar. İsrail'in arananlar listesinin en başlarında bulunan El Aksa Tugayları'nın liderlerinden Nasır Cuma, 2005'te yapılan bir röportajda şöyle diyordu: "Filistin direnişiyle ilgili açık bir stratejimiz yoktu. Direnişin yapılacağı alanların işgal altındaki topraklar olduğunu, yerleşimcilerin ve onları koruyan askerlerin hedef alınacağını açıkça dile getirmeliydik. Bu sayede İsrail toplumuna sesimizi duyurabilirdik. Yabancıların, topraklarımızı savunma hakkımızı, topraklarımızı çalıp işgal edenleri söküp atma hakkımızı görmezden gelmelerini engelleyebildik".¹⁸⁸ Fetih kontrolündeki FY'nin yüzüstü bıraktığı El Aksa Tugayları, ne Fetih'i demokratikleştirecek ya da reforma tabi tutacak, ne de yolsuzlukları engelleyip, yerel olarak son derece gevşek örgütlenmiş çeşitli hizipleri birleştirecek güce sahiptir. Nasır Cuma sözlerine şöyle son veriyordu: "Bu umutsuz durumdan kurtulmamızı sağlayacak bir strateji arıyoruz".

OLMAYAN STRATEJİ

Filistinlilerin bugün karşı karşıya oldukları en acil sorun, ulusal kurtuluşu sağlayacak açık bir stratejiden yoksun olmalarıdır. İsrail halen ezici bir askeri üstünlüğe sahip... İsrail'in uluslararası alandaki diplomatik konumunu güçlendirmekten başka bir işe yaramayan Oslo, Filistinlilerin ihtiyaçlarını ve ulusal haklarını gayri meşru hale getirmiştir. Oslo ile birlikte Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki ilişkilerin "normalleşmesi" süreci hız kazanmış, İslam ülkeleriyle üçüncü dünya ülkelerinin pek çoğu İsrail'e uyguladıkları siyasi ve iktisadi sınırlandırmaları kaldırmaya başlamıştır. Birinci İntifada sırasında uluslararası arenada büyük ilgi çekmeyi başaran ve destek gören Filistin davası neredeyse tamamen gündemden düşmüştür. Dolayısıyla, Filistinlilerin karşı karşıya oldukları yapısal kısıtlar ağırlaşmıştır. Filistin ulusal projesinin çökmesi de ulusal özgerçekleştirimin özel koşullarını zorlaştırmıştır. Abbas liderliğindeki FKÖ ve FY, Filistin davasının yozlaştırılmasının açık bir ölçütü olarak, sığınmacıların hakları ve temsil edilmeleri meselesini bir kenara bırakmıştır.¹⁸⁹

Böylesine zorlu koşullarda rahatsız edici bir soru hâlâ yanıtlanmayı bekliyor: Filistinliler, hem sömürgeci kuşatmanın, hem de FY'nin teslimiyetçiliğinin üstesinden gelebilecek başarılı bir kurtuluş stratejisi geliştirebilecekler mi? Şu anki siyasi görevler neler; askeri direnişin, yeniden şekillendirilen ulusal projede herhangi bir rolü var mı? Son olarak, Filistin meselesi, popüler siyasi çekişme alanına nasıl geri dönebilir?

188 "From the Heart of the Struggle", Al-Ahram Weekly Online, 14-20 Nisan 2005, <http://weekly.ahram.org.eg>.

189 Randa Farah, "Palestinian Refugees", *Interventions: International Journal of Postcolonial Studies*, 8(2), Temmuz 2006.

Hamas, Ocak 2006'da yapılan meclis seçimlerinde, işgal altında yaşayan Filistinli seçmenlerin çoğuna hitap eden bir cevap sunmuştu. Hamas'ın Reform ve Değişim listesi, Batı Şeria ile Gazze'de kendi kaderini tayin etme hakkı ve Filistinli sığınmacıların geri dönme hakları dâhil olmak üzere, Filistin halkının vazgeçilemez haklarını açıkça ve kararlılıkla savunacağını açıkladı. İsrail işgaline karşı yürütülen direnişi destekleyeceğini taahhüt eden Hamas, FY'yi reforma tabi tutacağına, yolsuzlukları ve fırsatçılığı önleyeceğine, birliğin sağlanmasına gayret edeceğine, siyasi çoğulculuğu savunacağına, Filistinlilerin gösterdikleri azim ve dirence destek olacağına söz veriyordu.¹⁹⁰ Hamas, Filistin toplumunu İslamileştirmeye yönelik gerici toplumsal gündemini arka plana itmişti –böyle bir düşüncüyü zaten Filistinlilerin ancak küçük bir kesimi destekliyordu (yüzde 13'ü). İşgal altında yaşayan çoğu Filistinlinin Hamas'a oy vermesini sağlayan, ne Hamas'ın izlediği ayrıntılı sosyal yardım programlarıydı, ne de köktendinci tutumuydu –yine de bunların belli bir etkisinin olduğu yadsınamaz. Asıl belirleyici olan, Hamas'ın Filistin milliyetçiliğini yeniden canlandırarak zafere ulaştırma vaadiydi.

Sonuçta, Oslo'da hazırlanan çerçeve krize girdi. Oslo, gerçek demokrasiyi gerçek anlamda kolaylaştırma niyetiyle hazırlanmamıştı: Sömürgeci rejimin sürmesini güvence altına aldığı müddetçe seçimler yapılması iyi bir fikirdi, ancak aksi takdirde olmasa da olurdu. Bunun farkında olan İsrail, 2006 seçimlerinin yapılmasına bu nedenle karşı çıkıyordu. Ancak ABD, çelişkili bir konumda yakalanmıştı: Ortadoğu'nun demokratik dönüşümüne yönelik mesihsel retoriği ile Filistin milliyetçiliğine ve Hamas'a karşı duyduğu düşmanlık birbiriyle uyumuyordu. ABD, seçim riskini göze aldı ve umutlarını (seçim anketlerinin tahminlerine koşut olarak) Fetih'in zafer kazanmasına bağladı. Seçimleri Hamas kazandığında, ABD emperyalizmi tüm kudretiyle Filistinlilerin üzerine her zamankinden daha ağır biçimde çökecekti: Ekonomik yaptırımlar ve diplomatik boykot, kuşatmayı daha da ağırlaştırdı. *New York Times*'de ifade edildiği gibi, yaptıkları seçim nedeniyle Filistinliler "açlığa" mahkûm olacaklardı. İsrail, müttefikleriyle birlikte bir "rejim değişikliği" yapmak için her türlü yöntemi deneyecekti: İsrail'in gerçekleştirdiği askeri saldırılar ve katliamlar;¹⁹¹ suikastlar düzenleyerek eylemcilerin öldürülmesi; yeni seçilen parlamentonun yaklaşık üçte birinin İsrail tarafından tutuklanması; ABD güdümünde hareket eden Abbas'ın yeniden seçim yapılmasına yönelik çağrıları ve tehditleri; Abbas'ın, kendi kabine bakanlarını

190 Hamas'ın seçim platformuyla ilgili ayrıntılı bir inceleme için bkz. Khaled Hroub, "A 'New Hamas' Through its Documents", *Journal of Palestine Studies*, 35(4), Yaz 2006.

191 John Dugard'ın hazırladığı habere göre, 2006 yılı Haziran-Kasım ayları arasında İsrail 400'den fazla Filistinliyi öldürdü, 1500 kadarını da yaraladı; yalnızca Gazze'ye 364 askeri saldırı gerçekleştirdi: "IDF, sadece 2006 yılı Kasım ayında Batı Şeria'da 656 baskın gerçekleştirdi" (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, "Report of the Special Rapporteur", 29 Ocak 2007). İsrail'in iddiasına göre tüm bunlar, esir alınan bir İsrail askerini kurtarmak amacıyla yapılmıştı –kapsamlı ateşkes ve tutukluların değiştirilmesi önerileri tamamiyle reddedildi.

fiilen etkisiz hale getirmesi; bakanlıklarının çalışmalarını iyice baltalamayı amaçlayan, siyasi saiklerle düzenlenen kamu hizmetleri grevi; Abbas'ın baş güvenlik şefi olan Muhammed Dahlan'ın, sürekli olarak Hamas'ın "kökünü kazıyacağı" tehdidini tekrarlaması;¹⁹² Dahlan'ın zorla hükümeti alaşağı etme girişimi –bu girişim, hizipler arasında ciddi silahlı çatışmalara yol açarak, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine ve iç savaş tehdidinin artmasına neden oldu.¹⁹³ Böylece Hamas, Gazze'de askeri ve güvenlik amaçlı yığınak yapmak zorunda kalırken, halkın siyasi hareketlenmesi ve örgütlenmesi olasılığı bir kere daha ertelenmiş oldu. Hamas'ın, halkın hapishane rejiminden gerçekten de kurtulmasına yardım etmek yerine, bu rejimin kırıntılardan pay kapma mücadelesine çekilmesi tehlikesi söz konusudur.

Tüm bunlara karşın, Hamas (ve genel olarak Filistinliler) küresel saldırıya direnmeye devam ediyor. İsrail, ABD ve Filistinli teslimiyetçiler, Hamas'ın zaferini boşa çıkarmayı başaramadılar.¹⁹⁴ Irak'ta batağa saplanan ABD, İran'ın Hamas'a sağladığı mali destekten ürken Suudilerin girişimiyle ve mali desteğiyle, iktidarın paylaşıldığı yeni bir birlik hükümeti kurulmasını engelleyemedi. Her ne kadar çatışmalar zaman zaman şiddetlenmeye devam etse de, bu girişim, iç savaş ve ulusal parçalanma eğilimlerini azalttı. Ancak, yeni kurulan hükümet uluslararası boykotu sona erdiremedi: İsrail'in FY'ye vermesi gereken vergi gelirleri (700 milyon dolar) iade edilmezken, uluslararası iktisadi ve siyasi yaptırımlar varlığını sürdürdü. İsrail ile ABD, yeni hükümetin çökmesini sağlamak, etkin ve düzgün biçimde işlemlerini engellemek amacıyla ellerinden gelen her şeyi yaptılar. ABD ile İsrail'in silahlandırıp desteklediği (Hamas'ın ifadesiyle "Amerikancı, darbeci hizbin lideri") Dahlan'ın, birliği fiilen baltalayan, ülkeyi askeri bir cepheleşmeye ve iç savaşa doğru sürükleyen girişimlerinin sonucunda iç çekişmeler şiddetlendi.¹⁹⁵

14 Haziran 2007'de, Hamas-Fetih çelişkisi zor kullanılarak çözüme kavuş-

192 Khaled Amayreh, "Dahlan Vows to Decimate Hamas", Al-Ahram Weekly Online, 8-14 Haziran 2006, <http://weekly.ahram.org.eg>.

193 Aynen Gilbert Achcar'ın seçimlerin hemen ertesinde söylemiş olduğu gibi; bkz. "First Reflections on the Electoral Victory of Hamas", Znet, 27 Ocak 2006, <http://www.zmag.org> ["Hamas'ın Seçim Zaferi Üzerine İlk Düşünceler", çev. Nuri Ersoy, <http://www.znet-turkiye.org/ga270106.html>].

194 Ayrıca, Haziran 2006'da Hamas ve Fetih tarafından onaylanan, "tutukluların uzlaşma belgesi" adlı siyasi girişimin de göz ardı edilmemesi gerekiyor. Anlaşma, direnişi onaylıyor, kitlesel katilim çağrısı yapıyor ve Filistinlilerin haklarını savunuyor. Ayrıntılar için bkz. Abu-Manneh, "Occupied Palestine: Prisoners, Colonial Elites, and Fundamentalists", Znet, 11 Haziran 2006.

195 Yeni İçişleri Bakanı Kavaşmeş'in istifa etmesinin başlıca nedeni Dahlan'dır. Kavaşmeş, Gazze'de hüküm süren "fawda il-silah"ı ("silahların kaosu"nu) sona erdirmek amacıyla uygulamaya konması kararlaştırılan güvenlik planını gerçekleştirecek yetkilere sahip olmamasını protesto etmek için görevinden istifa etmişti. Danny Rubenstein geçmişi bakıp, Hamas'ın seçim zaferinden bugüne kadar geçen zamanı göz önüne aldığında şu sonuca ulaşıyor: "Filistinlilerin bugün yaşadıkları sorunların gerisinde bir dizi siyasi, iktisadi, toplumsal ve başkaca nedenin yattığına şüphe yok. Ancak, Gazze Şeridi'nde şu anda yaşananların en önemli nedeni, geleneksel Filistin liderliğinin (yani Fetih'in üst kademesinin) yetkilerini seçilen Hamas liderliğine devretmeye hazır olmamasıdır" ("The Original Sin", Haaretz, 22 Mayıs 2007). Ayrıca bkz. Scott Wilson, "Fatah Troops Enter Gaza with Israeli Assent", Washington Post, 18 Mayıs 2007.

turuldu. ABD destekli askeri bir darbeden korkan Hamas, Dahlan'a bağlı yapıyı dağıtarak Gazze'nin iç güvenliğini denetimi altına aldı.¹⁹⁶ Bunun askeri bir darbe olmayıp, Filistin'in birliğinin ve ulusal mutabakatın sağlanması önündeki "temel engel" in ortadan kaldırılmasına yönelik "zorunlu bir adım" olduğunu gayet açık bir dille ifade etmesine karşın, Filistin siyasetinde şiddete başvurulmasına karşı çıkan tüm Filistinli gruplar Hamas'ın bu hareketini gayri meşru bir saldırganlık fiili olarak kınadılar.¹⁹⁷ Hamas'ın stratejik hatasını iyi kullanan Abbas olağanüstü hal ilan etti. Ulusal birlik hükümetini feshederek, Amerika'nın desteklediği Salim Fayad'ın başkanlığında teknokratlardan oluşan yeni bir hükümet kurdu. Abbas'a destek olacağı, boykot ve yaptırımları kaldıracağı sözünü veren İsrail ve Batı dünyası, anayasaya aykırı bu eylemi alkışlarla karşıladı. Hamas'ın yalıtılıp tecrit edilmesi, Batı Şeria ile Gazze arasındaki coğrafi ayrılığın, Hamas'ın yönettiği Gazze ile FY'nin yönettiği Batı Şeria arasındaki siyasi bir ayrılığa dönüşmesi riskini arttırdı. –İsrail'in 1991'den beridir gerçekleştirmeye çalıştığı bir sonuç.¹⁹⁸ Böyle bir Fetih-Hamas ikili iktidarı, Filistin'in siyasi bölünmüşlüğüne ve parçalanmışlığını iyice kuvvetlendirmekten başka bir sonuca yol açamazdı.

İster yeniden birlik sağlansın, isterse yeni seçimlerin yapılacağı ilan edilsin, kesin olan bir şey var: Abbas, Filistinlilerin çoğunun arzusu olan bağımsız devlet kurulması ve sömügelikten kurtulma amaçlarını gerçekleştiremeyecek. Öte yandan, Hamas da işgale karşı halkın kitlesel olarak harekete geçmesini sağlayabilecek gibi gözüküyor.¹⁹⁹ Gerçek alternatif hâlâ keşfedilmeyi bekliyor. Halk yaşananları hoşnutsuzca izliyor. Şu anda yaşanan krizden Hamas'ın ve Fetih'in aynı ölçüde sorumlu olduğunu düşünen Filistin halkının İsrail işgaline karşı yeniden harekete geçmesi ve bu örgütlerin izledikleri militer siyasetin üstesinden gelinmesi gerekiyor.²⁰⁰ Filistin'in tek umudu, kolektif bir özörgütlenme.

Duvara karşı yürütülen şiddet içermeyen sivil mücadelenin güçlenmesi, son zamanlardaki olumlu gelişmelerden birisi. Filistinlilerin öncülük ettiği barışçı protestolar, Filistinlilerin yaşamını ve topraklarını koruma mücadelesine

196 Jonathan Steele, "Hamas Acted on a Very Real Fear of a US-sponsored Coup", *The Guardian*, 22 Haziran 2007 ["Fetih ABD destekli darbe yapacaktı", *Radikal* gazetesi, 24 Haziran 2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=224943>].

197 Sürgündeki Hamas lideri Halid Meşal'in 15 Haziran 2007 tarihli basın açıklaması.

198 Akiva Eldar, "Sharon's Dream", *Haaretz*, 20 Haziran 2007 ["Şaron'un Hayali Gerçek Oluyor", *Radikal* gazetesi, 20 Haziran 2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=224575>].

199 Yorumcular, kötüleşen durumun daha aşırılık yanlısı İslami köktendinci akımların Gazze'de etkili olmasına yol açabileceği uyarısında bulunuyorlar. Örneğin, bkz. Gideon Rachman, "Missed Opportunities, Gaza and the Spread of Jihadism", *Financial Times*, 18 Haziran 2007.

200 Filistin Politika ve Araştırma Merkezi'nin bildirdiğine göre, Filistinlilerin yüzde 75'i yeni seçimlerin yapılmasını isterken, "Hamas'ın Gazze'nin denetimini ele geçirmesiyle sonuçlanan hizipler arası kavgada Hamas ile Fetih'in eş derecede suçlu olduğu"nu söyleyenlerin oranı yüzde 59'u buluyor (Avi Issacharoff, *Haaretz*, 21 Haziran 2007).

İsraillilerin ve uluslararası eylemcilerin verdiği desteği arttırıyor: Bilee köyü bu tür yerel direniş kampanyalarının simgesi hâline gelmiş durumda. Köy topraklarının nadiren kurtarılabilesine karşın (bunun önemli bir istisnası Budrus), bu tür ortak siyasi uygulamaların, gerek İsrail halkının ve uluslararası toplumun Filistin davasına verdiği desteğin arttırılması, gerekse Filistin meselesinin haklılığının ve aciliyetinin anlaşılması açısından taşıdığı önemin pek çok kişi farkında.²⁰¹

Kapsamlı bir kurtuluş stratejisinin eksikliği hâlâ hissediliyor. Bu eksikliği ne seçkin milliyetçiliği ne de köktendincilik giderebilmiştir. Ocak 2006 seçimleri, siyasi bir proje olarak direniş sorununu yeniden gündeme taşımıştır. Azmi Bishara'nın ifadesiyle, "işgalciler, ahlaki, maddi, duygusal, siyasi, iktisadi ve toplumsal açılardan savunmak istemedikleri ya da savunamayacakları bir işgalin faturasını ödemeye" nasıl zorlanabilirler.²⁰² Filistin halkının tutarlı ulusal hedefler doğrultusunda hep birlikte seferber olması, hem kısa vadeli görevlerin, hem de uzun vadeli stratejik amaçların açık ve ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi gerekiyor. Gerek Filistin'in içindeki, gerekse dışarıdaki taban güçlerinin demokratik biçimde yeniden canlanması sağlanmadan bu amaçlara ulaşılması mümkün değildir. Filistinlilerin, böylesi bir ulusal-topyekûn seferberliğe en fazla yaklaştıkları an, (Edward Said'in deyişiyle) "çağdaş tarihin en sıradışı sömürgecilik karşıtı ve silahsız toplu ayaklanmalarından birisi" olan birinci İntifada idi.²⁰³ Birinci İntifada'nın devrimci anılarının Filistinlilerin gelecekteki siyasi örgütlenmesini güçlendirmesi sağlanabilirse, İsrail'i, 40 yıllık işgalin bedelini ödemeye ve Filistin halkına karşı yaptığı yanlışları düzeltmeye başlamaya zorlayacak siyasi bir güç yaratılabilir. Yeni bir ilerici siyasi öznenin mutlaka yaratılması gerekiyor. Söz konusu olan, ezilen bir halkın hayatta kalma mücadelesidir.

201 Bu konuda mükemmel bir çalışma için bkz. Reinhart, *The Roadmap to Nowhere*, s. 174-217. "Önümüzdeki aylarda [2004'ün başlarında], İsrail'de faaliyet gösteren işgal karşıtı grupların hemen hemen tamamı Filistinlilerin duvar boyunca yapacakları protestolara katılacaktır" (s. 198). Ta'ayush ve Duvara Karşı Anarşistler, bu gruplar arasında yer alıyorlar.

202 Azmi Bishara, "The Quest for Strategy", *Journal of Palestine Studies*, 32(2), Kış 2003, s. 43.

203 Said, *The Politics of Dispossession*, s. 137.

İSLAMİ ETİK VE GÜNÜMÜZDE TÜRKİYE KAPİTALİZMİNİN RUHU

Yıldız Atasoy

1980'lerin başlarında neoliberalizmi ilk benimseyen ülkelerden birisi de Türkiye idi. Her ne kadar güçlü düzenleyici kurumların ve devlet sanayisinin varlığı özelleştirme sürecini biraz yavaşlattıysa da, ekonominin piyasaya yönelimi, takip eden 20 yıl içerisinde tedricen pekiştirildi. Öte yandan, neoliberal yeniden yapılanma 1980'lerin sonundan itibaren bir dizi önemli krize yol açtı –en son yaşanan 2000-2001 krizinde GSYİH yüzde 9,4 küçüldü. Yükün büyük bir kısmı toplumun savunmasız ve yoksul kesimlerinin, ücretli çalışanların, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin sahiplerinin omuzlarına kaldı. Vasıflı ve iyi eğitilmiş çok sayıda işçi işsiz kalırken, iflas eden küçük şirketlerin sayısı da hızla arttı. Türkiye’de ilk defa esnaflar, küçük dükkân sahipleri ve ticaret erbabı, dükkânlarını kapayıp neoliberal politikalara karşı protestolar düzenleyerek greve gittiler.

Yaşanan ciddi iktisadi krizin ardından, İslami eğilimli Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), toplumun hem zengin hem de mağdur kesimlerinin desteğini alarak iktidara geldi. Ne gariptir ki, AKP, neoliberal iktisat modelini destekliyor olsa da, geniş seçmen tabanı sayesinde neoliberalizmin yarattığı yaygın memnuniyetsizlikten yararlanabilmiştir. AKP, bir yandan yoksulluğu ve aşırı boyutlara ulaşan eşitsizliği azaltacağını vaat ederken, öte yandan da kamu kuruluşlarının özelleştirilmesini, dış ticaretin serbestleştirilmesini, girişimciliği ve özel kesim yatırımlarını destekliyor.

AKP’nin yanı sıra Gülen Cemaati Hareketi (*Fethullahçılar*) gibi İslami gruplar da neoliberalizmin kurumsallaşmasında rol oynamışlardır –özellikle de ekonomide sivil katılımcılığı artırma sloganını kullanarak. Bu, gerek derin sınıfsal ve bölgesel eşitsizliklerin, gerekse Kemalizmle ilgili kültürel sıkıntıların etkilediği çeşitli toplumsal gruplara dayanarak gerçekleştirilmiştir. Bu gruplar, eşitsizliğin maddi koşullarını yaratan küresel piyasa ekonomisinin gelgitlerine (farklı biçimlerde de olsa) tabi durumdadırlar. Türdeş [*homojen*] bir laik kültür dayatarak Anadolu’yu kültürel zenginliklerinden mahrum bıraktığı söylenen

Kemalizm, (Mike Davis'in bambaşka bir bağlamda "eşitsiz donanımına sahip gruplar" dediği) bu grupların kendilerini toplumsal adaletsizliğin kurbanları olarak görmelerini teşvik eder.²⁰⁴ Güçlü bir sol hareketin olmadığı koşullarda, maddi ve kültürel gerilimler arasındaki bağlantılar İslamın cazip bir siyasi proje olmasını sağlayabilir. İslam, hem İstanbul merkezli büyük sanayicilerin lehine sınıfsal bir eğilim gösteren Kemalist kalkınmacılığa; hem de asker-sivil devlet bürokratlarının otoriter ve türdeşleştirici [*homo jenleştirici*] kültür anlayışlarında somutlaşan laikliğe karşı çıkılmasına yardım eder. İslam, Kemalist bürokratların, kültürel olarak "Batı" modernliğine uyum sağlayabileceklerinden kuşkulananarak görünmez kıldığı kesimlere hitap eder.

Anadolu'nun küçük şehirlerindeki kapitalistlerden, İstanbul'da kurulan bazı büyük firmalardan, Anadolu'nun mütevazı ailelerinden gelen iyi eğitim almış Müslüman meslek sahiplerinden, şehirli yoksullarla marjinalleştirilmiş kesimlerden oluşan bu gruplar, devlet içindeki konumlarını değiştirmeyi arzuladılar. Mecburen neoliberal çizgilerde gerçekleşecek bu yeniden konumlanma, aynı zamanda Müslümanlığa atfedilen kültürel farkın ve bölgesel arka planın gereklerini karşılayacak şekilde gerçekleştirilmelidir.²⁰⁵ İktisadi bakımdan ayrıcalıklı olanların, dünya kapitalist ekonomisiyle daha fazla bütünleşmeyi amaçlayan bir politika yönelimini neden destekleyebileceklerini anlamak zor değildir. Sorun, iktisadi açıdan zayıf olanlara baktığımızda ortaya çıkar. Bu grupların "katılım hakkı" talepleri ile neoliberalizmin daha kapsamlı ideolojik çerçevesini birleştiren İslami yönelimin siyasi olarak yeniden anlamlandırılması, burada özellikle büyük bir önem taşımaktadır. Devletin Müslüman geleneklere saygı göstermesi gerektiğine yapılan göndermeler, liberal demokrasinin küreselleşen "hak ve özgürlükler" söylemiyle ilişkilendirilir, bu söylemden güç alır ve bu söylem kullanılarak bulanıklaştırılır.

AKP VE NEOLİBERALİZM

AKP, sınıfları kesen bir koalisyon oluştururken, Blair, Clinton, Schröder'e benzemeye çalışan bir "Üçüncü Yol" partisi görüntüsüne uygun düşecek İslami bir ahlaki tutum benimsemiştir. Bu tutum, neoliberal piyasa ekonomisi ile yurttaşın güçlendirilmesi siyaseti arasındaki bütünleşmenin izleyeceği rotayı ana hatlarıyla ortaya koyar ve bunu yaparken de Türkiye siyasetinin günümüzdeki iki temel meselesini ele alır: Ekonominin neoliberal çizgide yeniden yapılandırılması ve devletin liberal-demokratik çizgilerde dönüştürülmesi. AKP hükümetinin, Türkiye'nin "siyasi kültürü"nde kapsamlı bir değişimi de gerektiren AB üyeliği için neden bu kadar büyük bir çaba gösterdiğinin anlaşılabilmesi

204 Mike Davis, *Late Victorian Holocausts*, Londra: Verso, 2001, s. 20.

205 Bkz. Yıldız Atasoy, "Cosmopolitan Islamists in Turkey: Rethinking the Local in a Global Era", *Studies in Political Economy*, 71/72, 2003/2004, s. 139.

için bu iki noktanın dikkate alınması gerekir. Günümüz Türkiye'sinde yaşanan söylemsel savaşlarda İslami siyasi tutumun hatırı sayılır bir ağırlık kazanması, ancak bu dönüşümler bağlamında kavranabilir.

AKP, Türkiye'de devlet-toplum ilişkilerini yeniden düzenleyeceği vaadi sayesinde mağdur gruplarla dünya pazarlarında rekabet edebilen büyük firmaları bir araya getirebilmiştir. AKP bu koalisyonu kurarken, “evrensel adalet ve insan hakları ilkeleri temelinde toplumla devlet arasındaki ilişkiyi kolaylaştıracak yeni bir toplum sözleşmesi” yapacağını açıkça belirtmiştir.²⁰⁶ AKP'nin *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*'nda da belirtildiği üzere AKP, Türkiye'de temel hak ve özgürlüklerin, “evrensel standartlar” a ve AB'nin yeni üyelerden uymalarını talep ettiği Kopenhag siyasi kriterlerine uygun olacak şekilde yeniden tasarlanması gerektiğini savunuyor. Aslında AKP programı, AB'nin “küreselleşme” ve “demokratikleşme” söylemleriyle büyük bir koşutluk sergiliyor.²⁰⁷

AKP'nin AB normlarına sadakatle bağlı kalması, neoliberal politika yönelimini, Dünya Bankası'nın “beşeri sermaye artışı” anlayışının İslami bir uyarlamasıyla ilişkilendirmesine imkân tanıyan özgül bir siyasi kültür değişimiyle sağlanıyor.²⁰⁸ Bu anlayış, toplumu akılcı tercihler yapan, hür edimcilerin [aktörler] toplamı olarak kavramsallaştırmanın; devletin dayattığı siyasi, kültürel ve idari kısıtlamaların ortadan kaldırılmasının ötesinde bir şeydir. AKP programı, “sürekli ve sürdürülebilir büyümenin önkoşulu olarak ekonominin her alanında geçerli olacak bir etik anlayış geliştirmek amacıyla, dünyanın iktisadi standartlarının ve Avrupa'nın demokratik normsel standartlarının, kültürel değerlerimizle kaynaştırılması” gerektiğini savunur.²⁰⁹ Beşeri sermaye oluşumunu sağlayacak bir strateji olarak görülen İslami ahlak ilkeleri, toplumsal dayanışmanın arttırılmasını sağlamak için otoriter Kemalist geleneğin dönüş-türülmesiyle kaynaştırılır.

Başbakan Erdoğan'a göre, Kopenhag siyasi kriterlerinin uygulanması, “hakiki” denilen Müslümanlık değerlerini; yüceltilerek “evrensellik” mertebesine çıkarılan demokrasi, insan hakları ve bireysel özgürlükler gibi Avrupa'nın liberal ilkeleriyle bütünleştirerek Türkiye'nin iktisadi büyümesini güvence altına alacaktır.²¹⁰

AKP'nin *Güçlü Ekonomiye Geçiş* programı, kalkınmayı yeniden tanımlaya-

206 AK Parti, *Development and Democratization Programme* [Kalkınma ve Demokratikleşme Programı], Ankara, 2002, s. 21.

207 Yıldız Atasoy, “Turkey, Islamism and the European Union: Neo-liberal Market Economy, Democracy and the State”, *Amerikan Sosyoloji Derneği'nin 101. Yıllık Toplantısı'nın konulu oturumunda sunulan makale*, Montreal, 2006.

208 AK Parti, *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*, s. 20-27. Ayrıca bkz. World Bank, *Turkey: Knowledge Economy Assessment Study*, Washington: Private and Financial Sector Unit Europe and Central Asia Region, 2004.

209 AK Parti, *Kalkınma ve Demokratikleşme*, s. 34.

210 Yalçın Akdoğan, *Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa, 2004, s. 13.

rak dünya pazarına katılmakla özdeşleştiren neoliberal bir program taslağıdır. Program, önceki hükümetin IMF ile yaptığı ve 11 milyar dolarlık kredi pake-tine ilaveten 2001'de 8 milyar dolarlık acil yardım kredisinden faydalanmasına olanak veren kriz yönetimi anlaşmasından pek farklı değildir.²¹¹ Programın, "kayıt dışı" (*enformel*) sektörü, Türk toplumunun marjinalleşen ve yoksullaşan kesimlerini mali disiplin altına almayı amaçlayan maddeleri özellikle dikkat çekiciydi. Bu tür politikaları uygulamaya geçireceğini vaat eden AKP hüküme-ti, IMF'den 26 milyar dolar daha aldı.²¹²

AKP'nin açıkça "tüm kurum ve kurallarıyla serbest piyasa ekonomisini destekleyip, devletin ilke olarak her türlü iktisadi faaliyetin dışında olması ge-rektiğini benimseme"si sadece IMF'nin baskısıyla açıklanamaz.²¹³ AKP, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi sürecini hızlandırmıştır (1984'ten bu yana yak-laşık 170 kamu kuruluşu tamamen özelleştirilmiş, devletin 240 karma kuru-luştaki hisseleri elden çıkarılmıştır).²¹⁴ Petrokimya sanayisi ve enerjiyle ilgili diğer sanayilerin yanı sıra telekomünikasyon gibi önemli altyapı sektörlerin-de faaliyet gösteren devlet kuruluşlarının da özelleştirilmiş olmasına karşın, özelleştirmelerden sağlanan gelir oldukça cüzdür (yalnızca 9,5 milyar dolar).²¹⁵ Devlete kaynak sağlamakdan ziyade uluslararası kredi kurumlarının baskısıyla yapılan özelleştirmelerin en önemli sonucu, devletin küçültülüp, düzenleyici işlevinin siyasetten arındırılmasını meşrulaştıracak bir anlayışın kurumsallaş-masını sağlamak olmuştur. Ancak, AKP açısından bakıldığında, IMF'nin des-tekleme (*stand-by*) anlaşmaları ile Dünya Bankası'nın şartlılık ilkeleri uyarınca benimsenen politikalara bağlı kalmanın ötesine geçen bir süreç söz konusudur. 1930'lardan itibaren Türkiye ekonomisinin belkemiğini oluşturan kamu ikti-sadi teşebbüslerinin (KIT'ler) tasfiye edilmesini isteyen AKP'nin kendine özgü gerekçeleri vardır.

TÜRKİYE'DE SERMAYENİN YENİDEN GRUPLAŞMASI

Özel kesim sermayesinin neoliberalizmin yükselişi sırasında nasıl ye-niden gruplaşıp, AKP'nin İslamcı siyasetinde somutlaştığının anlaşılma-sı önemlidir. Bu değişimi kavramanın en iyi yolu, gerek Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) içindeki, gerekse TÜSİAD ile Müstakil

211 Paul Blustein, "Stopping the Bailout Buck Here: O'Neill Taking A Tough Stance on IMF Loans to Countries", The Washington Post Service, 5 Haziran 2001, <http://www.jubileereasearch.org>.

212 Verilerin hesaplanmasında başvuru kaynaklar: IMF, Turkey: Fifth Review and Inflation Con-sultation Under the Stand-By Arrangement, IMF Country Report No. 07/161, Washington: IMF, 2007; BBC News, "IMF Hands Over Turkey Loan", 16 Nisan 2002, <http://news.bbc.co.uk>; Property Frontiers, "Turkey: Economic Overview", <http://www.propertyfrontiers.com>.

213 AK Parti, *Kalkınma ve Demokratikleşme*, s. 33.

214 TÜSİAD, "European Union and Turkey: Main Data", <http://www.tusiad.org>.

215 TOBB, *Ekonomik Rapor 2004*, Aydoğdu Ofset, 2005, s. 87-91.

Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) arasındaki çıkar farklılıklarını ele almak olacaktır. İstanbul bölgesinde yoğunlaşan, laik yönelimli büyük iş dünyasını temsil eden TÜSİAD, AKP hükümetinin izlediği neoliberal politikaları desteklemesine karşın, Kemalist devletle olan güçlü bağlarının etkisiyle AKP'nin İslami-siyasi projesine mesafeli yaklaşmıştır. Öte yandan, genellikle Anadolu'nun daha küçük şehirlerinden gelen, Kemalist devlet aygıtıyla bağları zayıf olan Müslüman iş çevrelerini temsil eden MÜSİAD, AKP'nin sınıfları kesen seçim koalisyonunun çok önemli bir unsurunu oluşturur. Ancak, siyasi İslamı, İstanbul merkezli ve laik yönelimli büyük burjuvazinin karşısında konumlanan, "orta ve küçük ölçekli" ve yeni yeni büyüyen Anadolu sermayesiyle bire bir özdeşleştirmek artık mümkün değildir. 1980'lerin ortalarından itibaren başarılı bir performans göstererek büyük sermayenin saflarına katılan İslami eğilimli gruplar, Anadolu'nun kasaba ve köyleriyle güçlü aile bağlarını muhafaza ederken günümüzde artık İstanbul'a yerleşmişlerdir.²¹⁶ Ancak, tarihsel olarak Anadolu'nun küçük kapitalistlerini marjinalleştiren Kemalist kalkınmacılığın siyasi mirası, İstanbul merkezli büyük kapitalistlerle Anadolu'lu küçük kapitalistler arasındaki farkların yeniden üretilmesinde büyük bir ideolojik etki yapmaktadır. Kültürel "Müslüman öteki" gösterimiyle ilgili olan bu miras, Türk toplumunun izlemesi gereken en iyi yolun hangisi olduğu konusunda iş dünyasında laikler ve İslamcılar arasında tartışmaya yol açmıştır. Bu tartışmada, İslami eğilimli iş dünyası grupları İslami bir toplumsal adalet temasıyla kendi iktisadi başarı hikâyelerini bütünleştirirken, laik eğilimli gruplar ise Kemalist devletin geleceğine endişeyle bakmaktadırlar.

1971'de kurulan TÜSİAD, İstanbul bölgesindeki özel girişimcilerin bir araya geldikleri, en büyük sınai ve ticari sermaye grubudur. Merkezi İstanbul'da olan TÜSİAD'ın Anadolu'da tek şubesi vardır: 2000'de açılan Ankara şubesi.²¹⁷ 2005 itibarıyla Türkiye ekonomisinde üretilen katma değerın yüzde 43,2'si ve Türkiye'nin ihracatının yüzde 38,2'si, TÜSİAD üyesi 458 firma tarafından yapılıyor.²¹⁸ Kuruluşları 1930'larda devletin öncülük ettiği sanayileşme projesine dayanan ve holding yapısına sahip TÜSİAD üyesi firmaların büyük bir kısmı aile şirketi niteliğindedir ve yönetimleri yine ailelerin denetimindedir. Yüksek kademelerde görev yapan devlet bürokratları, sınai firmaların kurulmasına bilfiil katılarak kendilerini özel sanayi burjuvazisine dönüştürmüşlerdir. Türkiye'de sanayileşme, toplumsal değişimi laik bir gelişim çizgisinde yönlendiren milliyetçilikle uzunca bir süre eş anlamlı olmuştur. TÜSİAD'ın

216 Tanıl Bora, "İstanbul of the Conqueror: The 'Alternative Global City' Dreams of Political Islam", Çağlar Keyder (haz.), *İstanbul between the Global and Local* içinde, Londra: Rowman & Littlefield Publishers, 1999, özellikle s. 56 [*İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Metis Yayınları, 2000].

217 Dış ülkelerde iki şubesi vardır: Sırasıyla 1995 ve 1998 yıllarında açılan Brüksel ve Washington şubeleri.

218 Bkz. TÜSİAD kitapçığı, <http://www.tusiad.org>.

devlet bürokratlarıyla güçlü bağlarının yanı sıra devlet desteğine bağımlılığı, bu örgütün laik siyasi yöneliminin anlaşılması açısından önemlidir.

Devletle hâlâ güçlü bağları bulunan TÜSİAD üyesi firmalar devlet desteğine daha kolay ulaşıyorlar; ağır silah mühimmatı, ufak kalibreli ateşli silahlar, askeri taşıtlar ve roket sistemlerinin yanı sıra demir ve çelikten, kimya, otomotiv, kâğıt hamuru ve kâğıt, gıdaya kadar geniş bir yelpazede ordu ile ortak girişimler oluşturuyorlar.²¹⁹ Üyelerinin asker-sivil bürokratlarla yakın bağlarının olması TÜSİAD içinde sık sık sürtüşmelere neden oluyor, çünkü bu yakınlık, ordunun sivil siyasete yaptığı müdahalelere genellikle kayıtsız kalınması eğilimini doğuruyor. 28 Şubat 1997’de ordunun “yumuşak bir darbe” yaparak, demokratik seçimlerin ardından İslami eğilimli Refah Partisi’nin kurduğu koalisyon hükümetini istifa etmeye zorlaması, TÜSİAD’ın eski kuşak üyelerinin önde gelenlerince memnuniyetle karşılandı. Tanınmış birçok İslami eğilimli işadamı tutuklandı, İslami eğilimli 100 şirket kara listeye alındı ve laik devletin aleyhine “köktendinci” faaliyetler yürüttükleri şüphesiyle ordu ihalelerine katılmaları engellendi.²²⁰ TÜSİAD’ın devletle daha zayıf bağları olan genç kuşak üyeleri ise ordunun müdahalesinin demokrasiye zarar verdiğini düşünüyorlardı. İslami eğilimli iş çevrelerine isnat edilen suçlamalar asla kanıtlanamasa da, ordunun bu hareketi İslami kapitalistlerin rekabetçi ortamda güçlenmelerini yavaşlattı. Piyasa güdümlü politikalara güçlü destek veren TÜSİAD içerisinde yaşanan iç bölünmeler, örgütün, ekonominin siyasetten arındırılmış biçimde düzenlenmesini ve devletin daha demokratik standartlara tabi olmasını amaçlayan girişimleri desteklemesine engel oldu.²²¹

TÜSİAD’ın 1970’lerde ilgilendiği temel konu, savaş sonrası dönemde izlenen ithal ikameci modelden vazgeçilerek bunun yerine ihracata yönelik sanayileşme modelinin benimsenmesini sağlamaktı. Türkiye’nin iktisadi sorunlarının gerisinde aşırı devlet düzenlemelerinin yattığını defalarca dile getiren TÜSİAD, 1980’lere gelindiğinde, (her ne kadar ihracata yönelik küçük şirketlerin hızla büyümesinin doğurduğu güçlüklerin etkisiyle biraz tereddütlü bir şekilde de olsa) özelleştirmelerin ve artan eşitsizliğin yarattığı mesruiyet sorunlarına fazla aldırış etmeksizin, piyasa eksenli yapısal reformların pekiştirilmesi için çaba gösterdi. 1990’lardan itibaren, daha genç kuşak iş çevrelerinin etkisini ve TÜSİAD’ın Türkiye’nin (uluslararası disiplini sağlayacak bir kurum olarak gördüğü) AB’ye üye olmasını örgüt olarak desteklemesini yansıtacak şe-

219 1961’de Ordu Yardımlaşma Kurumu olarak kurulan OYAK holding şirketinin web sitesine bakınız, <http://www.oyak.com.tr>. Ayrıca bkz. Hülya Araç, “International Market Research Reports: A Guide to Commercial Military Sales and Contracting”, Industry Canada, 30 Ocak 2004, s. 7, <http://strategis.ic.gc.ca>.

220 Ji-Hyang Jang, “Taming Political Islamists by Islamic Capital: The Passions and the Interests in Turkish Islamic Society”, Doktora tezi, University of Texas at Austin, 2005, s. 203.

221 Ayşe Buğra, “Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations”, *International Journal of Middle East Studies*, 30(4), 1998.

kilde, Kopenhag siyasi kriterlerinde ayrıntılarıyla açıklanan demokratikleşme reformu gereksinimlerini (hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı gösterilmesi ve azınlık haklarının tanınması) desteklemiştir. Dolayısıyla TÜSİAD, eski kuşak TÜSİAD firmalarının sıkı sıkıya ilişkili olduğu Kemalist devletin engelleyici toplumsal, kültürel ve hukuki düzenlemeleriyle bağlarını koparmış gibi gözükmektedir.²²²

AKP'nin *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*'nı büyük ölçüde desteklemesine karşın, devletle olan tarihsel bağlantıları TÜSİAD'ın bugüne kadar AKP'nin sınıfları kesen ittifakının dışında kalmasına neden olmuştur. Öte yandan, belirgin bir İslami siyasi yönelime sahip olan MÜSİAD bu ittifakın tam merkezinde yer almaktadır. MÜSİAD'ın 10 üyesi AKP'nin kurucuları arasındadır, 20 üyesi de 2002 seçimlerinde AKP'den milletvekili seçilmiştir.²²³ MÜSİAD, İstanbul merkezli büyük şirketlere ayrıcalıklar tanıyan Kemalist kültürel hiyerarşiyi reddetmektedir. MÜSİAD üyesi önemli şirketlerin birçoğunun yaptıkları işlerde İslami sembollere göndermelerde bulunmaktan sakınmasına karşın, MÜSİAD kendisini, bu hiyerarşi içerisinde marjinalleştirilmiş olanların ait olduğu siyasi bir kategori saydığı "Müslümanlığın" savunucusu olarak göstermektedir. MÜSİAD, "Anadolu kaplanları" denilen bir grup genç işadamları tarafından 1990'da kurulmuştur. Genellikle mütevazı Müslüman ailelerden gelen bu işadamlarının arasında, Anadolu'nun kırsal kesimlerinden büyük şehirlere göç ederek *gecekond* mahallelerinde yaşamlarını sürdüren ailelerin çocukları da bulunmaktadır.²²⁴ Günümüzde 4.000'den fazla firma MÜSİAD'a üyedir ve bunların çoğu ihracata yönelik üretim yapan, 50 kişiden daha az işçi çalıştıran küçük ve orta büyüklükte işletmelerdir. Üyelerinin yüzde 80'inin 1980'den önce kurulmuş firmalardan oluştuğu TÜSİAD'ın aksine, MÜSİAD üyesi şirketlerin yüzde 70'i 1980'den sonra kurulmuştur.²²⁵ Yine TÜSİAD'ın aksine MÜSİAD'ın Anadolu'nun dört bir yanında şubeleri bulunmaktadır. Bu şirketlerin yoğunlaştığı geleneksel sektörler, tekstil ürünleri, hazır giyim, deri ve halı, inşaat, yapı malzemeleri, gıda işleme ve nakliye gibi emek yoğun sektörlerden oluşmaktadır. 1990'ların ortalarından itibaren büyük çaplı bak-kaliye perakendeciliği, mobilya, bilgisayar ve elektronik ürünleri, bankacılık ve medya sektörlerinde de etkinliklerini giderek arttırmışlardır. 523 üyeyle İstanbul yoğunlaşmanın en yüksek olduğu bölgedir, ancak üyelerinin çoğu Anadolu'nun daha küçük şehirlerine dağılmış durumdadır. MÜSİAD, Türkiye

222 TÜSİAD, "Press Release: Turkish Business Commits to Playing Key Role in EU Accession Talks Focusing on Democracy, Economy, Society and Technology", Brüksel, 8 Kasım 2005, <http://www.tusiad.org>. TÜSİAD, 1997 ile 2001 yılları arasında Türkiye'de demokratikleşme konusunda en az üç rapor yayımlamıştır.

223 Ji-Hyang Jang, "Taming Political Islamists", s. 227-28.

224 Wendy Kristiansen, "No Delight for Turkey: New Faces of Islam", *Le Monde Diplomatique*, Temmuz 1997.

225 Ji-Hyang Jang, "Taming Political Islamists", s. 214, 217.

GSYİH'sinin yüzde 10'unu temsil etmektedir (TÜSİAD'ın payı ise yüzde 40'tır), ancak gücünün asıl kaynağı ihracatta sahip olduğu rekabet gücünden kaynaklanmaktadır.²²⁶ Türkiye'nin AB'ye üyeliğini destekleyen MÜSİAD, aynı zamanda Müslüman ülkelerle ve Orta Asya ülkeleriyle ticari ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini de belirtir. MÜSİAD, İslam Konferansı Örgütü kapsamında düzenlenen yıllık ticaret fuarlarının yanı sıra Uluslararası İş Forumu (UİF) ile Müslüman Âlemi Dünya Ekonomi Forumu'nu da düzenlemektedir. Ana amacı, refahın yaratılmasında İslami etik değerlerden faydalanmak ve Müslüman ülkeler arasında küresel bir iş ağının geliştirilmesini desteklemek olan UİF'nin merkezi MÜSİAD'dır.

MÜSİAD, siyasette ve ekonomide devletin gücünü azaltmayı amaçlayan bir sivil toplum kuruluşu olduğunu belirtir. MÜSİAD'ın 2000 yılı Nisan ayında yayımladığı *Anayasa Reformu ve Yönetimin Demokratikleştirilmesi* raporunda bu amaç tekrar tekrar vurgulanır.²²⁷ AKP'nin *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*'nda olduğu gibi (ve AB'nin demokratikleşme söylemiyle uyumlu bir şekilde), MÜSİAD raporunda da Kopenhag siyasi kriterlerinin ivedilikle hayata geçirilmesi ve ordunun siyasi gücünün azaltılması talepleri dile getirilir.²²⁸ Hükümetin izlediği ve küçük kapitalistlerin aleyhine olduğu düşünülen mali disiplin politikasına eleştiriler getirmesine karşın, İslami finans kuruluşlarının hâkim bankacılık kesimiyle bütünleşmesini sağlayan ve devletin ekonomiye müdahalesini azaltan IMF politikalarının uygulanması konusunda hükümetin sergilediği kararlı tutumu destekler.²²⁹

Devletle bağları zayıf olan ve yeni yeni gelişen Anadolu burjuvazisini temsil ettiği düşünüldüğünde, MÜSİAD'ın IMF politikalarını destekleyip Dünya Bankası'nın "beşeri sermaye artışı" düşüncesinin (bu bağlamda da vurgunun devlet kurumlarından uzaklaşarak bireyin özerkliğine kaymasının ve beşeri iktisadi akılçılığa öncelik verilmesinin) şevkle savunuculuğunu üstlenmesi pek de şaşırtıcı olmaz.²³⁰ Bu politikaların, Anadolu'nun alt ve orta sınıfları arasında girişimcilik ruhunun gelişmesinin zorunlu bir önkoşulu olduğu düşüncesine dayanan MÜSİAD'ın bu savunusu, bireylerin potansiyellerini gerçekleştirip yeteneklerinden tam anlamıyla yararlanabilmeleri için İslami etiğin de bireyin önceliğini vurguladığı anlayışıyla desteklenir. MÜSİAD, bu öncelikle, İslam uyarınca insanların siyasi ve idari kısıtlamalardan azade olmalarının gerektiği inancı arasında bağlantı kurar. MÜSİAD'ın bir metninde ifade edildiği gibi:

226 Rafi-uddin Shikoh, "Turkish Business Association Drives Strong Muslim World Ties", Dinar Standard, 29 Nisan 2006, <http://www.dinarstandard.com>.

227 MÜSİAD, *Anayasa Reformu ve Yönetimin Demokratikleştirilmesi*, İstanbul, 2000.

228 A.g.e., s. 7-32.

229 Bkz. Martha Starr ve Rasim Yılmaz, "Bank Runs in Emerging-Market Economies: Evidence from Turkey's Special Finance Houses", American University, İktisat Bölümü Çalışma Metni Dizisi, No. 2006-08, Mayıs 2006, s. 5, <http://www.american.edu/cas/econ>.

230 Dünya Bankası, *Turkey: Knowledge Economy Assessment Study*.

“Allah’ın dini vecibelerini yerine getirecek akla, zekâyâ ve özgürlüğe sahip bireylere ihtiyacı vardır”.²³¹

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında devletin ekonomide ağırlıklı bir rol üstlenip, tercihini şehirleşme, sanayileşme ve Batılılaşma lehine kullanmasının, bölgesel burjuvazide, kültürel meseleler etrafında biçimlenen bir küskünlük siyasetine neden olduğu ifade edilir. Müslüman inançları ve Anadolu’nun kırsal kesimine dayanan aile yapıları nedeniyle hor görüldüklerine, hükümet bürokratlarının ayrımcı davranışlarına maruz kaldıklarına inanan MÜSİAD üyeleri, Kemalist devlet yapısına katılabilmeyen kültürel önkoşulları olan laik, şehirli ve modern niteliklerine sahip olmayan, geri kalmış bir kesim olarak görüldüklerini düşünürler. Buna tepki olarak, İslami iş etiğini benimseyerek, hem kendileri hem de çocukları adına iktisadi başarı sağlamayı amaçlarlar. Eski İstanbul burjuvazisi Kemalist “devlet fikri”ni kucaklarken, baskıcı bir bürokrasi olarak gördüğü Kemalist devlete kızgın olan Anadolu burjuvazisi, kültürel bakımdan sermayenin ayrı bir kesimi olarak mevcut kamusal alanın kapsayıcılığını sorgulama konusu hâline getirir.

MÜSİAD, refah yaratma stratejilerini, birey düzeyinde kullanılan eğitim ve disiplin tekniklerine dayandırır. Böylece, “beşeri sermaye artışı”nı benimsemesiyle tutarlı bir İslami iş etiğini, yüksek düzeyde teknik eğitim alma gereksinimiyle harmanlar. Devletçe finanse edilen kamu üniversitelerinde aldıkları nitelikli yüksek eğitim sayesinde toplumun üst katmanlarına terfi etmiş olmalarına karşın, MÜSİAD üyeleri dini eğitimlerini genellikle doğdukları yerlerdeki özel Kuran kurslarında ya da ailelerinden almışlardır. Disiplinli ve sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmek amacıyla İslami etiği benimseyerek, “güçlü manevi ve etik değerlerle modern teknolojiyi birleştiren” bir sermaye birikimi oluşturmayı amaçlarlar.²³² MÜSİAD, Muhammed Peygambere atfedilen “fakirlik neredeyse kâfirliğe sebep olur” ve “Allah kazananı sever” sözlerini sıklıkla kullanır.²³³

TÜSİAD üyelerinin aksine devletin ekonomiye müdahalelerinin MÜSİAD firmalarına hemen hiçbir yararı olmamıştır. Bu nedenle, neoliberal iktisadi reformları güçlü bir şekilde desteklerler ve İslami varlık oluşturma stratejisi pek çoğunun uluslararası rekabet gücü kazanmasına yardım etmiş gibi gözükmektedir. MÜSİAD üyesi firmaların başlıca yatırım sermayesi kaynakları, dindar Müslümanların altın mücevherat olarak biriktirdikleri “gizli servetleri” ve Avrupa’da çalışan Türk işçilerinden sağlanan döviz akışıdır. İşçi dövizleri, ya pay sahipliği yatırımları aracılığıyla ya da (genellikle dini cemaatlerin gayri

231 Sennur Özdemir, *MÜSİAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, s. 162.

232 A.g.e., s. 73.

233 Bu fikirler, MÜSİAD’ın *Homo-İslamicus* (1993-97) gibi süreli yayınlarında, Araştırma Raporları dizisi olan *Çerçeve*’de, *Basında MÜSİAD* adlı haber bülteninde ve İnternet tabanlı *Bilgi Bankası*’nda dile getirilmektedir.

resmî kanalları kullanılarak) ülkeye bavullarla getirilen nakit paralar olarak toplanır.²³⁴ Yurtdışında çalışan Türk işçilerinin tasarruflarını, ana sermaye hisselerine yapılan yatırımlar ya da nakit bağışlar biçiminde ülkeye göndermeleri sayesinde büyüyen holding şirketleri arasında Kombassan Holding, YİMPAŞ, Büyük Anadolu Holding, Sayha ve İttifak ilk akla gelenlerdir.

60 fabrikası ve 100 firması olan Kombassan Holding, Konya'da öğretmenlik yapan Haşim Bayram tarafından 1988'de kuruldu. Yurtdışındaki Türk işçilerinden aldığı paralarla hızla büyüyen şirkette halihazırda 30.000'den fazla kişi çalışıyor. Her ne kadar Haşim Bayram bağlantılarını ya da aldığı para miktarını açıklamasa da, şirket hissedarları arasındaki en büyük grubun Avrupa'da çalışan Türk işçileri olduğunu belirtmiştir.²³⁵ Ayrıca, İslami eğilimli bir örgüt olduğu bilinen Avrupa Milli Görüş Teşkilatı'nın camilerde göçmenlerden nakit bağış toplayıp, bu paraları özel kuryeler aracılığıyla İslami şirketlere gönderdiği gayet iyi bilinmektedir. Kombassan, YİMPAŞ ve Ülker Grubu gibi holding şirketleri, 1990'ların ortalarından itibaren Almanya, Hollanda ve Danimarka'da ortak girişimler kurmaya başlamışlardır. Türk ordusu ve Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), bu şirketleri, dini cemaatler aracılığıyla kayıt dışı kaynaklardan büyük miktarlarda yatırım fonları toplamakla suçlamıştır. 28 Şubat 1997 "yumuşak darbesi"nin ardından Kombassan ve YİMPAŞ şirketlerinin hesapları incelenmiş, ancak iddiaları destekleyecek herhangi bir kanıt bulunamamıştır.²³⁶

Türkiye'de şu anda faaliyet gösteren faizsiz banka sayısı beştir. Bunlardan ikisi Suudi ve Kuveyt sermayesiyle 1980'lerde kurulan ortak girişimlerdir. Diğer üçü ise Türk Müslümanlar tarafından 1990'larda kurulmuştur: 1991'de İstiklal Grubu tarafından kurulan Anadolu Finans Kurumu; 1995'te İhlas Holding ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından kurulan İhlas Finans Kurumu (2001'de iflas etmiştir); 1996'da Fethullah Gülen cemaatince kurulan Asya Finans Kurumu. Family Finans adlı bir başka İslami banka da Ülker grubu tarafından 2001'de kurulmuştur.²³⁷ İhlas hariç olmak üzere, saydığımız bu İslami Bankalar, Türk bankacılık sistemi toplam mevduatlarının yaklaşık yüzde 4'ünü ellerinde bulunduruyorlar. Bu mevduatların yüzde 85-90 kadarı, tasarruflar karşılığında resmî olarak faiz ödenmeksizin gelir sağlayan kâr-zarar ortaklığı hesapları bi-

234 Ömer Demir, Mustafa Acar ve Metin Toprak, "Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges", *Middle Eastern Studies*, 40(6), Kasım 2004, s. 184. Yılda 4 milyar dolar kadar işçi dövizinin de Merkez Bankası'na gittiği tahmin edilmektedir.

235 Gülay Dinçel, "Konya'nın Kombassan'ı ve Haşim Bayram'ın Yükselişi", Oya Baydar ve Gülay Dinçel (haz.), *75 Yılda Çarkları Döndürenler* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı, 1999, s. 162.

236 Ji-Hyang Jang, "Taming Political Islamists", s. 212-13.

237 1998'de Kombassan Holding'in satın aldığı Türk-Suudi ortak girişimi olan Faysal Finans Kurumu, 2001'de Amerikan İslami Finans Kurumu olan LARIBA'nın mali desteğiyle Ülker Grubu tarafından satın alınmıştır. Faysal Finans böylece Family Finans adını almıştır.

çiminde tutuluyor.²³⁸ Dini cemaatlerin kayıt dışı finansal ilişkileriyle birlikte düşünüldüğünde bu bankalar, gerek Türkiye’de gerekse Avrupa’da yaşayan Müslümanların “gizli servet”lerinin İslami finasta kullanılmak üzere harekete geçirilmesinde önemli bir rol üstleniyorlar.

Yeni yeni zenginleşen orta ve küçük büyüklükteki firmaların, kayıt dışı emek kullanan sektörlerde oldukça başarılı olmaları dikkat çekicidir. ILO’nun²³⁹ 2002 tarihli *Decent Work and the Informal Employment* raporunda “kayıt dışı ekonomi”, kayıt dışı işyerlerindeki ücretli istihdamın yanı sıra çalışma ve sosyal güvenlik mevzuatına tabi olmayan ücretli çalışmayı da kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır.²⁴⁰ Kayıt dışı istihdamın Türkiye’de toplam istihdamın yaklaşık yarısını ve şehirlerdeki istihdamın üçte birinden fazlasını oluşturduğu tahmin edilmektedir (bu oran AB-15 ve AB-25 için sırasıyla yüzde 5 ve 11-15 düzeyindedir).²⁴¹

Birçok MÜSİAD üyesi şirket, üretimin emek yoğun olduğu, dış pazara yönelik tekstil ve giyim eşyaları üretiminde uzmanlaşmıştır. Bu şirketlerin, ahlaki değerlerle ödevlere dayanan “karşılıklı toplumsal sorumluluk” düşüncesiyle ifade edilen çalışma ilişkileri anlayışı, kayıt dışı ücretli istihdamı kabul edilebilir bir toplumsal olgu hâline getirmektedir.²⁴² Bu anlayışa göre, ücretli çalışanlar toplumsal bir sınıfın üyeleri olarak değil, karşılıklı güvene ve saygıya dayanan ortak toplumsal iyiye ulaşılması için hizmetlerini sunan aile üyeleri olarak görülmektedir.²⁴³ TÜSİAD, bu gibi gayri resmî sermaye hareketlerinin

238 Ji-Hyang Jang, “Taming Political Islamists”, s. 146-47, 165. Ayrıca bkz. Ayşe Yüce, “Islamic Financial Houses in Turkey”, *Journal of the Academy of Business and Economics*, Ocak 2003, s. 4.

239 Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) –çev.

240 ILO, *International Labour Conference 90th Session 2002, Report VI: Decent Work and Informal Economy*, Cenevre: ILO, 2002, s. 5-9.

241 ILO, Sosyal Diyalog Yoluyla Kayıt Dışı İstihdam Sorununa Çözüm Bulunması, 2005-2007 EU-ILO Projesi Nihai Raporu, Ocak 2007, s. 31, 10-11, <http://www.ilo.org>; ve Dünya Bankası, Turkey: Country Economic Memorandum: Promoting Sustained Growth and Convergence with the European Union, Report No. 33549-TR, Washington: World Bank Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, 2006, s. 137.

242 Engin Yıldırım, “‘Labor Pains or Achilles’ Heel: The Justice and Development Party and Labor in Turkey”, Hakan Yavuz (haz.), *The Emergence of New Turkey* içinde, Utah: University of Utah Press, 2006, s. 236.

243 Somut verilerin yokluğunda, Denizli bölgesinde evde çalışarak havlu üreten kadın sanayi işçileri örneğinden bahsedebiliriz. Sektör genelinde kayıt dışı istihdamın toplam istihdama oranı yüzde 50,2’dir. Küresel pazara üretim yapan firmalar, şehirdeki havlu firmalarının yaklaşık yüzde 70’ini oluşturmaktadır. Aralarında bekârların yanı sıra evli ve çocuk sahibi olanların da bulunduğu bu kadınlar bir saatte yaklaşık 2 dolar kazanmaktadırlar. Türk havlu üreticileri, genellikle evlerdeki el tezgâhlarında dokunan, eşsiz güzellikte geleneksel nakış motifleriyle işlenmiş, saf pamuk ya da keten havlularla ün kazanmışlardır. Bu ün sayesinde Denizli bölgesinde 1,5 milyar dolarlık ihracat yapılmaktadır. Bu kadınlar, yaptıkları ücretli işi, genellikle erkek bir akrabaları ya da komşuları olan taşerona “yardımcı olma” konusu olarak görüyorlar. Bkz. Yıldız Atasoy, “Explaining Local-Global Nexus: Muslim Politics in Turkey”, Yıldız Atasoy ve William K. Carroll (haz.), *Global Shaping and Its Alternatives* içinde, Aurora: Garamond Press, 2003, s. 74-75.

ve işçi istihdamının yasadışı olduğunu söylemektedir.²⁴⁴ MÜSİAD açısından bakıldığında, “gizli servet”in, işçi dövizlerinin ve kayıt dışı emeğin özel sermaye birikimi sürecine dâhil edilmesi, İslami itimat ağlarının dinamik bir piyasa ekonomisiyle bütünleşmesini kolaylaştırmaktadır –bunun, devleti işin içine katmaksızın yapılması ilave bir fayda sayılmaktadır.

İSLAMİ İTİMAT AĞLARI

Yukarıda bahsettiğimiz Gülen Cemaati Hareketi (*Fethullahçılar*), 1970’lerde ortaya çıkmış önemli kitlesel sivil toplum hareketlerinden biridir. Devlet okullarında imam olmak üzere İslami eğitim alan ve Anadolu’lu bir Kürt İslam aydını olan Said Nursi’nin öğretilerinin takipçisi olan Fethullah Gülen’in adıyla anılır. Nursi (1876-1960), Kuran’ın doğanın düzen ve uyum yasalarıyla ilgili bilimsel bilgiler içerdiğini, dolayısıyla İslamın bilim ve ilerleme fikirleriyle uyumlu olduğunu göstermek amacıyla Kuran’ı yeniden yorumlamıştı.²⁴⁵ İslami değerlerle bilimsel bilgiyi harmanlayarak, İslama özgü bir modernlik anlayışının yaratılabileceği şeklindeki *Fethullahçı* inanç, Said Nursi’nin bu yorumlarına dayanmaktadır.

Fethullahçılar, Hindistan-Pakistan alt kıtasında doğan Tebliğ cemaati geleneğinin izinden giderek *davet* (dine davet) faaliyetleri yürütürler.²⁴⁶ Faaliyetlerini genellikle *hizmet* (özverili çalışma) olarak adlandırırlar; esas gayeleri insanın ahlaki olarak kendisini yenilemesidir. *Fethullahçıların* başarısı, yöntemlerinin basit, doğrudan ve kişisel olmasından kaynaklanmaktadır. Resmi üyelik gerektirmediği gibi yandaşlarından İslamı günlük hayatlarında uygulamalarını da talep etmez. Bunun yerine insanlar, dini öğrenimi ve ibadetle ilgili faaliyetleri küçük ve cemaat merkezli gruplarda yerine getirirler. Cemaat mensupları, Kuran tefsirlerini (*Risale-i Nur*) ve Fethullah Gülen’in kitaplarını okuyup tartışmak üzere düzenli olarak toplanırlar. Bu gruplar, kişiler arasında güçlü ilişkiler kurulmasını sağlayarak, insanın kendi kendini sorgulamasını ve dini disiplin anlamında duygusal bağlılığın gelişip güçlenmesini sağlarlar.

Fethullahçıların Kemalizm konusunda siyasi olmayan [*apolitik*] bir duruş benimsemiş olmaları, hareketin, hükümetle fazla muhatap olmak zorunda kalmadan büyümesine yardımcı olmuştur. *Fethullahçıların* uygulamalarında, Ziya Gökalp’in etkisini ve dinin toplumdaki rolüne dair fikirlerini yansıtan Kemalist toplumsal dayanışma anlayışıyla bir ölçüde benzerlik taşıdığına dik-

244 TÜSİAD, *Optimal State: Towards a New State Model for the 21st Century*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları, 1995.

245 Said Nursi’nin yazıları, Kuran’ın altı ciltlik bir tefsiri olarak bir araya getirilmiştir: *Risale-i Nur*, Kazan: Kul’turno-obrazovatel’ny fond “Nuru-Badi”, 2001.

246 Mümtaz Ahmad, “Islamic Fundamentalism in South Asia: The Jamaat-i Islami and the Tablighi Jamaat”, Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (haz.), *Fundamentalisms Observed* içinde, Chicago: University of Chicago Press, 1991, s. 510-23.

kat edilmelidir.²⁴⁷ Kemalizmde devlet, dini bilginin üretimi ve yayılması dâhil olmak üzere milli kültürün yönetiminden sorumludur. Bu mirası devralan *Fethullahçılar*, kendi kendini geliştirmeyi savunan bir din olan İslamın, milli toplumun manevi gücüne katkıda bulunduğunu dile getirirler.

Gülen'e göre İslam, hukukun üstünlüğünü destekler ve toplumun herhangi bir kesiminin baskı altına alınmasına karşı çıkar. Ona göre İslam, ne toplumun yeniden şekillendirilmesini sağlayacak bütüncül bir ideoloji ne de değişmez bir devlet biçiminin ayrıntılı bir planını sunar: "Kuran, kâinat kitabının tercümesidir, kâinatın ... tefsiridir. Kuran'ı siyaset kuramlarına ya da devlet biçimlerine indirgemek", İslamın ruhuna karşı "büyük bir saygısızlıktır".²⁴⁸ Gülen'e göre İslam, demokrasiyi tamamlayıcı bir dindir; hükümet türünün ve biçiminin belirlenmesi, yaşadıkları zamanı ve koşulları göz önüne alarak davranacak insanların tercihine bırakılmalıdır.

Esas olarak kişisel ahlaki yenilenmeyle ilgilenen *Fethullahçı* hareketin iki temel hedefi vardır: İlki, kişinin düşüncesini, İslamın fikir, ahlaki değer ve normatif standartlarına uygun olacak biçimde yeniden oluşturmak; ikincisi, kişiselleşmiş dini inancı, kişisel davranışın kamusal alandaki dönüşümüyle ilişkilendirmek. *Fethullahçılar*, bu hedefleri belirlerken İslamın bir dinden daha öte bir şey olduğu inancından hareket ederler. Aslında bir "kişisel gelişim medeniyeti" olan İslam, bireylerin daha iyi olmasıyla ve devletin toplumsal sorumluluk sahibi yurttaşlarıyla ilgilidir.²⁴⁹ İslam, manevi ve maddi dünyaları bütünleştirecek nitelikli bir eğitim sayesinde edinilecek bir dindarlığı savunur, ancak dini davranışların açıkça sergilenmesini beklemez. Asıl önemli olan, kişinin çilecilik [*zühdiyet*], dindarlık, şefkat ve samimiyet konularında kendisini eğitmesidir.²⁵⁰

Fethullahçılar, ekonomiden uzak durulmasını savunmadıkları gibi, aksine sivil toplumun ekonomiye katılmasını kuvvetlendirecek biçimde nefsin disiplin altına alınması gerektiğine inanırlar. Böyle bir özdisiplinin, beden ve duyguların denetim altına alınmasına yardımcı olabilecek bazı değerleri harekete geçireceğine inanırlar. Bu amaç doğrultusunda *Fethullahçılar*, *nur evleri* diye bilinen 20.000'e yakın mikro cemaatten oluşan bir ağ kurmuşlardır. İlk defa 1968'de İzmir'de açılan *nur evleri*, çoğunlukla üniversite öğrencilerine

247 Etkili bir Osmanlı-Türk sosyologu olan Ziya Gökalp (Emile Durkheim'in çalışmalarını Türkçeye çevirmiştir), devletin denetimi altında olduğu süreç İslamın toplumsal uyumun sağlanmasında işlevsel olabileceği şeklindeki Kemalist anlayışın ortaya çıkmasına katkısı olmuştur. Bkz. İhsan Yılmaz, "State, Law, Civil Society and Islam in Contemporary Turkey", *Muslim World, Special Issue: Islam in Contemporary Turkey*, 95(3), 2005.

248 Fethullah Gülen, *The Statue of Our Souls: Revival in Islamic Thought and Activism*, Somerset: The Light, 2005, s. 456 [*Ruhumuzun Heykelini Dikerken*, Nil Yayınları, 2002].

249 Turgay Şirin, *Kişisel Gelişim Medeniyeti: İslam Medeniyetinin Kişisel Gelişim Dinamikleri*, İstanbul: Armoni, 2005.

250 Gülen, *The Statue of Our Souls*, s. 452.

kiralanan apartman dairelerinden oluşur.²⁵¹ Kişinin kendisini geliştirmesini sağlayacak dini inançları ve ahlaki değerleri pekiştirdikleri, *Fethullahçılar* arasındaki dayanışmayı güçlendirdikleri düşünüldüğünde, bu evler bir tür okul olma işlevi de görürler.

Ayrıca *Fethullahçılar*, ilk ve orta dereceli okullar, üniversiteye hazırlık dersaneleri ve üniversiteler kurmuşlardır. Bunlar, şahıslar tarafından işletilip idare edilirler.²⁵² Laik eğitim müfredatının takip edildiği bu okullarda dini eğitim değil, bilim ve teknoloji eğitimi verilmekte ve sonuçta ortaya çıkan bilginin iktisadi kalkınmaya uygulanmasına ağırlık verilmektedir. Gençler, nasıl anlamlı bir hayat kurabileceklerini *tebliğ* (sözler ya da talimatlar) değil *temsîl* (misal) yoluyla öğrenirler. Bu kurumlar, iş çevrelerinin hayırsever destekleriyle finanse edilmektedir.

Fethullahçılar, Türkiye'nin en hızlı büyüyen sermaye gruplarından biridir: Cemaatle bağlantılı 500'e yakın firmanın çoğu oldukça kârlı girişimlerdir ve piyasa ekonomisine tamamen eklemlenmişlerdir. Eğitsel *hizmet* vasıtasıyla aşılana etik disiplin, *Fethullahçıların* refah yaratıcı faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Aslında *Fethullahçıların* dünya görüşü, Adam Smith'in kişisel çıkarlar peşinden koşmanın ahlak tarafından sınırlanması gerektiği görüşünü anımsatır.²⁵³ *Fethullahçılara* göre kişinin ticaretten uzak durması gerekmez, ancak ticareti etik değerlerle uyum içinde icra etmelidir.

Gülen'e göre din aşkıyla hareket edenler, "... bilgi ve zekâlarını memnuniyetle insanlığın hizmetine sunar"ken, "insan kimliğinin gizemlerinin anahtarı" olan kişisel özgürlüğe daima saygı gösterirler.²⁵⁴ Gülen'in İslamı, yurttaşların kamusal alana katılımını arttıracak bir kişisel erdemlilik ve sorumluluk kültürü şekillendirmeye çalışır. Gülen'in yaklaşımının en önemli unsuru, İslami siyasi düşüncüyü, Batı'nın liberal düşüncesinde tanımlandığı şekliyle algılanan demokrasi, adalet ve kişisel özgürlük normlarıyla sıkı sıkıya ilişkilendirerek bütünleştirmesidir.

251 Latif Erdoğan, *Fethullah Gülen Hocaefendi: Küçük Dünyam*, İstanbul: Ad Yayıncılık, 1998, s. 114.

252 *Fethullahçı* okulların ve bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayısı hakkında kamuya açık kesin veriler bulunmamaktadır. 150'si Türkiye dışında olmak üzere toplam 500 kadar eğitim kurumu olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, *Fethullahçıların* Türkiye'de 7 üniversiteleri olduğu bilinmektedir. Bkz. Bayram Balcı, *Orta Asya'da İslam Misyonerleri: Fethullah Gülen Okulları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 191.

253 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, New York: Oxford University Press, 1976.

254 Bkz. Fethullah Gülen, "An Ideal Society", 17 Eylül 2001, s. 2 ve "What We Expect from the Righteous Generation", 31 Mayıs 2002, s. 4; Ayrıca bkz. Fethullah Gülen, "Humanity, Science, and Globalization", 1 Ocak 2003, <http://en.fgulen.com>.

İSLAMİ YÖNELİMİN SINIFSAK BELİRSİZLİKLERİ

Neoliberalizmin mağdur ettiğı bunca kişi neden Gülen İslamcılığını destekliyor, neden AKP'nin sınıfları kesen koalisyonuna tahammül ediyor? 2000'lerin başında yaşanan krizin ardından ekonominin hızla büyümesi bu sorunun bir ölçüde yanıtı olabilir (büyüme hızı 2004'te yüzde 9,9'a ulaşmıştı).²⁵⁵ *Financial Times* gazetesi, ekonominin 2006'da yüzde 6,1 gibi yüksek bir oranla büyümesinden övgü dolu sözcüklerle bahsediyordu: "Toplamda yüzde 40'lık bir iktisadi büyümenin gerçekleştiğı son beş yıl, 1970'lerden bu yana kesintisiz büyümenin gözlemlendiğı en uzun ve en istikrarlı dönem oldu".²⁵⁶ Ayrıca, AKP hükümetinin izlediğı mali disiplin politikası sonucunda enflasyon oranı son 30 yılda ilk defa tek haneli rakamlara geriledi. Öte yandan, yüksek iktisadi büyümenin kısa vadeli sermaye girişleri sayesinde sürdürülmesi ve dış borçların hızla artması (2002'de 130 milyar dolarken 2006'ya gelindiğinde 184 milyar doları bulmuştu), ekonomiyi yeni krizlere açık hale getirmiştir.²⁵⁷

Hükümet, yüksek büyüme oranına karşın toplumsal adalet programında vaat ettiklerini gerçekleştirememiştir. 2006'da yüzde 11,9'a ulaşan işsizlik en önemli toplumsal sorun olmayı sürdürmektedir. Tarım işçilerinin yüzde 87,4'ünün ve serbest çalışanların neredeyse tamamının hiçbir sosyal güvencesi bulunmuyor. En kötü etkilenen kesimse kadınlar: Şubat 2007 itibarıyla iktisadi bakımdan faal yaş grubunda olan kadınların yalnızca yüzde 23,4'ü çalışmaktadır (erkeklerde bu oran yüzde 69,6'dır).²⁵⁸ Son yirmi yılda çalışma yaşındaki nüfus 23 milyon artarken, Türkiye ekonomisinde yaratılan kayıtlı işler 6 milyonla sınırlı kalmıştır.²⁵⁹ Kısacası, büyük ölçüde dış borçlanma sayesinde hızla büyüyen ekonomi kayıtlı istihdamda ancak sınırlı bir artış yaratabilmiştir.

Giderek büyüyen kayıt dışı ekonomi, kayıtlı olarak istihdam edilemeyen emeğı kendisine çekmiştir. 2004'te, istihdam edilen emek gücünün yüzde 53'ü –yaklaşık olarak şehirlerdeki her üç kişiden biri, kırsal kesimdeki her dört kişiden üçü– kayıt dışı çalışmaktadır.²⁶⁰ Dünya Bankası tahminlerine göre, 2003'te kayıt dışı çalışanların dörtte üçünden fazlası kayıtlı olmayan işyerlerinde çalışırken, kayıtlı işyerleri arasında çalıştırdıkları işçi sayısını olduğundan az bildiren ve ücret ödemelerini düşük gösteren işyerlerinin oranı sırasıyla yüzde

255 TOBB, *Ekonomik Rapor*, 2004, Ankara: Aydoğdu Ofset, 2005, s. 9.

256 "Turkish Growth boosts Erdogan ahead of Poll", *Financial Times*, 3 Nisan 2007.

257 Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verileri, <http://www.tcmb.gov.tr/ucaylik/ual0/a16.pdf>.

258 T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni, Sayı 76, 15 Mayıs 2007. Bu oranlar, 2005'te AB-15 ülkeleri için genel istihdamda yüzde 64,8, kadınların istihdamında ise yüzde 57 olan değerlerle çarpıcı bir karşıtlık sergilemektedir (World Bank, *Turkey: Country Economic Memorandum*, s. 42).

259 World Bank, *Turkey: Labor Market Study, Report No. 33254- TR*, Washington: World Bank Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, 2006, s. ii.

260 A.g.e., s. iii.

24 ve 28'dir.²⁶¹ Eğitimli kesimin çalışabileceği iş imkânları özellikli sınırlıdır. 2006'da, en az orta dereceli eğitim kurumlarından mezun olmuş 20-24 yaş grubu gençler arasında işsizlik oranı 23,4 idi (25-29 yaş grubu içinse bu oran yüzde 12,2 idi).²⁶²

Nüfusun yüzde 27'sini etkileyen göreceli yoksulluk,²⁶³ AB-25 ülkelerinin tamamından daha yüksek bir düzeydedir.²⁶⁴ 2005 verileri aynı zamanda korkunç bir gelir eşitsizliğinin varlığına işaret etmektedir: Nüfusun en zengin yüzde 20'lik kesiminin geliri, en yoksul yüzde 20'lik kesiminin gelirinin 7,3 katıdır. Bölgesel eşitsizliklerde manzara daha da kötüdür: Marmara Bölgesi'nin en zengin şehri Kocaeli'de kişi başına düşen gelir düzeyi 6.165 dolarken, Doğu Anadolu'nun en yoksul şehri Ağrı'da ise bu rakam 568 dolardır (11 katlık bir fark).

Sonuç olarak, iktisadi büyüme, normal standartların altında yaşayıp kayıt dışı işyerlerinde çalışmak zorunda kalan şehirli nüfusun giderek büyümesine yol açmıştır. Öte yandan, kişi başına günlük 1 dolarlık gelir düzeyiyle ölçülen standart yoksulluk ölçütüne göre Türkiye'de yoksulluk oranının neredeyse sıfır olması özellikle önemlidir. Hanehalkları arasında gıda, giyecek ve konut konularında yardımlaşmanın olması; yani yoksullarla toplumsal dayanışma gösterilmesi sayesinde, ulusal yoksulluk sınırının gıda bileşeninin altında yaşamak zorunda kalan nüfusun oranı da sadece yüzde 1,35'dir.²⁶⁵ Nüfusun yaklaşık üçte biri yasadışı olarak inşa edilen gecekondualarda yaşamaktadır. Bu kesimde yoksulluk oranı yüzde 35'tir.²⁶⁶ Bu insanlar, evlerini inşa ederken ve iş ararken, akrabalarından, komşularından, hemşerilerinden, eş dostlarından, nüfuz sahibi tanıdıklarından (torpil) ve kirve kardeşlerinden destek alırlar.

Günümüz Türk toplumunda, *dürüst* ve *dürüstlük* duygularının yoksulluğun azaltılmasına, emeğin sadakatinin sağlanmasına ve refahın yaratılmasına

261 World Bank, Turkey: *Country Economic Memorandum*, s. 37, 138.

262 World Bank, Turkey: *Labor Market Study*, s. iii.

263 Gıda ve gıda dışı temel ihtiyaçların karşılanabilmesi olarak tanımlanan göreceli yoksulluk, hanehalkı tüketim harcamasının orta değerden [*medyan*] yüzde 60 daha az olmasıyla ölçülmektedir.

264 Türkiye, ilk resmi yoksulluk istatistiklerini 2004'te yayımladı. Bu istatistikler, Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2003'te yaptığı Hanehalkı Bütçe Araştırması Sonuçları'nı kapsıyordu. 2004 tarihli yoksulluk raporunda, yoksulluk sınırı gıda ve gıda dışı temel ihtiyaçların karşılanabilmesi olarak tanımlanırken, açlık sınırı ise temel gıda ihtiyaçlarının karşılanamaması olarak tanımlıyordu. Bu paragraftaki veriler için bkz. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, "Poverty and Social Policy in Contemporary Turkey", Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, Ocak 2005, s. 20; EUROSTAT, "At-persistent-risk-of-poverty rate", <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>; T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni, Sayı 207, 25 Aralık 2006; Serkan Demirtaş, "Eşitsizlikte Çözüm Zor", Radikal gazetesi, 1 Eylül 2005, <http://www.radikal.com.tr>; Dünya Bankası, Turkey: Joint Poverty Assessment Report, Report No. 29619-TU, Washington: Human Development Sector Unit Europe and Central Asia Region, 2005, s. 29.

265 World Bank, Turkey: *Joint Poverty Assessment Report*, s. 14.

266 A.g.e., s. 34.

dönüştürülmesinde bu ilişki ağları hâlâ büyük bir önem taşımaktadır.²⁶⁷ Türk toplumunda ahlaki dokunun ve etik güvenirliliğin önemini simgeleyen *dürüstlük*, karşılıklılığın siyasi yönlerine dayanak oluşturur. Son derece kişiselleşmiş para ve istihdam ağlarına bu yolla katılanlar yalnızca gecekondu sakinleri, yeni göç eden kişiler ve yoksullarla sınırlı kalmaz, *dürüst* işçiler arayan kapitalistler de bu ağları kullanırlar. Küçük kapitalistler daha çok güvendikleri hemşerilerini işe alırlar; işçiler, hemşeri, tanıdık, eş dost, torpil ve akraba ilişkilerini kullanarak iş bulurlar. Örneğin, Ankara şehrinin deri işleme sanayisinde, ağırlıklı olarak Ankara'nın küçük bir kasabası olan Gündüllüler çalışmaktadır. İtimat ağları, iktisadi sıkıntılar bağlamında kültürel bir mutabakat sağlarlar: İşverenler, hemşerilerinden sosyal güvencesiz işlerde daha düşük ücretlerle çalışmalarını beklerler; emekçiler ise gerektiğinde kendilerine "hayırseverlik" ve ilgi gösterilmesi, destek olunması koşuluyla bunu kabullenmeye razı olurlar.

SONUÇ

Neoliberal iktisadi yönelimin büyük eşitsizlikler yaratmaya devam etmesine rağmen, İslami kesimin bu kadar kararlı bir biçimde toplumsal uyumu korumaya özen göstermesine nasıl anlam verebiliriz? AKP hükümeti, istihdam olanakları yaratılması ve mesleki eğitim programlar için fonlar tahsis etti, küçük girişimcilere kredi imkânları sağladı ve mikro kredileri destekledi, ancak bu yapılanların asıl soruna çözüm getirdiği söylenemez. AKP hükümetinin, sosyal yardım politikalarını ağırlıklı olarak ailevi ve toplumsal dayanışma ağlarına dayandırması daha anlamlıdır. AKP'nin aileyi merkeze alan sosyal politikası, toplumsal yardım sağlayabilecek sivil toplum girişimlerini teşvik edip harekete geçirmeyi amaçlamaktadır.²⁶⁸ Müslüman iş çevrelerinden toplanan bağışları muhtaç durumdakilere yönlendirerek, yoksullar ile Müslüman hayırsever bağışçılar arasında aracılık görevi yapan Deniz Feneri gibi hükümet dışı hayır kurumları, neoliberalizmde sosyal yardım politikalarının özelleştirilmesi sürecini desteklemiş oluyorlar. Toplumsal sorunların çözülmesinde kişisel erdemliliğe ve hayır kurumlarının girişimlerine bel bağlayan *Fethullahçılar*ın İslami etik anlayışı da bu yaklaşımı kuvvetlendiriyor.

Karşılıklı sorumluluğa, saygıya ve güvene dayanan simgesel karşılıklı ilişkileri İslami hayır kurumlarının rolünü kuvvetlendirebileceği gibi tam tersi bir etki de yapabilir. Kapitalistlerle işçiler arasındaki karşılıklı ilişkiler son derece sömürgeci. Anadolu'nun yükselen orta sınıfını temsil eden MÜSİAD

267 Türkiye'deki işsizlerin yüzde 31,5'i gayri resmi eş dost/akraba/cemaat ağlarını kullanarak iş aramaktadır. Bkz. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Haber Bülteni, Sayı 76, 15 Mayıs 2007. İtimat ağlarının Türkiye'de fabrika örgütlenmesinde oynadığı tarihsel rol için bkz. Alan Dubetsky, "Kinship, Primordial Ties, and Factory Organization in Turkey: An Anthropological View", *International Journal of Middle East Studies*, 7 (3), 1976.

268 Buğra ve Keyder, "Poverty and Social Policy", s. 32.

üyeleri firmaların çoğu sendikalara karşı düşmanca bir tutum sergiliyorlar. Bu şirketler, çalıştırdığı işçi sayısı 30'dan az olan şirketleri iş güvencesi kapsamı dışında bırakan 2003 tarihli İş Yasası'nın kabul edilmesi için de hükümete baskı yapmışlardı (eski yasada bu hüküm 10'dan az işçi çalıştıran şirketler için geçerliydi). İslami eğilimli Hak-İş sendikası, benzer bir dünya görüşünü paylaşmasına karşın, hükümetin ihracatın aksamasına yol açtığı gerekçesiyle grevlere müdahale etmesini; yoksulluk, işsizlik ve kayıt dışı istihdam sorunlarını ciddiyetle ele almamasını ağır bir dille eleştiriyor.²⁶⁹ Orta sınıfların, Anadolu sermayesinin Kemalist devlete karşı izlediği küskünlük siyaseti vasıtasıyla neoliberal çizgilerde yeniden örgütlenmesi, sınıfsal eşitsizliklerle karşı karşıya kalan işçiler ve yoksullar arasında yeni bir küskünlük duygusunun doğmasına yol açabilir.

Sonuçta, İslami bakış açısının ikili özelliği (hem Avrupa Birliği'nden kaynaklanan liberal-demokratik kapitalist fikirlerle, hem de "iyi bir toplum"u arzulayan erdemli kişiler şeklindeki İslami anlatıyla sıkı sıkıya iç içe geçmesi) ortaya ilginç bir diyalektik ilişki çıkarıyor. İslami gruplar, kapitalist ekonomide bireylerin kapasitelerini arttırmayı ve sivil toplum temelli hayırseverlik kurumlarını desteklemeyi amaçlıyorlar. Bu çerçevede, Weber'in Protestan etik ve kapitalizm hakkındaki ünlü savını tekrar düşünmek faydalı olabilir. Kardeşçe sevgiye ve etik disipline yapılan İslami vurgu, görüldüğü kadarıyla Weber'in ihmal ettiği, iktisadi akılcılığın son derece kişiselleşmiş kültürel süreçlerini beslemektedir.²⁷⁰ Bu İslami etiğin, eşitsizliğin maddi olarak ele alınmasında ne ölçüde etkili olacağı, kendilerini *hizmet* etmeye adanarak *hizmeti* ekonomik faaliyetlerinin odağına yerleştiren müminlerin kişisel iradelerine bağlıdır.

Neoliberalizmin sürekli daha fazla eşitsizlik yaratan fiili dinamiklerinin bu yolla dengelenmesi neredeyse imkânsızdır. Ancak, bu eşitsizliklerin varlığı, güçsüzlerle yoksulların harekete geçerek neoliberalizmi hedef alan toplumsal bir protesto hareketi geliştirmelerini tek başına sağlayamaz. Simgesel karşılıklılık ve dayanışma ilişkilerinin potansiyel muhalefeti "frenlemesi", bunun zorunlu bir gerekçesi değildir. Ne de toplumun marjinalleşmiş üyelerinin, neoliberalizmin Türkiye'deki İslami cemaatler içerisinde gelişmesine imkân veren karşılıklılık kültürünün maskeleydiği eşitsizliklerin farkında olmamaları bunun bir gerekçesi olabilir.

269 Engin Yıldırım, "Labour Pains", s. 248- 52.

270 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Londra: George Allen & Unwin, 1930/1984 [*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları, 1997]. Weber'in kardeşçe sevgiyle ilgili düşünceleri için bkz. Michael Symonds ve Jason Pudsey, "The Forms of Brotherly Love in Max Weber's Sociology of Religion", *Sociological Theory*, 24(2), 2006; ve Max Weber, "Religious rejections of the World and their Directions", *From Max Weber: Essays in Sociology*, H.H. Gerth ve E. Wright Mills (haz.), New York: Oxford University Press, 1946 ["Dünyayı Reddeden Dinler ve Bunların Yönelişleri", *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, 2003, s. 412-434].

Muhالیf siyasetin işleyiş tarzının da aynı ölçüde önemli olduğunu düşünüyorum: Bazen ve kısmen ekonomik gerekçelere dayanan, ancak daima bağlama bağlı olan bir muhalif siyaset. Eşitsizlikler önemli boyutlara ulaşmış olsa da, İslami dayanışmanın neden zorunlu olarak olumsuz bir etki yaratmadığının anlaşılabilmesi için “ahlaki” küskünlük siyaseti hesaba katılmalıdır. Kültürel gerilimler de önem taşıyor: Hatta zaman zaman ordu, sivil siyasete müdahalelerini meşrulaştırmak amacıyla kültürel gerilimler “yaratmaktadır”. Ordunun, eşi *türbanlı* diye İslami eğilimli bir cumhurbaşkanı seçilmesine karşı çıkması bunun bir örneğidir –ordunun duruşunu desteklemek amacıyla kitlesel gösteriler düzenlenmesi, Kemalizmin güçlü bir halk tabanına sahip olduğunu bize bir kere daha hatırlatmaktadır. Neoliberalizmin ürettiği yaygın sömürü ve tahakküme rağmen, bu durumun Türkiye koşullarında Kemalist devlet karşısında İslami küskünlük siyasetini güçlendirdiği, bunun da Kemalist ideolojiye olan kitlesel desteği harekete geçirdiği açıktır. Neoliberalizmin peşine takılan sömürücülere duyulan küskünlük böyle bir kitlesel hareketlenmeye yol açmalıdır.

LATİN AMERİKA'DA DÖNÜŞÜM OLANAKLARI

William I. Robinson

Latin Amerika, dünya çapında neoliberalizme karşı verilen mücadelelerin ön cephesi hâline geldi. Bölgede, hâkim küresel kapitalizm modeline karşı pek çok alternatif çıkıyor gibi gözüküyor. Venezüella deneyimine ya da daha genel bir bakış açısıyla Ekvator, Bolivya ve başka yerlerdeki kitlesel halk mücadelelerine dayanan yeni bir devrimci mücadele ve aşağıdan halk dönüşümü modeli, bir 21. yüzyıl modeli ortaya çıkabilir. Ancak, küresel sermaye, yukarıdan müdahale ederek bu mücadelelerin bazılarını köreltmeyi başarmıştır ve küresel sermaye ile ittifak kuran reformist blok da neoliberalizm sonrası dönemin şekillendirilmesi rekabetine katılmış gibi gözükmektedir. Neoliberalizmin, küresel kapitalizmin modellerinden sadece birisi olduğunu unutmayalım; bu modele direnmek zorunlu olarak küresel kapitalizme direnmek anlamına gelmez. Bölge genelinde hızla yayılan “pembe dalga”nın gerisinde, birbirlerine rakip toplumsal ve sınıfsal kuvvetler, ideolojiler ve politikalar bulunuyor. Latin Amerika, “reform ya da devrim” tercihiyle ilgili bir mesele olmaktan çok, hangi toplumsal ve siyasi kuvvetlerin neoliberalizme karşı yürütülen mücadeleyi hegemonyası altına alacağı ve geçtiğimiz 25 yıl içerisinde bölgeyi harabeye çeviren Ortodoks programların yerine ne tür projelerin uygulanacağı sorunlarıyla ilgili bir dönüm noktasında bulunuyor.

Neoliberalizm hâkimiyetini sürdürdüğü ve neoliberal devletler girilmesi imkânsız kaleler olarak kaldığı sürece, devlet iktidarıyla uğraşılması makul gözüküyordu. Siyasetin yürütülebileceği bir mekân olmayan neoliberal ulusal devlet, ulusötesi sermaye birikiminin, altyapının ve toplumsal denetimin teknokratik biçimde yönetilmesini sağlayan bir aygıttır. Ancak, burada tarihsel bağlamı da hesaba katmak gerekiyor. Latin Amerika'nın baskın grupları, 1980'li ve 1990'lı yıllarda *siyasi toplum* üzerinde yeniden denetim kurarak güçlerini pekiştirdiler, ancak 1990'larda ve 21. yüzyılın başlarında yükselmeye başlayan yeni bir sınıfsal hareketlenme dalgası, bu grupların *sivil toplum* üzerindeki hegemonyalarını sürdüremeyeceklerini gösterdi. Tabi kesimlerin

siyasi eylemliliğinin yeniden canlanması, devlet yapılarının dışında ve örgütlü sol partilerden büyük ölçüde bağımsız bir biçimde gelişti. Siyasi toplum içerisinde faaliyet gösteren örgütlü solun alternatif bir karşı hegemonya ortaya koymadığı bir dönemde, tabandan yükselen toplumsal hareketler sivil toplum içerisinde gelişip serpildiler. Solun, siyasi toplumdan kaynaklanan yapısal bir değişim sürecine önderlik edememesi, çatışma odağının tümüyle sivil topluma kaymasını kolaylaştırmıştı. Tabi grupların, devrimci ayaklanmalar ve “yukarıdan iktidar” a sınırlamalar getirerek yürüttükleri “manevra savaşı” nı kazanamamalarının ardından Latin Amerika, 1980’lerin sonları ile 1990’larda çekişen toplumsal kuvvetler arasında yaşanacak bir “mevzi savaşı” na doğru gidiyor gibi gözüküyordu. Ancak, meşruiyet krizi, süreklilik arz eden istikrarsızlık hali ve devlet kurumlarının çökmek üzere oluşu gibi olguların 21. yüzyılın başlarında hızla Latin Amerika’nın dört bir yanına yayılmasıyla birlikte, küresel ekonomi ile toplumun içinde bulunduğu yeni koşullarda yeni tür bir manevra savaşı başlatma olanağı ortaya çıkıyor gibi görünüyor.

ARKA PLAN

Yeni ulusötesi düzenin kökleri, 1970’lerde yaşanan dünya iktisat krizinde yatar. Bu kriz, takip eden yirmi yıl boyunca sermayeye, küreselleşme vasıtasıyla sistemi önemli ölçüde yeniden yapılandırma gücü ve aracı kazandırdı.²⁷¹ Latin Amerika, bu yeniden yapılanma krizini çok yakından yaşadı. 1960’lı ve 1970’li yılların kitle hareketleri, devrimci mücadeleleri, milli ve halkçı projeleri (ki bunların her birinin kendisine özgü içsel çelişkileri vardı); küresel ekonomik daralma, borçlar, devlet baskısı, ABD müdahalesi, sosyalist alternatifin çöküşü ve neoliberal modelin yükselişe geçmesi karşısında, 20. yüzyılın geriye kalan kısmında yerli ve uluslararası seçkinler tarafından geri püskürtüldüler. Bu yenilgi, bölgenin yeni küresel kapitalizmle bütünleşmesinin önünü açtı.

Her şeyden önce ABD-Meksika sınırında kurulan Maquiladora’lar²⁷², Latin Amerika’nın büyük bir kısmına yayılmaya başladı. Ancak az sayıdaki ülke, önemli boyuta ulaşan sanayi ve finans sektörleri aracılığıyla küresel kapitalizmle bütünleşebilirken, İspanyolca kısıltmasıyla PYME’ler olarak bilinen küçük ve orta büyüklükteki sınai işletmeler, ulusötesi şirketlerin yerel taşeronları hâline gelerek üretimlerini ulusal pazardan küresel pazara doğru yönlendirdi-

271 Bu makalede ele alınan sorunlar için kuramsal zemin oluşturan küresel kapitalizm kuramım için bkz. William I. Robinson, *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*, Baltimore: John Hopkins University Press, 2004.

272 *Maquiladora(s)*: ABD-Meksika sınırında bulunan serbest üretim bölgelerinde faaliyet gösteren, genellikle ABD sermayesi tarafından kurulup işletilen küçük fabrika ve atölyeler. Bu sisteme göre, hammadde ve üretim araçları gümrüksüz olarak ABD’den ithal edilir; montaj ya da üretim faaliyetleri Meksika’daki bu işletmelerde yapıldıktan sonra nihai ürün yeniden ABD’ye ihraç edilir. İşgücü maliyetinin ve gümrük vergilerinin düşük olması nedeniyle ana şirket büyük kâr elde eder –çev.

ler. İkinci olarak, küresel turizm sektörünün Latin Amerika kıtasında hızla büyümesi istisnasız tüm ülkeleri etkisi altına aldı. Günümüzde milyonlarca kişiyi istihdam eden, milli gelir ve gayri safi milli hasıla içindeki payı sürekli artan turizm sektörü, etkisi altına aldığı "geleneksel" toplulukları küresel kapitalizmle karşı karşıya getiriyor. Üçüncü olarak, emtia piyasalarının bu on yıllık dönemde hızla büyümesi, eski ihracata yönelik tarımsal üretimin ve yerli tarımsal modellerin yerini alan yeni tür bir ulusötesi tarımsal ticaretin [*agribusiness*] ortaya çıkmasına yol açtı. Ulusal tarımsal sistemler, yeni küresel tarım-sanayi kompleksinin parçaları hâline geldiler. Kahve, şeker, sığır eti ve diğer ürünlerin yerini alan soya, günümüzde Brezilya, Arjantin, Bolivya ve Paraguay'ın en önemli tarımsal ihraç ürünü hâline gelmiştir. Ulusötesi tarım işletmelerinin soya ekimi yapmak için kurdukları büyük çiftlikler, milyonlarca küçük arazi sahibini yerinden etmekte, yağmur ormanlarını günbegün kemirmektedir. Meksika ve Orta Amerika'da, mısır ve fasulyenin yerini küresel süpermarket için üretilen kış meyve ve sebzeleri almıştır. Ekvator ile Kolombiya'da çiçek üretimi, Şili'de ise meyve ve şarap üretimi öne çıkmıştır. Son olarak, emek piyasalarının ulusötesileşmesi, Latin Amerika'yı küresel ekonominin işçi ihraç eden en önemli bölgesi hâline getirmiştir. Latin Amerikalı göçmen emekçiler ülkelerine önemli miktarda döviz göndermektedir (2006'da yaklaşık 60 milyar dolar).²⁷³ İşçi dövizleri, birçok ülkenin en önemli yabancı döviz kaynağıdır.

Bugünle karşılaştırıldığında, 1960'larda toplumun önemli bir kesimi hâlâ kapitalizm öncesi yapılarda yaşıyordu ya da en azından ulusal kapitalizm ve dünya kapitalizmi karşısında belli ölçüde yerel özerkliğe sahipti. Ancak, 21. yüzyıl küresel kapitalizmin dünyanın her köşesine nüfuz etmesi nedeniyle bölgede kapitalist ilişkiler de evrensel hale gelmiştir. Ulusötesi ölçekte hareketli olan sermayenin gereksinim duyduğu ve (Küba hariç) 20. yüzyılın son yirmi yılında Latin Amerika ülkelerinin uyguladıkları neoliberal uyum programları, kapitalist kalkınmanın yeni devresini kolaylaştırmıştır.

Ancak, neoliberalizmin derin yapısal ve toplumsal çelişkilere gebe olduğu giderek açıklık kazanmaktadır. Neoliberal modelin performansı, hareketli ve sıklıkla da oynak bir nitelik arz eden, finansal spekülasyon bileşeninin daima ön planda olduğu ulusötesi finans/yatırım sermayesinin cezbedilmesine fazlasıyla bağlıdır. İkinci olarak, küresel üretim-dağıtım zincirlerine bölgesel olarak katılmayı gerektiren ve geleneksel olmayan bir dizi üretim faaliyetine dayanan yeni ihracat patlaması oldukça kırılğan bir yapı sergilemektedir (çevresel felaket de giderek şiddetlenmektedir) –küresel piyasa rekabeti, aşırı üretim ve küresel ekonomide üretim silsilelerinin süreklilik göstermemesi, bu kırılğanlığın en önemli sebepleri arasındadır. Üçüncü olarak, neoliberal küresel ekonomiyle bütünleşmeye dayanan kalkınma modeli, yurtiçi piyasanın genişlemesine ya da kapsayıcı bir toplumsal tabana ihtiyaç duymaz (ya da en azın-

273 World Bank, *Global Development Finance*, 2006 Raporu, Washington: World Bank, 2006.

dan yeni birikim potansiyelini bunlarla ilişkilendirmekten acizdir). Dördüncü olarak, neoliberalizmin yarattığı toplumsal çelişkiler, çatışmanın, sınıfsal hareketlenmenin ve siyasi istikrarsızlığın artmasına yol açmıştır.

Yeni bir direniş siyasetinin yerleşmeye başlamasıyla birlikte neoliberalizmin hegemonyası 1990'ların sonuna doğru çatırdamaya başlamıştı. 1980'lerin "demokrasiye geçiş süreçleri" aracılığıyla kurulan kırılğan poliarşik ("demokratik") sistemler, neoliberal modelin kutuplaştırıcı ve yoksullaştırıcı etkilerinin neden olduğu toplumsal çatışmaları ve siyasi gerilimleri kontrol altında tutmakta giderek daha çok zorlanıyorlar.²⁷⁴ ECLAC²⁷⁵ verilerine göre, Latin Amerika'nın "kayıp on yılı" olarak anılan 1980'lerde kişi başına düşen gelir her yıl ortalama yüzde 0,9 azalırken, "toparlanmanın on yılı" olduğu iddia edilen 1990'larda ise bu düşüş ortalama yüzde 1,5'a yükselmiştir. Yoksulluk düzeyi ve yoksunluk göstergeleri geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde inanılmaz ölçüde kötüleşmiştir. 1999-2002 yılları arasında bölgeyi vuran şiddetli iktisadi gerileme, neoliberalizmi itibarsızlaştıran, yeni bir halk mücadelesi ve değişim dönemi başlatan, karşı bir hegemonya inşa etmeyi amaçlayan toplumsal ve siyasi kuvvetlerin önünü açmıştır. Günümüzde, toplumsal ve siyasi kuvvetlerin Latin Amerika genelinde yeniden konumlandıkları bir sürece tanıklık ediyoruz. Bu sürecin nasıl sonuçlanacağı hâlâ belirsizliğini koruyor ve ne yöne evrileceğini kestirmek şu an için mümkün gözüküyor.

"PEMBE DALGA"

Hem gelirin hem de mülkiyetin bölüşüm yapısında değişime yol açacak baskılar ve bunu gerçekleştirebilmek için daha müdahaleci bir devlete duyulan gereksinim, neoliberal düzene karşı koymak için bir araya geliyor gibi gözükten toplumsal ve siyasi kuvvetler denkleminin bir yanını oluşturuyor. Siyasi, iktisadi ve akademik seçkinler, hem bölgeyi içinde bulunduğu durgunluk ortamından çekip çıkaracak, hem de toplumsal ve siyasi huzursuzluğu önleyecek (ya da en azından daha iyi yönetecek) alternatif bir formül arayışı içindeydiler. Bu bölgesel çabalar, küresel sistemin sınırlı bir reforma tabi tutulması gerektiğini dile getiren ulusötesi seçkinlerin talepleriyle örtüşüyordu. Ortanın solunda yer alan önemli liderlerle partiler, 1998'de bir araya gelerek bölgede sosyal demokrasiyenin yeniden canlandırılması çağrısı yaptıkları Buenos Aires uzlaşmasını imzaladılar. İmzalayanlar arasında Meksika Demokratik Devrim Partisi'nden Cuauhtémoc Cárdenas, Şili Sosyalist Partisi'nden Ricardo Lagos, Brezilya İşçi

274 Poliarşi [polyarchy], yönetimi küçük bir grubun üstlendiği; halkın katılımının ve karar alma süreçlerinin, rakip seçkinlerin dikkatli bir biçimde idare ettikleri seçimlerde liderlerin seçilmesiyle sınırlı tutulduğu bir sistemi ifade eder. Bkz. William I. Robinson, *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

275 Latin Amerika ve Karayip Ülkeleri Ekonomik Komisyonu -çev.

Partisi'nden (PT) Luis Inácio da Silva (Lula), Arjantin FREPASO'dan²⁷⁶ Carlos Álvarez ve Meksika'dan Jorge Castañeda gibi tanınmış isimler bulunuyordu. "Eşitlik içinde büyüme" ve devletin yoksullara yardım etmek için daha fazla rol üstlenmesi talepleri dile getirilse de, uzlaşma belgesinde piyasa mantığının ve küresel kapitalizmle bütünleşmenin sorgulama konusu yapılmadığı gayet açıktı.²⁷⁷

Sosyal demokrat seçkinler neoliberalizmin aşırılıklarını yontmakla meşgulken, Buenos Aires girişiminin başlatılmasını takip eden on yıl içerisinde bazı ülkelerde kazanılan seçimler sonucunda, en azından söylemsel olarak (ve en azından başlangıçta) neoliberalizme karşı çıkan hükümetler iktidara geldiler: Venezuela'da Hugo Chávez (1998), Brezilya'da Lula ve PT (2002), Ekvator'da Lucio Gutiérrez (2002; halk ayaklanmasının sonucunda 2005'te kaçmak zorunda kalacaktı), Şili'de Lagos ve Sosyalist Parti (2002) (daha sonra 2006'da aynı partiden Michelle Bachelet), Arjantin'de Néstor Kirchner (2003), Bolivya'da Eva Morales (2005), Uruguay'da Tabaré Vázquez ve Geniş Cephe (2004), Ekvator'da Rafael Correa (2006), Nikaragua'da Daniel Ortega ve Sandinistler (2006). Yine, bazı ülkelerde de neoliberalizm karşıtı partiler seçimleri kazanmanın eşiğine kadar gelmişlerdi: El Salvador'da FMLN²⁷⁸ (2004), Meksika'da Andrés Manuel López Obrador (2006), Kosta Rika'da Ottón Solís (2006), Peru'da Ollanta Humala (2006).

"Pembe dalga" denilen bu seçim zaferleri egemen neoliberal düzenin sonunu simgeliyor gibi gözüküyor, ancak aynı zamanda küresel kapitalizm çağında parlamenter değişimin sınırlarını da gözler önüne seriyor. Brezilya, bunun en belirgin ve halk sınıfları açısından en trajik örneği. Daha önceki üç başkanlık seçimine katılmayı reddeden Lula, PT'nin kendine yakın kanadının sert bir dönüşle siyasi olarak merkeze yönelmesinin ardından 2002'de seçimi kazandı. Lula'nın toplumsal tabanı orta sınıf seçmenlere dayanıyordu. Solcu bir programı desteklememekle birlikte neoliberalizmin olumsuz yan etkilerine daha fazla katlanmak istemeyen, siyasi olarak merkezde yer alan kuvvetler ve hatta muhafazakâr kuvvetler de Lula'ya oy verdiler. Ülkenin dış borçlarını ödemezlik etmeyeceğine ve kendinden önceki hükümetin izlediği uyum politikalarını devam ettireceğine söz veren Lula, gerçek gücün ulusötesi finansal sermayede olduğuna işaret etmiş oluyordu. Gelecekte yapacaklarının habercisi olarak, 2003'te göreve başlar başlamaz, IMF'nin isteği doğrultusunda mali fazla verilmesini sağlamak amacıyla sağlık ve eğitim bütçelerinde büyük kesintiler yapılmasına karar verdi.

276 Dayanışma Cephesi -çev.

277 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Roberto P. Korzeniewicz ve William C. Smith, "Poverty, Inequality, and Growth in Latin America: Searching for the High Road to Globalization", *Latin American Research Review*, 35(3), 2000, s. 7-54.

278 Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş Cephesi -çev.

Başta Ekvator ve Arjantin olmak üzere, “pembe dalga”nın diğer hükümetleri de halkın aşağıdan yükselen gücünü etkisiz kılmaya ve dönüştürücü potansiyelini zayıflatmaya çalıştılar. Ekvator’da, seleflerinin izlediği neoliberal politikaları terk ederek halkçı reformlar yapacağı sözünü veren eski Albay Gutiérrez, ülkenin güçlü yerli nüfusunun ve toplumsal hareketlerinin desteğiyle 2002 seçimlerini kazandı. Göreve başladığında, yerli seçkinlerin ve ulusötesi sermayenin temsilcilerinin yanı sıra çok sayıda yerli kökenli bakana da kabinesinde yer verdi. Ancak, göreve başlamasından yalnızca birkaç ay sonra, sallantılı koalisyon hükümetini ayakta tutabilmek için muhafazakâr siyasi kuvvetlere teslim olarak neoliberal politikalara geri dönmek zorunda kaldı. Arjantin’de, seleflerinin izlediği neoliberal politikaları şiddetle eleştiren Kirchner’in programı, yerli üreticilerle tüketicilerin lehine olacak ufak tefek politika değişiklikleriyle sınırlıydı: Düşük faiz oranları, sermaye kontrolleri, kamu hizmetlerinde fiyat kontrolleri, *piquetero*’larla²⁷⁹ diğer halk hareketlerinin bir kısmının kayırmacı ilişkiler ağına çekilerek etkisizleştirilmesinin yanı sıra bazı sosyal yardım programlarının yeniden yürürlüğe konulması.

Pembe dalga hükümetlerinin belki de en aldaticısı olarak görülebilecek FSLN’den²⁸⁰ geriye kalanlar ile Ortega’nın Nikaragua’da kurduğu hükümet, neoliberalizm öncesi dönemde, sermayenin ve devlet seçkinlerinin hegemonyası altında halkçı, çeşitli sınıfları içinde barındıran siyasi bir ittifak kurmaya yönelik rutin bir girişim olarak nitelendirilebilecek solcu bir söylemle süslenmiştir. 1990 seçim yenilgisini takip eden yıllarda, ulusötesi yönelime sahip kapitalist gruplarla yakın iş ilişkileri ve kişisel bağlantılar geliştiren yeni bir Sandinist grup ortaya çıkarken, siyasi liderlik ise burjuvazinin tarihsel olarak baskın oligarşik partilerinden olan Liberaller ile hükümet iktidarının paylaşılması konusunda, çokça eleştirilen bir “antlaşma” yaptı. FSLN, ülkenin köylü ve şehirli yoksulları arasında giderek azalmasına karşın hâlâ kitlesel bir tabana sahip olsa da, Ortega’nın etrafında toplanan önde gelen Sandinistlerin birçoğu günümüzde turizm, tarıma dayalı sanayiler, finans, ithalat-ihracat işleri ve maquiladoras için taşeronluk yapma gibi yeni ulusötesi birikim modeline büyük yatırımlar yapan başarılı işadamları hâline gelmişlerdir. Sınıfsal çıkarları onları ulusötesi sermayeye meydan okumaktan ya da dönüştürücü bir projeye kalkışmaktan alıkoyarken, meşruiyetleri devrimci söylemlerini sürdürmelerine ve yeniden bölüştürücü reformları uygulamaya geçirmelerine bağlıdır.²⁸¹

FSLN, 2007’de iktidara gelmesinden sonra açıkladığı ilk önemli politika belgesinde, projesinin biri siyasi, diğeri iktisadi olmak üzere iki ana maddeye

279 *Piquetero(s)*: “Yol kesenler” anlamına gelen, Arjantin’deki işsizler hareketi için kullanılan bir sözcük –çev.

280 Sandinist Ulusal Kurtuluş Cephesi –çev.

281 Bkz. William I. Robinson, *Transnational Conflicts: Central America, Social Change, and Globalization*, Londra: Verso, 2003.

dayandığını belirtiyordu. İlk olarak, "halk iktidarı konseyleri" aracılığıyla yerel toplulukların "uyuşturucuya, uyuşturucu trafiğine, çetelere, hastalıklara, cehalete, çevrenin bozulmasına ve insan hakları ihlallerine karşı yürütülen mücadeleler"e katılmaları sağlanacaktı.²⁸² Bu konseylerin, siyasallaşmış forumlar ya da halkın kendiliğinden hareketlenmesinin vasıtaları olacağına dair hiçbir göndermede bulunulmuyor; yukarıdan denetlenecek taban örgütlenmelerini, devletin toplumsal denetimle ve idareyle ilgili programlarına dâhil etmenin bir aracı olarak görüyorlardı. Projenin ikinci ana maddesi olan "küçük ve orta ölçekli üreticiler için iktisadi birlikler"le, "bu üreticiler ile büyük ölçekli özel sektör arasında ilişkiler kurulmasını sağlayacak şekilde iktisat politikalarına yeniden yön verilmesi"²⁸³ yani kredi ve teknik yardım imkânlarından yararlanılacak küçük ölçekli kırsal-şehirli üreticilerin, taşeronluk işleriyle diğer yan faaliyetleri üstlenerek ulusötesi birikim devrelerine dâhil edilmesi amaçlanmaktadır. Belgede, "her türlü mülkiyet biçimine saygı gösterilmesi", ulusötesi şirket yatırımlarının cezbedilmesi ve tarımsal-sınai kalkınma modelinin benimsenmesi gerektiği dile getiriliyor.

Doğruyu söylemek gerekirse Sandinist program, halkın refahına olacak diğer önlemlerin yanı sıra sağlık ve eğitim sistemlerinin yeniden kamusallaştırılması, sosyal harcamaların artırılması, artan oranlı vergiler ve okuma-yazma seferberliği başlatılması gibi önlemleri uygulama koymayı hedefliyor. Ancak, Sandinistlerin, ılımlı yeniden bölüştürücü politikalar uygulamakla birlikte egemen mülkiyet ilişkilerine saygı gösteren, küresel kapitalist düzene meydan okumayı istemeyen ya da bunu yapabilecek güce sahip olmayan, bölgenin seçilmiş solcu ve halkçı blokunun bir parçası olduğuna hiç şüphe yoktur. Buenos Aires uzlaşmasını tanımlayan sosyal demokrat düşünceden pek de farklı değildir. Brezilya'da PT, Uruguay'da Vázquez ve Nikaragua'da Sandinistler gibi pek çok solcu parti, neoliberalizm karşıtı bir söylem benimsedikleri zaman bile toplumsal düzende temel yapısal değişiklikler yapmayı amaçlayan eski programlarını terk etmişlerdir. Bu "pembe dalga" hükümetleriyle ilgili iki olgu göze çarpmaktadır: (1) Gelir ve servetin yeniden bölüşümü konusunda önemli bir gelişme olmamıştır –hatta eşitsizlik hâlâ artıyor da olabilir; (2) siyasi bloklardaki, halk sınıfları taraftarı söylemdeki değişikliklere, ılımlı reformist önlemlere veya sosyal refah önlemlerine karşın, temel mülkiyet ilişkilerinde ve sınıfsal ilişkilerde değişiklik olmamıştır. Örneğin, Arjantin'de, emeğin (ücretler) ve emeklilerin (sosyal yardım destekleri ve emekli maaşları) milli gelirden aldıkları pay kriz patlamadan önce yüzde 32,5 iken 2005'te yüzde 26,7'ye gerilemiştir. Brezilya'da, eşitsizlik derinleşirken zenginlerin sayısı yüzde 11,3

282 Sandinista National Liberation Front, *Cuaderno Sandinista No.1: El Nuevo Proyecto Sandinista (Document de Consulta y Debate)*, Managua, Mayıs 2007.

283 A.g.e., s. 5.

artmıştır.²⁸⁴ Yoksullarla işsizlerin tüketim düzeylerini destekleyen programlar (örneğin, Brezilya'da *Zero Fome*²⁸⁵ ve *Bolsa Familia*²⁸⁶ programları, Arjantin'de sosyal yardım ödemeleri planı), sermayenin değil, kayıtlı sektörlerde çalışan işçilerle orta sınıfların vergilendirilmesi yoluyla finanse edilmektedir. Mülkiyet ilişkilerinde köklü değişiklikler yapmaksızın, nasıl olup da kalıcı nitelikte yeniden bölüştürücü stratejiler uygulanabileceği konusu giderek soru işaretleri doğurmaktadır. Yeni sosyal demokrat dalga, Ortodoks neoliberal seleflerine göre küresel kapitalizme daha iyi hizmet edecek yerel idareciler anlamına mı geliyor? Son derece sınırlı olan yeniden bölüşüm, isyan dalgasını daha ne kadar engellebilir?

Öte yandan Venezüella, Eva Morales yönetimindeki Bolivya ile Rafael Correa yönetimindeki Ekvator'u kapsayacak gibi gözüken bölgesel bir neoliberalizm karşıtı blokun önderliğini yapıyor. Diğer "pembe dalga" ülkelerine göre Venezüella'da daha derinlere nüfuz eden yeniden bölüşümcü reformlar, aşağıda tartışacağım üzere halk sınıflarının gerçekten güçlenmesini sağlamak amacıyla devlet yapısının ve mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesi hedefiyle bağlantılıdır. Her ne kadar kesin bir yargıya varabilmek için henüz çok erkense de, Bolivya ve Ekvator da daha radikal reformlar yapılmasını amaçlayan benzer bir rotayı izliyor gibi gözüküyorlar. Her üç ülkede de halkoylamaları yapılarak kurucu meclisler oluşturuldu; bu meclislerin gündeminde, halk sınıflarının lehine olacak yeni anayasa tasarımları hazırlanması, berbat neoliberal politikaların iptal edilmesi, enerji kaynaklarının yeniden kamusallaştırılarak toplumsal yatırımlara yönlendirilmesi gibi radikal değişiklikler bulunuyor. Venezüella ile Bolivya'da toprakların yeniden bölüştürülmesi politikası hâlâ devam ediyor. Ekvator'da da bu tür politikaların hayata geçirileceği sözü verilmişti.

Komünizm karşıtı, Küba düşmanı, Washington yanlısı, bir ara Meksika'da Dışişleri Bakanı olarak görev yapan ve Latin Amerika sosyalist soluna muhalif sosyal demokratların en önde gelen isimlerinden olan Castañeda, yakın geçmişte bölgede "iki sol"un olduğunu söylemişti: Brezilya'da Lula'nın, Şili'de önce Lagos'un, sonra da Bachelet'in, Uruguay'da Vázquez'in temsil ettiği "doğru sol" ve Venezüella'da Chávez'in başını çektiği, doğal olarak Castro'nun yanı sıra Morales'i, López Obrador'u, Humala'yı ve diğerlerini kapsayan "yanlış sol". Doğru olanlar, "eskiden sosyal politikaya (eğitim, yoksulluk karşıtı programlar, sağlık, konut) yaptıkları aşırı radikal vurgularını, az çok Ortodoks piyasa çerçevesi içinde gözden geçirerek düzelttiler". "Yanlış sol" ise, Castañeda'ya göre, "modernleştirici etkilere yanıt vermek konusunda çok daha beceriksiz olduğunu ispatlamıştır Bu liderlere göre, iktisadi performans, demokratik değerler,

284 Raul Zibechi, Raul, "America Latina: La Nueva Gobernabilidad". ALAI news service, 23 Haziran 2006 tarihli Montevideo raporu, <http://www.paginadigital.com.ar>.

285 Sıfır Açlık -çev.

286 Aile Yardımı -çev.

programatik başarılar ve ABD ile iyi ilişkiler sürdürülmesi birer zorunluluk değil, aksine asıl noktanın gözden kaçırılmasına neden olan can sıkıcı kısıtlardır. Bu liderler, her ne pahasına olursa olsun popülerliklerini sürdürmek için Washington ile mümkün olduğunca kavgaya tutuşmakla ilgileniyorlar; petrol, doğalgaz dâhil olmak üzere gelir, kaynakları üzerinde olabildiğince denetim kurmaya çalışıyor, dış borç ödemelerini askıya alıyorlar”.²⁸⁷ Castañeda'nın ideolojik saiklerle söylediği saçmalıkları bir kenara bırakalım -örneğin, bütün Latin Amerika'nın en iyi performansla sahip, en demokratik ülkesi olarak gösterilen Venezüella, en etkileyici programatik başarıları gerçekleştirmiştir. Latin Amerika'da iki sol *olduğu* bir gerçektir: Bir yanda “pembe dalga”ya hâkim olan ve bölgede küresel kapitalist programa ılımlı bir yeniden bölüşüm unsuru eklemeyi amaçlayan reformist sol; öte yanda toplumsal yapılarda, sınıfsal ilişkilerde ve iktidarın iç dinamiklerinde daha esaslı bir dönüşüm gerçekleştirmeyi amaçlayan daha radikal bir sol.

Yapılan çözümlemelerin çoğu, “pembe dalga” ülkeleri arasında farklı dinamiklere yol açan sınıfsal ilişkiler ve toplumsal mücadeleler arasındaki diyalektiği kavrayamamıştır. Kısa vadeli halkçı hedeflerini gerçekleştirmek peşinde olan ilerici hükümetler, hem baskın grupların muhalefetini, hem de tabi grupların daha temel değişiklikler yapılması yönündeki isteklerini harekete geçirmişlerdir. Sonuçta, yeni fırsatlar, cepheleşmeler ve kitlelerin giderek daha fazla siyasallaşması ortaya çıkmıştır. Ulusötesi sermaye, küresel ekonominin uyguladığı yapısal baskılar sayesinde radikal programları budayabiliyor. Ancak, gerek seçim zaferleri ve kıl payı kaçırılan zaferler, gerekse hareketlenmeye başlayan yeni kolektif özneler ve kitlesel toplumsal hareketler, ulusötesi seçkinlerin ilerici kuvvetleri o kadar da kolayca sindiremeyeceklerini göstermektedir. Pembe dalganın kaderi, hem her ülkenin sınıfsal ve toplumsal kuvvetler açısından biçimleniş tarzına, hem de bu kuvvetlerin bölgesel ve küresel biçimleniş tarzlarının yeni bir hareket alanı açarak söz konusu hükümetleri belirgin bir yönde ilerlemeye zorlamasına bağlı olacaktır büyük ölçüde. 21. yüzyılda Latin Amerika bir dönüm noktasının eşiğinde bulunuyor: Toplumsal ve siyasi kuvvetler arasında yaşanan mücadele öylesine tarihsel bir kavşağa gelmiştir ki, yeni direniş siyaseti ya daha ılımlı, sosyal demokrat ve halkçı veyahut da daha esaslı, potansiyel olarak daha devrimci sonuçlara doğru ilerleyecektir.

287 Jorge G. Castañeda, “Latin America's Left Turn”, *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran 2006, s. 28-43.

BOLİVARCI DEVRİM VE SOSYALİST GÜNDEMİN YENİLENMESİ

Venezüella'nın karizmatik ve popüler sosyalist devlet başkanı Hugo Chávez'in 1999'da iktidara gelmesiyle birlikte "Bolivarcı devrim" Latin Amerika'yı bir kasırga gibi etkisi altına aldı. Neoliberalizm sonrasına yönelik daha reformist önerilerin karşısına kapitalizm karşıtı bir alternatif çıkaran ve neoliberalizm karşıtı bölgesel bir güç birliğinin şekillendirilmesine öncülük eden Venezüella, Latin Amerika'daki toplumsal ve siyasi kuvvetleri, statükonun ılımlı bir reforma tabi tutulmasının ötesine geçmeye teşvik ederek dengeleri değiştirebilir. Bolivarcı devrim, Nikaragua devriminin 1980'lerde yenilgiye uğramasından bu yana Latin Amerika'da (aslına bakılırsa dünyada da) ortaya çıkan ilk radikal, sosyalist yönelimli devrimdir. 2005'te *Chavista* [Chávezci] liderliğinin, Bolivarcı devrimin amacının "21. yüzyıl sosyalizmi"ni kurmak olduğunu ilk defa açıkça ilan etmesinin Latin Amerika'da (ve dünyada) önemli etkileri olmuştur. 20. yüzyıl sosyalizminin küçük düşürücü bir şekilde sona ermesinin bizzat sosyalist projenin itibarını sarstığı ve 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan küresel adalet hareketinin olumsuz bir kapitalizm karşıtlığının ötesine geçemeyerek durma noktasına geldiği bir dönemde, bu açıklama sosyalizmi yeniden gündeme yerleştirmiştir.

Venezüella devrimi, küresel neoliberalizme ve ABD müdahaleciliğine meydan okumasının yanı sıra en azından üç yönden daha önem taşımaktadır. Birincisi, Venezüella devrimi kusursuz bir burjuva demokrasisi meşruiyetine sahiptir. Chávez, 1998 başkanlık seçimlerini son kırk yılda görülen en büyük çoğunluğu elde ederek kazandı (yüzde 56,2). Ardından, 1999 ve 2006 yılları arasındaki dönemde, üç başkanlık seçimi (2000'de yüzde 59, 2004'te yüzde 59 ve 2006'da yüzde 63 oy aldı) ile bir anayasa halkoylamasının yanı sıra parlamento seçimleri, valilik seçimleri ve yerel seçimler dâhil olmak üzere sekiz seçimi kazanarak demokratik meşruiyetini tekrar tekrar tasdik ettirmiş oldu. İkincisi, eski burjuva devleti devrim sırasında "parçalanmadı". Aksine, yerleşmiş polis-arsşik bir sistemde ve kurumsallaşmış kapitalist bir devlette, yoksulların ve halk sınıflarının kitlesel desteğini arkasına alarak başkanlığı seçim süreci sonucunda kazanan Hugo Chávez, Bolivarcı projesini Miraflores başkanlık sarayında başlatırken, birkaç yıl boyunca bu projeye direnip zayıflatmaya çalışacak devlet bürokrasisine dokunmadı. Üçüncüsü, başta 26 milyonluk ülke nüfusunun 4 milyonunun yaşadığı başkent Karakas'ın kalabalık gecekondu mahallelerinde ve diğer önemli şehirleşmiş alanlarında olmak üzere, yoksul çoğunluk kendi özerk ve mücadeleci taban ve topluluk örgütlenmelerini oluşturmaya başladı.

20. yüzyılın devrimci deneyimlerinin çoğunda gördüğümüzün aksine devrimin kitlesel halk tabanı, sürecin denetimini elinde tutan bir devlete ve partiye tabi konumda değildir. Venezüella'da kendisini yavaş yavaş ortaya koyan model, eski Sovyet devletçi modelinden farklıdır. Siyasi komutanın (hâkimiyet-

tin) devletten/partiden dikey bir şekilde aşağıya doğru yayıldığı Sovyet modelinde, üretim araçları kamulaştırılarak bürokrasinin yönetimine bırakılmıştı. İşçi sınıfları ile toplumsal hareketlerin devinebilecekleri özerk bir alan bırakılmamıştı. Bolivarcı devrim, küresel adalet hareketinde etkili olan anarşist-otonomist fikirleri de geçersiz kılmaktadır. *Chavismo* [*Chávezcilik*], aşağıdan hareketlenme önünde geniş bir alan açmıştır. Aslında, *Chavista* liderliği daha radikal adımlar atmaya yönlendiren ve çökmekte olan kapitalist devlete ve toplumsal düzene karşı çıkmaya sevk eden şey, halk tabanının devamlılık gösteren ve giderek büyüyen hareketlenmesidir. Sivil toplum içindeki halk sınıfları, bir örgütlenme ve hareketlenme yuvası işlevi görmektedir. Karşıdevrimci sağcı kuvvetler de benzer bir işlev üstleniyorlar, ancak giderek inisiyatif kaybettikleri açıkça görülebiliyor.

Venezüella halen devrim öncesi bir aşamada bulunuyor olabilir. Devrim, ilk sekiz yılında, siyasi sistemi reforma tabi tutarak yeni bir toplumun hukuki temelini hazırlayan yeni bir anayasayı kabul ettirmeyi, ABD hâkimiyetinden kurtulmayı, petrol gelirlerinin denetimini tekrar ele geçirmeyi, mülkiyet ilişkilerini dönüştürmenin yanı sıra bölgesel/ulusötesi boyutta bir bütünleşmeye ve işbirliğine dayanan yeni bir iktisadi model oluşturma sürecini başlatmayı başarmıştır. Bu gelişmelerin daha köklü hale gelmesi, devletin yeniden yaratılmasını ve üretim araçları ile ilişkilerinin dönüştürülmesini de beraberinde getirecektir.

Chávez, Bolivarcı devrimin “21. yüzyıl sosyalizmi”ni inşa edeceğini ilk defa 2005 Ocak ayında Brezilya’da yapılan Dünya Sosyal Forumu’nda ilan etti. “Ne amaçlarımıza kapitalizmle ulaşmak, ne de orta bir yol bulmak mümkündür”, diyordu Chávez.²⁸⁸ 2006 Aralık ayında yapılan başkanlık seçimlerini halkın yüzde 63’ünün oyunu alarak kazanan Chávez, 2007 yılının ilk aylarında yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: “Bolivarcı sosyalist devrimde yeni bir aşama başlamıştır. 1998-2006 yılları bir geçiş dönemi idi. Artık Bolivarcı sosyalizmi inşa etme aşaması başlıyor”.²⁸⁹

Chávez’in çağrısı devrim içinde devrim yapılması anlamına geliyordu: Devletin tüm organlarının aşağıdan yükselen “halk iktidarı”na açılması ve taban örgütlenmelerinin devletle kamu kurumları üzerinde “toplumsal denetçi” işlevini üstlenmesine izin verecek mekanizmaların oluşturulması. “Devrim içindeki karşıdevrimci akımlar” dediği yolsuzluk ve bürokrasi uygulamalarına karşı “ölümüne bir savaş”a başlanması, “ulusal haritada yeni bir iktidar geometrisi” oluşturulması ve aşağıdan yükselen “halk gücünün, komünal gü-

288 Gregory Wilpert, “Chávez Affirms Venezuela is Heading Towards Socialism of 21st Century”, *Venezuelanalysis*, 2 Mayıs 2005, <http://www.venezuelanalysis.com>.

289 Hugo Chávez, *Entramos a una Nueva Era: El Proyecto Nacional Simon Bolívar* (kabinenin yemin töreni vesilesiyle yaptığı konuşma), Karakas, 8 Ocak 2007 (Venezüella İletişim ve Enformasyon Bakanlığı tarafından yayımlanıp dağıtılmıştır), s. 67.

cün devrimci yükselişi”nin sağlanması çağrısında bulunuyordu.²⁹⁰ Chávez, Komünal Konseylerin rolünün arttırılmasını; bu konseylerin, aşağıdan yükselen alternatif bir iktidar (ulusal ölçekli bir Paris Komünü) oluşturacak şekilde yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte bütünleştirilmesini planlıyordu:

Komünal bir devletin biçimlendirilmesi hedefine doğru ilerlemeliyiz; komünal devleti, sosyalist devleti, devrime yol gösterecek olan Bolivarcı devleti biçimlendirmeye çalışırken hâlâ capcanlı olan eski burjuva devletini de yıkmalıyız. Neredeyse tüm devletler devrimleri bastırmak amacıyla meydana getirilmişlerdir, işte bizi bekleyen zorlu görev de bu: Eski, karşıdevrimci devleti devrimci bir devlete dönüştürmek.²⁹¹

Venezüella devriminin biçimsel olarak kusursuz bir demokratik meşruiyete sahip olması aynı zamanda bir çatışkı da yaratmaktadır. Aşağıdan yükselen bir hareketlenme sayesinde bilinçlenip siyasallaşan halk kesimleri, kitle-sel mücadeleleri sınırlamak, zayıflatmak, kurumsallaştırmak ve sistemin bir parçası hâline getirmek, eski düzeni yeniden üretmek amacıyla hareket eden devlet kurumlarının direnişiyle karşılaşır. Venezüella devleti yozlaşmış, bürokratik, kayırmacı ve hatta durağan bir yapıdır; *ancien régime*’den²⁹² miras kalmış bir devlettir. Eski seçkinler ve kamu görevlilerinden oluşan bürokrasi, devleti büyük ölçüde denetimleri altında tutmaktadırlar. Devlet içinde sağlam bir mevzi kazanmayı başaran halk kesimleri muhtemelen bu kuvvetlerle karşı karşıya gelmek ve sürecin derinleşmesiyle birlikte devlette köklü bir yeniden yapılandırma gerçekleştirmek zorunda kalacaklar. Sayıları 20.000’i aşan *Consejos Comunales*, yani komünal konseyler, burada devrimci olanakların bir belirtisi olabilir. Halk iktidarının organları olarak tasarlanmalarına karşın, bu konseylerin bazıları devletin emri altına girerken, bir kısmı da yozlaşmış liderlerle yerel bürokratların denetimine girmiştir. Görüştüğüm topluluk liderleri, bu yerel organların yukarıdan gasp edilmesinin (*secuestrado*, yani alıkonulmasının) önüne geçilebilmesi için konseylerin, devlet ve parti kurumları üzerinde aşağıdan yükselen bir güce sahip olacakları, özerk topluluk iktidarı organlarına dönüştürülmesi için mücadele edilmesi gerektiğini belirttiler. “Sürecin çok yavaş işlediği”nden, “geçiş”in çok uzun sürdüğünden yakınıyorlardı. Eski seçkinlerle onların uluslararası müttefiklerinin yürüttükleri karşıdevrimci çabalar kadar ciddi bir tehlike oluşturan, bürokrasi ile seçkinlerden oluşan kuvvetlerin denetimi zorla yukarıdan ele geçirmeleri tehlikesinin kesinlikle farkındalar. Barrio’lardaki²⁹³ yerel eylemcilerin sıkça kullandıkları bir slogan var: “No queremos ser gobierno pero queremos gobernar” (“hükümet olmak değil, aşağıdan yönetmek istiyoruz”).

290 A.g.e., s. 67 ve 69.

291 A.g.e., s. 72.

292 Eski rejim –çev.

293 Barrio(s): kenar mahalle, varoş –çev.

Gerek Venezüella içindeki, gerekse dışarıdaki bazı sol kesimler, Chávez'i desteklemekle birlikte onu otoriter davranmakla ve "kişisel iktidarı"nı kurmaya çalışmakla suçluyorlar. Örneğin, Venezüella'nın tanınmış aydınlarından olan Margarita Lopez Maya, Chávez'i "süreç açısından hayati öneme sahip bir kişi olmaya" ve "iktidarını daimi kılmaya" çalışmakla suçluyor.²⁹⁴ Örnek olarak da, Chávez'in, parlamento müzakerelerini ve diğer resmi temsil kurumlarını devre dışı bırakarak, bir buçuk yıl boyunca kendisine 11 politika alanında yasa çıkarma yetkisi tanıyan bir kanunun çıkarılmasını talep ettiğinden ve bu talebinin kabul edildiğinden bahsediyor. Ayrıca, hiçbir sınırlama olmaksızın yeniden seçilebilmesi önündeki engelleri kaldırmaya çalıştığını da belirtiyor. Bu eleştiriler göz ardı edilemez. Solun otoriterliği, kişilerin putlaştırılması, tabi sınıfların çıkarları adına halkın gücünün yukarıdan gasp edilmesi, 20. yüzyılda olduğu kadar 21. yüzyılda da tehlike arz etmeye devam ediyor. Yine de, Chávez'i eleştiren söylem de kendi içinde bazı çelişkileri barındırıyor. Lopez Maya, "Chávez'in yoksullarla dışlanmışları, birinci sınıf yurttaşlık hakkı mücadelesi etrafında başarıyla harekete geçirdiğini, daha önce siyasete ve topluma hiçbir şekilde katılamamış Venezüellalıların büyük bir kısmının artık kendilerini tam olarak birer yurttaş gibi hissettikleri" gerçeğini teslim ediyor. Ancak, Lopez Maya, ülkeyi ve halk sınıflarını, tarihsel olarak yoksul çoğunluğu dışlayan ya da özümseyerek kurulu sistemin bir parçası hâline getiren poliarşik kurumların çizdiği sınırların ötesine geçmeye teşvik eden önlemlerden rahatsızlık duyuyor.²⁹⁵

Lopez Maya, 2007 yılının başında, halk hareketlerinin "oldukça çatışmalı süreçler doğurduğunu ve ülkede çok güçlü bir kutuplaşmanın baş gösterdiğini" belirterek, "Chávez'in geçmişle bağların koparılmasını, yani 1999 anayasasıyla iktidara gelmesini sağlayan devletin yıkılmasını önermesiyle birlikte bu kutuplaşmanın geçtiğimiz birkaç ay içinde derinleşme eğilimi gösterdiğini" sözlerine ekliyordu.²⁹⁶ Bence, meselenin özü burada yatıyor. Kutuplaşma, Chávez'in otoriterliğinden çok, eski düzenden devrimci bir kopuş gerçekleştirme girişiminin nesnel ve kaçınılmaz bir sonucudur. Chávez'in "otoriterliği" halk çoğunluğunu değil, *ancien régime*'in yozlaşmış ve kayırmacı (ve iktidarının ilk yıllarında çok sınırlı değişiklikler yapabildiği) devleti, Chávez'in iktidara gelmesinde rol oynayan asalak devlet bürokrasisini hedef alıyor. Eğer Chávez ile kitleler arasında güçlü bir kişisel bağ bulunuyorsa, bu bağın Chávez'in "kişisel iktidar"ını kurma arzusundan çok, Venezüella kurumsal çözümün tarihsel başarısızlığıyla ve sol ile halk çoğunluğu arasındaki derin uçurumla açıklanması gerekir.

294 Fred Rosen, "Breaking with the Past: A 40th-Anniversary Interview with Margarita Lopez Maya", *NACLA Report on the Americas*, 40(3), Mayıs-Haziran 2007, s. 4-8.

295 A.g.e., s. 6-7.

296 A.g.e., s. 5.

DEVLET İKTİDARI OLMADAN TOPLUMU DEĞİŞTİRMEK?

Venezüella'nın, kapitalist bir devlette devrime ve sosyalizme doğru yol alırken karşılaştığı sorunlar, 21. yüzyılda halk alternatiflerinin karşılaştığı daha önemli açmazların altını çiziyor. Küresel sivil toplumda yürütülen hegemonya mücadelesi kızıştıkça, devlet iktidarı meselesi ve devlet iktidarıyla ne yapılacağı konusundaki tartışmalar da alevleniyor. Bu bağlamda, gerek ulusal devletlerle ve ulusötesi kurumlarla, gerekse bu ikisi arasındaki bağlantıyı sağlayan forumlarla ilgili olarak akıllarda ister istemez soru işaretleri belirliyor. John Holloway'ın *Changing the World Without Taking Power*²⁹⁷ adlı kitabı, Zapatistaların devlet iktidarına talip olmama kararlarını yücelterek, bu tutuma kuramsal bir içerik kazandırıyor. Toplumsal ilişkilerin yalnız sivil toplum içinde faaliyet gösterilerek dönüştürülebileceği iddiası, var olan devleti devirip iktidarı ele geçirdikten sonra bu devleti toplumu dönüştürmekte kullanma amacı uyarınca, siyasi örgütler vasıtasıyla toplumsal ve siyasi kuvvetlerin harekete geçirildiği eski öncücü modelin tam tersi gibi gözüküyor. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Latin Amerika solunun büyük bir kısmının (sıklıkla silahlı mücadeleye başvurarak) takip ettiği bu model, yeni yüzyılda pek çok kişi tarafından başarısız bir model, çıkmaz bir sokak olarak görülüyor.

Son yıllarda Latin Amerika yerli hareketleri, demokratik taban örgütlenmeleri süreci içerisinde aşağıdan yükselen yeni bir yatay ağlar ve örgütsel ilişkiler modeline öncülük ediyor. Ancak, belli bir noktada, halk hareketleri dikey ve yatay oluşumları birleştirme sorunuyla uğraşmak zorundadırlar. Sivil toplumun “uzun yürüyüşü”, toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesinde, tabandan yükselcek bir karşı hegemonyanın inşa edilmesinde ve halkın aşağıdan denetiminin güvence altına alınmasında hayati bir öneme sahip olabilir. Ancak, alternatif bir proje olmadan kurtuluş mümkün değildir. Baskın grupların gücü meselesine, bu gücün (devletin cebri gücü dâhil) devlet içinde örgütlenmesi meselesine değinmeden; bunun doğal sonucu olarak, devleti ellerinden alarak bu grupları güçsüz bırakma ve devleti parçalayıp alternatif kurumlar inşa etme gereksinimine değinmeden alternatif herhangi bir proje oluşturmak da mümkün değildir. Katı yataycılığın içinde barındırdığı sınırlamalar, Meksika'dan Arjantin'e kadar Latin Amerika kıtası genelinde son yıllarda iyice belirginleşmiştir.

Zapatista modeli, 1990'larda Latin Amerika kıtasında ve dünyada yaşayan milyonlarca insan için bir umut ve esin kaynağı hâline gelmişti. 1 Ocak 1994 tarihinde Chiapas bölgesinde başlayan ayaklanma, solda yer alanların BAY (“başka alternatif yok”) sendromuna teslim olmalarına verilmiş acil ve canlandırıcı bir yanıtı. Zapatistalar, (gerek oluşturdıkları devrimci hareket içerisinde, gerekse etkileri altına giren topluluklarda) erkeklerle kadınların tamamen

297 John Holloway, *Change the World Without Taking Power: The Meaning of Revolution Today*, Londra: Pluto Press, 2005 [*İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, 2006].

eşit olması, kolektif liderlik, halk tabanına talimatlar verilmesi yerine onlardan talimat alınması, izleyerek ve dinleyerek rehberlik etme gibi bir dizi yeni ve hiyerarşik olmayan uygulamanın takip edilmesi konusunda kararlı bir tutum sergilediler. Bu gibi hiyerarşik olmayan uygulamaların, özgürleştirici bir projenin tam kalbinde yer alması gerektiği şüphesizdir. Ancak, fiilen var olan sosyalizmin ve eski devletçi-öncücü solun çöküşünün ardından, dünya genelinde radikal kuvvetlere sirayet eden anarşist akımların fazlasıyla cazibesine kapılan Zapatistalar, daha kapsayıcı siyasi sistemle ve devletle uğraşmak konusunda isteksiz davrandılar. Anarşizmden etkilenen bu akımlar, küresel adalet hareketi ile Dünya Sosyal Forumu'nun yanı sıra Zapatistaların Chiapas'ın dışında taban buldukları Meksika'nın radikalleşen genç ve orta sınıfları arasında da güçlü bir etkileri var.

Ancak, işçi sınıfı tabanını kendine çekmeyi başaramayan Zapatismo'nun [Zapatizm], Meksika toplumu üzerindeki siyasi etkisi giderek azaldı. Zapatizmin hâlâ bir karşı hegemonya gücü olduğundan, hatta Chiapas'taki bazı topluluklarda hegemonya kurduğundan söz edilebilir, ancak 1994-2007 yılları arasında Zapatista hareketi duraklama sürecine girerken, küresel kapitalizmin Chiapas'da mesafe katettiği de bir gerçektir. PRD²⁹⁸ ile Manuel Lopez Obrador'un başkanlık yarışına katıldığı 2006 seçimlerinde, Zapatistaların ilkesel olarak seçim kampanyasına katılmayı reddetmesiyle birlikte durum iyice içinden çıkılmaz bir hale geldi. Sonuç olarak Zapatistalar, Meksika devleti ile iktidarı paylaşan iki siyasi partinin (PRI ve PAN²⁹⁹) yaptıkları sahtekârlıklara karşı yürütülen kitlesel mücadeleye bütün ağırlığıyla destek vermeye hazır değildi. Eğer Zapatistaların söylediği gibi devrimin ayrıntılı bir planının yapılamayacağı doğruysa, tarihin canlı bir şekilde açımlandığı bir dönemde devrimcilerin strateji ve taktik değiştirebilmelerinin gerektiği de doğrudur. Zapatistalar açısından yataycılık, genel bir özgürleştirici uygulamadan ziyade katı bir ilke hâline gelmiştir.

Arjantin'de, 2001'in sonlarına doğru patlak veren ayaklanma, işçiler, işsizler ve yoksulların yanı sıra orta sınıfın son dönemde mülksüzleştirilen kesimlerinin de katıldığı bir isyanın başlamasına işaret ediyordu. İsyanın ardından halk kesimleri yüzlerce, hatta binlerce mahalle meclisi kurarken, işçiler yüzlerce fabrikayı işgal ederek yönetimi ellerine geçirdiler. İşsizler, *piqueterolar* ve diğer taban mücadelesi biçimleri aracılığıyla eylemlerini yoğunlaştırdılar. İsyanın liderinin olmaması ve hiyerarşi olmadan patlaması, siyasi partilerle seçkinlerin harekette hiçbir rol oynamaması, yataycı düşüncelerin gerçeğe dönüştüğü anlamına geliyordu.³⁰⁰ Bununla birlikte, takip eden yıllarda ulusötesi

298 Demokratik Devrim Partisi -çev.

299 Sırasıyla Kurumsal Devrimci Parti ve Ulusal Eylem Partisi -çev.

300 Marina Sitrin (der.), *Horizontalism: Voices of Popular Power in Argentina*, Oakland: AK Press, 2006.

sermayenin ekonomi üzerindeki hâkimiyetinin artması ve ülkenin (özellikle soya fasulyesi üretimine dayalı tarım-sanayi-finance kompleksi aracılığıyla) küresel kapitalizmle giderek daha fazla bütünleşmesi karşısında işgal edilen fabrikalar alternatif sunmanın çok uzağında kalırken, kayırmacı ilişki ağlarının yaygınlaşması ve gerek devletin, gerekse Kirscher'in Peroncu hizbin etkinliğini giderek arttırması sonucunda meclisler ve *piqueterolar* giderek kendi içlerinde bölünerek etkisizleştiler. Arjantin otonomcuların dediği gibi, siyasi partiler iflas etmiş ve çürümüştür; devleti, yerel ve küresel seçkinler denetimleri altında tutmaktadır ("*Que se vayan todos!*" – "Hepsi gitmeli!"). Ancak, katı yataycı bir anlayışı savunan *otonomcu* hareket, ne seçkinler iktidarına meydan okuyacak kadar güçlenebilmiştir ne de küresel kapitalizmin vahşi saldırısına karşı durabilmiştir.

Hiyerarşi, denetim ve baskı araçları oldukları ya da kolaylıkla bu tür araçlara dönüştürülebilecekleri gerekçesiyle siyasi örgütlerle devleti bir kenara atıvermek, halk sınıflarıyla onların kurdukları toplumsal hareketlerin ve kitlesel örgütlerinin iktidar kurumlarını dönüştürebilme, toplumsal düzene karşı sistemli bir biçimde meydan okuyabilme gücünü aşırı küçümsemek anlamına gelir. Halk sınıfları, kullanabilecekleri siyasi bir çekiç ya da siyasi bir araç olmadan ne siyasi toplum karşısında etkin olabilir, ne de radikal dönüşüm sürecinin gerektirdiği kuvvetler arasında eşgüdümü sağlayabilir. Venezüella'nın (belki de Bolivya ile Ekvator'un) gösterdiği gibi, sivil toplum ile siyasi toplumun birbirinden kopuk olması istikrarlı bir durum olamaz. Halk kuvvetleri ile sınıfları, devlet iktidarını ele geçirerek, üretim ilişkilerinin yanı sıra daha kapsamlı toplumsal, siyasi ve kültürel tahakküm ilişkilerini dönüştürmekte bu güçten faydalanmalı, ancak bunu yaparken kendi özerkliklerini ve kolektif kimliklerini de devlete teslim etmemelidirler. Üstelik, ulus-devlet bağlamının ötesinde, küresel kapitalist sisteme meydan okunması da ulusal devletin gücünün kullanılmasını gerektirir.

Zapatista örneğini takip etmemeleri dikkat çekici olan Ekvator ile Bolivya'daki yerli hareketler, mücadelelerini günlük arazilerle ve Amazon bölgesiyle sınırlı tutmayarak, devlete karşı en ön safhalarda mücadeleye katılmayı seçmişlerdir. Ekvator Yerli Halkları Konfederasyonu'nun (CONAIE) önderlik ettiği yerlilerle halk kesimleri, 1990'lardan itibaren neoliberalizme karşı (ve yerli hakları için) kalıcı bir kitlesel hareketlenme oluşturmayı başarmışlardır. 1997 ile 2005 yılları arasında dört ayrı olayda neoliberal hükümetleri alaşağı etmeyi başarmışlardır. Ancak, her hükümet devrilmesinin ardından, yerli liderlerden birinin 2003'te bana söylediği gibi, politikaları bu kesimlere hitap etmeyen başka bir neoliberal hükümet kurulmuştur. Sivil toplum içinde muhalif bir kıskırtmanın ötesine geçerek, halk kesimlerinin devleti bir şekilde kurumsal olarak denetim altına almalarını sağlayacak bir mekanizma işlevi görecek siyasi bir aracın olmaması, bu tatsız durumun nedenlerinden birisiydi. Bu ne-

denle hareket, neoliberal Jamil Mahuad hükümetinin halk tarafından yıkılmasını destekleyen ve neoliberalizm karşıtı alternatif politikalar uygulayacağına söz veren Albay Lucio Gutiérrez ile 2003'te ittifak oluşturdu. Gutiérrez, halk hareketine ihanet edip ülkeyi küresel kapitalizmin ellerine teslim ettiğinde, CONAIE taraftarlarının gözünde itibar kaybetti. 2006 Ekim'indeki seçimlerde yerli kuvvetler bir ikileme karşı karşıya kaldılar. Başka bir adayı destekleyerek tamamen yok olup gitme riskini göze mi almalıydılar? Yoksa, Bolivya modelinin izinden giderek yerli bir aday mı çıkarmalıydılar? Sonunda, CONAIE 2005 seçimlerinde kendi adayını çıkardı, ancak seçimlerin ikinci turunda Correa'yı destekledi. Halk hareketleri, iktidara gelen Correa'ya ciddi ölçüde desteklerken, kendi özerkliklerini de özenle korudular. Benzer şekilde, Bolivya'da da yerli hareketlerle halk hareketleri neoliberal rejimleri birbiri ardına devirip 2005 yılında Morales'i iktidara taşırlarken, seçkinlerden ve sağdan bağımsız hareket edip, Morales hükümetine baskı yapmaya devam ettiler.

KÜRESEL BAĞLAM

Küreselleşme çağında, yeniden bölüştürücü bir projenin ulusal ölçekte yeniden uygulanabilmesinin önünde engeller bulunmaktadır. Ulusötesi sermayenin kendi projesini (bu projeye karşı kuvvetlerin eline geçen devletlere bile) dayatabilecek bir yapısal gücü olduğu düşünüldüğünde, ulusal alternatiflerin tek başlarına toplumsal yapıları dönüştürmekte ne ölçüde etkin olabilecekleri belirsizdir. Kapitalist bir ilişki olarak (kapitalist) devletin ulusötesileştiği koşullarda, (küresel) kapitalist devlet iktidarına karşı çıkacak herhangi bir meydan okumanın da ulusötesi bir boyutunun olması gerekir. Ulus-devlet düzeyindeki mücadeleler kesinlikle faydasız değildir. Toplumsal adalet ve ilerici bir toplumsal değişim açısından merkezi bir öneme sahip olmaya devam ediyor. Ulusal ölçekte yürütülen mücadelelerin, (ulusötesi sendikacılık, ulusötesi toplumsal hareketler, ulusötesi siyasi örgütlenmeler ve benzerlerini içeren) daha kapsamlı bir ulusötesi karşı hegemonya projesinin birer parçası hâline getirilmesi gereği buradaki can alıcı noktadır. Küresel pazarı denetimi altına alacak ve küresel sermayenin gücünü bir nebze de olsa dizginleyecek bir dizi ulusötesi kurum ve uygulamayı yerleştirmek için mücadele edilmelidir.

Küresel düzeni reforma tabi tutma çabaları, ancak bir grup ülkedeki sınıf ve mülkiyet ilişkilerinin dönüştürülmesiyle bağlantılı hale gelirse başarılı olabilir. 2003'te Brezilya'nın önderliğinde Güney Amerika Ülkeleri Topluluğu'nun (CSN) kurulması ve ardından yine aynı yıl içinde Lula ile Arjantinli mevkidaşı Kirscher'in "Buenos Aires Uzlaşması"nın geliştirilmesini önermeleri, Latin Amerika solunun bazı kesimlerince küresel kapitalizme karşı ilerici bir bölgesel meydan okuma olarak değerlendirildi. Ancak, CSN ya da Buenos Aires Uzlaşması, iyimser bir yaklaşımla değerlendirildiğinde bile, bölgenin küresel

kapitalizmle bütünleşmesini sağlayacak ılımlı bir reform sürecinden ibaret gibi gözükmetedir. Bölgesel olarak daha dengeli bir birikim sağlanması ve sınırlı bir yeniden bölüşüm gerçekleştirilmesi amacıyla piyasa güçlerinin boyunduruk altına alınmasına çabalayan bölgesel bir program, katı neoliberal modellerle karşılaştırıldığında tabii ki halk sınıflarının çıkarına olacaktır, ancak kapitalist küreselleşmeye karşı bir hegemonya oluşturulmasına hizmet edecek bir alternatif olmadığı da açıktır. Böyle bir alternatifin hayata geçirilmesi, Latin Amerika genelinde ulusal ve bölgesel düzeylerde sınıf iktidarında daha esaslı bir kaymanın yanı sıra (artığın dolaşımı evresinde gerçekleştirilecek sınırlı bir yeniden bölüşümün ötesinde) mülkiyet ve üretim ilişkilerinin dönüştürülmesini gerektirecektir. Toplumsal değişimin karşılıklı bağımlılık ağları ve nedenellik zincirleri, küresel olanı yerel olanla bağlantılandırarak, bu düzeylerden herhangi birisinde olacak bir değişimi diğer düzeydeki değişimlere bağlı hale getirir. Bu nedenle, küresel kapitalizmin alternatifi, yerel düzeyi ulusal düzeyle ve ulusal düzeyi de küresel düzeyle ilişkilendirecek stratejileri, programları, örgütlenmeleri ve kurumları kapsayan *ulusötesi* bir halk projesi olmalıdır.

Venezüella'da yaygın olarak kullanılan "içsel [*endojen*] kalkınma" tabiri, Samir Amin'in yıllarca önce dile getirdiği "özermerkezli birikim" [*autocentric accumulation*] hedefi uyarınca yürütülecek ticaretle ilgili faaliyetlerin yanı sıra (ve görünüşe göre bu faaliyetlere tabi olarak) yerel ve ulusal kaynaklara dayanacak, özörgütlenmeli toplulukların yürütecekleri, yerelleşmiş, içe dönük ve bütünleştirici iktisadi faaliyetleri içeren iktisadi bir stratejiye atıfta bulunmaktadır. Gerek Venezüella'da gerekse başka yerlerde neoliberalizme karşı sunulacak alternatif iktisat modellerinin, topluluk odaklı, bütünleştirici ve kendi kendini idame ettirebilen bu tür bir iktisadi yönelime vurgu yapmak zorunda kalacakları açıkça ortadadır. Chávezci liderlik ise uluslararası ticari ve iktisadi bütünleşmeden vazgeçmeyi değil, alternatif bir ulusötesi kalkınma projesi geliştirilmesini önermektedir –İspanyolca kısaltmasıyla ALBA diye bilinen, Amerika Kıtası İçin Bolivarcı Seçenek. Aslına bakılırsa, Venezüella'da sosyalizmle ilgili tartışmalar, uluslararası alanda ticaret de yapabilecek bir halk ekonomisinin nasıl kurulabileceği sorusu etrafından dönüp duruyor gibi gözüküyor. ALBA, Latin Amerika ile Karayipler bölgesini kapsayacak bölgesel bir iktisadi kalkınma planı öngörüyor. Ekonomileri güçsüz olan ülkelerin desteklenmesi ve herkesin işbirliği içinde bölgesel mübadele ağları ile kalkınma projelerinden faydalanması amaçlanıyor.

"Tek ülkede devrim" düşüncesinin, 21. yüzyılda 20. yüzyılda olduğundan daha da az geçerli olduğu şüphesizdir. Ulusal ekonomiler yeniden düzenlenmiş, yeni küresel kapitalist ekonominin bileşenleri olarak işlevsel bakımdan birbirleriyle bütünleşmişlerdir. Halklar, toplumsal yeniden üretimlerini gerçekleştirebilmek için küresel sisteme eskisinden daha fazla bağımlıdır. Venezüella örneğine bakarsak, petrol ve finans sistemi, küresel kapitalizmle

tamamen bütünleşmiştir. Bu bütünleşme, küresel sermayenin yapısal gücünü kullanabileceğine ve bu yapısal gücün yerel bir siyasi etkiye dönüşebileceğine işaret etmektedir. Küresel sermaye, dünyanın dört bir yanındaki yerel temsilcilerini kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda devletler üzerinde yerel bir baskı kurmaktadır. Küresel sermayeye sıkı sıkıya bağlı olan bu gruplar, yani ulusötesi yönelimli iş çevreleri, egemenliklerini güçlendirmeye ve radikal dönüşüm projesini ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Aslında, yine Venezüella’yı ele alırsak, en büyük tehlikenin sağın siyasi muhalefetinden daha çok, devrimci blokun içinde yer almalarına karşın, çıkarları gereği sosyalist dönüşümü değil de küresel kapitalizmi savunmak zorunda olan kesimlerden ve kendilerini yeniden üretmeleri küresel sermayeyle ilişkilerini derinleştirmelerine bağlı hale geldikçe giderek bürokratikleşecek devlet idarecilerinden kaynaklandığı görülmektedir.

Brezilya’da PT, aşağıdan yükselen kitlesel ve özerk bir hareketlenmenin olmadığı koşullarda devlet iktidarını ele geçirmişti. Bu nedenle, halk sınıfları, PT’nin küresel kapitalizmin karşısına dikilerek halkçı bir program uygulamasını sağlayacak ölçüde kitlesel bir baskı yaratıp, PT hükümetini denetimleri altına alamadılar. Brezilya modeli, devrimci grupların devlet iktidarını ele geçirdikleri, ancak devletin üst kademelerine yerleşen bu grupları halk sınıflarının çıkarlarını göz önünde bulundurmaya zorlayacak, aşağıdan yükselen dengeleyici bir gücün olmadığı koşullarda, küresel sermayenin yapısal gücünü devlet iktidarına zorla kabul ettirerek kendi küresel kapitalizm projesini dayatabileceğini göstermektedir. Başka bir deyişle, küresel sınıf mücadelesi bu yolla ulusal devlete “nüfuz etmektedir”. Aşağıdan yükselen, hükümet üzerinde baskı yaratacak kitlesel bir hareketlenmenin olmaması, baskın grupların, PT hükümetinin temsil ettiği çıkarlarına karşı meydan okumaları göğüsleyerek etkisiz hale getirebilmelerini sağlar. Venezüella’da iktidara gelen solcular da küresel kapitalizmin benzer bir baskısıyla karşı karşıya kalmışlardır –hükümetin yapısal değişimi frenlenmesi isteniyordu. Ancak, Brezilya’nın aksine Venezüella’da, aşağıdan yükselen kitlesel hareketlenme yönetimi ellerinde tutan devrimciler üzerinde baskı kurmuş, onların küresel kapitalizmin yapısal baskılarına boyun eğmeyerek toplumsal dönüşüm sürecine bağlı kalmalarını sağlamıştır.

Latin Amerika’da ortaya çıkan dönüşüm olanakları, örgütlü bir sol olmadan, demokratik bir sosyalist program olmadan gerçekleştirilemez. Öte yandan, bu olanakların, silahlı mücadelenin bir araç olmaktan çıkarak başlı başına bir amaca dönüştüğü 1960’lı ve 1970’li yıllarda olduğu gibi, öncücü emir-komuta ve askerî fetişizm anlayışının etkisiyle yukarıdan aşağıya doğru bir değişim kalıbına dökülmesi halinde, eldeki bu olanakların sonunda tamamen heba edileceği de ortadadır. Bağımsız siyasi hareketlenmeleri, direniş üzerinde kendi hegemonyalarını kurma çabalarına karşı bir tehdit olarak gören Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri’nin (FARC) “askerî olarak aşırı

büyümesi”, bunun açık bir örneğidir.³⁰¹ 21. yüzyıl Latin Amerika’sında dönüşümün belirleyici uğrağı, solun yaşanmış devrimci dönemden gereken dersleri çıkarabilmesine, özellikle de parti ile devletin öncülüğü anlayışından vazgeçmesine, aşağıdan halk kesimlerinden ve tabi kesimlerden yükselecek özerk hareketlenmeleri cesaretlendirip saygı göstermesine, bu hareketlerin emri altına girmeyi kabul etmesine bağlı olacaktır. Sözün kısası, Latin Amerika’nın şu an gelmiş olduğu toplumsal ve siyasi mücadele aşaması, solcu toplumsal hareketler, devlet ve küresel kapitalizm arasındaki ilişkinin değişmekte olduğunun altını çizmektedir.

Siyasi toplum ile sivil toplum arasındaki düşey bağlara aracılık edebilecek siyasi örgütler tam da bu nedenle büyük bir önem taşımaktadır. Ne tür bir siyasi araç, bir yandan halk kuvvetleri arasında, öte yandan da devlet yapıları arasında ara bağlantılar oluşmasını sağlayabilir? Siyasi toplum düzeyinde işleyecek ve toplumsal hareketlerin özerkliğini sulandırmadan devlet iktidarını tartışmaya açacak, içsel olarak demokratik nitelikte siyasi araçlar nasıl geliştirilebilir? Dönüşüm olanağı, kitlesel boyuttaki toplumsal hareketlerin devlet üzerinde aşağıdan kaynaklanan, bağımsız bir baskı kurabilmelerine ve bu hareketlerin temsilcileriyle müttefiklerinin devleti ele geçirebilmelerine bağlı olacaktır. Tekrarlamak gerekirse, devleti, “ülke içerisinde” dönüşüm projesini, “ülke dışında” ise karşı bir hegemonya inşa etmeyi amaçlayan ulusötesi projesini derinleştirmeye zorlayacak, aşağıdan yükselen kalıcı bir hareketlenme işte bu nedenle büyük bir önem taşımaktadır.

301 “Askeri olarak aşırı büyüme” tabirini Forrest Hylton kullanmıştır; bkz. *Evil Hour in Colombia*, Londra: Verso, 2006.

GÜNÜMÜZ VENEZÜELLASI: “KATILIMCI VE ÖNCÜ” BİR DEMOKRASİ Mİ?

Margarita López Maya

Chávez ve destekçilerinin kurdukları Polo Patriotico'nun³⁰² Aralık 1998'de kazandığı seçim zaferinden bu yana Venezüella toplumsal yaşamı her yönüyle değişim sürecinden geçmektedir. Chávez, Venezüellalıların karşısına radikal bir siyasi öneriyle çıkmıştı: 1958'den beridir iktidarda olan seçkinlerin yerlerinden edilmesi, yolsuzlukların sona erdirilmesi ve Venezüella demokrasisini “katılımcı ve öncü” bir demokrasiye dönüştürecek yeni bir anayasanın uygulanması. Sekiz yıl sonra, Aralık 2006'da, düzenlenen darbeyi atlatan ve görevden alınması talebiyle yapılan halkoylamasını kazanan Chávez ardından bir kez daha devlet başkanı seçildi. Seçilmesinden sonra düzenlenen muazzam gösteride konuşurken, seçimlerde vaat ettiği gibi Venezüella'yı hızla “21. yüzyıl sosyalizmi”ne taşıyacağını bir kez daha vurgulamıştı.

Bu sekiz yıllık dönemde yaşanan önemli olaylar hemen hemen herkesçe iyi biliniyor. Bu makalede, “21. yüzyıl sosyalizmi” fikrinin içerdiği taahhütlerin, özellikle de “katılımcı ve öncü” bir demokrasi taahhüdünün gerçekleştirilme şansı değerlendiriliyor. Chávez'in ilk devlet başkanlığı döneminde şekillendirmeye başladığı bu taahhüt, uzun yıllar boyunca en temel haklardan bile mahrum bırakılan nüfusun en yoksul kesimleri arasında büyük bir heyecan uyandırırken, fiilen var olan sosyalizmin 1989'da çökmesiyle birlikte içine düştükleri bozgun havasından kurtulmanın yollarını arayan uluslararası solun bazı kesimlerinde de büyük beklentilere yol açtı. Uluslararası sol, askeri geçmişi, halkçı retoriği ve desteğini aldığı siyasi koalisyonun apayrı ideolojik konumlara sahip şahsiyetlerle partilerden oluşması nedeniyle ilk başlarda Chávez'e kuşkuyla yaklaşmıştı. Ancak, Chávez'in neoliberal değişim süreçlerini durdurmasıyla ve ardından da uluslararası finansal kurumlarla ABD hükümetinin şiddetli saldırılarına maruz kalmasıyla birlikte, kapitalizmin geçerli bir alternatifi olarak umutlarını Venezüella sürecine bağlayan uluslararası solun önce Chávez'e duyduğu merakı, sonra da Chávez'e verdiği desteği giderek arttırdı.

Chávez, devlet başkanlığının ilk sekiz yılında, halkın katılımcı demokrasi projesine olan desteğini korumayı, hatta arttırmayı başardı. 11 Nisan 2002 tarihinde düzenlenen askerî darbeyi ve yine aynı yılın sonlarına doğru yaşanan petrol sabotajını/grevini atlatmasının ardından, katılımcı demokrasi projesi giderek netleşmeye başladı. Petrol sektöründe yapılan reformlar ve petrol fiyatlarının yükselmesi sayesinde finansal kaynakları artan hükümet, halk kesimlerinin, krizlerle ve neoliberal uyum politikalarıyla geçen uzun yıllar boyunca kendilerine tanınmayan haklardan bazılarını gerçekten erişme imkânına sahip oldukları, “misyoner” denilen özel görev birimleri aracılığıyla alışılmamış toplumsal ve iktisadi politikalar geliştirmeye başladı. Halkın ve halk topluluklarının örgütlenmesini ve katılımını teşvik etmenin aracı olarak görülen bu politikalar, başta yoksullar olmak üzere Venezüellalıların geçmiş yirmi yıllık iktisadi durgunluk, siyasetten uzaklaşma ve geleceğe kötümserlikle bakma döneminin etkilerini atlatmalarını sağlayan bir canlı bir coşku yarattı.

Ne var ki, bu sekiz yıllık siyasi süreç, çelişkilerle dolu gergin bir dönem olmuştur. Olumlu eğilimlerini orta vadede alttan alta baltalayacak etkileri yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, yalnızca Venezüella toplumuyla sınırlı kalmayıp, dünya genelinde güçlü ve çatışan çıkarların karşı karşıya geldiği, aşırı siyasi kutuplaşmanın damgasını taşıyan bir ortamda gelişme göstermiştir. Bu nedenle, Venezüella’nın geçirdiği evrim hakkındaki bilgiler genellikle yetersiz, ulaşılması ve yorumlanması zor niteliktedir. Yaşanan güncel gelişmeler etrafında sürdürülen tartışmalara bir nebze de olsa açıklık kazandırmak amacıyla, sürecin hem zayıf hem de güçlü yanlarına dikkat çekecek eleştirel bir çözümlemenin yapılması işte bu nedenle çok daha elzem bir hal almaktadır. Bu makede bunu yapmaya çalışacağız. Meseleleri bağlamlarına yerli yerine oturtabilmek için öncelikle Chávez’i iktidara taşıyan etkenlerin bazılarını, devlet başkanlığının ilk döneminde yaşanan (ve ikinci dönemdeki başarı şansını belirleyen) önemli olayları ve toplumsal-iktisadi süreçleri kısaca ele alacağız.

CHÁVEZ VE HAREKETİ İKTİDARI ALIYOR: YENİ ANAYASA

Radikal bir toplumsal-iktisadi dönüşüm vaat eden, siyasete yabancı, asker kökenli bir kişinin, Latin Amerika’nın en istikrarlı demokрасisi olarak görülen bir ülkeyi nasıl köklerinden sarstığını açıklamaya hasredilmiş epeyce bir çalışma bulunuyor.³⁰³ Vurgu farklılıklarına karşın, Chávez’in yükselişinin birbirlerini güçlendiren çeşitli etkenlerin bir araya gelmesinden kaynaklandığı genel olarak kabul ediliyor. Görünürde belirgin bir çözümü olmayan yirmi yıllık iktisadi durgunluk, zaten aşırı bozuk olan gelir dağılımını daha da

303 Örneğin bkz. Miriam Kornblith, *Venezuela en los 90. La crisis de la democracia*, Karakas: Ediciones UCV-IESA, 1998; Ángel Eduardo Álvarez (der.), *El sistema político venezolano: crisis y transformaciones*, Karakas: Ediciones de la Universidad Central de Venezuela, 1996; Steve Ellner ve Daniel Hellinger (der.), *La política venezolana en la época de Chávez*, Karakas: Nueva Sociedad, 2003; Margarita López Maya, *Del Viernes Negro al Referendo Revocatorio*, Karakas: Alfadil, 2005.

kötüleştiren yapısal uyum politikaları, önceki kalkınma modeli üzerine inşa edilmiş "modern" toplumsal yapının zayıflaması, kayıt dışı ekonominin büyümesi, toplumun büyük bir kısmının toplumsal ilerleme, hatta toplumsal içerilme konusunda tamamen umutsuzluğa kapılması; 1998 şartlarının hazırlanmasında tüm bu etkenlerin payı vardı. Eski toplumsal-siyasi düzenin tamamen reddedildiğini ve halkın yeni bir alternatif arayışında olduğunu gösteren, Şubat 1989'da patlak veren ve *Caracazo* diye bilinen halk isyanında da aynı etkenler rol oynamıştı.

Caracazo'nun yarattığı memnuniyetsizlik siyasi sistemi doğrudan etkiledi. Bu tarihten sonra sokak gösterilerinin giderek artması ve dikkatleri daha fazla çekmeye başlaması, hâkim siyasi partilerin meşruiyetlerini kaybettiklerinin bir göstergesiydi. Dahası, sokak gösterileri, kurumsal krizin derinleşmesine ve siyasi temsil sisteminin gözden düşmesine de neden oldu. 1992'de iki kez askeri darbe düzenleyen ordu, zaten patlamaya hazır duruma yeni bir boyut eklemiş oldu. Her ne kadar devlet başkanı Carlos Andrés Pérez'i devirme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandıysa da, gücü azalan devlet başkanı çok geçmeden Ulusal Kongre tarafından görevden alınacaktı. Aralık 1993'te yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde, Rafael Caldera'nın o zamana dek siyasete egemen olan iki partinin desteğini almadan seçimleri kazanması, iki partili sistemin çökmesi anlamına geliyordu. 1994-1998 yılları arasında görev yapan Caldera hükümetinin iktisadi durgunluğun üstesinden gelememesinin yanı sıra uygulamaya geçirilen bir dizi neoliberal önlemin tetiklediği ciddi toplumsal dengesizlikler, halkın siyasi tutumunun giderek radikalleşmesi sonucunu doğurdu. 1998'de, petrol fiyatlarının dünya piyasalarında birdenbire düşmesi bardağı taşıran son damla oldu. Aralık ayında yapılan seçimlerde seçmenler tercihlerini, 1992'de yapılan ilk darbenin liderliğini yapan, kutuplaştırıcı söylemiyle ve itibarlarını kaybetmiş mevcut seçkinleri yerlerinden edeceği vaadiyle hem eski siyasi yapıyı cezalandırma fırsatı, hem de (belki) geçmiş yirmi yılın mirasını silecek bir süreç başlatmayı teklif eden askeri bir şahsiyetten yana kullandılar.

Chávez ile temsil ettiği hareketin iktidara geldiğinde yaptığı ilk iş, seçim kampanyasında verdiği sözü tutarak, 1961 anayasasının yerine geçecek yeni bir anayasa taslağı hazırlanmasına başlamak oldu. Aralık 1999 halkoylamasıyla kabul edilen yeni anayasa, Venezüella'da "temsili" demokrasinin yerine "katılımcı ve öncü" demokrasiyi geçirecek bir dizi mekanizmayı uygulamaya geçiriyordu. Egemen neoliberal eğilimin aksine anayasa, devletin merkezi bir role sahip olduğunu, sosyal hakların herkesi kapsadığını ve petrolün devredilemez bir devlet mülkü olduğunu kabul ve tasdik ediyordu. Ülkenin adı "Bolivarcı Venezüella Cumhuriyeti" olarak değiştiriliyordu. Çeşitli (onaylayıcı, istişari, görevden azledici ve ilga edici mahiyette) halkoylamaları, anayasanın ya da yasaların onaylanmasıyla ya da gözden geçirilmesiyle ilgili yasama alanını ilgilendiren girişimler, halka açık belediye meclisi oturumları ve yurttaş meclisleri gibi katılımcılığı destekleyecek yeni mekanizmalar anayasaya dâhil ediliyordu.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu uygulamalarla, geçmiş yıllarda izlenen neoliberal politikalara son veriliyordu.

1999 ile Chávez'in ikinci devlet başkanlığı döneminin başladığı 2006'nın son ayları arasındaki sekiz yıllık sürede pek çok önemli olay yaşandı: Etkileyici halk hareketlenmeleri, siyasi cepheleşmeler, 11 Nisan 2002 darbe girişimi ve Aralık 2002-Şubat 2003 arasında petrol sanayisini durma noktasına getiren devlet mülkiyetindeki petrol sanayisini yöneten seçkinlerin iş durdurma-sabotaj girişimi. Bu son çarpışmadan zaferle çıkan hükümet, petrol sanayisinin denetimini yeniden ele geçirirken, çoğunluğu üst düzey yönetici kadrolardan olmak üzere petrol sanayisinde çalışanların yaklaşık yarısını işten çıkardı.³⁰⁴ Sonuç olarak, hükümet petrol reformunu hayata geçirmeyi başardı. Devlet, devlet petrol şirketinin politikalarının belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesiyle ilgili yetkilerini geri almış oluyordu. 1990'larda, kamu çıkarlarını önemsemeyerek şirketin çıkarlarına öncelik verme eğiliminde olan, nihayetinde de PDVSA'yı³⁰⁵ yeniden özelleştirmeyi amaçlayan neoliberal "Apertura petrolera"³⁰⁶ politikası uyarınca bu yetkiler şirketin üst düzey yöneticilerine devredilmişti. Chávez'in zaferi, izlediği toplumsal ve siyasi programın finansmanında kullanılan petrol gelirlerinin artmasını da beraberinde getirdi. Ağustos 2004'te muhalefet, devlet başkanının görevine devam edip etmeyeceğini belirleyecek geri çağırma oylaması sürecini başlatacak sayıda imza toplamayı başardı. Muhalefetin bu girişimi de yine Chávez'in zaferiyle sonuçlandı: Halk, görev süresi doluncaya kadar Chávez'in devlet başkanlığına devam etmesini onayladı. Daha önce de bahsettiğimiz üzere, Chávez Aralık 2006'da yeniden devlet başkanlığına seçildi.

Görevdeki ilk sekiz yılında, katılımcı demokrasi ilkesinin toplumsal dışlanma sorununu hedef alan toplumsal ve siyasi politikalara uygulanması, Chávez hükümetinin en büyük başarılarından birisi oldu. Halk kesimlerinin özyönetimini destekleyecek koşullar ve kurumsal mekanizmalar bu ilke aracılığıyla yaratılırken, ülkenin yoksul topluluklarının örgütlenme faaliyetleri canlandırıldı. Böylece, kamunun etkinliğini artırabilecek bir unsurun yanı sıra yurttaşlık ve demokrasi anlayışının gelişip güçlenmesini sağlayacak şekilde insanın kendi kendini geliştirmesinin, kendisine saygı duymasının, aidiyet ve dayanışma duygularının taşıyıcısı da vücuda getirilmiş oluyordu.

1999 öncesinde, halk hareketi güçsüz ve dağınık durumdaydı; yirmi yıl boyunca uygulanan neoliberal iktisat politikaları büyük bir tahribata yol açmıştı.³⁰⁷ Ayrıca, Chávez hükümetinin iktidara gelmesinden önce halk hareketi

304 Petrol sektöründeki mücadeleler ve petrol reformu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Luis E. Lander (der.), *Poder y petróleo en Venezuela*, Caracas: FACES UCV-PDVSA, 2003.

305 Petróleos de Venezuela S.A. (PDVSA): *Venezuela Petroleri* (devlet petrol şirketi) –çev.

306 Petrolü açma politikası: Petrol üretimini artırmak amacıyla yabancı yatırımların cezbedilmesini amaçlayan politika –çev.

307 Bkz. Roland Denis'in alıntıları ve Jonah Gindin'deki tartışma, "Chavistas in the Halls of Power, Chavistas on the Street", *NACLA Report on the Americas*, 38(5), 2005, <http://www.venezuelanalysis.com>.

organik bir tabana, geleneklere, özerk olarak faaliyet gösterebilecek ve devlet iktidarına karşı inisiyatifini kullanabilecek ölçüde güçlü bir bütünlüğe sahip olmamıştı. Venezüella temsili demokrasisi, altmışlı yıllarda ortaya çıkan iki partili sistemin, halk hareketlerini (ve sendikaları) etkisizleştirmesini kolaylaştırıyordu. Chávez'in ilk devlet başkanlık döneminde (özellikle de hükümetin PDVSA petrol şirketi ile petrol kaynaklarını denetimi altına aldığı 2003 yılından itibaren) uygulanan çeşitli politikalar ve sosyal programlar sayesinde küçük, yetersiz örgütlenmiş, dağınık ve parçalı bir harekettten, çok geniş bir yelpazeye yayılan yeni halk örgütlenmeleri ortaya çıktı.

Chávez'in yeni devlet başkanlığı görev süresinin başladığı şu günlerde, ortam karmaşık ve tahminlerde bulunmak hayli zor gözüküyor. Her ne kadar hükümet, yukarıdan müdahale ederek tabanının örgütlenip harekete geçmesini teşvik eder tarzda hareket etmiş olsa da, petrol zengini devlet ile pek çok şey ihtiyacı olan ve özerk bir biçimde harekete geçme yetisi yetersiz olan halk hareketi arasında çok güçlü bir bakışsızlık [asimetri] söz konusu. Bu durum, halk arasında örgütsel ve katılımcı dinamiklerin geliştirilmesini, hükümetin çözümlemesi gereken en zorlu meselelerden birisi hâline getiriyor: Toplumsal ve üretken örgütlenmelerin çoğulluğunu korurken, aynı zamanda da halkın özerk bir biçimde kamu idaresine daha üst düzeylerde katılıp, idareyi daha fazla denetimi altına almasını sağlayabilmek için bu örgütlenmelerin gelişimine saygı gösterilmesi gerekiyor. Eğer halk hareketinin, kamu idaresinden sorumlu çeşitli kurumların muhatabı olarak hareket edecek, dolayısıyla da bu kurumları denetleyebilecek ölçüde güçlenmesi isteniyorsa, halk hareketinin gelişimine saygı gösterilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Aksi takdirde, eskiden Venezüella'da siyaset hayatının temsili demokrasi kültürünü etkisi altına alan kayırmacı tutuma ve devlet baba anlayışına geri dönülmesi olasılığı epeyce yüksektir.

ARALIK 2006'DAN SONRA DURUM

Aralık 2006 seçiminde halkın büyük ölçüde desteğini alması, ikinci başkanlık dönemine başlarken Chávez'in güç aldığı unsurların en başında geliyordu. Bu destek, bundan sonra kalkışacağı girişimlerde de kendisine önemli bir meşruiyet kazandıracaktı. Chávez 7.309.080 (yüzde 62,9) geçerli oy alırken, rakibi Manuel Rosales 4.292.466'da (yüzde 36,9) kaldı. Venezüella'nın seçim tarihinde, oyların iki aday arasında böylesine kutuplaştığı daha önce görülmemişti: İki aday geçerli oyların yüzde 99,8'ini alırken, üçüncü sırada gelen adayın oyu 5.000'in biraz altındaydı. Seçime katılım oranı yüzde 74,9, geçersiz oyların oranı ise sadece yüzde 1,4'tü.³⁰⁸ Üstelik, Chávez birbiri ardına yapılan seçimlerin hepsinde oy yüzdesini arttırdı. Görevden azledilmesi için yapılan

308 Seçim verileri Consejo Nacional Electoral'den [Ulusal Seçim Konseyi] elde edilmiştir, <http://www.cne.gov.ve>.

geri çağırma oylamasında oyların yüzde 59,1'ini aldı; 2006 seçimlerinde oy oranını yüzde 62,9'a yükseltti.

Bu tatmin edici seçim zaferinin gerisinde yatan en önemli etken, hükümetin siyasi çatışmanın en şiddetli aşamasını atlattığı 2004 yılından sonra Venezüella ekonomisinin canlı ve istikrarlı bir büyüme göstermesiydi. Petrol sektöründeki iş durdurma eyleminin olumsuz etkilerini atlatan ekonomi 2004 yılında yüzde 17,9 büyüdü. Takip eden iki yılda, Gayri Safi Milli Hasılanın (GSMH) artış hızı ortalama olarak yüzde 9'u aştı (bkz. Tablo 1).³⁰⁹

Tablo 1. Seçilmiş Makro İktisadi Göstergeler, 2003-2006

Yıl	İhraç edilen Venezüella petrolünün varil fiyatı (ABD\$)	Uluslararası Döviz Rezervleri (milyon ABD\$)	Enflasyon Oranı (tüketici fiyatları değişimi, %)	GSMH Büyüme Oranı (%)	Döviz Kuru (Bolívar*/\$)
2003	25,8	21.366	27,1	-7,7	1600
2004	33,4	24.208	19,2	17,9	1920
2005	45,5	30.368	14,4	9,3	2150
2006	55,9	31.917*	13,4**	9,6**	2150

* Venezüella'nın para birimi (-çn) ** İlk altı ay; *** Ekim ayına kadar.

Kaynak: Venezüella Merkez Bankası, "Información estadística", 2006 (www.bcv.org.ve/c2/indicadores.asp) ve Enerji ve Petrol Bakanlığı, "Precios del petróleo", 2006 (www.menpet.gob.ve/precioptroleo).

Tablo 1'de görüldüğü üzere, ekonominin etkileyici performansı her şeyden önce Venezüella petrolünün uluslararası piyasa fiyatından kaynaklanıyordu (seçim yılında varil başına ortalama 55,9 dolardı). Hükümetin 2003 yılından itibaren petrol reformunu uygulamaya geçirmesinin etkisiyle birleşince, artan petrol fiyatları devletin gelirlerinin de yükselmesini sağladı; hükümet sosyal politikaları yürütecek kaynakları kolayca buldu. *Barrio Adentro* (düşük gelirli gruplar için günün 24 saati ücretsiz temel sağlık hizmetleri ve hastalıkları önleyici tedbirler), *Mercal* (devletin sübvansiyonlu fiyatlarla gıda dağıtması), *Robinson 1 ve 2* (yetişkinler için okuma-yazma kursları ve temel eğitim), *Ribas* ve *Sucre* (ortaokul ve üniversite eğitimi almayanlara ya da eğitimlerini yarım bırakanlara sağlanan eğitim hizmetleri) ve *Vuelvan Caras* (meslek kursları) gibi Misyenler (işbirliği yapmayan ya da etkin çalışmayan devlet kurumlarını

309 1 ve 2 numaralı tablolar için bkz. Margarita López Maya ve Luis E. Lander, "Venezuela: las elecciones presidenciales de 2006, ¿hacia el socialismo del siglo XXI?", *América Latina 2006: Balance de un año de elecciones II* seminerinde sunulan makale (CEPC-Universidad de Salamanca, Madrid, Ispanya, 12-13 Aralık 2006).

devre dışı bırakan programlar), öğrencilere ücretsiz ikiye ana ve ara öğünün verildiği, eğitimin tam gün olduğu Bolivarcı okullar, okul kıyafetleri ile ders kitaplarının ücretsiz sağlanması; bütün bunların hiç şüphesiz ki olumlu siyasi etkileri oldu. Ayrıca hükümet, devlet sektörüne mal ve hizmet temin edecek kooperatiflerin kurulmasını teşvik eden “ruedas de negocios”³¹⁰ gibi girişimlerle toplumsal ekonomiye de yatırım yaptı. Yine, düşük gelirli borçlanıcılara küçük miktarlarda krediler veren Kadınlar Bankası, Bağımsız Halk Bankası ve benzeri kurumlar eliyle bir mikro finansman sistemi oluşturuldu.

Yoksullukla işsizliğin son yıllarda nasıl azaltıldığını, bu ve buna benzer politikalara bakarak daha kolay anlayabiliriz. Aynı zamanda Venezüella, İnsani Kalkınma Endeksleri açısından Latin Amerika’nın önde gelen ülkelerinden birisi hâline geldi. Tablo 2’de sunulan resmi istatistikler, Chávez ile hareketinin, Aralık 2006 seçimlerinde başta düşük gelirli olmak üzere çoğunluğun desteğini almayı nasıl başardığını açıkça göstermektedir.

Tablo 2. Seçilmiş Toplumsal-İktisadi Endeksler, 2003–2006

Yıl	İşsizlik Oranı (%)	Yoksul Haneler (%)	Aşırı Yoksul Haneler (%)	İnsani Kalkınma Endeksi
2003	16,8	55,1	25,0	0,76
2004	13,9	47,0	18,5	0,80
2005	13,0	37,9	15,3	0,81
2006	9,9*	33,9**	10,6**	---

* İlk dokuz ay; ** İlk altı ay.

Kaynak: Ulusal İstatistik Enstitüsü, “Estadísticas vitales”, 2006 (<http://www.ine.gov.ve/registrosvitales/estadisticasvitales.asp>).

Bu olumlu gelişmelerin neredeyse tamamen petrol gelirlerine dayandığını bir kere daha vurgulamak istiyoruz. Venezüella Merkez Bankası’na göre, 2006 yılında ihracatının yüzde 89’unu petrol oluşturuyordu. Ona göre, ülke, bugün, en az geçmişte olduğu kadar petrole bağımlı. Devlet ile devlet petrol şirketi PDVSA arasındaki ilişkiye bakacak olursak, devlet 2006 yılında şirketin kazandığı paranın yüzde 68’ini alırken, geriye kalan yüzde 32’lik kısmı ise PDVSA’ya bırakıyordu. Petrol sektörü, GSMH’nin yüzde 14’ünü oluşturuyor.³¹¹

310 Küçük ve orta ölçekli girişimciler arasında iş bağlantıları yapılmasını sağlamak amacıyla kurulan mal borsaları –çev.

311 “PDVSA”, *Últimas Noticias* içinde, 21 Ocak 2007.

“21. YÜZYIL SOSYALİZMİ”

Aralık 2006 seçim kampanyasının en önemli maddelerinden birisi olan “21. yüzyıl sosyalizmi”, farklı yorumlara izin veren, ucu açık ve pek tanımlanmamış bir ifadeydi. Chávez, bu ifadeyi ilk defa Ocak 2005’te Porto Alegre’de düzenlenen 5. Dünya Sosyal Forumu’nda kullanmış, ancak bir kalkınma modeli olarak “Üçüncü Yol”un terk edilmesi anlamına geldiği dışında açıklayıcı herhangi bir şey söylememişti. Sovyetler Birliği’nde, Doğu Avrupa ülkelerinde ya da Küba’da ortaya çıkan sosyalist devletlerle karıştırılmaması gerektiğini ısrarla vurgulamıştı; aklından, daha az devlet merkezli ve daha çoğulcu bir toplum düşüncesi geçiyordu.³¹² 2006’da Viyana’da yapılan bir etkinlikte, yeni sosyalizm anlayışının temelinde “dayanışma, kardeşlik, sevgi, adalet, hürriyet ve eşitlik”, yani sosyalizmin geleneksel ülkülerinin olacağını söylüyordu. Bunun, önceden belirlenmiş bir sosyalizm modelini uygulamakla değil, “üretim tarzının, adım adım inşa edilmesi gereken bir sosyalizm doğrultusunda dönüştürülmesi”yle ilgili bir mesele olduğunu savunuyordu.³¹³

İpucu niteliğindeki bu açıklamaların haricinde, demokratik katılımın derinleştirilmesi fikriyle açıkça çelişen iki ayrıntıyı saymazsak, 2006 seçim kampanyasını yürütürken bu ifadenin daha kesin biçimde tanımlanmasını sağlayacak pek bir şey söylemedi. Chávez, seçimleri kazandığı takdirde, anayasayı değiştirerek görevli başkanın sınırsız yeniden seçilmesinin önünü açacağını birçok kez dile getirmiştir. Öte yandan, seçim kampanyası yöneticisi Francisco Ameliach, muhalefet partilerinin seçimi boykot etmeleri halinde, anayasaya koyulması düşünülen nispi temsil hakkından vazgeçileceğini söyleyerek muhalefeti tehdit ediyordu.³¹⁴

Bu iki unsurun dışında, Chávez’in yeni sosyalizm önerisi 2006 yılının sonlarına gelinceye değin muğlak ve ucu açık bir ifade olarak kaldı. Aslına bakılırsa, Aralık seçimlerine gelinceye değin, 21. yüzyıl sosyalizmi, herkesin kendi karşılanmamış talep ve özlemlerinden hareket ederek anlam verdiği, belirli bir içeriğe sahip olmayan bir kavramdı. Ernesto Laclau’nun belirttiği gibi, “21. yüzyıl sosyalizmi” gibi tabirler, çözülmemiş sorunların biriktiği toplumlarda özellikle çekici gözükürler; bir “eşdeğerlikler zinciri” içinde birbirleriyle ilişkili hale gelen çeşitli talepler, nihayetinde bunlardan sadece biriyle temsil edilir. Bu “boş gösteren” [*empty signifier*] (Venezüella örneğinde, “21. yüzyıl sosyalizmi”), halkçı söylemde önemli bir yer işgal eder; değişim için harekete geçirme konusunda dikkate değer bir güce sahiptir.³¹⁵

Seçimi kazanan devlet başkanı Chávez, kavramadahasomutbiricerikkazan-

312 Gregory Wilpert, “The Meaning of 21st Century Socialism for Venezuela”, 11 Temmuz 2006, www.venezuelanalysis.com.

313 A.g.c.

314 *El Nacional*, 27 Ağustos 2006.

315 Ernesto Laclau, *La razón populista*, Buenos Aires: FCE, 2005.

dırmaya başladı. Seçimin ardından yaptığı üç önemli konuşmada, Venezüella toplumunda köklü bir dönüşüme yol açacağını düşündüğü fikirlerle araçlardan daha kesin ifadelerle bahsetti. 15 Aralık'ta, taraftarlarının düzenlediği seçim zaferi kutlamaları sırasında Chávez, hükümetini destekleyen partilere seslenerek, kendilerini feshederek birleşik tek bir parti kurmaya çağırdı: "Devrim birleşik bir partiyi gerektiriyor; bizi halkı aldatmaya sürükleyen baş harflerden ibaret bir çorba olmayacak bir parti".³¹⁶ Yeni partinin isminin Venezüella Birleşik Sosyalist Partisi (PSUV) olmasını öneriyordu. Her ne kadar, PSUV'nin "seçim muharebeleri" için bir araç olacağını düşünse de, partinin bu işlevinin ötesine geçerek fikir alanında da savaşması gerektiğini ısrarla vurguluyordu: "Çok çalışmamız gerek... Çok okumalıyız, çok tartışmalıyız; önyargılarından arınmış sosyalist taburların bir araya gelecekleri yuvarlak masa toplantıları, oturumlar düzenlemeliyiz..."³¹⁷ Chávez, partinin Venezüella tarihinin en büyük ve en demokratik partisi olacağını düşünüyordu.

Chávez, kısa bir süre sonra iki önemli konuşma daha yaptı: İlkini, 7 Ocak'ta ülkenin en büyük tiyatrosu olan Teresa Carreño'da; ikincisini ise ikinci görev süresinin resmen başlaması münasebetiyle 10 Ocak'ta Millet Meclisi'nde. Bu konuşmalarda Chávez, 21. yüzyıl sosyalizmine doğru ilerleme stratejisiyle ilgili daha açık fikirler ortaya koydu.³¹⁸ Eski yönetimlerce özelleştirilen stratejik sanayilerin millileştirileceğini açıklayarak, Bolivarcı devrimin bir sonraki aşamasını harekete geçirecek "beş temel motor"dan bahsetti.³¹⁹ Millet Meclisi üyeleri ile diğer kamu kurumu temsilcilerinin önünde, yeni görev döneminin sloganını açıkladı: "Vatan, Ya Sosyalizm Ya Ölüm, Kazanacağız".³²⁰

Bu beş motor, ülkeyi sosyalizme taşıyacak "motoru çalıştıracak"tı. Bunlardan ilki olan ve halihazırda anayasada yer alan Yetki Yasası, yasama erkinin, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini önceden belirlenmiş bir süre boyunca Ulusal Yönetime devretmesini sağlıyor (203. madde). Chávez, "devrimci yasaların yasası, yasaların anası" Yetki Yasasıdır diyordu. İkinci motor, diğer amaçların yanı sıra (iktisadi ve siyasi sorunlar

316 "Hugo Chávez Frías: Discurso sobre el Partido Socialista Unido de Venezuela", Teresa Carreño tiyatrosunda yaptığı konuşma, Karakas, 15 Aralık 2006 (TV Prensası tarafından yapılan tercümesi, Aralık 2006) -bkz. Venezuela Analítica, www.analitica.com.

317 A.g.e.

318 "Vamos rumbo a la República Socialista de Venezuela", Aporrea, 8 Ocak 2007, <http://www.aporrea.org>; "Discurso del Presidente en la juramentación del 10 de enero de 2007", 10 Ocak 2007, <http://www.minci.gov.ve>.

319 Ayrıca, ilk devlet başkanlığı döneminde görev alan José Vicente Rangel, Jesse Chacón, Aristóbulo Istúriz ve diğer önemli şahsiyetlerin ayrılmaları nedeniyle kabinde yapılan değişiklikleri de açıkladı. Bu değişikliklerin neden yapıldığı konusunda hiçbir bilgi verilmedi. Bu bakanlardan bazılarının (Rangel, Istúriz) Chávez'in ilk döneminde önemli roller üstlenen kişiler olması çeşitli yorumlara neden oldu. İlk dönemden görevlerine devam eden ve yeni atanan bakanların hiçbirisi, ne Rangel ile Istúriz'in ne de onlardan birkaç ay önce hükümetten ayrılan Ali Rodríguez'in siyasi konumuna (yani Chávez'in dengi olarak konuşacak güce) sahiptir.

320 "Presidente Chávez juró cumplir su mandato dentro del contexto del socialismo", Agencia Bolivariana de Noticias içinde, 10 Ocak 2007, www.abn.info.ve.

bağlamında) sosyalizme giden yolun önünü tıkayan engeller olarak yorumlanabilecek anayasa maddelerinin değiştirilmesi amacıyla anayasanın “bütünsel ve köklü” bir biçimde reforma tabi tutulması önerisiydi. Chávez, bu iki motorun birlikte işlemesi gerektiğini düşünüyordu ve Millet Meclisi başkanı Cilia Flores'i, anayasa reformunu yapacak komisyona başkanlık yapıp eşgüdümü sağlamakla görevlendirdi. Devrimin üçüncü motoru olan “ahlak ve aydınlanma”, toplumun tüm alanlarında (okullarda, işliklerde, kırsal yerlerde, içsel çekirdeklerde³²¹ ve halkın kullandığı diğer mekânlarda), ahlaki, iktisadi, siyasi ve toplumsal eğitimin teşvik edilmesi amacıyla tasarlanmış bir kampanyayı ifade ediyordu. Chávez, dördüncü motora “iktidar geometrisi” diyordu: Sosyalist özelemlerle ve güncel gerçeklerle daha uyumlu olacak şehirler ve federal bölgeler oluşturulması için siyasi, iktisadi, toplumsal ve askeri gücün ülke çapında coğrafi olarak yeniden dağıtılması öneriliyordu. Son olarak, motorların en önemlisi dediği beşinci bir motor daha bulunuyordu: Devletin reforma tabi tutularak sosyalist bir devlete dönüştürülmesini sağlamak amacıyla halkın devlet üzerindeki gücünün arttırılmasını öngören “devrimci komünal güç patlaması”. Chávez, komünal konseylerin hiçbir şekilde sınırlanmayacağını, çünkü konseylerin halkın gücünü ifade etmesinin en önemli aracı olduğunu söylüyordu.

Chávez, bu motorların birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve “yaratıcı komünal güç patlamasının gelişmesinin, güçlenmesinin, kurumsallaşmasının, yayılmasının ve başarılı olmasının diğer motorlara, Anayasa Reformuna bağlı olacağı[nı]; Yetki Yasasına, Ulusal Ahlak ve Aydınlanma Seferberliğine büyük ölçüde bağlı olacağı[nı]; yeni iktidar geometrisine ve diğer etkenlere bağlı olacağı”nı belirtiyordu.³²² Başkan, “ilerlemenin hızlandırılması ve bugünden başlayıp yeni bir çağa uzanan yol üzerinde yeni alanlar açılması” gerektiğini birçok kez önemle vurguladı.³²³

Yetki Yasası projesi birkaç gün içerisinde Millet Meclisi'ne sunularak, kamu idaresiyle ilgili on alanda (sivil ve adli güvenlik, halk katılımı, maliye ve vergilendirme, iktisadi ve toplumsal politika, kamu görevinin icrası sırasında göz önüne alınması gereken değerler, enerji, savunma ve güvenlik, bilim ve teknoloji, sınır değişiklikleri) yasa yapma yetkisinin bir buçuk yılına başkana devredilmesi istendi. Millet Meclisi iki hafta sonra talebi onaylarken, yeni bir eylem alanı olarak hidrokarbonları da ekledi. Başkan, bu kararların bir uzan-

321 İçsel çekirdekler, hükümetin, yerel toplumsal, iktisadi, coğrafi ve çevresel olanaklardan yararlanmak amacıyla üretim faaliyetlerini canlandırdığı bölgesel birimlerdir. Hükümet, bu tür birimleri kuran insanlara ya da topluluklara çeşitli destekler sağlıyordu, çünkü bu birimlerin, yeni ekonomide çalışacak yeni sosyalist bireyin gelişmesini sağlayacak çekirdekler olduğu düşünülüyordu. İçsel çekirdekler bu zamana gelinceye değin hep hükümet kaynaklarına bağımlı olmuşlardır.

322 “Juramentación del Presidente de la República Bolivariana de Venezuela, Hugo Chávez Frías (periodo 2007-2013)”, 15 Ocak 2005, <http://www.mci.gob.ve>.

323 A.g.e.

tısı olarak Ocak ayı ortasında, Yetki Yasası uyarınca ilgili alanlarda yetkilerini kullanmasına yardımcı olacak Devlet Başkanlığına bağlı Anayasa Reformu Komisyonunu (CPRC) ve Halk İktidarı Komisyonunu (CPPP) atadı.

YENİ ÖNLEMLERİN ÖNEMİ

Devlet başkanının konuşmalarında dile getirdiği ve çok geçmeden de tatbik etmeye başladığı, Telefon şirketi CANTV gibi stratejik firmaların yeniden millileştirilmesi ile *Electricidad de Caracas* gibi yeni millileştirmelerin gerçekleştirilmesi için anayasanın değiştirilmesine gerek olmadığına dikkat edilmedir. 1999 anayasası, devlete, toplumsal çıkarların savunulması amacıyla özel mülkiyetin alanını daraltmakta kullanabileceği yetkiler veriyordu: Farklı mülkiyet biçimlerinin varlığını tanıyor ve toplumsal ekonomiye öncelik atfediyordu. Sonuç olarak, devlet başkanlığından yapılan ilk açıklamalar, esasen siyasi kurumlarda bazı önemli değişiklikler yapmak amacıyla tasarlanmış gibi gözüküyor. Bunlardan önemli gördüklerimizi sırayla ele alacağız.

Yetki Yasası

Birinci motor, devlet başkanı ile yürütme organına, kararnameler aracılığıyla yasa yapıp onama yetkisi veren anayasa hükmüne dayanır. Bu anlamda, hukukun üstünlüğü ilkesiyle uyumludur. Ancak, devlet başkanının, çok geniş bir şekilde tanımlanmış on alanda (ki Meclisin girişimiyle daha sonra on bire çıkarıldı) yasa çıkarmak için bir buçuk yıllığına yetki istemesi, devlet başkanının ilk görev döneminde zaten göze çarpan bir eğilimin iyice belirginleşmesi ve hız kazanması anlamına geliyor: Yasama Organının aleyhine olacak şekilde hükümetin yürütme organının kuvvetlendirilmesi. Bu eğilim, muhalefet partilerinin Aralık 2005’te yapılan meclis seçimlerinde adaylarını geri çekme kararı almalarının sonucunda Kongrenin tamamının Bolivarçı kuvvetlerin eline geçtiği 2006 yılından bu yana yeni bir ivme kazanmıştır.

1961 anayasası Yetki Yasasına açık kapı bırakıyordu, ancak “ulusal çıkarların gerektirdiği hallerde” ve Kongrenin onayının alınması şartıyla, “iktisadi ya da mali içerikli olağanüstü önlemler” olarak devlet başkanına yasa yapma yetkisi veren özel bir yasa olarak tanımlanıyordu (190. madde, 8. fıkra). 1999 anayasasıyla, yasama işlevinin bu yolla yürütme organına devredilmesinin kapsamı genişletildi: Artık Yetki Yasasını belli bir alanla sınırlayan herhangi bir madde bulunmuyor, önceden belirlenmiş bir zaman diliminin belirtilmesi yeterli oluyordu. Yürütme organının yasama işlevlerinin genişletilmesi, anayasa uzmanları arasında tartışmalara yol açtı. İktidara gelmesinden bu yana Chávez’in yaptığı bu türden üçüncü girişim olan bu son talep, uygulanacağı alanların çok geniş kapsamlı olması ve geçerli olacağı sürenin uzunluğu nede-

niyle bazılarınca anayasaya aykırı bulunuyordu; Yasama Organının imtiyazlı hakkı olan yasama işlevini fiilen zayıflattığı vurgulanıyordu.³²⁴

Her halükârda, hükümeti destekleyenler Millet Meclisi'nde mutlak çoğunluğa sahipken, yürütme organının böylesine geniş ifadelerle tanımlanan yetkiler talep etmesi pek çoklarına anlaşılabilir geliyordu. Devlet başkanı, yasama organında yapılacak tartışmalarla zamanın boşa harcanmasına izin verilemeyecek kadar acil değişiklikler yapılması gerektiği gerekçesini öne sürüyordu. Ancak, köklü değişikliklerin zorlama bir çabuklukla yürürlüğe konmasının ne kadar doğru olacağı sorusu bir kenara bırakılsa dahi, Millet Meclisi'nin talebi kabul ederken son derece hızlı hareket ederek iki hafta içinde onaylaması, en yüksek yasama organının bile yürütme organı karşısında ne kadar edilgen bir tutum sergilediğini tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır. Bu, yasamanın kendi kendisini reform sürecinin dışında bırakması; dolayısıyla da Meclisi seçen Chávezci kitleler açısından bakıldığında, "21. yüzyıl sosyalizmi"nin şekli hakkında tartışmalar yapıp kararlar alınacak en doğal kurumsal ortamın ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Üstelik, katılım ve halk iktidarı sorunu da Yetki Yasası'nın kapsamına dahil ediliyordu. Böylece, halk iktidarı önerisini ayrıntılarıyla düzenleyecek kişilerin, devlet başkanı, bakanlar ve yine devlet başkanının danışılmasını uygun gördüğü kişiler olacağı öngörülmüş oluyordu. Bu yapı, geliştirilmesi amaçlanan katılımcı demokrasiyle açıkça çelişmektedir. Bu konuya aşağıda tekrar değineceğiz.

Anayasa reformu

Devlet başkanı, ikinci motoru, yani "bütünsel ve köklü" bir anayasa reformu yapmak amacıyla, daha önce bahsettiğimiz gibi Millet Meclisi başkanı Cilia Flores'in başkanlığında, 19 üyeli bir devlet başkanlığı komisyonu (CPRC) görevlendirdi. Çeşitli kamu kuruluşlarının temsilcilerinin yanı sıra Yüksek Adalet Mahkemesi'nin başkanı, Halk Savunma Temsilcisi ve Başsavcı da komisyonda görev alıyor. Kararnamenin 2. maddesi, komisyonun müzakerelerini gizli olarak yürütmesini şart koşuyor: Üyeler, devlet başkanının iznini almadan düşüncelerini, tartışmalarla önerilerin içeriğini açıklayamıyorlar.

Bolivarcı anayasaya göre, ulusal çıkarlarla ilgili ve özel önem taşıyan politika meselelerinde hükümete danışmanlık yapan en yetkili organın Devlet Konseyi olduğuna dikkat edilmesi gerekiyor. Devlet Konseyi, eşgüdümün sağlanmasından sorumlu devlet başkanı yardımcısı, devlet başkanı tarafından atanan beş üye, Millet Meclisi, Yüksek Adalet Mahkemesi ve eyalet valileri tarafından belirlenen birer temsilci olmak üzere dokuz üyeden oluşu-

324 Bkz. Comisión de la Facultad de Ciencias Jurídicas y Políticas, UCV, "La Ley Habilitante, por ser una 'Ley de plenos poderes', está totalmente viciada de inconstitucionalidad", Karakas, Şubat 2007, <http://www.juri.ucv.ve>.

yor. Chávez'in, hükümet sempatzanlarının bariz çoğunluğa sahip olduğu bu anayasal organı göz ardı ederken, kendi temsilcilerini seçmeleri konusunda diğerk devlet güçlerine özerklik tanınması, Yetki Yasasının içerdiki mesajın pekiştirildiğini akla getiriyor: Diğerk devlet güçlerinin tamamen yürütme organına tabi kılınması.

Ayrıca, anayasa reformu sorunuyla ilgili olarak, gerek devlet başkanı gerekse devlet başkanlığı sözcükleri aynı yönde bazı özgöl öneriler yapma hazırlığı içindeler. Bu önerilerden birisi, devlet başkanının sınırsız yeniden seçilmesine olanak tanıyor. İlk defa seçim kampanyası sırasında gündeme getirilen bu öneri, gerek devlet başkanının yaptığı konuşmalarda, gerekse liderlerle devlet görevlilerinin yaptıkları açıklamalarda tekrar tekrar dile getirilmiştir. Son zamanlarda, seçimle gelinen tüm mevkileri kapsayacak şekilde önerinin genişletilmesinden bahsediliyor. Bu öneri, Venezüella'nın bundan önceki demokratik anayasalarının tamamında (1947, 1961 ve 1999) yer alan, iktidardakilerin değişmesi ilkesini açıkça baltalamaktadır.

Bir başka öneri de nispi temsil uygulamasının kaldırılması talebidir. Daha önce belirttiğimiz üzere, muhalefetin son anda adayını çekerek Chávez'i devlet başkanlığı yarışında tek başına bırakmayı planladığını düşünen hükümet, 2006'da yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde muhalefeti tehdit etmek amacıyla bu öneriyi gündeme getirmişti. İlk kez 1947 anayasasında yer alan nispi temsil uygulamasının kaldırılması, küçük azınlık partilerinin yasama organlarının dışında kalması anlamına gelecektir.³²⁵ Chávez'in üçüncü önerisi, kendisi tarafından seçilecek ve ulusal planın eşgüdömlü bir şekilde yürütölmesini sağlamak amacıyla ülkenin farklı bölgelerine gönderebileceği birden fazla devlet başkanı yardımcısının görevlendirilebilmesiyle ilgili. Genel, doğrudan ve gizli oylamayla seçilen eyalet valilerinin yetkilerini zayıflatacağı, hatta tamamen ortadan kaldıracağı düşünölürse, bu önerinin ciddi gerilimlere neden olacağı açıktır.

Ayrıca, anayasa reformunun Yetki Yasası'nın uygulanmasıyla aynı zamana denk gelmesi, rahatsız edici bir olasılığı daha akla getiriyor. Yetki Yasası, yalnızca anayasanın hükümleriyle sınırlanan olağanüstü bir önlemdir. Uygulanmasının tam da anayasa reformu ile çakışması, devlet başkanının fiilen hiçbir sınırlamayla karşılaşmaksızın önerilerini uygulayabilmesi anlamına geliyor.

KOMÜNAL KONSEYLER

Chávez'in 21. yüzyıl sosyalizminin inşa edilmesiyle ilgili yol gösterici ilkeleri ana hatlarıyla açıkladığı konuşmalarında, katılımı sağlayacak araçlar olarak komünal konseylerden oluşan halk iktidarının, özyönetimin ve halkın

³²⁵ Aslında, "morochas" (ikizler) denilen listelerin kullanılması sonucunda bu ilke zaten oldukça zayıflamıştır.

kendi kendini idare etmesinin ortaya çıkaracağı yeni bir yapının şekillendirilmesi büyük bir önem taşır. Daha önce işaret ettiğimiz üzere, devlet başkanını, 2006'da Millet Meclisi'nin onayladığı Komünal Konseyler Yasası uyarınca Devlet Başkanlığı'na bağlı Halk İktidarı Konseyi'nin (CPPP) üyelerini atamıştı. Ayrıca, yine daha önce bahsettiğimiz üzere, Yetki Yasası'nın sağladığı yürütme yetkisi, katılım meselesiyle ilgili her şeyi kapsıyor; yeni anayasa metninde yer verilecek bir reform olan halk iktidarının canlandırılmasına hizmet edecek Komünal Konseyler Yasası'nın reforma tabi tutulması gerektiğini açıklıyordu.

Şu anda yürürlükte olan yasa uyarınca şehirlerde, ortak bir coğrafi alanı paylaşan ve her biri en fazla 400 aileden oluşan komünal konseyler kuruluyor. Kırsal bölgelerde ve yerli topluluklarında aile sayısı çok daha az olabiliyor. Aynı yerde faaliyet gösteren örgütlerin hepsi konseyler çatısı altında birleştiriliyor –suyla ilgili teknik yuvarlak masa toplantıları, sağlık komiteleri, kentsel ya da kırsal toprak komiteleri, spor kulüpleri, kadın grupları, kültürel gruplar ve benzeri. Konseylerin üstleneceği liderlik rolünü dikkate alan yasa, konseylerin resmî bir yapıya kavuşmalarını sağlayacak bir hazırlık sürecini öngörüyordu. İlk önce yurttaş meclisi toplanarak, komünal konseyin resmî kuruluşu için gerekli koşulları oluşturmakla görevli geçici bir hazırlık komisyonunu seçecek. Komisyon, toplulukta nüfus sayımı yapacak, seçim komisyonunu oluşturacak ve daimi bir geliştirme komisyonu belirleyecek. Bu koşullar sağlandıktan sonra, kurucu meclis toplantıya çağrılarak, yasada öngörülen konsey komisyonları için sözcüler (“sesler”) seçilecek (2006, 15. madde).

Komünal konseyler, yurttaş meclislerinde alınan kararları uygulamaya geçirecek. Yapılacak gizli oylamayla komisyonların “sesleri” seçilecek. Konseylerdeki temsiliyet anlayışı, geçmişteki benzer örneklerden (örneğin mahalle meclislerinden) farklı olacak, çünkü meclis geri çağırarak suretiyle seçilen kişileri istediği zaman görevden alabilecek. Diğer konseylerle bir araya gelerek federasyon ve birlik gibi ara örgütler oluşturma yetkisine sahip olan komisyon “sesleri”nin görev süreleri iki yılla sınırlandırılıyor. Bazı kamu görevlilerine göre bu yapı, yürütme, yasama, yargı, seçimler ve yurttaşlardan sonra altıncı anayasal güç oluyor.³²⁶

Mevcut yasal hükümlere göre, komünal konseylerin devlet başkanlığı makamına kayıt yapttırmaları gerekiyor. Üstlenilen projelerin takibi ve kullanılabilir kaynakların denetimi, bütün üyeleri devlet başkanı tarafından atanan (çalışmalarını farklı idari düzeylerde –ulusal, bölgesel ve yerel– sürdüren) CPPP'nin yetki alanına bırakılmıştır. Konseylerin, belediye başkanlarıyla ve valilerle hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Ayrıca, hükümetten kaynak alınabilmesi için kooperatif yapısına sahip komünal bankalar kurulması gerekmektedir. Ancak, bu durum epeyce kafa karışıklığına ve tartışmaya neden olmuş-

326 Jesús Rojas, Karakas'ta yapılan röportaj, 28 Kasım 2006.

tur, çünkü komünal konseyler ile kooperatiflerin özellikleri uyuşmamaktadır: Üyelerinin maddi katkılarına ve çalışmalarına dayanan gönüllü sivil birlikler olan kooperatiflerin aksine komünal konseyler devlet yapısının bir parçasıdır ve mali kaynaklarını esasen devletten alırlar.³²⁷

Halkın gerçekten güçlenmesine katkı yapabilmesi için katılımcılığın, tabandan yukarı doğru işleyen, taban örgütleri ile bu örgütlerin üyelerinin özerkliklerini pekiştiren ve bir araya gelme süreci içerisinde ara örgütlerin yaratılmasını teşvik eden bir dinamiğin parçası olması gerektiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Ancak, Komünal Konseyler Yasası bunun tam tersi bir anlayışı yansıtıyor. Devlet başkanlığına bağımlılık teşvik edilirken, kayırmacı ilişkilerin gelişmesine imkân tanıyacak bolca fırsat yaratılıyor. Konseylerin alelacele kurulduğu ve 2006’da onaylanan yasanın hazırlanması sırasında katılımın çok sınırlı olduğu düşünüldüğünde, bu yapılanlar aslında katılımcı demokrasiye köstek oluyor, çünkü bunun gerçekleştirilebilmesi için kitlesel bir katılıma ve öğrenme sürecinin olgunlaşması için de zamana ihtiyaç bulunmaktadır. Ne de olsa önerilen şey, kaçınılmaz olarak uzunca bir zamanı gerektirecek ve doğası gereği zorluklarla dolu bir güzergâh boyunca ilerlemek mecburiyetinde kalacak, köklü bir kültürel değişimdir.

Toplumsal katılım açısından bakıldığında günümüz Venezüella’sı, halk kesimlerinin kendi kendilerini geliştirmelerini sağlamak amacıyla birbirlerinden çok farklı örgütlenme biçimlerinin yaratılıp denendiği bir laboratuvar görünümündedir. Deneyimlerin oldukça bölük pörçük bir görüntü arz ettiği ve resmi açıklamalarla istatistiklerden bağımsız, genel görünümü yansıtacak bilgilerin elde edilmesinin zor olduğu düşünüldüğünde, sonuçlarla ilgili bir değerlendirme yapmak şu an için oldukça risklidir.

Son aylarda yaşananlara bakıldığında, genel örgütlenme dinamiğinin canlılığını sürdürdüğü doğru olsa da, devlet başkanının konuşmalarında sergilediği kararlılık ve hükümetin kullanıma sunduğu kaynakların sağladığı itki sayesinde örgütlenme ve katılımcılık süreci her şeyden önce komünal konseylerde sonuç vermiştir. Resmi kaynaklara göre bugüne kadar yaklaşık 20.000 komünal konsey kurulmuştur. İhtiyatlı bir tahminle her konseyin ortalama 200 aileden ve her ailenin de 4 kişiden oluştuğu varsayılırsa, Venezüella’nın toplam nüfusunun üçte ikisinden fazlasının bu katılımcı faaliyete dâhil edildiği sonucuna ulaşırız. CPPP kurulduğunda, mevcut fon miktarı 2 milyar Bolivar’dan 4 milyar Bolivar’a yükseltilmiştir.³²⁸

Büyük beklentiler uyandıran komünal konseyler aynı zamanda kuşkulara ve çekişmelere de yol açmıştır. Kesin cevabı olmayan pek çok soru bulunmaktadır. Bunlardan birisi, hükümetin yukarıdan müdahalelerle harekete geçirdiği anlayış ve dinamiklerin özerk halk iktidarını güçlendirecek gerçek bir süreç yara-

327 Bastidas, *El Nacional*, 5 Şubat 2007.

328 “Gobierno asignó Bs 4 billones para los consejos comunales”, *El Nacional*, 19 Ocak 2007.

tıp yaratamayacağı sorusudur. Uygulamada çok çeşitli konseyler görebiliyoruz: Bazılarında öncelikler küçük gruplar tarafından ya da yukarıdan dayatılırken, bazılarında petrol gelirlerinin şahısların kişisel çıkarları için kullanılması amacı öne çıkıyor; öte yandan, özyönetime katkıda bulunup geçekundu mahallelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan, bu amaçlarında az ya da çok başarılı olan konseyler de bulunuyor. Geliştirilmeye çalışılan ve esnekliği zorunlu kılan süreçlerin mizacı dikkate alındığında, mevcut yasalarda açıkça belirlenmiş kuralların olmaması bir ölçüde anlaşılabilir olsa da, bu durumun çatışmaları ve kafa karışıklıklarını arttırdığı, her türlü suistimale zemin hazırladığı da açıktır. Bu nedenle, yasanın ıslah edilerek, süreci kurumsallaştıracak bir düzenlemenin yapılması gerekliliği kendisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu, hakiki anlamda demokratik bir tartışma sürecinin ürünü olmalıdır.

Yurttaşların ve topluluklarının katılım düzeylerinin artırılması sorununun nasıl çözüme kavuşturulabileceği birçok kimse tarafından sorgulanmaktadır. Katılım düzeyini yüksek tutmanın her zaman kolay olmadığı iyi biliniyor. Hazır paranın bulunması ve halkın güçlendirilmesi bileşimi, bugüne gelinceye kadar teşvik edici önemli bir unsur oldu.³²⁹ Ancak, sarf edilen paranın yeterince denetlenememesi endişe yaratıyor ve böyle devam ederse eski (ya da yeni) kayırmacı kalıplar yeniden boy gösterebilir –özellikle de geçmişten gelen alışkanlıkların devam ettiği bir toplumda.

Gerçek anlamda bir katılımcılık için, bir süreç olarak katılımcılığın toplumda iyice kök salması için, bu sürece dâhil olanlar arasında dayanışmacı değerlerin gelişmesini sağlayacak bir süreye ihtiyaç var. Ayrıca, insanların gerçekçi bir yaklaşımla komünal faaliyetlere ayırabilecekleri zaman ile bu katılım biçimlerinin uyandırdığı beklentiler arasındaki gerilimlerin giderilmesi gerekmektedir. Bu sorunun nasıl çözüme kavuşturulacağı henüz belli değil, ancak petrol gelirlerinden elde edilen kaynakların yardımı dokunacağına hiç şüphe yok.

Bir diğer tartışma konusu da konseylerin küçük ölçekli olmalarıyla ilgili. Çünkü büyük şehirlerdeki *barrioların* yenilenmesi gibi geniş kapsamlı sorunlar gündeme geldiğinde konseylerin bakış açısı yeterli olmuyor. Yasanın izin verdiği sayı olan 400 ailenin oluşturduğu bir konseyin, üç ya da dört bin ailenin yaşadığı toplulukların temel sorunlarına çözüm getirmesi pek mümkün değil. Farklı görüş açıları ve çıkar farklılıkları arasında arabuluculuk yapılması gerektiği düşünülürse, konseyler etkin ve hızlı çözümler geliştirilmesi önünde engel teşkil edebilirler. Bölgesel, ulusal ve uluslararası politikalarla ilgili kararların alınmasına katılım söz konusu olduğunda, bu örgütlenme biçimleri kaçınılmaz olarak söz konusu politikaların dışında kalacaklardır. Ayrıca, ölçeklerinin sınırlı olması ve teritoryal kimliklerinin tektürdeşleşme [*homojenleşme*] eğilimi doğurması nedeniyle konseyler, farklılıklara hoşgörüyle yaklaşan, çoğulcu bir kültürün güçlendirilmesine de pek uygun değiller.

329 Josh Lerner, "Communal Councils in Venezuela: Can 200 Families Revolutionize Democracy?", 19 Mart 2007, <http://www.venezuelanalysis.com>.

SON DÜŞÜNCELER

Devrimin toplumsal dinamikleri canlı ve açık bir nitelik sergilerken, siyaset alanında ise katılım ve demokratik karar alma alanlarının giderek kapanmasına yol açan, bir tür geriletici bir evrim gözlenmektedir. Bu anlamda Venezüella, siyasi olarak daha az demokratik bir toplum olma yolunda ilerlemektedir.

PSUV'nin kurulmasına yol açan süreç, yeni bir siyasi sistemin ve (geçtiğimiz yüzyılın başarısız sosyalizm deneyimlerinden bildiğimiz, Küba ile Çin'de halen sürmekte olan) tek parti devletin yaratılmasına yönelik eğilimlerin ortaya çıkmakta olduğunu akla getiriyor. Yasaların getirdiği resmi kısıtlamalara asgari ölçüde bile saygı göstermeyen hükümet, misyonlar, su sorunuyla ilgili teknik yuvarlak masa oluşumları, şehirlerdeki toprak komiteleri ve benzeri araçlarla yaratılan toplumsal örgütlerle birlikte kamu kaynaklarını (para, kamu iletişim araçları vb.) kendi partisi PSUV'yi güçlendirmek ve düzenlemek amacıyla kullanıyor. Devlet, hükümet, PSUV ve komünal konseyler arasındaki sınırlar, 20. yüzyıl sosyalizminin devletçi mantığıyla giderek siliniyor. Herhangi bir değişikliği gündeme getirebilecek siyasi güçten yoksun olan kesimlerin bu konudaki şikâyetlerinin pek bir etkisi olmuyor. Bu usulsüzlükler, Venezüellalı seçmenlerin oylarına talip olan diğer örgütler karşısında hükümetin avantajlı bir konumda olmasını sağlayarak, siyaset alanında rekabetin en temel ilkesi olan koşulların eşitliği demokratik ilkesinin ciddi biçimde zedelenmesine yol açıyor.

Devlet başkanının yılın ilk aylarında yaptığı açıklamalar, ilk görev döneminde zaten gözlenen bir eğilimi iyice kuvvetlendirmiştir: Toplumun geleceğini ilgilendiren tüm önemli konularda karar alma yetkisinin, devlet başkanı ile ona bağımlı küçük bir sadık yandaş grubunun ellerinde toplanması. Komünal konseylerin devletin altıncı erkini temsil ettiği düşüncesi ve devlet başkanlığına bağımlı olmaları nedeniyle bu konseylerin yerel hükümetlerle bağlarının bulunmaması, hükümetin belediyelere önem veren yapısını zayıflatarak, yeneden merkezileşmeye yol açacak bir süreci pekiştirecektir –ki böyle bir eğilimin varlığını da yine devlet başkanının ilk görev süresinden beridir gözlemleyebiliyoruz. Gördüğümüz üzere, diğer devlet güçlerinin Chávez'in hâkimiyeti altındaki yürütme erkine tabi kılınmasına yönelik eğilimlerin bulunduğu da aynı ölçüde açıktır. Anayasanın resmen tanıdığı diğer devlet güçlerinin, (bugüne kadar Venezüella'da temsili demokrasinin temel özelliklerinden birisi olan) ayrı ve bağımsız güçlerin yatay birlikteliği mantığına aykırı olarak piramit biçimli bir yapı içinde CPRC'ye dâhil edilmesi, bu eğilimlerin bariz bir örneğidir. Devlet başkanı Chávez, 21. yüzyıl sosyalizmine, yani gerçek anlamda eşitlikçi ve hürriyet yanlısı bir topluma giden yolun açılabilmesi için bu gelişmelerin kaçınılmaz olduğunu savundu. Eğer bu, toplumda siyasi demokrasinin sınırlandırılması anlamına geliyorsa, araçların amaçlarla uyumlu olduğundan söz edilebilir mi?

Devletin otoriter mizacının çok önemli bir rol oynadığı 20. yüzyıldaki sosyalizm girişimlerinin başarısızlıkları göz önüne alındığında, bu sorunun yanıtı açık gibi gözükabilir. Ancak, Venezüella'da olduğu kadar başka yerlerde de dilden dile dolaşan bazı iddiaları gözden geçirmek gerekiyor.

Devlet başkanı Chávez, yaptıklarının gerekçesi olarak konuşmalarında emperyalizmin, daha doğrusu Bush hükümetinin devrimin karşısına çıkardığı tehlikeden sık sık bahseder. Bu savı kullanarak, görüşlerini paylaşmayanları süreci ve ülkeyi zayıflatmakla, ona ihanet etmekle suçlayarak lekelemiş olur.

Bilindiği üzere, Amerikan resmi makamları 2002 darbesini önceden öğrenmiş ve memnuniyetle karşılamış, muhalif örgütlere ve liderlere mali destek sağlamışlardı. Ancak, hükümet kuvvetlerinin muhalefeti üst üste ve kesin bir biçimde bozguna uğratmasının ardından, kısa vadede ABD'nin Chávez'i zayıflatacak bir biçimde Venezüella siyasetine müdahale edebilmesi tamamen ihtimal dışı gözüküyor. Muhalif kuvvetler, siyasi bir seçenek olamayacak kadar itibardan yoksun ve dağınık bir durumdadır. Bush hükümetinin hem içeride hem de dışarıda siyasi bakımdan güç kaybettiği düşünüldüğünde, ABD'nin askeri bir işgale ya da müdahaleye başvurması kesinlikle mümkün gözüküyor. Büyük bir güç olmasa da, bir muz cumhuriyeti de olmayan Venezüella'ya karşı maceracı girişimlere kalkışılması kısa vadede pek mümkün gibi görünmüyor. ABD askeri birlikleri ve kaynakları zaten başka yerlerde birçok cep-hede mücadele ediyorlar. Öte yandan, Venezüella'nın günümüzde Caricom, OAS, Mercosur³³⁰ ve benzeri bölgesel kurumlarda destek bulup sempatiyle karşılanması, Venezüella'nın bu örgütlerdeki gücünü zayıflatmayı amaçlayan Amerikan girişimlerinin etkisiz kalmasını sağlıyor.

Sonuç olarak, aksi takdirde düşmanın planlarına yardımcı olacağımız gerekçesiyle, eleştirmekten imtina edip Chávez'in kişisel iktidarı arkasında birleşmemiz gerektiğini kabul etmek oldukça zordur. Askeri eğitim almış olan ve Fidel Castro'ya hayranlık duyan Chávez'in, Küba'nın izinden giderek sosyalist projesi için merkezileştirilmiş ve kişiselleştirilmiş bir modeli tercih ettiğini düşünmek akla daha yatkın geliyor. Bazıları, Küba'da siyasi hoşgörünün azalmak bir yana tam tersine arttığı bir zamanda, "Kübalaşma" eğiliminin iyice manasız olduğuna işaret ediyorlar.

Erkin tek elde toplanması ve siyasi hoşgörüsüzlük eğilimlerini, ülke içindeki güçlü iktisadi gruplar karşısında devrimin güçlendirilmesini sağlayacak bir strateji olarak açıklamaya kalkışmak anlaşılır gibi değildir. 2001-2004 yılları arasında, ülkenin iktisadi bakımdan etkili gruplarının hemen hemen tamamının Chávez'i devirmeyi amaçlayan muhalefetin stratejilerine bilfiil katıldığı doğrudur, ancak karşılaştıkları yenilgilerin ardından bu grupların çoğu fiili duruma uyum sağlayarak, refah dönemlerinde kendi işleriyle meşgul olma-

330 Sırasıyla Karayipler Topluluğu ve Ortak Pazarı, Amerika Devletleri Örgütü, Güney Amerika Ortak Pazarı -çev.

yı tercih etmişlerdir. Özel sektörün elindeki medya kurumlarından yalnızca birkaçı hâlâ siyasetle ilgilenmektedir. Latin Amerika'nın en zengin işadamlarından birisi, Channel 4 televizyon kanalının sahibi ve bölgedeki pek çok işletmenin hissedarı olan Venezüellalı Gustavo Cisneros, bu açıdan açıklayıcı bir örnektir. Cisneros, 2004 yılında yapılan halkoylamasına kadar muhalefetin stratejilerini desteklemişti, ancak daha sonra yüklü miktarda para kaybettiğini itiraf ederek devlet başkanıyla anlaşmış, televizyon kanalını siyasi çekişmelerden uzak tutma yoluna gitmişti.

Bir petrol devleti olarak Venezüella devletin olduğu eskiye uzanan bir girişimcilik geleneğine sahip olduğu unutulmamalıdır. PDVSA'nın sahibi olan devlet, ülkenin en güçlü ticari kuruluşudur. Devlet, elektrik şirketlerinin, barajların ve (Venalum ve Bauxiven gibi) maden şirketlerinin çoğunun da sahibidir. Son dönemde yapılan millileştirmeler aslında pek de yeni değildir: Dünya petrol fiyatlarının hızla yükseldiği yetmişli yıllarda daha fazla sayıda millileştirme yapılmıştır. Devlet başkanı Carlos Andrés Pérez'in izlediği millileştirme politikasına o zamanlar "devlet kapitalizmi" deniliyordu. Chávez'in millileştirilen şirketlere ödediği tazminatlar şu ana kadar yasalara uygun şekilde yapılmış ve şirket sahiplerinin çoğu tarafından tatmin edici bulunmuştur. İstimlak edilen büyük araziler için de aynı durum geçerlidir. Her ne kadar istimlak tedbirinin ilan edildiği devlet başkanlığı açıklaması oldukça saldırgan bir dille kaleme alınmış olsa da, uygulamada daima yasalara bağlı kalınarak hareket edilmiş ve tazminatlar vakit geçirmeden ödenmiştir. Şimdiye kadar, bankacılık sektörü ve ithalatçılar olağanüstü kârlar elde etmişlerdir.

Bolivarcı projenin karşılaştığı en uzun süreli mücadelelerden birisi, özel kesimin elindeki kitle iletişim araçlarından gelmişti. Cisneros'un aksine, Channel 2'nin sahibi ve neoliberal ideolojiyi benimsemiş siyasi bir grubun 1980'lerde kurucusu olan Venezüellalı işadamı Marcel Granier, 2004 yılındaki halkoylamasının ardından Chávez ile diyalog kurmaya ya da hükümetle pazarlık yapmaya pek meyletmedi. Aralık 2006'da Chávez, 21. yüzyıl sosyalizmine doğru ilerleme sürecinin hızlandırılması gereğiyle ilgili yaptığı açıklamalardan birisinde, üzerinde asker üniformasıyla bir kışlada yaptığı bir konuşmasında, Channel 2'nin 27 Mayıs 2007 tarihinde süresi sona erecek yayın lisansını yenilemeyi düşünmediğini açıkladı. Öyle de yaptı.

Bu, işin içinde çeşitli saiklerle çeşitli alanlarda hareket eden çeşitli edimcilerin *[aktörler]* olduğu karmaşık bir durum yarattı. Zaten kutuplaşmış olan bir toplumda kutuplaşmaları daha da keskinleştirdi. Bu kutuplaşma, hükümetlerin, siyasi partilerin ve kitle iletişim araçlarının, kendi çıkarları doğrultusunda iki taraftan birinin arkasında saf tuttıkları uluslararası alanda da kendisini açıkça gösteriyor.

Yasal açıdan değerlendirildiğinde, Venezüella devletin radyo-televizyon yayıncılığı yapan kurumların izinlerini yenilememe yetkisi bulunuyor.

Hükümetin, böyle davranarak yayıncılık alanını demokratikleştirme amacı güttüğü şeklindeki savı da geçerli ve adil olabilir –özellikle de hükümetin, katılımcı demokrasinin derinleştirilmesi için gerekli mekanizmalar konusunda çoğulculuk ve çeşitlilik hakkını savunduğu düşünülürse. Bununla birlikte, Chávez’in açıklama yapma tarzının resmi kurumsal üsluptan yoksun olması (askeri üniforma, kışla, saldırgan bir dil ve benzeri); daha önce Channel 2 gibi “darbe yanlısı” olan Channel 4’ün izninin aynı gün yenilenmesi; Chávez’in görev süresi boyunca erki kendi elinde toplama ve siyasi farklılıklar karşısında hoşgörüsüz olma eğilimleri; tüm bunlar, bu makalenin kaleme alındığı zamana gelinceye değin kutuplar etrafındaki cepheleşmelerin yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu gelişmelerin siyasi olarak Chávez’i zayıflatıp zayıflatmadığı henüz belli değil, ancak yapılan anketler ve kamuoyu araştırmaları, bu ve buna benzer önlemlerin ifade özgürlüğünü sınırlamayı amaçlayan eğilimleri kuvvetlendirebileceğine yönelik kaygıları arttırdığına işaret ediyor.

Devlet başkanının Bolivarcı sürecin radikalleşeceğini açıklamasından bu yana baş gösteren bu tür çatışmalar, durumu ucu açık ve tahmin edilmesi bile zor hale getiriyor. Chávez’in güçlü bir desteğe ve meşruiyete sahip olmaya devam etmesi, karar alma gücünü merkezileştirerek kendi elinde toplamak suretiyle değişim sürecini olabildiğince hızlandırma stratejisini takip etmeyi sürdüreceğini gösteriyor. Öte yandan, gerek devlet başkanının gerekse muhalefetin yanında yer alan toplum kesimlerinin dikkati çeken örgütsel ve katılımcı devingenliğinin, Chávez’i uygulamasını bazı açılardan düzeltmek zorunda bırakabileceği de doğrudur. Üniversite öğrencileri hareketi gibi bazı edimciler, memnuniyetsizliklerini ve taleplerini eskiye göre kutuplaşmadan daha uzak bir tarzı kullanarak dile getirmek amacıyla Mayıs ayının sonunda harekete geçmeye başladılar. Chavezciliğin kendi içinde de bazı yeni gelişmeler yaşandı: Örneğin, hükümet yanlısı siyasi partilerin bazıları, devlet başkanının PSUV’ye katılmaları talebini reddederek kendilerini feshetmediler; bizzat devlet başkanı anayasa reformunun son halini alıp kabul edilmesinin bir yıldan uzun sürebileceğini ifade etti. Bu gelişmeler, devlet başkanının çeşitli önerilerine gösterilen direncin birer ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Bu reformlar ve politikalar, Venezüellalıların en geniş şekilde katılımını sağladıkları ölçüde uygulanabilir hale gelip meşruiyet kazanacak ve arzulanan yönde ilerleyeceklerdir. Kullanılacak yöntemler ne kadar iyi olursa, daha iyi ve daha köklü bir katılımcı demokrasi amacına ulaşılması ihtimali de o kadar artacaktır.

VENEZÜELLA'DA DARBELER VE KARŞI DARBELER³³¹

Marta Harnecker

Nisan 2002 askeri darbesinin başarısızlıkla sonuçlanması (harekâta aktif rol alabilecek konumdaki generallerin yüzde 80'inden fazlası Chávez'e ve anayasaya sadık kalmıştı), muhalefetin ilk büyük yenilgisi ve aynı zamanda Chávez'e sunulmuş ilk hediye idi. Ortaya çıkan yeni durum, çeşitli edimcilerin [aktör] maskelerinin düşmesini ve halkın siyasi açıdan bilinçlenmesini sağladı –hem askeri hem de sivil kadrolarda kime güvenileceklerini, kime güvenmemeleri gerektiğini artık biliyorlardı. Oluşan elverişli koşullar sayesinde ordu içinde bir temizlik harekâtı da gerçekleştirildi. Muhalefet bölündü. Önceden sürece karşı çıkan ve sayıları giderek artan orta sınıf mensuplarının, Chávez'in marjinalleştirilmesi halinde ortaya çıkacak anarşi tehlikesini anımsamaları sağlandı.

2 Aralık 2002'de ülke ekonomisini durma noktasına getirme girişiminin hüsrarla bitmesi, muhalefetin ikinci büyük yenilgisi oldu. Chávez baskılara boyun eğmedi. En önemlisi de, petrol sanayisi tam anlamıyla Venezüella devletinin denetimi altına girdi. Bu, muhalefetin Chávez'e verdiği ikinci hediye oldu. Hükümete muhalefet eden yaklaşık 18.000 orta ve üst düzey yönetici (ki şirketin denetimi fiilen bu kesimin elindeydi), yıkıcı ve baltalayıcı hareketleri nedeniyle yasalara uygun bir şekilde işten çıkarılmalarına olanak sağlayan koşulları hazırlamış oldular.

15 Ağustos 2004'te, devlet başkanı Chávez'in görev süresi dolmadan azledilmesini sağlayacak, dünya tarihinde bir eşi daha olmayan halkoylamasından Chávez'in galip çıkması, hükümeti devirme girişimine öncülük eden muhalefetin aldığı üçüncü büyük yenilgiydi. Sonuçların geçerli olduğunu ittifakla onaylayan uluslararası gözlemcilerin dikkatli bakışları altında ve büyük bir oy farkıyla kazanılan bu zafer, muhalefetin üçüncü hediyesiydi.³³² Tanınmış

331 İspanyolca olarak 2007'de Abiven Yearbook'da yayımlanan bu makale, <http://www.venezuelanalysis.com> için Federico Fuentes tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

332 Seçimlere gözlemci gönderenler arasında Avrupa Birliği, Carter Merkezi ve Amerika Devletleri Örgütü (OAS) de vardı. Chávez yaklaşık 6 milyon seçmenin desteğini alırken, görevden alınması lehine oy kullananların sayısı yaklaşık 4 milyondur.

Uruguaylı yazar Eduardo Galeano'nun dediği gibi bu sonuç, yoksulluk sorununu çözümleyemeyen demokrasinin "fazlasıyla itibarsızlaştığı dünyamıza iyimserlik aşıladı".

Bu sonuç, tek bir adamın değil, ulusal olduğu kadar uluslararası alanda da etkisini gösteren insancıl ve dayanışmayı temel alan, doymak bilmez ve yağmacı neoliberal modele alternatif bir projenin; içsel kalkınma ve toplumsal ekonomi modelinin zaferiydi. Devlet başkanının geri çağırılması için halkoylaması yapılmasına imkân tanıyan dünyanın tek anayasası olan mevcut Venezüella anayasasının zaferiydi. Ancak, her şeyden önce de halkın, halkın örgütlülüğünün ve barriolarda yaşayan insanların zaferiydi. Ayrıca, devlet başkanının yerel seçim bölgelerinde örgütlenmeleri çağrısına kulak vererek, seçim kampanyasını yönetecek örgütlerin oluşturulmasını dahi beklemeden inisiyatifi ele alan orta sınıfa mensup insanların da zaferiydi.

HALKOYLAMASININ ARDINDAN GELEN YENİ AŞAMA

Bu zaferle birlikte Bolivarcı devrimin yeni aşaması başladı. Medya çığırtkanları cephanesiz kaldılar. Gerçek yüzü ortaya çıkan muhalefet, büyük bir itibar kaybına uğradı. Farklı hizipler arasındaki iç mücadeleler yoğunlaştı. Muhalefetin bu muharebeden yenik ayrıldığı kesin olsa da, Chávez'i destekleyen kuvvetlerin savaşı henüz kazanmadığı açıktı. 26 milyon insanın yaşadığı bir ülkede 4 milyona yakın kişinin Chávez'in görevden alınması lehine oy kullandığını aklımızdan çıkarmamalıyız. Keza, bu zaferin, HAYIR oyu veren 6 milyon insanda yarattığı beklentileri de göz ardı etmemeliyiz. Bu yeni aşamada karşılaşılabilecek güçlükler son derece geniş bir yelpazeyi kapsıyor: Siyasi, iktisadi, kurumsal ve iletişimsel alanlarda ele alınması gereken pek çok sorun var.

Birincisi, halkın katılımı konusunda Bolivarcı devrim niteliksel bir ileri sıçrama gerçekleştirmeli. Devlet başkanı Chávez'in, "iktidar halka verilmedikçe yoksulluk ortadan kaldırılamaz" sözleriyle ifade ettiği bu önemli fikrin, örgütlenme biçimleriyle ve elle tutulur bir katılımcılıkla somutlaştırılması gerekiyor. Komünal konseyler kavramıyla yapılmak istenen de aslında bu. Kabaca bir tahminle Venezüella'da yaklaşık 52.000 topluluk bulunuyor. Her toplulukta, komüniteryen bir hükümetin işlevlerini üstlenecek bir organın seçilmesi gerekli. Komünal konsey denilen bu organların büyük bir kısmı, hükümet kaynaklarından yararlanarak topluluğun öncelik verdiği küçük projeleri uygulamaya başladılar bile.

İkincisi, kapitalizme alternatif yeni bir üretim modelinin geliştirilmesinde mesafe katedilmesi hayati önem taşıyor. Petrol gelirleriyle ve birincil ürünlerin³³³ ihracatıyla ayakta kalan Venezüella, dönüşüm geçirerek, mal ve hizmet

333 İşlenmemiş tarım ve madencilik ürünleri -çev.

üretimini halkın tüketim ihtiyaçlarının karşılanmasına yönlendiren, tarımsal ve sınıai temeli güçlü bir ülke hâline geldi. Dayanışma, işbirliği, karşılıklılık, iktisadi ve finansal sürdürülebilirlik ilkelerinden esinlenen toplumsal üretim işletmelerinin geliştirilmesi yoluyla ücretli emeği sermayenin sömürsünden kurtaran, yeni toplumsal üretim ilişkilerine dayanan bir model... Nüfusun yüzde 75'inin yaşadığı beş büyük şehirde karşılaşılan konut sorununun ve yozlaşmanın üstesinden gelmek amacıyla bölgelerin dengeli, uyumlu ve orantılı bir biçimde kalkındırılmasını amaçlayan bir model... İçsel [*endojen*] kalkınmanın derinleştirilmesi amacıyla temel mallar üretecek yeni şirketlere dayanan bir model... İthal ikamesine ve ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesine imkân verecek şekilde birincil ürünlerin katma değer sağlayan ürünlere dönüştürülmesinde kullanılabilecek yenilikçi teknoloji kapasitesini güçlendirmeyi amaçlayan Ulusal Temel Sanayiler Şirketi (Compañía Nacional de Industrias Básicas, Coniba) ile ona bağlı on bir şirketten, Venezüella Petrokimya Şirketi'nden (Corporación Petroquímica de Venezuela, Pequiven) bahsediyorum burada. Devletin, telekomünikasyon (CVG Telecom) gibi stratejik sanayilere, Venezüella Tarım Şirketi (Corporación Venezolana Agraria, CVA -tarım sektöründe faaliyet gösteren yeni işletmeleri bünyesinde toplayan ana şirket) gibi gıda güvenliğiyle ve bağımsızlığıyla ilgili sanayilere yatırım yapmasını teşvik eden bir model... Ayrıca, ortak yönetim süreci, Merida eyaletindeki elektrik sanayisinde ve Bolívar eyaletindeki alüminyum şirketi ALCASA'da dikkate değer ilerlemeler gösterdi. Sahiplerinin kapatıp terk ettiği ve işçilerce devralınan fabrikaların sayısı da arttı.

Öncelikli görevlerden bir diğeri de işsizlik sorununun çözümlenmesi. Hükümet, bu amaçla gerek sanayi sektöründe, gerekse içsel kalkınma ve toplumsal ekonomi projesinde işbirliği yapmaya istekli özel kesimi yeniden canlandırma çabasına hız vermiştir. Bu sektörle yapılacak anlaşmanın genel çerçevesi belirlenmiştir. Buna göre şirketler, kazançlarının en azından yüzde 10'unu çevredeki toplulukların acil taleplerinin karşılanmasına ayırmak suretiyle toplumsal sorumluluklarını yerine getirdikleri sürece hükümet de bu şirketlere düşük faizli kredilerden yararlanma imkânı tanıyacaktır.

Halkoylamasından sonra kurumsal alanda güçler korelasyonunda dikkate değer bir iyileşme sağlandı. Valilik ve belediye başkanlığı seçimleri, hükümet açısından son derece olumlu sonuçlandı. Şu anda muhalefet yirmi dört eyaletin yalnızca ikisini yönetiyor. Millet Meclisi'ndeki vekillerin hepsi Bolivarcı. Yenileceklerini gören muhalefet adayları, yasama organına itibar kaybettireceklerini umarak seçimlere katılmamayı tercih ettiler.

SÜRECİN ZAYIF YÖNLERİ

Kuvvetlerin bu şekilde niceliksel birikiminin şimdiye kadar niteliksel bir birikime dönüştürülmesi gerekirdi. Hükümetin ilan ettiği tüm projelerle girişimlerin uygulamaya geçirilebilmesi için her bireyin sorumluluklarını daha etkin ve daha iyi bir şekilde yerine getirmesi gerektiğine vurgu yapılmalıydı. Bu konularda büyük eksiklikler var. Chávez'in girişimlerine karşın, eski devlet modeli hâlâ geçerliliğini sürdürüyor. Yolsuzluk meselesinde de aynı şey söylenebilir.

3 Aralık 2006 devlet başkanlığı seçimlerine gelinceye kadar, Bolivarcı devrimci sürecin gerektirdiği zorlu görevlerin üstesinden gelinmesinde kullanılabilecek siyasi bir aracın oluşturulması konusunda hemen hemen hiçbir gelişme sağlanamadı. Sürecin farklı liderlik düzeyleriyle ilgili mevkiiler çekişme konusu olmaya devam etti –hatta tartışmaların daha da şiddetlendiğini söyleyebiliriz. Devlet başkanlığı seçimi sürecini idare etmesi amacıyla kurulan Miranda Seçim Kuvvetinin Beşinci Cumhuriyet Hareketinin (Movimiento V República, MVR) tamamen denetimi altında olması, halk arasında olduğu kadar devrimci süreci destekleyen diğer siyasi partiler arasında da memnuniyetsizliğe yol açtı. İşçilerin birleşik aracının inşa edilmesi konusunda pek mesafe katedilmediği gibi süreçte geriye adımlar atıldı. Hâlâ fazlasıyla dağınık bir görüntü var. Eski yöntemler kullanılmaya devam ediliyor.

Muhalefetin medyadaki uzantıları (medyanın büyük çoğunluğunu bu kesim oluşturuyor), hükümetin hatalarını ve zayıf yönlerini kat kat abartarak sunuyorlar; hükümetin projesini çarpıtıp, muhalefetin işine yarayacak bir ortam yaratıyorlar. Üstelik Venezüellalıların büyük bir kesimi üzerinde etkili olmayı da başarıyorlar. Chávez'i gerçek bir saplantı hâline getiren ABD hükümetinin bu kampanyaları sürekli desteklediği görülüyor.

Muhalefet, aralıksız medya bombardımanına ilaveten Aralık 2006 devlet başkanlığı seçimlerinde ortak bir aday (Manuel Rosales) etrafında birleşmeye başlamıştı. Seçimlerden önce, ülkenin en geniş ve Kolombiya sınırında yer alması nedeniyle en stratejik eyaletlerinden olan Zulia'nın valiliğini yapan Rosales, iyi planlanmış bir seçim kampanyası yürüttü. Chávez hükümetinin halka sunduğu tüm iyi şeyleri koruyacağına söz veren Rosales, Venezüellalı yoksul ailelerin her birinin banka hesabına ülkenin petrol gelirinden karşılanacak yüklüce bir meblağ yatıracağını açıkladı –böylece, ülkenin parasını bazı insanlara yardım etmek için kullanmak yerine bu parayı doğrudan Venezüella halkına vermiş oluyordu!

Tüm bu kısıtlamaların ve engellemelerin farkında olan Chávez, seçim gününe yalnızca birkaç hafta kala kampanyanın idaresini şahsen üstlenerek, ülkenin her köşesini gezeceği bir seçim turuna çıktı ve her konuşmasında barriolarda yaşayan halkın çılgınca alkışlarıyla karşılandı. Kampanyanın son iki

haftasında, eski nesillere sirayet etmiş kötü alışkanlıkların üstesinden gelecek manevi güç olduğunu söylediği gençlerden seçim kampanyasının itici gücü olarak yararlanmaya başladı.

Bolivarcı hükümetin Venezüella halkına kazandırdıkları ortadayken seçimi Chávez'in kazanacağından hiç kimsenin şüphesi olmamasına karşın, yukarıda bahsettiğimiz nedenlerle Bolivarcı liderin halkoylamasından daha iyi bir sonuç elde etmesi pek olası gözüküyordu. Chávez'in yüzde 20'lik bir oy farkıyla kazanacağını gösteren kamuoyu araştırmaları da bu görüşü destekliyordu (iki yıl önce de aynı oy oranı farkıyla kazanmıştı). Ülkenin siyasi tarihinde görülen en yüksek katılım oranına ulaşılan (oy kullanmayan seçmenlerin oranı yüzde 25'in altındaydı) ve uluslararası gözlemcilerin dikkatli bakışları altında şüphelerden uzak bir şekilde gerçekleştirilen seçimde, seçmenlerin ezici çoğunluğunun oyunu alan Chávez yeniden devlet başkanlığına seçildi. Rosales'in temsil ettiği muhalefet 2004 seçimlerinde aldığı oyları koruyarak 4 milyon seçmenin desteğini alırken, Hugo Chávez oylarını 1 milyon artırarak 7 milyon oy toplamayı başardı. Bu ikna edici seçim sonuçları karşısında, ABD hükümetinin zaferi kabullenmekten başka seçeneği yoktu. Venezüella'da demokratik bir rejimin bulunduğunu kamuoyu önünde kabul eden ABD, yeni hükümetle olumlu ve yapıcı ilişkiler kurmak istediğini açıkladı.³³⁴

Bu, Chávez'in dördüncü büyük zaferi oldu. Öte yandan, seçimi kaybeden muhalefetin dördüncü büyük yenilgisini aldığını söylemek pek doğru olmaz, çünkü muhalefet aslında mücadeleden güçlenerek çıktı. Muhalefetin en tanınmış liderlerinin, tevazuyla yenildiklerini kabul edecek ve Bolivarcı anayasanın saptadığı kurallara bağlı kalarak mücadelelerine devam edeceklerini açıklayacak olgunluğu sergilediklerini teslim etmeliyiz. Muhalefetin açıklamalarını olumlu karşılayan devlet başkanı Chávez, "koşulsuz ve şantajla başvurmadan" yapıldığı ve ilkelerinden vazgeçmesi beklenmediği müddetçe muhalefetle diyalog kurmaya hazır olduğunu ifade etti. "Hedefimiz, 21. yüzyıl sosyalizmini kurmak ve daima da böyle olacak".

DEVİRİMİN YENİ PARTİSİNİN YARATILMASI

Chávez, seçimden sonra yaptığı konuşmalardan birisinde, "Venezüella'nın sosyalizme giden yolda izleyeceği temel stratejik hattın Bolivarcı devrimin derinleştirilmesi, yaygınlaştırılması ve büyütülmesi" olduğunu belirterek, ülkede siyasi süreci salgın bir hastalık gibi etkisi altına alan zayıflıklarının tamamen

³³⁴ ABD, Bolivarcı hükümetle "olumlu" ve "yapıcı" ilişkiler kurma arzusunu Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Sean McCormack aracılığıyla dile getirdi. "Seçim sırasındaki tutumlarından ötürü Venezüella halkını kutluyoruz" diyen McCormack, "devlet başkanı Chávez'in hükümetiyle birlikte çalışma" arzusunda olduklarını da açıklıyordu. Washington'un yakın geçmişte Chávez'i "bölgeyi istikrarsızlığa sürükleyen" birisi diye tanımladığı düşünüldüğünde, ABD'nin tutumunda radikal bir değişim söz konusuydu.

farkında olduğunu gösterecek şekilde üç temel amacını açıkladı. Yolsuzlukla ve bürokrasiyle mücadele edilmesi, hükümetin yeni görev süresinde belirlediği yeni stratejik hedefleri olacaktı. Üçüncü olarak, devrim için birleşik bir parti kurulması çağırısı yapıyordu.³³⁵

İlk ikisi beklenen şeylerdi; devlet başkanı son aylarda kafasının sürekli bu konularla meşgul olduğunu zaten defalarca dile getirmişti, ancak şimdilik Venezüella Birleşik Sosyalist Partisi ismini verdiği yeni bir siyasi parti kurulması amacı herkesi şaşırttı. Şaşkınlığın nedeni daha önce bu konuya değinmemiş ya da kendisini destekleyen siyasi partilerin liderleriyle bu konuyu konuşmamış olmasından kaynaklanmıyordu. Açıklamadan önce konunun enine boyuna tartışılmaması şaşkınlığa yol açmıştı. Daha da önemlisi, çoğunluğun aklında, mevcut partilerin derhal feshedilmesi anlamına gelecek (ki bunlar arasında Komünist Parti gibi köklü tarihi olanlar da bulunuyordu) yeni bir siyasi araç değil, en azından başlangıçta çok partili bir “cephe” gibi bir düşüncenin geçiyor olmasıydı.

Ancak, Chávez bu konuda son derece açıklı: “Sözcüklerin baş harflerinin yan yana getirilmesi” dediği fikri reddederken, tabandan seçilecek yeni insanlardan oluşacak yeni bir parti kurulmasının zorunlu olduğunu öne sürüyordu. Üstesinden gelmemiz gereken sorun; ister sol siyasi grupların militanları, ister toplumsal hareketlerin üyeleri, isterse şu ana kadar mevcut hiçbir örgüte üye olmamış ya da bir örgütün üyesiye yapılan hatalar nedeniyle hayal kırıklığına uğrayarak üyelikten ayrılmış yurttaşlar olsunlar, (Venezüella’da) sosyalizmin inşası mücadelesine katılmak isteyen tüm Venezüellalıları bünyesinde toplayabilecek yeni bir siyasi varlık vücuda getirilmesidir” diyor.³³⁶

Yeni siyasi proje kapsamında, on binlerce eylemci (Chávez onlara “teşvikçiler” diyor) ülkeyi dolaşarak, Venezüella Birleşik Sosyalist Partisi’ne üye olmak isteyenlerin başvurularını topladılar. Kayıt süresinin dolmasına bir hafta kala, 3 Haziran tarihinde, 5 milyondan fazla kişi kaydolmuştu. Ne yazık ki, böylesine yüksek bir rakama ulaşılması için münferit denilemeyecek kadar çok olayda kayıtları “şişirme” ve insanlar üzerinde baskı kurma gibi uygulamalara başvurulduğu görülmüştür. Bu durum, bir yandan sonuçlarla ilgili soru işaretleri doğururken, öte yandan da pek çok kişinin rahatsızlık duymasına yol açmıştır. Devlet başkanı, herkesi bu tür davranışlarda bulunan kişileri yetkililere bildirmeye çağırırken, “sürece özen gösterilmesi” ve gelecekte büyük zararlara neden olabilecek “herhangi bir sapmaya zamanında karşı çıkılması” gerektiğini belirtiyordu.

Öte yandan Chávez, 10 Haziran Pazar günü televizyonda yaptığı “Aló Presidente” programında, kayıt yapılması süreci ile yeni siyasi aracı şekillendi-

335 Miranda Kuvveti’nin Tanınması Hareketi sırasında yaptığı konuşma, 15 Aralık 2006.

336 Hugo Chávez, “Nota introductoria al libro El discurso de la unidad”, 15 Aralık 2006, *Ediciones Socialismo del Siglo XXI*, No. 1, Karakas, 2007.

recek kişilerin seçilmesi sürecinin apayrı şeyler olduğunu çok açık bir biçimde vurguladı. Yeni partinin lider kadrosunun, sayıları çok az da olsa tecrübeli militanlardan oluşacağını umut ediyordu. Seçimi kimin, neye göre yapacağı ise henüz gündeme gelmiş değil. Ulusal Seçim Konseyi (CNE) halen kayıtları gözden geçirmeye devam ediyor. Bu işlem tamamlandıktan sonra kayıtlı üyeler, “sosyalist taburlar” denilen 200’er kişilik gruplar halinde toplanacaklar. Böylece, herkesin gerçek anlamda demokratik katılımına olanak tanınarak, Kuruluş Kongresi’ne katılmak üzere bu taburlardaki erkek ve kadınların en iyileri *voceros* (sözcüler) olarak seçilecek. Hesaplandığı gibi yaklaşık 4 milyon kişinin üye olarak kaydedilmesi durumunda, 22.000 civarında sosyalist taburun oluşturulması gerekeceği tahmin ediliyordu. Her tabur, bölge meclisinde kendisini temsil edecek bir *vocero* seçecek. Bölge meclisi de, toplanarak kendi içinde Kongre’ye gönderilecek *voceroları* seçecek. Dolayısıyla, Kongre’ye yaklaşık 2.200 delege katılacak. Kayıt sayısı 5 milyonu aştığı için yeni hesaplamalar yapılması gerekecek. Bu formül, bir toplulukta birden fazla tanınmış liderin bulunması durumunda ne olacağı sorusunu yanıtsız bırakıyor.

Yeni partinin kurulmasıyla ilgili konuların tartışılacağı Kuruluş Kongresi’nin üç ay sürmesi bekleniyor. Nasıl bir ülke kurmaya çalışacaklarından başlayarak, program, örgütlenme biçimleri, üyelik çeşitleri ve diğer konular tek tek ele alınacak. Her oturumdan sonra, bu ulusal *vocerolar* kendi taban meclislerine geri giderek meclisleri bilgilendirecek ve tartışmaların bu düzeyde derinleştirilmesi sağlanacak. Partinin farklı kademelerindeki sorumlu mevkilerde görev almak isteyenler, taban meclisleri tarafından aday gösterilecekler. Bu yeni siyasi görev dağılımına göre, yerel düzeyde desteğe sahip olmayan kişiler herhangi bir mevkiye aday gösterilemeyecekler. Bu mekanizma sayesinde, topluluk faaliyetlerinden, işyerlerinden ve çalışma merkezlerinden çıkacak yeni liderlerin, bugüne kadar adı sanı hiç duyulmamış binlerce yeni simanın ortaya çıkacağı tahmin ediliyor.

BEŞ MOTOR

10 Ocak 2007 tarihinde Chávez, devlet başkanlığı yemin töreninde önemli bir açıklama daha yaptı: 21. yüzyıl sosyalizmine doğru ilerleyiş “beş temel motora” dayanacaktı. Bunlardan ilki olan Yetki Yasası, yürütmenin başına, gerek gördüğü alanlarda sosyalizme geçiş sürecini hızlandıracak yasaları çıkarma yetkisi veriyor. İkinci motor, içerdiği diğer önlemlerin yanı sıra inşasına başlanan sosyalist toplum projesiyle uyumlu olmayan iktisadi ve siyasi alanları düzenleyen anayasa maddelerinin değiştirilmesine olanak sağlayacak Bolivarcı Anayasa reformuyla ilgiliydi. Nasıl ki bir çocuk büyüdükçe elbiseleri kendisine küçük geliyorsa, 1999 tarihli Bolivarcı Anayasa’nın da zamanla devrimci sürecin gereksinimlerini karşılayamaması doğaldır.

Üçüncü “motor”, komünal konseyler gibi mekân temelli örgütlenmeler kadar işyerleri ölçeğinde de uygulanması gereken, “Ahlak ve Aydınlanma” denilen bir ahlaki, iktisadi, siyasi ve toplumsal eğitim seferberliği başlatılmasını öngörüyor. Başkanın “İktidar Geometrisi” dediği dördüncü motor, ülkenin siyasi-teritoryal düzenlemelerinin yeniden gözden geçirilmesi suretiyle siyasi, iktisadi, toplumsal ve askeri gücün ulusal alanda daha eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlayacak şehir sistemleri ve federal alanlar oluşturulmasını kapsıyor. Beşinci ve en önemli motor olan “Komünal Gücün Devrimci Patlaması”, komünal konseylerin ve halk iktidarıyla ilgili şeylerin geliştirilmesi amacını taşıyor. Venezüella devlet başkanına göre, bu beş motor “Bolívarcı sosyalist proje”yi ileri taşıyacak en önemli güçtür.

MİLLİLEŞTİRME ALANINDAKİ GELİŞMELER

Son birkaç ay içerisinde, şirketlerin millileştirilmesi konusunda hükümetin dokuz yılı boyunca aldığından daha fazla mesafe katedilmiştir. Ülkenin iktisadi egemenliğini yeniden kazanma amacıyla büyük bir adım atılarak, 900 milyon dolarlık değeriyle enerji sektörünün en büyük şirketi olan “Karakas Elektrik” (Electricidad de Caracas) millileştirildi. ABD çokuluslu şirketi AES, Venezüella hükümetiyle anlaşmaya vararak hisselerinin yüzde 82,14’ünü devlete devretti.³³⁷ Venezüella hükümeti, 1 Mayıs 2007 tarihinde, dünyanın en önemli petrol rezervlerinin bulunduğu Orinoco petrol kuşağında yer alan petrol rezervlerini millileştirerek enerji bağımsızlığını da yeniden kazanmış oldu. Orinoco nehri bölgesinde faaliyet gösteren petrol konsorsiyumlarının gücü azaltıldı. Şu anda günde yaklaşık 400.000 varil petrol çıkarılan bölgede üretim 600.000 varile yükseltilecek. Başta ABD şirketleri Chevron, Exxon Mobil, Texaco ve ConocoPhillips, Fransız şirketi Total, Norveçli Statoil ve İngiltere merkezli British Petroleum olmak üzere yabancı şirketler bu durumdan etkilenecekler. Şimdiye kadar konsorsiyumun küçük ortağı olan Venezüella şirketi PDVSA’nın payı ise tam tersine yüzde 60’a yükselecek.³³⁸

1991’de özelleştirilen ve ülkenin en büyük özel telefon şirketi olan Venezüella Ulusal Telefon AŞ (Compañía Anónima Nacional Teléfonos de Venezuela, CANTV) 8 Haziran 2007 tarihinde yeniden millileştirildi. Kamunun eline geçtiğinde CANTV iç pazarın yüzde 83’ünü, ulusal telefon iletişimi pazarının yüzde 70’ini ve uluslararası aramaların yüzde 42’sini elinde bulunduruyordu. Yaklaşık 3 milyon telefon hattına ve 100.000 kadar umumi telefona sahipti.³³⁹

337 Salim Lamrani, “Se abre una nueva era en Venezuela”, 26 Şubat 2007, <http://www.rebelión.org>.

338 Bkz. Salim Lamrani, “Soberanía petrolera, reformas sociales e independencia económica en Venezuela”, 15 Mayıs 2007, <http://www.rebelión.org>.

339 Agencia Bolivariana de Noticias, “Queremos que Cantv sea una empresa tan eficiente como PDVSA”, 11 Ocak 2007; Agencia Bolivariana de Noticias, “Gobierno nacional dio primer paso hacia nacionalización de la Cantv”, 12 Şubat 2007.

Venezüella devleti, bu önlemle birlikte stratejik öneme sahip telekomünikasyon sektöründeki denetimini arttırmış oldu. Yeniden millileştirilen şirket, telefon şebekesini ülkenin tüm bölgelerini kapsayacak şekilde genişletmeyi planlıyor. Fiber optik kabloların ulaştığı alan, iki yıl içinde üç katına çıkarılarak hizmetler kırsal kesimin en uçra köşelerine kadar ulaştırılacak. Hizmetin yaygınlaştırılmasının yanı sıra arama ücretleri de ucuzlatılarak düşük gelirli halkın da hizmetlerden faydalanabilmesi amaçlanıyor.

VENEZÜELLA GENÇLİĞİ VE RCTV İÇİN VERİLEN MÜCADELE

Ülkenin güçlü muhalif televizyon istasyonu Radyo Karakas Televizyon'un yayın lisansının süresi 27 Mayıs gecesinde sona erdi. 2003'te petrolün denetiminin yeniden ele geçirilmesinin ardından bu olayın en önemli ikinci devrimci gelişme olduğu konusunda Venezüellalı siyaset araştırmacısı Vladimir Acosta ile aynı fikirdeyim.³⁴⁰ Özel bir kanalın kamu hizmeti veren bir kanal hâline getirilmesi, Venezüella muhalefetine medya hegemonyasına indirilmiş ağır bir darbe olduğu kadar "küresel iktidarı can evinden vuran" bir hareketti, çünkü günümüzde küresel iktidar esasen kitle iletişim araçlarına dayanmaktadır. Mutabakatın imalatında kullanılabileceği bir medya tekelinden yoksun kalan bu küresel iktidarın egemenliği büyük ölçüde zayıflar.³⁴¹ Muhafazakâr kesimlerin dünya genelinde şiddetle tepki göstermesi bu nedenledir.

Chávez, böyle bir önleme başvuracağını bir ay öncesinden ilan etmişti. Bu açıklamaya hiç vakit kaybetmeksizin tepki gösteren muhalefet, yurttaşları, bu eylemin ifade özgürlüğüne indirilecek ölümcül bir darbe olduğuna ve hükümetin giderek diktatörlük rejimine doğru ilerlediğine inandırmaya çalıştı. Yetişkinler arasında yapılan çeşitli girişimlerin beklendiği kadar ses getirmemesi üzerine, Karakas sokaklarında yeni bir siyasi özne boy gösterdi: Öğrenciler. Büyük bir kısmı özel üniversitelerde okuyan binlerce öğrenci, Radyo Karakas Televizyonu'nun "kapatılması"na karşı sokak gösterileri düzenlediler. Niyetlerinin barışçıl olmasına karşın, göstericiler arasında yer alan bir grup öğrenci sokaklarda ateşler yakıp, trafiği keserek ve polis kuvvetlerini düzeni sağlamak için müdahale etmeye zorlayarak huzursuzluk çıkardı. Öğrencilerle polis arasında yaşanan çatışmanın görüntüleri, hükümetin otoriter niteliğinin yeni delilleri olarak yerküreyi dolaştı. Ancak, bu haberlerde yaralananlardan çoğunun, provokasyonlara kapılmayarak olgun bir şekilde hareket eden polisler olduğu gerçeğinden hiç bahsedilmedi.

340 Vladimir Acosta, "La no renovación de RCTV es un hecho revolucionario porque toca al corazón del poder mundial", Marcelo Colussi'nin röportajı, *Argenpress*, Haziran 2007.

341 "Mutabakatın imalatı" [*fabricating consensus*] ifadesi Walter Lippmann tarafından kullanılmış (bkz. *Public Opinion*, Londra: Allen and Unwin, 1932) ve "Manufacturing Consent" isimli bir kitabı olan Noam Chomsky çalışmalarında bu ifadeye atıfta bulunmuştur (bkz. *Cómo nos venden la moto*, Barcelona: Icaria, 1996, s. 14) [*Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*, çev. Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, 2006].

Bu öğrenciler neyi temsil ediyordu? Muhalif medyanın insanları inandırmaya çalıştığı gibi siyasetle ilgisi olmayan bir hareketle mi karşı karşıyaydık? Muhalefet, bir yandan “öğrencileri birleşik bir kitle olarak gösteren”, öte yandan da bu kitlenin bağımsız bir şekilde ve kendiliğinden hareket ettiğinin altını çizmek amacıyla kendileriyle ilgisi olmadığını vurgulayan bir strateji takip etti.³⁴² Hükümetin uygulamasını destekleyen öğrencilerin kitlesel olarak sokaklara çıkmasıyla bu stratejinin ilk unsuru çok geçmeden delik deşik oldu. İkinci unsura gelince, muhalefetin perde arkasından yaptığı müdahaleleri gösteren yeni deliller günden güne ortaya çıkarılıyor. Kaydedilmiş telefon görüşmeleri ve ele geçirilen elektronik iletiler, muhalefetin, öğrencileri kendi siyasi amaçları doğrultusunda kullanma planını açıkça ortaya koyuyor. Daha da önemlisi, öğrenci liderlerinden birisinin arkasında bıraktığı inkâr edilemez önemli bir delil daha var.

Chávezcilerin ifade özgürlüğüne karşı olduğunu öne süren medya propagandasına inanan ve RCTV’nin “kapatılması”nı protesto eden öğrenci liderleri, isteklerinin kabul edilmeyeceğini düşünerek kendilerine Millet Meclisi’nde konuşma hakkı verilmesini talep ettiler. Tam tersi oldu: Meclis başkanı Cilia Flores, daha da ileri giderek, muhalif öğrenciler ile hükümetin uygulamasını destekleyen öğrenciler arasında bir münazara yapılmasına karar verdi. Millet Meclisi, eşi görülmemiş bir jest yaparak, meclis sıralarında oturup tartışabilmeleri için kapılarını öğrencilere açtı. Her gruba onar dakikalık konuşma süresi tanınması kararlaştırıldı. Muhalif öğrenciler meclise üzerlerinde kırmızı tişörtlerle geldiler. Kırmızının Chávezcilerin rengi olması nedeniyle bu garip gözükiyordu. Neden kırmızı giydikleri daha sonra ortaya çıkacaktı: “Güvenlik amaçlı bir strateji olmayıp, profesyonelce tasarlanmış medya stratejisinin bir parçasıydı”.³⁴³ Kürsüye ilk önce, toplumun seçkin kesiminin çocuklarını kabul etmesiyle tanınan Universidad Metropolitana’da okuyan Douglas Barrios geldi. Ulusal uzlaşma sürecinin başlatılması çağrısında bulunduğu, yavan konuşmasını şöyle bitirdi: “İnsanlara, üniforma giymek zorunda kalmadan değer verildiği bir ülke düşünüyorum”. Son sözünü söyler söylemez, Barrios ile birlikte muhalif öğrenci grupları kırmızı tişörtlerini çıkardılar ve üzerlerinde RCTV’yi savunan çeşitli sloganların yazılı olduğu beyaz tişörtleri ortaya çıkıttı.

Barrios, konuşmasının son sayfasını kürsüde unutmamış olsaydı, tüm bunlar özgün ve teatral bir protesto hareketi olarak yorumlanabilirdi. Bu kâğıtta, muhalif öğrencilerin Millet Meclisi’nde nasıl davranmaları gerektiğini açıklayan kesin talimatlar yer alıyordu. Metnin altında, adı Nisan 2002 darbesine karışan Globovision grubunun sahibi olduğu ARS Publicity’nin imzası bulunuyordu. Kırmızı tişörtlerin çıkarılması, yalnızca bir kez konuşulup ardından meclisin

342 Georges Ciccariello-Maher, “Who’s Pulling the Strings behind Venezuela’s ‘Student Rebellion’”, Counterpunch, 9-10 Haziran 2007, <http://counterpunch.org>.

343 A.g.e.

terk edilmesi; talimatlarda bunlar teker teker belirtiliyordu. Ancak, muhalif öğrenciler, Chávezci öğrencilerle milletvekillerinin baskıları sonucunda meclisi terk etme eylemlerini, bir sonraki konuşmacının konuşması sona erinceye kadar ertelemek zorunda kaldılar. Kerameti kendinden menkul demokrasi savunucuları, tartışmayı demokratik bir şekilde sürdürmekten acizdiler: Konuşmacıya müdahale edip ardından da sahneden çekildiler. Kerameti kendinden menkul bağımsızlar aslında Globovision'un piyonlarıydılar. Yine de, yayın lisansının yenilenmemesi kararına karşı çıkarak yürüyüşlere katılan öğrencilerin tamamının, muhalif öğrenci liderleri gibi ikiyüzlü olduğu düşüncesine kapılmamalıyız. Bunların çoğunun, devlet başkanı Chávez'in liderliğinde yürütülen Bolivarcı toplum projesi hakkındaki tutumlarını gözden geçirmeye ve sağlıklı bir tartışma yapılmasına açık öğrenciler olması kuvvetle muhtemeldir.

Mecliste yaşananlar, bir yandan muhalefetin stratejisinin gün ışığına çıkmasını sağlarken, öte yandan da ülkede gelecekte etkili olabilecek, dikkate değer öğrenci liderleri bulunduğunu gösterdi. Hükümetin kararını destekleyen on öğrenci, yaptıkları canlı, zekâ ve yaratıcılık pırıltıları taşıyan, hepsinden önemlisi de etkili konuşmalarla muhalefetin iddialarını teker teker çürüttüler. Örneğin, tartışmayı göze alamayarak meclisi terk eden muhalif öğrencilerin tavrını, OAS toplantısı sırasında konuşmasını yapıp salondan ayrılan Condoleezza Rice'in tavrıyla karşılaştırarak eleştiren Universidad Central de Venezuelalı Andreína Tarazón'a kim itiraz edebilir ki?

Bütün televizyon kanallarının canlı yayınladığı tartışmayı ekranları karşısında izleyenler, yapılan yerinde müdahalelerden epeyce etkilenmiş olmalılar. O kadar ki, çok geçmeden tartışmalar internet aracılığıyla yayılmaya başlayacaktı. Venezüella'nın en önemli elçisi hâline gelen Andreína ile yoldaşlarının sözleri, dünyanın dört bir yanında binlerce insanı etkilemeyi başardı. Ancak, solun medyaya indirdiği darbe cezasız kalamazdı. Birkaç gün sonra YouTube, tartışmaları video formatında Internet üzerinden dağıtan "Llracci" isimli kullanıcının hesabını iptal etti.³⁴⁴

Öte yandan, ülkenin her köşesinde yeni tartışma alanları açılıyor. Gençler, Venezüella'da demokrasinin var olduğunu uygulamada ispat ediyorlar. Muhalefetin saldırısı bir kez daha Bolivarcı süreç açısından oldukça olumlu bir sonuç doğurdu: Dipdiri ve ülkü sahibi yeni bir sosyal edimci siyaset alanına çıktı. Hükümeti destekleyen öğrencilerin kazanmak için gereken her şeye sahip olduklarına hiç şüphe yok: Eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için çaba gösterecek, yolsuzluk belasıyla mücadele etmek amacıyla toplumun tüm faaliyetler üzerinde daha fazla denetime sahip olmasını talep edecek ve vatanın egemenliğini yeniden kazanmasını sağlayacak, daha insancıl ve dayanışmayı temel alan bir ülke projesi.

344 Carlos Martínez, "Antena 3 y YouTube censuran un debate sobre la no renovación de la concesión a RCTV", 12 Haziran 2007, <http://mrzine.monthlyreview.org>.

BREZİLYA'DA SINIF MÜCADELELERİ: MST'NİN BAKIŞ AÇISI³⁴⁵

Atilio Boron'un João Pedro Stédile ile Röportajı

Atilio Boron (AB): Socialist Register, *Brezilya Topraksız Tarım İşçileri Hareketi'nin ve MST'nin lideri olarak sizi uzunca bir süredir büyük bir takdirle izliyor. MST'nin neoliberal saldırılara direnirken kullandığı strateji ve taktikler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmanın Register'ın okurları açısından çok önemli olduğunu düşünerek, bu röportajda MST'nin Cardoso ve Lula hükümetlerinin izledikleri neoliberal politikalara nasıl tepki gösterdiği konusuna değinmek istiyoruz. Buna geçmeden önce, meseleyi tarihsel bir bakış açısıyla ele alabilmek için günümüz Brezilya'sında sınıf mücadelelerinin geçirdiği evrimi ana hatlarıyla değerlendirmenizi istememiz sanırım daha yerinde olacak.*

João Pedro Stédile (JP): MST ve Via Campesina, kapitalizmin Brezilya'daki tarihsel evrimi hakkında ortak bir yorum, ortak bir anlayış geliştirmişlerdir.³⁴⁶ Sömürge kapitalizminin başlattığı "ihracata yönelik tarım modeli" topraklarımızda dört yüzyıl boyunca hüküm sürdü. Sanayi kapitalizmi 1930'lara gelinceye değin gerçek anlamda gelişme göstermemiştir ve bu (Florestan Fernandes'in dediği gibi) bağımlı bir sanayileşme modeliydi, çünkü yabancı sermayeye aşırı bağımlıydı.³⁴⁷ Yerel birikimin sonucu da değildi. 1980'lerin başına kadar süren bu gelişme, Brezilya ekonomisinin bu 50 yıllık dönemde yıllık olarak ortalama yüzde 7,5 büyüdüğü düşünülürse, oldukça başarılı oldu. Ancak, 80'lerin başlarına geldiğinde, bu modelin geçirdiği genel krizinin bir yansıması olarak Brezilya modeli de krize girdi. Pek çok kimse bu krizin hâlâ çözülmemiş olduğunu

345 İki saat süren bu röportaj, 5 Mayıs 2007 tarihinde São Paulo'da Portekizce yapılmıştır.

346 1984 yılında kurulan Brezilya Topraksız Tarım İşçileri Hareketi ya da Portekizcesi ile Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra (MST), 27 eyaletin 23'ünde örgütlü tahmini 1,5 milyon üyesiyle Latin Amerika'nın en büyük toplumsal hareketidir. 1993'te kurulan Via Campesina, Asya, Amerika ve Avrupa kıtalarındaki küçük ve orta ölçekli üreticilerin, tarım işçilerinin, kırsal bölgelerde yaşayan kadınların ve yerli topluluklarının oluşturdukları köylü örgütlerini bir araya getiren uluslararası bir harekettir.

347 Bkz. Florestan Fernandes, *Mudanças sociais no Brasil: aspectos do desenvolvimento da sociedade brasileira*, São Paulo: Difusão Européia do Livro, 1960 ve *Sociedades de classes e subdesenvolvimento*, Rio de Janeiro: Zahar, 1968.

söylüyor, çünkü Brezilya ekonomisinin kısmi bir felç geçirmesinden bu yana geçen 27 yıl boyunca ekonomi yılda sadece yüzde 2-2,5'luk bir hızla büyüyebildi. Bazıları ise Brezilya hâkim sınıflarının yeni bir iktisadi modeli, yani neoliberal modeli başarıyla hayata geçirdiğini söylüyorlar. Bu modelin fiilen Brezilya ekonomisini uluslararası sermayenin emrine soktuğunu biliyoruz, ancak ülkemizin son on yılda başka bir geçiş süreci daha yaşadığını düşünüyoruz. Brezilya'da bugün yeni bir iktisadi model geçerli: İhracatçılıkla ilgilenen ve en büyük 200 firmanın (ki bu firmalar, uluslararası sermaye, bankalar ve Brezilya'nın büyük iktisadi grupları arasında oluşturulan ittifakın somutlaşmış halidir) temsil ettiği ekonominin en dinamik sektörü, yıllık olarak ortalama yüzde 7 büyümektedir. Bu 200 firma, ekonominin yüzde 52'sini, ihracatımızın yüzde 78'ini kontrolleri altında tutuyorlar. İşte Brezilya, uzun bir tarihsel süreçte böyle bir rota izlemiştir. Neoliberalizme geçilmesi sonucunda, yirmi yıldır krizde olmasına karşın hızla büyüyen ve büyük sermayenin çıkarları ile ekonominin (halkın sorunlarını çözümlemesi gereken ekonominin) genel çıkarları arasındaki karşıtlığı pekiştiren dinamik bir kutba da sahip olan bir ekonomiyle karşı karşıyayız.

Brezilya tarihi başka bir bakış açısıyla da okunabilir: Sınıf mücadeleleri açısından. MST ve Via Campesina, geçmişte Lenin'in kavramış olduğu gibi, sınıf mücadelesi dalgaları ya da devreleriyle uyumlu bir evrim göstermişlerdir. Brezilya sınıf mücadelesinin geçtiğimiz yüzyıldaki tarihine şöyle bir göz gezdirildiğinde görülecektir ki, ihracata yönelik tarım modelinin krize girmesi, önemli bir halk ayaklanması dalgasının yükselişine neden olmuştur. Birçok önemli toplumsal kuvvet bu süreçte doğmuştur: Sendikalar, sosyalist ve komünist siyasi partiler ortaya çıkmıştır. 1920'lerde beş, altı yıl boyunca ülkenin dört bir köşesinde köylü kesiminin hareketlenmesine yol açan, Luís Carlos Prestes'in ülkenin iç kesimlerine yaptığı "Uzun Yürüyüş" gibi önemli eylemler olmuştur. Tüm bu yaşananların sonucunda, sermayeye karşı alternatif bir proje ortaya koymayı amaçlayan işçi sınıfının kapsamlı saldırısının ifadesi olan Aliança Nacional Libertadora³⁴⁸ isimli büyük bir kitle örgütü ortaya çıkmıştır. Halk hareketinin yükselişi, 1935'te hâkim sınıflarla çatışmaya yol açtı. O sırada sanayileşme modeli artık yerleşmişti. Vargas'ın önderlik ettiği burjuvazi darbe yaparak toplumsal hareketleri ve işçi hareketlerinin tamamını ezdi. Bu hareketlerin liderleri ya hapse atıldılar, ya sürgün edildiler ya da katledildiler. İlk hareketlenme dalgasının büyük önderi Prestes, 1936'dan 1945'e kadar insanlık dışı koşullarda hücre hapsinde tutuldu.

Sınıf mücadelesinin gerilediği bu yenilgi dönemi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilerici ve sosyalist kuvvetlerin Avrupa'da güçlenmelerinin Brezilya'da da etkilerini göstermesiyle birlikte, 1945'te sona erdi. Komünist Parti yeniden canlandı, Köylü Birlikleri kuruldu, merkezi emek örgütlenmesi yeniden inşa edildi –aslında tüm sınıf örgütlenmeleri yeni baştan kuruldu. Böylece, 1964'e kadar

sürecek şiddetli bir sınıf mücadelesi dönemi başladı. Hâkim sınıflarla yeni bir cepheleşmenin ya da çatışmanın yaşandığı 1964'te bir kez daha yenildik; bu kez askerî bir diktatörlüğe. Yeni bir gerileme ve kitle hareketlerinin çözülmesi dönemi yaşadık. Aynı senaryo yeniden sahneye kondu: Leonel Brizola, Luís Carlos Prestes, Apolônio de Carvalho ve Carlos Marighella gibi liderler sürgüne gönderildiler, hapse atıldılar ya da öldürüldüler. Gerileme, sinai modelin ilk kriz işaretlerini gösterdiği, emekçi sınıfların yeniden örgütlenip, önce diktatörlüğe ve ardından da bu modele karşı mücadele etmeleri için gereken nesnel koşulların olgunlaşmaya başladığı 1978/79'a kadar sürdü. 1979'dan itibaren, toplumsal mücadelelerin yeniden canlandığına, işçi sınıfı örgütlerinin yeniden doğduğuna, yeni bir İşçi Partisi'nin (PT) ve yeni bir işçi sendikaları konfederasyonunun (CUT³⁴⁹) kuruluşuna tanık olduk. Daha önceki evrelerde ortaya çıkan, 1964'te yenilerek dağılıp giden köylü hareketlerinin mirasçısı olmamıza karşın, yükselen kitle hareketlerinin bir parçası ve sınıf mücadelesinin yeniden toparlandığı bir dönemde biriken kuvvetlerin bir ürünü olarak MST'nin de aynı dönemde ortaya çıkması anlamlıdır.

Yükselen sınıf mücadelesi dalgası 1989'a kadar devam etti. 1984 ve 1989 yılları arasında iki milyon kişinin katıldığı sokak gösterileri düzenlemeyi başaran "*diretas já!*"³⁵⁰ kampanyası (devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini talep eden muazzam toplumsal hareket), kuvvetimizin doruk noktasına ulaştığı dönem oldu. Ülkede büyük bir hareketlilik, siyasi bir canlanma yaşanıyordu. Ancak, *diretas já!* kampanyasının kazanılmasının ve 1989 seçimlerinin ardından bu coşkulu dönem sona erdi. 1989 seçimleri, iki seçim projesi arasında bir tercih yapmaktan öte bir anlama sahipti: Farklı iki sınıfsal proje karşı karşıya geliyordu. Bir yanda, krizi çözecek halkçı bir proje sunan Lula, öte yanda ise neoliberalizm etrafında kenetlenen hâkim sınıfların temsilcisi olan Collor de Melo. 1990 yenilgisi bir seçim yenilgisinden ibaret değildi. Yükseliş döneminin sonuna işaret eden Collor'un zaferi, halkçı projenin yenilgisi anlamına geliyordu ve Fernando Henrique Cardoso'nun (FHC) üst üste iki seçimi kazanması bu yenilgiyi tasdik etmiş oluyordu.

Gerileme dönemi, 17 yıl sonra bugün hâlâ devam ediyor. Bir ölçüde de olsa ayakta kalmayı başarabilen yegâne halk kesimi köylü hareketi oldu, çünkü bizler latifundiya³⁵¹ sistemine karşı, toprak için verilen mücadeleye odaklanmıştık. Finansal sermaye ilk başlarda bunu bir sorun olarak görmedi. Eylemlerimiz önceleri onları pek rahatsız etmiyor, bizimle ilgilenmiyorlardı. "Bırakalım kırsal kesimin çulsuzları latifundio ile savaşsınlar" diyorlardı. İşte, sınıf mücadelesinin gerilediği bir dönemde büyümemizi sağlayan da bu oldu. Herkes kendi köşesine çekilirken, mücadelesini sürdürebilen bir tek biz vardık. Gölgemiz

349 Tüm İşçiler Konfederasyonu -çev.

350 "Doğrudan seçimler, hemen şimdi" -çev.

351 Genellikle ihracata yönelik tarımsal ürünlerin üretildiği büyük çiftlikler -çev.

kendimizden kat kat büyüktü ve böylece tanınmış olduk. Aslında, Brezilyalı işçilerin örgütlü bir kuvveti olarak değerlendirildiğinde, MST çok küçük bir örgüttür: Sayıları dört milyon kadar olan Brezilyalı topraksızların tamamını bile örgüt çatımız altında toplayabilmiş değiliz. Ancak, diğerleri savaşmazken bizim savaşmaya devam etmemiz, küçük bir futbol takımının Süper Lig'de oynamaya başlaması gibi bir şeydi! Her ne kadar emekçi sınıfların bazı küçük kesimleri de aynen bizim gibi hâkim sınıflarla mücadele etmeye çalıştıysa da (örneğin, Fernando Henrique Cardoso'nun seçimleri kazanmasının hemen ardından devlet petrol tekelinde çalışan işçiler 1995'te yirmi gün süren ulusal bir grev yapmışlardı), gerçek anlamda mücadele edebilen sadece biz vardık. Petrol rafinerilerinin işgal edilmesi için askerî birlikleri gönderen FHC, orduyu da çatışmalara dâhil etmiş oldu ve işçileri ezip geçti. Bu grev, neoliberalizmin emekçi sınıfları bozguna uğratmasının simgesiydi.

AB: *İngiltere'de Thatcher'in maden işçileri grevinde yaptığının aynısı.*

JP: Evet tıpatıp aynısı. Yalnız, Brezilya örneğinde, bizce bozgun evresinin simgesi olan, daha ağır bir durum söz konusuydu: İngiliz maden işçilerine göre petrol işçileri çok daha yalıtılmış bir konumdaydılar. MST dışında mücadelelerine destek çıkan hiç kimse yoktu. Hatta Lula ve CUT'un o zamanki başkanı Vicentinho bile basın açıklamaları yaparak "şimdi grev yapma zamanı değil" dediler ve bu açıklamaları tüm gazetelerde yer aldı. Yani, ideolojik bocalamalar yaşandığını ve işçi sınıfının neoliberalizme karşı çıkacak cesarete sahip son kesiminin de terk edildiğini daha o yıllarda görebiliyoruz. Petrol işlerinin yenilmesi işçi sınıfı hareketi için bir felaket oldu, çünkü çalışmanın esnekleştirilmesi ve üretim süreçlerinin taşeronlara devredilmesi böyle başladı. Grevden önce 80.000 işçi istihdam eden Petrobrás³⁵², grevi takiben işçilerin yarısını işten çıkardı. Petrobrás'ta şu anda yalnızca 15.000 işçi çalışıyor. Geriye kalan yaklaşık 80.000 kadar çalışan taşeron şirketlerde istihdam ediliyor. Başka bir deyişle, grevin başarısız olması aynı zamanda işçi sınıfının büyük bir bozgunla karşı karşıya kalması anlamına geliyordu.

AB: *Peki Lula'nın zaferini nasıl açıklayabiliriz o zaman?*

JP: Yabancıların sordukları klasik bir soru: Solcu bir aday olan Lula'nın 2002 seçimlerini kazanmasını nasıl açıklayabilirsiniz? Lula gibi bir aday, kitle hareketinin gerileme gösterdiği bir dönemde nasıl oldu da seçimi kazanabildi? Eric Hobsbawn, bizi ziyaret ettiğinde bu soruyu sordu. 20. yüzyıl işçi hareketi dalgalarının tarihini inceleyen bir işçi sınıfı tarihçisi olarak, solun ancak kitle hareketinin yükselmesi sırasında seçim kazandığını, çünkü bu koşullarda seçimlerin sınıf mücadelesinin siperlerinden birisi hâline geldiğini söyledi bize. Bu yıl yapılan Fransa seçimlerinden de görebileceğimiz üzere, dünyanın hiçbir

yerinde işçiler gerileme aşamasında seçim kazanmamıştı. İspanya'da, yüz binlerce İspanyol Aznar'a karşı sokaklara dökülmeseydi, Zapatero seçimleri böyle rahat kazanamazdı. Sağ sokakta yendiler. En ilerici partiler ancak kitleler sokaklara hâkim olduğunda seçimleri kazanabilirler.

Lula'nın 2002'de kazandığı zafer nasıl açıklanabilir? Bu kural dışı durumun açıklanmasında rolü olan pek çok etken var. Lula'nın 2002 seçimlerini kazanmasını sağlayan koşulları hazırlayan ideolojik, siyasi ve iktisadi etkenler, 2006'daki seçim zaferinde de etkin olmuştur.

Birincisi, 2002 seçimlerini, tava ve tencerelerini kapan yüz binlerce kişiyi sokağa döken ("*cacerolazos*") ve devlet başkanını istifaya zorlayan Arjantin ayaklanmasını göz önüne alarak değerlendirmemiz gerekiyor. Brezilya burjuvazisinin o anda duyduğu korku, kendi iktisadi modellerinin Arjantin burjuvazisinin modeliyle aynı olduğunu gayet iyi bilmelerinden kaynaklanıyordu. Arjantin krizi karşısında paniğe kapıldılar. Bu nedenle, burjuvazi Serra yerine Lula ile flört etmeye karar verdi. Bizzat kendi ağızlarıyla şunu söylediler: Serra seçimleri kazanır ve neoliberal politikaları uygulamaya hız verirse, sonuç Arjantin ile aynı olabilir ve bu bizim açımızdan fazlasıyla riskli olur. Durumun bu kadar riskli olması, Brezilya'nın, hâkim bir sınıf, orta sınıflar ve emekçi sınıflar temelinde, klasik kapitalist bir çizgide örgütlenmiş olan Arjantin gibi katmanlı bir toplumsal yapıya sahip olmasından kaynaklanıyordu. Sözün kısası, Arjantin örgütlü bir toplumdur. Brezilya ise öyle değildi. Brezilya'da sayıları 140 milyonu bulan yoksul ve örgütsüz halkın ayağa kalkıp isyan etmeye karar verdiği gün, onları hiç kimse kontrol edemez, İsa peygamber bile! Hiç de aptal olmayan burjuvazimiz bunu gayet iyi biliyor. Çevrimin yükseliş dalgası sırasında aydınlarımız arasında yer alan, ancak daha sonra FHC'nin iktidara gelişiyle birlikte çark ederek neoliberal saflara katılan kimselerin de bu konuda burjuvaziye yardımı oldu. Eski Marksist aydınlar (FHC, Francisco Weffort, José Arthur Giannotti ve daha pek çokları) taraf değiştirerek hükümete katılıp, burjuvazinin müşavir ve danışmanları olduklarında, sınıflar ve sınıf mücadeleleriyle ilgili kavram ve kuramlar konusundaki bilgilerini unutmadılar.

İkinci açıklayıcı etken, Brezilya burjuvazisinin bu kesiminin, neoliberalizmin başlıca amacı olan stratejik, büyük devlet firmalarının özelleştirilmesinin zaten gerçekleştirildiğinin farkında olmasıdır. Sanayi ve finans alanlarında faaliyet gösteren önemli firmaların çoğunu zaten eline geçirmiş olan burjuvazinin en akıllı başındaki kesimi, pratik ve nesnel gerekçelerle Lula ile ittifaka girdi. Siyasi bakımdan olduğu kadar iktisadi bakımdan da Lula'nın adaylığını destekleyen bu ittifaktı. 1998'de Lula devlet başkanlığı kampanyası için 8 milyon real harcamıştı. Oldukça mütevazı, mali kaynakları son derece sınırlı ve aktivistlerin seferber edilmesine dayanan bir kampanya yürütülmüştü. Kampanyanın sonunda 6 milyon real borçlanmıştı. PT, bu borcu kongre üyeleri ile aktivistlerin yaptıkları bağışlarla kapatmak zorunda kalmıştı. Ancak,

2002 seçimleri için düzenlenen kampanyada PT, realin bir dolara eşit olduğu bir zamanda 80 milyon real harcadı. Bu epeyce yüksek bir miktar... Nereden geldi bu para? Lula'yı desteklemeye karar veren burjuvaziden.

Üçüncü ve diğer iki etkenin dayandığı en önemli açıklayıcı etken, Brezilya solunun hegemonik kuvveti olarak PT'nin halkçı ve sosyalist projesini terk edip merkeze doğru kaymasıdır. Bu ideolojik dönüş, PT'nin hâkim sınıflar açısından tehdit oluşturabilecek bir parti olduğuna dair son korkuları da ortadan kaldırmıştır.

AB: *Bu durumu, özellikle de Brezilya tarımında meydana gelen büyük değişiklikleri dikkate alırsak, MST'yi ne gibi yeni güçlükler bekliyor?*

JP: Bu konuyu, MST'nin sınıf mücadelesine katılma tarzına bakarak değerlendirmek gerekiyor. Daha özgül bir açıdan bakıldığında, sınıf mücadelesinin yükselme devresinde yükselişe geçen MST gerileme sırasında bile mücadeleyi bırakmadı. Zaten ünümüz de buradan geliyor. Şöhretimiz, fiili gücümüzden daha büyük. Latifundioya karşı verilen mücadelenin ardından MST günümüzde çok daha büyük zorluklarla cebelleşiyor. Aslında, tam anlamıyla bir dönüm noktasındayız diyebiliriz. Neden?

Çünkü, kurulduğumuz zamandan 1990'ların başlarına, FHC hükümetine gelinceye değin savunduğumuz temel siyasi savımız, MST'nin demokratik ve cumhuriyetçi bir tarım reformu için mücadele etmesi gerektiği idi. Yani, kırsal kesimdeki yoksulları örgütleyerek, onların toprak sahibi olma, kendileri hesabına çalışma, kendi besinlerini üreterek ailelerinin geçimini sağlama hakkını kazanmaları için mücadele ediyorduk. Bu hak cumhuriyetçi bir haktı, sosyalist değildi. Açıkçası, savunduğumuz ve uğruna Latin Amerika'nın dört bir yanında mücadele ettiğimiz tarım reformu cumhuriyetçi bir projeydi –burjuva bir proje değildi, çünkü burjuvazi yalnızca kendi çıkarları uyarınca özel mülkiyeti savunur, üretim araçlarının demokratikleştirilmesini savunmaz. Cumhuriyetçi bir proje olması, toprağın çalışmakla yaratılan klasik bir üretim aracı olmayıp, doğanın bir hediyesi olması nedeniyle belli bir bölgede yaşayan toplumun tüm üyelerinin oradaki topraklar üzerinde hakkı olması gerektiğinin savunulmasından kaynaklanıyordu.

Peki, son dokuz, on yılda ne değişti? Değişiklikler öylesine yavaş ve fark edilmesi zor bir biçimde gerçekleşti ki, Brezilya toplumunun tamamını etkileyen bu değişikliklere dair yeterli bir anlayış geliştirmek zor oldu. Ne değişmişti? Artık hasmımız eski *latifundiário*lar, yani topraktan faydalanmamızı engelleyen büyük toprak sahipleri değildi. Son on yılda neoliberalizmin etkisi altına giren toprak ve tarım, büyük ulusötesi şirketler (UÖŞ) ile finansal sermayenin birikim sürecine dâhil edildi. Finansal sermaye, dünyanın dört bir yanında tarım alanında faaliyet gösteren firmalarla iktisadi birimleri etkisi altına almaya başladı. Bu yalnızca Brezilya'da değil, tüm dünyada yaşandı.

Dış borçların yanı sıra 1980'li ve 1990'lı yıllarda Güney'den yapılan acımasız kaynak aktarımları sayesinde ileri kapitalist ülkelerde finansal sermaye fazlalığı ortaya çıkmıştı (bazı hesaplamalara göre, 1990'larda sadece Latin Amerika kıtasından ABD'ye yapılan net aktarımlar bir trilyon doları buluyordu). Böylece, eskiden dolaşım devlerini merkez kapitalist ekonomilerle sınırlı tutan finansal sermaye, Güney'in tarım alanında faaliyet gösteren firma ve şirketlere yönelerek, borsalarda bu işletmelerin hisse senetlerini satın almaya başladı. Monsanto örneğini ele alalım. Başta ABD finansal sermayesi olmak üzere finansal sermaye tarımsal faaliyetlerle ilgili birçok firmanın hisse senetlerini satın almaya başladı: Satın alınan firmalardan ilki tohum üretiminde, ikincisi bitki öldürücüler, üçüncüsü de tarım ürünleri ticaretinde uzmanlaşmıştı. Finansal sermaye, kısa bir süre içinde tarımın çeşitli dallarında faaliyet gösteren 20-30 şirketin sahibi oldu. Bu firmaların büyük ortağı hâline gelen finansal sermaye onlara "artık hepiniz Monsanto'sunuz" dedi. Bugün bildiğimiz Monsanto kendi tarımsal birikimiyle oluşmamıştır. Damarlarına zerk edilen ve 30 küsur firmayı bir araya getirerek bugün Monsanto dediğimiz şirketi yaratan finansal sermayenin bir meyvesidir. Elimde bu firmaların listesi var. Günümüzde Monsanto'nun "sahibi" kim? Eskiden olduğu gibi A ya da B ailesi değil, Monsanto'nun sahibi finansal sermaye.

Finansal sermayenin yükselişi, tarım alanda faaliyet gösteren firmalarda çok geçmeden iki önemli değişikliğe yol açtı. İlk olarak, işletmelerin büyük bir hızla yoğunlaşması nedeniyle artık her sektörde çok az sayıda şirket bulunuyor. İkinci olarak, sermayenin hızla merkezileşmesinin önü açıldı. İlk önceleri yalnızca soya fasulyesi ticaretiyle uğraşan Monsanto bugün tarımın yaklaşık 30 farklı dalında söz sahibi. Monsanto, bitki ve böcek öldürücülerin üretimini denetimi altında tutuyor; soya fasulyesi, mısır, buğday, ayçiçeği, hayvan ilaçları ve benzeri şeylerin ticaretini yapıyor. Örneğin, bu işle uğraşan önemli şirketlerden birisi de hem insanlar hem de çiftlik hayvanları için ilaç üreten Pfizer. Monsanto, Pfizer'ın önemli hissedarlarının birisi. Öte yandan, Pfizer'ın elinde de önemli miktarda Monsanto hisse senedi bulunuyor. Bu iki dev şirketi böylesine birleştiren ne? Her iki şirketi de satın alan ve yasal anlamda olmasa bile uygulamada birleşmelerini sağlayan tabii ki finansal sermaye.

Brezilya tarımında son beş yıldır gözlenen sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi süreci sonucunda, tarım sektöründe bugün "tarımsal ticaret" [*agribusiness*] dediğimiz yeni bir üretim tarzı gelişmiş oldu. Tarımla ilgili firmalar bir araya gelerek "Associação Brasileira de Agribusiness"³⁵³ adını aldılar, ancak birliğin tescilinden sorumlu olan Kamu Noteri, "agribusiness" in Portekizce bir sözcük olmadığını söyleyerek talebi reddetti. Sözcüğü "agronegócios" olarak tercüme ederek bu engeli rahatça aştılar. Ancak, sözcüğün bu şekilde tercüme edilmesi epeyce kafa karışıklığı yarattı, çünkü "agronegócios" un sözlük anlamı

tarım ürünleriyle ilgili her türlü ticari faaliyeti kapsıyor. Dolayısıyla, medyada, hükümette, çokuluslu şirketlerde ve akademik camiada çalışan pek çok kişi, ikiye bölünmüş bir tavırla "Brezilya'daki tüm köylülerin tarımsal ticaretle uğraştığı"nı savundular. Saçmalık: Brezilya'da tarımsal ticaret, mısır ya da buğdayla ilgili basit ticaretten çok daha öte bir şeydir. Tarımda ortaya çıkan yeni bir üretim tarzıdır. Burada bir parantez açalım: Sömürgecilik döneminin sosyologları ve tarihçileri, köle emeğinin kullanıldığı üretim tarzını belirtmek amacıyla "plantasyon" kavramını ortaya attılar. Brezilya'da geçerli olan anlamıyla tarımsal ticaret, en önemli özelliği başaktörlüğünü büyük ulusötesi firmaların oynaması olan kapitalist tarım tarzını ifade eder.

Esasen yabancılara ait olan bu firmaların rolü, üretimi mümkün kılacak gerekli girdileri temin etmektedir. Tarımın sömürülmesi için gereken traktörleri ve ağır makineleri (Brezilya'da traktör imalatçılarının hepsi yabancılara ait firmalardır), gübreleri, bitki öldürücülerini, tohumları sağlayan bu firmalar, üreticilere Pazar garantisi de verirler. "Endişelenme, bütün ürününü satın alacağım" derler. Ancak, tarım ürünlerinin fiyatlarını belirleyenler de sayıları bir elin parmaklarını geçmeyen bu devasa ulusötesi firmalardır. Fiyatları piyasa belirlemez. Bu firmalar, üreticilere ürettikleri metalleri satın alma garantisi verirler, ancak kendi belirledikleri fiyatlardan... Üstelik bu firmalar tek başlarına da hareket etmiyorlar. Brezilyalı toprak sahipleri, yani "*fazendeiro*" *capitalista* arasında önemli ortakları var. Çokuluslu şirketler, Brezilyalı toprak sahibine şöyle diyorlar: "Sen toprağı sağla; köylüleri, kırsal kesimde çalışan işçileri, traktör sürücülerini ve genel olarak işgücünü aşırı sömür; çevreye ne yaparsan yap; bunlar beni hiç mi hiç ilgilendirmiyor; gerekli tüm girdileri sana ben vereceğim, sen de karşılığında ürettiğini bana vereceksin". İşte, Brezilya'da tarımsal ticaretin ortaya çıkmasını sağlayan bu ittifaktır: Ulusötesi firmalar girdileri sağlıyor, ürünleri satın alacağı garantisini veriyor ve gerisini toprak sahipleri yapıyor.

Bu arada, tohumları ulusötesi şirketler sağladığı için, teknolojik açıdan bakıldığında toprak sahibi (Brezilya'da uygulanan patent yasası nedeniyle) sistemin içinde hapsolüp kalmıştır. Kullandığımız ("geleneksel tohumlar" denilen) genel tohumlar kamusal mal niteliğindedir, büyük firmalardan temin edilen aktarma genli [*transgenik*] tohumlar özel mülkiyet olarak patentlendirilmiştir (tabii ki bu başlı başına tam bir saçmalık! Bir tekniğin patentini almaları, canlı bir varlık olan tohumun sahibi olmaları için yeterli oluyor). İsteyen hâlâ "geleneksel" tohum kullanabiliyor, aktarma genli tohum almak zorunlu değil. Ancak, bu durumda patent kullanım bedeli ödenmesi gerekiyor. Yaşadığım Rio Grande do Sul eyaletinde, soya fasulyesi üreticileri aktarma genli tohum kullanmıyorlar, ancak ürünleri satmak için Monsanto'ya gittiklerinde firma soya fasulyelerini muayene ederek, kendi sattıkları tohumların kullanılmadığı ürünler için yüzde 8'lik bir patent kullanım bedeli alıyor. Rio Grande do Sul'da sadece tohumların patent kullanım bedeli olarak her yıl 80 milyon dolar ödüyoruz!

Öte yandan, Brezilyalı “fazendeiro” kendi işgücünü aşırı sömürmeye itiliyor. Örnek verecek olursak, fazendeiro için çalışan bir traktör sürücüsü ayda 600 real kazanıyor, yani yaklaşık 300 dolar. Traktör sürücüsü çevresine bakıp şöyle diyor: “Milyonlarca kişinin işsiz olduğu ve düşük ücret aldığı bir ülkede durumum fena sayılmaz, halime şükretmeliyim”. Ancak bu, traktör sürücüsünü aşırı sömürüldüğünü görmekten alıkoyan bir fetiştir. Bağımlılık kuramı bu durumu şöyle açıklıyor: Soya fasulyesi, ulusötesi firmalar ile yerli toprak sahipleri arasındaki ittifakın bir ürünüdür ve uluslararası pazarda satılıyor. Fiyatı uluslararası olarak belirleniyor. Soyanın ortalama bir fiyatı ve soya işinin dünya genelinde geçerli ortalama bir kâr oranı bulunuyor. Ürettiğimiz soya, Amerikan, Fransız, Arjantin soylarıyla rekabet ediyor. Bir traktör sürücüsü ABD’de 1.000 dolar, Fransa’da 2.000 dolar, Arjantin’de 600 dolar kazanırken, Brezilyalı bir traktör sürücüsü ise 300 dolar kazanıyor. İşte işgücümüzün aşırı sömürüye, başka bir deyişle süper sömürüye maruz kalması böyle oluyor. Çünkü, soya işinde fiyatın uluslararası olarak belirlendiği düşünüldüğünde, traktör sürücüsünün ücreti ABD, Fransa ve diğer yerlerdeki ücretlerin ortalamasına yakın bir şey olmalıdır.

Çevre konusunda da aşırı sömürü yaşıyor. Nasıl ki Kuzey’de emek kullanımını azaltarak kârlılığı arttıracak teknolojiler kullanılıyorsa, burada da yıkıcı tarımsal tekniklerin kullanılması giderek yaygınlaşıyor. Toprağı sıkıştıran makineler ve toprağı zehirleyen böcek öldürücüler yoğun bir şekilde kullanılıyor. Bu işlerde köylüleri ve tarım işçilerini çalıştırabilirler, ancak toprak sahipleri bunu istemiyorlar. Yavaş yavaş toprağın altkatmanlarına ve bu katmanların içinden akan yeraltı sularına geçen zehirler kullanıyorlar. Üstelik, bu tür bir üretim tek türlü tarımı [*monokültür*], örneğin yalnızca soya üretilmesini dayatarak, biyolojik çeşitliliği önüyor. Sorun, soyanın diğer bitki türleriyle birlikte ekilmeyi kabul etmeyen bir bitki olması. Bu durumun çevre üzerinde çeşitli zararlı etkileri oluyor. Bitki çeşitliliği, yağmurların getirdiği suyun emilmesine yardımcı oluyor. Tek ürün tarımcılığında emilme daha sınırlı olduğu için sel felaketlerine davetiye çıkarılıyor ve yağmurların toprağı alıp götürmesine izin veriliyor. Biyolojik çeşitliliğin önlenmesi aynı zamanda yağmur döngülerini olumsuz etkiliyor ve küresel ısınmaya katkı yapıyor.

Burada yaşananlar, tarımsal ticaret modelinin, on dokuzuncu yüzyılda Lenin’in kapitalizme “Junker tipi” geçiş olarak gördüğünden pek de farklı olmayan bir biçimde dayatılmasıdır. Eskiden gelen alışkanlıkları ve sermayenin kıt olması yüzünden geçmişte büyükbaş hayvancılığıyla uğraşan geri kalmış “*latifundiários*”, kendilerine tohum, traktör ve benzeri şeyler temin eden ulusötesi firmalardan sermaye aldılar. Peki, bu firmalar böylesine büyük bir iş için gereken parayı nereden buldular? Bankalardan, tüm bu gelişmelerde önemli bir rol üstlenen finansal kapitalistlerden. Monsanto bile bu kadar büyük miktarda parayı avans olarak *latifundiário*larımıza verecek sermayeye sahip değildi. Bu

nedenle, Brezilya'da yaşanan, toprak sahibi sınıfımızı kapitalist girişimcilere dönüştüren "Junker tipi" bir geçiştir. Geçmişte MST, geri kalmış bir toprak sahibiyle mücadele ederek, mülkiyetten ıskat³⁵⁴ amacıyla bu toprak sahibinin toprağını işgal etti (mülkü kamulaştırmayı (*expropriação*) amaçlamadığımızı vurgulamak için MST'de "mülkiyetten ıskat" (*desapropriação*) ifadesini kullanıyoruz. Böylece, başlangıçta toprağın "sahiplenilmesi"ni gayri meşru gördüğümüzü de belirtmiş oluyoruz). MST günümüzde yeni bir alanda ve yeni düşmanlara karşı savaşıyor. Geri kalmış *latifundiárlara* karşı sürdürdüğümüz mücadelenin yeterli olmadığını, çünkü bu kesimin de kapitalist tarımın genişleyen sınırlarına dâhil edilerek dönüşüme uğratıldığını fark ettik.

Bazı açılardan Arjantin'in nemli pampalarına³⁵⁵ benzeyen, büyükbaş hayvancılığının yapıldığı latifundiyalarıyla dikkat çeken Rio Grande do Sul'u ele alalım. 20 yıllık mücadelemiz sonucunda el koyduğumuz 100.000 hektar toprağa 10.000 aileyi yerleştirdik. Ancak, son beş yılda yeni tarımsal ticaret işletmeleri, bu sefer selüloz üretimi yapan tarımsal ticaret işletmeleri 300.000 hektarlık toprak satın aldılar. Geceleyin latifundiyayı işgal ettik. Ertesi gün gelen fazendeiro gücünün bize yetmeyeceğini anlayarak en yakın şehre gidip toprağını ulusötesi bir firmaya sattı. Toprağı yeniden işgal etmeye gittiğimizde, her yere okaliptüs ağaçları dikildiğini gördük. Köylüler çok iyi bilirler ki, okaliptüs ağaçlarının dikildiği bir toprağın verimi neredeyse sıfıra yakındır, ekime uygun değildir. Ne kadar çalışırsanız çalışın, ne kadar para harcarsanız harcayın, o toprağın yeniden verimli hale gelmesi yıllar alacaktır –o zaman bile ancak bazı ağaçlarla meyvelerin ekimine uygun olabilir, tahıl ekimi yapılamaz.

Ayrıca, burada, São Paulo'da olduğu gibi yerleşim bölgelerinden uzak yerlerdeki topraklara el koyup okaliptüs, soya fasulyesi ve etanol üretimi için şeker kamışı ekimi yapan kapitalist koalisyonla da mücadele ediyoruz. Bush'un Brezilya'ya yaptığı son ziyaret sırasında, biyolojik yakıt üretimini geliştirmek üzere ABD-Brezilya "ittifakı"nın teşvik edilmesiyle birlikte adeta şeker kamışı üretiminin son sürat gelişmesine yeşil ışık yakıldı.³⁵⁶ São Paulo'da 4 milyon hektar alanda şeker kamışı ekimi yapılıyor. Bunu 6,6 milyon hektara çıkarmayı planlıyorlar: Üç yıl içinde yüzde 50 artış. Tek amaçları da şeker kamışını etanol üretmek için kullanmak.

AB: Bu çok önemli değişiklikler göz önüne alındığında, Lula'nın ilk devlet başkanlığı döneminde neler yaşandı ve sizin tepkiniz nasıl oldu?

354 Mülkiyetten ıskat: mülkiyet hakkını düşürme, hükümsüz kılma –çev.

355 Güney Amerika'nın hayvan yetiştiriciliğine uygun, geniş ve verimli ovaları –çev.

356 Brezilya medyası, bu gelişmenin abartılı bir biçimde reklamını yaparak, ABD ile Brezilya'dan oluşacak iki devletli bir "etanol OPEC'i" kurulacağı fikrini dile getirecek kadar ileri giderken, Lula ise "etanolün ana hammaddesi olan şeker kamışı plantasyonlarında üretimi üç katına çıkardık" diyerek övünüyordu. Bkz. "Brazil's Ethanol push could eat away at Amazon", MSNBC online, 7 Mart 2007 (<http://www.msnbc.msn.com>) ve "President Bush and President Lula of Brazil Discuss Biofuel Technology", Basın Açıklaması, 9 Mart 2007, <http://www.whitehouse.gov>.

JP: Klasik neoliberalizme bağlı kalan FHC yönetimi sırasında MST, cumhuriyetçi tarzda klasik bir tarım reformu yapılması mücadelesine devam etti. Ancak, kısa zamanda işlerin hızla değişeceğini fark etmiştik. MST'nin güçlü olduğunu ve Brezilya toplumunun desteğini aldığını kavrayan Cardoso (çok zeki birisiydi), Dünya Bankası'na akıl danışarak sosyal tazminat politikası uygulamaya başladı. Klasik bir tarım reformu politikası benimsememişti, çünkü tarihin bu modeli artık geçersiz kıldığını iyi biliyordu. Örgütlenip tarlaları devraldığımızda, toplumsal sorunu şöyle çözümlmeye çalıştı: Gerçekleştirdiğimiz toprak işgallerinin bazılarını kabullenerek, *fazendeiroya* derhal peşin para ödedi. Tarımla uğraşan bir kapitalist açısından çok kârlı bir pazarlıktı: Hükümetten aldığı parayı başka yerlerde daha iyi topraklar almak için kullanıyor ya da parasını başka bir iş alanına yatırıyor. FHC yönetiminde işler böyle yürüdü.

Lula iktidara geldiğinde aklımızda hâlâ klasik bir tarım reformu düşüncesi vardı. Brezilya'nın yetiştirdiği en büyük aydınlardan birisi (aynı zamanda PT'nin kurucularından) olan Plínio de Arruda Sampaio, klasik tarzda bir tarım reformu planı hazırlamakla görevlendirildi. 2003 yılında hükümete sunulan Ulusal Tarım Reformu Planı, dört yıl içinde 1.000.000 ailenin kendi topraklarına yerleştirilmesini hedefliyordu. Plan, hükümet içinde büyük tartışmalara yol açtı. Maliye Bakanı Antonio Palocci'nin başını çektiği, başından itibaren neoliberal fikirleri benimseyen hükümetin ekonomi ekibi, maliyetinin yüksek olduğu gerekçesiyle plana karşı çıktı. Planın uygulanması için yapılacak kamu harcamalarının "superavit primário"yu (birincil bütçe fazlasını)³⁵⁷ tehlikeye atacağı, hükümetin yalnızca 80.000 ailenin yerleştirilmesine yetecek kadar para ayırabileceği söylendi. Lula, sendika müzakerecisi olarak bütün hayatı boyunca yapmış olduğu üzere, eski olmasına rağmen halen geçerliliğini koruyan reçetesini sundu: "Yarıya indirelim" diyerek, 400.000 ailenin yerleştirilmesini kabul edeceğini belirtti. Tabii ki bu teklifi kabul ettik, çünkü 20 yıllık mücadelemizde 400.000 aileyi yerleştirmeyi başarmıştık. Hükümet de sözünü tutar ve dört yıl içinde 400.000 aileyi daha toprak sahibi yaparsa, bu MST açısından büyük bir ilerleme anlamına gelecekti.

Lula hükümetinin ilk dört yılında neler yaşandı? Hükümetin Maliye Bakanlığı'nda üslenmiş neoliberal kanadı ile kafasında hâlâ klasik bir tarım reformu projesi olan Tarımsal Kalkınma Bakanlığı'nda (MDA) çalışanlar arasında sürekli gerilim yaşandı. O esnada, sürekli "400.000'i istiyoruz" talebimizi

357 Birincil bütçe açığı [faiz dışı bütçe açığı -çn], merkezi hükümetin nominal açığından kamu kesimi borcuyla ilgili faiz ödemelerinin düşülmesiyle hesaplanır. İç borçların sürdürülebilirliğinin bir göstergesi olması nedeniyle sıklıkla kamu kesiminin borçlarını ödeyememe riskinin değerlendirilmesinde kullanılır. Bunun aksine, birincil fazla ise, nominal açığı ortadan kaldırmaya yeterli olmadığı durumda bile kamu kesiminin en azından borçlarının faiz ödemelerini gerçekleştirdiğini gösterir. Birincil fazla, genel kabul gören bir ilke olarak kamu kesimi borcunun sürdürülebilir olduğunu ima eder.

dile getirerek MDA'nın yanında yer aldık. Ancak, Palocci'nin MDA'nın bütçesini sınırlaması ve hükümetin kendisini bir türlü kurtaramadığı siyasi krizle uğraşması nedeniyle MDA bürokratları, 380.000 aileyi yerleştirdiklerini iddia etmelerine olanak tanıyan bir politika izleme yoluna gittiler. Hedefe oldukça yakın bir sayıydı, ancak bu ailelerin yüzde 64'ü, eski toprak sahiplerinin “mülkiyetten ıskat” ettirilmesini önleyecek şekilde Amazon bölgesine gönderilmişti. Hükümet, Amazon bölgesindeki kamu arazilerinin bir kısmını ailelerimize dağıttı. 380.000 aile yerleştirilmiş oldu, ancak bunun tarım reformu süreciyle hiçbir ilgisi yoktu. Bu aileler şimdi sınıf mücadelesinin tamamen dışında kaldılar. Bu bir tarım reformu değildi; pazarlardan ve şehirlerden uzak, yerleşimin olmadığı bir bölgedeki kamu arazilerinin dağıtılmasına dayanan bir tür koloni kurma süreciydi. Daha da kötüsü, köylüler hâlâ savaşmak zorundaydılar; bu sefer de yerleşim yerlerimizden birisinde köylülerle birlikte çalışan bir rahibenin öldürülmesini emredecek kadar ileri giden kereste firmalarına karşı. Amazon bölgesine sıkışıp kalan insanlarımız, düşmanca bir çevrede büyük sıkıntılar yaşıdılar. Ürünlerini satabilecekleri küçük bir pazar bile yoktu. MST üyesi ailelerinin yüzde 20'sine ise, daha önce başka yerleşimci ailelerin yaşadığı, ancak geçimlerini sağlayamadıkları için terk etmek zorunda kaldıkları topraklar dağıtıldı. Dolayısıyla, Lula'nın ilk devlet başkanlığı döneminde gerçek anlamda 80.000 aileye, başka bir deyişle Palocci'nin başlangıçta belirlediği sayıda aileye yerleşim imkânı sağlandı.

Bugün Lula ile neden çatışıyoruz? Amazon bölgesine yerleştirilenlerin sayısı konusunda ya da söz verip de yapmadığı şeyler yüzünden Lula ile çekişip durmak istemiyoruz. Ona diyoruz ki: “Lula, gerçeğe yüzleş. Eğer köylülerin Brezilya'da bir geleceği olacaksa, tarımsal ticarete karşı çıkılması kaçınılmaz olacak. Mesele bu. Köylüleri Amazon'a gönderip, yoksulluk sorununu hallettiğini ya da toprakları layıkıyla yeniden dağıttığını düşünerek kendini aldatma”. Aksine, elimizde tüm görgül [ampirik] veriler, dört yılı FHC, dört yılı da Lula yönetimi altında olmak üzere son sekiz yıllık dönemde Brezilya'da arazi mülkiyetinin yoğunlaştığını gösteriyor. “Fazendeiro”lar toprak satın almaya devam ediyorlar, arazi fiyatları yükseliyor ve sonuçta yoğunlaşma artıyor. Topraklar yeniden dağıtılmadığı gibi tam tersine yoğunlaşma artıyor: Karşı bir tarım reformu yaşıyoruz. Etanol yüzünden son iki yıldır durumun daha da ağırlaşmasına yol açan bir etken söz konusu: Çok büyük arazilerin yabancılara eline geçtiği bir süreç yaşanıyor. 36.000 hektarlık arazisiyle São Paulo'nun biyolojik yakıt üretimi yapılan, geleneksel bir ailenin mülkü olan en büyük çiftliği Cargill tarafından satın alındı. Çiftliğin ismi değiştirilmedi ve ne olup bittiğini pek az kişi fark edebildi. Pek çok insan oranın hâlâ Brezilyalılara ait bir çiftlik olduğunu düşünüyor, ancak bu doğru değil. 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde, MST'li kadınlar Cargill çiftliğini işgal ederek olan bitenden herkesin haberdar olmasını sağladılar. Tabii ki Cargill'i “mülkiyetten ıskat” ettirecek

güce sahip değiliz, ancak yine de çiftliğin Cargill'in malı olduğunu ve Bush ailesinin Brezilya'da toprak satın alan birçok tarımsal ticaret firmasıyla ilişkisi olduğunu söyleyerek neler olup bittiğini gösterebiliriz.

Bush Brezilya'ya geldiğinde Lula'yı sadece bir bahane olarak kullandı. Her ne kadar hükümet üyeleri, ortada imzalanmış bir anlaşma ya da protokol olmaması nedeniyle Bush ile herhangi bir anlaşma yapılmasının söz konusu olmadığını söyleseler de, Bush girişimci gruplarıyla yaptığı toplantılara 36 saat ayırırken, Lula ile yalnızca fotoğraf çekirme fırsatı bulabilmişti. Bush'un kaldığı otelde Brezilyalı tek bir işçi bile çalışmıyordu. Bush otelden ayrılıncaya kadar Brezilyalı işçilere izin verilmişti. Çalışanların hepsi Amerikalı idi, çünkü Brezilyalıların, kimlerin, hangi grupların Amerikalılarla anlaşma yapmaya geldiğini bilmesini istemiyorlardı. Lula ile yapılan görüşme ve çektirilen fotoğraf, bütün bu faaliyeti gözlerden uzak tutacak bir bahaneydi. Bu olay, işlerini yürütmek için kapitalistlerin Brezilya hükümetine ihtiyaçları olmadığını da gösteriyor.

AB: *Ulusal burjuvazi hakkında neler söylemek istersiniz?*

JP: Florestan Fernandes, Brezilya'da ulusal burjuvazinin çökmekte olduğunu herkesten önce gördü.³⁵⁸ Güçlü bir kapitalist sınıfımız var, çok güçlü ve zengin. Ancak, aklında ulusal bir proje, yani Brezilya için ulusal bir proje olan bir sınıf değil artık. Projeleri tamamen emperyalizme tabi hale gelirken, kendileri de emperyalist sermayenin uşağı hâline geldiler. Bu noktada, Ruy Mauro Marini ile bağımlılık kuramının katkıları büyük önem taşıyor.³⁵⁹

İddiamı kanıtlayacak bir örnek vermek istiyorum: Bahia'nın güneyinde bulunan Veracel, dünyanın en büyük selüloz fabrikasıdır. Veracel'in sahibi kim? Üç şirketin eşit ortaklık payı var: Banco Safra aracılığıyla Brezilya'nın en güçlü bankacı ailelerinden birisiyle yakından ilişkili olan Aracruz, en güçlü sanayici ailelerden birisinin sahibi olduğu Grupo Votorantim ve İsveç-Finlandiya şirketler grubu Stora Enso.³⁶⁰ Fabrikanın resmi açılış törenine, aslen Brezilyalı olan İsveç kraliçesi de katıldı. Yalnızca makineler ve binalar hesaba katıldığında fabrikanın maliyeti 890 milyon dolar. Peki, bu yatırımı kim finanse etti? 450 milyon dolarını Avrupa bankaları sağlarken, geriye kalan 440 milyon dolar Brezilya Ulusal Kalkınma Bankası tarafından temin edildi. Böylece, ulu-

358 Bkz. Florestan Fernandes, *Revolução burguesa no Brasil: ensaio de interpretação sociológica*, Rio de Janeiro: Zahar, 1974.

359 R.M. Marini, "Brazilian Interdependence and Imperialist Integration", *Monthly Review*, 17(7), 1965 ve "Brazilian Subimperialism", *Monthly Review*, 23(9), 1972.

360 Aracruz, dünyanın en büyük ağartılmış okaliptüs kökenli kâğıt hamuru ve kâğıt imalatçısıdır. Banco Safra, zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun bankerliğini yapan, 1950'lerde Beyrut'tan gelerek Brezilya'ya yerleşen itibarlı bir Yahudi ailesi tarafından kuruldu. Toplam varlıkları bakımından ülkenin en büyük altıncı özel finans kurumu olan banka, Latin Amerika ile Karayipler'in yanı sıra ABD, Avrupa ve Ortadoğu'da geniş bir alana yayılmış uluslararası faaliyetler yürüten finans kurumu Safra Group'un bir parçası. Brezilya'nın önde gelen şirketlerinden olan ve bir süre önce Swiss Institute IMD Business School tarafından "dünyanın en iyi aile şirketi" olarak seçilen Grupo Votorantim'in faaliyetleri esas olarak kâğıt ve selüloz sektöründe yoğunlaşıyor.

sal burjuvazimiz, Brezilya halkının tasarruflarını uluslararası sermayeye borç vermiş oldu. Avrupa'dan alınan makinelere toplam 852 milyon dolar harcandı –ki bu para Avrupalıların kendi iç piyasalarına gitmiş oldu. Çiviler, vidalar ve en temel malzemelere varıncaya kadar her şey ithal edildi. Üretimin tamamı ise ihraç ediliyor. Brezilya burjuvazisinin bu işte oynadığı rol, paranın yarısını ve toprağın tamamını sağlayıp, makineleri dışarıdan ithal etmek ve ürünü Avrupa'ya satmak oldu! Fabrikada, yüksek maaş alan 700 kişi çalışıyor. Okaliptüsleri kesen adamın Brezilyalı olduğunu söyleyebilirsiniz. Evet, İsveç'te eğitim alan ve devasa makineler kullanan bir Brezilyalı. Bu makinelerden her biri 80 motorlu testerenin yaptığı işi yapıyor. Her motorlu testerede beş işçinin çalışması gerektiğini düşünürseniz, bu devasa makinelerden her biri 400 işçinin yerini alıyor.

Bu, bağımlılık kuramıyla ilgili bir örnek... Fabrikanın kurulduğu bölge insanı dehşete düşürecek kadar yoksul; fabrikada çalışan 700 işçinin çocuklarının gidebilecekleri bir ilkokul bile yoktu. İsveç kraliçesi burada yaşayanlara bir ilkokul hediye etti! Bu olay Avrupalıların yoksullara yardım etmesi olarak sunuldu, oysa ayda bin dolar kazanan Veracel işçileri aslında işçi aristokrasisini temsil ediyorlar. Fabrikayı işler hale getirmek için 80.000 hektar büyüklüğünde bir arazi satın alan Veracel, ülkenin aşırı geri kalmış bir bölgesinde yaşayan 1.200 köylü ailesini yaşadıkları topraklardan kovdu. Bu aileler artık birer “favelado”, yani gecekondu mahallesi sakini olarak yaşamak zorundalar, çünkü resmi tapuları yoktu.

AB: *Bugünkü koşullarda Lula'nın, başta tarımsal ticaret alanında olmak üzere uluslararası sermaye ile yerli sermaye arasındaki ittifaka karşı koyacağını düşünüyor musunuz? MST bu konuda nasıl bir strateji izleyecek?*

JP: Lula, ulusötesi şirketlerle iş yapmaya devam edecek. Hükümetten hiçbir beklentimiz yok. Stratejimiz direniş olacak; toplumsal kuvvetlerin sınıf mücadelesinde yanımızda toplanması için direnmek. En azından şu an için stratejimiz saldırı değil, savunma olmalı. Neden? Çünkü, sınıf mücadelesi devreleri kuramımız, sınıf mücadelesinin gerileme aşamasında saldırı stratejisi uygulamanın mümkün olmadığını gösteriyor. Sermayeye karşı saldırı aşamasındayken, yani işçi sınıfının bir bütün olarak yeniden toparlanması halinde, ancak bu koşul gerçekleştiğinde tarımsal ticareti bozguna uğratabiliriz. İşte o zaman tarımsal ticarete, emperyalizme, neoliberalizme karşı saldırıya geçeceğiz. Mücadelesini yalnız başına yürüten MST'nin tarımsal ticaretle savaşıacak, onu yenecek, hatta ona karşı duracak gücü yok. O nedenle stratejimiz direnmek ve yapılanları ifşa etmek. Cargill'i “mülkiyetten ıskat” edemesek de, en azından çiftliklerinden birisini bir günlüğüne işgal ederek çiftliğinin Cargill'e ait olduğunu herkesin bilmesini sağlıyoruz.

Lula ne yapabilir? Cargill'i “mülkiyetten ıskat” edebilir ve köylü yerleşim

birimlerini Amazon'un ücra köşelerine değil de, pazarların yakınına kurabilir. Kendi gıda maddelerimizi üreterek, gıda bağımsızlığımızı kazanmamıza katkısı olacak köylü kooperatifleri kurmamıza yardım edebilir. Kendi süt ürünleri sanayimizi kuramazsak, Nestlé, Danone ve Parmalat'a bağımlı olmaktan asla kurtulamayız. Bu firmalarla mücadele etmek için kaynak bulamazsak (5.000.000 dolara ihtiyacımız olacak), onlarla nasıl başa çıkabiliriz? Kimse hükümetten büyük değişiklikler yapmasını beklemiyor, ama ilerici bir hükümet çok önemli bir rol oynayabilir. Bu, toplumsal kuvvetlerin yanımızda toplanması sürecine yardımcı olacaktır.

Lula'nın yapabileceği başka bir şey daha var: MST, Brezilya'nın farklı bölgelerinde tarımbilim [*agronomi*] alanında beş kurs açıyor. Kurslarda, her bölgeye özgü biyolojik kütle [*biyomas*] dikkate alınarak "tarımsal-ekolojik" bir yaklaşım benimseniyor. Amaç, ideolojimizi ve tekniklerimizi benimseyen tarımbilimciler yetiştirmek. Hükümet, MST'ye nasıl yardım edebilir? Bu kursların Brezilya'nın her eyaletinde açılmasını sağlayarak, mücadelenin bir sonraki aşaması için toplumsal kuvvetlerin toplanmasında ve bilimsel bilgi birikiminin oluşturulmasında bize yardım edebilir. Çevresel açıdan sürdürülebilir olmaması nedeniyle bugünkü tarımsal ticaret modelinin yok olmaya mahkûm olduğunu ve yakın gelecekte şiddetli bir krize gireceğini biliyoruz. Kriz, Brezilya'nın Kaliforniya'sı denilen, Ribeirão Preto yakınındaki bölgede zaten başladı. Eskiden burası küçük çiftçilerin kahve, sebze ve meyve çeşitleri gibi ürünler yetiştirdikleri bir bölgeydi. 20 yıl önce ekilmeye başlanan şeker kamışı, diğer tüm ürünlerin kaybolup gitmesine neden oldu. Biyolojik çeşitliliğin olmaması yüzünden şiddetli yağmurlar her iki, üç saatte bir sel baskınlarına yol açıyor. Ribeirão Preto'nun başlangıçta 50.000 olan nüfusu artarak 300.000'e ulaştı. Bu nüfusun 100.000'i gecekondu mahallelerinde yaşıyor –üstelik burası Brezilya'nın en zengin bölgelerinden birisi! Tarlalarda 2.400 kişi çalışırken, hapishanelerde 3.813 kişi bulunuyor. Hapishanedekilerin sayısı, çocuklar dâhil kırsal kesimde çalışanların sayısından fazla. Artık tarımsal nüfus yok! Bu, sadece sermaye açısından iyi olan iktisadi bir model.

AB: *Biraz da şeytanın avukatlığını yapmak istiyorum. Gerçekçi olursak, Lula'nın farklı bir politika izlemesi mümkün müydü?*

JP: Evet. Seçenek olmadığını söyleyenler, sermayeye karşı çıkmak isteyen insanlar. Kapitalistlerle, neoliberallerle ittifak yaparsan, tabii ki başka bir şey yapamazsın. Lula'nın tercihi böyleydi. Eğer Lula emekçi sınıflarla ittifak yapmayı seçmiş olsaydı, örgütlerini geliştirmeleri ve güçler korelasyonunu geliştirerek kapitalistlerle savaşmak için siyasi ağırlıklarını güçlendirmeleri konularında işçilere yardımcı olabilirdi. Başka alternatifin olmadığı iddiası, Lula hükümetinin tercih ettiği seçeneği, yani işçilerle değil de kapitalistlerle ittifak kurmasını haklı çıkarma girişiminden başka bir şey değildir.

AB: *Lula'nın izlediği uluslararası politikaya gelirse, Lula yanlısı aydınların resmettikleri gibi ilerici bir politikadan bahsedilebilir mi?*

JP: Evet, kaybettiğimiz özerkliği bir ölçüde telafi etmesi nedeniyle siyasi bakımdan ilericiydi. Daha önce, FHC zamanında, Dışişleri Bakanlığı'nın merkezinin bulunduğu Itamaratı ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yerel şubesi gibiydi. İçer acısı! Dışişleri Bakanı Celso Lafer, Brezilya halkının çıkarlarından ziyade uluslararası sermayenin çıkarlarını savunmakla ilgileniyordu. Cardoso'nun dış politikası, bizi tamamen Amerikalıların kölesi yapan bir politikaydı. Itamaratı'nın özerkliğimizi biraz da olsa geri kazanması bu nedenle olumlu bir şeydir.

Ancak, şimdi de Brezilya'nın uluslararası iktisat politikası tamamen UÖŞ'lerin hizmetinde. Lula hükümeti kapanın içine sıkışıp kaldı: Brezilya'nın neyi söyleyebileceğini artık ABD'ye sormadığı, görünürde kendinden emin, ama iktisadi meseleler söz konusu olduğunda UÖŞ'lerin çıkarlarıyla bütünüyle örtüşen bir dış politika. Brezilya'nın Dünya Ticaret Örgütü'ndeki (DTÖ) rolü utanç verici; yalnızca Brezilyalı büyük ihracat firmalarının çıkarlarına hizmet ediyor. FHC döneminde yasalaştırılan ve Planlama Bakanı'nın ismiyle anılan, hammadde ve tarım ürünleri ihraç eden firmaların vergilerden muaf tutulmasını sağlayan Kandir yasasını iptal edecek cesaret yok Lula'da. Brezilya'da kimler soya fasulyesi ihraç ediyor? Monsanto, Cargill, Bunge. 28 milyon ton soya fasulyesi ihraç ediyoruz ve bu şirketler tek bir kuruş vergi bile ödemiyorlar. İlerici bir dış politika mı bu? Lula, ihracatçıların dışarıya yaptıkları satışlardan elde ettikleri gelirlerin yüzde 50'sini yurtdışında tutmalarına izin verdi. Bu tam bir soygun! Brezilya'nın soya ihracatı 15 milyar doları buluyor; bu firmaların denizaşırı satış gelirlerinin yarısını yurtdışında tutabilmeleri, sermaye kaçışını ve örtülü döviz aktarımlarını kolaylaştırıyor. Ayrıca, döviz piyasasında ve yurtdışı finans piyasalarında spekülasyon yapılmasını teşvik ediyor.

AB: *Ancak, pek çok kimse Amerika Kıtası Serbest Ticaret Anlaşması'nın (FTTA) Lula'nın kararlılığı sayesinde başarısız olduğunu söylüyor. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?*

JP: Evet, ama bu, kıta çapındaki tüm anlaşmalara karşı çıkan Dışişleri Bakanı Celso Amorim'in tutumu sayesinde oldu. Brezilya, sözüm ona karşı çıktığı FTFA kurallarının aynısını DTÖ'de kabul etti. MST olarak bizlerin büyük bir kampanya yürütüp, anlaşma aleyhinde büyük gösteriler düzenlememiz sayesinde hükümet Avrupa Birliği (AB) ile anlaşma yapamadı. Avrupalıların istediği her şeyi kabullenmeye hazırıldılar. Geçenlerde yaptığımız bir toplantıda Avrupalı yoldaşlarımızın bize söylediğine göre, günümüzde Avrupa yavaş yavaş DTÖ'den uzaklaşmayı öngören bir siyasi tutum benimsiyor, çünkü uluslararası kurallarla normların hareket alanlarını daralttığını düşünüyorlar.

Avrupa hükümetleri, tek tek ülkelerle ya da ülke bloklarıyla ikili anlaşmalar yapmakla daha fazla ilgileniyor. Brezilya'dan hizmet piyasalarını (bankalar, finansal hizmetler, telefon, elektrik, ulaşım ve ileri teknoloji sanayileri) dışarıya açmasını istiyorlar. Bu alanlarda kendi faaliyetlerini sınırlandıracak kısıtlamaların ve vergilerin olmamasını istiyorlar. AB, bunun karşılığında Avrupa'nın tarımsal piyasalarına girmemize, istediğimiz kadar soya, etanol, tahıl ürünü satmamıza izin vereceğini söylüyor.

Avrupa köylü hareketinin değerlendirmesine göre, Avrupa'da sanayi ile finansı denetimi altında tutan Avrupa burjuvazisi, Brezilya ve daha genel olarak Latin Amerika kıtasındakiler de dâhil olmak üzere yurtdışındaki tarım burjuvazisiyle güçlerini birleştiriyor. Ancak, Brezilya tarım burjuvazisi tabi konumdadır, özerk değildir. Brezilya'nın Avrupa soya ihracatını kimler yapıyor? Bunge, Cargill, Monsanto. Hepsi de yabancı şirketler. Ayrıca, Avrupa açısından bakıldığında, bu ittifak Avrupa köylü sınıfının tasfiyesiyle sonuçlanacaktır. Her ne kadar II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın köylü nüfusu azalsa da, köylüler hayati öneme sahip ideolojik bir savaşı kazanmışlardı: Avrupa'nın gıda gereksinimini kendi başına karşılamasını gerektiren gıda bağımsızlığı. Avrupa artık yalnızca kendisi için üretmiyor, ihracat da yapıyor. Avrupa hükümetleri savaş sonrası dönemde şekillenen mutabakattan yavaş yavaş uzaklaşıyorlar. Tarım politikasının idaresini, denizaşırı faaliyet gösteren firmalarına devretmeye hazırlar. Gıda maddelerini ucuza satın almak istiyorlar ve kendi köylülerinin yok olup gitmesi umurlarında bile değil.

Lula'nın bu konudaki tavrı nasıl? Tamamen aynı fikirde! Lütfen tarımsal piyasalarınızı ihraç ürünlerimize açın! Bunun Brezilya için iyi olacağını düşünüyor, ama bu politikadan kazançlı çıkacak tek kesimin büyük ulusötesi şirketler olduğu gerçeğini görmezden geliyor. Hükümetimiz, hem Avrupalı köylüleri hem de kendi halkımızı karşısına alarak, Avrupa hükümetlerinin müttefiki gibi davranıyor. Bu, Brezilya'da artık ulusal bir burjuvaziden söz edilemeyeceğinin açık bir kanıtı... Bir örnek verelim: Brezilya'da insanlar et alamıyor. Arjantin'de yılda kişi başına 70 kilo et tüketilirken, bizde insanlar yalnızca 7 kilo et alabiliyorlar. Geniş toprakları ve büyük bir nüfusu olan Brezilya büyükbaş hayvancılığını mutlaka geliştirmeli. Ülkenin kuzeydoğu kesimi hariç, her yerde büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılıyor; yaklaşık 200 milyon hayvan, ancak bunun büyük bir kısmı ihraç ediliyor. 3 milyar dolar civarında bir ihraç geliri söz konusu. Öte yandan, 1.700 işçi çalıştıran uçak imalatçısı EMBRAER, tek başına 2,5 milyar dolarlık ihracat yapıyor. Model bu olmalı. EMBRAER özelleştirildi: Amerikalı ve Kanadalı kapitalistlerin denetimi altında giren firmada Brezilya özel kesiminin sermaye payı yalnızca yüzde 30. Özetlemek gerekirse, dış politikamız iktisadi bakımdan uluslararası sermayeye hizmet ediyor ve bu durum yurtdışında izlenen iktisat politikasıyla da tamamen örtüşüyor.

AB: ABD'nin ikili ticaret anlaşmaları yapmak suretiyle "küçük FTTA'lar" oluşturma stratejisi hakkında ne düşünüyorsunuz?

JP: Amerikalıların taktikleri açık. ABD'nin FTTA'da başarısız olması, Lula hükümetinin karşı çıkmasından çok, 30'dan fazla ülkenin çok karmaşık bir ticaret anlaşması üzerinde mutabakata varmasını gerektiren fazlasıyla iddialı bir proje olmasından kaynaklanıyordu. Lula kabul etseydi bile Venezüella'nın muhalefet etmesi projenin rafa kaldırılmasına yetecekti. 1995'te, neoliberal hâkimiyetin doruk noktasına ulaştığının düşünüldüğü bir zamanda, FTTA aracılığıyla (doğal olarak bütün bu hikâyenin dışında bırakılan Küba'yı saymazsak) bütün Latin Amerika kıtasının neoliberalizm üzerinde mutabık olmasını sağlamaya çalışan bu girişim, Amerikalıların megalomanca arzularının bir eseri idi. Ayrıca, büyük Amerikan şirketleri ile güçlü yerli gruplar arasında anlaşmalar yapıldığını, kapitalistler arasında devlet organlarını saf dışı bırakacak ittifaklar kurulduğunu görüyoruz. Sizin de *Socialist Register* 2006'da yer alan makalenizde değinmiş olduğunuz gibi, Latin Amerika devletlerinin piyasaları kontrol etme güçleri önemli ölçüde budanmıştır.³⁶¹ Dedğim gibi, Brezilya'yı ziyaret ettiğinde Bush, Lula ile ancak fotoğraf çektirecek kadar ilgilenmişti.

AB: Halk örgütlenmeleriyle ilgili konulara, MST'nin Brezilya'daki parti ve sendikalarla olan ilişkilerine geçelim. PT'nin çöküşünden ve CUT'nin giderek azalan rolünden ne gibi dersler çıkarmamız gerekiyor?

JP: Hem PT'nin, hem de CUT'nin yenildiğini ve şu anda savunma konusunda olduklarını söyleyerek başlayayım. Neden böyle oldu? Bu konuda çeşitli varsayımlar dile getiriliyor. İşçi sınıfıyla ilgili olarak bakarsak, UÖŞ'lerin ve finansal sermayenin elini güçlendiren kapitalist yeniden yapılanma, emeğin gerilemesine yol açtı. Brezilya işçi sınıfının değişen bileşimi pek çok şeyi açıklıyor: Sanayi sektöründe çalışan işçi sayısı, en yüksek noktasına ulaştığı 1980'de 4.500.000'e yakındı. 2007'ye gelinceye kadar ülke nüfusu yüzde 40 artarken, bu sayı 4.200.000'e geriledi. Üretkenlik artışları, bir özne olarak işçi sınıfının yenilmesinde çok önemli rol oynadı. İşçi sınıfı yenildikten sonra CUT, işçi sendikaları ya da sınıf örgütleri nasıl ileriye gidebilirlerdi ki?

PT'ye bakarsak, siyasi yelpazenin merkezine kaydığı görülüyor. Toplumsal mücadeleleri, kadrolar oluşturmayı bir kenara bırakan PT, kurumsal alana yoğunlaşarak kendi milletvekili, belediye meclisi üyesi, devlet başkanı adaylarını seçtirmekle uğraştı; yeni bir kurumsal parti hâline geldi. Kurumsal bir parti, niyeti ne olursa olsun düzenin partisidir. Meclis üyelerinin görevi devrim yapmak değil, oyunu hâkim düzenin kurallarına göre oynamaktır. Meclis üyesi seçilen köylüler var, ancak onların rollerinin de hâkim kurumsal düzenin çizdiği sınırlar içerisinde kalarak hareket etmek olduğunu biliyoruz. PT, önceliklerini değiştirerek mücadelesini yalnızca kurumsal alanla sınırlı tutmaya karar ver-

361 Atilio Boron, "The Truth About Capitalist Democracy", *Socialist Register* 2006.

diği anda burjuvaziye mağlup oldu. Devletin tamamen kapitalistlerin denetimi altında olması nedeniyle kurumsal mücadelenin sokaktaki insanın sorunlarına çözüm getirmediğini biliyoruz. MST kriz yaşamadıysa, bunun nedeni hareketimizin kendisini yalnızca meclise üye seçtirme çabasıyla sınırlamamış olmasıdır. Aksini yapmış olsaydık, kesinlikle bugün feci bir krizle karşı karşıya kalacaktık. Biz, bu yolu seçmedik.

Ayrıca, sorunu bir bütünsellik içinde değerlendirmeliyiz. MST, PT ile CUT'nin oluşturulmasına yardım etti. Ben hâlâ PT'ye üyeyim. PT'nin bizi yüzüstü bıraktığını ya da bize ihanet ettiğini söylemiyorum. Mesele, bu iki kurumsal aracın neden yenildiğinin anlaşılması... Şahıslarla ilgili bir mesele değil bu, sınıf mücadelesi bağlamında değerlendirilmesi gereken bir sorun. Her kitlesel mücadele dalgası kendi örgütsel araçlarını yaratır. 1945-1964 yılları arasında araçlar, Brezilya Komünist Partisi (PCB) ile Francisco Julião'nun önderlik ettiği Köylü Birlikleri'nden (Ligas Camponesas) oluşuyordu. 1978-79 yükselişi PT'yi, CUT'yi ve MST'yi ortaya çıkardı. Bunlardan ilk ikisi yenildi. İşçi sınıfının bir sonraki yükseliş dalgasında, mücadelenin gereksinimlerini karşılamaya daha elverişli yeni örgütsel araçların yaratılacağını umut ediyoruz. Tüm bunlar şu ya da bu liderin isteğiyle olmayacaktır; mücadelenin gereksinimleri, dönemin zorluklarına göğüs germeye uygun kurumsal araçların ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır. Dolayısıyla, sınıf mücadelesinde yeni bir yükseliş başladığı zaman, MST'den daha iyi olabilecek yeni araçların ve yeni bir liderliğin yaratılacağını bilincinde olarak hazırlıklı olmaya çalışıyoruz.

Tamamen katıldığım bir tutum bu. Lula ile ilgili olumsuzlukları konuşarak zamanımı harcamak istemiyorum. Bizim görevimiz, Brezilya'da kitlesel mücadeleleri, toplumsal mücadeleleri teşvik etmek, burjuvazinin karşısındaki güçler korelasyonunu değiştirmek. Bunun sonucunda yeni liderler sahneye çıkacak, yeni mücadele biçimleri belirecek ve zorunlu olarak yeni araçlar yaratılacak. Bu araçların siyasi araçlar olması gerekiyor, ancak bugünkü anlamıyla değil; yani devletin kurumsal çerçevesi içine hapsolup kalacak araçlar olmamalı bunlar. Yalnızca meclise üye seçtirmekle ilgilenen partiler hiçbir işe yaramaz: İktisadi modele, devlete ve benzeri şeylere meydan okuyacak, Brezilya'da yapısal değişiklikler yapılmasını amaçlayacak, sınıf mücadelesinin araçları olabilecek partilere ihtiyacımız var.

AB: *Bu mücadelenin yürütülmesi sırasında ulusal ve uluslararası ittifaklar oluşturulması konusunda MST'nin bir stratejisi var mı?*

JP: Ulusal düzeyde yürütülecek mücadele en önemlisi. Halk mücadelesinin uzun bir gerileme evresine girmesi nedeniyle farklı toplumsal kuvvetler arasında gereken birliği sağlamak bizim açımızdan hâlâ oldukça zor. Böyle evrelerde kuvvetler dağılma eğilimi gösteriyorlar. Tam bir dağılmanın yaşandığı 15 yıllık bir dönem geçirdik. Bugün, tam olarak net olmasa da, zorlu geçen bu dönemin ardından bazı umut verici gelişmeler olduğunu görebiliyoruz. Aralarında kimi

bakımlardan ideolojik yakınlıklar bulunan dört akım güçlerini birleştirmeye başlıyorlar. Bunlardan ilki, PT'den ayrılanların kurdukları P-SOL ile bağlantılı Troçkist bir grup olan Conlutas³⁶². İkinci olarak, militan tutumları ve getirdikleri eleştiriler nedeniyle CUT içinde kendilerini öksüz hissetmelerine karşın CUT'den ayrılmayı istemeyen, sosyalist kuvvetlerle çeşitli bağlantıları olan az sayıda militan işçi lideri ve sendikası bulunuyor. Üçüncü akım Toplumsal Hareketler Koordinasyonu (CMS). Kitlesele bir cephe yaratmak amacıyla kurulan CMS günümüzde CUT, Via Campesina, MST gibi büyük hareketlerin etkisi altında kalan, bir nevi çatı örgütü hâline gelmiştir. Biz de bu oluşumun bir parçasıyız, ancak tatmin olduğumuz söylenemez. Son olarak, hâlâ kurulma aşamasında olan Halk Meclisi inisiyatifi geçtiğimiz yıl Brezilya'daki tüm toplumsal hareketleri Hıristiyan kiliselerinin güçlü etkisi altında bir araya getirdi –kiliseler, geniş bir halk tabanına ulaşmalarını sağlayan yaygınlıkları nedeniyle Brezilya'da büyük önem taşırlar.

Bu dört akımın güçlerini birleştirmesi olumlu bir haber... MST bu alanların neredeyse tamamına katılarak birleştirici bir rol oynuyor. Sem Toto (kelimesi kelimesine tercüme edilirse "başını sokacak bir damı olmayanlar") Evsizler Hareketi de Meclis'te yer alıyor. Hedefimiz, hükümetin iktisat politikası, sosyal güvenlik reformu ve iş kanununda yapmak istediği "üçüncü değişikliğe" karşı olan bütün güçleri birleştirmek. İşçi haklarının tamamen esnek çalışmaya tabi olmasını sağlayacak bu son değişikliği sağ partiler gündeme getirdiler, ancak CUT'nin baskıları sayesinde Lula tarafından veto edildi. Yine de, sağ partilerin meclisteki oyların üçte ikisini elde etmeleri halinde veto geçersiz kılınabilir. Eğer bu değişiklik kabul edilirse kapitalistler, iş tanımını yapmaksızın ve sosyal haklar vermek zorunda kalmaksızın, bireysel sözleşmeler yaparak işçi çalıştırabilecekler.

Diğer uluslararası yükümlülüklerimizden önce bu sorunla mücadele etmemiz gerekiyor. Bu amaçla, Brezilya toplumsal solunda bir yakınlaşma sürecinin gelişmesine yardımcı olmak için tüm itibarımızı kullanmak zorundayız. Bu birlik sağlanmadığı takdirde krize girmemiz kaçınılmaz gözüküyor. Hedefimiz, kitlesele hareketlerin büyümesini teşvik etmek. Tabii ki, ortada hem ideolojik hem de taktiksele farklar var. Örneğin, Conluta, Lula hükümetinin devrilmesini amaçlayan bir taktik izliyor. Brezilya'da neoliberalizmin iyice yerleşmesinin baş sorumlusunun Lula olduğunu düşünüyor ve Lula'nın mağlup edilmesini amaçlıyorlar. CMS, Lula'nın ilk devlet başkanlığı döneminde hükümeti desteklemişti. Sağın çıkışlarına karşı yürüyüşler ve gösteriler düzenlemiş, Lula hükümetinin sağ partiler tarafından düşürülmesinin önüne geçmişti. Şimdi ise "eleştirele destek" tutumunu benimsiyorlar. Halk Meclisi, "hükümeti unuttun, halkı örgütlemeye bakın!" diyor. Bu nedenle, Lula hükümetiyle uğraşmaya odaklanılacaksa biz bunu desteklemiyoruz; ancak geleceğe baktığımızda, birliğin sağlanabileceği konusunda epey umutluyuz.

362 Sosyalizm ve Özgürlük Partisi (P-SOL) ve Ulusal Mücadele Koordinasyonu (CONLUTAS) –çev.

AB: *Peki, uluslararası alandaki stratejiniz hakkında neler söylemek istersiniz?*

JP: Öncelikle, köylü dünyasında Via Campesina aracılığıyla genişletmeye çalıştığımız tarihsel bir ittifakımız var. Bu oluşumun, çevrecilerle, tüketici dernekleriyle ve kadın hareketiyle ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışıyoruz. Şubat 2007'de Mali'de düzenlenen ve 128 ülkenin temsil edildiği Dünya Gıda Bağımsızlığı Forumu bu alanda artan yakınlaşmanın bir semeresiydi. Diğer toplumsal grupların da (az önce bahsettiğim üç kesimin yanı sıra balıkçılarla sıgırtmaçların da) mücadelemize katılması için önemli bir adım.

İkincisi, Dünya Toplumsal Hareketler Meclisi denilebilecek bir yapının oluşturulması için büyük bir çaba gösteriyoruz. Her zaman Dünya Sosyal Forumu'nun (DSF) bir parçası olarak gerçekleşmişti bu, ancak DSF'nin yapısı nedeniyle bu meclislerin neoliberalizme direnen gerçek kuvvetleri temsil etmediğini düşünüyoruz. DSF biraz kaotik bir yapı. Bildiğiniz gibi DSF içinde bir türlü çözümlenemeyen bir tartışma sürüyor. Bir yanda, DSF'nin dünya çapında mücadelelere öncülük edebilecek yeni bir "Enternasyonal"e dönüştürülmesini isteyenler bulunurken, öte yanda ise DSF'nin insanların bir araya gelerek görüş ve deneyimlerini paylaşacakları bir mekân olduğunu düşünenler yer alıyor. Biz, bu uç konumların her ikisine de karşıyız, ancak halk kuvvetlerinin somut bir mücadele gündemi üzerinde anlaşmaları gerektiğini düşünüyoruz. Her halükârda, DSF bizi biraz hayal kırıklığına uğrattı. Oradaki meclislerde, başta STK'lar olmak üzere Avrupalı örgütler belirgin bir ağırlığa sahipler, çünkü katılacak, davetiyeler gönderip biletler alacak kaynaklara sahipler. Avrupa'daki toplumsal hareketler, her türlü örgütlenme ve eklemlenme biçimini reddeden anarşist görüşlerin etkisi altında. Toplumsal hareketler arasında daha organik bir birliktelik kurulmasını sağlayacak herhangi bir eşgüdüm organını, kuralı ve örgüt biçimini kabul etmiyorlar. Örgütlenmeden neoliberalizmi nasıl yenebilirsiniz? Düzenlenen forumlar arasında bütünlüğü sağlayacak bir referans noktası olarak bir Sekreteryaya kurulmasına bile karşı çıktılar. Yine de olanlara ılımlı yaklaşıyoruz, çünkü bunu gerçekleştirmenin ne kadar zor olduğunu biliyoruz, ama bir rüyamız var: Dünya Halk Hareketleri Meclisi'nin kurulması.

Uluslararası alanda izlediğimiz üçüncü yol, ALCA'ya (ABD başını çektiği Amerika Kıtası Serbest Ticaret Bölgesi) alternatif olarak ALBA'nın (Venezüella'nın desteklediği Amerika Kıtası İçin Bolivarcı Seçenek) desteklenmesi amacıyla Venezüella hükümetiyle oluşturduğumuz ortaklık. ALBA bizim için bir isimden ibaret değil, kıta halklarının bütünlüşmesini sağlayabilecek somut mekanizmalar yaratacak bir imkân. Bu mekanizmalar çeşitli biçimler alabilir. Geçenlerde kendi aramızda konuşurken merkezi Havana'da bulunan Latin Amerika Tıp Okulu'nun (ELAM) üstlenebileceği önemli rolden bahsediyorduk. Venezüella'da şube açması planlanan ELAM, 100'ü Brezilya'dan olmak üzere Latin Amerika'nın dört bir yanından 600 öğrenciye eğitim imkânı sunacak. Ayrıca Küba, geleceğin kadrolarını ve liderlerini yetiştirmek amacıyla

eğitim olanağı sağladığı, sağlam bir altyapıya sahip halk çocuklarından oluşan öğrenci sayısını her yarıyıl için 500'e yükseltecek. Kıta'nın her yerinde aynı altyapıya sahip kadrolarınız olursa, orta vadede siyasi mücadeleleri yürütecek önemli bir altkatmana da sahip olmuş olursunuz.

Ancak, tıbbın ötesinde daha fazla kursa ihtiyacımız var: Köylülerimizle birlikte çalışacak, tarımsal ekoloji görüşünü benimsemiş ve akıllarında alternatif iktisat modeller olan tarımbilimcilere ihtiyacımız var. Teknik kadrolarımızı oluşturacak bu insanlar gelecekte büyük bir önem taşıyacaklar, çünkü Latin Amerika genelinde benzer bir ideolojik ve teknolojik temele sahip olacağız. Ayrıca bu, "geleneksel tohumlar"ın geri kazanılması projesinin geliştirilmesi açısından da önemli. Bu konuda Brezilya'da epey bir deneyimimiz var. Diğer ülkelerdeki köylülere tavsiyelerde bulunabilir, onları eğitebilir, UÖŞ'lerin denetiminden ve bu şirketlerin kendi ürettikleri aktarma genli tohumları yaygınlaştırma girişimlerinden kurtulmalarına yardımcı olabiliriz. Topraklarımıza uygun tohumları üretecek kooperatifler kurmalıyız. Venezüella İktisadi ve Toplumsal Kalkınma Bankası (BANDES) mali destek sağlarsa, bölge genelinde benzer kooperatifler kurabiliriz –böylece, kısa değil, orta vadeyi düşünerek hareket eden, yeni toplumsal kadrolar geliştiren bir kooperatifler ağı hayata geçirilebilir.

Dördüncüsü, Asya ile ittifak kurmaya çalışıyoruz. Endonezya'da, Sri Lanka'da, Güney Kore'de, Tayland'da, Filipinler'de, aslına bakılırsa Güney Asya'nın her yerinde neoliberalizm ve emperyalizm karşıtı güçlü kitlesel hareketler bulunuyor. Üstelik, bu hareketler sınıf mücadelesinin gerileme evresinde de değiller. Kitlesel hareketlenme ve örgütlenme, ajitasyon ve propaganda alanlarında çeşitli tekniklerden faydalanıyorlar –başta yoğun faaliyet gösterdikleri Müslüman ülkelerde olmak üzere, bazı dini hassasiyetlere de çok iyi hitap ediyorlar. MST'de ve Brezilya Via Campesina'sında çalışan bizler, görüş alışverişi ve deneyimlerin paylaşılması konularında Asyalı hareketleri ideal ortaklarımız olarak görüyoruz. Öte yandan, Afrika'nın durumu tam bir karabasan. Afrika hareketlerinin örgütlenme düzeyi çok sınırlı ve çok yoksullar. Birçok örgüt hâlâ kabile düzeyinde ya da yerel düzeyde örgütlenebilmiş durumda. Pek az ülkede ulusal bir harekete rastlanıyor. FRELIMO³⁶³ sayesinde Mozambik ulusal bir hareket oluşturmayı başardı. Çok küçük bir ülke olmasına karşın Gine'de üç dört örgüt var, ancak hiçbirisi ulusal düzeyde örgütlü değil. Afrika'nın çoğu ülkesinde köylü hareketi bile bulunmuyor. Petrol çıkarılan Sudan, Nijerya ve Angola gibi ülkelerde, halk hareketleri tamamen devlete bağımlı durumdalar. Afrika'da 300 milyon Arap kökenli köylü yaşıyor, ancak tamamen hükümetlere bağımlılar. Ne yazık ki, dünya güçler korelasyonunda ve uluslararası toplumsal mücadelede, Afrika kıtası neredeyse hiç hesaba katılmıyor. Avrupa imparatorluklarından kurtulduklarında, petrolleri Avrupalılara ve Amerikalılara

gitmeye devam etti. Günümüzde doğal kaynaklarını sömürmeye aday yeni bir imparatorluk beliriyor. İktisadi büyümesini sürdürmek için bulabildiği her şeye el koyan Çin: Kömür, ağaçlar, her türlü maden kaynağı, gıda maddeleri. Belki de bir sonraki emperyalizm karşıtı ayaklanma Çin'e karşı olacak.

AB: *Avrupa ile Amerika'da toplumsal hareketlerin yükselişe geçerek Güney'de sürdürülen mücadelelere yardımcı olabileceğini düşünüyor musunuz?*

JP: Hayır, pek değil. Paris'in banliyölerinde yaşayan genç göçmenlerin ayaklanmasından bahsedebiliriz, ancak bu Avrupa içinde bile genelleştirilebilecek bir örnek değil. ABD'de, Siyahların artık militan bir ruh hali içinde olmadıkları düşünülürse, belki göçmen işçilerin varlığından bahsedebiliriz. ABD'de 8 milyon Meksikalı göçmen yaşıyor ve gönderdikleri paralarla Meksika'da yaşayan akrabalarına büyük destek oluyorlar. Ancak, çok olumsuz bir güçler korelasyonunu göğüslemek zorundalar, çünkü Amerikalı, Meksikalı ve Kanadalı kapitalist güçler birbirleriyle iyice iç içe geçtiler. Yani, göçmenlerin mücadelesi artık sadece ulusal bir düzeyde yürütülemez. Meksika, ABD ve Kanada devletlerinin yanı sıra bu ülkelerin burjuvazilerini de hedef almalı. Ancak, göçmenler, yapıları değiştirecek bir mücadele içinde değiller. Onları özgürleştirici bir proje uğruna verilen bir mücadele değil. Birisi onlara yeşil kart verdiğinde, mücadele sona ermiş demektir.

AB: *Ekolojik krize ve sürekli yükselen petrol fiyatlarına çözüm olarak kapitalistlerin giderek daha fazla toprağı biyolojik yakıt üretimine ayırmasına karşı yürütülecek bir mücadele, emperyalizme muhalif kuvvetleri birleştirebilir mi?*

JP: Hayır, sanmıyorum; ülkelerin özellikleri birbirlerinden o kadar farklı ki, Brezilya'da ya da Kolombiya'da önemli olan bir şey, Bolivya'da, Peru'da ya da Ekvator'da tamamen anlamsız olabiliyor. Bahsettiğim bu üç ülkenin, bu projeye katılmalarını teşvik edecek kadar tarım arazisi yok. Amerikalılar, seçtikleri az sayıda ülkeye yatırım yapacaklarını söylüyorlar. Eğer emperyalizm karşıtı bir cephe oluşturacaksak, bu bütünleşmeyi sağlayabilecek başka konular bulmalı ve onları gündeme taşımalıyız. Belki de bankalar ya da telefon şirketleri, güçlerin bir araya toplanmasında etanol konusundan daha faydalı olabilirler.

Mali'de yapılan Dünya Forumu'nda kendimize şunu sorduk: Dünyanın dört bir yanındaki köylüleri birleştirebilecek bir şey bulabilir miyiz? Sonuçta, 16 Ekim gününü ulusötesi şirketlerle mücadele günü olarak ilan etmeye karar verdik. Ancak bunu, genel olarak UÖŞ'lere karşı yapamayacağımızı fark ettik. O zaman şu soruyu sorduk: Dünya'nın tüm ülkelerinde faaliyet gösteren altı UÖŞ'yi saptamak mümkün mü? Brezilya'da böyle altı şirket var: Nestlé, Coca Cola, Wal-Mart, Cargill, Monsanto ve Bunge. Başka ülkelerde üç ya da dört şirket olabilir. Ancak, bu altısı hemen hemen bütün ülkelerde görülüyor ve çalışmalarımızı bu şirketleri hedef alarak sürdüreceğiz. Bu, somut hedeflerle savaşmamıza olanak sağlayacak bir toplanma noktası olacak.

TEK İSTEDİĞİMİZ TOPRAK: BOLİVYA'DA TARIM REFORMU³⁶⁴

Wes Enzinna

Birkaç gün önce tanıştığım Coreino Martinez, pantolonun tokasını açmış, göbek deliğinden pantolonunun bel kısmına kadar uzanan ürkütücü yara izini gösteriyordu. “İşte buramdan vurdular” dedi. “Çok güçlü bir tüfekten atılan mermi buraya, tam mideme geldi”. Arkasında duran, elleriyle kolları yanıkların sebep olduğu morluklarla kaplı Angelica Cumasero söze karıştı: “Kucağımda bebeğim kulübede saklanıyordum. Bebeğimle içerideyken kulübeyi ateşe verdiler”.³⁶⁵ Martinez ve Cumasero, kullanılmayan toprakları işgal edip, işleyen ve yaşamlarını bu topraklar üzerinde sürdüren militan çiftçileri bir araya getiren ulusal bir örgüt olan, Bolivya’nın topraksız kır emekçileri hareketi Movimiento Sin Tierra’ya (Topraksız Köylüler Hareketi, MST) üyeler. 4 Ekim 2000 tarihinde, paramiliter kuvvetlerin Tarija eyaleti *Gran Chaco*’daki *Los Sotos* gecekondu mahallesine gerçekleştirdikleri saldırıdan bahsediyorlar.

Ağustos 2006’da Tarija’da MST yerleşim alanlarını ziyaret ederken ilk kez dinlediğim buna benzer hikâyeleri Bolivya’da sık sık duymak mümkün. Hükümetin duyarsızlığının ve toprak sahiplerinin şiddetinin kurbanı olan topraksız köylülerin toprak elde etme çabaları sıklıkla karmaşık duygularla ya da kuvvet kullanılmasıyla karşılanıyor. Ancak, günümüzde topraksız köylüler kamuoyunun ilgisine farklı bir şekilde mazhar oluyorlar.

2 Mayıs 2006 tarihinde, devlet başkanı Evo Morales, ülkenin 2,5 milyon topraksız köylüsüne (Bolivya’nın toplam nüfusu 9 milyon) 20 milyon hektar toprak dağıtılmasının öngörüldüğü kapsamlı bir toprak reformu yapılacağını ilan etti. Tahminlere göre, her biri 100.000 hektardan fazla toprağa sahip olan 400 kişi ülkenin ekime uygun topraklarının yüzde 70’ini elinde tutuyor. 3.500

364 José Antonio Lucero, Enrique Ormachea, Caitlin Esch ve özellikle de Jean Friedman-Rudovsky’ya; başta Yaquiba ile Montero’da *gula*lığını [rchbcr -çn] yapan Justino olmak üzere MST’li *compañeros* [yoldaşlar -çn] çok teşekkür etmek istiyorum. Onların yardımları olmadan bu makaleyi yazamazdım.

365 Yazarın yaptığı röportaj, Ağustos 2006.

büyük toprak sahibinin elinde bulunan toprak miktarı ise 20 milyon hektar.³⁶⁶ Reformla, yeterli miktarda ya da hiç toprağı olmayan köylülere ve yerli topraklulara toprak dağıtılması planlanıyor.³⁶⁷ Tarımın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı yaklaşık yüzde 15 ve Bolivyalı topraksız köylüler uzun süredir toprak reformu yapılmasını talep ediyorlar. Özellikle de Morales'in yapabilecekleri konusunda beklentiler oldukça yüksek.³⁶⁸ Yoksul bir köylü çocuğı olarak dünyaya gelen, lama çobanlığı ve koka yetiştiriciliğı yapan Morales, koka yetiştiricileri birliğı Tropikler Federasyonu'nun lideri olarak adını duyurmaya başladı. Devlet başkanı seçilmesi, halkın beş yıl boyunca neoliberalizme karşı aralıksız ve oldukça etkili biçimde direniş göstermesinin, Bolivya'da yaşanan yerli ve ulusal mücadelelere destek vermesinin sonunda gerçekleşti (Morales de zaman zaman bu mücadelelere katılıyordu). Bu hareketler, 2000'deki Cochabamba "Su Savaşı"ndan 2005'teki El Alto "Doğalgaz Savaşı"na kadar geçen sürede iki neoliberal devlet başkanını ülkeden kaçmak zorunda bırakırken, Sinclair Thomson ile Forrest Hylton'un bu dönemi "Bolivya tarihindeki üçüncü önemli devrimci uğrak" olarak tanımlamalarına yol açan, sıklıkla "Ekim Gündemi" diye bahsedilen tutarlı bir neoliberalizm karşıtı program oluşturmayı başardılar.³⁶⁹ Morales, göreve gelir gelmez "Bolivya'da latifundio"³⁷⁰ yasadışıdır ... Verimsiz olan latifundio sistemi tamamen ortadan kaldırılmalıdır" diyerek köylü hareketlerinin taleplerini dile getirdi.³⁷¹

Morales yönetiminin üç temel programı var: (1) Hidrokarbon sanayisinin "millileştirilmesi"; (2) Anayasayı yeniden yazacak "Kurucu Meclis"i'nin toplanması; (3) Kapsamlı bir toprak reformu yapılması. Morales'in bu programların uygulanması konusunda katettiğı mesafe, toplumsal değişimin gerçekleştirilmesine seleflerin çok daha önem verdiğini ispat ederken, Morales'i destekleyenlerin kendisinin "hakiki" bir devrimci devlet başkanı, partisi Sosyalizme Doğru Hareket'in (Movimiento al Socialismo, MAS) de hakiki bir devrimci parti olduğuna inanmalarını sağlamıştır. Yine de Morales'in 2000'de başlayan devrimi ileri taşıdığı ya da bu programların, 2000-2005 devrimci döneminde hareket tarafından belirlenen talepleri gerçekten de karşılayıp karşılamadığı konularında genel bir mutabakat olduğundan bahsedilemez.

Uluslararası medyanın haberlerinde fazla yer vermediğı toprak reformu, en

366 Doug Hertzler, "Bolivia's Agrarian Reform Initiative", *Andean Information Network*, 28 Haziran 2006; "Propuesta para acabar con 'latifundio ocioso' encuentra apoyo politico", *El Diario*, 22 Mayıs 2006.

367 Decreto Supremo 28733, Republica de Bolivia, 2 Haziran 2006.

368 World Bank, *Bolivia Land for Agricultural Development Project*, Washington: World Bank, yayınlanacak, s. 136.

369 Forrest Hylton ve Sinclair Thomson, "The Chequered Rainbow", *New Left Review*, 35, Eylül-Ekim 2005 ["Damalı Gökkuşağı: Bolivya'da Çözüm, *New Left Review* 2005 Türkiye Seçkisi, Agora Kitaplığı, 2006].

370 Büyük toprak sahiplerinin ellerindeki araziler -çev.

371 Fernando Cabrera, "Interview with Evo Morales", Radio Nederland, 1 Aralık 2006.

az doğalgazın millileştirilmesi ve Kurucu Meclis'in oluşturulması kadar önem taşıyan devrimci bir projedir. Morales, toprak reformunun yapılması ile sömürgeciliğin mirasının yenilmesi arasındaki bağlantıları açıkça dile getirir: "Latifundionun kökünün kazınması, sömürgeciliğin Bolivya'nın kırsal bölgelerinde nihai olarak yenilgiye uğratılmasıyla ilgilidir".³⁷² Bu sözleriyle Morales, latifundionun (ya da haciendanın), sömürgeciliğin Bolivya'daki en belirgin toplumsal-iktisadi miraslarından biri olmaya devam ettiği gerçeğinden bahsetmektedir. Kendisine oy verenlerin önemli bir kısmını memnun edebilmesi için MAS'ın her halükârda etkili ve yeterince kapsamlı bir tarım reformu yapması gerekmektedir. Bir araştırmacının işaret ettiği üzere, "her ne kadar hidro-karbon sanayisi üzerinde denetim sağlanması Morales'in programının en can alıcı maddesi olsa da, ... çoğu topraksız olan yerli köylü tabanının desteğini geri çekmemesi için toprak reformunu gerçekleştirmesi belki de daha büyük bir önem taşımaktadır".³⁷³ Dahası, toprak reformu konusu, Morales yönetimi aleyhtarı güçlü muhafazakâr tepkileri harekete geçirebilecek potansiyele sahiptir. Toprak reformu, ülkenin doğusundaki bağınaz sağcıların etkili ve tehlikeli bir biçimde harekete geçerek, MAS'ın reformu karşısında topraklarını "savunmak" amacıyla silahlı paramiliter milisler örgütlemelerine ve zaman zaman iç savaş çağrısı yapmalarına yol açan bir konudur.

Dolayısıyla, MAS'ın toprak reformunun anlaşılması, Bolivya'nın günümüzde içinde bulunduğu siyasi durumun kavranabilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Öte yandan, reformla ilgili eleştirel çözümlemelere pek rastlanmamaktadır. Reformun halen devam ediyor olması ve önemli gelişmelerin hâlâ şekillenme aşamasında olması, bu tür çözümlemelerin eksikliğini bir ölçüde açıklamaktadır. Bu nedenle, bu yazıdakiler de dâhil olmak üzere ulaşılabilecek sonuçlar ister istemez bir ölçüde kesinlikten uzak olacaktır. Her şeye karşın, toprak reformu çabalarının tarihçesine bakarak, reform için mücadele eden en önemli harekete (MST'ye), toprak sahiplerinin muhalefetine ve bizzat reformun özgüllüklerine odaklanarak, bu önemli çabanın daha iyi anlaşılabilmesine katkıda bulunabiliriz.

BİR MST YERLEŞİM YERİNİN GÖRÜNÜMÜ

Los Sotos'un toprağı verimli -*Chaco*'dayken her yerde gördüğüm, zemini kaplayan kumdan daha koyu ve daha yararlı. Çatıları kamıştan yapılmış kulübeler arazinin orasına burasına serpiştirilmiş, inekler derme çatma çitlerle çevrilmiş ve tavuklar istedikleri gibi etrafta dolaşıyor. Her yerden uzun mısırsapları fışkırıyor. *Los Sotos*'un orta kısmında toprak temizlenmiş ve en yüksek

372 Morales'in Ucurena'da yaptığı konuşma, 2 Ağustos 2006.

373 Michael Weinstein, "Bolivia's Evo Morales Launches His Movement Toward Socialism into the Political Trenches", *Power and Interest News Report*, 15 Haziran 2006.

noktası yaklaşık otuz beş adımı bulan, hasırdan yapılmış kubbe şeklindeki çatısıyla etkileyici bir kulübe bulunuyor. Bu kocaman kulübenin tam ortasında, olağanüstü durumları haber vermenin yanı sıra insanları düzenli meclis toplantılarına çağırmak için de kullanılan büyük bir çan yer alıyor.

Los Sotos tartışmalı bir bölge, işgal edilmiş bir arazi. Mayıs 2000’de, çoğu uzun yıllar boyunca ya muazzam büyüklükteki *haciendalarda* ırgat olarak çalışmış, ya kiraladıkları küçük bir toprak parçası üzerinde ekin yetiştirmiş ve yahut da şehirlerde hizmetçi ya da kol işçisi olarak çalışmış olan yaklaşık 75 yoksul Bolivyalı, 1.090 hektarlık bir alana el koymak için bir araya geldiler. Üzerindeki her şeyin kereste olarak kullanılmak amacıyla kesilmiş olduğu arazi uzun süre önce terk edilmişti ve yerleşimciler geldiklerinde çorak bir toprakla karşılaşmışlardı. Kesilen ağaçlardan geriye kalan kök kısımlar, toprağın yeniden ürün verebilmesi için aylarca sürecek bir çalışmanın gerekeceği anlamına geliyordu.

Bölgeyi işgal eden çiftçiler buraya “*Los Sotos*” adını verdiler; toprağı temizleyip ekime hazır hale getirmek ve daha sonra da ekimi yapmak için aralarında örgütlendiler. Uyuyabilecekleri kulübeler yapmaya başladılar, meclis toplantılarının yapılacağı büyük ve yüksek çatılı bir toplantı yeri inşa ettiler ve ardından da bir su kuyusu açıp, hayvanlar için ağıllar kurdular. Bugün *Los Sotos*’da, hepsi de başlangıçtaki el koyma eyleminde önemli roller oynamış 25 aile yaşıyor. Ağırlıklı olarak mısır, buğday, soya ve patates yetiştiriyorlar. Mahsulün yarısını kendileri kullanırken, kalan yarısını pazarda satıyorlar. Topluluk üyeleri kulübelerini kendi başlarına inşa etmişler, ancak toprağı işlenmesini, bakımını ve savunmasını hep birlikte üstleniyorlar. Kadınlar genellikle çocukların bakımıyla ilgilenirken, fiziksel güç gerektiren işleri erkekler yapıyor. Mahsulü ve aylık 100 dolar kadar olan kârı, üyeler aralarında paylaşıyorlar.

Los Sotos, Bolivya’da sayıları 100’ü aşan MST yerleşim yerlerinden biri. Neredeyse MST yerleşim yerlerinin hemen hepsi, zengin yerel toprak sahiplerinin örgütlediği paramiliter milislerin saldırılarından nasiplerini almışlar. Örneğin, makalenin başında Martinez ile Cumasero’nun anlattıkları 4 Ekim 2000 tarihinde yapılan saldırıda, yerleşimcilere saldıran silahlı adamlar çok sayıda erkeği, kadını ve çocuğu yaraladılar.³⁷⁴ *Los Sotos*, Mayıs 2000 tarihinde kurulmasından sonra başka şiddetli saldırılara da tanık oldu. 9 Kasım 2001 tarihinde, yerel toprak sahipleri ile kiralık adamlardan oluşan, silahlar ve sopalar taşıyan yaklaşık 40 kişilik bir grup yakındaki *Pananti* yerleşim alanına baskın düzenleyerek, burada yaşayan yerleşimcileri kaçırmaya kalkıştılar. Saldırıda altı MST üyesi öldürülürken, yirmisi de ağır şekilde yaralandı. Saldırganların bazıları tutuklandı ve devlet bakanı Leopoldo Fernandez, MST başkanı Angel Duran’ın, yerel polisle ordu görevlilerinin saldırılarına silah sağladıkları iddi-

374 Equipo Nizkor, “Antecedentes de la matanza de los campesinos sin tierra de Bolivia”, 9 Kasım 2001, <http://www.rebelion.org>.

asını kabul etmek zorunda kaldı. Tüm bunlara karşın, paramiliterlere verilen en ağır ceza, şartlı tahliye koşullarını sağlamaları halinde serbest kalmalarına imkân tanıyan üç yıl hapis cezası oldu. Öte yandan, MST üyeleri saldırının liderliğini yapan şahısla münakaşa edip, çıkan kavgada adamı öldürdüklerinde, dövme olayına karışanlara sekizer yıl hapis cezası verildi.³⁷⁵

DEVİRİM, REFORM VE LATİFUNDİONUN KALICILIĞI

Bolivya, geçmişi sömürgecilik dönemine kadar geri giden, uzun ve kanlı bir toprak çatışmaları tarihine sahip. 2000-2005 dönemi gerçekten de “Bolivya tarihindeki üçüncü önemli devrimci uğrak”sa, bunların her üçünde de toprak uğruna verilen mücadele önem taşımıştır. Bu uğraklardan ilki, İspanyolları ülkeden kovmakla tehdit eden 1780-81 Aymara ve Quechua ayaklanmalarıydı. İkincisi 1952 devrimiydi. Devrimden önce, Bolivya toprakları esasen feodal temelde bölüşülmüş durumdaydı. Ağırlıklı olarak yerli kökenli olan köylülerin çoğu, mülk sahibinin verdiği küçük bir arazi parçasını kullanmaları karşılığında toprak sahibi için çalışıyorlardı. Köylüler, *ponguaje* denilen, karşılığında hiçbir bedel almadan hizmet etme yükümlülüklerini de yerine getirmek zorundaydılar. *Latifundios* denilen bu büyük mülkler en yaygın toprak mülkiyeti biçimiydi ve 1950 nüfus sayımına göre Bolivya'nın tarıma elverişli topraklarının yüzde 95'i *latifundiolar*dan oluşuyordu (ancak bunların yalnızca yüzde 0,8'i fiilen ekiliyordu).³⁷⁶ 1952 ulusal devrimi (ve bir yıl sonra gündeme gelen toprak reformu), kapsamlı bir toprak reformu yaparak ve Tarım Reformu Konseyi oluşturarak bu mülkiyet yapısını tasfiye etmeyi amaçlıyordu. Konseyin amacı, *latifundioları* yasal olarak parçalara ayırıp, kendileri adına ekim yapacak topraksız köylülere vermektir. Bu amaçla, “toprak, onu işleyenlere aittir” ifadesini Toplumsal İktisadi İşlev diye bilinen anayasanın 166. maddesi olarak düzenleyen konsey, hukuki bir emsal oluşturarak emlak kanununda köklü bir değişiklik yaptı. Başka bir deyişle, bu maddeye göre bir toprağın mülkiyetini elde edip bu hakkı elinde tutmanın temel yolu, o toprağı doğrudan işlemek oluyordu.

Reformun amaçları oldukça radikaldi, ancak yeni yasa ülkenin her yerinde eşit bir biçimde uygulanamadı. Reformun bir ölçüde başarılı olduğu ülkenin batısındaki yüksek arazilerde, latifundiolar yüzlerce küçük “minifundio”lara bölündü. Ancak, Bolivya'nın doğu kesiminde devrimin sonuçları oldukça farklıydı. Günümüzde bu bölgede yaklaşık 4,5 milyon kişi (ülke nüfusunun yarısı) yaşıyor, ancak devrim olduğunda geniş ormanlarla düzlüklerden oluşan ülkenin bu kısmında çok az yerleşim yeri bulunuyordu. Yaşamlarını

375 “Landowners Massacre Squatters”, 18 Kasım 2001, <http://www.americas.org>; “Massacre Verdict Protested”, 24 Kasım 2002, <http://www.americas.org>.

376 Silvia Cusicanqui Rivera, *Oprimidos pero no vencidos*, La Paz: Aruwiyiri, 2003, s. 110.

dağınık ve yalıtılmış bir halde sürdüren bazı yerli grupları vardı. Batı'daki latifundiolar parçalanırken, Victor Paz Estenssoro yönetimi 1953 reformlarını kullanarak doğudaki toprakları yerleşime açma yoluna gitti.³⁷⁷ Bu amaçla, batıda yaşayan topraksız köylüler küçük arazi parçalarına, Bolivyalı ve yabancı seçkinler de büyük arazilere yerleşmeye teşvik edildiler. Tapulu bir parça toprakları olmasını arzulayan batılı topraksız köylüler, 1988'de göç etmeleri büyük ölçüde yasaklanıncaya kadar kitleler halinde doğuya göç ettiler. 2000'e geldiğimizde, bu köylüler, doğudaki toprakların yalnızca yüzde 4'ünü ellerinde bulunduruyorlardı.³⁷⁸

Öte yandan, büyük arazilere yönelik yerleşimler tüm hızıyla devam etti. 1970'lerde Boliviya'da iktidarı ele geçiren askeri diktatörlük, toprakları iltimasçılık ve siyasi kayırmacılık yoluyla dağıtmak için 1953'te oluşturulan reform mekanizmalarını (bilhassa da Tarım Reformu Konseyi'ni) kullandı.³⁷⁹ Kısa bir süre önce MAS sözcüsü Alex Contreras, ülkenin tarıma elverişli topraklarının yüzde 90'ının 1953-1992 yılları arasında usulsüz bir şekilde dağıtıldığını iddia etti.³⁸⁰ Ancak, sayıların ötesinde ibret verici bir olaydan bahsederek dönemin anlayışını daha iyi kavrayabiliriz. 1977'de diktatör Hugo Banzer, Göçmenlik İşleri Müsteşarı Dr. Guido Strauss'u, Güney Afrikalı ve Rodeyalı varlıklı beyaz göçmenleri Doğu Boliviya'ya gelip yerleşmeye ikna etmekle görevlendirdi. Gelecek göçmenlere ücretsiz verilmek üzere 800.000 hektarlık bir toprak ayıran hükümet, halihazırda bu bölgelerde yaşayan yerli köylülerin uzaklaştırılması için 150 milyon doları bulan bir kaynak ayırmıştı. Beyaz Afrikalıların aklını çelmeye çalışan Strauss, koşulların oldukça tatmin edici olduğuna onları inandırmak için şöyle diyordu: "Kızılderililerimizin, [sizin] zencilerden daha aptal ya da daha tembel olmadığını göreceksiniz".³⁸¹

Sonuç olarak, Boliviya 1953'te latifundioların tamamen yok edilmesini amaçlayan bir toprak reformu gerçekleştirirken, askeri diktatörlüğün yolsuzluklarının da katkısıyla bu reformun oluşturduğu mekanizmalar, doğunun alçak düzlüklerinde *yeni* latifundiolar yaratılmasında kullanıldılar. 1990'lara geldiğinde, dağıtılan toprakların yüzde 80'i, toprak sahiplerinin yalnızca yüzde 10'unun elinde toplanmıştı.³⁸² La Paz merkezli Toprak Vakf'i'nin (Fundacion Tierra) müdürü Miguel Urioste, kaleme aldığı bir yazıda bu dönemin etkisini

377 Instituto Nacional de Estadística-República de Bolivia'nın verileri kullanılarak, Santa Cruz, Tarija ve Beni'nin toplam nüfuslarına dayanarak hesaplanmıştır.

378 Álvaro García Linera, Marxa Chávez León ve Patricia Costas Monje, *Sociología de los movimientos sociales en Bolivia: estructuras de movilización, procesos enmarcadores y acción política*, La Paz: Diakonia, 2004, s. 546; Cabrera, "Interview with Morales".

379 Miguel Urioste, *La Revolución Agraria de Evo Morales*, La Paz: Fundación Tierra, Ağustos 2006.

380 Alex Contreras, *El Diario*, 24 Kasım 2006.

381 June Nash, *We Eat the Mines and the Mines Eat Us*, New York: Columbia University Press, 1979, s. xxi.

382 Cabrera, "Interview with Morales".

şöyle özetliyor: "Toprak dağıtım süreci, askeri diktatörlüklerce gasp edilerek ... bölgede latifundismonun³⁸³ yaratılmasında kullanıldı".³⁸⁴

Aynı yapı, 1982'de yeniden demokrasiye geçilmesinden sonra da devam etti: "Sivil hükümetler, doğudaki toprakların, iktidar yandaşı ve parti taraftarı yeni aile ağları arasında bölüşülerek, az sayıda ailenin elinde toplanmasını sağlayan keyfi toprak tahsis uygulamalarını değiştirecek hiçbir şey yapmadılar".³⁸⁵ 1985'te yeniden devlet başkanı seçilen Estenssoro, 21060 sayılı kararnameyi yasalaştırarak, ülkenin kırsal kesimindeki kutuplaşmayı daha da şiddetlendirecek geniş kapsamlı neoliberal reformları uygulamaya geçirdi. İthalat sınırlamalarını tamamen kaldıran 21060 sayılı kararname Bolivyalı köylülerin zararına oldu. Harry Sanabria şöyle yazıyor: "Neoliberal projenin uygulanmaya başlanmasından sonra ağırlıklı olarak köylülerce üretilen temel tarım ürünlerinin ticaret hadleri önemli ölçüde düştü, üretim maliyetleri arttı ve önemli ürünler ucuz ithalatla rekabet edemez hale geldi. Tüm bu gelişmelerin etkisiyle 1985-1988 yılları arasında yüzde 17 azalan tarımsal üretim", 1988'e gelindiğinde 1985'teki düzeyinin yüzde 45'ine gerilemişti.³⁸⁶ Sanabria, "neoliberal politikaların", köylü üretimini "iktisadi açıdan marjinal" bir konuma gerilediği sonucuna ulaşıyor.³⁸⁷ BM Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu'nun 1992 tarihli bir araştırması, Bolivya'nın "ekonomi mucizesi"nden yedi yıl sonra kırsal nüfusun yüzde 97'sinin yoksulluk sınırının altında yaşadığını ortaya koyuyordu (bu oran, dünyadaki en yüksek kırsal yoksulluk düzeyidir).³⁸⁸

Doğuda latifundioları güçlendiren neoliberal reformlar, köylülerin çektikleri sıkıntıları daha da arttırdı. Dünya Bankası dâhil uluslararası finans kurumlarından artık daha rahat kaynak bulabilen ve kimyasal gübre kullanımını arttıran latifundiolar, zaten sanayileşmiş durumdaki çiftliklerde (ekonominin ihracata yönelmesinin de katkısıyla) ihracata yönelik tek tip üretime yoğunlaşmalarını sağlayan eşsiz bir konuma sahiptiler. Emek ve Tarımsal Kalkınma Çalışmaları Merkezi'nin (CEDLA) hazırladığı bir rapor, neoliberal devrimden kârlı çıkan yegâne grubun orta ve büyük ölçekli çiftlikler olduğunu bir kere daha teyit etmektedir.³⁸⁹

Aralıklarla düzenlenen protesto gösterileri dâhil, halkın memnuniyetsizliğini giderek artması, devlet başkanı Gonzalo Sanchez de Lozada'yı 1996'da Ulusal Tarım Reformu Enstitüsü'nün (INRA) kurulmasını sağlayan 1715 sayılı ya-

383 Geniş arazilerin bir azınlığın elinde toplanmasını sağlayan büyük toprak sahipliği sistemi -çev.

384 Urioste, "La Revolución Agraria de Evo Morales".

385 Linera, León ve Monje, *Sociología de los movimientos sociales*, s. 570.

386 A.g.e., s. 545.

387 "The Antinomies of Bolivian Neoliberalism", *Comparative Studies in Society and History*, 41 (3), Temmuz 1999, s. 539.

388 Duncan Green, *Silent Revolution*, New York: Monthly Review Press, 2003, s. 74.

389 Mamerto Luna Perez, *Apertura Comercial y Sector Agrícola Campesino - la otra cara de la pobreza del campesino andino*, La Paz: CEDLA, 2003.

sayı onaylamak zorunda bıraktı. INRA'nın kuruluş amacı, devlet arazilerinin, Toplumsal İktisadi İşlevin şartlarını yerine getirmeyen özel şahıs arazilerinin ve usulsüz yollardan elde edilmiş toprakların topraksız köylülere dağıtılmasını sağlamak amacıyla toprak mülkiyeti sisteminin kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesiydi. Ancak, INRA'nın uygulamadaki sonuçları umutları boşa çıkardı. Özellikle de yeni reformun, 1953'te dile getirilen "toprak, onu işleyenlere aittir" ilkesine istisnalar getirmesine pek çok kimse itiraz etti. Yeni reformda, toprak vergisini (ki bu vergi, toprak sahibi tarafından belirlenecek mülkün toplam değerinin yüzde 1 kadardı) ödemekte de kişiye mülkiyet hakkı sağlıyordu. Manuel Morales Davila gibi pek çok kişi, mal sahibinin mülkünün başında bulunmadığı mülkiyet biçimini, spekülasyonu ve muazzam büyüklükteki arazilerin nadaşa bırakılmasını yasallaştıran yeni düzenlemenin 1953 reformunun ruhuna tamamen aykırı olduğunu; INRA'nın iddia edildiğinin aksine köylülerin değil, varlıklı toprak sahiplerinin yararına çalışan bir kurum olduğunu dile getirdiler.³⁹⁰ INRA'nın başarısız olması, hiçbir zaman tutulmayan sözlere umut bağlayan köylülerin sabrını taşıran son damla oldu.

Sonuçta, ülkenin en köklü köylü sendikası olan Bolivya Tarım İşçileri Birleşik Sendika Konfederasyonu'nun (CSUTCB) önderliğinde Ağustos 1996'da düzenlenen "Ülke, Toprak, Siyasi Haklar ve Kalkınma Yürüyüşü" ile başlayan ve dalga dalga yayılan köylü protestoları patlak verdi. Ülkenin dört bir yanından yola çıkan köylüler 36 günlük bir yürüyüşün ardından La Paz'daki hükümet merkezinde toplanarak, diğer isteklerinin yanı sıra köylülerin hükümete katılımının artırılması, yerli ve köylü toprak yerleşimlerine daha çok kaynak ayrılması ve INRA'nın değiştirilmesi taleplerini dile getirdiler.³⁹¹ Dört yıl sonra, benzer içeriğe sahip yüzlerce protesto eyleminin ardından, giderek militanlaşan köylüler 2000 yılının Eylül ve Ekim aylarında ülkenin önemli karayollarının hepsini kapatarak, devlet başkanlığına yeniden seçilen Banzer'i köylü liderleriyle bir araya gelerek reformlar meselesini görüşmeye zorladılar. İşte MST, militan köylü eylemlerinin yaşandığı bu dönemin ürünüydü.

MST'NİN TARİHÇESİ

MST, 2000 yılında kurulmasından bu yana, *saneamiento* (toprak tapularının gözden geçirilerek düzeltilmesi) ve toprakların yeniden dağıtılması amaçlarıyla toprakları işgal ederek yerel ve ulusal yetkililer üzerinde baskı kurmaya çalışan neredeyse tek köylü örgütü olmuştur. Bolivya'nın doğu bölgelerindeki çarpık toprak dağılımını yansıtır şekilde Tarija ile Santa Cruz'da güçlü bir tabana sahip olan MST'nin, La Paz, Beni ve Cochabamba'da da dikkate değer bir gücü bulunmaktadır. CSUTCB ve diğer köylü birliklerinin aksine MST üyele-

390 Manuel Davila Morales, *INRA*, La Paz: U.P.S. Editorial, Ağustos 2005.

391 Linera, León ve Monje, *Sociología de los movimientos sociales*, s. 120.

rinin çoğunluğu karışık bir etnik kökene ve çalışma deneyimine sahiptirler. Uzunca sayılabilecek bir süre şehirlerde yaşayıp tarımla ilgili olmayan işlerde çalışmış olan üyelerin sayısı bir hayli çoktur. MST'nin liderlerinden birisinin ifade ettiği gibi örgütün üyeleri “doğuştan köylü”dürler, ancak kendilerini sırf köylü olarak tanımlamaları gerekmez.³⁹²

Toprak işgalleri, doğuşundan bu yana MST'nin belirleyici unsuru olagelmıştır. Örgütün doğuşu da zaten bir işgaleylemiyle olmuştur. 20 Şubat 2000'de, topraksız çiftçilerden oluşan küçük bir grup *Gran Chaco*'da bir toprağı işgal etmişti. Bu olaydan on ay sonra, bu sefer yüzlerce topraksız aile Tarija Pananti'de bir toprağı barışçıl biçimde işgal ederek işlemeye başlayacaktı.³⁹³ İlk işgal eylemleri ayrıntılı planlamalardan sonra gerçekleştirilmişti. Eyleme katılanlar, uzun süredir kullanılmayan ve dolayısıyla Toplumsal İktisadi İşlev'in kapsamına girmeyen toprak parçalarını seçiyorlardı.

Doğrudan eylem taktığının hem kısa dönemli bir işlevi, hem de daha uzun vadeli stratejik bir hedefi bulunuyordu. İlk elde benimsenen hedef toprağı ele geçirip, işlemek ve üzerinde yaşamaktır –yani, yerleşip ekin yetiştirmek amacıyla toprağı ele geçirerek, yoksulluğu hafifletecek adımları vakit kaybetmeksizin atmak. Bu anlamda toprak işgalleri güçlü bir siyasi eylemdir: Komünal çalışma sayesinde işgal edilen toprak, kişisel ve kolektif dönüşümün gerçekleştirildiği, dayanışmanın geliştirildiği, sömürücü olmayan ve keyifli üretim ilişkilerinin canlandırıldığı bir yer hâline geliyor. Bu yapı, MST'nin yatay olarak örgütlenip hareket etme, kayırmacılıktan ve sistemin bir parçası hâline gelmekten sakınma arzusuyla uyumludur. Collana isimli yerleşimin bölge sekreteri Dianisio Mamani, “böyle daha iyi olduğunu düşünüyoruz” diyor ve ekliyor: “Böylece, [MST üyeleri ve liderleri] STK'ların, siyasi partilerin ve hükümetin kapısını aşındırmak zorunda kalmıyorlar”.³⁹⁴

İşgaller aynı zamanda uzun vadeli bir stratejik işleve de hizmet ediyorlar. Yetkililerle kayırmacı ilişkilere girmekten uzak durmak amaçlanırken, işgaller eşzamanlı olarak hükümetin somut adımlar atmaya zorlanmasına; başka bir deyişle, toprak sahipliklerinin 1953 toprak reformuna uygun olup olmadığını değerlendirmeleri için bölgesel ve ulusal yönetimler üzerinde baskı kurarak, toprakların yeniden bölüştürülmesi önündeki engellerin kaldırılmasına hizmet ediyor. Ayrıca, belli bir toprak parçası üzerinde mülkiyet hakkı talebinde bulunanların halihazırda orada yaşıyor olması durumunda, hukuk sistemini kullanarak söz konusu toprağın bu insanlara verilmesini sağlama şansı artıyor.³⁹⁵

Örgütün kurulmasını izleyen ilk birkaç ayda, “MST, kullanılmayan 18-20

392 Alıntılan Jean Friedsky, “Land War in Bolivia”, *Narco News*, 13 Ekim 2005.

393 Linera, León ve Monje, *Sociología de los movimientos sociales*, s. 547.

394 A.g.e., s. 558.

395 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Friedsky, “Land War in Bolivia”.

latifundio saptamıştı. MST, 3.000 hektarlık araziyle bunların en büyüğü olan Pananti'ye 200 köylü ailesini yerleştirmeyi başardı".³⁹⁶ Grup, 2006'nın ilk aylarından itibaren hiç ara vermeksizin işgal eylemlerine devam etti. 2000'de Tarija, Santa Cruz, Cochabamba ve La Paz'da 3.000 üyesi olan grup, çok geçmeden faaliyetlerini Beni ve Pando'yu kapsayacak şekilde yaygınlaştırdı. 2004'e gelindiğinde, 100'e yakın yerleşim yerinde yaşayanlar ve hâlâ yerleşecek bir yer arayanlar dâhil, grubun üye sayısı tahminen 50.000'e ulaşmıştı. Örgütün hızla büyümesi, bir taktik olarak işgalin başarısıyla doğrudan ilgilidir. Örneğin, yaşanan yoğun işgallerin ve eylemlerin ardından Kasım 2003'te MST, hükümeti 14 yerleşim biriminin mülkiyet durumunu incelemeye ve nihayetinde toplam büyüklüğü 31.000 hektardan fazla olan bu yerlerin tapularını yerleşimcilere devretmeye zorladı. Eylemlerde, "MST, *saneamiento* talebini ... olağanüstü doğru bir zamanlamayla gündeme getirdi. ... Başta toprak sorunlarıyla ilgili olanlar olmak üzere adli mekanizmalar ... yoğun baskı altına alındılar". Başarılı olmasına karşın, bu taktik MST'nin stratejisinin temel bir çelişkisini açığa çıkarır: Son derece çatışmacı bir doğrudan eylem taktiği olan toprak işgalleri, MST'nin uyguladığı haliyle meşruiyet talebine de aşırı bağlıdır. Bu durum, MST yönetimi aracılığıyla yeni yeni elde edilen hükümete ulaşabilme imkânıyla birlikte şiddeti de artacak örgüt içi gerilimleri daha görünür kılar. Álvaro García Linera bu konuda şu sonuca ulaşıyordu: "MST liderlerinin hükümet karşısındaki konumu, çelişki ve belirsizliklerle doludur".³⁹⁷

Bu gerilimler, MST içinde zaman zaman çatışmalara yol açmıştır. Ocak 2004'te, Moises Torres'in MST başkanı Angel Duran'ı görevinden alması örgütte bölünmeye neden oldu. Bölünmeyi tetikleyen şey, örgütün, giderek güçlenen MAS partisiyle siyasi ilişkilerinde nasıl bir tutum takınması gerektiği tartışmasıydı –MST içinde giderek alevlenen bir ihtilaf konusu oldu bu. Yeni yüzyılın ilk yıllarına iki MST örgütüyle girilmesine karşın, eski köylü gruplarının taleplerini hatırlatan uyumlu talepler geliştirildi: INRA'nın yeniden düzenlenmesi ya da ortadan kaldırılması, toprakların yeniden bölüştürülmesi ve neoliberal politikalar-dan vazgeçilmesi.

Bu taleplerin yanı sıra 1952 devriminden hemen önceki yıllardan bu yana en yüksek düzeyine 2000–2004 yılları arasında ulaşan yüzlerce toprak işgalinin yarattığı coşkulu ortam, MST'nin ve daha genel olarak topraksızların giderek radikalleştiğini göstermektedir. MST üyelerinin kırdan şehre göç sürecinde edindikleri deneyimlerin bilhassa güçlü bir radikalleştirici etkisi olduğu görülmektedir. Kırdan şehre göç etme, tarım işçilerinin geçimlerini sağlamak için uzun süreden beridir başvurdukları bir stratejidir, ancak 1985'te uygulanmaya başlanan neoliberal reformlar, tarım ürünlerinin fiyatlarını düşürerek kırdan şehre göçün

396 Bu paragraftaki alıntılar ve veriler için bkz. Linera, León ve Monje, *Sociología de los movimientos sociales*, s. 548 (dipnot).

397 A.g.e., s. 576.

hızlanmasına neden olmuştu. Göçler artarken, şehirlerde köylülerin iş bulma şansı da giderek azalıyordu. Röportaj yaptığım MST işçilerinin, şehir deneyiminin ardından tarım işini ve campesino³⁹⁸ kimliğini yeniden benimsemeleri, Bolivyalı gazeteci Victor Orduna'nın, yerlerinden olmuş tarım işçileri açısından kırdan şehre göçün önemli bir radikalleşme deneyimi olduğunu ifade eden "yeniden köylüleşme" [*re-campesinazation*] fikriyle örtüşüyor. Ağustos 2006'da, Chirimoyal yerleşiminin sakinlerinden birisi bana şöyle demişti:

İnşaatlarda çalışmak için 1998'de El Alto'ya gittim, kardeşim daha önce gitmişti. Gittiğinde iş bulamadım, karnımı doyuracak kadar bile kazanamıyordum. Eskiden çalışarak ailemin gelirine katkıda bulunduğum şehirde şimdi karnımı doyurmamı sağlayacak bir iş bile bulamıyordum. Bir karar vermeliydim: Ya yenildiğimi kabul edip geri dönecektim ya da şehirde kalıp para kazanmaya çalışacaktım. Sonunda karar verdim: Evet, geri dönecektim, ama yenilmiş olarak değil; aksine kırsal kesimde nasıl sömürüldüğümüzü daha iyi anlamış, mücadeleye hazır bir şekilde geri dönecektim. Geri dönecek, daha iyi bir yaşamım olması için bir toprak bulacaktım. ... Hayatta kalmanın, yaşamımı onurlu bir şekilde sürdürmenin tek yolu buydu.

Röportaj yaptığım bu kişi, şehirden geri dönerek Chirimoyal yerleşim yerinin işgaline katıldı ve MST üyesi oldu.

TOPRAK SAHİPLERİNİN TEPKİSİ

MST toprak reformu için seferber olurken, doğuda tarımla uğraşan seçkinler önce topraksızların yerleşim yerleri kurmalarına, daha yakınlarda ise MAS'ın toprak reformu planına karşı harekete geçtiler. Bu seçkin kesim, gücünü ve ideolojik tutarlılığını sahip olduğu büyük topraklardan alıyor. Aslında, daha önce de bahsettiğimiz gibi bu kesim, 1970'lerde, 1980'lerde, 1990'larda ve yeni yerleşimci sınıfın doğduğu 1990'larda izlenen usulsüz yerleştirme politikalarından faydalananlardan oluşuyor.

Hükümetin mali destek sağladığı ihracata yönelik çiftçilik faaliyetleriyle zenginleşen yeni latifundiyolar, tarım işçilerinin ücretlerini aşağıya çekiyor, çalışma koşullarının kötüleşmesine neden oluyorlardı. Latifundiyolarda çalışan işçiler esasen latifundistanın kerestecilik ve sığır yetiştiriciliği yapmak amacıyla topraklarından sürdüğü doğunun yerli gruplarından ve (büyük ölçüde boşa çıkan) tapulu bir parça toprağa sahip olma umuduyla batıdan doğuya göç eden köylülerden oluşuyor. Berbat koşullarda çalışmaya zorlanan bu işçilerin, günde 1,41 dolar kazanmak için gün doğumundan batımına kadar çalıştıkları belirtiliyor.³⁹⁹ Bazılarının ücretlerine tamamen el konulduğu, çalışırken patronlarla

398 Köylü -çev.

399 "Landless Step up Occupations", 18 Mart 2006, <http://www.americas.org>.

kâhyalar tarafından dövüldükleri bildiriliyor.⁴⁰⁰ Yine de, bu işçilerin yaşamları, bir toprak sahibinin, Guarani Kızılderililerinden oluşan 600 aileyi (3.000 kişiyi) köle olarak çalıştırdığının anlaşıldığı Güneydoğu Bolıvyası'daki bir latifundioda olduğu gibi, tarımsal-sınai [*agro-industrial*] çiftliklerindeki koşullarla karşılaştırılmaz.⁴⁰¹

Yoksul ve topraksız köylülerin ihracat ekonomisinin belkemiği olduğu gerçeği, yerleşimci akınının kendi kullandıkları emek arzına yönelik bir tehdit oluşturduğunun farkında olan latifundistaların da gözünden kaçmıyor. İşçiler latifundionun işgücünden ayrılıp izinsiz yerleşimciler arasına katıldıklarında, toprak sahiplerinin birleşerek, işgal edilen yerin *kendi* toprakları olup olmadığına bakmaksızın bu yerleşim yerlerine saldırmaları sıkça rastlanan bir olay. Bu şiddet basit bir gerçeği tüm açıklığıyla ortaya koyuyor: Diğer üçüncü dünya ülkelerinde olduğu gibi Bolıvyası'nın tarım ekonomisinde de, latifundiaların çıkarları ile küçük köylü üreticilerin çıkarları taban tabana zıttır. 1952 devrimi sırasında köylü sınıfın başlıca talebinin latifundionun yasaklanması olmasının, günümüzde MST ile diğer grupların latifundionun tamamen ortadan kaldırılmasını istemelerinin ve latifundio sahiplerinin (el konulan yerin "kendi" toprakları olmadığı olaylarda bile) izinsiz yerleşim yerlerine saldırarak topraksız köylüleri öldürmesinin nedeni işte bu uzlaşmaz çıkar karşıtlığıdır.

Latifundionun köylüleri hedef alan şiddetin en önemli kaynağı olduğu, tarımla uğraşan seçkinlerin eylemlerinden açıkça görülebilir. Santa Cruzlu bir grup tarımsal-sınai işletme sahibini bünyesinde toplayan Doğu Bolıvyası Ziraat Odası (CAO) örneğini ele alalım. CAO, Morales'in 2 Kasım tarihinde tarım reformu yapacağı açıklamasına, topraklarını savunmak için "silahlı savunma komiteleri" kuracaklarını ilan ederek yanıt verdi.⁴⁰² Uzun süredir arazi kullanım hakkıyla ilgili bir sorun yaşayan, Santa Cruz kırsal kesiminde görev yapan bir belediye başkanı silahlı savunma komitelerini açıkça ve coşkuyla destekleyerek, "[kendilerince] toprakları yasadışı bir şekilde işgal edenlerin tahliye edilmesi sırasında kan dökülmesi"ne hazırlıklı olduklarını açıkladı.⁴⁰³ Beyaz ırkın üstünlüğünü savunan, ayrılıkçı bir ideoloji etrafında bir araya gelen Santa Cruz'un güçlü Camba Ulusu (Nación Camba) örgütü ile bu grubun gençlik örgütlenmesi Cruceña Gençlik Birliği (Unión Juvenil Cruceñista) örneğine de bakabiliriz. Juvenil Cruceñista ve benzeri grupların, acımasızca gerçekleştirilen çok sayıda saldırının sorumlusu oldukları tüm kanıtlarıyla belgelenmiştir. Bu saldırılar, doğu Bolıvyası'da giderek yaygınlaşan etnik ve dini nefretin

400 Kişisel Görüşme, Ağustos 2006.

401 Luis Crespo, "Bolivia: Guaranies 'Desamparados'", 13 Mayıs 2005, <http://www.BRCMundo.com>.

402 "Agro del oriente crea Comités de Defensa y amenaza con violencia", *Los Tiempos*, 31 Mayıs 2006.

403 A.g.e.

habercisidir. Grup Video Urgente'nin gösterdiği bir filmde, aralarında Juvenil Cruceñista üyelerinin de bulunduğu saldırgan bir kalabalığın, Santa Cruz'un en önemli meydanında MST lideri Silvestre Saisari'yi dövmesi görüntülenmiş. Dövme olayı yerel bir basın organı tarafından kaydedilmiş, ancak yayınlanmamış. Filmin başka bir sahnesinde, Juvenil Cruceñista üyeleri yaşlı bir *campesinoyu* kovalayarak kamçılıyorlar, daha sonra yere düşen adamı tekmeleyip yüzüne vuruyorlar.

Grup, ismini “Cambaların” (Doğu Bolivya'nın beyaz yerleşimcilerinin) yerli Kızılderililerden daha üstün olduğu fikrinden alıyor. Bu düşüncüyü, sahip oldukları “İspanyol” kültür ve mirasının üstünlüğüne dayanarak haklı çıkarıyorlar. Nación Camba'nın belgelerinde, yerli hemşerilerinden, ırkçı bir yakıştırma olan “collas” diye bahsediliyor. Juvenil Cruceñista üyeleri, Kuzey Amerikalı gazeteci Ben Dangel'a Cambaların Collalardan daha arkadaş canlısı ve temiz olduklarını söyledikten sonra, belki de safça bir samimiyetle şöyle diyorlar: “Sizin, medeni haklar hareketinden önce ABD’de beyazlarla siyahlar arasında yaşadığınız sürecin muhtemelen başındayız”.⁴⁰⁴

Andlılar hegemonyasının ve “Andinomani”nin⁴⁰⁵ kurbanı, ezilen bir grup olduklarını iddia eden Cambalar, etnik dışlamayı temel alan kendi devletlerini kurmayı amaçlıyorlar. Topraksız köylülerin batıdan doğuya göçüyle ilgili şöyle yazıyorlar: Cambalar, “ülkenin çeşitli toplumsal diaspora gruplarını dikkate almayan, çok kültürlü ve çok etnisiteli [Bolivya] toplumu tarafından ‘vajina ağzı’na çevrilmeye [daha ne kadar] tahammül edecekler? ... Bu dramatik koşullar nedeniyle *kendi* ulusumuzu, kendi devletimizi yeniden yaratmanın gerektiğine inanıyoruz”.⁴⁰⁶ Tam bir ayrılmayı değilse bile kaynakların bölgesel olarak kontrol edilmesini (“özerklik”) talep eden Camba siyasi projesi, beyaz nüfusa cazip geliyor. Latifundistalar görece küçük bir seçkinler grubunu temsil ediyor, ancak toplam nüfusun yaklaşık yüzde 50'sini oluşturan Santa Cruz'un ve doğunun beyaz sakinleri de tarımla uğraşan seçkinlerin savundukları değerleri ve siyasi özelemleri paylaşıyorlar. 2004 yılı Bolivya güzellik kraliçesinin veciz ifadesiyle: “Halkımız sadece ... yoksullardan, çok kısa boylu insanlardan ve Kızılderililerden oluşmuyor. Ben, ülkenin diğer kesiminden, doğu tarafından geliyorum ... Bizler uzun boylu, beyaz insanlarız ve İngilizce konuşuluyoruz”.⁴⁰⁷

404 Benjamin Dangel, *The Price of Fire*, Oakland: AK Press, 2007, s. 212.

405 Eski devlet bakanlarından sağcı Jorge Landivar Roca “Andinomani”yı şöyle tanımlıyor: “Andli kültürünü dayatma ve ırkçı bakış açısına sahip bir idari merkezîyetçilik anlayışını teşvik etme amacı taşıyan, Kızılderilileri kayıran, ayrımcı ve dışlayıcı bir tahakküm kurma tavrı” (bkz. Jorge Landivar Roca, “Andinomania”, <http://www.hacer.org/current/Boli082.php>) –çev.

406 S.R.A. Gutierrez, “Somos los Cambas una Nación Sin Estado?”, 2 Ekim 2006, <http://www.nacion-camba.net>.

407 “Paupérriba imagen deja Miss Bolivia en el Miss Universo”, 26 Mayıs 2004, <http://www.bolivia.com>.

Morales'in programına karşı yürütülen tartışmanın ve muhalefetin değişkenlerini ırkçı bir bakış açısıyla biçimlendirerek, iktisadi-siyasi eleştirileri ve yaygın olarak benimsenen ırkçı görüşleri kaynaştıran Camba ideolojisi, doğuda Morales karşıtı duygulara güçlü bir düşünsel destek sağlıyor. Bu bakış açısına göre, Morales yönetimi iktisadi ve siyasi bakımlardan sakıncalı olduğu kadar kültürel bakımdan da oldukça itici. Dolayısıyla, ülkenin "Andlılaştırılması", en az toprak reformu ve doğalgazın millileştirilmesi kadar mücadele edilmesi gereken bir sorun teşkil ediyor. Ulusun "collalar"ının reddedilmesinin ve onlardan uzak durulmasının, Morales yönetiminin doğuda yaşayanlar arasında uyandırdığı iktisadi, siyasi ve kültürel endişeleri giderecek uygun bir çözüm olabileceği düşüncesi, özerklik talebiyle Haziran 2006'da yapılan halkoylamasının sonuçlarından açıkça görülebiliyor. Doğu eyaletlerinde yaşayan yurttaşların çoğu "Özerkliğe Evet!" ("Autonomia Si!") dediler: Tarija, Beni ve Santa Cruz eyaletlerinde evet diyenlerin oranı sırasıyla yüzde 65, 73 ve 75 oldu.

Bu noktada, "Nación Camba" siyasi projesi ile latifundismo deneyimi arasındaki benzerlikler ister istemez dikkati çekiyor. Muhafazakâr bir siyasi proje olarak "özerkliğin" yaygın bir kabul görmesinden önce, García Linera'nın öngörülü bir yaklaşımla 2004'te tahmin etmiş olduğu gibi, "hükümet, yasalarca belirlenen toprakların *saneamientosunu* sağlayacak yöntemleri benimseyinceye ve latifundiolar tamamen tasfiye edilinceye kadar, latifundio sahiplerinin hizmetinde olan paramiliter organların giderek gelişmesi, latifundioların *ulusal egemenliğe sahip mini devletler* gibi hareket etmeye devam edeceklerini gösteriyor".⁴⁰⁸

MORALES'İN TOPRAK REFORMU

Doğulu toprak sahipleri, çıkarlarını tehdit edecek topraksız köylülere karşı silahlı bir hareket başlatmaya her zaman hazır gözükmüyorlardı. Ancak, Morales yönetimi iktidara gelince doğuda alarm çanları çalmaya başladı. Özellikle de Morales'in toprak reformu programı, bu grupları en militan eylemlere yönelecek kadar kızdırdı.

Bir dizi kararnamenin yayınlandığı 2 Mayıs 2006 tarihinde resmî olarak başlayan reform süreci, gerilimli bir ortamda 28 Kasım 2006 tarihinde yasalaştı. Reform uyarınca 2011 yılına kadar ülke topraklarının beşte birini oluşturan 20 milyon hektar toprağın topraksız çiftçilere dağıtılması öngörülüyor. Yasa tapuların dağıtılmasında kadın aile reislerine öncelik veriyor, yerli ve köylü topluluklarının yönetimde söz sahibi olmasını amaçlıyor. Yine, köylülere teknik konularda yardım edilmesi planlanıyor. 2 Ağustos 2006 tarihinde, 1953 devriminin başladığı Ucurena'da, aralarında MST ve CSUTCB liderlerinin de bulunduğu 20.000 köylüye 650 traktör ve 700 tapu senedi dağıtıldı. Arka planda

408 Linera, León ve Monje, *Sociología de los movimientos sociales*, s. 571, vurgular bana ait.

MST marşının çaldığı konuşmasında Morales, sert bir dille kendi konumunu bir kere daha dile getirdi: “Sömürgeciliği sona erdirecek, latifundionun kökünü kazıyacağız. Bugün, köklü bir tarım reformunun ilk adımını atıyoruz”.

Büyük ölçüde Tarım Reformu Yasası (INRA) ile aynı doğrultuda hazırlanan yeni yasa, bazı önemli değişiklikleri de içeriyordu. Birincisi, toprak sahiplerinin, ellerindeki toprakların vergisini ödeyerek Toplumsal İktisadi İşlev'in şartlarını yerine getirmelerine olanak tanıyan 1715 sayılı yasanın tepki toplayan istisna hükmünü iptal ediyordu. Ürün rotasyonu kapsamında dinlendirilen, ekolojik koruma bölgeleri içerisinde yer alan ve planlı büyüme hedefleri gereğince ayrılmış yerler hariç olmak üzere, bu koşulu sağlamayan toprakların yanı sıra yasadışı şekilde elde edilmiş toprakların istimlak edilmesi öngörülmüyordu. *Saneamiento* ve tapuların yeniden düzenlenmesi, yerli örgütlerinden, devlet kurumları ile bakanlıklarından, Santa Cruz merkezli büyük toprak sahiplerinin örgütü olan Tarım Girişimcileri Konfederasyonu'ndan (CONFEAGRO) meydana gelen, yeni kurulan Tarım Reformu Konseyi adlı devlet organının gözetimi altında gerçekleştirilecek. Anayasal gerekleri karşılamayan topraklar hiçbir tazminat ödenmeksizin istimlak edilirken, geriye kalan topraklar içinse piyasa rayıcı üzerinden istimlak bedeli ödenecek. Ayrıca, hükümet görevlilerine ve aile üyelerine toprak verilmesini yasaklayan yasa, sadece toprağı olmayanlara toprak verilmesine izin veriyor. Küçük çiftçiler, yerli halklar ve campesinolar emlak vergilerinden muaf tutulurken, diğer tarım arazisi sahiplerine yüzde 0,25'lik ek vergi getiriliyor. Vergi gelirlerinin yüzde 75'inin kırsal kesimde yapılacak altyapı ve sağlık hizmetlerinde kullanılması şarta bağlanıyor. Yine yasada 50 hektardan büyük mülklerin inceleneceği ve çevre dostu üretimin teşvik edileceği belirtiliyor.⁴⁰⁹

Tüm bunlar dikkate alındığında, Morales'in toprak reformunun, 1996 yasının daha etkin bir biçimde uygulanması amacıyla söz konusu yasanın genişletilmesinden ve açıklığa kavuşturulmasından ibaret olduğu söylenebilir. Cochabamba merkezli And Bilgi Ağı'nın Aralık 2006 raporunda belirttiği gibi, “yasa metni, Gonzalo Sanchez de Lozada hükümetinin çıkardığı 1996 tarihli INRA'nın güncelleştirilip, ufak tefek değişiklikler yapılmasından ibarettir”. Rapor şöyle devam ediyor: “Siyasi muhalefeti ve büyük toprak sahiplerini esas endişelendiren şey, yeni hükümetin, geçmişte işlevsiz kalan, yolsuzlukların ve iltimasçılığın hedefi hâline gelen bu *politikayı gerçekten de uygulamaya geçirecek* gibi gözükmesidir”.⁴¹⁰ Bununla birlikte ve ateşli retoriğine rağmen MAS, yasanın uygulanması konusunda bugüne kadar temkinli bir tutum izlemiştir. MAS sözcüsü Alex Contreras'ın, suç işleyen önemli toprak sahiplerinin isimlerinin yer aldığı bir “kara liste”yi açıklamış olmasına karşın (bunlar arasında büyük kısmı kullanılmayan 48.000 hektarlık arazisi olan kişiler de yer almaktadır), şu ana

409 Andean Information Network, “Bolivian Congress Passes Agrarian Reform During Tension”, 1 Aralık 2006, <http://ain-bolivia.org>.

410 A.g.e.

kadar dağıtılan toprakların neredeyse tamamı (orman koruma bölgeleri de dâhil) devlet arazilerinden oluşmaktadır. Toprakların istimlak edildiği az sayıdaki olayda da hükümet bu toprakları piyasa rayicinden satın almıştır.

Reform oldukça ılımlı olmasına karşın, toprak sahibi seçkinler yasanın mücadele etmeden geçmesine izin vermediler. Morales, tarım reformu yasasını Mayıs 2006 tarihinde kongreye göndermişti, ancak yasa MAS'ın üç oy eksikliğiyle çoğunluğu sağlayamadığı senatoda bekletildi. Senatonun bu tutumunu protesto etmek amacıyla ülkenin dört bir yanından yürüyüşe geçen binlerce topraksız ve yerli, Kasım ayında La Paz'daki kongre binasının önünde toplandı. Protestocular toplandığında, muhafazakâr partiler senatoyu terk ederek oylamanın ileri bir tarihe ertelenmesini sağladılar. Bolivya gazeteleri, Santa Cruz'un tarımla uğraşan seçkinlerinin, latifundio topraklarını savunmak ve Morales'i devirmek amacıyla aralarından iki kişiyi paralı asker toplamak üzere İspanya'ya gönderdiklerini ortaya çıkardılar. Oylamalara katılmayan muhalif senatörlerin üçünün son anda saf değiştirmesi sayesinde tarım reformu yasası 28 Kasım 2008 tarihinde kabul edildi.

Bu çatışmalara karşın reform çabaları aralıksız devam etti. Ağustos 2006 itibarıyla MAS, 3,5 milyon hektar toprağı yerli ve topraksız topluluklarını dağıtmış durumda. Vaat edilen 20 milyon hektarlık toprağın 2 milyon hektarını alan devlet, bu toprakların da dağıtılması için gerekli hazırlıkları sürdürüyor. Morales yönetiminin kurduğu MST tarzı ilk yerleşim yeri olan *Pueblos Unidos* yerleşimi büyük bir önem taşıyor. *Pueblos Unidos*, çoğu eski yerleşim yerlerinden tahliye edilmiş MST üyelerinden oluşan 626 aileyi, Santa Cruz yakınında bulunan 16.000 hektar büyüklüğündeki bir yerleşim yerinde bir araya getiriyor. Yerleşim yerine ulaşımın güç ve temel hizmetlerin yetersiz olmasına karşın, *Pueblos Unidos*, Morales'in reformunu dikkatle izleyen Bolivyalı topraksız köylüler açısından önemli bir ilerleme işareti.

TOPRAK REFORMU VE “AND KAPİTALİZMİ”

Morales'in yaptığı reformun sağladığı kazanımlara karşın, *Pueblos Unidos*'da yaşayanların hâlâ kıyıda köşede kalmış toprak parçalarını işlemek için fazlasıyla çaba göstermek zorunda kalmalarından tutun da, şu ana kadar MAS'ın neredeyse hiçbir latifundio arazisini istimlak edip dağıtmamış olmasına kadar, reformun çeşitli eksiklikleri ciddi biçimde eleştirilmiştir.⁴¹¹ Belki de en açıklayıcı eleştiriyi, 1985'te kurulan, kırsal ve kentsel emekle ilgili konularda araştırmalar yapan La Paz merkezli bağımsız bir araştırma

411 James Petras, *Pueblos Unidos* ile ilgili olarak “pazarlardan, ulaşım ve kredi olanaklarından uzak, verimliliği şüpheli ücra yerlerde hükümet desteğiyle kurulan yerleşimler, aynen geçmişte olduğu gibi başarısız olmaya mahkûmdurlar” diyecek kadar ileri gidiyor (“A Bizarre Beginning in Bolivia”, *Counterpunch*, 4-5 Şubat 2006).

kurumu olan Emek ve Tarımsal Kalkınma Çalışmaları Merkezi (CEDLA) yapmıştır. CEDLA, büyük toprak sahipliğinin hâlâ varlığını sürdürmesinin, Morales'in reformunun, latifundioların merkezi bir rol üstlendikleri neoliberal ve ihracata yönelik tarımsal-sınai kalkınma modeline bel bağlamaya devam ettiğinin en açık işareti olduğunu savunuyor. CEDLA, hazırladığı *Ulusal Kalkınma Planı Ne Ulusal Ne De Neoliberalizm Karşıtıdır* başlıklı raporda, hükümetin "Ulusal Kalkınma Planı (2006-2010)" ismini verdiği planın temel dayanağının (hükümetin kendi ifadesiyle) "ihracat sektörünün rekabet edebilirliğini korumak" olduğuna işaret ediyor.⁴¹² Bu, iç talebin bastırılmaya devam edeceği, dolayısıyla da "ülke genelinde ücretlerin alım gücünün düşürüleceği" ve "işgücünün aşırı sömürülmesinin güvence altına alınacağı" anlamına geliyor.⁴¹³ 2006'da GSYİH'nin yüzde 0,8'i kadar olan (tarım sektörüne gelenler dâhil) doğrudan yabancı yatırımların 2011'de GSYİH'nin yüzde 8,6'sına yükseltilmesi hedefiyle birlikte değerlendirildiğinde, CEDLA şu sonuca ulaşıyor: Ulusal Kalkınma Planı, "devletin bazı sektörlerdeki varlığını genişletmesi"ne karşın ... neoliberalizme dokunmuyor". CEDLA'da toprak araştırmacısı olarak çalışan Enrique Ormachea meseleyi şöyle özetliyor: "MAS'ın Ulusal Kalkınma Planı'nda önerdiği tarımsal kalkınma modeli, ihracata yönelik tarıma ve iç pazar karşısında dış pazarlara öncelik verilmesine dayanıyor. Bu modelde, büyümenin temel üretim birimi latifundiodur. Bu değişmeyecektir".⁴¹⁴

Devlet başkanı yardımcısı García Linera, 28 Mayıs 2007 tarihinde yaptığı açıklamada CEDLA'nın çözümlemesinin doğruluğunu açıkça onaylıyordu: "İhracata yönelik tarımsal kalkınma modelinin yeniden güçlendirilmesi için Cruceño toprak sahipleriyle birlikte çalışmalıyız".⁴¹⁵ García Linera'ya göre yönetimin kalkınma stratejisinin, yani MAS'ın stratejisinin ana mimarisi, "modern sanayi ekonomisini, ... şehirlerdeki mikro aile işletmelerini ve ... komüniteryen campesino ekonomisini" bütünleştirecek "çoğulcu bir modernleşme"yi amaçlayan, "devletin hissedilir bir ağırlığının olduğu bir kapitalizm" anlayışına dayanmaktadır. Linera buna "And kapitalizmi" diyor.⁴¹⁶ Morales hükümetinin, toprak reformunun bundan sonraki evreleri için mali kaynak bulmak amacıyla Dünya Bankası ile halen sürdürdüğü kredi görüşmelerinin içeriği de neoliberal kalkınma modelinin sürdürüleceği inancını güçlendiriyor. Haziran 2007 itibarıyla kredi görüşmeleri henüz sonuçlanmış değil, ancak elde ettiğimiz kredi metnine göre Dünya Bankası kredisi, "toprak bankası"nın yürüteceği mikro

412 Alıntılaman Lorgio Orellana "El Plan Nacional de Desarrollo no es nacionalista ni antineoliberal", *Alerta Laboral*, 46, Eylül 2006, s. 7.

413 A.g.e.

414 Yazarla mektuplaşmalar, Haziran 2007.

415 "Las élites se redistribuyen el poder", *Econoticias*, 28 Mayıs 2007.

416 Pablo Stefanoni'nin Álvaro García Linera ile yaptığı röportaj, "We want a capitalism with a big state presence", 18 Mayıs 2007, <http://www.greenleft.org.au>.

kredi programının finansmanı için kullanılacak. Brezilya'da uygulamaya geçirilen bu program, Brezilya MST'si ile diğer ilerici kesimlerinin tepkisini çekmişti.⁴¹⁷ Günümüzde Bolivya'da uygulanan toprak reformu yoksul köylülerin, büyük ölçekli tarımsal-sınai ürün ihracatçıları temel alan daha kapsamlı bir kalkınma modeline dâhil edilmesi amacıyla bu köylülere devlet desteği sağlanmasına, bir tür sınıflar arası uyum arayışına dayanıyor.⁴¹⁸ Buradaki en büyük tehlike, köylü çiftçilerin anlamlı bir biçimde sürece dâhil edilmesi ya da küçük ölçekli çiftçiliği temel alan alternatif tarımsal kalkınma olanaklarının araştırılması yerine, "And kapitalizmi" genel resmi içinde köylülerin önemsizleştirilerek ekonomik bakımdan otantik ve hoş bir konuma, folklorik bir orijinallığe mahkûm edilmesidir. Kalkınma planının kuşkulu içeriğine rağmen MAS, topraksız köylülere bazı elle tutulur kazanımlar sağlamış, köylü-yerli yanlısı radikal bir retorik ve simgecilikle bu kazanımları harmanlamıştır. MAS'ın hegemonya projesinin başarısı ve topraksızlar hareketinde yaşanan iç çelişkiler nedeniyle, önemli eksikliklerine karşın MAS'ın toprak reformu MST ve diğer köylü örgütleri tarafından kararlılıkla desteklenmiştir. Mayıs 2006 tarihinde MAS, hükümet öncülüğünde yürütülen toprakların yasal olarak yeniden bölüştürülmesi sürecinin tehlikeye atılmaması için toprak işgallerinin durdurulması çağrısı yapmıştı. MST liderliği, o tarihten bu yana bu çağrıya riayet etmiştir. Öte yandan liderliğin bu tutumu, MST üyeleri arasında dayanışmayı güçlendirip, eşitlikçiliği temel alan yeni siyasi topluluklar kurulması sürecini kesintiye uğratmaktadır. MST'nin ilgi odağı *tamamen* yasal alana kaymıştır. MST'nin başarıyla uyguladığı kitlesel hareketlenmeler aracılığıyla mahkemeler üzerinde baskı kurma taktiğinden vazgeçilirken, topraksız köylülerin ciddi biçimde dezavantajlı oldukları yasal alan, mücadelenin yürütüldüğü esas mecra hâline gelmiştir.

MAS'ın köylü hareketini eylemsizliğe sürüklemesi, her cepheden yoğun baskı altında kalan partinin iktidarını pekiştirmek zorunda olmasıyla gerekçelendiriliyor. Gerçekten de MAS bir dizi somut tehdidi ustalıkla savuşturmuştur –siyasi bir parti olarak varlığını sürdürmesi şüphesiz buna dayanmaktadır. Birincisi, köylü çiftçiler arasında bir üretkenlik krizi yaşanması olasılığından kaynaklanan, tarımsal kalkınmayla ve üretimle ilgili haklı endişeler söz konusu. Orta ve büyük ölçekli latifundio topraklarının tasfiye edilerek köylü çiftçilere dağıtılmasının Bolivya ekonomisi üzerinde nasıl bir etkisi olacaktı? Eğer olumsuz bir etkisi olsaydı, Morales yönetimi ülkeyi yönetebilecek, hatta iktidarda kalabilecek miydi? Daima varlığını hissettiren sağcı şiddet tehdidi ve uluslararası finansal kurumlara görece bağımlı (bazı yönlerden azalırken, bazı yönlerden de hâlâ devam eden bir bağımlılık bu) olması nedeniyle Bolivya'nın

417 World Bank, *Bolivia Land for Agricultural Development Project*.

418 Jeffery Webber, "Bolivia: Evo Morales' First 100 Days", 21 Aralık 2006, <http://www.solidarity-us.org>.

manevra alanının sınırlı olması, bu kırılğanlığı daha da hassas bir mesele hâline getiriyor.⁴¹⁹

MAS'ın sınıflar arası uyum arayışında olması, Thomson ve Hylton'a göre, "Morales hükümetinin yaşanan devrimci devreyi geçici bir kapanışla sonuçlandırmasıyla etkisini göstermiştir. Hükümet, idari organların işleyişini hızlandırarak ve gücü yürütme organının en üst mevkilerinde merkezileştirerek, başta millileştirmeler ve kurucu meclisin oluşturulması amaçları olmak üzere 'Ekim gündemi'nin belli başlı taleplerini kısmen gerçekleştirmiştir. ... [Uygulanan] reformlar, halkın verdiği vekâletin bir yansıması olduğu kadar, devlet hegemonyasını elde etme çabasıdır aynı zamanda". Ardından şöyle diyorlar: "Bu çaba, MAS'ı iktidara getiren hareketlerin edilgenleşmesine ve parçalanmasına neden olmuştur".⁴²⁰

MAS'ın tekinsiz siyasi bir ortamda izlediği rota, içeride reformist bir parti olarak muhafazakâr ve teyakkuz halindeki doğulu seçkinler karşısındaki nazik konumunu, dışarıda da küresel kapitalist ekonomi bağlamında uluslararası finansal kurumlar karşısındaki görece zayıf ve bağımlı konumunu yansıtmaktadır. Yine de, bu söylenenlerden Bolivya'nın önündeki tek seçeneğin "And kapitalizmi" olduğu sonucuna ulaşamaz. Toprakları tekeli altına alan latifundionun, MAS'ın savaşıcağına ant içtiği ırkçılığın, şiddetin ve eşitsizliğin temel kaynağı olmayı sürdürdüğü koşullarda, öyle gözüküyor ki MAS'ın toprak reformu latifundioyu destekleme konusunda fazla ileri gitmiştir. MAS'ın tarımsal kalkınma planının herhangi bir alternatifinin olmadığı açık bir olgu. Öte yandan, bu seçeneksizliğin ortaya çıkmasında bizzat MAS'ın payının olduğu da bir gerçek. Zapatistaların "mandar obedeciendo" (itaat ederek yönet) düsturunu kabullendiğini söyleyen yönetimin eylemleri büyük ölçüde aksi yönde olmuştur.⁴²¹ Örneğin, MAS'ın, kendi siyasi gücünü pekiştirmek adına neredeyse tüm taban örgütlenmelerinin Kurucu Meclis'e doğrudan katılmalarını engellemeye çalışması, çokça eleştirilen bir hamle olmuştur. İlk başlarda dışarıda bırakılan gruplardan biri de, taslak halinde de olsa bazı alternatif tarım reformu önerileri hazırlayan MST idi. MST'nin toprak işgallerini durdurması talebiyle MAS, işgal edilmiş özerk yerleşim yerleri konusundaki hâkim düşüncüyü (bunların desteklenmesi gereken yaratıcı bir yeniden canlanma değil de, önlenmesi gereken bir şey olduğu düşüncesini) benimsemiş oluyordu. Raquel Gutierrez'in sözleriyle, "günümüz

419 MAS'ın bir yandan "Amerika Kıtası için Bolivarcı Seçenek"e katılıp Dünya Bankası'nın "Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi"nden çekilmesi, öte yandan ise yukarıda tartıştığımız üzere toprak reformu kredisi konusunda Dünya Bankası ile müzakereleri sürdürmesi, hükümetin uluslararası alandaki sıkışıklığını gösteren iyi bir örnektir.

420 Forrest Hylton ve Sinclair Thomson, *Revolutionary Horizons*, Londra: Verso, s. 158.

421 Morales, 22 Ocak 2006'da yaptığı konuşması için "Mandare Obedeciendo" (İtaat ederek yöneteceğim) başlığını seçmişti.

Bolivya'sında toplumsal hareketler giderek geriliyorlar. Devlet, hareketlerin sözcüsü gibi davranmayı onları kendine tabi kılmaya çalışıyor".⁴²²

Gutierrez'in çözümlemesinin aksine Pablo Stefanoni ve Hervé Do Alto, toplumsal hareketlerin büyük çoğunluğunun MAS'ı ve izlediği reformist politikaları desteklediğine işaret ediyorlar. Bu iki yazar, toplumsal hareketlerin MAS'tan daha solda bir konumda bulunmadıklarını ve bu hareketlerin özünde MAS'ın siyasi emellerini paylaştıklarını savunuyorlar. "İlımlılar'ı 'radikaller'den ayıran sınır geçirgendir ve bu sınır, sosyalizmle kapitalizm arasındaki cepheleşmeye tam olarak tekabül etmemektedir" diye yazıyorlar. Stefanoni ve Do Alto, ılımlıları radikallerden ayıran esas meselenin hidrokarbonların millileştirilmesi olduğunu belirtiyorlar. Bu çözümlemeye göre, "devlet kapitalizminin radikal bir uyarlaması"nı destekleyenler "radikalleri", doğrudan yabancı yatırımların devlet kontrolü altında sürmesini destekleyenler ise "ılımlıları" oluşturuyor.⁴²³

Ancak, kapitalizm ve sosyalizm ikili karşıtlığını sorgulayan bu çözümlemede bir şeyler yanlışmış gibi gözüküyor: Sonuçta bu çözümleme, söz konusu ikili karşıtlığın yerine liberal (ya da sosyal demokrat) kapitalizm ve neoliberal kapitalizm ikili karşıtlığını geçiriyor. Bu ikame, Bolivya toplumsal hareketlerinin sahip olabileceği yegâne eğilimlerinin, ülkenin önündeki yegâne gerçekçi seçeneklerin, sosyal demokrat devlet kapitalizmi ("radikal" konum) ve neoliberal kapitalizm ("ılımlı" konum) seçenekleri olduğunu ima eder gibi gözüküyor. Böyle gözüktüğüne hiç şüphe yok. MAS, iktidara gelmesinden bu yana ne kadar etkileyici değişiklikler yapmış olursa olsun, en azından geleneksel olarak tasavvur edildiği anlamıyla sosyalizm mevcut hükümetin gündeminde yer almıyor. Aslında, 2005'in sonlarında "Bolivya, önümüzdeki 50-100 yıl içerisinde kapitalist olmaya devam edecek" diyen García Linera da bu iddiayı doğruluyordu.⁴²⁴ Ancak, sosyalizmin hükümetin gündeminde olmadığını söylemekle Bolivya'da gerçek bir sosyalizm özleminin olmadığını söylemek oldukça farklı şeyler. Gerek toplumsal hareketlerin 2000-2005 yılları arasında dile getirdikleri talepler, gerekse MST yerleşim yerlerinde edindiğim deneyimler, bana bu ikinci iddianın oldukça sorunlu olduğunu düşündürüyor.

422 Veronica Gago'nun Raquel Gutierrez ile yaptığı röportaj, "La seducción del chavismo", *Brecha*, 28 Eylül 2006.

423 Pablo Stefanoni ve Hervé Do Alto, *Evo Morales: de la coca al Palacio*, La Paz: Malatesta, 2006, s. 115.

424 Pablo Stefanoni'nin Álvaro García Linera ile yaptığı röportaj, "MAS is of the Centre-Left", *IV Online Magazine*, 373, Aralık 2005, <http://www.internationalviewpoint.org>.

LATİN AMERİKA'DA DİRENİŞ BİÇİMLERİ: "YERLİ" UĞRAĞI

Ana Ester Ceceña

Latin Amerika, son 15 yılda oldukça farklı direniş ve mücadelelere sahne oldu. Her olay hem evrensel hem de özgül nitelikler taşıyor; hem tahakküm sisteminin belli başlı fay hatlarının, hem de tikel nitelikteki yerel iktidar ve gasp etme (keza kendi kaderini tayin etme ve özerk siyasi örgütlenme) uygulamalarının kesiştiği görülüyor. Mücadeleye katılan her insan, mücadeleyle ilgili projenin gelişip biçimlendirildiği kendine özgü ifade araçlarına ve mekânlara sahip. Bazı olaylarda insanlar sokaklara dökülüyor, meydanları fethediyor ya da yolları kesiyorlar. Kimi yerde, sessizliklerini, yokluklarını, görünmez oluşlarını kullanıyorlar. Maskeli yüzler, maskesiz yüzler; madeni silahlar, tahta silahlar, hatta yalnızca kâğıttan silahlar (basılı imgelerin gücü); yürüyüşler ve açık grevleri; toprak işgalleri, iş durdurma eylemleri. Bu protestoların sebepleri de biçimleri kadar çeşitli; koşullara ve mücadelenin özgün amaçlarına bağlı olarak bir araya gelip sonra yeniden dağılan bireyler kadar rengârenk ve karmaşık. Her şeyin değişmeye son derece açık olması bu çeşitliliğin doğal bir sonucu; temel ilkeler üzerinde görüş birliğine ulaşmaları gereken insanlar birbirlerinden o kadar farklı, o kadar kalabalıklar ki birbirlerini hayrete düşürebiliyorlar.

Neoliberalizm, Latin Amerika'da, kıta genelindeki yıkıcı ve edilgenleştirici ilk etkisinden sonra giderek artan bir memnuniyetsizlikle yüzleşmek zorunda kalmıştır: Parti disiplini olmadan (hatta böyle bir yaklaşıma alerji duyarak), sıklıkla resmî bir örgütlenmeye yönelmeden, çok geniş bir yelpazeyi kapsayan ve yeni yeni etkin hale gelen bireyler ile yeniden kurulan eski örgütleri dünyayı anlamaya yönelik yeni anlayışlar etrafında bir araya getiren, yeni imgelemler oluşturan ve insanları mücadeleye seferber eden gerçek toplumsal alternatifler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Kent ve kır kolektifleri, güvencesiz işlerde çalışmaya zorlanan insanlar, yerinden edilen insanlar, kayıt dışı çalışan işçiler, göçebe kolektifleri, farklı çevrelerden gelen erkek ve kadınlar, yeni öznellik kodlarının ve yeni topluluk biçimlerinin yaratılmasında birbirleriyle ilişkili hale geldiler. Bütün bu yaşananların arkasında yatan birleştirici kuvvet-

ler arasında su kaynakları, tropikal yağmur ormanları, tahrip edilmiş ve kelleştirilmiş ormanlar, toprağı kullanma imkânının olmaması, kirlilik, FTTA⁴²⁵, IMF⁴²⁶, Dünya Bankası, ABD ve çokuluslu şirketler, Puebla-Panama Planı⁴²⁷, militerleşme, dış borçlar, kendi kaderini tayin etme hakkının inkârı gibi sorunlar bulunuyor. Özerklik, çokkültürlülük, toprak reformu, doğrudan demokrasi, doğayla farklı bir ilişki kurulması ve halk egemenliği talepleri, bu sorunlara yanıt olarak tropiklerden kutuplara kadar her yerde dile getiriliyor.

Genellikle isyanlar belli bir yerde köklü bir geçmişi olan topluluklarda başlıyor. Zapatistalar ve köylü hareketleri gibi yerli hareketler açısından doğru olan bu önerme, Cochabamba örneğinde olduğu gibi, kentlerde patlak veren ayaklanmalar için de geçerli. Bu tür ayaklanmalara sebep olan sorunlar, coğrafi olarak dağınık halde yaşayan halkların da bizzat yaşadıkları, dünya genelinde yaşanan sorunlar. Bu durum, mücadeleyi yürüten topluluklarının sınırlarını aşan; bu toplulukları, genellikle oldukça uzak yerlerde yaşayan ve aynı sorunlardan muzdarip olan diğer topluluklarla ya da halklarla bütünleştiren eşgüdüm komitelerinin ya da ağlarının kurulmasına yol açıyor. Cochabamba Su ve Yaşamı Savunma Eşgüdüm Komitesi'nin suyla ilgili tüm mücadelelerin birleşme noktası hâline gelerek, dünya geneline yayılan bir ağın kurulmasına yol açması bundan ötürüdür. Oldukça tikel gözüken sorunların, birbirlerinden tamamen farklı grupların bir araya gelmesine yol açması da benzer bir gelişmedir (Zapatistalar örneğine bakıldığında, Chiapas yerlilerinden tamamen farklı bir arka plandan gelmelerine karşın kendilerini Zapatistaların amaçlarıyla özdeşleştiren Avrupalı ve Koreli gençler; Zapatistaların, uzunca bir süredir gerçek anlamda yegâne devrimci özne olarak kabul edilen şehirli ve ücretli işçiyi temsil etmemelerine rağmen Zapatistaları destekleyen Latin Amerikalı eski tüfek aktivistler).

Bu deneyimlerden, belli bir egemenlik alanıyla değil, ortak duygularla tanımlanan kıtasal (ya da en azından bölgesel) hareketler doğmuştur. Bu hareketler, FTAA'ya ya da daha genel olarak serbest ticaret anlaşmalarına karşı mücadele edilmesi; militerleşmeye ve dış borçların geri ödenmesine karşı çıkılması; dünyanın dört bir yanına yayılmış yabancı askerî üslerin kapatılması; yönetim biçimi, doğanın ve sanayinin ürünlerinin kullanılması konularında halkların kendi kaderlerini belirleme hakkı olması talebi gibi belli bazı temel fikirlere olan bağlılıkları temelinde aralarında dikkat çekici bir uyum oluşturmuşlardır. İşte, yeni bir özgürleşme kavramının (sıklıkla ütopyacı bir tarzda, ancak ütopyayı mücadele süreci içinde yaşama geçirme çabasının eşliğinde) keşfedilip biçim-

425 Amerika Kıtası Serbest Ticaret Bölgesi –çev.

426 Uluslararası Para Fonu –çev.

427 Meksika'nın güneyindeki dokuz eyalet ile Orta Amerika ve Kolombiya arasında bölgesel bütünleşmenin ve kalkınmanın teşvik edilmesi amacıyla uygulanması planlanan kalkınma planı –çev.

lendirilmesi bu deneyimler sayesinde olmuştur. Zapatistalar, Cochabamba'da su için savaşanlar, Ekvatorluların kendi petrollerinin denetimini ele geçirme mücadelesi, Brezilya'nın topraksızları, yolları kesen Arjantinli *piqueteros*⁴²⁸, 500 yıldır yaptıkları gibi tahakküme karşı direnen Güney Amerikalı *mapuçeler*⁴²⁹; militer yaşam tarzının tarihe karışmasını isteyen tüm insanlar; farklı ölçeklerde örgütlenen ve farklı derecelerde görünür olan, ufukta pırıltıları beliren başka bir dünyanın inşasına farklı biçimlerde müdahale eden daha pek çok insan; tüm bu insanlar, çok uzun vadeli bakış açılarıyla şu ana odaklanan bakış açılarını bütünleştirerek ve bölgenin onurlu bir şekilde yeniden ayağa kalkmasını sağlayarak, Latin Amerika genelinde ortaya çıkan büyük bir özgürleştirici dalganın unsurlarını oluşturunlar.

MÜCADELE ALANININ DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Çalışmanın küresel olarak yeniden yapılandırılması, Latin Amerika'nın (genellikle kırsal kesimin, yerlilerin, köylü yaşantısının sorunlarını, toprak sorununu muğlaklaştıran) sanayileşmesiyle başlayan işçi sınıfı mücadelelerini ciddi ölçüde zayıflatmıştır. Fabrika üretiminin uluslararası ölçekte yeniden düzenlenmesi, fabrikaların modernleştirilmesi ve işgücünün azaltılması, giderek daha fazla sayıda işin güvencesiz ve kayıt dışı hale gelmesi, fabrika temelli örgütlenme tarzlarının geçerliliklerini yitirmelerine yol açtı. Örgütlenmenin odağı fabrikalardan uzaklaşarak, işsizlerin yaşadığı yerlere, geniş anlamıyla "marjinlere" kaydı. İşyerinin eski ağırlığını kaybettiği; kamusal olanla özel olanı, işle boş zamanı, üretimle yeniden üretimi ayıran sınırların değiştiği bir zamanda, insanların yaşamlarındaki temel örgütlenme artık çalıştıkları işyerine dayalı (en azından yalnızca buna dayanan) bir örgütlenme değildir.

Mücadele alanının gündelik yaşam alanına kayması, mücadelenin ve toplumsal dönüşümün öznesi olarak fabrika işçisinin merkeziliğini azaltırken, toplumun diğer kesimlerinin de direnişin eyleyicisi [*ajanı*] rolünü üstlenebilmelerinin yolunu açtı: Kadınlar, köylüler, "Kızılderililer" (Latin Amerika bağlamında kıtanın aborijin sakinlerinin soyundan gelenler), öğrenciler, göçmenler, diğer çalışanlar, kaydı olmayan işçiler ve benzeri. Bu kesimlerin, kendilerine özgü baskıya maruz kalma deneyimleri, özgül görüş ve talepleri, gerçeklik algıları, uyum gösterme ya da isyan etme tarzları, tarihçeleri ve anıları vardır.

Bu yeni mücadele tarzların en önemlisi, Latin Amerika Kızılderililerinin, Latin Amerika'nın yerli Amerikalılarının yürüttükleri mücadele tarzlarıdır. Tahakküm ilişkilerine, mülksüzleştirme yoluyla el koymaya ve çevrenin yağmacı bir şekilde kullanılmasına dayanan bir kültürle ve dünyayı yönetme şekliyle sürekli etkileşim içinde olan bu kesim, her zaman açık seçik bir biçimde olmasa

428 Arjantin'deki işsizler hareketi - çev.

429 Başta Arjantin ve Şili olmak üzere Güney Amerika'da yaşayan yerli bir halk - çev.

da ılımlı “gündelik” direniş süreçlerinden birisine kalkışmış; ancak bu sefer süreç bu kesimin, yaşamın anlamı konusunda yeni bir bakış açısını ve toplumsal ilişkilere dair yeni bir anlayışı da kapsayan, kıta genelinde öncülük etme rolünü üstlenmesine yol açmıştır. Son dönemde yaşanan Kızılderili hareketlenmeleri pek çok açıdan birbirlerinden oldukça farklıdır, yine de mevcut düzene kökten karşı çıkmalarıyla ortaklaşırlar. Bakış açıları, kapitalizmin Amerika’yı istila etmesiyle ilgili “medeniyet yarılması”na [*civilizational rupture*] odaklanır ve tarihi yeniden yorumlama şekilleri, bu istilanın bin yıllık süreçte yaşanan pek çok hadiseden sadece *biri* olduğu değerlendirmesine dayanır. Onlara göre Batı tarihi, yani Avrupa’nın ortaya çıkışının ve dünyanın geri kalan kısmının tarihi, Avrupa’da ve ABD’de inşa edilen medeniyetle ilişkilendirilerek anlaşılmıştır ve Amerika’nın yerli halkının tarihi değildir. Onlar, yüzyıllar boyunca süren zorbalık yönetiminin (ki bu aynı zamanda öğrenmeyle ve direnmeyle geçen bir dönemdir) ardından, kendi tarih anlayışlarını öne sürüyorlar: Çok uzaklardan gelen insanların; el koymanın ve birikimin tarihinden çok daha eskilere uzanan uzak imgelemleri, atalardan kalma kültürleri ve dünya anlayışlarını taşıyan insanların tarihi; ortak belleklerini kaybetmeden, ütopyalar düşlemekten vazgeçmeden ve direnmekten bir an bile geri durmadan beş yüzyıl boyunca *yenilmiş* halklar olarak birlikte yaşayan insanların tarihi; tarihin derinliklerine uzanan geçmişleri sayesinde bugünün ötesine; tarihin sonunun değil, aksine (tam da *kapitalizmin* tarihinin sonunu görebilmeleri ve bunun için savaşılabilmeleri nedeniyle) tarihin açık uçluluğunun işaretlerini sunan yeni ufuklara bakabilen insanların tarihi.

Bu insanların birçoğu şehirleşmiş ve sanayileşmiş dünyayı öğrenmiş, inşaat ya da tekstil sektörlerinde çalışmış, ABD’ye göç etmiş, ücretli çalışmanın ve proleter mücadelelerin getirdiği sorunları bizzat yaşamışlardır. Yine de, derinlerde yatan kimlikleri, yeni bir çağın inşası ve (artık sağına soluna yama yaparak sürdürülmesi mümkün olmayan) bugünkü dünyanın yerini alacak yeni bir dünyanın yaratılması arayışındaki bu insanların isyan etmelerine yol açmıştır (Zapatista isyanı bunların en belirginidir). Yeniden inşa ya da yeniden yaratmaya uzanan bu yol, toplumsal ilişkilerde *çeşitliliğin* temel varlıkbilimsel [*ontolojik*] unsur olduğunu kabul ederek ulaşılabilecek, yeni ve zenginleştirilmiş bir kültürü özümseyen bir topluluğun (hatta daha iyisi toplulukların) yeniden yaratılmasını; bu yeni kültür de dışlamaların olmadığı, aksine farklılıkların bir arada var olabildiği bir toplumu gerektirir. Bu kültür, birbirinin varlığını kabullenme süreci ve bu ilkeler temelinde kaçınılmaz olarak “yatay” mizaca sahip olacak bir toplumu dikkate alan yeni bağların yaratılması anlamına gelir.

Mekânsal olarak dağınık ve aralarında nadiren bağlar bulunan, son beş yüzyılın izlerini taşıyan çağımız ayaklanmaları pek çok benzerlik gösterir. Amazon ormanlarında, “Kızılderili, Siyah ve Halk Direniş Hareketi” (MRINP) etrafında bir araya gelen insanlar, “Afrikalıları sömüren, aileleri ve toplulukları birbirlerinden koparan köleleştirilmiş toplumun barbarlıklarına [karşı]; halk

kesimlerini geçmişte yaralayan ve günümüzde de yaralamaya devam eden acımasız zulme" karşı mücadele ettiklerini söylüyorlar.⁴³⁰ Chiapas'taki Lacandona ormanında başlayan *México profundo* ayaklanması, yani derin yerli kökleri olan Meksika'nın ayaklanması sırasında Zapatistalar şöyle diyorlardı: "Bizi bir araya getiren şey, ulusları ve kültürleri tahrip eden dünya düzeni. Dünyanın sabıka kaydı en kabarık suçlusu olan para, yeni şeyler yaratacak güce sahip olmadığını yansıtan bir üne sahip. Bugün, yeni bir dünya savaşının; istisnasız bütün halkları, bütün insanoğulları ile kızlarını, bütün kültürleri, bütün tarihleri hedef alan bir savaşın acılarını çekiyoruz".⁴³¹

Ayaklanan insanların kendilerini yerli olarak görmedikleri Cochabamba'da bile yerlilerin haklarına ve kapitalist olmayan toplumsal ilişkilere vurgu yapılıyor: "Kent ve kır işçileri, topluluklar ve yerli *allyular*⁴³², herkesin yararını gözetmenin neoliberal olmayan yollarını, meclisli yönetim biçimlerini, komün, sendika ve şehir demokrasisi tarzlarını yüzyıllar boyunca uyguladılar. Herkesin daima doğrudan katılımına olanak tanıyan ve gücün merkezileşmesini engelleyen bu kurumlar, yolsuzlukların da önüne geçiyorlar".⁴³³ Evet, direnişin ve topluluk örgütlenme tarzlarının geçmişe uzanan köklerinden yararlanılıyor; ancak protesto, insanların maruz kaldıkları ve artık dayanılmaz boyutlara ulaşan topyekûn mülksüzleştirmeyi hedef alıyor: "Neoliberal rejim, ulusal ekonomiyi yok etti. Doğal kaynaklar artık bize ait değil; su, toprak, demiryolları, petrol, doğalgaz, hepsi de tek arzusu başkalarının emeği üzerinden kâr etmek olan yabancı işadamlarının ellerinde. ... İş yok, para yok, yatırım yok, büyüme yok".⁴³⁴

Beş yüzyıllık tahakküm ve yağma, günümüzde insanlığın varlığını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu şeylere el koyulması noktasına gelmiştir. Toprak, kaynakların işlenmesinde kullanılan bir platforma dönüştürülüyor; doğa, organizmaların laboratuvarlarda yeniden düzenlendiği kodlara dönüştürülüyor ya da binlerce yıllık deneyimin ürünü olan bilgiler genetik mühendisliğine uygulanıyor; bitkiler, aktif içeriklerine indirgeniyorlar; madenler, yeryüzünün yaşama can verme gücünü çalan makineleri çalıştıracak enerjiye dönüştürülüyor; su, bir meta hâline geliyor; iş bulabilmek için insanlar göç etmek zorunda bırakılıyorlar; insanoğulları ve kızları, kayıtları tutulmayan, yasal olarak *var olmayan* ve kendi topraklarında parya⁴³⁵ olarak yaşayan insanlara dönüştürülüyorlar.

İnsanlar, kültürlerinin, tarihlerinin ve manevi bütünlüklerinin, işlerine ve

430 Kızılderili, Siyah ve Halk Direniş Hareketi (MRINP), "Brasil: 500 anos de resistência indígena, negra e popular", 1995.

431 Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN), *Documents and Reports*, Meksika: ERA, 1995, s. 440.

432 And dağları bölgesinde yaşayan geleneksel kırsal yerli topluluklarına verilen isim -çev.

433 Su ve Yaşamı Savunma Fışgüdüm Komitesi (CDAV), *Declaración de la Coordinadora de Defensa del Agua y de la Vida*, 2000.

434 A.g.e.

435 Toplumun en altkatmanına mensup olanlar -çev.

ücretlerine yönelik tehditten de büyük bir tehditle karşı karşıya olduğunu hissediyorlar. Bağımsız bir biçimde kendilerini yeniden üretme güçleri azalıyor; bölgelerinin geleceğini ve kendilerini ilgilendiren konularda kararlar alınırken dışarıda bırakılıyorlar. Neoliberalizm, uzun süredir devam eden mülksüzleştirme sürecini en uç noktasına taşıyarak, insan olma kavramını oluşturan her şeyin toptan olumsuzlanmasına doğru ilerliyor. Mümkün olanın sınırlarını zorlayan bu kayma karşısında sistemin tüm mağdurları, hayatta kalma savaşımı vermek için ayağa kalkıyorlar (bu savaşımın kapitalizmin üstesinden gelmek anlamına geldiği bugün her zamankinden daha açık bir biçimde ortada). Bu noktada, bu karşı çıkışı toplu bir intihara değil de, bir isyana yönelten iki unsur öne çıkıyor: Birincisi, kendi seçtikleri şeyler uğruna ölmeyi tercih eden insanların onurlu duruşları; ikincisi ise ortak bellekleri sayesinde farklı bir geleceğin tarihsel olarak mümkün olduğunu anımsayan insanların besledikleri umutlar.

YENİ UFUKLAR VE ÜTOPYALAR

Yeni ufuklar, ütopya ve düşler, sürekli değişimleri nedeniyle doğaları gereği elle tutulur şeyler değildir. Ancak, bugünün yapılandırılmasını mümkün kılan şey de geleceğin imgeleridir. Ütopya gerçekleşir; düşler önce hayal edilir ve er geç yaşanır. Bunlar, neoliberal pragmatizmin [uygulamacılık] olmalarını arzuladığı gibi saçma şeyler değildir; aksine, geleceğin inşasına yönelik şu anda olduğumuz yerde yapılmış planlardır. Bu nedenledir ki insanları edilgenliğe sürüklemeyip; tam tersine farklı direniş, örgütlenme ve mücadele biçimlerine dayanak oluşturan alternatif bir kültür (ve hareket-anlayış tarzı) yaratarak, insanlara takip edilebilecekleri bir yol, günlük yaşamlarının sefilliğiyle başa çıkmalarını sağlayacak bir yaşama duygusu sunarlar. Başka zamanlara ve başka dünyalara ait anıları ya da imgelemleri, arzu ve özlemlerin ülküsel [ideal] tasavvurlarıyla bütünleştirirler. Temel referansı ata toprağı olan, doğayla ve toprakla öznel arası bir ilişki kuran Latin Amerika halklarının ütopyalarıyla düşleri, zaman içinde hem ileriye hem de geriye doğru kapitalizmin tarihinin ötesine taşar. John Berger'in yazdığı gibi:

Geçmiş ve geleceğe uzanan bu iki hareket, ilk bakışta gözüktüğünün aksine birbirine karşıt değildir, çünkü köylü döngüsel bir zaman anlayışına sahiptir. Bu iki hareket, bir dairenin çevresinde ilerlemenin farklı yollarıdır. Köylü, yüzyılların birbirini izlemesini kabullenir, ancak bu sıralamayı asla mutlaklaştırmaz. Tek doğrultulu bir zaman anlayışına sahip olanlar, döngüsel zaman fikrini kabullenemezler: Bu gibilerin ahlak anlayışları neden-sonuç ilişkisini temel aldığı için [döngüsel zaman] onlarda ahlaki bir vertigo yaratır. Döngüsel zaman anlayışına sahip olanlar, aslında dönen bir tekerleğin izlerinden başka bir şey olmayan tarihsel zaman kaidesini kolaylıkla kabul edebilirler.⁴³⁶

436 John Berger, *Pig Earth*, New York: Pantheon, 1979, s. 201 [*Domuz Toprak*, çev. Taciser Ulaş Belge, İletişim Yayınevi, 2003].

Melez, yani İspanyolcası ile *mestizas*, barok kültürler tarafından kurgulanan ütopyalar (yine doğrusal olmamaları yüzünden) bolluğun değil, sonluluğun ve saygının ütopyalarıdır. Bu gibi kültürlerde insanların harekete geçmesi, hem kendilerini yaşamlarını idame ettirmelerini sağlayacak koşullardan, hem de bu koşulları kendi başlarına yaratma olanağından mahrum etmeye çalışan bir dünyada hayatta kalmanın imkânsız olmasıyla açıkça bağlantılıdır. Her şeye rağmen inançlarını sürdürmeleri, olumlu bir şeyden; insanoğulları ile kızlarının çalışıp, kendi yaşamlarını kuracak güce sahip olmalarının mümkün olduğu bir toplumun anlık bir görüntüsünü yakalamalarını sağlayan bir ütopyadan beslenir. Yine Berger'in sözleriyle ifade edecek olursak:

Burjuva ve Marksist eşitlik ülküleri bir bolluk dünyası tasavvur ederler; bilim ve bilginin ilerleyişi sayesinde yaratılacak ... bereket boynuzu karşısında herkesin eşit haklara sahip olmasını talep ederler. ... Bir kıtlık dünyası olduğunu kabullen köylü eşitlik ülküsü, kıtlıkla mücadele edilmesinde kardeşçe karşılıklı yardımlaşmayı ve çalışmanın semeresinin adilce paylaşılmasını vaat eder. Hayatta kalmayı başaran birisi olarak köylünün kıtlığın varlığını kabullenmesi, insanın görece bilgisiz olduğunu kabullenmesiyle yakından ilişkilidir. Bilgiye ve bilginin meyvelerine hayranlık duyabilir, ancak bilginin ilerleyişinin bilinmeyen sınırlarını daraltacağına asla inanmaz. Bilinen ile bilinmeyen arasındaki karşıt olmayan bu ilişki, köylünün sahip olduğu bazı bilgilerin, dışarıdan bakan gözlerce neden batıl inanç ya da büyü olarak tanımlandığını açıklar. Deneyimleri onu nihai amaçlara inanmaya sevk etmez, çünkü deneyimleri engindir.⁴³⁷

Ütopyalara, harekete geçirici bir potansiyel atfetmenin tehlikesinin tamamen farkındayım. Bu potansiyel her zaman gerçeğe dönüşmez –ya da dönüştüğünü açık bir biçimde göremeyebiliriz. Çağımız devrimlerinin birçoğu, insanların haklı olarak hem ananelerle yasaların, hem de (Cochabamba'daki su dağıtımı vakasında olduğu gibi) ahlaki iktisadın ayaklar altına alınması olarak değerlendirdikleri somut durumlardan, bazı somut yenilgilerden kaynaklanıyor. Tek başlarına ele alındıklarında birbirleriyle bağlantısız olan çeşitli yerlerde birbirine benzer tepkilerin gösterilmesini sağlayan, (neoliberalizm gibi) soyut bir ilişkiler yapısında ifade bulan farklı sorunların bir araya gelmesi de devrimin nedeni olabiliyor.

Her zaman bilinçli biçimde olmasa da, ütopyanın gerek neoliberalizmle mücadelede, gerekse ahlaki iktisadın yeniden fethedilmesinde (ya da en azından ahlaki iktisat üzerine yeniden düşünülmesinde) yeri vardır. Bazenengin ufuklarda ancak belli belirsiz bir pırıltısını görsek de, Eduardo Galeano'nun diyeceği gibi yine de yolumuza ışık tutacak bir ütopya. Umudu olmayan bir savaşı düşünülemez; yaşadığı koşulları değiştirme niyeti olmayan bir insanı düşünmek daha da zor. Ancak, ütopyaların kodlarının çözülmesi, her hareketin açıkça üstlendiği bir görev değildir. Sağlık hizmetlerinin, suyun ya da diğer

kaynakların özelleştirilmesi gibi somut bozgunlardan doğan hareketler için de doğru bu.

Arzuladıkları geleceğin resmini çizmeyi pek önemsemeyen ya da çizseler bile bunu oldukça kabataslak ya da üstünkörü biçimde yapan sayısız ayaklanma örneğine tarihin her döneminde rastlanır. Bazı durumlarda resim, grubun ortak değerleri kullanılarak, ama gruba yabancı olanların kolayca kavrayamayacakları bir tarzda çizilir. Bazı durumlarda ise resim grubun kendi kültürü içinde bile net olmasa bile, yine de isyana katılanlara içkin bir şeydir. Edward Thompson'un dediği üzere, bu hareketleri anlayabilmek için;

temsili kuklaların yakılması, yeşilmeşeden kâğıtların takılması, botların asılması gibi popüler simgesel protestoların betimlenmesi yeterli olmaz: Bu simgelerin daha geniş simgesel evrende tekabül ettikleri anlamları ortaya çıkarmak; böylece, hem güçlü olanın hegemonyasına karşı bir hakaret olarak, hem de kalabalığın beklentilerinin bir ifadesi olarak sahip oldukları kuvveti de tespit etmek gerekir.⁴³⁸

Ayrıca, bir isyanın anlamını kavramak istiyorsak, sorunun farklı algılanış biçimlerini ve bu biçimlerin birbirinden bağımsız tempolarını da anlamaya çalışmamız gerekecektir (bunlar tüm isyanlarda bir arada var olurlar). Açıkthat ki bu, muazzam sayıda belirlenimleri sentezlemesinin yanı sıra hem ifade edilme olanağına, hem de daha büyük bir öneme sahip oldukları kritik bir noktada birbirlerine yakınlaşan çok sayıdaki anlamlandırmadan oluşan karmaşık bir anlamdır. Bir isyanın anlamları asla sıradan şeyler değildir. Yalnızca isyanın açıkça dile getirilen taleplerine odaklanarak kavranılamaz bu anlamlar. İsyanın gizli kodlarını, tarihin derinliklerinden gelen mesajlarını, isyan edenlerin kültürünü, değerlerini ve ortak ütopyalarını açığa çıkarmak çok önemlidir. Oturup sabırla tarihin zanaatçısının bu işi yapmasını bekleyemeyiz; acele etmeden ya da büyüklük taslamadan bunu şimdi yapmaya başlamalıyız.

DİRENİŞİN YENİ SEMPTOMATALOJİSİ

Kapitalizmin neoliberal aşaması, eski teknolojik, örgütsel, siyasi ve kavramsal paradigmalardan kökten dönüşümünü içeriyor. Sınıf mücadelesinin cereyan ettiği sahnenin dekoru, toplumsal, siyasi ve coğrafi olarak değişmiştir. Çağdaş isyan hareketlerinde tekrarlanan değişikliklerden en önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İsyanlara türdeş olmayan [heterojen] özneler öncülük ediyor

Yeni edimciler [aktör] ortaya çıkıyor. Emek ilişkisinden doğan tahakküm deneyimlerinden çok daha karmaşık ve farklı deneyimlerden kaynaklanan

438 E.P. Thompson, *Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial*, Barcelona: Critica, 1989, s. 46.

gerçeklik algılarına sahip, tespit edilip tanınması çok daha güç olan bu yeni edimcilerin, yeni özellikler arayan "bulanık" bir sınıfı oluşturduklarını söyleyebiliriz. Tek kutupluluk ya da çatışmanın ayrıcalıklı bir boyutu üzerinden düşünmek güçleşiyor. Cochabamba isyancılarının açıkladıkları gibi: "İşçi sendikaları hareketi artık tartışmanın yürütüleceği ana bağlam değildir. Yeni çalışma dünyası, (sokaklarda, yol kesmelerde, dayanışmanın örüldüğü meclislerde ve toplantılarda) yeni örgütlenme ve kamusal talep modelleriyle yapıları yaratmıştır".⁴³⁹ Kölelik ve ücretli işçilik ilişkileriyle birlikte var olan, en ağır zulümlerin ve yağmaların ussallaştırılmasına hizmet eden etnik çelişki, emek sermaye ilişkisinden daha tali değildir –toplum cinsiyet kökenli tahakküm için de aynı şey geçerli. Günümüzde bu boyutlar arasında bir yakınlaşmanın ortaya çıktığı; bu yakınlaşmanın da karmaşık ve çok boyutlu bir direniş ürettiği görülüyor –önceki dönemlerde olduğu gibi bağlantısız ve hiyerarşik olmayıp, tam tersine parçalar arasında bağlantının ve karşılıklı olarak birbirini kabullenmenin güçlü işaretlerini taşıyan bir direniş. Bu yakınlaşma, Zapatistaların unutulmaz sloganında denildiği gibi mücadele deneyimi aracılığıyla *sınıfın yeniden şekillendiğine* işaret ediyor: "Bizim arkamızda, biz siziz. ... Aynı unutulmuş erkek ve kadınlar. Aynı dışlanmış, aynı hoş görülme, aynı zulme maruz kalan insanlar. Biz, aynı siziz".⁴⁴⁰

Bunun yeniden oluşum sürecinden geçen bir sınıf olup olmadığını kestirmek zor. Her halükârda, "sınıf"ın ve "sınıflar"ın niteliği ya da içeriği üzerine, bu kavramsallaştırmayı benimsemeyi sürdürmenin yerindeliği üzerine ciddiyetle düşünmeliyiz. Birçok hareket kendisinden bahsederken "sivil toplum" ifadesini kullanıyor. Bunu, kendilerini iktidar yapısında yer alan siyasetçilerle iştahamlarından ayrı tutmak için; farklılıklarını vurgulamanın yanı sıra partilerin, hatta işçi sınıfı örgütlerinin iktidar oyunlarından uzak duruşlarını ve bu tür oyunlara karşı çıkma tavırlarını belirgin biçimde vurgulamak için yapıyorlar. Bazı hareketler "çalışan insanlar"dan bahsediyor; çalışan insanları meydana getiren kesimlerin çeşitliliğine, kolektif kimliğin işaretlerine ve iktidar çevrelerine mesafeli olduklarına işaret ediyorlar. Her durumda, günümüzün isyankâr öznesinin "sınıf" olarak düşünülegelen, dar ve açık biçimde tanımlanmış çerçeveye uymadığı kesin gibi gözüküyor. Bu yeni bireylerin ağırlıklı olarak kırsal kesimden ya da Armando Bartra'nın deyişiyle "*orielleros*"dan (yarı şehirli marjinaler); Marksizm içindeki hâkim eğilimin ilerlemeye engel teşkil ettiğini düşündüğü, hatta karşıdevrimci olarak gördüğü kesimlerden gelmesi, bu değişimde rol oynayan önemli etkenlerden birisidir.⁴⁴¹

439 CDAV, *Declaración*.

440 EZLN, "Discurso inaugural de la Mayor Ana María", *Chiapas*, 3, 1996, s. 102- 3.

441 Armando Bartra, "La llama y la piedra. De cómo cambiar el mundo según John Holloway", *Chiapas*, 15, 2003.

2. Siyasi sistemin kökten sorgulanması ve yeni siyasi ifade araçları/mekânları arayışı

Siyasi temsil sisteminin yetersizliğinin ya da yersizliğinin göstergesi olan isyanlar, sistemin (ne kadar tutarsızca da olsa) halkın tüm kesimlerini kapsayan bir toplum sözleşmesi yapamamasından kaynaklanırlar genellikle. Çoğu örnekte, siyasal kurumlarla mekanizmaların yanı sıra siyasetin (ve siyasi olanın) toplumsal yaşamın ayrı bir alanını oluşturduğu anlayışı da açıkça reddedilir. Örneğin isyankâr Zapatistalara göre yeni bir dünyanın kurulması, siyasetin bir tahakküm silahı olmaktan çıkıp mutabakat sağlamanın bir aracı hâline geldiği köklü bir kültürel dönüşüm anlamına geliyordu. Onlara göre, toplumun gerçek dönüşümünü sağlayacak şey, diğer insanlarla ilişkiye geçme, bir araya gelme ve diyalog kurma sürecidir –aracıların, yetki devrinin, gizli anlaşmaların, aceleinin olmadığı; azınlıkları dışlamayacak, aksine herkesin yardımıyla gerçekleştirilebilecek bir ortaklaşma sözleşmesi için sağlam bir temel oluşturacak yeni bir siyaset yapma tarzı.

3. Öncülerin reddedilmesi ve yatay ilişkiler kurulması

Bu da bir ütopyaydı, ancak son derece yerinde bir yönelimle –“halkçı” ya da “solcu” olarak görülen partilerin ya da temsilcilerin de sıklıkla iştirak ettikleri– tüm siyasi kurumların sorgulanmasını içeriyordu. Bu sorgulama, isyankâr sol örgütlere yeni bir rol biçilmeye çalışılması ve ilgi odağının “sivil topluma” ya da “insanlara” çevrilmesi anlamına geliyordu. Devletle diyalog kurulmaya devam ediliyor, ancak içeriği değişiyor. Kararlar, karar alma sürecine herkesin katılması gerektiğini ifade edecek şekilde karşılıklı görüşmelerle alınıyor. Doğrudan demokrasinin, çeşitlilik içinde birliğin ve farklılıkların kabullenilip saygıyla karşılanmasının savunulması, (EZLN’nin sözleriyle) “herkes farklı olduğu için herkes eşittir”i temel alan, görüşmeye dayalı uygulamaları gerektirir. Zapatistalar, erke dayanmayan ilişkileri yeniden üretmenin yegâne yolunun, hiç kimsenin bir diğerinden daha önemli olmamasının ve eşitler arasındaki ilişkilerin yatay olmasının sağlanması olduğu düşüncesini güçlendirdiler.

4. Farklı bir toplumun kurulması, kültürde ve dünya görüşünde köklü bir devrim yapılmasını gerektirir.

İsyankâr hareketlerin kahramanlarının sömürülenlerden ziyade dışlananlardan oluştuğu düşünülüyor –dışlanmış ve gözden çıkarılabilir olanlar, dışlanmış ve işe yaramaz olanlar. Mevcut sistemin dünya nüfusunun büyük çoğunluğuna sunabileceği hiçbir şey yok; piyasa güçleri kimilerini gereksiz hale getirirken, kimilerini ise üç kuruşa çalıştırıyor. Her iki durumda da, tedricen gerçekleşen ama kaçınılmaz bir iktisadi soykırımın kurbanları oluyorlar. Var olan sistem bugün ulaştığımız yoksulluk düzeyini tersine çevirecek hiçbir yol sunmuyor; bu sistemin ilerlemesi ve kalkınma planları yoksulluğa ve soygunculuğa dayanıyor –ancak siyasi kontrolün ele geçirilmesiyle ve taydaşı militer-

leşmeyle sürdürülebilecek bir felaket. Dışlama ve maddi sahiplenme, halkların ve onların kültürlerinin dışlanıp ele geçirilmesine; halkların tarihleriyle ütopyalarının gasp edilmesine; "tarihin sonu" kaderciliğine dayanıyor. Toplum, bizzat yaşamın tehlikede olduğu uç bir durumdan geçiyor gibi gözüküyor.

Kolektif kendi kaderini tayin etme hakkının yeniden kazanılması, tarihin, belleğin ve hayal gücünün geri kazanılmasını içeriyor. Kültür, giyim kuşam, biriktirilmiş bilgi, umut ve farklı dünyalar tahayyül edebilmek; tüm bunlar, türlü türlü yüzleri olan, kısıtlı kaynaklarına karşın daima aynı kesinliğe sahip bir özgürleşme projesinin tohumlarıdır: Dünya *mutlaka* yeniden yaratılmalıdır ve bunu yapabilmek için de çağlar boyunca biriktirilen bilgiden, insanın cömertliğinden, sabrından, saygısından ve hayal gücünden yararlanmak gerekiyor. Tüm renklerin, tüm deneyimlerin, tüm kültürlerin süreçte yer alması da gerekiyor. Gelecek, tüm dünyaların, tüm mücadelelerin ve tüm ütopyaların kendisine bir yer bulabildiği bir dünyanın yaratılmasında yatıyor.

Bu süreç, her gün farklı yerlerde şekilleniyor. Cochabamba'da, suyun savunulmasında olduğu gibi bazen yaşam savaşı veriliyor; herkesin yardımıyla yeni ilişkiler yaratılıyor, umut ettiğimiz dünyayı anlayıp biçimlendirmekte kullanacağımız yeni yollar yaratılıyor. Kimi zaman mücadele Latin Amerika kentlerinde neoliberalizm karşıtı yürüyüşler, eylemler ve kampanyalar biçimini alıyor; adım adım yeni ilişkiler ve yeni ufuklar inşa ediliyor. Kimi zamansa, zamanın derinliklerinde unutulup gitmişken bugün özerklik mücadelesinin yürütüldüğü ormanın kalbinin attığı bir yerde, ileriye büyük bir adım atılıyor.

MEKSİKA: OAXACA KOMÜNÜ

Richard Roman ve Edur Velasco Arregui

Bu makale, gerek PRD'nin (Partido de la Revolución Democrática – Demokratik Devrim Partisi) seçimci politikasına, gerekse “iktidarı alma”yı reddetmeleriyle, seçimlere kayıtsız kalmalarıyla ya da katılmayı reddetmeleriyle tanınan Zapatistalara (ve Zapatistaların Öteki Kampanyası'na) karşı alternatif bir mücadele modeli öne süren Meksika Oaxaca Komünü'nün sıradışı deneyimini, bir halk isyanı ve özyönetim deneyimini ele alıyor. 2006 bahar aylarında yaşanan Oaxaca ayaklanması bir şehir ayaklanmasıydı, ancak Oaxaca eyaletinin başka kısımlarında da önemli yansımaları oldu. Alışılmışın dışına çıkan ve katılımcı örgütlenme, mücadele ve özyönetim biçimleri geliştirdi. Oaxaca ayaklanması, demokratik örgütlenmeyi sağlamak amacıyla, Parislilerin 1870-1871'de ve Rus işçilerinin 1905 ve 1917 yıllarında yaptıkları gibi, 2006 baharında “meclisçi” doğrudan demokrasi biçimleri geliştirdi. APPO (Asamblea Popular de los Pueblos de Oaxaca – Oaxaca Halk Meclisi), halk ayaklanmasının mücadele ve özyönetim organı oldu. Oaxaca ayaklanması, halkın diğer kesimlerinin de desteklediği bir işçi sınıfı isyanıydı. Ayaklanma, ulusal örgütlenme yapısı itibariyle yozlaşmış, otoriter ve federal hükümetle yakından bağlantıları bulunan öğretmenler sendikasının militan eğilimli 22 no'lu şubesinin greviyle başladı. Eyalet hükümeti, 14 Haziran 2006 tarihinde hareketi güç kullanarak bastırmak üzere harekete geçtiğinde, Oaxaca Kenti halkı ayaklanarak eyalet hükümetini kentten kovdu. Beş ay süren özyönetim ve direnişin ardından, ulusal hükümet 25 Kasım 2006 tarihinde Oaxaca halkına yönelik büyük bir saldırı başlattı. Sıkıyönetim ilan edildi, yüzlerce kişi tutuklandı, ortadan kayboldu ve işkence gördü. Hareket ağır bir yenilgi almış, ancak savaşı kaybetmemişti. Tekrar ortaya çıktı ve mücadelesini hâlâ sürdürüyor. Bu makale, Oaxaca ayaklanması ile komününün dinamiklerini ve süreçlerini, güçlü ve zayıf yanlarının yanı sıra ortaya çıktığı koşulları inceliyor.

Oaxaca ayaklanması, yeni bir toplumun düşünüy kuran, ancak devrimci olmayan ulusal ortamda gerçekçi bir şekilde hareket eden isyancı bir harekete dönüştü. Ayaklanma halkın onurunu savundu, bilinç düzeyini arttırdı ve sermayenin haklarına meydan okudu; ancak, meşruiyet krizi yaşamasına karşın sapaşağlam yerinde duran ulusal hükümetle pazarlık etmeyi (ya

da en azından pazarlık yapma çabasını) sürdürdü. Ancak, pazarlık yapmaya (Hobsbawn'ın mükemmel isimlendirmesiyle "isyan yoluyla toplu pazarlık" dediğine benzer) pragmatik şekilde yaklaşılması kimi ikilemleri de içinde barındırıyordu. Ulusal devlet, topraklarının belli bir bölgesiyle sınırlanmış bir devrime ancak hükümetin uygun zamanı beklemesi gerektiğine inandığı ya da hükümetin taktik ve stratejik hedeflerine hizmet ettiğini düşündüğü sürece müsamaha gösterecektir. Hareketin geniş bir siyasi ve toplumsal tabanı kapsaması, hükümeti, daha ılımlı kuvvetleri daha radikal olanlardan uzaklaştırmayı amaçlayan sınırlı ve müphem vaatlerde bulunmaya yöneltti. Ancak, hükümet, hareketin müzakere edilemez olduğunu söylediği temel talebe, yani nefret edilen eyalet valisinin görevden alınması talebine olumlu yanıt vermedi, zaten vermesi de mümkün değildi.

Yerel ya da bölgesel olanla ulusal olan arasındaki ilişki, Meksika'daki yerel ya da bölgesel halk hareketlerinin çoğunun yıllardır karşı karşıya kaldıkları bir sorundur. Yerel ya da bölgesel kalıp, *aynı zamanda da* isyankâr niteliklerini koruyan hareketler ya özümşenerek sistemin bir parçası hâline geldiler, ya önemsizleştirildiler ya da ezildiler. Yerel ve bölgesel hareketlerin, kazanımlarını pekiştirip, yerel ve bölgesel dönüşümü sağlamaları için ulusal hareketlere yaklaşması gerekiyor. Aksi takdirde, kazanılan zaferler ve yerel/bölgesel dönüşüm sallantılı, ulusal durumun gelip geçici koşullarına bağlı olacak, ulusal durumun değişmesiyle birlikte yenilgiye mahkûm olacaktır.

MEKSİKA'DA YÖNETİM KRİZİ

Uzun süredir yönetim krizi yaşayan Meksika, eski (otoriter, tek partili, ancak bazıları için refah devleti ve çoğu için de içerilme umudu gibi olumlu yönleri olan) *Estado Nacional Popular* rejiminden, ne yöne ilerlediği hâlâ belirsiz ve çekişmelere açık bir rejime doğru dönüşüm geçiriyor. Seçim sisteminin kısmen demokratikleştirilmesi ile halk sınıflarını denetim altında tutma işlevini üstlenen devletle bağlantılı mekanizmalar arasında gerilim bulunuyor. Sokaktaki insanın yaşantısını ve haklarını hedef alan neoliberal saldırılar da halk arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratıyor. Meksika'nın yaşadığı krizin arkasında neoliberalizmin ve neoliberal kıtasal bütünleşmenin genel etkileri; eski tahakküm mekanizmalarının çürümesi; demokrasiye geçiş ve daha iyi yaşam standartlarına sahip olma umutlarının boşa çıkması; işlerin, gelirlerin, sosyal hakların ve ulusal mirasın niteliğini hedef alan sürekli saldırılar gibi nedenler bulunuyor. Servetin yoğunlaşması son yıllarda şaşırtıcı bir hız kazandı. 2007 verilerine göre, nüfusun binde 3'lük bir kesimi ülkenin maddi zenginliğinin yüzde 50'sini kontrolü altında tutuyor.⁴⁴² En yüksek ücreti alan toplu sözleşmeli çalışan işçilerin gerçek ücretleri 1995-2007 döneminde yüzde 18 gerilerken, asgari ücretin

442 *El Financiero*, Mexico, 31 Mayıs 2007.

gerçek değeri aynı dönemde yüzde 34 azaldı. Meksika nüfusunun yalnızca yüzde 13'ü düzenli maaş aldığı bir işte çalışıyor; geriye kalanlar güvencesiz işlerde çalışıyorlar. Meksikalıların yüzde 70'i, yoksullaştırılmış gettoların büyüyerek şehrin etrafını halka halka çevrelediği, nüfusu 100.000'i aşan şehirlerde yaşıyor.⁴⁴³ İnsanların geçinmesine yetmeyen ücretlere bir de neoliberalizmin kırsal kesime yönelik saldırısının etkileri eklendiğinde, milyonlarca Meksikalı kuzeye, ABD'ye gitmek zorunda kalıyor. Devlet baskısı ve yolsuzluklar tüm şiddetiyle sürüyor. Her 700 Meksikalıdan birisi akıl almaz bir zenginliğin keyfini sürerken, 80 milyon Meksikalı müthiş bir yoksullukla karşı karşıya. Yeni bir meşruiyet tarzını sağlam biçimde oturtamayan yeni iktidar bloku, denetimi elinde tutmak için bariz siyasi hilelere ve devlet terörüne giderek daha fazla bel bağlıyor. Bu yönetim krizi devrimci bir durum ortaya çıkarmamıştır, çünkü hem insanlar krizin yarı kurumsal bir çözüme kavuşturulabileceği umutlarını tamamen kaybetmemişlerdir, hem de cebri güç tekeline sahip ulusal devletin sapasağlam yerinde durduğu koşullarda, halk tabanına dayanan sol projeler, reformist nitelikteki hedeflerinin ya da dönüştürücü projelerinin yol açtığı ikilemlerin içerdiği sınırlamalara tabi durumdadırlar.

PRİ'nin (Kurumsal Devrimci Parti) 70 yıl süren tek parti rejiminin değiştirilmesine yönelik umutlar, Fox yönetiminin (2000-2006) eylemleriyle suya düşürdüğü demokrasiye geçişin sağlanması anlamına gelecekti. Eski siyasi hâkimiyet yapısının yıkılması amacıyla stratejik bir tutum benimseyerek Katolik sağın geleneksel partisi PAN'a (Ulusal Eylem Partisi) oy verilmesini savunanlar, sağın zaferinin aslında sağ iş çevreleri ile PRİ'ci neoliberallerin oluşturdukları koalisyonun iktidarda kalmasını sağlayacağını göremediler ya da görmek istemediler –tek fark Katolik sağın da koalisyona dâhil edilmesi olacaktı. Neoliberal politikalar izlenmeye devam edecek ve PRİ'ya hâkim olan neoliberal kesimlerle PAN'ın oluşturduğu *de facto* ittifak sürecekti. Yaygın yolsuzluklar, işçi sınıfını ve köylüleri hedef alan sürekli saldırılar, mafyavari sendika liderlerinin kollanması; tüm bunlar PAN'lı devlet başkanı Fox yönetimi sırasında değişmeksizin devam etti.

Halkın baskısı ve kongrede yaşanan siyasi kilitlenme nedeniyle, petrolün özelleştirilmesi ve iş yasası reformu gibi bazı önemli hedeflerini gerçekleştiremeyen yeni iktidar bloku hüsrana uğramıştı. Başkent Meksiko'nun halk tarafından çok sevilen PRD'li belediye başkanı López Obrador, sağın iktidarını sürdürme projesi önündeki en büyük engeldir. Basit bir yaşam tarzını benimseyen Obrador, bir yandan sermayeyle birlikte kentsel yenilenme projelerini uygulamaya geçirirken, öte yandan da yoksul ve yaşlı vatandaşlara yönelik bazı önemli sosyal yardım reformları gerçekleştirerek yoksullarla da dayanışma içinde olmuştu. Yeni iktidar bloku ve bu blokun siyasi taraftarları, López Obrador'un devlet başkanı olarak seçilmesi olasılığını tamamen ortadan kaldırmaya ka-

443 Gómez Carlos ve Vázquez Rivera, *Evolución Demográfica y Potencial de Desarrollo de las Ciudades de México*, México: Consejo de Población, 2006.

rarlıydılar. Obrador'un devlet başkanı olması, iktidar blokunun gündeminde olan radikal maddelerin uygulanmasını tehlikeye atacak, bu blokun önde gelen isimleri hakkında yolsuzluk soruşturmaları açılmasına yol açacaktı.

López Obrador'un devlet başkanı seçilmesini engelleyen 2006 Temmuz seçim hileleri, iktidar blokunun kendi yönetiminin sürmesini güvence altına almak amacıyla yaptığı girişimlerden en sonuncusuydu. Acemice yapılan ilk girişim *desafuero*⁴⁴⁴ idi; aşğılık ve düzmece bir yasal manevra yaparak, başkanlık seçimlerine katılmaya uygun olmadığı gerekçesiyle López Obrador'u yarış dışı bırakmaya yönelik bir girişimdi bu. Halkın karşı çıkması ve amacının apaçık ortada olması nedeniyle *desafuero* başarısız olduğunda, burjuva demokrasisinin normal yöntemleri ile PRI'nın eski yöntemlerini harmanlayan bir yöneme başvuruldu. Özel televizyon yayıncılığını tekelleri altında tutan Azteca ve Televisa kanalları, López Obrador'u aşırı bir solcu, Meksika'yı istikrarsızlığa sürükleyecek bir Chavéz olarak alenen karalamaya başladılar. Ulusal hükümetle işbirliği içinde, bir korku ortamı ve istikrar özlemi yaratmaya çalıştılar.

Felipe Calderón, yeni başkanlık döneminde, halkın yoğun baskı altına alınmasıyla sağlama alınan IMF'nin tutumu sürdürmektedir. Yeni Secretario de Gobernación (İçişleri Bakanı) Francisco Ramírez Acuña, Jalisco eyaleti valisiyken insan hakları ihlallerinin yaygınlaşmasıyla ün kazanmıştır. 28 Mayıs 2008'de Guadalajara'da düzenlenen şirketler küreselleşmesi karşıtı protesto eylemlerinin kaba kuvvete başvurarak icabına bakmasıyla iftihar eder -bunun, acımasızlığı, keyfi gözaltılar ve işkence olayları nedeniyle insan hakları gruplarının kınadıkları bir "icabına bakma" olduğunu belirtmeliyiz. Meksika'da hüküm süren düzensizliğin ve protestoların, "katı disiplin" tedbirlerine başvurulması icabına bakılması gerektiğini söyleyen iş dünyası liderleri Ramírez Acuña'nın atanmasını memnuniyetle karşıladılar. Calderón'un, 1 Aralık 2006 tarihindeki resmi yemin töreninden birkaç gün önce Oaxaca halk hareketinin ezilmesi amacıyla aşırı güç kullanılmasına, keyfi tutuklamalar yapılmasına ve işkenceye başvurulmasına Calderón'un yanı sıra Ramírez Acuña'nın da onay verdiğine hiç şüphe yok. Ekonomiyle ilgili bakanlıklara da doğal olarak aşırı neoliberaler getirildi. Şikagolu oğlanlardan Agustín Carstens IMF'deki üst düzey görevinden istifa ederek Maliye Bakanı oldu. 1997-2000 döneminde yürüttüğü Enerji Bakanlığı görevinin ardından 2003 yılından itibaren de Carylre Grubu'nun genel müdürlüğünü yapan Luis Téllez, İletişim Bakanlığı görevine getirildi. Kabinenin toplumsal konularla ilgili üyeleri Katolik aşırı sağdan geliyordu. Yeni rejim, sözleriyle, kabine görevlendirmeleriyle ve eylemleriyle, (iş yasasının değiştirilmesi, petrol ve elektrik sektörlerinin özelleştirilmesi dâhil) neoliberal reformları derinleştirme niyetinde olduğunu açıkça ilan etmiştir.

444 Resmi dokunulmazlığa sahip bir devlet görevlisinin suç işlediği zannıyla dokunulmazlığının kaldırılması. Meksika yasaları uyarınca dokunulmazlığı kaldırılan ve mahkemesi süren bir kişi seçimlerde aday olamaz -çev.

2 Temmuz 2006 sahtekârlığına karşı derhal tepki gösterildi. Haftalarca süren ve daha önce benzeri görülmemiş sokak gösterilerine yüz binlerce insan katıldı. Kent merkezinin büyük bir kısmı işgal edilerek kurulan geçici çadırkentler, yoğun siyasi tartışmaların ve kültürel etkinliklerin yapıldığı, yemeklerin ortaklaşa hazırlandığı yerler hâline geldi. Bunlardan bazıları yerel siyasi örgütler tarafından düzenlenirken, çoğu taban, mahalle ve işyeri örgütlenmelerince oluşturulmuştu. López Obrador liderliği, Convención Nacional Democrática (Ulusal Demokratik Kongre, CND) adlı bir örgüt kurdu. Bu örgütün öncülüğünde Meksiko'nun ana meydanı Zócalo'da iki büyük gösteri yapıldı. 16 Eylül 2006 tarihinde düzenlenen ilk gösteride bir milyondan fazla kişi López Obrador'un devlet başkanı olduğunu ilan etti. 20 Kasım 2006 tarihinde düzenlenen ikinci gösteriye birkaç yüz bin kişi katıldı ve López Obrador "meşru devlet başkanı" olarak, seçtiği kabine üyeleriyle birlikte yemin etti.

López Obrador liderliği, halk hareketlenmesinin kilit mevkilerde bulunan seçkinler üzerinde baskı kurarak, seçim mahkemesinin tüm oyların yeniden sayılması kararını almasını sağlayacağı konusunda iyimserdi. PRD'liler, yenden yapılacak sayımın seçimi kendilerinin kazandığını ortaya çıkaracağından ve halkın baskısı sayesinde eski siyasi yapının PRD'nin zaferine ses çıkarmayacağından kesinlikle emindiler. Ancak, aynen Meksiko'yu yönetirken ve seçim kampanyası boyunca yaptıkları gibi, ülkeyi "sorumlu bir şekilde" yöneteceklerini ve halk hareketlenmesinin sınırları olacağını söyleyerek kilit konumdaki bu seçkinlerin endişelerini tekrar gidermeleri gerektiğini de biliyorlardı. López Obrador, ülkeyi yönetilemezliğin eşiğine getirecek eylemleri sınırlamak konusunda oldukça temkinli davranıyordu. Oaxaca ayaklanması konusunda da tavrı benzer biçimde temkinliydi. Kilit mevkilerdeki seçkinleri korkutacak herhangi bir şey yapmamaya özen gösteren López Obrador, Oaxaca eyaletini yöneten ve PRD'nin devlet başkanlığı seçimlerini kazandığını kabullenmesi zorunlu ve olası olarak görülen PRI ile köprüleri büsbütün yakmak da istemiyordu. PRI, eyalet valiliklerinin çoğunu (16'sını) elinde bulunduruyordu ve devlet başkanını olduğunda bu valiler kendi yönetimine ciddi sorun yaratabilirdi. Hareketin siyasi liderliği rejimi dönüştürmek peşinde değildi, sadece yönetme erkini ele geçirmeyi amaçlıyordu.

Geliştirilen yegâne resmî örgütsel yapı referandumu savunan CND idi -López Obrador'un denetimi altında tuttuğu, ismen bir kongre olmasına karşın uygulamada bir miting düzenleme örgütü. Seçim hilelerini protesto hareketinin iki ruhu vardı: Seçkinlerle pazarlık eden, referandum yanlısı ruhu ve halkçı, katılımcı ruhu. Her ikisi de seçim hilelerini protesto hareketinin gerçek özellikleriydi. Hareketin katılımcı, birleştirici yönlerinin yok olup gitmesi sadece López Obrador'un bakış açısının ve hedeflerinin sınırlı olmasıyla açıklanamaz.

Sol, ne seçim hilelerini protesto hareketinin içerdği (devlet başkanlığı se-

çiminde kullanılan oyların tek tek yeniden sayılması genel hedefine tabi haldeki) daha radikal toplumsal ve siyasi fikirleri etkin biçimde öne çıkaracak, ne de Haziran 2006 tarihinde başlayan Oaxaca ayaklanması ile seçim hilelerini protesto hareketi arasında köprü kuracak kadar güçlü ve uyumluydu. Sol fazlasıyla bölünmüştü; (APPO örneğinde olduğu gibi) meclisçi ve tabandan yükselen mücadele anlayışını solun tamamı desteklemiyordu. Eski solun bir kısmının yanı sıra radikal örgütlerin ve toplumsal hareketlerin bazı liderleri de yıllar içinde PRD aygıtının ve PRD'nin Meksiko yönetiminin bir parçası hâline gelmiş, daha temkinli, kurumsalcı ve seçimci bir bakış açısı geliştirmişlerdi. Bazıları ise (örneğin Zapatista liderliği), seçimciliğin ve eski PRI'cı liderliğin lekelediğini düşündükleri harekete katılmayı reddediyorlardı. Halk sınıflarının harekete geçip siyasallaştığı bu nadir dönemde, López Obrador'un ılımlı sesi güçlü çıkarken, zayıf ve bölünmüş haldeki solun sesi zar zor işitilebiliyordu.

López Obrador'un kampanyasına katılmaya başından itibaren karşı çıkan Zapatistalar, seçimlerde yapılan hileleri kınamakla birlikte protesto hareketine katılmayı da reddettiler. Seçim kampanyası ile aynı zamana denk düşen, farklı bir yaklaşım ve bakış açısı sunan "Öteki Kampanya" adını verdikleri kendi kampanyalarını başlattılar. PRD'ye ve López Obrador'a acımasızca saldırmaktan çekinmediler. Siyasi partilere ve seçim sürecine yaklaşımlarını küçümseme olmasa bile şüpheliklik olarak adlandırabileceğimiz Zapatistalar, açıkça olmasa da üstü kapalı bir biçimde seçimlerde oy kullanılmaması tutumunu desteklediler. Seçimler yapılırken ve seçim hilelerini protesto hareketleri başladığında neredeyse hiç ortalarda gözükmедiler. Kampanyaları, genellikle önemli krizlerin ve mücadelelerin yaşandığı yerlerin uzağında, çeşitli topluluklarla ve hareketlerle toplantılar ve tartışmalar düzenlenmesinden oluşuyordu.

Zapatistaların siyasi müdahalesi, hem López Obrador ile PRD'nin önemli liderlerinin bir kısmı arasındaki ilişki konusunda, hem de López Obrador'u destekleyen halk hareketlerinin kitle tabanı konusunda batağa saplandı. López Obrador gibi Zapatistalar da Obrador'un devlet başkanı seçilerek, daha ulusalcı ve daha insani görünümlü olmakla birlikte özü neoliberal kalacak kapitalist rejimi muhafaza etmeyi gözüteceğini umuyorlardı. Zaten programı ve Meksiko belediye başkanlığı dönemindeki sicili de böyle olacağını gösteriyordu. Yine López Obrador gibi onlar da Meksika sağının Obrador'un devlet başkanı seçilmesine izin vermeyeceğini öngöremediler. Zapatistalar, PRD'nin olası ihanetiyle savaşmaya hazırlanırken, sağ ise bir seçim darbesi yapmak, neoliberalizmi ve kıtasal bütünleşmeyi daha ileri taşımak, toplumsal protestoları denetim altına almak için orduyu daha fazla kullanma hazırlıkları içindeydi.

López Obrador'a ve PRD'ye yönelttikleri eleştirilerde belli ölçüde haklı olsalar da Zapatistalar, PRD'nin merkezinde yer aldığı demokrasi hareketinin

dinamiğini ve çelişkili niteliğini önemsemediler. PRD'nin, bu geniş hareketi meydana getiren alt hareketler ve çevreler üzerinde sınırlı bir denetim gücü vardı. PRD, seçimde halk hareketlerinin desteğini arkasına almayı amaçlayan bir mekanizmaydı. Daha geniş nitelikteki demokrasi hareketiyse, solun, ileri-cil sendikaların ve toplumsal hareketlerin büyük ölçüde özerk davrandıkları ve ardı ardına değişken ittifakların kurulduğu dev bir şemsiye yapıydı. PRD, toplumun alt tabakasının, 1987-1988 ve 2006-2007 yıllarında doruk noktasına ulaşan otoriter ve neoliberal rejime karşı demokratik isyanının ulusal ölçekteki en önemli ifadesi olmaya devam ediyor. PRD, 1987-1988'deki kuruluşundan bu yana çelişkilerle dolu bir yapı olageldi. PRD, eski iktidar partisinden koparak bir araya gelen, Meksika'nın ve ülkenin kaynaklarının neoliberal bir program çerçevesinde ABD imparatorluğu ile bütünleşmesine karşı çıkan ulusal bir programı benimseyen ve siyasi yaklaşımları ılımlı denebilecek muhaliflerin yukarıdan aşağıya bir tarzda yönettikleri bir partiydi. PRD, toplumsal adaleti gözetecek bir cumhuriyet yönetimi oluşturulmasını umut eden toplumun alt tabakası için bir çekim noktası hâline gelmişti. Radikal, ılımlı ve muhafazakâr kesimleri arasında sürekli çatışmalar yaşanan PRD'nin bugüne kadar ulusal iktidarı ele geçirememiş olması bu çekişmeleri bir ölçüde sınırlandırmıştır. PRD'nin bahsettiğimiz bu karmaşık ve çelişkili yapısı, partinin önde gelen bazı liderlerinin izledikleri siyasete indirgenemez.

PRD'nin içinde eski PRI'cılar olduğu gibi, gerek bir parti olarak PRI ile, gerekse yolsuzluk, fırsatçılık ve baskıyla tanımlanan siyasi bir kültür olarak PRI'cılıkla uzun süredir mücadele eden akımlar ve hareketler de bulunuyor. PRD'nin kurucu bileşenleri arasında pek çok reformist ve devrimci sol unsurlar da yer alıyordu. Seçimlerden sonra gelişen seçim hilelerini protesto hareketi, PRD'nin tabanından daha geniş ve çok daha çeşitli unsurları içinde barındırıyor. PRD'yi ve seçim hilelerini protesto hareketini oluşturan kitle tabanının ideolojik çeşitliliği ve dağınıklığı, güçlü neoliberalizm, emperyalizm ve kapitalizm karşıtı unsurları içeriyor. Bu farklı ruh halleri, umutlar, anlamlar ve akımlar, son derece değişken bir ortamda yan yana duruyorlar. Bir yandan hareketin ılımlı liderliğinin yörüngesine girmemeye özen gösterirken, öte yandan da nasıl olup da bu kitlesel kabarmanın bir parçası olunabileceği, Zapatistaların (ve daha genelde solun) yanıtlaması gereken zorlu bir sorudur. PRD'de, yukarıdan aşağıya bir tarzda işleyen ve seçimler konusunda fırsatçı bir tavır takınan yapı ile partinin alt tabakalara dayalı kitle tabanı arasındaki gerilimlerle çelişkilerin anlaşılması, en az belli bazı uzlaşmacı liderlerin takip ettikleri siyasetin anlaşılması kadar önemlidir. Bu gerilimlerin pek çoğu (örneğin uzlaşma, reform ve devrim arasındaki; diktatörce bir düşeylik ile yatay demokrasi arasındaki gerilimler), önemli halk hareketi örgütlenmelerinde de yaşanmaktadır.

OAXACA KOMÜNÜ

Oaxaca ayaklanması, 1994'te başlayan Zapatista ayaklanmasından 12 ve 1987'de başlayan demokrasi ayaklanmasından 20 yıl sonra, 1910 Meksika Devrimi'den bu yana görülen en derin krizin yaşandığı bir ortamda gelişti. Ulusal kriz, Oaxaca ayaklanmasının ivme kazanıp büyüyebileceği alanı genişletirken, aynı zamanda önündeki olasılıkları da sınırlandırdı. Meksika'nın en yoksul üç eyaletinden birisi olan Oaxaca, yerli halkın nüfusa oranının en yüksek olduğu eyalettir –Oaxaca'da yaşayan 3.700.000 kişinin yaklaşık yüzde 67'si yerli kökenlidir. 250.000 kadar Oaxacalı başkent Meksiko ve civarında yaşarken, resmi tahminlere göre son 15 yıl içerisinde yaklaşık 300.000 Oaxacalı da ABD'ye göç etmiştir. Komşu Puebla ve Veracruz eyaletlerinin yanı sıra tarımsal ticaret [*agribusiness*] ve maquiladora⁴⁴⁵ faaliyetlerinin yoğun olduğu Sinaloa ve Baja Kaliforniya eyaletlerinde de çok sayıda Oaxacalı çalışmaktadır. Çeşitli yerli topluluklarından oluşan Oaxaca halkı, Meksika'nın bölgesel ve ulusal hareketliliği en fazla olan halkıdır. Oaxacalılar yalnızca Oaxaca'da değil, Meksiko bölgesinde, tarımsal ticaret ve maquiladora faaliyetleriyle tanınan kuzey eyaletlerinde ve ABD'nin batı kıyılarında da çalışmaktadırlar. Ulusötesi bir alanda yaşayan Oaxaca toplulukları, iki ulusal yönetimin ve bu yönetimlerin parçası olan eyalet yönetimlerinin saldırılarına ve baskısına maruz kalmaktadırlar. Kaçak olarak yaşadıkları ABD'de suçlu muamelesi görmektedirler. Oaxaca'da, eyalet yönetimi, toplumsal protestoları ve sivil katılımları giderek yasadışı hale getirmiştir. Oaxaca topluluklarının çoğu, kuzeyde çalışanların gönderdikleri işçi dövizlerine bağımlı bir yaşam sürüyorlar. Kuzeyden güneye yalnızca işçi dövizleri değil, vatan hasreti ve ailevi duygular da aktarılıyor; hikâyeler ve deneyimler, bireysel ve kolektif “dersler” paylaşıyor. Oaxaca toplulukları (ve göçmenler) arasında kurulan ağlar, deneyimlerin aktarıldığı kanallar olmanın yanı sıra yerel, ulusal ve küresel özelliklerle boğum noktalarının tekrar tekrar yorumlandığı mekânlar olma işlevini görüyorlar.

Oaxaca, uluslararası sermayenin, Güney Meksika ile Orta Amerika'nın kaynaklarını dışarıya açma hamlesi açısından da çok önemli bir yer. Fox yönetiminin ilk yıllarında önerilen, Güney ve Güneydoğu Meksika'nın 9 eyaleti ile Orta Amerika'nın 7 ülkesini küreselleşme sürecine dâhil edecek Plan Puebla Panama'nın (PPP) bölgesel yoksulluk ve az kalkınmışlık sorunlarını çözümleneceği vaat ediliyor. Aslında bu bölgeler, yoksulluk ve “iktisadi gerilik” koşullarını üretip, bu koşulların yeniden üretilmesini sağlayan anklav ekonomileri⁴⁴⁶ aracılığıyla zaten uzun süredir uluslararası kapitalizme eklenmiş durumdalar. Halkın şiddetli direnciyle karşılaşan yeni plan, bu bütünleşmeyi

445 Bkz. William I. Robinson'un yazısı, 2. dipnot –çev.

446 Anklav ekonomiler (*enclave economies*): Az kalkınmış ülkelerde yabancı sermayenin denetiminde ihracata yönelik üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü, ülke ekonomisiyle bağlantıları zayıf olan “yabancılaşmış bölge ekonomileri” –çev.

daha da derinleştirmenin yanı sıra sermayenin bölge kaynaklarını daha rahat kullanabilmesini ve devletin elinde olan petrol ve enerji üretimi gibi kaynakların da özelleştirilmesini amaçlıyor. Dünya Bankası'nın, Oaxaca ile birlikte Meksika'nın 3 eyaletini ve Orta Amerika'yı da kapsayan, biyoçeşitliliğin artırılmasıyla ilgili bir planı var –bölgede yaşayanların çoğu bunun aslında bir biyolojik korsanlık planı olduğunu düşünüyor. Yine, Güney Oaxaca'daki Tehuantepec kıstağını boydan boya katedecek bir hızlı tren hattı inşa edilmesi planlanıyor. Asya'dan gelen metallerin Kuzey Amerika'ya daha kolay nakledilmesini sağlayacak bu planın Oaxaca'nın ihtiyaçlarıyla pek ilgisi yok.

Oaxaca, eskiden beri halkın siyasetle iç içe olduğu bir eyalet olagelmıştır. Topluluk düzeyinde uygulanan katılımcı özyönetim gibi yerli geleneklerinin tüm zenginliğiyle yaşatıldığı eyaletlerden birisidir. Modern Meksika'nın temellerinin atıldığı 19. yüzyılın en önemli iki şahsiyeti yerli Oaxacalılar arasından çıkmıştır: Birisi Zapotec, ötekisi Mixtec yerlilerine mensuptu. 1858–1872 yılları arasında beş dönem devlet başkanlığı yapan Benito Juárez, Fransızlara karşı verilen ulusal kurtuluş savaşına önderlik etmiş, Meksika tarihinin en saygın devlet başkanlarından birisidir. Bu savaşın en önemli askeri liderlerinden Porfirio Díaz, devlet başkanı ve diktatör olarak 1876–1910 yılları arasında Meksika'nın kapitalist modernleşme sürecine öncülük etmişti.⁴⁴⁷ Oaxaca'nın aynı zamanda uzun bir tiranlıkla mücadele geçmişi vardır. Meksika Devrimi'nin anarşist kanadının iki önemli lideri Flores Magón kardeşler de Oaxacalı idi. Yine, demiryolu işçileri sendikasının 1958'deki demokratik ayaklanması, Güney Oaxaca demiryolu işçilerinin mücadelesiyle başlayarak, ülke çapında genel greve gidilmesiyle sonuçlanmış ve ancak devletin şiddetli baskısıyla engellenebilmişti.

Oaxaca'da genel bir hoşnutsuzluğa neden olan fazlasıyla sorun bulunmaktadır: Hem geleneksel sömürünün, hem de daha yakın döneme özgü neoliberal açgözlülüğün sonucu olan kökleşmiş yoksulluk; hileli eyalet seçimleri; uzun süredir devam eden insan hakları ihlalleri ve eyalet hükümetinin halkı baskı altına alması; tek parti iktidarının bitmek bilmeyen yolsuzlukları. Bu hoşnutsuzluklar, Ulises Ruiz'in (2004–2010) eyalet valiliğinin ilk üç yılında daha da artmıştır. Baskının eskiye göre daha da şiddetlendiği bu dönemde, PRI'nin eyalet ve ülke düzeyindeki örgütlenmelerinde bölünmeler ve kopmalar baş göstermiştir. Yoksullaştırılan topluluklarla güçlü bağları olan, otoriter ulusal sendikal yapılanmayla 30 yıldır mücadele eden ve alım güçleri sürekli gerileyen öğretmenler arasında da büyük bir memnuniyetsizlik göze çarpıyordu. PRI içindeki bölünmeler, Ulises Ruiz yönetiminin giderek artan baskısı, PRD'nin kazanma şansı varmış gibi gözüktüğü devlet başkanlığı seçim kampanyasının sürdüğü dönemde ulusal rejimin kırılğan bir konuma sürüklenmesi; tüm bu etkenler, ayaklanmanın bir süreliğine gelişme imkânı bulduğu bir alan yaratmıştı. Tek

447 Porfirio Díaz, iktidarı perde arkasından yönettiği 1880–1884 yılları haricinde devlet başkanlığı görevini aralıksız yürütmüştü. Güncel söylencenin aksine, Latin Amerika'nın ilk yerli devlet başkanı Evo Morales değil, Porfirio Díaz'dır.

partili devlet başkanlığı rejiminin görece istikrarlı olduğu önceki dönemlerde, eyalet yönetimine meydan okuyan halk hareketlerinin pek şansı olmuyordu, çünkü ulusal iktidarı elinde tutan parti eyalet valisini korumak için tüm gücünü kullanıyordu. Şimdi ise yalnızca üç ulusal parti arasında değil, PRI'nın kendi içinde de çatlaklar baş göstermişti. İşte ulusal rejimin bu kırılgan görünümü ve PRI içinde süren şiddetli iç çekişmeler, derinleşen tarihsel rahatsızlıklar ve hükümetin kaba ve gaddar tavrıyla birleşerek herkesin beklentilerinin ötesine geçen büyük bir halk ayaklanmasına yol açtı.

Oaxaca ayaklanması, ulusal öğretmenler sendikasının 22 no'lu şubesinin 2006 yılı Mayıs ayının başlarında greve gitmesiyle başladı. 22 no'lu şubede örgütlü öğretmenler, bir yandan uzun bir süredir halk hareketlerinin organik aydınları olma işlevini üstlenirlerken, öte yandan da militan bir sendika olmanın yanı sıra daha geniş sendika ve işçi ittifaklarının taşıyıcısı rolünü oynuyorlardı. Eyaletin her yerinde örgütlü olmaları, ebeveynlerle ve topluluklarla bağlarının olması, okullarda kullanılan eğitsel malzemelerin iyileştirilmesi ve öğrencilere yemek verilmesi talepleri; tüm bu unsurlar, öğretmenlerin güçlü bir etkilerinin olmasını sağlamış, halk sınıfları nezdinde onlara itibar kazandırmıştı. Talepleri, öğretmenlerinin maaşlarının iyileştirilmesi ile yoksul öğrencilere mali yardımda bulunulması taleplerinin bir karışımıydı. Görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine öğretmenlerle onları destekleyenler kentin ana meydanı ile çevre sokaklarını kaplayan bir *plantón* (protesto kampı) düzenlediler. *Plantónes*, genellikle grevlerle birlikte düzenlenen geleneksel bir protesto biçimidir. Bu seferki *plantón* her zamankinden daha büyüktü (35.000 ile 60.000 arasında insan katılmıştı) ve coğrafi olarak daha yaygındı, ancak bu özelliklerinin dışında daha öncekilerden pek bir farkı yoktu. Valinin sendikanın talepleri konusunda uzlaşmaz bir tutum izlemesi, yoğun baskıların yarattığı birikim ve Oaxaca'nın geçmişe uzanan direnişçi mirasını küçümsemesi, mücadelenin hızla siyasallaşmasına yol açtı. Valinin görevden uzaklaştırılması, hareketin temel ve müzakere edilemez talebi hâline geldi.

Öğretmenleri desteklemek amacıyla düzenlenen yürüyüşler sıklıkla ve katılım günden güne arttı. 2 Haziran tarihinde 80.000 kişi, 7 Haziran tarihinde de 120.000 kişi protesto yürüyüşü yaptı. Ancak, 14 Haziran tarihinde, öğretmenlerle çocuklarının ve müttefiklerinin uykuda olduğu sabahın erken saatlerinde, vali, eyalet polisine protesto kamplarına saldırmaları emrini verdi. Öğretmenler ve onları destekleyenler direndiler. Çevre mahallelerde yaşayan halk da öğretmenlerin yanında çatışmaya katıldı. Dört saatten fazla süren çatışmaların ardından polis kent merkezinden geri çekilmek zorunda kaldı. Vali, federal yönetimin müdahale etmesini istedi, ancak yönetim 2 Temmuz seçimlerinin yaklaştığı bir zamanda bu talebi geri çevirdi. Hareket, kent merkezindeki savunma noktalarını güçlendirdi: El koyulan özel şahıslara ve (polis arabaları dâhil) kamuya ait taşıtlarla barikatlar oluşturulurken, hareketin ulaşım gereksinimi için de yine bu taşıtlardan faydalanıldı. Polis saldırısının

geri püskürtülmesinden iki gün sonra, 16 Haziran tarihinde, Oaxaca Kenti ile civar bölgelerde yaşayan yoksul halkın büyük bir kısmının katıldığı, göstericilerin Oaxaca Kenti'nin tüm caddelerini kapladığı muazzam büyüklükte bir yürüyüş düzenlendi. Öğretmenler sendikası ile halk hareketleri, 17-21 Haziran tarihleri arasında yapılan toplantıların ardından APPO'yu kurdular. APPO, Oaxaca'daki en yüksek otorite olduğunu ilan etti. Hükümet ve PRI, kendi yürüyüşlerini düzenleyerek buna yanıt vermek istediler, ancak yürüyüşe sadece 20.000 kişi katıldı. APPO, 28 Haziran tarihinde Oaxaca tarihinde görülen en büyük yürüyüşü gerçekleştirdi: Eyaletin 7 bölgesinden on binlerce kişi de bu yürüyüşe katılmak için eyalet başkentine geldi. Bu yürüyüş sayesinde, Oaxaca Kenti ile 7 bölgenin tümünün hareketi desteklediği açıkça görüldü. Kentten ayrılmak zorunda kalan eyalet yönetimi, yönetim işlevlerini uzak yerlerden icra etmek zorunda bırakıldı. Kentin yönetimi artık APPO'nun denetimindeydi.

Radyo ve televizyonlar, halk hareketinin yayılması ve derinleşmesi açısından büyük önem taşıyordu. Öğretmenler, en fazla 2 kilometrelik uzaklığa yayın yapabilen *Radio Plantón* radyo istasyonunu kurmuşlardı. Hükümet 14 Haziran'da *plantón*'a saldırdığında, *Radio Plantón*'un yayın ekipmanı da tahrip olmuştu. Bunun üzerinde Universidad Autónoma Benito Juárez de Oaxaca (UABJO) öğrencileri, çok daha güçlü bir vericiye sahip olan üniversite radyosunu ele geçirerek, isyanı destekleyici yayınlar yapmaya başladılar. Oaxaca Komünü'nün sona ermesine kadar sürecek yayın kavgası böyle başladı. Bu süre zarfında, eyalet hükümetinin ve özel medyanın kontrolünde olan radyo ve televizyon istasyonları halk hareketini görmezlikten gelip, yapılanları bilinçli bir şekilde çarpıtarak açıktan açığa karaladılar. 1 Ağustos tarihinde kadınlar APPO'yu desteklemek amacıyla bir yürüyüş gerçekleştirdiler: *Marcha de las caserolas* (yürürken tencere tavalara vurularak gürültü yapılan yürüyüş). Devlet radyo-televizyon istasyonlarına giden bazı kadınlar, görüşlerini anlatmak için yayına çıkarılmalarını ve istasyonların daha gerçeğe uygun yayın yapmalarını talep ettiler. Her iki taleplerinin de kabaca reddedilmesi karşısında öfkelenen yürüyüşler, yayınlarını eyaletin her köşesine ulaştıran bu istasyonları barışçıl bir biçimde işgal ederek, idareyi ele geçirdiler. 1-21 Ağustos tarihleri arasında istasyon halkın ve halk hareketinin sesi oldu. Meksika'nın diğer yerlerinde ve dünyada yaşanan olaylar hakkında tartışmalar düzenlendi. Sıradan insanlar görüşlerini dile getirme ve şikâyetlerini herkese duyurma imkânına sahip oldular. Hükümetin ele geçirilen kendi istasyonunun verici kulesindeki teçhizatı tahrip ederek yayını engellemesi üzerine, APPO bünyesindeki çeşitli gruplar 12 ticari radyo istasyonunu işgal ettiler –ikisi hariç diğerleri ertesi gün sahiplerine iade edilecekti. APPO'nun denetimi altında tuttuğu iki radyo istasyonu, aylar boyunca hareketin sesini duyurmak için kullanıldı. Oaxaca halk hareketi, Oaxaca Kenti'nde hükümet erkinin var olmaması sayesinde medyayı barışçıl

bir eylemle ele geçirerek, medya tekelinin demir perdesini yırtmış oldu. Medya, halkın sesi hâline gelmişti. Medya çoğulculuğu bir süreliğine Oaxaca'da varlığını sürdürdü.

Takip eden aylarda öğretmenler ve APPO, sendikanın talepleri, APPO'nun daha siyasi içerikli talepleri ve valinin görevden alınması talebiyle ilgili olarak müzakereler yoluyla federal hükümetle birlikte bir çözüme ulaşma çabalarını sürdürdüler. Federal hükümet, hareketi uysallaştırma ve bölme amacıyla başarısızlıkla sonuçlanan çeşitli girişimler yaptı. Ulusal hükümet taleplerin bazılarını kabul etse de (gerçi gerçekleştirmeye yönelik hiçbir girişimde bulunmadı), valinin görevden alınması talebini kabul etmedi. APPO'nun şehrin denetimini elinde tutup idaresini üstlendiği, federal hükümetle görüşmelerin aralıklarla devam ettiği ve eyalet hükümetinin eyaletin başkentinden uzak tutulduğu, ancak eyalet hükümetinin ve hükümetin desteklediği paramiliter kuvvetlerin seçici bir terör faaliyeti yürüttüğü beş aylık bir dönem yaşandı. "İsyan yoluyla toplu pazarlık" ile ikili iktidar durumunun iç içe geçtiği bir dönemdi bu. Ulusal hükümetin kaçınılmaz müzakere ortağı olarak görüldüğü bu dönemde, hareketlenme-müzakere-hareketlenme döngüsü sürekli tekrarlandı.

APPO; STK'lar, sendikalar, mahalle birlikleri ve yerli örgütlerinden tutun da barikat komiteleri gibi yeni örgütlenmiş birliklere kadar geniş bir yelpaze-yeye yayılmış hareketlerle örgütlerden oluşuyordu. Bunlardan bazıları demokratik değildi, bazıları ise şu ya da bu hükümetle uzlaşmacı ilişkiler içindeydi. Bazıları biçimsel olarak demokratikti, ancak hepsinin katılımcı olduğu pek de söylenemezdi. Ancak, Oaxacalıların çoğu sokaklara dökülüp, karşı koymak için örgütlenmeye, radyo ve televizyon istasyonları ele geçirip yayını kendileri yapmaya, barikatların arkasında saf tutmaya, tartışmalar yapıp kararlar almaya, kentte güvenliği sağlayıp kendi kendilerine örgütlenmeye başlayınca APPO'nun yapısı da dönüşüm geçirdi. Barriolarda yaşayan insanlar harekete katılıp örgütlendiler; zaten örgütlü olan yerli toplulukları da harekete dâhil oldular. Halk örgütlenmeleri, sendikaların ve sol örgütlerin esasen yukarıdan aşağıya doğru işleyen çekirdek yapısını aşmaya başladılar. Hem yeni hem de geleneksel unsurlar taşıyan bu halk örgütlenmeleri, harekete, biçimsel örgütsel sınırları aşip geçen yeni bir enerji ve nitelik kazandırdı. APPO'nun kitlesel bir başkaldırı ve özyönetim örgütü hâline gelmesiyle birlikte örgütlerin APPO üzerindeki denetim güçleri azaldı.⁴⁴⁸ Luis Hernández Navarro, APPO'yu oluşturan hareketlerle örgütlerin şaşırtıcı bileşimini gayet iyi betimliyor: "APPO, halk meclislerinin, öğretmen sendikacılığının, yerli komünalizminin, belediye ölçeğindeki özyönetimin, Kilise cemaati eylemciliğinin, radikal solun, bölgeciliğin ve etnik çeşitliliğin şekillendirdiği yerel siyasi ortamı harmanlayıp bütünleştiriyordu. Ayrıca, barışçıl halk ayaklanması sayesinde Oaxaca'da yaratılan yeni ilişki ve örgütlenme biçimlerini ifade ediyor: Oaxaca kentini çevreleyen

448 Gustavo Esteva, "APPOlogía", *La J*, 18 Aralık 2006.

yoksul mahallelerde ve civar bölgelerde kurulan örgütler, liberter gençlik ağları ve barikat örgütlenmeleri".⁴⁴⁹

APPO, Oaxaca halkının büyük çoğunluğunun valiye ve valinin siyasi mekanizmasına karşı çıkışının hareketi hâline gelmişti. Proleterleşmiş öğretmenlerin odağında yer aldığı birçok sınıfın katıldığı bir koalisyondu. Sendikalı ve sendikasız işçilerin, kayıt dışı kesimin, küçük işletmelerin, aydınların, üniversite profesörleriyle öğrencilerinin katılıp destekledikleri bir hareketti. Çeşitli emekçi sınıflarının önemli bir rol üstlendiği geniş bir halk ittifakıydı. APPO'nun gücü, kendisini destekleyenlerin toplumsal ve siyasi çeşitliliğinden kaynaklanıyordu. Öğretmenlerin mücadelesiyle başlayan harekete ebeveynler ve her kesimden emekçiler de katılmıştı. Orta tabakanın bazı kesimlerinin yanı sıra PRI ile PAN'ın Oaxaca örgütlerindeki memnuniyetsiz unsurlar da harekete katıldılar; bunlardan bazıları demokratikleşme gündemi, devlet baskısının sona erdirilmesi talebi, toplumsal adalet arzusu ve benzeri saiklerle harekete dâhil olmuşlardı, ancak halk hareketinin sorunlarıyla geçmişte hiç ilgilenmemiş olan bazıları ise kitlesel protestoları kullanarak siyasi iktidarı ele geçirmeyi planlıyorlardı. APPO'nun geniş bir yelpazeyi kapsaması, hareket içinde önemli sorunlar ve gerilimler yaratmıştı; öyle gözüküyor ki yaratmaya da devam edecek.

SONUÇLAR

Oaxaca'daki yarı devrimci durum, devrimci mücadele biçimleri ile giderek radikalleşen reform hedeflerini bütünleştiren isyancı bir reformculuk tarzı olarak görülmelidir. Bu mücadele modeli, Meksika'yı dönüştürmeyi amaçlayan, gerek mevcut hareketlerin gerekse oluşum aşamasındaki hareketlerin söylem ve görüntüsünü etkileyecek bir potansiyele sahiptir. Hem seçim hileleri karşısında kitle baskısının desteğini arkasına alan seçim mücadelesine (PRD ve López Obrador) karşı, hem de Zapatistaların 2001'de yerli hakları için yaptıkları ulusal yürüyüşten sonra seçmiş oldukları yola karşı bir alternatif sunmaktadır. Seçim hilelerini protesto hareketinin, işçi sendikalarındaki muhalif kesimlerin ve "Öteki Kampanya"yı yürüten tabanın, Oaxaca ayaklanmasının mücadele ve özörgütlenme biçimlerinden (Oaxaca kentinde ve bir ölçüde de Oaxaca eyaletinde yaşanan "ikili iktidar" durumundan) alabilecekleri önemli dersler vardır. Ancak, Oaxaca mücadelesinin, Meksika'da devrimci şartların artık olgunlaşmaya başladığının bir işareti olarak değerlendirilmesi yanlış olur. Devrimci şartlar, neoliberal reformların derinleşmesi ve baskının yoğunlaşmaya devam etmesiyle ortaya çıkacaktır. Henüz o aşamaya gelinmemiştir.

López Obrador'un seçim hilelerini protesto hareketi ile APPO, birbirinden ayrı durmaya ve birbirlerine karşı temkinli yaklaşılmaya devam ettiler

449 Luis Hernández Navarro, "La APPO", *La J*, 21 Kasım 2006 (çevirisi bize ait).

-Zapatistaların "Öteki Kampanya"sı her iki oluşuma karşı aynı tavrı benimsiyordu. López Obrador, aşağıdan yükselen yarı isyancı nitelikteki halk isyanıyla arasına belli bir mesafe koymak istiyor; APPO'nun, Oaxaca'da birtakım değişiklikler yapılması karşılığında ulusal hükümetle anlaşmaya vararak, ulusal hükümetin meşruiyet kazanmasına yardımcı olabileceğinden endişeleniyordu. Ülke genelinde yürütülen seçim hilelerini protesto hareketine katılmayan APPO, giden ve gelen PAN'cı hükümetlerle müzakere masasına oturmayı istiyordu. Ayrıca, APPO içerisinde, siyasi nedenlerle seçim hilelerini protesto hareketini desteklemeyen (PAN'cı ve PRI'cı) unsurların yanı sıra seçimci tutuma karşı çıkan ve Obrador'un yukarıdan aşağıya yaklaşımına kuşkuyla yaklaşan unsurlar da bulunuyordu. Sonuç olarak, seçim hilelerini protesto hareketinin saflarında APPO'yu ve APPO'nun tabanında da seçim hilelerini protesto hareketini destekleyen pek çok kişi olmasına karşın, bu iki oluşum aralarındaki mesafeyi korumaya devam ettiler. Simgesel dayanışma gösterileri oluyordu, ancak ittifak kurulmasını amaçlayan ciddi bir girişim asla olmadı. Zapatistalar ise her iki oluşumdan da uzak durmayı seçtiler. Siyasi liderliğin niteliğinden ötürü seçim hilelerini protesto hareketine zaten tamamen karşı çıkıyorlardı. Övgüyle bahsetmelerine karşın, APPO'ya da mesafeli duruyorlardı.

Devrimci bir ulusal ortamın bulunmayışı, hareketi derin bir nesnel ikilemle karşı karşıya bıraktı. APPO, tek bir kentte ve eyalette yaşanan bir isyandı; Meksika genelinde yankı bulmasına karşın ülkenin başka yerlerinde isyancı patlamalara yol açmadı. Ulusal devlet şu an için sapaşğlam ayakta duruyor. Meksikalıların çoğu, hatta öfkeli olanlar ve hoşnutsuzlukları giderek artanlar bile, kitlesel protestolarla ve seçim faaliyetleriyle Meksika'nın içinde bulunduğu derin kriz durumundan kurtulabileceğine hâlâ inanıyorlar. Halkın çoğu mevcut devlet başkanının meşru olmadığını düşünüyor, ancak yine çoğu mevcut seçim sisteminin gayri meşru olmadığına, ama köklü bir biçimde düzeltilmesi gerektiğine inanıyor. Kongre ve eyalet seçimlerinin kısmen de olsa daha demokratik hale getirilmesi, kitlelerin parlamento dışından baskı yapmalarının hâlâ gerekli olmasına karşın siyasi sistem içinde kalınarak değişim yapılabilmesine duyulan umutların güçlenmesini sağladı. Devrimci olmayan bu bağlam (devletin cebri gücünün etkinliğini koruması ve insanların, yarı kurumsal bir değişim sürecine olan inançlarını tamamen yitirmemeleri), APPO'nun strateji ve amaçlarını tespit etmesinde doğal olarak önemli bir etki yapmıştır.

Oaxaca'da kitlesel isyancı eylemler yapılırken, aynı zamanda ulusal hükümetle pazarlığa devam edilmesi, ulusal duruma gerçekçi yaklaşılmasının bir sonucuydu. Ancak bu gerçekçilik, kitle hareketinin devlet başkanının meşruiyetini sorguladığı ulusal bağlamda kendine özgü ikilemleri bağrında taşıyordu. 2006'da yapılan Senato ve Kongre seçimleri sürtüşmelere yol açmamıştı, ancak devlet başkanlığı seçimlerinin ne kadar meşru olduğu fazlasıyla şüpheliydi. Seçim hilelerini protesto hareketi, hileyle seçilen devlet başkanının göreve

başlamasını engellemek amacıyla kitlesel eylemlere başvurmaya yemin etmişti. APPO, hem Oaxaca valisini görevden alması için Senato'ya baskı yapıyordu (anayasa uyarınca Senato'nun bunu yapmaya yetkisi vardı), hem de merkez solun devlet başkanlığı seçimlerini kazanmasının engellenmesinde her ikisi de önemli roller oynayan eski ve yeni devlet başkanlarıyla pazarlık ediyordu. APPO ile seçim hilelerini protesto hareketinin taleplerini uzlaştırmaya yönelik girişimlerin önünde aşılması gereken güçlükler ve ikilemler bulunuyordu. Her ikisi de karmaşık, içlerinde çeşitli eğilimleri barındıran ve önemli reform talepleri olan hareketlerdi, ancak Oaxaca valisinin görevden el çektilmesini isteyen APPO, Senato'ya baskı yapıyor, gelen ve giden devlet başkanlarıyla pazarlık yapıyordu. Bu hareketler, aynı devrimci ethosu [*değerler sistemi*] ve stratejiyi paylaşmış olsaydılar bile, devrimci olmayan bir bağlamda dile getirilen radikal taleplerin gündeme getirdiği köklü ikilemlerle yüzleşmek zorunda kalacaklardı: Sapaşğlam ayakta duran devlet iktidarıyla hesaplaşmaksızın nasıl gerçek kazanımlar sağlanabilirdi? Hareketin liderlerinin ya da bazı kesimlerinin sistemin parçası hâline gelmesinin önüne nasıl geçilebilirdi? Bu ikilemlerin çözümlenmesi zordur. Çözüm, iktidar ve ulusal devlet konularında net bir bakış açısına sahip olmayı gerektirir.

APPO ve seçim hilelerini protesto hareketlerinin her ikisi de emekçi sınıflara dayanan kitlesel hareketlerdi, ancak içyapıları ve dinamikleri birbirinden oldukça farklıydı. Meksika'da ortaya çıkan hareketlerin çoğunda olduğu gibi içinde *caudillista*⁴⁵⁰ unsurlar taşımaya karşın, APPO esas itibarıyla son derece katılımcı ve yatay örgütlenmeye dayalı bir hareketti. Seçim hilelerini protesto hareketi ise yukarıdan aşağıya doğru denetlenen bir oluşumdu; ancak halkın muazzam enerjisi ve katılımı sayesinde yukarıdan aşağıya yapılanmış olmasının getirdiği kısıtların ötesine geçerek, daha yatay örgütlenmeye dayanan katılımcı bir sürece dönüşme potansiyelini içinde taşıyordu. Bu farklar, hedefler konusundaki karşılıklı kuşku, APPO'nun pazarlık yapma durumunda olması ve mücadeleler arasında köprü kurabilecek siyasi bir liderliğin ya da ethosun yokluğu, birlikte çalışmayı zorlaştırmıştı. Bölgesel olarak bölünmüş ayaklanmaların yaşandığı derin bir organik kriz durumunu, devrim öncesi bir duruma dönüştürebilecek yegâne şey, çeşitli yerel, bölgesel ve ulusal muhalefet hareketlerinin ulusal bir kuvvet oluşturacak şekilde birbirlerine yaklaşması olabilirdi. Ancak, hoşnutsuzluğun artıp yaygınlaşmasının yol açacağı tehlikenin hükümet de farkındaydı. Hükümetin buna tepkisi, ülkeyi denetimi altında tutmak amacıyla orduyu ve devlet terörünü daha fazla kullanarak fiili bir karşıdevrim durumu yaratmak oldu. Karşıt kuvvetlerin bölünmüşlüğü hükümetin işini kolaylaştırıyordu.

Yerel ve bölgesel düzeyde yaşanan radikal bir değişimin ancak ulusal düzeyde gerçekleştirilecek temel bir değişimle pekiştirilebileceğinin bir türlü an-

450 Tek adam önderliğinde, yukarıdan aşağıya doğru örgütlenen iktidar yapısı -çev.

laşılammaması, 1910'ların özgün Zapatistalarından 1990'ların Zapatistalarına gelinceye kadar birçok halk ayaklanmasının Aşıl topuğu olagelmıştır. Ulusal siyasi iktidarın ele geçirilmesini hedefleyen bir bakış açısı geliştirilmelidir. Gerek günümüzde Chiapas'ta bulunan Zapatista toplulukları olsun, gerekse 2006 yılının bahar ve yaz aylarında kurulan APPO- Oaxaca Komünü olsun, yerel iktidar ancak ulusal hükümetin devam etmesine izin vermek için nedenleri olduğu müddetçe ayakta durabilir. Ulusal hükümet ciddi bir dağılma ya da bölünme tehlikesiyle karşı karşıya değilse, önemli bir siyasi bedel ödemesi söz konusu olsa bile (ulusal direniş hareketinden yalıtılmış durumdaki) böyle bir yerel iktidarı istediği zaman ezebilir.

Siyasi partilere güvenilmemesine ve şüpheyile yaklaşılmasına karşın, genel olarak Oaxaca halk hareketleri ve Oaxaca solu ne seçimcilik karşıtı bir konum benimsemiştir, ne de hükümet erkinin ele geçirilmesine karşı çıkmaktadır. Yerel, ulusal ve eyalet düzeylerinde yapılan seçimler, değişim mücadelesinde kullanılabilecek araçlar olarak görülürler. Öğretmenler sendikası ve APPO, PRI ile PAN'a karşı tepki oyu kullanılması çağrısı yaparak 2006 ulusal seçimlerine katıldılar, seçmenleri sandık başına getirmek için büyük bir çaba harcadılar ve olası seçim hilelerine karşı sürekli tetikte oldular. Tepki oyu kullanılması aslında PRD'ye oy verilmesi anlamına geliyordu –sonuçta Oaxaca'da devlet başkanlığı oylarını, dokuz kongre üyeliğinin yedisini ve senato üyeliklerinin her ikisini de PRD kazandı. APPO'nun ortaya çıkışından önce, PRI'nın adaylarını bir kez daha seçtirmesinin beklendiği bir eyalette baş döndürücü bir sonuçtu bu.

Oaxaca ayaklanması, parlamento dışı mücadeleyi, seçimlere katılmayı ve isyancı faaliyetleri, özyönetimli bir komünün özellikleriyle birleştirdi. Merkezi eşgüdüm ile “kendiliğinden” özörgütlenme ve eylemlilik arasındaki karmaşık ilişkileri gözler önüne serdi. Katılımcı özörgütlenmenin ve aşağıdan başkaldırının insanı şaşırtan yaratıcı potansiyelini ortaya çıkardı. Tek bir kentte, tek bir eyalette yapılan ayaklanmanın karşılaştığı kısıtları, ulusal hareketin desteğinden yoksun bir ayaklanmanın yaşadığı ikilemlerini de gösterdi. Oaxaca halkının güçlü düşmanları var –PRI eyalet yönetimi ve yerel *caciques* (siyasi şefler), Meksika ulusal hükümeti ve burjuvazisi, ABD devleti ve küresel sermaye; ancak Oaxacalıların azmi, demokrasi ve eşitlik özlemi ve mücadeleciliği de çok güçlü. Küçük bir azınlık dışında Oaxacalıları devletin hâlâ önemli olduğunun farkındalar.

Hareket, içinde taşıdığı tüm farklılıklara ve gerilimlere rağmen, seçim kampanyaları ile seçim dışı mücadeleleri bütünleştirmenin yanı sıra toplumsal, siyasi ve iktisadi talepleri, yerlileri ve proleterleri ilgilendiren konular etrafında bir araya getirecek bir yolu el yordamıyla da olsa bulmaya çalışıyor. Mevcut kapitalist devlet aygıtını idare etmeye talip olmak ile bu aygıtı görmezden gelmek arasında stratejik bir tercih yapılması gerektiği düşüncesinin yanlış oldu-

ğunu gösteren bir kahramanlık ve olabilirlik modeli sunuyor. Bu, hatalı bir ikili karşıtlıktır. Önümüzdeki asıl stratejik görev, halk ayaklanması ve aşağıdan yükselen örgütlenme biçimleri aracılığıyla iktidarın mizacını dönüştürmektir. İnsanların, toplumu dönüştürürken aynı zamanda kendilerini de dönüştürmelerinin ve yönetimi üstlenmelerinin yegâne yolu budur. 1870-1871'de Parisliler, 1905 ve 1917 yıllarında Çarlık Rusyası'nda yaşayan işçiler ve 2006'da Oaxaca halkı, bunu uygulamada anlamışlardı. Marx, *Fransa'da İç Savaş*⁴⁵¹ başlıklı çalışmasında bunu sözcüklere dökmüştü. Oaxaca Komünü, demokratik ayaklanma ve halk denetimi düşüncesinin zihinlerde yeniden canlanmasını sağladı. Meksika'da yeniden yükseliş yaşandığında (amansız neoliberal saldırılar düşünüldüğünde bu kaçınılmazdır), Oaxaca Komünü'nün yansımaları, retoriği ve deneyimleri geniş bir yankı bulacaktır.

451 *Fransa'da İç Savaş*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1977 -çev.

ARJANTİN’DE “DEMOKRATİK” NEOLİBERALİZMİN ÇELİŞKİLERİ: “AŞAĞIDAN” YENİ BİR SİYASET OLANAĞI

Emilia Castorina

1970’lerin sonlarından itibaren Arjantin’e dayatılan, 1990’lı yıllarda yapılan iktisadi ve kurumsal reformlarla daha da pekiştirilen neoliberal sermaye birikimi modeli, 2001’in sonuna gelindiğinde bir dizi ciddi toplumsal, iktisadi ve siyasi sorunla karşılaştı. 1976’da 7,8 milyar dolar olan dış borçlar 2001’de 128,0 milyar dolara yükselmiş, aynı yıl işsizlik oranı yüzde 18 gibi rekor bir düzeye ulaşmıştı (2002’de yüzde 22’ye yükselecekti). 2002’de Büyük Buenos Aires’in⁴⁵² nüfusunun yüzde 54’ü yoksulluk sınırının altında yaşıyordu.

Arjantin tarihinde ilk defa demokratik yollarla iktidara gelen bir hükümet halk ayaklanmasıyla devrilmişti (bu olaya *Argentinazo* denildi). 2001-2002 yıllarında ülke, dünyanın en derin finansal krizlerinden birisini yaşadı. *Que se vayan todos!* (“hepsi gitmeli!”) sloganıyla ünlenen kitlesel (ve kendiliğinden patlak veren) halk ayaklanması, konvertibilite⁴⁵³ ve iktisadi açıdan başarılı olunduğu inancı etrafında inşa edilen istikrarsız neoliberal hegemonyayı tehdit eden yeni ve genel bir toplumsal hareketlenmeye yol açtı. Geniş kapsamlı serbestleştirme politikaları ile demokrasinin istisnai bileşimi sayesinde 1990’lı yıllarda piyasa eksenli iktisadi reformların mükemmel örneği olarak sunulan Arjantin artık IMF tarafından “varlığını sürdüremeyen bir ülke” olarak görülüyordu. Bu, Şili’de ve pek çok Güney Asya ülkesinde olduğu gibi otoriter bir rejime ya da Peru’da olduğu gibi bir *autogolpe*’ye⁴⁵⁴ (kendine karşı darbe) ya da Bolivya’da olduğu gibi emeğin sıkı baskı altına alınıp sıkıyönetim uygulanmasına başvurmadan Arjantin’in radikal istikrar programlarını başarıyla uygulayabilecek benzersiz bir güce sahip olduğundan övgüyle bahsedip duranlar aç-

452 Buenos Aires kenti ile zaman içinde kentle bütünleşen çevredeki yerleşim birimlerine verilen isim –çev.

453 Ulusal para biriminin serbestçe diğer dövizlere çevrilebilmesi –çev.

454 Bir ülke liderinin, meclisi feshederek ya da meclisin yetkilerini devralarak, normal koşullarda sahip olamayacağı olağanüstü yetkilerle ülkeyi yönetmesi –çev.

sından kesinlikle büyük yenilgiydi. IMF Ortodoksluğunun “en iyi öğrencisi” olan Arjantin bir gecede potansiyel bir baş belası hâline gelmişti.

Aralık 2001 ayaklanmasında, yiyecek, iş ve işsizlik yardımı talep eden toplumun en yoksul kesimlerinden tutun da, finansal *corralito*⁴⁵⁵ nedeniyle dondurulan banka mevduatlarının serbest bırakılmasını ya da yolsuzluğa bulaşmış siyasetçilerle yargıçların cezalandırılmasını isteyen orta sınıflara kadar farklı talepler beklenmedik biçimde bir araya gelmişti. Düzenin bekçilerini rahatsız eden bir yakınlaşma daha söz konusuydu: İktidarı elinde tutan rejimde payı olan herkesin istifa etmesi talebi. Halkın neoliberalizme karşı direnişinde kullandığı *Piqueteros*⁴⁵⁶, *Puebladas*⁴⁵⁷, bağımsız sendikalar (CTA⁴⁵⁸) gibi eski mücadele biçimlerinin; terk edilen fabrikaların işgal edilmesi hareketi, mahalle meclisleri ve ülke geneline yayılan çeşitli kooperatif biçimleri gibi doğrudan Aralık 2001 ayaklanmasından doğan mücadele biçimleri ile kaynaşması sonunda ayaklanmalar sırasında yeni bir toplumsal kuvvet ortaya çıktı. Bu, yaygın olarak kullanılan bir sloganda ifadesini buluyordu: *Piquetes y cacerolas, la lucha es una sola* (yol kesmeler ve tencere-tava protestoları; tek bir mücadele var). Orta sınıfı oluşturan kesimlerin büyük bir kısmının 1990’lı yıllarda konvertibilite rejimi konusunda muhafazakâr bir tutuma sahip olduğu düşünüldüğünde kesinlikle beklenmedik bir gelişme olan bu yakınlaşma, siyasi istikrarsızlığın giderek artmasına katkıda bulundu. 2002 kurumsal krizi sırasında bir yıl içerisinde beş devlet başkanı görevden ayrılmak zorunda kaldı, siyasetçiler şiddetli saldırılara maruz kalıp “teşhir edildiler”;⁴⁵⁹ Parlamento’ya saldırıldı, dış borç ödemelerinin yapılamayacağı resmen ilan edildiğinde yol kesme (*cortes de rute*) olaylarının sayısı 2001 ile 2002 yılları arasında 1.383’ten 2.336’ya yükseldi.⁴⁶⁰ Önemli siyasi partilerin hepsinde kargaşa yaşanıyordu. 2002 yılına, derin bir parçalanma ve umutsuzluk duygusu hâkim olmuştu.

IMF ile Dünya Bankası’ndan daha liberal demokratikleşme yanlısı bilim insanlarına kadar çeşitli anayolcu-kurumsalcı bakış açıları, krizin “iktisadi” olmaktan ziyade “siyasi” olduğunda uzlaşıyorlardı. Buna göre, sorun 1990’lı yıllarda uygulanan iktisat politikalarının “içeriği”nden değil, bu politikaların

455 İnsanların krizin başlamasıyla birlikte mevduatlarını çekmek için bankalara hücum etmesini önlemek amacıyla bankalardan para çekilmesinin yasaklanması ya da önemli ölçüde kısıtlanması –çev.

456 *Piquetero(s)*: Yol kesme eylemleri düzenleyerek taleplerini dile getiren işsiz işçiler hareketi (sözcük anlamı “yol kesen(ler)”) –çev.

457 Bir kentin bütününe yayılan ayaklanma –çev.

458 Arjantin İşçi Merkezi –çev.

459 *Escraches*, yani “teşhir edilmeye”, ebeveynleri askeri diktatörlük sırasında ortadan kaybolan çocukların başlattıkları bir protesto biçimiydi. Kayıplardan sorumlu olan kişilerin evleri boyanıyor ve işaretleniyor, yumurta ve benzeri şeyler atılıyordu.

460 Edward Epstein, “The Piquetero Movement of Greater Buenos Aires: Working Class Protest During the Argentine Crisis”, *Canadian Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 28(55/56), 2003.

etkin biçimde idare edilmemesinden kaynaklanıyordu.⁴⁶¹ Bu yorumculara göre parasalcı akide her zaman olduğu gibi geçerliliğini sürdürmektedir: Yolsuzluk ve siyaset aşırı maliyetlidir; mali açık yükünün ve sonuçta da borçların artmasına neden olur; siyasi istikrarsızlığın bahtsız yabancı yatırımcıların güvenini ve inancını zedelediği durumlarda süreç daha da kötüleşir. Arjantin'de yaşanan krizi yalnızca mali açığa yoran bir çözümleme doğal olarak epeyce kullanışlıdır, çünkü krizin gelişimi (ve 1990'ların genel makroiktisadi ortamı) ile ilgili olarak IMF'yi herhangi bir sorumluluk üstlenmekten kurtarır. Daha da önemlisi, Arjantin'in "bir türlü güçlenememiş bir demokrasi"⁴⁶² ya da "kurumsal yapısı zayıf bir demokrasi" olduğu; başka bir deyişle, istikrarsızlığın sürekli tekrarlanması ve resmi kuralların yaptırım gücünden yoksun olması nedeniyle bir tür aykırılık olup, örnek "temsili demokrasi" modelinden bir sapma olduğu görüşünün yaygınlaşmasına hizmet etmiştir.

Öte yandan, ilerici aydınların ve çeşitli bakış açılarına sahip eylemcilerin, vefat ettiğini söyledikleri neoliberalizmi defnetmeleri ve yeni ortaya çıkan "aşağıdan" siyaset yapma biçimlerini temel alan bir dizi yeni kehaneti somut olarak biçimlendirmeleri fazla uzun sürmedi. Geleneksel devrimci soldan⁴⁶³ "yeni toplumsal özneler" görüşünün destekçilerine⁴⁶⁴ kadar geniş bir yelpazenin katılımcıları ve izleyicileri, siyasetin icra edilme tarzında asli bir değişiklik olduğu üzerinde ortaklaşıyorlardı. Üstelik, hepsi de kapitalist üretim tarzını aşmayı hedefleyen yeni siyasi eylem biçimlerine işaret ediyor gibi gözüküyorlardı. Uluslararası düzeyde bile Arjantin, "çokluğun"⁴⁶⁵, "iktidar karşıtlığı"nın⁴⁶⁶ ya da kapitalist toplumu devirebilecek, içeriği biraz daha belirsiz yeni bir toplumsal özne⁴⁶⁷ kavramının dizisel [paradigmatik] vakası hâline gelmişti. Bu

461 Örneğin bkz. G. Perry ve L. Serven, *The Anatomy of a Multiple Crisis. Why was Argentina special and what can we learn from it?*, Chief Economist Office, IAC, World Bank, 2002; M. Mussa, *Argentina and the Fund: From Triumph to Tragedy*, Washington: Institute for International Economics, 2002.

462 Larry Diamond, *Developing Democracy. Towards Consolidation*, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999; Philippe Schmitter, "Transitology: The Science or the Art of Democratization?", Joseph S. Tulchin (Bernice Romero ile birlikte) (der.), *The Consolidation of Democracy in Latin America* içinde, Boulder: Lynne Reinner, 1995.

463 Jorge Altamira, *El Argentinazo. El Presente como Historia*, Buenos Aires: Rumbos, 2002; Rubén Dri, *La Revolución de las Asambleas*, Buenos Aires: Ediciones Diaporias, 2006; *Cuadernos del Sur* dergisi.

464 R. Zibechi, *Genealogía de la revuelta. Argentina, Sociedad en Movimiento*, Buenos Aires: Letra Libre, 2003; Ana Dinerstein, "The Battle of Buenos Aires. Crisis, Insurrection and the Reinvention of the Political in Argentina", *Historical Materialism*, 10(4), 2003; Alberto Bonnet, "Que se vayan todos. Crisis Insurrección y caída de la convertibilidad", *Cuadernos del Sur*, 33, 2002; *Colectivo Situaciones* dergisi.

465 Toni Negri ve diğerleri, *Diálogo sobre la globalización, la multitud y la experiencia argentina*, Buenos Aires: Paidós, 2003.

466 John Holloway, "Argentina: Que se vayan todos", *Herramienta*, 20(VII), 2002.

467 James Petras and Henry Veltmeyer, "Argentina: entre la desintegración y la revolución" Petras ve Veltmeyer (der.), *Las Privatizaciones y la Desnacionalización de América Latina* içinde, Buenos Aires: Prometeo, 2004.

iyimser görüşün savunucuları genellikle toplumsal hareketlerin serpilip gelişmesine odaklanıyorlardı, çünkü parti siyasetinin bu göreve uygun olmadığı söyleniyordu.

Daha temkinli gözlemciler, devrimci savı bir kenara bırakırken yine de yeni toplumsal hareketlerin, Arjantin siyasi kültüründe olacak radikal bir değişikliğin habercileri olduğunu düşünüyorlardı. Geleneksel teşhise herkes katılıyordu: 2001 krizi, “siyasetin krizi”nin, “devletin krizi”nin, “temsil sisteminin krizi”nin, “siyasi partilerin krizi”nin, “meşruiyet krizi”nin ve benzeri krizlerin bir sonucuydu. Daha talepkâr, “eski demokratik temsil ülkülerini yeniden tanımlayacak ve yurttaşların hükümetin hesap verebilir olmasıyla ilgilenmesini sağlayacak”⁴⁶⁸ bir yurttaş topluluğunun ortaya çıktığından bahsediliyordu. “Aşağı”dan siyasetle ilgili giderek artan sayıdaki çalışmada, yeni örgütlenme biçimleri, yeni imgelemeler ve yeni tür bir demokratik öznelik arayışında olan en dinamik toplumsal hareketler olarak *Piqueteros*, el konulmuş fabrikalar, *asambleas*⁴⁶⁹ ve takas kulüpleri “kutsal dörtlüsü”nden sürekli olarak bahsediliyor.

Ayrıntılarda farklılıklar olmasına karşın ilerici bilim insanları, “eski siyaset”in (yani siyasetçilerin siyasetinin; devlete, yolsuzluğa, kayırmacılığa ve benzerlerine bağlı kurumsal siyasetin) krize girişi ve “yeni siyaset”in (yani toplumsal hareketlerin siyasetinin) ortaya çıkışı üzerinde genel bir mutabakata varmış gibi gözüküyorlar. Ancak, bu mutabakat üç sorunlu saptama üzerine inşa ediliyor. Öncelikle, Carrera’nın savunduğu gibi, Arjantin halkının siyasi bakımdan daha bilinçli hale gelmiş olmasının *per se*⁴⁷⁰ sermaye birikimi sürecinin bütününde köklü bir değişiklik meydana getireceği yanlısaması söz konusu⁴⁷¹. İkinci olarak, halk örgütlenmelerinde yatay biçimlerin gerçekten de düşey olanların yerini almış olduğunu sorgusuz sualsiz kabul ederek, “yatay” örgütlenmenin geleneksel, “düşey” örgütlenme biçimlerine karşı meydan okumanın etkin bir yolu olduğu fikri söz konusu. Üçüncü olarak, resmî kuralların sıklıkla ya görmezden gelindiği ya da gözden kaçırıldığı koşullarda, demokrasinin bir “maskaralık” ya da “içi boş bir kabuk” hâline geldiği fikri ve “halk”, “yurttaşlar”, “sivil toplum”, “çokluk” ya da “işçi sınıfı” gibi soyut öznelerin, özgürlük projesi bağlamında yeni tür bir demokrasi inşa edecekleri varsayımı söz konusu.

Ne kadar çelişkili gibi gözükse de, farklı biçimleriyle sol da aynen anayolu kurumsalcılar gibi demokrasinin zayıf olduğu teşhisine aşırı güvenmektedir. Biri köklü bir toplumsal dönüşüm umudundan, diğeri ise kalıcı bir ayaktakımı

468 Enrique Peruzzoti, “Demanding Accountable Government: Citizens, Politicians and the Perils of Representative Democracy in Argentina”, Steve Levitsky ve Victoria Murillo (der.), *Argentine Democracy: The Politics of Institutional Weakness* içinde, University Park: Penn State University Press, 2005, s. 230.

469 Halk meclisleri –çev.

470 Kendi başına, kendiliğinden –çev.

471 Juan İñigo Carrera, “Argentina: The Reproduction of Capital through Political Crisis”, *Historical Materialism*, 14(1), 2006.

korkusundan ilham alan bu iki taraf, Arjantin demokrasisinin kırılgan, istikrar-sız ve zayıf olduğu konusunda aynı görüşü paylaşıyor. Tabii ki getirdikleri açıklamalar birbirinden farklıdır: Direnişin radikalleşmesi gerektiğini savunanlar piyasa politikalarının demokrasiyi zayıflatıldığını söylerken, düzenin koruyucuları ise asıl sebebin (siyasi kültürün "geriliği"nden bahsetmedikleri zamanlarda) yozlaşmış politikacılar olduğunu savunurlar.

2002'nin ortasından bu yana gelişen tarihsel süreç, hem ilerici kehanetleri hem de kurumsalcıların korkularını tam anlamıyla yalanlamasa bile sorgulanmaya açık hale getirmiştir. 2003 devlet başkanlığı seçimleri, toplumsal mücadelelerin, kapitalist (neoliberal) demokrasinin sınırları içerisinde yeni bir mecra ya yöneldiğini göstermiştir. Bazı solcu kâhinler, halkın kurumsallaşmış, temsili demokrasiyi arkasında bırakmasının bir dışavurumu (ya da en azından meşru siyasi temsiliyetin yokluğunu protesto etmenin bir yolu) olarak seçimlere katılım oranının düşük olacağını ve geçersiz oyların ağır basacağını düşünüyorlardı. Ne var ki, bazı bilim insanlarının işaret ettikleri gibi, 2001 seçimlerinde yüzde 20 ile en yüksek düzeyine çıkan geçersiz oyların oranı 2003 seçimlerinde yüzde 1,6'ya düştü. Oy kullanmayanların sayısı 2001 parlamento seçimlerine göre azalırken, boş bırakılan oy pusulalarının sayısı 1946 seçimlerinden bu yana görülen en düşük düzeyde oldu ve geçersiz sayılan oyların sayısı da önemsenmeyecek kadar azdı.⁴⁷² Seçimin özgüllüklerine karşın, (Peroncu üç adayın aldıkları oy oranına bakıldığında) solun "eski siyaset" diye tanımladığı her şeyi temsil eden Peroncu Adaletçi Parti (Partido Justicialista, PJ) oyların ezici bir çoğunluğunu aldı. On yıllık iktidarı sırasında uyguladığı katı yapısal uyum politikası nedeniyle *Que se vayan todos*'un hedefi hâline gelen Menem'in seçimlerin ilk turunda yüzde 24 oy aldığından bahsetmeye bile gerek yok.⁴⁷³ *Santiagazo* ve diğer *pueblada* örneklerinde olduğu gibi, bir siyasetçiye karşı duyulan toplumsal öfkeyi, geleneksel siyasi partilerin seçim zaferi kazanmasının izlemesi Arjantin'de ilk kez olan bir şey değildir.⁴⁷⁴

Aralık 2001 krizi ile ayaklanmasından sonra geçen yıllar boyunca, rejimin kendisini önemli ölçüde yeniden düzenlediği görüldü. Arjantin, dikkat çekici iktisadi toparlanma işaretleri gösterdi. Devlet başkanları Duhalde (2002-2003) ve Kirchner (2003-2007), dış borçlarda benzeri görülmemiş bir indirim yapılması koşuluyla IMF ile borç ödemeleri konusunu yeniden müzakere ettiler ve

472 Ernesto Calvo, "Una fuerte participación enterró el voto bronca y dio paso al voto útil", *Clarín*, 28 Nisan 2003, s. 12; Carrera, "Argentina"; Alberto Bonnet, "Que se vayan todos!: Discussing the Argentine Crisis and Insurrection", *Historical Materialism*, 14(1), 2006.

473 Kirchner, yüzde 22 oy alarak ilk turda ikinci olmuştu. İkinci turda Kirchner'in ezici bir zafer kazanacağını anlayan Menem yarıştan çekilmeye karar verdi.

474 Örneğin, maaşların ödenmemesini ve kamudaki toplu işten çıkarmaları protesto etmek için düzenlenen eylemler sırasında yerel meclisin, Adalet Sarayı'nın ve valinin evinin yakıldığı *pueblada*'nın ardından 1993'te PJ, Santiago del Estero'da yüzde 63; hükümete karşı düzenlenen bir gösteride bir işçinin öldürülmesinin ardından Tierra del Fuego'da yüzde 61; çok sayıda protesto eyleminin ve halk ayaklanmasının ardından Jujuy'da yüzde 47 oy aldı.

2001'in fiili iflas durumunu tersine çevirdiler; GSYİH 2003'te yüzde 8, 2006'da yüzde 8,5 yükseldi. Yatırımlar artarken, ülke dışarıda yeniden itibar kazanmaya başladı. Kirchner'in "ulusal egemenlik", ithalatı ikame edecek yatırımların arttırılması ve enflasyonla ilgili söylemsel açıklamaları da dikkate alındığında, yeni iktisadi genişleme aşaması yenilenmiş bir "halkçı", hatta Keynesçi biçim alıyor gibi gözükabilir. IMF'nin parasalcı Ortodoksluğundan ayrılarak, enflasyonu kontrol altına almayı ve merkez bankası müdahaleleriyle döviz kurunu idare etmeyi amaçlayan (ihracatı teşvik edecek rekabetçi bir döviz kuru sağlanması amacıyla ulusal para birimi pesonun değerini düşürerek dalgalı döviz kuru politikasına geçilmesi ve yabancı döviz işlemlerinin asgari düzeyde de olsa denetime tabi olması gibi) maliye ve para politikaları, bu izlenimin daha da güçlenmesine yol açıyor. Ancak, konvertibilite sonrası dönemde şekillenen makroiktisadi rejimin, neoliberalizm "karşısı" bir mizaca sahip olduğu söylenemez. Hâkim neoliberal finansal küreselleşme bağlamı içerisinde kalarak, ekonomiye ve özellikle de yurtiçi finans piyasasına istikrar kazandırmayı amaçlayan, heterodoks olmakla birlikte pragmatik bir strateji olarak değerlendirilmelidir. Bu politikaların bazılarının diğer ihracata yönelik piyasa ekonomilerinde zaten uygulanmış olmasının yanı sıra neoliberal toplumsal uyumun bazı "altın yasaları"na dokunulmadığına dikkat edilmelidir: Emğin esnekleştirilmesi ("iktisadi toparlanma"nın asıl kaynağı, hem pesonun değerinin, hem de enflasyonun etkisiyle ücretlerin düşmeye devam etmesidir), kamu hizmet kuruluşlarının özelleştirilmesi, emeklilik fonları ile emeklilik yatırım fonlarıyla ilgili düzenlemelerin kaldırılması ve (işsizlik yardımları ile genel iktisadi canlanma sürecinin etkisiyle yüzde 22'den yüzde 12'ye gerilemiş olsa da) yapısal işsizlik.⁴⁷⁵ Ayrıca, mali fazlanın arttırılmasına karşın, rejimin yeniden bölüşümle ilgili herhangi bir politikası bulunmamaktadır. Dolayısıyla, yoksulluk ve dışlanma sorunları kesinlikle çözümlenememiş, toplumsal eşitsizlikler daha da artmıştır. İyimser bir yaklaşımla yeni iktisadi toparlanmayı, konvertibilite rejiminin sürdürülebilir olmadığından artık iyice belirginleşmesinden sonra, neoliberal finansallaşma sürecini idare edilebilir ve rekabetçi makroiktisadi koşullar içerisinde tutmaya yönelik "başarılı" bir girişim olarak değerlendirebiliriz.

Siyasetçiler de ciddi bir suçlamaya ve yargılamaya maruz kalmamışlardır. "Eski siyaset" in tanıdık simaları yeniden görevlendirilmişlerdir. 2003 sonrası dönemin siyasi görünümü aslında ilerici aydınların romantik umutlarıyla keskin bir karşıtlık sergilemektedir. Birincisi, oğlu kaçırıldıktan sonra fidye ödenmesine rağmen öldürülen bir yurttaşın öncülüğünde başlayan ve "asayişin sağlanamaması" nı protesto etmek amacıyla düzenlenen bir dizi sağcı hareketlenme (arka arkaya yapılan ve her birine 100.000 kişinin katıldığı iki göste-

475 *Aguas Argentinas* (su) ve *Carreos Argentinos* (Posta Genel Müdürlüğü) gibi bazı kamu hizmetlerinin yeniden millileştirilmesi girişimi başlatılmıştır, ancak 1990'ların özelleştirme sürecinin sistemli ve yapısal biçimde geriye çevrildiğinden henüz söz etmek mümkün değil.

ri), halkın ve medyanın dikkatinin daha fazla baskı uygulanması ve "asayişin sağlanması" çağrılarına odaklanmasına yol açmıştır –potansiyel suçlular olarak damgalanan yoksullar ve dışlananlar, "içerilenler"e karşı bir tehdit gibi görülmeye başlanmışlardır. Bu durum, krizin doruk noktasına ulaştığı 2001'de, mevcut demokratik sistemi hep birlikte reddeden orta sınıflarla halk sınıfları arasında oluşan ittifakı kati olarak sona erdirmiştir. İkincisi, La Matanza'da yoğunlaşan *Piqueteroların* giderek *Peronculastırılması*, halkın Kirchner yönetimine verdiği desteğin artmasına yol açmıştır. Duhalde ve Kirchner, etkin siyasi hareketlenme ve yönetime destek olunması karşılığında, *Piqueteroların* reddedemeyecekleri kamu imkânlarını, sosyal planları (önce *Plan Jefas y Jefes de Hogar*⁴⁷⁶, sonra da *Planes Trabajar*⁴⁷⁷ olarak bilinen işsizlik yardımlarıyla 2 milyon kişinin "sosyal acil durum" paketinden yararlandırılması), yerel projelerle mikro işletmelere kaynak sağlanmasını gündeme getirmiş ve uygulamışlardır. Tüm bunlar dikkate alındığında, dışlananların medya tarafından günah keçisi olarak damgalanması ve toplumsal protestoların suç olarak görülmesi eğiliminin güçlenmesi; hükümetin, rejimin istikrarsızlığa sürüklenmesinde başrol oynayan mücadeleci liderleri ve işsizlerin büyük bir kısmını kendi yanına çekebilmesi, *Que se vayan todos* haykırılarından geriye dönüldüğüne işaret etmektedir: Eski siyaset artık geri gelmişti.

Sosyal hareketler ve mücadeleler de 2003-2006 döneminde önemli ölçüde gerilediler. Bazıları bu gerilemenin doğal olduğunu, toplumsal protestoların hep gelgit döngülerinin olduğunu söylüyorlar. Yine de bu söylenen, Arjantin'in, ileri kuvvetlerin tasavvur ettiklerinin aksine ne bir devrim ne de daha kapsamlı toplumsal reformlar yapılmasına yönelik bir alternatif yönelim yaşamamış olmasını açıklıyor. *Que se vayan todos*'a ne oldu? Menem döneminin sonlarında öfkeyle ayağa kalkan ve de la Rúa'nın yönetimi karşısında giderek güçlenen, ancak Kirchner'in iktidara gelmesinin ardından hareketsizleşen yeni toplumsal edimciler [*aktör*] nereye gittiler? Toplumsal hareketlerin gerilemesi, Arjantin'in içinde bulunduğu koşullar hakkında bize neler anlatıyor: Acaba durum, bazı solcu eylemcilerin inandıkları gibi daha geniş bir "devrim öncesi" süreç içinde yaşanan geçici bir ricattan mı ibaret, yoksa Kirchner'in bazı taraftarlarının savunduğu gibi "neoliberalizm sonrası" bir hükümet gerçekten de toplumsal sorunları çözümlenmeyi başarıyor mu? Yoksa, siyasi olarak neoliberalizmin yeniden düzenlenmesinin söz konusu olduğu daha karmaşık bir süreçle mi karşı karşıyayız? Daha da önemlisi, savunulduğu gibi eğer neoliberal demokrasi bu kadar "zayıf" idiyse, çeşitli açılardan değerlendirildiği bugüne kadar karşılaştığı en zorlu mücadeleden nasıl sağ çıkabildi?

Tüm bu sorular, Arjantin "neoliberal demokrasi"sini anlayabilmek için, geleneksel kuramsallaştırmalardan çok daha karmaşık ve dinamik bir anlayış geli-

476 İşsiz Erkek ve Kadın Aile Reisleri Planı –çev.

477 Çalışma Planları –çev.

tirmemiz gerektiğine işaret ediyor. Rejimi “zayıf” olarak, “çökme”, “çürüme” ya da nihai kriz süreci içinde görme genel eğiliminin aksine, bir tahakküm biçimi olarak Arjantin demokratik neoliberalizmi, 2001-2002 neoliberal krizini siyasi olarak başarıyla yeniden düzenleyerek fevkalade güçlü olduğunu kanıtlamıştır. Doğrusu, demokratik rejim, “aşağı”dan meydana okumalara karşılık verebileceğini göstermiş, bu kalkışmaların taleplerine teslim olmadan (ya da kurulu düzenin çıkarlarını tehlikeye atmadan) onları evcilleştirmek konusunda başarılı olduğunu fazlasıyla kanıtlamıştır. Bu başarısının gerisinde birbiriyle ilişkili iki neden bulunmaktadır:

(1) Solun iyimser kehanetlerinin aksine, “eski siyaset” “tükenmiş” falan değildir. Aslında, “aşağı”dan yükselen yeni siyasetle başa çıkmak amacıyla Menemci dönemde tesis edilen; madun sınıfların sistemin parçası hâline getirilmesini, hareketsizleştirilmesini, siyasi vasfının ortadan kaldırılmasını ve disiplin altına alınmasını sağlayan kayırmacı ve iltimasa dayalı yapılardan yararlanan Kirchner hükümeti Peroncu siyaseti diriltmiştir. Sonuçta, istikrarın yeniden sağlanması sürecinde, gücün ve refahın, kriz sırasında “kaybeden” kesimlerin lehine anlamlı bir şekilde yeniden dağılmasının önüne geçilebilmiştir.

(2) Yeni toplumsal kuvvetlerin, “yukarı”dan müdahalelerle özümşenerek sisteme dâhil edilmelerine yönelik girişimlere karşı koymalarını sağlayabilecek; “aşağı”dan kaynaklanan, bileşik ve makul bir alternatif oluşturacak siyasi yeterlilikten yoksun olmaları. Bu eksikliğin başlıca nedeni de, (“siyasetin yeniden keşfi”nin değil, tam tersine sol siyasetin eski ve kalıcılaştırmış ikilemlerinin bir göstergesi olarak) yeni toplumsal hareketlerin siyasi açıdan parçalanmış halde olmalarıdır –yani reformistler, devrimciler ve otonomcular arasındaki “yeni” siyasi bölünmelerle ilgisi yoktur. *Piqueteros* hareketi, bu durumu en iyi açıklayan örnektir.

Yaptığımız bu bağlamsal [*konjonktürel*] önerme, ekseriyetle göz ardı edilen ya da yanlış yorumlanan bazı daha kapsamlı kuramsal sorunları; özellikle de demokrasi ile neoliberalizm arasındaki özgül ilişkiyi gündeme getirir. En geniş anlamıyla, 2001-2002 Arjantin kriziyle ilgili hâkim (ve diğerlerinden biraz daha mekanik olan) açıklamalar esasen ya kapitalist (neoliberal) kalkınma sorunsalına ve bunu takip eden direniş biçimlerine veya da resmî rejim olarak demokratik kurumsallaşmaya içkin sorunlara odaklanırlar. Ancak, “aşağı”dan yeni siyasetin iniş çıkışlarına (dolayısıyla da çağdaş Arjantin demokrasisinin kurumsal zayıflıklarından ziyade siyasi bakımdan güçlü yönlerine) açıklama getirebilecek, sistemli bir demokratik neoliberalizm kuramı oluşturulmasında bu iki izleğin birlikte kullanılması konusunda pek az çaba gösterilmiştir.

Bunun açıklanamaması, 2001-2002 Arjantin iktisadi krizine neden bir devrimin eşlik etmediği sorusunu cevaplamaya çalışan determinist Marksist açık-

lamalarda özellikle belirgindir. Krizin, devrimin "nesnel koşullarını hazırlamış olduğu"nın açıkça ortada olması nedeniyle, bu yaklaşımda son çare olarak "bunun kaçırılmış bir fırsat"⁴⁷⁸ olduğu gibi basit bir açıklamadan medet umuluyor –sanki böyle bir "fırsat", güç ilişkileri ile ideolojik mücadelelerin son derece karmaşık bir bütünlüğünü gerektirmiyormuş gibi. Genellikle Negri, Holloway, Clarke ve Clever'in çalışmalarına göndermede bulunarak, 2001 Arjantin krizini çözümlerken sınıf mücadelesine daha belirleyici bir rol atfedenler ise konvertibilite krizinin, sınıf mücadelesinin bir sonucu olduğunu tatmin edici bir şekilde açıklayamıyorlar.⁴⁷⁹ Bazı eleştirmenlerin dikkat çektikleri üzere bu tür bir yaklaşım, kapitalist üretici güçlerin herhangi bir şekilde somut çözümlemesine dayanmayan, bir bakıma semavi bir sınıf mücadelesi anlayışına dayanır. Bu yaklaşımda sınıf mücadelesi ve toplumsal ilişkiler, maddi koşullara tabi değilmiş, "eter"de (yani yalnızca insanların bilincinde) şekillenmiş gibi resmedilirler. Grigera'nın söylediği gibi, bu çerçeveye sadık kalındığında asla hata yapma riski söz konusu olmaz: "Bu tür bir sınıf mücadelesi, sermaye birikiminin çevrimlerini, rejimlerin sona erişini, siyasi krizleri ve benzeri şeyleri "açıklayan" gerçek bir *deus ex machina*⁴⁸⁰ gibi sahneye girip çıkar. Dahası, öngörülemez, her yerde hazır ve nazır olan sınıf mücadelesi, mücadelenin hem yükselme hem de gerileme dalgalarını takip eden her olayı *post facto*⁴⁸¹ açıklar.⁴⁸² Sonuç olarak bu eleştirel yaklaşımlar, "determinist" olanlardan hiç de geri kalmayarak, demokrasinin sınıf mücadelesini belli sınırlar içerisinde tutabilme özelliğini hafife alma ve neoliberal hegemonyanın temel veçhesini gözden kaçırma eğilimindedirler.

Ayrıca, toplumsal hareketler alanında, yeni toplumsal öznelerin liberal demokrasiye meydan okuyarak, onu kolektif ve yatay bir beşeri gelişim girişimine dönüştürme iradesini abartan pek çok çalışma bulunmaktadır.⁴⁸³ Neoliberalizmin siyaseti, özellikle de kendisine karşı direniş biçimleri bağlamında siyaseti, kökten değiştirmiş olduğunun vurgulanması (belki de aşırı vurgulanması), toplumsal hareketleri inceleyenler ve "aşağı"dan yeni siyasetin savunucuları arasında oldukça yaygın bir eğilimdir. Ancak, Arjantin'de yaşanan kriz ve yeniden düzenleme süreci, "eski" yukarıdan aşağıya örgütlenme biçimleri ile "yeni" aşağıdan yukarıya olanlar arasında katı bir ikili karşıt-

478 James Petras, "Argentina: valoración tras dieciocho meses de lucha popular", Petras ve Veltmeyer (der.), *Las Privatizaciones* içinde.

479 Dinerstein, "The Battle of Buenos Aires".

480 "Makine ile inen Tanrı" anlamına gelen bu deyiş, işler ters gittiğinde son anda bir gücün ya da bir kişinin ortaya çıkarak sorunları halletmesini ifade eder –çev.

481 Sonradan –çev.

482 Grigera, "Argentina", s. 2-3.

483 Örneğin bkz. Arturo Escobar, "Imagining a Post-developmental Era", Jonathan Crush (der.), *Power of Development* içinde, New York: Routledge, 1995; G. Cieza, *Argentina: Ideas para el debate sobre los nuevos movimientos sociales autónomos*, Taller Autogestionado sobre Reconstrucción del Movimiento Popular'de sunulan makale (Foro Social-Buenos Aires), 2002, <http://www.lahaine.org>.

lık kurulması konusunda bizi uyarıyor. Bazı bilim insanlarının son dönemde belirttikleri gibi, çağımız Arjantini'nin en devingen toplumsal hareketleri (*Piqueteros*, *Puebladas* ve diğer protesto biçimleri) hem yeni hem de eski unsurları bir araya getiriyorlar.⁴⁸⁴ Görgül [*ampirik*] bulgular, yoksullarla dışlananların başvurdukları protesto ve hayatta kalma biçimleri arasında büyük ölçüde çakışma olduğuna işaret ediyor; bu biçimler, Peroncu araçların (*punteros*) önemli roller oynadıkları kayırmacı ilişki ağlarına ve iltimasa dayalı yapılara aşırı bağımlılık gösteriyor.

Üstelik, toplumsal hareketlerle ilgili çalışmalar, kalkınma düzeninin dönüşümünün “büyük yapısal dönüşümler”le değil, kimlikler inşa edilmesiyle ve (gündelik yaşamla ilgili uygulama ve inançlarda yapılacak küçük değişiklikler vasıtasıyla) özerkliğin artırılmasıyla sağlanacağını öne sürerek, neoliberal kalkınmaya karşı alternatifler inşa edilmesi sürecini somutlaştırma eğilimi sergiliyorlar. Dünya Bankası'nın *Eşitlik ve Kalkınma* raporunda benimsediği yaklaşımı çağrıştıran bu fikir bilhassa sorunlu gözüküyor. Dünya Bankası'nın yaklaşımına göre yoksullar ve marjinalleştirilenler, diğer bireyler tarafından “tanınma”larını (ki bu, “arzulama kapasitesi” ve “müdahil olma kapasitesi” geliştirilmesiyle ilgili bir şeydir) sağlayacak koşulları iyileştirerek, nihayetinde eşitsizliğin üstesinden geleceklerdir.⁴⁸⁵ Bu nedenle, bu yaklaşımlar, kimlik ve özerklik mücadelelerinin ve taban inisiyatiflerinin, sürdürülebilir kapitalist neoliberal kalkınma biçimlerinin amaçları uyarınca nasıl özümserenek sistemin bir parçası hâline getirilebileceklerini ya da nasıl tekrar şekillendirilebileceklerini yeterince kavrayamamaktadırlar.

Öte yandan, demokrasiyi sistemli bir biçimde kuramsallaştırma yoluna gidenler de ekseriyetle kapitalizmi (neoliberalizmi) verili, az ya da çok doğal bir şey olarak kabul ediyorlar. Demokrasileşme konusunda Güney'de yapılan çalışmaların çoğunun Avrupa merkezli ve doğrusal gelişme anlayışını benimseyen modernleşme kuramından beslendiği düşünülürse, bu hiç de şaşırtıcı değildir. Merkez ülkelerdeki “temsili demokrasi”nin bugünkü modern halinin, demokrasinin çevre ülkelerdeki geleceğini temsil ettiğini söyleyen bu bakış açısına göre, Kuzey'in tam gelişmiş (etkin ve istikrarlı) demokrasileri gibi olabilmeleri için yeni demokratik rejimlerin bir dizi zorunlu aşamadan –“dönüşüm”den, “güçlendirme süreci”nden ve benzeri– geçmeleri gerekecektir. Demokratikleşmeyi, Güney'in normatif ve ereksel [*teleojik*] bir biçimde Kuzey'e uyum sağlaması olarak gören bu yaklaşıma, Dünya Bankası'nın Latin Amerika'da neoliberal projenin hayata geçirilmesi bağlamında kullandığı “toplumsal çatışmaların demokratik yönetilebilirliği” ve “demokratik yönetim” söylemleri eşlik ediyordu. Siyasi açıdan kullanışlı bir projeydi bu, çünkü

484 Javier Auyero, *La Política de los Pobres. Las Prácticas Clientelistas del Peronismo*, Buenos Aires: Manantial, 2001.

485 World Bank, *Equity and Development*, Washington: World Bank, 2006.

"korporatizm" in, iltimasçılığın ve kalkınmacı devlete özgü her türlü "akıldışı şeyin" yanı sıra demokrasiyi "Jakoben" bir toplumsal ilerleme aracı olarak kullanabilecek her türlü halk müdahalesi biçiminin yok edilmesini talep eden "istikrarlı", "etkin" ve "meşru" bir demokrasi fikrine dayanıyor, projenin sınırlarını açıkça çiziyordu.⁴⁸⁶

Ancak, demokratikleşme konusundaki çalışmalarda, resmî kurumsal tasarıma aşırı vurgu yapılması eğilimi, bir dizi daha karmaşık siyasi sorunun cevabını vermekte giderek yetersiz kalmaktadır. Piyasa disiplini, yapısal uyum programları, artan eşitsizlik, toplumsal kutuplaşma, dışlanma, işsizlik ve her türlü toplumsal yerinden olmalar söz konusu olduğunda, Robert Dahl'ın klasik tanımlamasındaki anlamıyla "poliarşi"nin kurumları (gizli oylama, reşit olan herkesin oy kullanma hakkının olması, seçimlerin düzenli yapılması, rekabetin açık olması, örgütlenme hakkı ve imkânı, hesap verebilirlik) nasıl oluyor da eşitsizliğin ve dışlanmanın kaynaklarını dönüştürmeden ya da askerî baskıya başvurmadan "toplumsal çatışmayı yönlendirebiliyorlar"? Başka bir deyişle, yaygın bir toplumsal dışlanmanın yaşandığı ve daha da önemlisi demokratik kurumlara olan inancın giderek azaldığı bir ortamda, "poliarşi"nin sürdürülebilir olmasını sağlayan şey nedir?

Arjantin örneğinde, resmî demokrasiye yapılan sınırlı vurgu, "var olan haliyle demokrasi"nin siyasi işleyişini açıklayamaz –bunu yapabilmek için resmî kurumsal tasarımın ötesine geçerek siyasi *kuvvetin* karmaşık alanına girmek gerekir. Arjantin'in demokratikleşme sürecinin tarihçesine bakıldığında, neoliberal demokrasinin, 1990'lı yılların toplumsal yeniden yapılanması bağlamında önemli yönetilebilirlik krizlerinden sakınmasını sağlayan özgül mekanizmaların çözümlenmesi çok daha ilgi çekici gibi gözüküyor. Bunu yaparken, neoliberalizmin yeni çelişkiler yaratıp yaratmadığını, 2001-2002 krizinin ne ölçüde bu çelişkilerin bir ifadesi olduğunu sorgulamak da ilginç olacaktır. 2001-2002 krizinden sonra Arjantin demokrasisinin istikrarı yeniden sağlayabilecek kadar güçlü hale nasıl geldiğini anlayabilmek için, güç ilişkilerinin daha az görünür olmakla birlikte daha kalıcı biçimlerinin incelenmesi, bir bütün olarak demokratikleşme projesinin ve bu projenin içsel çelişkilerinin ele alınması gerekiyor.

Başka bir deyişle, bu somut demokratikleşme projesinin, "halkçılığı", kayırmacılığı, iltimasçılığı, yolsuzluğu, torpilciliği ve benzerlerini ortadan kaldırmak bir yana, kendi varlığını sürdürmek için bunları "yeni bir ambalaj içinde" sunmak zorunda olduğu ne ölçüde doğrudur? Dolayısıyla, "liberal olmayan" bu gayri resmî uygulamalara giderek daha çok başvurulması, acaba

486 Francis Fukuyama'nın başlıca temsilcisi olduğu neoliberal peygamberler, bu sınırlı demokrasi biçiminin "insanlığın ideolojik evriminin ulaştığı en son nokta ve beşeri yönetimin nihai biçimi" olma özelliğini taşıdığını iddia ediyorlardı. *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press, 1991, s. xi [*Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev. Zülfi Dicleli, Gün Yayıncılık, 2003 (1993)].

ideal demokrasiye “aykırı” bir durum ya da bir “sapma” olarak değil de, piyasa disipliniyi sağlamanın bir gereği ve Arjantin gibi bir çevre ülkesinde neoliberal kapitalist kalkınmanın “kalıcılığı”nın temel bir vechesi olarak mı değerlendirilmek gerekir? Bu, “etkin demokrasi” diye tanımlanan kavram hakkındaki liberal ve çoğulcu retoriği zorlayabilir, çünkü (O'Donnell'in deyişiyle) bu “diğer kurumsallaşma”nın nasıl işlediğine daha yakından bakılması, neoliberal tahakkümün siyasi olarak etkin biçimini ortaya çıkarabilir. Ayrıca, neoliberalizmin ve “halkçı” siyasetin (kayırmacılık, iltimasçılık ve benzeri) birbiriyle bağdaşmaz şeyler olduğunu öne süren yaygın varsayımın aksinin geçerli olduğunu gösterebilir.

Sürdürülebilirlik kavramı burada sınıf ve devlet oluşumu projesinin siyasi olabilirliğine göndermede bulunuyor. Bu açıdan bakıldığında, demokratikleşmeyi “nihai (etik) bir hedef”e doğru adım adım ilerleyen bir dizi aşama olarak değil, toplumsal ve siyasi çekişmelerle dolu bir süreç olarak anlamalıyız. Bu durumda önümüzdeki soru, tarafsız mekânlar olarak resmi kurumların zayıf ya da kuvvetli olmasıyla ilgili olmaktan çıkıp, demokratik koşullarda sermaye ve emek arasındaki güç ilişkileriyle ilgili hale gelir. Genel olarak bakıldığında, devletin, günümüzün seçim sistemlerinden daha derinlikli bir toplumsal ilişki olduğu, “zayıf demokrasi” görüşünde atlanmış gibi gözüküyor.

Örneğin, yurttaşların siyasetten soğumalarına ve siyasetle ilgilenmemelerine yol açtığı, yurttaşlarla temsilcileri arasındaki uçurumu büyüttüğü (“temsil krizi” denilen şey) gerekçesiyle neoliberalizmin demokrasiyi “zayıflattığı” iddiası, liberal demokrasinin kendi kavramsal yapısı içinde değerlendirilmediği takdirde yanıltıcı olabilir. Temsili demokrasinin asla “halk iradesi”ni “milli irade”ye dönüştürmenin bir aracı gibi tasavvur edilmediği akıldan çıkarılmamalıdır. Aksine, Schumpeter'in özetlemiş olduğu üzere, temsiliyet kuramının hâkim yaklaşımı, kararların seçkinler tarafından alınmasına halkın rıza göstermesiyle ilgilenmiştir. Bu nedenle, neoliberal demokratikleşme projesi (Diamond'ın sözleriyle) “yurttaşların siyasetle ancak sınırlı ölçüde ilgilendiği” bir sistem olarak düşünülebilir. Sermayenin güçlü kesimleriyle karşılaştırıldığında sıradan yurttaşların yönetimle ilgili politika kararlarını etkileme konusundaki kayıtsızlıkları ya da güçsüzlükleri, (tabi konumdaki sınıfların siyasi olarak güçsüzleştirilmesi projesi olan; ilerici reformların ya da devrimci değişimlerin açıkça etkisiz kılınmasını sağlayan kurumsal bir mekanizma olan) neoliberal demokratikleşme projesinin zayıflığının ya da başarısızlığının değil, tam tersine gücünün ve başarısının bir işaretidir.

Eleştirel yaklaşımı benimseyen pek çok bilim insanının sürekli savunduğu üzere, Güney'de neoliberal demokratikleşme projesi, devlet reformu ve güç ilişkilerinin dönüştürülmesi stratejilerini (yani yeni bir sınıf hâkimiyeti biçimine

dayanan kapitalist yeniden yapılanma projesini) kapsar.⁴⁸⁷ Sosyalist ve halkçı ideolojilere baskın çıkan neoliberal demokrasi ideolojisi aslında derinden derine siyasete ve devlete karşıydı. Bu niteliğin, siyasi gücün tasavvur edilme tarzı ve bu güce karşı çıkma stratejileri üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur. Arjantin'de tanık olunan siyasi sürece dair yanlış kanıların çoğunda, devletin krizde ya da geri çekilmekte olduğu düşüncesinin ağırlık kazandığı görülüyor. "Yukarı"dan demokrasi projesi ve "aşağı"dan meydan okunmasını arzulayanların zihinleri, bu tespit üzerinden birbirine yaklaşıyor. Neoliberaler, "küreselleşme"nin bir eyleyicisi (*ajan*) olarak devleti ihmal ediyorlar; zamanımızın dinamiğini, teknoloji ya da "piyasa" gibi gayri şahsi ve kaçınılmaz, aynı zamanda da bir biçimde doğaları itibarıyla "demokratik" oldukları öngörülen kuvvetlerin belirlediğini düşünüyorlar. "Aşağı"dan siyaseti teşvik edenler ve "yeni toplumsal hareketler" yazının çoğu da, muhtemelen kapitalizmin güncel evresine ilişkin neoliberal yorumları eleştirmeksizin kabul etmelerinin etkisiyle, bir direniş ve dönüşüm odağı olarak devletin rolünü ihmal ediyorlar.⁴⁸⁸ Bu onların, Arjantin'de tanık olduğumuz üzere, bir kriz sırasında devletin toplumsal hareketlenmeyi kontrol etme ve yeni toplumsal edimcileri disiplin altına alma gücünü hafife almalarına neden olmuş olabilir.

Gerçekte ise neoliberalizm devletin "geriye çekilmek"ten ziyade dönüşmesini, dolayısıyla da sınıflar arasındaki temel güç ilişkilerinin dönüşüm geçirmesini ifade ediyor. Çalışmalarında devlet ve küreselleşme konularını eleştirel bir yaklaşımla inceleyen birçok Marksist bilim insanı, neoliberal reformun, gücün (basite indirgenmiş kategoriler olarak) "devletler"den "piyasalar"a geçmesini gerektirmeyen bir yönetim stratejisi olarak anlaşılması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁸⁹ Neoliberalizmle birlikte asıl değişen, devletin ekonomiye müdahale etme tarzı ve bu yeni müdahale biçimlerinin ideolojik meşruiyet gerekçeleri olmuştur.

Sonuç olarak, Arjantin'de uygulanan demokratikleşme projesinin anlaşılması, sermayenin emeğe saldırı stratejisi bağlamında devlet, sınıf ve demokrasi arasındaki ilişkinin yeniden ele alınmasını zorunlu kılıyor. Demokratik neoliberalizm, ne birikimin maddi koşullarından bağımsız, yalnızca kural ve usullere dayanan "siyasi" bir rejimdir ne de sırf "iktisadi" bir sistemdir; siyasi olan ile

487 Örneğin bkz. B. Gills ve diğerleri, *Low Intensity Democracy: Political Power in the New World Order*, Londra: Pluto Press, 1993; W. Robinson, "Globalization: Nine Theses on our Epoch", *Race and Class*, 38(2), Ekim-Aralık 1996; J. Saul, "Globalism, Socialism and Democracy in South African Transition", *Socialist Register* 1994.

488 Bkz. A. Negri ve M. Hardt, *Empire*, Cambridge: Harvard University Press, 2000 [*İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, 2001]; J. Holloway, *Change the World without Taking Power*, Londra: Pluto Press, 2002 [*İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, 2006]; "Açık Marksizm" in diğer yandaşları; Latin Amerika'da, A. Escobar gibi "yapısalcılık sonrası" bilim insanları, "Imagining a Post-Development Era": Arjantin'de Raúl Zibechi, *Genealogía de la Revuelta*, La Plata: Letra Libre, 2003; ve I. Lewcowicks, *Pensar sin Estado*, Buenos Aires: Paidós, 1994.

489 Örneğin bkz. Leo Panitch, "Globalisation and the State", *Socialist Register* 1994.

iktisadi olan arasındaki özgül bir tarihsel eklenme, demokratik (ya da en azından seçimleri temel alan) koşullarda gelişen tikel bir kapitalizm (neoliberalizm) biçimidir. Neoliberal yönün bir sınıftan ibaret olduğu “neoliberal demokrasi”den farklı olarak *demokratik neoliberalizm*, siyasi olan ile iktisadi olan arasındaki; yani piyasaya dayalı kapitalist bir toplumda, evrensel özgürlüğün siyasi biçimi ile eşitsizliğin demokratik olmayan yapısı arasındaki içkin çelişki üzerine ışık tutmaya hizmet eder.⁴⁹⁰ Dolayısıyla demokratik neoliberalizm, kalıcı olmayan ve toplumsal çekişmelere açık, tarihi *hegemonyacı* “çözüm”e dayanan tikel bir toplumsal “tahakküm” biçimidir. Bundan hareketle, “devletin krizi”nden ziyade neoliberalizmi bütünleyen tahakküm modelinin dönüşümüyle, bu modelin içerdiği (ve bu modele özgü) mutabakat oluşturma ve toplumsal disiplini sağlama tarzlarının dönüşümüyle (başka bir deyişle, hegemonyanın dönüşümüyle) karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Gramsci ile Poulantzas’ın sözleriyle ifade edecek olursak; hem hâkim sınıfların siyasi örgütlenmesinin, hem de madun sınıfların siyasi örgütsüzlüğünün bir etkeni olma işlevini üstlenen devletin, kapitalizm ile demokrasi arasındaki gerilimleri idare etme gücü dönüşüm geçirmektedir.

Arjantin bağlamında bu, geleneksel emek tabanlı partinin (Peronculuğun), demokrasiyle olan tarihsel ilişkinin değişmesiyle yakından ilişkilidir. İşçi sınıfı retoriğine karşın, hem geleneksel hem de neoliberal uyarlamalarıyla Peronculuk, işçi sınıflarının disiplin altına alınmasının etkin bir aracıdır. Çağdaş Peronculuğun, bu işlevini geleneksel halkçılıktan farklı biçimlerde ifa etmesini sağlayan özgül mekanizmaların kavramsallaştırılması gerekiyor.

Levitsky, yakın zamanda yaptığı bir çalışmada, PJ’nin, geleneksel sendikal katılım mekanizmalarını tasfiye edip sendika temelli bağlantıların yerine kayırmacı bağları geçirerek, örgütlü emek kesimiyle ilişkisini yeniden tanımlama konusundaki sıradışı becerisi sayesinde neoliberal döneme başarıyla uyum sağlamış olduğunu ifade ediyor. İşçi sınıfının gerilediği ve işsizliğin arttığı bir ortamda;

kayırmacı bağların pekiştirilmesi, PJ’nin kentli işçi sınıfıyla ve alt sınıflarla bağlarını sürdürmesini sağlayacak yeni üsler yarattı. Kayırmacı örgütlenmeler, sanayisizleşmenin yarattığı şehirli işsiz işçilerin, serbest çalışan ve kayıt dışı sektörde çalışan işçilerin oluşturduğu türdeş olmayan [*heterojen*] tabakaya sendikalardan daha cazip geliyor. Yapısal işsizliğin yüksek olduğu kentsel alanlarda sendikaların varlığının sınırlı olması, kolektif temsiliyet kanallarını etkisizleştiriyor. Bölgesel bir örgütlenme, özellikle de belli bir kesime faydalar sağlanmasına dayanan bir örgütlenme, böyle bir ortamda daha etkili olabiliyor.⁴⁹¹

490 Burada demokratik neoliberalizm kavramını kullanırken A. Borón’un “demokratik kapitalizm” kavramından esinlendik; bkz. A. Borón, “The Truth about Capitalist Democracy”, *Socialist Register* 2006.

491 S. Levitsky, “Crisis and Renovation: Institutional Weakness and the Transformation of Argentine Peronism, 1983-2003”, Levitsky ve Murillo (der.), *Argentine Democracy* içinde, s. 195.

O halde, neoliberalizm koşullarında, alt sınıfların sisteme dâhil edilip yeniden bütünleştirilmesini sağlayan mekanizma değişmiştir. Eski Peroncu halkçılık, sosyal haklarla işçi haklarının korporatist bir biçimde bütünleştirilmesine ve "genel" bölüşümle ilgili önlemlere dayanırken, neoliberal Peronculuk yoksulluğun hafifletilmesine daha fazla vurgu yapan stratejilere dayanıyor. Roberts'in, Latin Amerika'da neoliberalizmin halkçılıkla uyumlu olduğuna işaret eden çeşitli görgül çözümlemelerin yardımıyla tutarlı biçimde savunduğu üzere, neoliberal politika düzenlemeleri belli gruplara daha seçici, daha hedef gözetken maddi faydalar sağlanmasını kolaylaştırabilir. Böylece, yerel kayırmacı ilişkilerin temelleri atılmış olur. Genel nitelikteki önlemlerle karşılaştırıldığında hedefe yönelik programların mali etkisi daha sınırlıdır, ancak siyasi destek karşılığında maddi ödüller verilmesine dayandıkları için her ikisinin de siyasi mantıkları işlevsel olarak aynıdır. Üstelik;

hedefe yönelik programların, hem maliyetlerinin düşük olması, hem de doğrudan ve fazlasıyla görülebilir olma avantajına sahip olması, devlet liderlerinin maddi kazançlar karşılığında siyasi itibar kazanmalarını kolaylaştırır. Liderlerin yerel projeler başlatmalarını ve hedefe yönelik faydalar "dağıtmaları"nı mümkün kılan seçici programlar, halkçılığın kişiselleşmiş lider-kitle ilişkisiyle son derece uyumludur. ... Kamusal mallarla karşılaştırıldığında seçici teşviklerin kolektif eylemleri daha fazla teşvik ettiği düşünülürse, seçici faydalar, genel nitelikteki (özellikle de kalıcı fiyat sübvansiyonları ve döviz kontrolleri gibi siyasi bakımdan göze batmayan) faydalardan daha güçlü kayırmacı ilişkiler yaratabilirler.⁴⁹²

Bu durum, alt sınıfların neoliberalizm karşısında hareket alanlarını daraltmakla kalmayıp, aynı zamanda seçimlerde başarının koşulu olan siyasi seçmen kitlesinin yaratılmasına da yardımcı oluyor: PJ, oylarını en üst düzeye çıkarabilmek amacıyla kayırmacılığa ve iltimasa dayanan, yaygın gayri resmi ilişki ağlarını kullanıyor. Her ne kadar iltimasçılık daima geleneksel halkçılığın ayrılmaz bir ögesi olmuş olsa da, oyların ençoklaştırılması stratejilerini destekleyen maddi mücadeleler daha önce hiç bu kadar önplanda olmamıştı. Bu değişikliğin başlıca sebebi, 1955'ten sonra Peronculuğun yasaklanarak seçimlerin dışına itilmesi; dolayısıyla da bir parti aygıtı olarak değil, geleneksel *punteroların* kendi mahallelerinde arkadaşlığa, sadakate ve ideolojiye dayanan yakın ilişkilerini korudukları bir karşı kültür olarak yapılanmasıydı. Aksine neoliberal Peronculuk, "kayırmacı *punteroların* daha çok birer 'girişimci' gibi davranmaya başlayarak, iltimasçı örgütleri bir şirketi yönetir gibi yönettikleri"; yeni ve siyasetle ilişkisi olmayan toplumsal eylemcilik biçimlerine dayanıyor.⁴⁹³ *Piqueteroları*, insan hakları örgütlerini ve "Radikaller K" diye bilinen Radikal

492 K. Roberts, "Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case", *World Politics*, 48(1), 1996, s. 91.

493 S. Levitsky, *Transforming Labour-Based Parties in Latin America. Argentine Peronism in Comparative Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 207.

Parti'nin üyelerini *Frente para la Victoria*⁴⁹⁴ şemsiyesi altında toplayan Kirchner, geleneksel ya da Menemci Peronculuğun izin vereceğinden daha geniş bir seçim koalisyonu oluştururken, PJ'yi daha da esnek bir biçimde kullanmıştır. 2005 parlamento seçimleri için kurulan ve Néstor Kirchner'in eşi Cristina Kirchner'in Senato'ya girmesini sağlayan bu parti, 2007 yılında yapılacak devlet başkanlığı seçimlerinden de muhtemelen zaferle ayrılacaktır.⁴⁹⁵

PJ'nin, alt sınıfları "yukarı" dan (devlet katından) büyük bir başarıyla kontrol edebilmesi, artan yoksulluğun ve toplumsal ister istemez ilerici alternatifler lehine sonuçlar doğuracak güçlü toplumsal tepkiler yaratarak, neoliberal demokrasiyi "zayıflatacağı"nı dile getiren naif varsayımları da geçersiz kılmaktadır. Tam tersine, Arjantin örneği, neoliberalizmin, "ilerici alternatifler için hayati önem taşıyan halkın kolektif edimcilerinin zayıf ve parçalanmış bir halde olmalarının hem nedeni hem de sonucu" olduğunu açıkça göstermektedir.⁴⁹⁶

Öte yandan, beraberinde bir dizi kopmayı da gündeme getiren bu hâkimiyet biçiminin ödenmesi gereken bedelleri de vardır. Birincisi, neoliberalizmin dışlayıcı doğası, ilk seçilmiş devlet başkanı olan Raúl Alfonsín'in (1983-1989) göreve başlarken yaptığı ünlü konuşmasında "demokrasi besler, iyileştirir ve eğitir" derken kastetmiş olduğu anlamda demokrasinin vaatleriyle uyuşmamaktadır. Demokratik neoliberalizm bir yandan toplumsal yararı gözetceğini vaat ederken, öte yandan da bunu sağlayabilecek kurumsal güçleri tasfiye eder. Ayrıca, bu rejimlerin meşruiyeti; yurttaşlığın giderek metalaştığı bir bağlamda siyasi gücün kaynaklarından biri olabilecekken arzulanan sonuçlar elde edilmediğinde de büyük bir tehdit kaynağı hâline gelebilecek "başarılı" (Menem örneğinde parasal istikrara ya da Kirchner örneğinde GSYİH'nin devamlı büyümesine) iktisadi sonuçlara bağlıdır –Alfonsín hükümetinin aşırı yüksek enflasyon [*hiperenflasyon*] kriziyle ve de la Rúa hükümetinin de konvertibilitenin sona ermesiyle yıkılması bu tehlikenin bariz örnekleridir.

İkincisi, giderek daha fazla sayıda dışlanmış insanın, "serbest seçimler" den, "hesap verebilirlik"ten ve benzeri şeylerden ziyade kayırmacılığı ve iltimasçılığa bağımlı hale gelmesi eğilimi, resmi kurumlarla günlük geçinme stratejileri arasında derin bir ayrılığa neden oluyor. Üçüncüsü, Peroncuların iltimasçılığı Peroncu olmayan partilerden daha etkili kullandıkları düşünüldüğünde (günümüzde bu durum, "Arjantin siyasetinin yeni demir yasası" olarak tanımlanıyor⁴⁹⁷), siyasi rejimin istikrarı, PJ'nin, halk sınıflarını dizginleyen gayri resmi

494 Zafer İçin Birlik (Partisi) –çev.

495 Yazarın da öngördüğü gibi, Ekim 2007 tarihinde yapılan devlet başkanlığı seçimlerini, oyların yüzde 44,9'unu alan *Frente para la Victoria*'nın adayı Cristina Kirchner kazandı –çev.

496 K. Roberts, "Neoliberalism and the Transformation of Populism", s. 115.

497 Ernesto Calvo ve Victoria Murillo, "The New Iron Law of Argentine Politics? Partisanship, Clientelism and Governability in Contemporary Argentina", Levitsky ve Murillo (der.), *Argentine Democracy* içinde.

ağların işlerliğini idame ettirip, gerekli devlet kaynaklarını yaratıp kullanma kapasitesine fazlasıyla bağımlıdır. Sonuç olarak, (1998'de başlayan durgunlukta olduğu gibi) uzun süreli iktisadi durgunluğun dayattığı sıkı maliye politikaları ya da (1999-2001 yılları arasında de la Rúa'nın önderliğindeki *Allianza*'da olduğu gibi) Peroncu olmayan bir partinin devlet başkanlığını kazanması yüzünden bu kapasite küçüldüğü zaman, sayıları giderek artan işsiz işçiler (ya da daha genelde sistemin "kaybedenler")i alternatif eylem ve örgütlenme kanalları aramaya başlarlar. Gerçekten de, 1997-1998 yıllarından bu yana geçen zamana bakıldığında, demokrasinin vaatleri gerçekleşmediğinde, neoliberal politikalara karşı eylem geçme ve direniş gösterme biçimlerinde kurumsal siyasetten tamamen kopuk ve eşi görülmemiş bir patlama yaşanmıştır. Bundan hareketle, demokrasinin "saklı" ve halkçı yüzünün grevler, gösteriler, yol kesmeler, işgaller ve diğer doğrudan ifade biçimlerinde ve eşit hak taleplerinde ortaya çıktığı hallerde, sınırlı demokrasi anlayışının "halk kesimleri"ni ancak sınırlı bir biçimde ve geçici bir süreliğine "ehlileştirebileceği" söylenebilir.⁴⁹⁸

Arjantin'de demokratik neoliberalizmin, çok temel bir çelişkiyle varlığını sürdürdüğü öne sürülebilir. Bir yandan, Arjantin demokrasisinin kurucu unsurları olan iltimasçılık ve kayırmacılık stratejileriyle iç içe geçmiş geleneksel siyaset yapma pratiğine duyulan inancın kaybolması, kapitalist seçkinlerin kazanımlarını güvence altına almayı ve bu kazanımları tehdit eden kuvvetleri baskı altında tutmayı amaçlayan neoliberal siyasi proje açısından oldukça verimli olmuştur. Öte yandan ve eşzamanlı olarak, bu durum, dışlananların eylemliliği önünde yeni hareket alanları açmış, yeni mücadele ve örgütlenme biçimleri doğurmuştur.

Madun sınıfların hem siyasetten uzaklaşmasını, hem de tekrar siyasallaşmasını içeren bu çift yönlü hareket, bazı bakımlardan devletten özerk, ancak bazı bakımlardan da devlete bağımlı olan karmaşık (ve diyalektik) bir ilişkiye dayanan bu yeni siyaset biçiminin gündeme getirdiği meydan okumaların mizacı ve kapsamı hakkında bazı önemli soruları akla getiriyor. Yeniden düzenleme süreci aynı zamanda ilerici siyaset açısından rahatsız edici kimi sonuçların varlığına işaret edebilir: Kayırmacılığın, krizler *aracılığıyla* yeniden üretilip yaygınlaşması. Arjantin krizinin yarattığı yeni "kaybedenler" ve işsizler kitlesi, devletin acil durum programlarına ve bu yardımların keyfi bir şekilde dağıtılmasına iyice bağımlı hale gelmiştir. Bu bağımlılığın yol açtığı savunmasızlık, Peroncu kayırmacılığın dışlananlar üzerindeki etkisini arttırmıştır.

Bunun temel sebebi, *Piqueter*oların simgelediği işsizler hareketinin ortaya çıkış ve gelişme sürecinin çelişkili olmasıdır. Başlangıçta başarılı bir şekilde harekete geçebilmelerinde büyük bir rol oynayan türdeş olmayışları ve özerklikleri, zamanla siyasi zayıflıklarının da kaynağı hâline gelmiştir. Hareket res-

498 J. Saul, "Globalism, Socialism and Democracy".

mî sendikaların (CGT⁴⁹⁹), siyasi partilerin ve siyasi liderlerin işe karışmasının reddedildiği, geleneksel siyaset biçimleriyle açık bir yüzleşmenin sonucunda ortaya çıkmıştı. *Piqueteros* örgütleri, Peroncu sendikaların geleneksel düşey ve piramidi andıran yapılarından farklı, doğrudan siyasi eylemler (yol kesmeler) ve yatay demokratik karar alma yöntemleri (meclisler) aracılığıyla şekillenen, aşağıdan yükselen yeni bir siyasetin yolunu açtılar. Zaman içerisinde *Piqueterolar*, mahallelerde ("barrio") yeni özörgütlenme ve özyönetim biçimlerini teşvik eden toplulukçu [*komüniter*] deneyimin siyasallaşma sürecinin aktığı bir mecra hâline geldiler. Bu örgütler, *Planes Trabajar* (işsizlik yardımları) ve diğer yardım biçimlerini, aşevleri ile devlet hastanelerine gıda sağlayan kooperatif çiftlikler ve ekmek fırınları gibi toplumsal ihtiyaçları karşılayacak üretimle ilgili girişimlere (yine okullar ve konutlar gibi kamu inşaatlarıyla ilgili bazı girişimlere) dönüştüler.

Öte yandan, *Piqueteroların* örgütsel özerkliğe önem vermeleri, devlet programlarına tamamen bağımlı oldukları gerçeğiyle çelişiyordu. Her ne kadar bu yardımlar verilen mücadelelerin bir sonucu olsa da, *Piqueteroların* üretim ve örgütlenme alanındaki özerklikleri nihayetinde devletin bu sübvansiyonları sunabilme kapasitesine bağlıydı. *Piqueteros* hareketinin kurumsallaşmasının, işsiz işçilerin "aşağıdan yükselen" yeni siyasallaşma biçimlerini harekete geçirebilmelerini sağlayan *Planes Trabajar* talebi etrafında şekillenmesi, kayırmacı yapıyla bütünleşmeleri ve siyasi bölünmelerle karşı karşıya kalmaları tehlikesini de arttırdı. Aslında, işsizlerin örgütlerinin giderek daha büyük bir kısmının, çıkarlarını korumanın en etkin yolunun devletle işbirliğine gitmek olduğu sonucuna ulaşmasının da gösterdiği üzere, *Planes Trabajar* hem etkili bir *böl ve yönet* stratejisiydi, hem de işsizlerin gruplarının bağımlılık ilişkileri aracılığıyla yeniden devletle bütünleştirilmesini sağlayacak bir stratejiydi.⁵⁰⁰

Bölünmeler, 2001'e gelinceye değin pek sıkıntı yaratmamıştı (başta de la Rúa yönetimi sırasında olmak üzere, farklı örgütler *işbirliği* yapmaya devam ediyorlardı), ancak halkın giderek daha büyük bir kısmının devlet programlarından yararlanmaya başlaması (faydalananların sayısı üç yüz binden iki milyona çıkmıştı) farklı kesimler arasında *rekabete* ve *çatışmaya* yol açtı.⁵⁰¹ Bu durum, reformistler (sendikalist eğilimli FTV⁵⁰² ve CCC⁵⁰³), devrimciler (Troçkistlerden Guevaracılar, Komünistlere, Ulusalçılara, Sosyalistlere kadar en az on farklı kliği içeriyor) ve otonomistler (Zapatistaların deneyiminden

499 Genel İşçi Konfederasyonu –çev.

500 J. Wolff, "(De-)Mobilising the Marginalised: A Comparison of the Argentine *Piqueteros* and Ecuador's Indigenous Movement", *Journal of Latin American Studies*, 39, 2007, s. 23.

501 Bu bölünmenin ayrıntılı bir çözümlemesi için bkz. M. Svampa ve S. Pereyra, *Entre la Rúa y el Barrio. La Experiencia de las Organizaciones Piqueteras*, Buenos Aires: Biblos, 2003.

502 Toprak ve Konut Federasyonu –çev.

503 Sınıfçı ve Mücadeleci Akım –çev.

esinlenen MTD'ciler⁵⁰⁴) arasındaki siyasi ve ideolojik farklılıkların öne çıkması nedeniyle hareketin bir Ulusal *Piqueteros* Meclisi kurma girişiminin tekrar tekrar başarısızlıkla sonuçlanmasını kısmen açıklar –bu kesimlerin hareketin liderliğini ele geçirmek için birbirlerine düşmeleri, *Piqueteroların* birleşmesini engelledi.

Piqueteros hareketini tanımlayan siyasi bölünmeler, hem sol siyasette genişim ile süreklilik arasında karmaşık bir ilişkinin var olduğunu, hem de aşağıdan yükselen yeni siyaset biçimlerinin demokratik neoliberalizme meydan okurken bazı temel kısıtlarla karşı karşıya kaldığını gösterir. *Piqueteros* hareketi bir yandan yatay, kurumsal karşıtı örgütlenme biçimleri ile düşey olanlar arasındaki çatışmayı, öte yandan da Peronculuk ile sol alternatiflerin madun sınıfların liderliğini ele geçirmek için verdikleri mücadeleyi gözler önüne serer. *Piqueteros* örneği, işsizliğin neoliberalizmde oynadığı disipline edici etkilerle, özerk stratejilerin uygulanabilirliğiyle, "aşağı"dan yükselen yeni siyasetin ne ölçüde sırf bir geçinme stratejisinden ibaret olmayıp toplumsal dönüşüm siyaseti de olduğuyula (ki eğer sırf bundan ibaretse, en başta dışlanmaya neden olan güç yapılarını dönüştürmeyen böyle bir geçinme stratejisinin ne kadar uygulanabilir olduğuyula) ve nihayetinde de işçi sınıfının ideolojik-siyasi bölünmesinin bir güçlenme mi, yoksa güçsüzleşme kaynağı mı olduğuyula ilgili çok önemli soruları gündeme getirir.

Piqueteros örneği, sermayenin siyasi birliğine (yani devlete) meydan okuyabilecek bir kuvvet olarak emeğin (işçilerin ve işsiz işçilerin) siyasi bölünmüşlüğü gösteren bir örnektir. Bu, "sol"un karşı karşıya olduğu kuramsal, felsefi ya da ideolojik bir güçlükten ibaret değildir. Peronculukla ve Peroncuların devlet kaynaklarına ayrıcalıklı biçimde erişebilme imkânıyla (ki alt sınıflar nezdinde rağbet görmeleri buna dayanmaktadır) boy ölçüşebilmekten uzak gözükten sol açısından siyasi ve maddi bir sorunun varlığına işaret etmektedir. Sonuçta bu, yalnızca siyasi stratejilerin tehlike altında olduğuna değil, aynı zamanda demokratik neoliberalizmin kendi çelişkilerini kontrol edilebilir sınırlar içinde tutma konusunda sahip olduğu kurumsal esnekliğe de işaret etmektedir.

KARŞIDEVRİME KARŞI KARŞIDEVRİM: GÜNÜMÜZDE DOĞU AVRUPA

G.M. Tamás

1989 öncesinde Komünist Gençlik Birliği'nin başkan yardımcılığını yapan günümüzün milyarder işadamı, genç ve becerikli Ferenc Gyurcsány'ın önderlik ettiği sosyalist-liberal koalisyon, solcu-halkçı vaatlerde bulunduğu bir seçim kampanyasının ardından 2006'da Macaristan'da yeniden iktidara geldi. Bay Gyurcsány, sonradan parti grubuna hitaben yaptığı gizli bir konuşmada bu vaatlerin bir yığın yalandan ibaret olduğunu açıkça söyleyecekti. Konuşmanın dışarı sızmasının ardından Budapeşte'de ayaklanmalar patlak verdi ve (yalancılığın simgesi olan) devlet televizyon kanalının merkez bürosu ateşe verildi. 23 Ekim 2006 tarihinde, 1956 Macaristan devriminin 50. yılında, birkaç gün önceki gösterilerde açıkça yenilgiye uğrayan polis kuvvetleri, göstericileri, yoldan geçenleri, zaten etkisiz hale getirilmiş tutukluları ve yollarına çıkan herkesi fena halde sopalayarak, protestoculardan öcünü almış oldu. (Liberal aydınlar, ebediyen taşıyacakları bir utanca imza atarak polis terörünü savundular.)

Protestolar aylarca sürdü. Hızla yozlaşan eylemlere, 1944'ün kuşatma altındaki Budapeşte'sinde Yahudi karşıtlıklarıyla meşhur olan Macar Nazilerinin Oklu Haçı⁵⁰⁵ egemen oldu. Parlamento'da temsil edilen ve eski başbakan Viktor Orbán'ın başını çektiği sağcı kesimler, protestoları büyük bir maharetle kendi çıkarları için kullandılar. Koalisyon hükümeti radikal kemer sıkma önlemlerini uygulamaya devam etti: Fahiş vergi artışları; sosyal harcamalarda ve sağlık harcamalarında kesintiler; hastanelerin kapatılması (bugün sağlık hizmetlerinin kaosa sürüklenmesinin yol açtığı ilk ölüm vakalarını yaşıyoruz); okulların ve kültür kurumlarının kapatılması; sübvansiyonların azaltılması ya da toptan kaldırılması; hastanelerin, demiryollarının, elektrik kurumunun ve belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi planları; fiyatların (örneğin ilaç fiyatlarının) serbest bırakılması; her muayene için (devlet) doktorlarına ücret ödenmesi; üniversite öğrencilerine harç ödeme zorunluluğu getirilmesi; toplu ulaşım fiyatlarının ikiye

505 Macaristan'da 1930'lu yıllardan itibaren faşist partinin amblemi olarak kullanılan simge –çev.

katlanması; ücret ve emekli aylığı artışlarının dondurulması; tüm bunlar, Avro bölgesine katılım için zorunlu olan, Avrupa Birliği'nin "yakınlaşma kriterleri"nin yerine getirilmesi amacıyla kamu borcunun ve ticaret açığının azaltılması için gerekli olan şeylerdi. Standard and Poor's gibi kredi derecelendirme kuruluşları, hükümet politikasının belirlenmesinde seçmenlerden daha fazla etkiye sahip.

Tüm bunlar, kulakları sağır eden komünizm karşıtı bağırış çağırışların, yabancı düşmanı, Yahudi ve göçmen karşıtı tahriklerin tam ortasında cereyan ediyor (Macaristan'da neredeyse hiç göçmen yoktur; ama hiç dert değil, şu anda hükümette olan köksüz kozmopolitler kovulmazlarsa gelecekte bir gün mutlaka göçmenler olacaktır!). Seçim anketleri, merkez solun parlamentodan silinebileceğini gösteriyor; hükümeti destekleyenler açıkça tehdit ediliyorlar. Parlamentoda temsil edilen sağ partilerin girişimiyle, en çok nefret edilen önlemlerle ilgili bir halkoylaması yapılacak –sosyalist-liberal hükümetin büyük bir yenilgi daha yaşayacağına kesin gözüyle bakılıyor. Polisin yetkilerini kötüye kullanmasından sorumlu tutulan ulusal polis gücünün üç şefi, gizli servisin başkanı ve adalet bakanı yüz kızartıcı bir biçimde istifa etmek zorunda kaldılar. Yolsuzluklar kol geziyor. Otoyol ve metro inşaatları yılan hikâyesine dönmüş durumda. İnşaatları yarım bırakılan çok katlı ofis binaları kullanılmaz haldeler. Hiç kimse kamu kurumlarına güvenmiyor.

Başlarında Wehrmacht⁵⁰⁶ miğferlerine benzeyen gösterişli kasklarıyla, motorlarının üzerinde dalgalanan devasa Nazi ve Oklu Haç bayraklarıyla, derneklerinin (*Yahudi Olmayan Motorcular*) isminin gururla yazıldığı deri ceketleriyle binlerce motorcu, arkalarında yoğun bir egzoz bulutu bırakarak, gök gürültüsünü andıran motor sesleriyle Budapeşte şehir merkezinin ana caddelerinde dolaşıyorlar. Seçilmemiş ve herhangi bir partiye mensup olmayan kişilerden oluşacak bir üst meclisin kurulması ve egemenliğin (halkın yerine) Kutsal Krallığa ait olduğunu ilan edecek bir anayasanın kabul edilmesi talepleri, ülkenin dört bir yanında düzenlenen mitinglerde yüksek sesle dile getiriliyor. Baş gösteren bu siyasi çılgınlığı nasıl yorumlayabiliriz? 1953 Doğu Berlin, 1956 Budapeşte, 1968 Prag ve 1981 Gdańsk devrimci kalkışmalarının aksine 1989'da Doğu Avrupa'da gerçekleşen rejim değişikliği, daha saf ve daha iyi bir sosyalizm, işçi konseyleri, özyönetim, hatta proleterlerin ücretlerinin arttırılması gibi talepleri dile getirmiyordu. 1989, "normal duruma" geri dönülmesi, tarihsel süreklilik ve eski üç sloganın (parlamentar demokrasi, "piyasa" ve "Batı"ya kayıtsız şartsız bağlılık) itibarını yeniden kazanması olarak değerlendirildi.

Başka çalışmalarımda da değindiğim üzere,⁵⁰⁷ tarihsel süreklilik fikri bir seraptı. Doğu Avrupa'da eskiden böyle bir sistem mevcut değildi; köhne-

506 İkinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusu –çev.

507 "Un capitalisme pur et simple", *La Nouvelle Alternative*, cilt 19, no. 60-61, Mart-Haziran 2004, s. 13-40; "Ein ganz normaler Kapitalismus", *Grundrisse: zeitschrift für linke theorie & debatte* 22, Yaz 2007, s. 9-23.

leşmiş latifundiya sistemine, fakirleşmiş üst tabakanın üyelerinden oluşan askerler kastının öncülük ettiği (darbe yapmaya eğilimli) otoriter bir siyasi düzene, düşman olarak algılanan “Batı”ya şiddetle karşı çıkanların egemen olduğu kamusal ve düşünsel bir yaşama dayanan, geri bir tarım toplumu vardı. Dökülen kanlar, katlanılan sıkıntılar, kıtlıklar, tiranlıklar ve sansür anlamında karşılığında büyük bedeller ödenen modernliğin unsurları; hareketliliği, şehirleşmeyi, laikleşmeyi, okuryazarlığı, matematiksel becerileri, sağlık bilgisini, altyapıyı, çekirdek aileyi, çalışma disiplini ve daha pek çok şeyi dayatmayı başaran Leninist planlamacılar ve modernleşmeciler tarafından getirildi.

Yeni piyasa kapitalizmi ve çoğulcu demokrasi bu temeller üzerine inşa edildi: Söz konusu olan sahte bir liberal geçmişin yeniden keşfedilmesi değil, liberalizmin bir kararnameyle ilk kez yürürlüğe koyulmasıydı. Nüfusun, yürüyüşlere, mitinglere, toplantılara (ütopyacı siyasette bile kaçınılmaz olan numara ve hilelerden bahsetmiyorum bile) katılan ve o zaman “halk” olduğu düşünülen (aslında asıl, görgül *dēmos*’un⁵⁰⁸ en iyimser tahminle ancak yüzde 5’ini oluşturan) kesiminin büyük bir memnuniyetle karşıladığı bir kararnameydi bu (o zamanlar ben de bu kesimin heyecanlı ve faal bir üyesiydim). Dağınık olması nedeniyle bu azınlık, 1848 ile 1968’in karışımından oluşan siyasi bir tutuma ve dünya görüşüne sahipti: Coşkulu bir demokratik milliyetçilik ve anayasal liberalizm anlayışı, otoriteden, kültürel ve cinsel baskıdan, disiplinden ve pürtenlikten hoşlanmama tutumuyla iç içe geçiyordu.

Zamanında bize çok derinlikli, ilginç ve sağlam gözükten bu temelsiz ideolojik olgular, olayları gözlemleyenlerin neredeyse tamamının çok yavaş kavrayabildikleri, kapsamlı bir açıklama getirmekte daha da yavaş kaldıkları bir gidişatı yansıtıyordu.⁵⁰⁹ Ne “reel sosyalizm”i soldan eleştiren muhalifler ne de 1989’un 68’e öykünen liberter duygusu tatmin edici bir açıklama getirebilmiştir. Tüm çıplaklığıyla göz önünde olan tarihsel karşılaştırmalar bile yapılmamıştır. En garipsediğim de, refah devletinin hem Doğu’da hem de Batı’da krize girmesinin aynı zamana denk gelmesinin hiç kimsenin ilgisini çekmemiş olması. Sovyet bloku rejimlerinin, öyle olduklarını ilan etmeleri nedeniyle (tarifi zor bir anlamda) “sosyalist” olmaları gerektiği iddiasının hiç düşünmeden kabul edilmesi, tarihsel ve siyasi imgelemi felç etmişti; daha da önemlisi, büyük Batılı güçlerin bu rejimlerle amansızca kavgaya tutuşmasına yol açmıştı.

508 Halk –çev.

509 Bkz. G. M. Tamás, “Socialism, Capitalism and Modernity”, Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der.), *Capitalism, Socialism and Democracy Revisited* içinde, Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1993, s. 54-68; “The Legacy of Dissent: Irony, Ambiguity, Duplicity”, Vladimir Tismaneanu (der.), *The Revolutions of 1989* içinde, Londra ve New York: Routledge, 1999, s. 181-197 (makalenin ilk hali *Times Literary Supplement*’de yayınlandı, 14 Mayıs 1993); “Paradoxes of 1989”, *East European Politics and Societies*, cilt 13, no. 2 (Bahar 1999), s. 353-358; “Victory Defeated”, Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der.), *Democracy After Communism* içinde, Baltimore ve Londra: John Hopkins University Press, 2002, s. 126-131.

Bu noktada, birkaç şeyi netleştirmemiz gerekiyor. “Reel sosyalizm”in, devlet kapitalizminin özel bir türü olduğundan kesinlikle şüphe edilmemesi gerektiğini düşünüyorum.⁵¹⁰ Meta üretiminin, ücretli emeğin, toplumsal işbölümünün, sınıf iktidarının, sömürünün, baskının, zorlama mutabakatın, hiyerarşi ile eşitsizliğin, ücretsiz ev içi emeğin olduğu; emeğin sermayenin boyunduruğu altına sokulduğu, birikimin gereklerine göre hareket edildiği ve işçilerin protesto amaçlı eylemlerinin tamamen yasaklandığı (tüm grevler yasadışıydı) bir sistemdi bu –siyasi görüşlerini açıklamının yasak olduğundan bahsetmek bile gereksiz. Geriye kalan tek sorun tabii ki “piyasa eşgüdümü”nün yokluğu ve bunun yerini devlet planlamasının almasıdır. “Özel mülkiyet” kavramı burada yanıltıcıdır; özel mülkiyetin özünde proleterlerin üretim araçlarından koparılmasının yattığı düşünülürse, bu kavram devlet mülkiyetine de karşılık gelir –ancak aralarındaki önemli farkları da küçümsememeliyiz. Eğer mülkiyet denetim demekse (ki yasal olarak öyledir), “devlet mülkiyeti” bu anlamda özel mülkiyettir: Sovyet tipi rejimlerde üretimi, bölüşümü, yatırımı ve tüketimi işçilerin denetlediğini hiç kimse iddia edemez.

Öte yandan, Stalin sonrası dönemde (kabaca 1956-1989 yılları arasında) Sovyet blokunda ve Yugoslavya’da var olan devlet kapitalizmi, Batı’daki refah devletlerinde (sosyal demokrat, Hristiyan Demokrat, de Gaulleci, hatta Yeni Anlaşma [*New Deal*] esinli uygulamaların istisnasız hepsinde) yaşanan ve bu devletlerin doğasından kaynaklanan sorunlara oldukça benzeyen sorunlarla karşı karşıya kalan bir tür otoriter refah devleti yaratmaya teşebbüs etti. (Her ne kadar bu bağlamda gayet uygun örnekler sunsalar da, Faşist ve Nazi yanlısı rejimlerde gördüğümüz refah devleti kapitalizminin özelliklerini bu yazının dışında tutmak zorundayım.)

Gulag⁵¹¹ uygulamasının sona erdiği Stalin sonrası dönemin “reel sosyalizmi” dâhil olmak üzere, tüm refah devletlerinin toplumsal amacı, çevrim karşıtı bir talep yönetimi politikası izleyerek tüketime destek olmak; konut, ulaşım, eğitim ve sağlık hizmetlerini makul fiyatlarla sağlayarak isyankâr işçi sınıfını evcilleştirmek ve sisteme dâhil etmek; ücretli tatiller, kitle turizmi, ucuz halk eğlenceleri, uygun fiyatlı giyim tarzları ve otomobil sunulan bir *dopolavoro*⁵¹²

510 “Devlet kapitalizmi” kuramları konusunda mükemmel çalışmalar için bkz. Mike Haynes, “Marxism and the Russian Question in the Wake of the Soviet Collapse” (Michael Cox’un, Paresch Chattopadhyay’un ve Neil Fernandez’in kitapları hakkında bir değerlendirme yazısı), *Historical Materialism*, 10.4 (2002), s. 317-62. Ayrıca “Un capitalisme pur et simple” başlıklı çalışmada bakılabilir; karşılaştırma amacıyla bkz. Stephen A. Resnick ve Richard D. Wolff, *Class Theory and History: Capitalism and Communism in the USSR*, New York ve Londra: Routledge, 2002; Paresch Chattopadhyay’in değerlendirme yazısı, *Historical Materialism*, 14.1 (2006), s. 249-270.

511 Özellikle siyasi muhalifleri cezalandırmak amacıyla kullanılan Sovyet çalışma kampları –çev.

512 Boş zamanların eğlence-dinlenme amaçlı kullanılmasını ifade eden *dopolavoro* kavramı, Mussolini’nin 1925’te kurdurduğu Opera Nazionale Dopolavoro (Ulusal Eğlence-Dinlenme Kulübü) ile somutlaştı. İşçilerin, çalışma zamanları dışında sportif ve kültürel faaliyetlere katıldığı bu kulüpler daha sonra faşizmin önemli kurumlarından biri hâline gelecekti –çev.

(Yeni Anlaşma'yı savunanların oldukça takdir ettikleri, 1930'lu yılların Stalinist Rusyası'nda da aynı ölçüde etkili olan, Mussolini'nin icat ettiği bir fikir) yaratmaktı. Başrollerde Genç Öncülerin oynadığı 1930'lu yılların Sovyet müzikal filmi *Neşeli Çocuklar* (Rusya'nın gelmiş geçmiş en iyi gişe hasılatı yapan filmiydi), sululuklara ve kızların bacaklarına biraz daha az yer verse de, Hollywood'un ya da Üçüncü Reich'in UFA stüdyolarının insanı çılgıncasına güldüren yapımlarından ayırt edilemezdi.

Aynı zamanda "sosyalist" Doğu Avrupa'da, daha çok Güneydoğu Asya'nın şirketlere dayalı refah yöntemlerini andıran (sendikalarca işletilen ve çalışanların genellikle ücretsiz olarak faydalandıkları şirket tatil kampları ve şirket otelleri; çalışanların çocukları için ücretsiz kreşler ve anaokulları) ve Avrupa sosyal demokrasisinden miras alınan, ancak genelleştirilip zorunlu hale getirilen kimi özellikler de bulunuyordu (tüm işletmelerde dışarıya kitap ödünç veren zengin kütüphanelerin ve indirimli kitap satan kitapçıların bulunması; nitelikli ve herkesin satın alabileceği kadar ucuz kitaplar, tiyatro ve sinema biletleri –üstelik sendika aracılığıyla alınan kitap ve biletlere yüzde elli indirim uygulanıyordu; yüksek eğitime girişte işçi sınıfının çocuklarının lehine pozitif ayrımcılık yapılması; iş güvencesi; ucuz temel besin maddeleri; ucuz alkol; ucuz tütün; ucuz ve yaygın toplu taşıma hizmetleri; amatör sporlara ve gösteri sporlarına rahatça katılabilme). Hâkim sınıfın gösterişli lükslerinin olması şöyle dursun, dikkati çekecek ölçüde zengin dahi olmaması; sürekli mal kıtlıkları ve tüketicinin seçeneklerinin son derece sınırlı olması; cinsel püritenlik; askerlik hizmeti süresinin oldukça uzun olması; çok çalışma kültü (gençler içinse "popüler mekanik" ve uzay yolculuğu kültürleri); herkesin alet kutusuyla, çapayla ya da tırmıkla ne yapacağını bildiğinin farz edildiği bir rejimin halkçı ve "kolektivist" özellikler taşıdığını sürekli vurgulayan bir propaganda; tüm bunlar, bir eşitlik tınısı yaratmaya hizmet ediyorlardı.

Evet, bir tını, bir eşitlik haletiruhiyesi; ama bugünle karşılaştırılamayacak bir eşitlik olduğu da bir gerçektir. "Reel sosyalizm"de ulus-devletler, (Sovyet Rusya haricinde ve özellikle de Stalin'in çökmesinden sonra) etnik azınlıklara asimile olmalarını teklif ederek;⁵¹³ "birlik" ve "ahengin" sağlanacağını, eskiden beridir süregelen kültürel çatışmaların sona ereceğini telkin ederek, etnik azınlıklar üzerinde baskı kurdular. Köylü nüfusun sanayi şehirlerine taşınması, 19. yüzyılın aksine görece iyi planlanmıştı: Kaynakların tükenmeye başladığı 1970'li yıllara gelinceye değin, köylerden getirilen köylüler çok katlı sosyal konutlara yerleştiriliyor, sağlık ve kültür dâhil olmak üzere kapsamlı ve eşitlikçi sosyal hizmetlerin tamamından faydalanmaları sağlanıyordu –Romanya ve

513 1960'lı yıllarda Macar sosyal hizmet görevlileri ve yerel belediye görevleri için hazırlanan eğitim filmlerinde, korkunç aşağılayıcı tavırların ve kameralara verilen yapmacık gülümsemelerin eşliğinde, polisin ve askeri hastane personelinin göçebe Roman ailelerine zorla banyo yaptırdığını, onların saçlarını kestğini ve bitlerini temizlediğini gösteren sahneler yer alıyor.

eski Çekoslovakya gibi ülkelerde şehirli nüfusun büyük kısmı hâlâ “komünist” dönemden kalma apartmanlarda yaşıyor.

Bu toplumların dayanılmaz ölçüde otoriter, baskıcı ve baskı altında olduğuna hiç şüphe yok; ama aynı zamanda ne kadar iyi bütünleşmiş, uyumlu, sakin, suçtan arınmış ve kurumsallaşmış olduklarını yeni yeni anlamaya başlıyoruz; bir küçük burjuva hayali, hoş ama yine de bir hayal. Bu toplumlar ayrıca “düşey” bir yapıya sahiptiler: Yani yukarı doğru toplumsal hareketlilik hızlı ve geniş kapsamlıydı; başlangıçta geri olan, köylü toplumlarından bahsettiğimiz düşünüldüğünde, (köyden şehre; tarladaki insanın belini bükten bedensel çalışmadan fabrikadaki teknolojik çalışmaya; açlık, pislik ve sefillikten mütevazı kafeterya öğünlerine, sıcak suya ve ev içinde sıhhi tesisatın olmasına kadar) yaşanan değişim şaşırtıcıydı. Kültürel değişim de heyecan vericiydi. Okuma yazmanın bilinmediği ve saatin kaç olduğunun dahi anlaşılmadığı koşullardan Brecht’e ve Bartók’a uzanan yol oldukça kısaydı. (Sırası gelmişken, kurumsal olarak topluma iyice belletilmiş kültürel gereksinimlerin nasıl hızla değişebildiğini; toplumsal ve ideolojik koşulların –*Doch die Verhältnisse, sie sind nicht so*; yani “ama koşullar bunu imkânsız kılıyordu”⁵¹⁴– bu tür faaliyetleri yararlı ve anlamlı olmaktan çıkarmasıyla birlikte nasıl birkaç yıl içerisinde insanların yarısının ciddi edebiyat eserlerini okumayı ve klasik müzik dinlemeyi bıraktıklarını görmek oldukça eğitici.)

Bu makalenin yazarı olarak daha ziyade kamusal bir rol oynadığım ve geçmişe dönüp baktığımda bugün oldukça çelişkili duygularla hatırladığım 1989 rejim değişikliğinden sonra, dünya piyasasında geçerli olan fiyatlar üzerinden yapılan özelleştirmeler, varlıkların sömürülmesi⁵¹⁵, üretimin taşeronlaştırılması, yönetime satılması (akabinde çokuluslu firmalar tarafından satın alınan bu şirketler, rekabeti azaltmak ve yeni tutsak tüketici piyasaları yaratmak amacıyla kapatıldılar) yoluyla “devlet mülkiyeti”ni hedef alan acımasız saldırı, benzeri görülmemiş fiyat artışlarına, gerçek ücretlerle yaşam standartlarının tepe-taklak düşüşe geçmesine ve kitlesel işsizliğe neden oldu. Piyasaların serbestleştirilmesi, o zamana kadar korunan, desteklenen ve eski teknolojileri kullanan yerel sanayilerin perakende piyasalardaki aşırı rekabete dayanamaması anlamına geliyordu. Bu durum, damping ve benzeri uygulamalara direnemeyen yerel ticaretin çökmesine yol açtı. Mevcut istihdam kapasitesinin neredeyse yarısı kaybedildi. Ticari popüler kültürün, boyalı basının ve değersiz bir sürü şeyin hâkimiyetinin giderek daha hissedilir olmasının eşlik ettiği yaygınlaşan sefalet ve yükselen suç oranları, çoğulcu siyasi rekabetin ve sınırları genişleyen ifade

514 Bertolt Brecht, “Die Dreigroschenoper”, *Stücke*, I, Berlin: Aufbau-Verlag, 1975, s. 76 [“Üç Kuruşluk Opera”, *Bütün Oyunları: Cilt 3* içinde, Mitos Boyut Yayınları, 1997].

515 Varlıkların sömürülmesi (*asset-stripping*): Ucuza alınan bir işletmenin varlıklarının kâr elde etmek amacıyla parça parça satılması (özelleştirilen bir fabrikanın yeni sahibinin üretime son verip fabrikanın yalnızca arsasını satarak özelleştirme bedelinden fazla bir kazanç sağlaması bunun bir örneğidir) –*çev.*

özgürlüğünün yarattığı bayram havasının tadını kaçırdı. Önceleri rengârenk oldukları düşünülen şeylerin aslında içi boş birer süsten ibaret olduğu anlaşıldı; yeni olmalarının çekiciliği giderek azalırken bir mağazanın raflarında uzun süre beklemekten rengi atmış mallar gibi görünmeye başladılar.

Tüm bu yaşananlar, Doğu Avrupa'nın mutsuz halkları için tam anlamıyla akıl almaz bir felaketti. Bir nebze de olsa eleştirel bir tutum sergileyen yegâne kesim, geçmişte eski rejimle savaştan ve daha uzunca bir süre de eski rejimin hayaletiyle savaştan devam eden siyasi gruplardı. Bu gruplar, mücadele etmeye değer olduğundan hiç kuşku duyulmamakla birlikte, başka sorunlarla boğuşan halk sınıflarının şaşkınlıkla karşıladığı ifade özgürlüğü, anayasalcılık, kürtaj hakları, gey hakları, ırkçılık karşıtlığı, dinerkçilik (*klerikalizm*) karşıtlığı, milliyetçilik karşıtlığı gibi II. Dünya Savaşı sonrası dönemin liberal gündemini savunmaya devam ediyorlardı; ancak bunu yaparken, yaygın bir yoksulluğun, toplumsal ve siyasi bir kaosun yaşandığını görmezden geliyorlardı. Liberal solun “insan hakları” retoriği ile yeni muhafazakâr sağın “seçme özgürlüğü” retoriğini harmanlayan (18 yıl sonra hâlâ aynı şeyi yapıyorlar) bu gruplar, mağlup edilmesi gereken bir düşman olarak gördükleri, yeniden bölüşüm silahını kullanan ve sınırsız güce sahip devletin son bulması için özelleştirmeyi destekliyor; *Sozialstaat*'ın⁵¹⁶ tebaasını özgürlük âşığı, namuslu, özerk yurttaşlar olmaktan alıkoyan ideolojik bir hasım olarak gördükleri “bağımlılık kültürüne” karşı çıkıyorlardı. 1990-1994 yılları arasında Macar parlamentosunda milletvekilliği yaptığım dönemde, beş ay boyunca cumhuriyetçi üniformaların nasıl olması gerektiğini tartıştığımızı hatırlıyorum (üzerinde Kutsal Haç arması olmalı mıydı, yoksa olmamalı mıydı; sonuçta olmalı diyenler kazanmıştı); ancak nüfusu on milyon olan küçük bir ülkede iki milyon işin toz olup havaya karıştığı bir zamanda işsizlik konusu ciddi olarak hiç gündeme gelmemişti.

Herhangi bir siyasi kuvvete karşı refah devletini savunan artçı bir muharebe yürütülmesi görevi artık hoş görülüyordu. Doğu Almanya ve Çek Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, “komünist” *apparât*'ın⁵¹⁷ görevlileri aleyhine resmi bir ayrımcılığın söz konusu olduğu ve eski iktidar partisinin üyelerinin, kendilerini korumak ve incinen gururlarını onarmak için birbirlerine iyice kenetlenmek zorunda kaldıkları ülkelerde bu görev, “komünizm sonrası dönemin solu”na düşüyordu; diğer yerlerde genellikle aşırı milliyetçi ve “Hristiyan” partiler bu görevi üstlendiler. İktidardaki “komünist” partilerin, doğru zamanda doğru yerde olmaları sayesinde özelleştirmelerden fazlasıyla kazançlı çıkan piyasa yanlısı, reformist kanadında yer alan kadroları (ve bu kesimin üniversitelerde, araştırma enstitülerinde ve devlet bankalarında çalışan uzman danışmanları) arasında zaman içinde bir devamlılık söz konusu olduğu için, “hiçbir şeyin değişmediği”ni ve itibarını kaybetmiş hâkim sınıfın iktidarını uzatmanın fesatçı bir tertipten

516 Refah devleti, sosyal devlet –çev.

517 Bürokrasi aygıtı –çev.

başka bir şey olmadığını savunan revaçtaki kuram yüzeysel bir inandırıcılığa sahip oluyordu. İşin doğrusu, değişiklikler o kadar büyüktü ki, *nomenklatura*'nın⁵¹⁸ ancak çok küçük bir kesimi kendisini kapitalist dalaverecilere dönüştürebilmişti. Son kertede kazananlar yerli kesimler değil, çokuluslu şirketler, Amerika'nın başını çektiği askeri ittifak ve AB bürokrasisi oldu.

Revaçta olan bu kuramın az da olsa doğruluk payının olduğu bir konu vardı: 1989'da büyük bir vakarla ilan edildiğinin aksine planlı devlet kapitalizmi (namı diğer "reel sosyalizm") ile liberal piyasa kapitalizmi arasında o kadar da büyük bir fark olmadığı şüphesi. Paranoyakça şehir efsaneleri olarak ortaya çıkan ve epeyce rağbet gören bu kuramlar, ne kadar anlaşılabilir olsalar da çözümlemenin yerini tutamazlar (tutamamaları da gerekir). Ancak, eski "komünist" örgütlerin halefi olan partilerin yeni muhafazakâr akidenin ("neoliberal" ifadesi hatalı bir adlandırma: Hayal gücümüzü ne kadar zorlarsak zorlayalım, günümüzün ultra kapitalistleri ile piyasa köktencililiğinin savunucularının liberal olduğunu söylemek doğru olmaz) çığırtkanlığını yaptığı ve refah devletinin son kalıntılarını ortadan kaldırdığı günümüzde, bu kuramlar siyasi bir öneme sahipler. Doğu Avrupa'nın kimi ülkelerinde "komünistler" ile "kapitalistler" in tuhaf bir biçimde özdeşleştirildiğine tanık oluyoruz –ne de olsa bize bunu yapanlar eski "komünistler"; hep aynı insanlar iktidarda; demokratik dönüşüm bir aldatmacaydı; tüm bunlar bir Yahudi-Bolşevik komposudur ve benzeri zırlar.

Sosyalizmle kapitalizmin özdeşleştirilmesinin Nazilere ait bir klişe olduğu iyi biliniyor, ama "koşullar bunu imkânsız kılıyordu"; aslında birbirlerinden ancak bu kadar farklı olabilirlerdi. Her şeyden öte, 1920'li ve 1930'lu yıllarda komünistlerle sosyal demokratlar, kapitalizme ve tiranlığa bir bütün olarak karşı çıkma yanlış bilincinde ortaklaşmışlardı ve bunda da son derece kararlıydılar. Yanlış bilinç, samimi olmayı engellemez. 21. yüzyılın başında ise eski komünist partiler yalnızca sosyalizme değil, işçi sınıfının en temel çıkarlarına dahi karşı çıkıyorlar: Bu yeni bir şey değil, üstelik Doğu Avrupa'yla da sınırlı değil. (Doğu Avrupa'dan bahsederken, General de Gaulle'nin izinden giderek eski Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki kısmını da dâhil ediyorum.) İtalya Komünist Partisi (ve parti lideri Enrico Berlinguer), Bayan Thatcher'in iktidara gelmesinden iki yıl önce kemer sıkma önlemlerinin uygulanmasını isteyip, bu önlemlere boyun eğmenin proletaryanın görevi olduğunda ısrar etmemiş miydi?⁵¹⁹ (Eski PCI'nın sağ kanadını oluşturan DS⁵²⁰ bugün 60 yıllık düşmanı

518 Hâkim sınıf, yönetici sınıf –çev.

519 Bkz. Ernest Mandel, *From Stalinism to Eurocommunism*, Londra: New Left Books, 1978, s. 125-49. PCI'nin [İtalya Komünist Partisi –çn] düpedüz burjuva siyasetine kaymasına neden olan fırsatçı [oportünist] yönelim, İtalyan aşırı solunun erken yükselişini ve büyük bir etki yapmasını açıklar; bkz. Steve Wright, *Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism*, Londra: Pluto, 2002 [Gökyüzünü Fethetmek: İtalyan Otonomist Marksizminde Sınıf Bileşimi ve Mücadelesi, çev. Özgün Yalçın, Otonom Yayıncılık, 2008].

520 Solun Demokratları –çev.

Hıristiyan Demokratlar ile *birleşmeyi* öneriyor...) Dolayısıyla, bu klişe, hiçbir zaman doğru olmasa da, haklı ve adil bir tarihi rövanşı temsil ediyor.

Yeni muhafazakâr karşıdevrime karşı yükselen direniş biçimlerinin, savaş öncesi döneme özgü, sıklıkla da açık faşist retoriğe ve simgelere bulanmış, milliyetçi ve militarist bir sağ anlayışı benimsemesi de bundan kaynaklanıyor –eskiden Sovyetler Birliği'ne dâhil olan yerlerde, Stalincilik ile faşizm arasında bir birleşim [*sentez*] yapmaya çalışan aşırı bir seçmecilik [*eklektizm*] dikkati çekiyor. (Rusya'da ana muhalefeti temsil eden Rusya Federasyonu Komünist Partisi, Amiral Kolchak ile Baron Wrangel genelkurmayının siyasi "beyin takımı"nı temsil eden Beyaz Muhafızlar'ın kaçık ideologlarından ilham alıyor.) Polonya'da, eski komünistlerden olan devlet başkanı Kwaśniewski'nin "neoliberal" ya da yeni muhafazakâr rejiminin bozguna uğramasından sonra aşırı Katolik Kaczyński kardeşler, ilk bakışta ne kadar gülünç gözükse de bir yanda aşırı toplumsal muhafazakârlığı, eşcinsel karşıtlığını, kadın karşıtlığını, azınlık karşıtlığını, Rus ve Alman karşıtlığını, Yahudi karşıtlığını ve hepsinden fazla da komünizm karşıtlığı paranoyasını, öte yanda da parasalcı Ortodoksluğu, Bush yanlısı bir askerî coşkunluğu, solda yer alan herkese zulüm edilmesini (1930'lu yıllarda İspanya iç savaşı sırasında Uluslararası Tugaylar'da çarpışan, bugün pek azı hayatta olan eski askerlerin emeklilik maaşları bile kesildi), sansürü ve vahşi bir etnik propagandayı harmanlama konusunda oldukça başarılıdır. Polonya ulusal parlamentosu Diet'te çoğunluğu elinde tutan partinin 41 milletvekili, İsa Mesih'in Polonya'nın "onursal devlet başkanı" olarak seçilmesini teklif eden bir önerge hazırladılar (daha sonra bazıları önergeyi "onursal kralı" olarak seçilmesini diye değiştireceklerdi). Diet başkanı teknik nedenlerle önergeyi reddetti, oylamaya cesaret edemediler: Kabul edilebilirdi.

Slovakya'da, Robert Fico'nun sol sosyal demokrat hükümeti, partisinin, Vladimír Mečiar'ın milliyetçi partisi ve alkolik bir palavracı olan Ján Slot'a'nın lideri olduğu yarı faşist parti ile ittifak yapmasıyla kuruldu. Bay Fico, emekli maaşlarına zam yapacak, toplu ulaşım fiyatlarını ucuzlatacak, devlet idare kontrolündeki (ve esasen ücretsiz) sağlık ve eğitim hizmetlerinin tasfiye edilmesi sürecini durduracak kadar küstahtı. Halkın beğendiği bir hükümettir –Çek ve Macar karşıtlığını Rusya yanlısı eğilimlerle bütünleştirmesi de işin cabası. Resmin geri kalan kısmına şöyle bir göz atalım: Çek Cumhuriyeti, Romanya ve Sırbistan'da parlamentoda yeterli çoğunluğu olan bir hükümetin bir türlü kurulamaması; Baltık devletçiklerini pençesine alan çılgınca Rusya karşıtlığı ve bunun sonucunda etnik Rus azınlıkların apartheid rejimini aratmayan bir ayrımcılığa maruz kalmaları; Roman azınlıkların her yerde zulme ve tecride maruz kalmaları (Romanya devlet başkanının, kişisel olarak gıcık kapıldığı bir gazetecinin cep telefonunu alıp gcri vermediği ve "o pis kokulu Çingene kadınla konuşmayacağım" dediği söyleniyor); pek saygın "uluslararası toplum"un "devletleştirdiği" (Bosna, Kosova, Karadağ, Makedonya, Moldova/Trans-Dinyester

ve Stalinci bir *intermundium*⁵²¹ olan Belarus gibi) etnik bölgecilerin tam anlamıyla çöküş içinde olmaları; Slovakya'da yaşayan eski Yugoslavya vatandaşlarının sınır dışı edilmesi. "Yeni demokrasiler"den, "gönüllüler koalisyonu"nın cesur askerlerinden, Bay Rumsfeld ile Bay Cheney'in "yeni Avrupa"sından oluşan bir resim bu.

Liberal yorumcular, modernliğe karşı bir başkaldırıdan bahsediyorlar. Deli saçması. Yeni muhafazakâr (ya da neoliberal) karşıdevrim, ulusa, özellikle de orta sınıfın alt kesimlerine iki cepheden saldırdı.

Birincisi, karşıdevrim, gelenekten yoksun bir kapitalizmde, geçmişten kalan yegâne kaynaştırıcı ilke olan ulusal kimliğin belkemiğini sosyal refah kurumlarının oluşturduğu gerçeğini görmezden gelmiştir. Kaybedilen yalnızca geçim vasıtaları değil; insanlar onurlarını, kendileriyle ilgilenildiği ve korundukları duygusunu, sonuçta da devletin temsil ettiği topluluğun kendilerine saygı gösterdiğine duydukları inancı kaybediyorlar. Devingen bir eşitlik olarak içselleştirilen yukarı doğru hareketlilik, planlı refah devletlerinin en büyük zaferiydi. Sınıfsal konumun yitirilmesi (Orta-Doğu Avrupa'da üniversite diploması bunun en tipik örneğiydi: Açlıktan nefesi kokan bir *Herr Doktor*⁵²² bile sonuçta bir beyefendi konumundaydı); esnafın, devlet memurlarının, öğretmenlerin ve doktorların çocuklarının *yeniden* bedensel çalışma gerektiren işlerde çalışmak zorunda kalabilecekleri ya da *déclassé* [*sınıfdışı*] olacakları bir yerlere yasadışı göçmen olarak gidebilmek için ülkelerinden kaçmak zorunda kalacakları duygusu tahammül edilmesi zor bir tehdittir. Bahsedilen bu başkaldırı, orta sınıfların ulusun ve kastın yitirilmesine karşı isyanıdır.

İkincisi, orta sınıfların, *komünistlerin yarattıkları* refah devletinin savunma mevzilerini desteklemeleri ideolojik olarak imkânsızdır. "Komünizm"in yenilgiyi ve geçmişi simgelemesi nedeniyle bu büyük bir itibar kaybı anlamına gelir. Ayrıca, başarı efsanesi, kendini geliştirme ve buna benzer efsanelerle harekete geçen bir modernleşmeci değilse, küçük burjuvazi bir hiç demektir. Köylülerden bürokratlar ve aydınlar çıkaran, hepsinden önemlisi de halkın onurunu geri kazanmasını sağlayan kurumları açıkça destekleyemezler; çünkü bunu yaparlarsa, utanç verici tarımsal geçmişlerini ve yine bir o kadar utanç verici "komünist" miraslarını kabullenmiş olacaklardır. Yeni muhafazakâr (ya da neoliberal) tahribatı komünistlerin eseriymiş gibi göstererek bu utançtan kurtulabilir ve 1989 öncesine ait kurumsal düzenlemelerin savunulmasını kabul edilebilir hale getirebilirler. Eski komünist parti ya da komünist gençlik başkan yardımcıları geçmişte bu kurumsal düzenin bir parçası olduklarını ve sağladığı nimetlerden ötürü bu düzene şükran borçları olduğunu inkâr edemezler; bu düzenin yıkılmasının bir yanlısın düzeltilmesi olduğunu söylemek zorundadırlar. Bu halleriyle, yeni bir devrin, hürriyetin

521 Dünyalar arasındaki alan, boşluk –çev.

522 Doktor Bey –çev.

ve benzeri şeylerin habercilerinden ziyade, sık sık yanlış yapabilen fırsatçı kişilere benziyorlar.

Sonuçta, yeni karşıdevrimciler, hem sağ ve sol olarak, hem de “komünist” özelleştirmecilerin, parasalcıların, arz yanlı iktisat politikalarını savunanların ve küreselleşmecilerin günahsız komünizm karşıtı hasımları olarak sunulabilirler. Enternasyonal ile başlayıp sonunda Çokuluslulara varan Bolşeviklerin adını bile anmadan onların yarattığı refah devletini savunabilirler, çünkü klasik milliyetçilikten apayrı bir şey olan militan etniklik fikriyle hem Enternasyonal’e hem de Çokuluslulara karşı çıkabilirler –klasik milliyetçilik, bağımsız ve egemen bir ulus-devlet içindeki inançlara ve ırklara bakmaksızın, tüm yurttaşların yasal ve siyasi eşitliği üzerine inşa ediliyordu.

Doğu Avrupa’da baş gösteren bu siyasi çılgınlık, yeni muhafazakâr (ya da neoliberal) küreselleşme ile neoemperyalizme karşı savunma amaçlı bir tepki olduğu kadar, Batı’da ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin kapitalizm karşıtı bir uyarlaması olma özelliği de taşıyordu. Bu nedenle, Batı ile Doğu Avrupa’daki toplumsal hareketler arasında ne gibi koşutluklar bulunduğunu kısaca da olsa değerlendirmemiz gerekiyor. Doğu Avrupa’daki mücadeleler *büyük ölçüde simgesel* nitelikte: Örneğin, makaleyi yazdığım sırada Heiligendamn’da düzenlenen G8 zirvesi karşıtı protestolarla karşılaştıralım. Bir an için protestocuların “kazandıkları”nı, devlet liderleri ile diğer kodaman devlet görevlilerini Mecklenburg-Vorpommern’den kovmayı başardıklarını düşünelim. Sonra ne olacak? Zirveye katılanlar, belki façalarında birkaç çizikle hükümet merkezlerine dönecekler. Hikâyenin sonu... Somut hiçbir talepleri yok (“*kapitalizmi tarihe gömelim*” bir talep değil); protestocular, “burjuva siyaseti”ne tasarlanıp uygulandığı düzeyde karşı çıkmıyorlar –protestocuların ılımlı kesiminin dile getirdiği gerçekten de somut içerikli birkaç talep (daha doğrusu rica) burjuva siyasetinin çizdiği çerçevenin dışına çıkmıyor ve bu nedenle devrimci değil (örneğin karbon emisyonu, göçmen işgücü, fikri mülkiyet hakları gibi konularla ilgili talepler). Sonuç olarak, ilk anda başarı kazanma şansları olsa da nihayetinde burjuva (anayolcu liberal) siyasetle uyumlu olan talepler. Protestocular “sistem”e karşı çıktıkları için şiddet patlak veriyor; ancak sistem, bu ortamda asıl (yani yasal) güçlerini kullanmayan ulus-devletlerin patronlarının bu rastgele bir araya toplaşmalarına bağlı değil. Komünist ya da sosyalist devrimlerin aksine, burada tehlike rejim değişikliği değil, kaos çıkmasıdır. Kaos, her ne kadar polis ve Bundeswehr⁵²³ eliyle bastırılıp “temizlenebilse” de baskıyla engellenemez –çünkü yalnızca karşı bir gücü engellemek söz konusu olabilir ve protestonun böyle bir gücü yoktur. Öte yandan, baskının kendisi bir kaosa dönüşebilir. Klasik devrimlerin, özellikle Avrupa devrimlerinin aksine burada gücün karşısında bir karşı güç bulunmuyor.

523 Almanya Federal Savunma Kuvvetleri (Alman Silahlı Kuvvetleri) –çev.

Batı Avrupalı gençlerin protestolarına hâkim olan *Zeitgeist*'in⁵²⁴ Doğu Avrupalı gençlerinkinden oldukça farklı olduğunu da görmemiz gerek. Doğu Avrupalı gençler, Batı Avrupalıların Filistinli pusilerini, bandanalarını, berelelerini, maskelerini, polise taş atışlarını ve televizyonda gıptayla izledikleri asi soğukkanlılıklarını taklit ediyorlar, ancak tüm bunları aşırı otoriter, ırkçı ve benzeri olumsuzlukları içeren tavırlarla birleştirerek yapmaları onları Batılı gençlerden farklılaştırıyor. Doğu Avrupa'nın orta sınıfa mensup genç protestocuları ile Katolik, etnik ayrımcı, yabancı düşmanı halkçı partilerinin militanları, her şeyden çok mevcut konumlarını yitirmekten, *déclassé* olmaktan korkuyorlar –bu, hem Orta ve Doğu Avrupa'nın genç ve katı sağcılarının 1920'li ve 1930'lu yıllardaki deneyimlerinden, hem de 1960'lı yıllarda yaşanan öğrenci protestolarının nedenleri hakkındaki bilgilerimizden aşına oldukları bir korku. *Haute finance*'a⁵²⁵ ve köksüz kozmopolitan küreselleşmeye ilkesel olarak ne kadar karşı çıkarsa çıksınlar; düzen, hiyerarşi, ulusal birlik, (endişe verici şekilde el Ezher'in ve Vatikan'ın verdiği *fetvaları* andıran) *sapkın* davranış olduğunu düşündükleri her şeyin kati olarak sona erdirilmesi talepleriyle; etnik nefretten, militarizmden, homofobiden [*eşcinsel düşmanlığı*] ve katı yerleşik düzenden korkmak için hiçbir nedeni olmayan mevcut düzenin ister istemez ekmeğine yağ sürerler. Ne kadar çok hata yapmış olursa olsunlar, Batı'da ve Güney'de ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler bu tür suçlara bulaşmamışlardır.

Bu arada, Batı ile karşılaştırıldığında Doğu'da işçi sınıfı çok daha suskun. Neredeyse hiç grev olmuyor. Bir tarafta ulusötesi sermaye ve onun yerel temsilcileri; öte tarafta ise yerel, etnik orta sınıflar ve etnik ayrımcı, dinerkçi aydınlar: Savaş bu iki kesim arasında sürüyor. Gerçek bir sol henüz ufukta gözüküyor. Yine de...

524 Dönemin ruhu –çev.

525 Yüksek finans (finans kapital) –çev.

FRANSA'DA NEOLİBERALİZME DİRENİŞ

Raghu Krishan ve Andrien Thomas

Aşırı sağın devlet başkanı adayı Nicolas Sarkozy'nin 2007 seçimlerinde zafer kazanmasının ardından bir kere daha tüm gözler Fransa'ya çevrildi. Sarkozy'nin zaferi, başta Anglosakson dünyada olmak üzere anayolcu medyada ve akademik çevrelerde, neoliberal reformların uygulanabilmesi için büyük bir fırsat olarak sevinçle karşılandı. Sanki bu yorumcuların dehşetle ve öfkeyle yerdikleri, yıllarca süren bir çatışmadan ve iktisadi durgunluktan kurtuluyormuşçasına ülkenin neoliberal reformlara ihtiyacı olduğu söylendi bize. Nüfusun "aşırı korunan" ve "muhafazakâr" kesimlerinin tüm muhalefetine karşın, devlet başkanı Sarkozy'nin serbest piyasa reformundan kesinlikle geri adım atmayacağını hevesle umut ediyorlardı.⁵²⁶

Devlet başkanlığı ve meclis seçimleri, neoliberal reformlara hayır demek için son yıllarda sokaklara dökülen milyonlarca erkeğe, kadına, öğrenciye ve gence karşı oluşturulan kuvvetler ilişkisini daha da güçlendirdi, ancak neoliberalizmin Fransa'da nihai bir zafer kazandığını ilan etmek için henüz erken. Sarkozy iki büyük zorlukla baş etmek zorunda. İlki, Fransa'da neoliberalizme direnişin yaygınlık göstermesi ve neoliberal projenin siyasi meşruiyetinin dünya genelinde aşınması. Bu makalenin ilk kısmında, bir yandan 1995'in sonlarında yaygın grevlerle ve protestolarla başlayan liberalizm karşıtı mücadele döngüsüne, öte yandan da eleştirel düşüncenin ve neoliberalizm karşıtı direnişin o zamandan bu yana dikkat çekici bir sessizliğe bürünmesine odaklanarak, Fransa'da neoliberalizme direnişin güçlü ve zayıf yönlerini ele alacağız. Sarkozy'nin karşılaştığı ikinci zorluk, kazandığı zaferin niteliğiyle ilgili. Fransa'daki yaygın neoliberalizm karşıtı ruh halini hesaba katan Sarkozy, neoliberal çabalarını sıklıkla arka planda tutarak, yeni muhafazakârlığa özgü ve halkın nabzına uygun yabancı düşmanı ve otoriter düşüncelere başvuruyor. Aslında Sarkozy'nin zaferi toplumsal-iktisadi sorunların gölgeleyen ve

526 "France's Presidential Election: Sarkozy's Moment and, Mercifully, a Fresh Start for France", *The Economist*, 10 Mayıs 2007. Ayrıca bkz. Timothy Smith, "The Socialists are the Real Conservatives in France", *The Globe and Mail* (Toronto), 5 Mayıs 2007.

Jean-Marie Le Pen'in neofaşist Front National⁵²⁷ partisinin seçmen tabanını ele geçirmeyi amaçlayan bir stratejiye dayanıyordu. Sağcı siyasi yapının uzunca bir geçmişinin olmasına, ülkenin güçlü sanayi ve medya çevreleriyle sıkı bağlantıları olmasına karşın, Sarkozy de başarıyla kendisini Fransa'yı krizden ve çeşitli (gerçek ya da hayali) iç-dış tehditlerden korumaya hazır, tarafsız birisi olarak sunabildi.

Böyle bir şahsiyetin Elysée Palace'a⁵²⁸ yerleşmesi ve her an kullanabileceği bir parlamento çoğunluğuna sahip olması elbette endişe verici. Yine de, geçtiğimiz çeyrek yüzyıllık zaman diliminde hem sağ hem de sol hükümetlerce uygulanan neoliberal reformlarla fena halde hırpalanmasına karşın hâlâ ayakta duran Fransız refah devletinin (devlet emekli maaşları, sağlık ve eğitim hizmetleri, işçilerin büyük çoğunluğuna görece cömert faydalar sağlayan görece istikrarlı ve uzun süreli iş akitleri gibi) çeşitli temel payandalarına saldırmakta seleflerinden daha rahat hareket etme şansına sahip olup olamayacağı belli değil. Bu kurumlar, Sosyalist Parti adayı Ségolène Royal'e oy veren milyonlarca çalışan ve orta sınıf mensubu için olduğu kadar, Sarkozy'nin açık konuşma tarzının, halkçı "kanun ve nizam" yanlısı duruşunun cazibesine kapılan pek çok emekli ve işçi için de büyük önem taşıyor.

Sarkozy'nin girişiminin başarılı olmasının, başkanlık seçim kampanyasının son günlerinde şaşırtıcı ve aşırı sert bir üslupla gündeme getirdiği "kanun ve nizam", "ulusal kimlik" ve "ahlaki çürüme" sorunları etrafında ülkeyi kutuplaşmaya sürükleyebilmesine bağlı olduğu çok açıktır. Kasım 2005'te ülkenin belli başlı şehir merkezlerinin *banlieu*lerinde (şehir çevresindeki yerleşim bölgeleri) patlak veren ve ülkenin Mayıs 1968'den sonra karşılaştığı en büyük toplumsal karışıklık olan çatışmalar, Sarkozy'nin iktidara yükselmesinde önemli bir rol oynadı. Bugün geriye dönüp bakıldığında tüm bu yaşananlar, İçişleri Bakanı iken, iktidar partisi içinde devlet başkanlığı yarışında kendisine rakip olan (ve Chirac'ın da tercih ettiği) Başbakan Dominique de Villepin'i saf dışı bırakma gayesiyle Sarkozy'nin bilinçli olarak kışkırttığı gerçeküstü bir pandomima gibi gözüküyor. Bununla birlikte, yoksul banliyölerde patlak veren ayaklanmanın arkasında yatan nedenleri de değerlendirmek gerekiyor: Bir yanda, yirmi yıldan fazla bir süredir gerek sağ, gerekse sol hükümetlerce uygulanan neoliberalizmin yol açtığı derin öfke ve düş kırıklığı; öte yanda, sağın ve aşırı sağın toplumsal ve iktisadi sorunları etnik bir mesele hâline getirip suçla ilişkilendirme girişimlerine karşı koymakta solun sürekli başarısız olması. Bunu akılda tutarak, makalemizin ikinci kısmını yoksul banliyölerdeki koşullara ve buralarda yaşayan, beyaz tenli olmayan ve göçmen geçmişi olan gençlere ayıracamız.

527 Ulusal Cephe -çev.

528 Fransa devlet başkanının resmi ikametgâhı -çev.

FRANSA'NIN BAŞARISIZ "NORMALLEŞME"SI

2005-2006 yıllarında neoliberalizm karşıtı üç önemli olay Fransa'yı sarstı: Mayıs 2005'te "Avrupa Birliği'ne Hayır" diyenlerin halkoylamasından galip çık-maları, Ekim-Kasım 2005'te Fransız *banlieue*lerinde yaşanan ayaklanmalar ve Şubat-Nisan 2006'da CPE iş yasası reformuna (*Contrat Première Embauche*⁵²⁹) karşı öğrencilerin başını çektiği hareketlenme. Nüfusun geniş kesimlerinin gi-derek kalıcılaşan ve ağırlaşan toplumsal-iktisadi zorluklar yaşaması, bu olay-ların arka planını oluşturunuyordu. Bu durum, "Fransız sosyal modeli"nin yavaş yavaş sonunun geldiğine işaret ediyordu. Fransız modeli, II. Dünya Savaşı'ndan sonra de Gaulleciler ile Komünistler arasında varılan toplumsal-iktisadi ve si-yasi uzlaşmanın ardından yaşanan *trente glorieuses*⁵³⁰, yani 30 yıllık iktisadi büyüme ve yaşam standartlarının iyileşmesi dönemi sırasında inşa edilmişti. Her ne kadar bu model "Fransız Tarzı Sosyalizme Yöneliş"in yolunun hazırlan-masından ziyade kapitalist toplumsal düzenin yeniden düzenlenip planlanma-sıyla ilgili olsa da ve zaman zaman toplumsal hareketlerin (en çarpıcı şekilde de Mayıs 1968 hareketinin) muhalefetiyle karşılaşsa da, işçi sınıfına toplum-sal istikrar biçimleri ve göçmenlere toplumla bütünleşme imkânı sunuyordu. Ülkenin siyasi ve iktisadi seçkinleri, Fransa'nın toplumsal ve siyasi bakımdan "normalleşmesi"ni ve anayolcu Avrupa-Atlantik çizgisine oturmasını sağlaya-rak bu modeli tasfiye etmek için 25 yıldır uğraşıyorlar, ancak her seferinde nü-fusun geniş bir kesiminin şiddetli direnişiyle karşılaşıyorlar.

Özellikle 1980'lerden beridir, hem merkez sol hem de merkez sağ modern-leşmeciler Avrupa bütünleşmesini, köklerinin Jakobenlere kadar uzandığı söy-lenlen "Fransa istisnası"ndan kurtulmanın bir yolu olarak görüyorlar. Rağbet gören bu görüşe göre Fransa'nın "hastalığı", akıldışı ve şiddete yönelme po-tansiyeli taşıyan kolektif eylemlerin aniden patlak vermesine eğilimli örgütsüz bir sivil toplum ile her şeye kadir bir devlet arasındaki zehirli ilişkiden kay-naklanıyor.⁵³¹ "Fransa istisnası"nın bir başka özelliğinin de, siyasi sol ile sağ arasında var olan ve etkin bir teknokratik yönetimin önünde engel olarak gö-rülen "arkaik" uzlaşmaz karşıtlıkla ilgili olduğu söyleniyor. Fransız seçkinleri, giderek Anglo-Amerikan modeline uygun hale gelen bir dünyada, var olduğu farz edilen bu istisnanın sona erdirilmesi düşüncesini desteklemiş ve alkışlarla karşılaşmışlardır.⁵³² Fransız istisnacılığının ana hatlarını meydana getiren de

529 İlk İş Akdi -çev.

530 Muhteşem otuz yıl -çev.

531 Örneğin bkz. Pierre Birnbaum, *Logique de l'Etat*, Paris: Fayard, 1982; Michel Winock, *La fièvre hexagonale. Les grandes crises politiques de 1871 à 1968*, Paris: Calmann-Lévy, 1981; Samuel Barnes ve Max Kaase, *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*, Londra: Sage, 1979.

532 1988'de, Fransız Devrimi'nin 200. yıldönümü kutlamalarının arifesinde Fransız tarihçi François Furet, "Fransa istisnasının sona erdiği"ni, devlet başkanları Valéry Giscard d'Estaing ile François Mitterand sayesinde "merkezin Cumhuriyeti"nin ortaya çıktığını ilan ediyordu (bkz. François Furet, Jacques Julliard ve Pierre Rosanvallon, *La République du centre*, Paris: Calmann-Lévy, 1988). 1995'te, Furet büyük bir keyifle "bundan böyle halen yaşadığımız dünyada yaşamaya mah-kûmuz" diyordu (bkz. Furey, *Le Passé d'une illusion*, Paris: Calmann-Lévy, 1995).

Gaulleciliğin ve Komünizmin sona erişini coşkuyla kutlayan bu kesim, hızlanan Avrupa bütünleşmesi süreciyle birlikte ülkenin “normalleşmesi” için sahnenin sonunda hazır hale geldiğini düşünüyordu. Avrupa bütünleşmesinin parlak bir başarısı olarak sunulan Avrupa anayasasının kabulü için düzenlenen halkoylaması; oylamanın neoliberalizmin halkın oyuna sunulmasına dönüşmesiyle birlikte ne gariptir ki halkın neoliberal Avrupa'yı reddetmesinin bir vesilesi hâline geldi. Avrupa Anayasası tartışmaları sürerken, solun *Non à l'Europe libérale* (Liberal Avrupa'ya Hayır) sloganıyla yürüttüğü Hayır kampanyası sayesinde *libéral* sözcüğü Fransa'da kesinlikle siyasi bir hakaret ifadesi hâline gelmişti.

AB anayasası projesi, neoliberal iktisat politikasının başlıca akidelerini kut-sallaştırma amacı taşıyordu. Bütün engellemelere rağmen oy kullananlarının yüzde 55'inin oyuyla reddedilmesi büyük bir başarıydı. Büyük siyasi partiler ve medya hararetle anlaşmayı desteklerken, “Hayır” koalisyonu ise parlamentoda ve anayolcu siyasi alanda sınırlı temsil imkânına sahip, türdeş olmayan [*heterojen*] gruplaşmalardan meydana geliyordu. Halkoylamasının sonucu, halk ile siyasi seçkinler arasında ne kadar derin bir uçurum olduğunu bir kere daha gösterdi. Hayır kampanyasının öncülüğünü toplumsal hareketlerin liderleriyle eylemcileri, Komünist Parti (FKP) ve esasen Troçkistlerden oluşan aşırı sol örgütler yapıyordu –Sosyalist ve Yeşil partiler içindeki azınlık akımları da katılıyordu (eskiden Komünist eğilimin baskın olduğu, ülkenin en büyük sendikası CGT “Hayır” oyu verilmesini desteklemiş, ancak iç bölünmeler nedeniyle fiili bir kampanya yürütmemişti). Merkez sağın önemsiz şahsiyetleri ile aşırı sağın da “Hayır”ı desteklemesi, taraflı medyanın “Hayır” oylarının gerisinde yabancı düşmanı öfkenin yattığını ifade eden haberler yapmasına yol açtı. Ancak, anlaşmaya karşı çıkan taban örgütlerinin dinamiğine ve kamuoyu yoklamalarında “Hayır” oyu kullananlara bakıldığında, toplumsal değerlendirmelerin (işsizliğin ve taşeronlaşmanın artacağı korkusu, sosyal güvencelerin olmaması) milliyetçi kaygılara (göç, Türkiye'nin AB üyeliğine kabul edilmesi önerisi) baskın çıktığı görülüyordu.

Fransız seçkinleri, yabancı düşmanlığının ve milliyetçi tecrit siyasetinin geri kalmış kitleler arasında patlaması olarak yorumladıkları Avrupa Anayasası'nın reddedilmesini bir felaket olarak değerlendirdiler. Muhafazakâr tarihçi René Remond, halkoylamasından birkaç gün sonra devlet radyosunda şöyle diyordu: “Bu sonucun, Münih kadar kötü bir şey olduğunu söylemek istiyorum”. Avrupa Birliği, başka ülkelerde de olduğu gibi seçkinlerin, halkın taleplerinden uzak olmasının en büyük avantajı olduğunu düşündükleri bir girişimdi. Avrupa bütünleşmesi, faşizmin esasen kitlelerin bayağı içgüdülerinin bir ürünü olduğunu düşünen muhafazakâr Hristiyan Demokratların başlattıkları bir girişimdi. Faşizmin, II. Dünya Savaşı'nın ve savaş sonrası dönemde yaşanan toplumsal çalkantıların ardından bu kurucu babalar, merkezinde seçkinlerin yer aldığı

bir Avrupa birleşmesini, akılcı ve tutkularından arınmış (bilgili kişilerin denetiminde olan) siyasi karar alma sürecinin, bencilce milli çıkarlara ve üye devletlerdeki sınıf mücadeleleri gibi nahoş sıkıntılara baskın çıkmasını sağlayacak bir yol olarak görüyorlardı.

Savaş sonrasında Fransız-Alman barışının sağlandığı ve Soğuk Savaş'ın yaşandığı bir ortamda, Fransa'daki ilerici güçlerin çoğu Avrupa bütünleşmesinin esasen koruyucu bir rol oynadığını düşünüyorlardı. Daha yakın geçmişte baktığımızdaysa, Avrupa bütünleşmesi süreci, neoliberal düzenin tehditkâr ve saldırgan bir koçbaşı olarak görülmeye başlanmıştır. Gerek kamuoyu yoklamalarının⁵³³, gerekse son yıllarda artan ve giderek güçlenen neoliberalizm karşıtı gösterilerin gösterdiği üzere, serbest piyasa ekonomisinin bu kadar şüpheyle karşılandığı başka bir Avrupa ülkesi daha yoktur.⁵³⁴ Öte yandan, kalkınmış ülkelere bakıldığında Fransa, finansallaşma ve yabancı yatırımlar üzerindeki kontrollerin serbestleştirilmesi konularında en ileri gitmiş ülkelerdendir. Müşfik devlet yaklaşımı ve büyük kapitalistler arasında kurulan istikrarlı ittifaklar sayesinde 1980'li yıllara gelinceye değin uluslararası rekabette korunan Fransız sanayisi, bu tarihten itibaren küreselleşme çağına girdi. Neoliberalizmin ilerleyişine, Fransız ekonomisinin finansallaşması eşlik etti. 1985'te Paris hisse senetleri piyasasına kote olan firmaların yüzde 10'u yabancı yatırımcıların denetimi altındayken, 2000'e gelindiğinde bu oran yüzde 44'e yükselmişti –İngiltere'den (yüzde 30) ve ABD'den (yüzde 20'nin altında) daha yüksek.⁵³⁵ Bir yandan serbest piyasa karşıtı duyarlılıkların ve toplumsal hareketlerin dirençli olması, öte yandan da Anglo-Amerikan tarzı hissedar kapitalizmine hızla geçilmesi, Fransız toplumunun çelişkilerini derinleştirdi.

Fransız ekonomisinin finansallaşması, ücretlerin durağanlaşması ya da gerilemesiyle, yeni emek yönetimi stratejilerinin benimsenmesiyle ve kamu hizmetlerinin özelleştirilerek piyasa ilişkilerinin yaygınlaştırılmasıyla el ele gitmiştir.⁵³⁶ Ancak, emek ve sermaye arasındaki güç dengesi açısından en yıkıcı olan etkiler, (son yirmi yıldır yaklaşık yüzde 10 düzeyinde seyreden) sürekli yüksek işsizlik oranından ve güvencesiz çalışma koşullarının yaygınlaşmasından kaynaklanmıştır. İşsizlere ödenen yardımların azaltılması ve emek piyasasını düzenlemelerden arındırmayı [*deregülasyon*] amaçlayan yeni önlemler, işsiz ve sosyal yardımlardan yararlanan insanların damgalanmasının yanı sıra ekonominin temel sektörlerinde istihdamın istikrarsızlaşmasına yol açmıştır. İşsizlik korkusu ve

533 Çeşitli ülkelerde düzenlenen bir araştırmaya göre, Fransızların yüzde 36'sı dünyanın geleceği açısından en iyi sistemin "serbest piyasa ekonomisi" olduğunu düşünüyor. Almanların yüzde 65'i, İngiliz yurttaşlarının ise yüzde 66'sı aynı görüşü paylaşıyorlar (GlobeScan, Haziran-Ağustos 2005).

534 Bkz. Isabelle Sommier, *Le renouveau des mouvements contestataires à l'heure de la mondialisation*, Paris: Flammarion, 2003.

535 Bkz. Laurent Mauduit, *Jacques le Petit*, Paris: Stock, 2005, s. 162.

536 Özellikle yeni esnek çalışma düzenlemesiyle ilgili olarak bkz. Luc Boltanski ve Eve Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*, Londra: Verso, 2006.

beraberinde getirdiği kişisel ve toplumsal sonuçlar, toplum genelinde caydırıcı bir etki yaratmıştır. İşverenlerin ücretleri düşürmelerine ve mali bir karşılık ödemeksizin çalışma sürelerini arttırmalarına imkân tanıyan *offshoring*⁵³⁷ tehditleri bu korkuyu sürekli beslemektedir (elektronik ürünler imalatçısı Bosch'un, 2004'te otomobil parçaları üretimi yapan Lyon yakınındaki Vénissieux fabrikasını Çek Cumhuriyeti'ne taşıma tehdidi bunun bir örneğidir).

İstihdamın ve sosyal yardımların güvencesizleşmesine karşı harekete geçip mücadele etmeyi engelleyen sayısız güçlük bulunuyor. Yalıtılmış haldeki işsizler güçlü bir birleştirici örgütten yoksunken, güvencesiz işlerin en fazla rastlandığı, özel kesimin kontrolündeki sanayi ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren işçi sendikalarının güçsüz olduğu düşünüldüğünde, güvencesiz işlerde çalışan ücretliler işverenlerin baskıları karşısında korumasız durumdadır. Güvencesizlikle mücadele etmekte ve genel kampanyalar düzenlemekte sendikalar da zorlanıyorlar. 2003'te emeklilik sistemi reformunu engelleme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması, Fransız sendikalarının kamu ve özel sektör işçilerini bir araya getirmekte karşılaştıkları güçlüklerin bir örneğiydi. Kamu sektörünün, özellikle de okul öğretmenlerinin kitlesel olarak harekete geçmesine karşın, özel sektörün en büyük sınai kesimlerinde bile ancak tek tük grevler oldu.⁵³⁸ 2003 çatışması ve 2004 kamu sağlık sistemi reformunun pek de mücadele edilmeden yasalaşması, Fransız sendikacılığın giderek küçülen kamu sektörünün birkaç alanındaki gücüne dayanarak ayakta kalamayacağını göstermiştir.⁵³⁹ Tüm bunlar, sendikacılığın özünü, yani dayanışmayı ve birlikte hareket etmeyi güçlendirme kabiliyetini tehlikeye sokmaktadır.

Böyle bir ortamda, genç işçilerin işten çıkarılmasını kolaylaştırarak yeni bir güvencesiz istihdam kategorisi yaratmayı amaçlayan CPE emek piyasası reformuna karşı başarıyla mücadele edilmesi anlamında, 2006'da emek piyasasının düzenlemelerden arındırılmasını hedefleyen neoliberal projeye sekte vuran unsurun esasen öğrencilerin başını çektiği bir hareketlenme olması önemlidir. Öğrenci örgütleri ile sendikaların desteğini alan genç insanlar ve ebeveynleri sokaklara dökülerek, üç ay boyunca CPE'yi protesto gösterileri düzenlediler. Hafta içinde, orta ve yüksek dereceli okullarda okuyan öğrenciler üniversiteleri ve okulları işgal ettiler, kendi aralarında toplantılar düzenlediler ve sokaklarda eylemler yaptılar. Sendikaların eyleme çağırdığı ebeveynler ve diğer ücretli çalışanlar, hafta sonları ve birçok *journées d'action*'de (kısmi genel grevlerin

537 *Offshoring*: Kalkınmış ülke şirketlerinin, üretim faaliyetlerinin belli kısımlarını ülke dışında (genellikle üretim maliyetlerinin daha düşük olduğu kalkınmakta olan ülkelere) kurdukları tesislere kaydırmaları –çev.

538 Bkz. Jean-Marie Pernot, *Syndicats: lendemains de crise?*, Paris: Gallimard, 2005, s. 23-68 –genel sendikalaşma oranı yüzde 8 (özel sektörde ise yüzde 5'in altında).

539 2004'te enerji sektörünün görece sorun yaşanmadan özelleştirilmesinden de görülebileceği üzere, Fransız sendikacılığının kamu sektörünün bazı kesimlerinde sahip olduğu düşünülen gücünün bile daha çok bir yanılsamadan ibaret olabileceğine işaret ediyor. Bkz. Adrien Thomas, "En apesanteur. La CGT face à la privatisation d'EDF et Gaz de France", *Variations*, 3, 2006, s. 63-72.

düzenlendiği, ülke genelinde üç milyon kişinin eylemlere katıldığı 4 Nisan 2006 tarihinde doruğa ulaşan eylem günleri). onlara katılarak çok büyük gösteriler gerçekleştirdiler.⁵⁴⁰

Her ne kadar Paris'in Latin mahallesindeki ayaklanmalar uluslararası medyada olağanüstü ilgi çektiyse de, CPE mücadelesinin en önemli boyutu bu isyanlar değildi. Öğrencilerle sendikacılar arasında bağlantılar kurulması, hareketin şaşırtıcı coğrafi genişlemesi ve özörgütlenmesi, Mayıs 68'in Sorbonne civarında simgesel olarak yeniden sahnelenmesinden çok daha önemliydi. Aslında, en coşkulu ve kalıcı girişimler Paris'te değil, daha küçük şehir ve kasabalarda oldu. Protestolar, başlangıçta katı bir tutum sergileyen Dominique de Villepin hükümetini sonunda (yasanın parlamentoda kabul edilmiş olmasına karşın) CPE'yi geri çekmek ve yürürlükten kaldırmak zorunda bıraktı. İşveren örgütleri bile hükümetten yasayı geri çekmesini istediler. Hükümetin inatçılığı ters teperek, gelecekte söz konusu olabilecek düzenlemelerden arındırma girişimlerini tehlikeye atmış oldu.

NEOLİBERALİZMİN ÇIKMAZ SOKAKLARI

Fransa'nın düzenleme dışı kalmış kapitalizm çağına girmesi, "toplumsal de Gaulleciliğin" ve sosyal demokrat Keynesçi projenin buna koşut olarak sona ermesi demek oluyordu. "Toplumsal de Gaullecilik", halk ile lideri arasında kişisel bir ilişki kurulması ve ücretli çalışanların şirketlerin karar alma süreçlerine sınırlı katılımının sağlanması yoluyla sınıf çatışmasının üstesinde gelme fikri üzerine kurulmuştu. Merkez sağın istikrarlı bir de Gaulleci kimlik geliştirmekte zorlanması, ekonominin devletçe düzenlenmesi düşüncesinin iyice yerleşmiş olması nedeniyle neoliberal reform gündemini kabul ettirememesinden kaynaklanıyordu. Eski devlet başkanı Jacques Chirac'ın savunduklarından gerisingeriye çark etmesi bu zorlanmanın iyi bir örneğidir. Chirac, 1995 seçim kampanyasını *fracture sociale*'yi⁵⁴¹ iyileştirme vaadiyle yürütmüştü, ancak iktidara gelir gelmez neoliberal modele sadakatini ispatlamak hevesiyle kamu sağlık sisteminde ve kamu sektörü emeklilik planlarında reform yapmaya kalkıştı. Sonuçta, demiryolu işçilerinin grevinin ülkeyi felce uğratacağı Kasım-Aralık 1995'in "huzursuz kış"ının kıvılcımını çakmış oldu.⁵⁴² Sarkozy'nin neoliberal gündemi dayatmakta daha başarılı olup olmayacağını zaman gösterecek.

540 CPE karşıtı hareket için bkz. Stathis Kouvelakis, "From Revolt to the Alternative", 12 Mayıs 2006, <http://www.europe-solidaire.org>. Neoliberal basının karalama amaçlı yazılarına karşı hareketi savunan bir yazı için bkz. David R. Howell ve John Schmitt, "Employment Regulation and French Unemployment: Were the French Students Right After All?", Nisan 2006, <http://www.cepr.net>.

541 Toplumsal uçurum, toplumsal bölünme -çev.

542 Daniel Singer, "The French Winter of Discontent", *Monthly Review*, 49, Temmuz-Ağustos 1997; Raghu Krishnan, "December 1995: The first revolt against Globalization", *Monthly Review*, 48, Mayıs 1996 ["Fransız Proletaryasının Büyük Direnişi: Küreselleşmeye Karşı İlk İsyan", *Ürün*, Ocak 1997, sayı 1, s. 27-44].

Chirac'ın refah devletine karşı başlattığı cepheden saldırının 1995'te geri püskürtülmesinin sonuçlarından biri de Sosyalist Parti'nin (Parti Socialiste, PS) 1997 parlamento seçimlerinde zafer kazanması oldu. Ancak PS, neoliberal politikaların en azından kısmen geriletilmesi umutlarını boşa çıkardı. Yenilen sağcı hükümetin gerici önlemlerini tersine çevirmekte isteksiz olmasının ötesinde, Lionel Jospin'in başbakanlığında geçen 1997-2002 döneminde PS, izlediği refah devletini parçalama politikasıyla sağcıların halefi olmayı hak ettiğini kanıtlamış oldu. PS, kamu hizmetlerinin özelleştirilip düzenlemelerden arındırılması ve vergi indirimleri yapılması gündemini takip ederken, emeklilik yaşının yükseltilmesi fikrini de kabul etti. Sonuçta, parti ile işçi sınıfından seçmenler arasındaki uçurum giderek derinleşti. PS, başta Paris ile Lyon'un günün moda eğilimlerini yakından izleyen şehir merkezlerinde olmak üzere, yüksek ücret alan beyaz yakalı işçiler arasında taraftar kitlesini genişletmesine karşın, daha geniş bir sınıf ittifakı oluşturmayı başaramadı.

Fransız sosyalistleri ile işçi sınıfı arasındaki uçurum öylesine büyümüşü ki, 2002 devlet başkanlığı seçimleri öncesinde Sosyalist Partili eski başbakan Pierre Mauroy yoldaşlarını uyarmak zorunda kalmıştı: "Biliyorsunuz, 'işçi' dört harfli bir sözcükten ibaret değil!" PS üyelerinin giderek işçilerden uzaklaşması sosyolojik bir olgu. Parti üyeleri arasında orta sınıfların, hatta orta üst sınıfın ağırlığı giderek artıyor.⁵⁴³ İşçi sınıfının PS'den uzaklaşması oldukça çarpıcı: 2007'de, oy kullanan işçilerin yalnızca yüzde 25'i ilk turda Ségolène Royal'e oy verirken, yüzde 20'si Jean-Marie Le Pen ve yine yüzde 20'si de Sarkozy lehine oy kullandılar.⁵⁴⁴

Yaklaşık 30 yıl önce, Margaret Thatcher ve Ronald Reagan neoliberalizmi bir ütopya biçimi gibi sunmayı başarmışlardı. Ancak, Bay Sarkozy'nin aynı şeyi yapması mümkün değil. Günümüzde dizginlerinden iyice boşanan kapitalizm coşku ve destek değil, korku ve kızgınlık uyandırıyor. Neoliberalizmin Fransa'da ilk kez piyasaya sürüldüğü 1980'lerin ortalarında bile daha iyi bir dünya vaadinden söz edilmiyordu. Ülkenin kontrolü dışında ortaya çıkan ekonomik krize ve ekonomideki değişikliklere karşı uygulamaya konmuş geçici bir düzenleme olarak görülüyordu. Kemer sıkma politikaları çok geçmeden yerini yeniden istikrara ve güvenceye bırakacaktı. Bugün geldiğimiz noktada, neoliberalizmin yeni ve istikrarlı bir düzen yaratamamış olduğu açıkça ortadadır. Aksine, neoliberal reform, istihdam cephesinde herhangi bir iyileşmeye yol açmaksızın yeni reformlara zemin hazırlıyor. Neoliberalizm taraftarı tarihsel bir blok oluşturulamaması, neoliberalizmin nüfusun geniş katmanlarına toplumsal istikrar biçimleri sunamamasından kaynaklanıyor.

Artan iktisadi sıkıntılar, işyeri kolektifleri ile geleneksel sanayi işyerlerinin

543 Rémi Lefebvre ve Frédéric Sawicki, *La société des socialistes. Le PS au jour d'hui*, Paris: Editions du Croquant, 2006.

544 CSA-CISCO anketi, 22 Nisan 2007.

parçalanmasının da etkisiyle, işçi sınıfının da parçalanmasına neden olmuş, sınıf dayanışması ve bilinci giderek aşınmıştır.⁵⁴⁵ Bireysel başarının övüldüğü ve “kaybedenler”in alaya alındığı koşullarda, toplumsal Darwincilik öylesine güçlendi ki, işçi sınıfının bazı kesimleri, göçmenlerin ve kendi çocuklarının istihdamdan, sosyal yardımlardan ve bilfiil ülkeden dışlanmasına olumlu gözle bakmaya başladılar. Göçmenlere öfke kusan (Neonazileri, köktendinci Katolikleri ve Jean-Marie Le Pen’in başını çektiği Fransa’nın sömürge imparatorluğu günlerine özlem duyanları bir araya getiren) neofaşist Ulusal Cephe (FN), 1983’teki ilk seçim başarısından beridir bu duyarlılıkları istismar ediyor. Ulusal Cephe, toplumsal ve iktisadi refahla ilgili sorunları gözlerden uzak tutmak için dikkatleri göçmenlik meselesine çekmek (bu süreçte, *Lépnisation des esprits*⁵⁴⁶ deniliyor) isteyenlerin en önünde yer alıyor.

BANLIEUELERDE İSYAN

2005 *Banlieues* ayaklanması, çağdaş Fransız toplumunu etkisi altına alan toplumsal-siyasi direniş ve parçalanma süreçlerinin güçlü bir örneğiydi. 27 Ekim günü akşamüzeri, Paris’in banliyölerinden Clichy-sous-Bois’de, biri Malili, diğeri Türk-Tunuslu göçmen ailelerden iki genç, Bouna Traoré (15 yaşında) ve Zyed Benna (17 yaşında), polisten saklandıkları bir trafoda elektrik akımına kapılarak hayatlarını kaybettiler.⁵⁴⁷ İki gencin ölümü, ayaklanmaların ve çatışmaların fitilini ateşledi. Diğer Fransız şehirlerinin *banlieue*lerine de sıçrayan eylemler üç hafta sürdü. Bu olaylar, Mayıs 1968’den sonra polisle ve özel güçlerle çatışmaların yaşandığı en önemli dönemdi.

*Banlieue*lerdeki ilk çatışma değildi bu. Yakın geçmişteki ilk çatışma 1980’lerin başlarında Lyon’un dış kesimlerinde olmuş, 1990’ların ortasından itibaren çatışmalar sıklaşmaya başlamıştı. Önceden kestirilebilecek nedenlerle patlak veriyorlardı: Polisin bir gence kötü muamelede bulunması ya da bir gencin ölümüne neden olması, gençlerle polis arasında daha büyük bir çatışmanın çıkmasına, arabaların, dükkânların ve kamu binalarının hedef alınmasına

545 Eskiden Fordizmin sinai çekirdeği olan otomobil sanayisi örneği için bkz. Stéphane Beaud ve Michel Pialoux, *Retour sur la condition ouvrière. Enquête aux usines Peugeot de Sochaux-Montbéliard*, Paris: Fayard, 1999.

546 Ruhların Le Penleşmesi –çev.

547 Muhittin Altun isimli üçüncü genç elektrik çarpmasına karşın sağ kurtuldu. Üç genç, komşu şehirlerden birinde oynanan bir futbol maçından eve dönüyorlardı. Yolda, bir hırsızlık vakası nedeniyle polisin peşlerine düştüğü bir grup gençle karşılaştılar. Kimlik kartları yanlarında olmayan, polislerden birisinin plastik mermi atan silahını ateşlemeye hazırlandığını gören ve son günlerde defalarca kimlik kontrolüne maruz kalmaları yüzünden öfkeli olan gençler, kaçarak saklanacak bir yer aramaya karar verdiler. İçişleri Bakanı Sarkozy’nin defalarca polisin olayda herhangi bir sorumluluğunun olmadığını söylemesine karşın, Polis Hizmetleri Genel Müfettişi (IGS), yaptığı tahkikatın sonucunda, aslında polislerden birinin trafoya tırmanan gençleri gördüğünü ve amirlerini bilgilendirdiği, ancak gerek kendisinin gerekse amirlerinin gençlere yardım etmedikleri ortaya çıktı.

yol açıyor. Çatışmalarda insan kaybı genellikle az oluyor; sokak çatışmalarına katılan gençlerden ve polis güçlerinden yaralananlar oluyor. 2005 Kasım'ında yaşananlar, daha uzun sürmesi ve daha fazla yayılması nedeniyle bu alışıldık tablodan farklıydı.⁵⁴⁸ *Banlieue* patlamasının ilk bakışta hemen dikkat çeken, özellikle de siyasi nedenine odaklanması büyük önem taşıyor. Geriye dönüp baktığımızda olayların, Bay Sarkozy'nin sonu başarıyla biten devlet başkanı olma planında önemli bir yeri olduğu açıkça görülebiliyor. 2005'in başında, AB anayasası için düzenlenen halkoylamasında hükümetin utanç verici bir yenilgiye uğramasının ardından gerçekleştirilen kabine değişiklikleri sırasında İçişleri Bakanlığı görevine geri dönen Sarkozy, ülkenin yoksul *banlieue*lerinde yaşayanları açıkça aşağılayan, kışkırtıcı bir strateji takip etti. İki gencin ölmesinden sonra ve ayaklanmalar sürerken, gerek Sarkozy gerekse iktidar partisinden destekçileri hayatlarını kaybeden gençler hakkında yanlış ve tahrik edici iddialarda bulunmaya, polisin ölümlerden hiçbir şekilde sorumlu olmadığını söylemeye ve polisin ayaklanmalara müdahale ederken aşırıya kaçan davranışları (örneğin, bir cemaatin camisine göz yaşartıcı bomba atılması; gazla dolan camiden can havliyle dışarı fırlayan kadınlara yapılan ırkçı ve cinsel tacizler) nedeniyle özür dilemekten kaçınmaya devam ettiler.⁵⁴⁹ İçişleri Bakanı, UMP⁵⁵⁰ partisi ve polis sözcüleri farklı açıklamalarda bulunarak, ayaklanmalardan suç örgütlerini, aşırı solu, İslamcı "köktendincileri", hatta "çokeşlilik yandaşları"nın sorumlu tuttular.

Fransız istihbarat teşkilatı DCRG'nin dışarıya sızan 23 Kasım tarihli bir raporunda, İslamcıların, suç örgütlerinin ve aşırı solun işin içinde olduğu iddialarının asılsız olduğu açıkça ifade ediliyordu. İslamcılar dikkati çekecek hareketlerden uzak durup, bazı olaylarda ortalığı yatıştırmaya çalışırken, ayaklanmalar aşırı solu tamamen gafil avlamıştı. Suç örgütleri ise işlerini yürütmek için genellikle huzurlu ve istikrarlı bir ortama ihtiyaç duyarlar. DCRG raporu, ayaklanmaları şöyle tanımlıyordu: "Sırf etnik ya da coğrafi kökenleri nedeniyle değil, Fransız toplumundan dışlanmış insanlar olarak içinde bulundukları toplumsal koşullar nedeniyle de güçlü bir kimlik duygusuna sahip olan gençlerin katıldığı, lideri ve programı olmayan; toplu konut bölgelerinde yaşanan halkın isyanı, ... örgütlü olmayan bir şehir ayaklanması".⁵⁵¹ Hükümet, 8 Kasım günü, olağanüstü hâl ilan etmek amacıyla 1955 tarihli sömürge yasasını tozlu raflardan indirmeye karar verdiğinde, olaylar zaten yatışmaya başlamıştı; karışıklıkların bir süredir iyice durulmasına rağmen 15 Kasım'da olağanüstü hâl

548 Laurent Mucchielli ve Abderrahim Aït-Omar, "Les émeutes de novembre 2005: les raisons de la colère", Véronique Le Goaziou ve Laurent Mucchielli (der.), *Quand les banlieues brûlent... Retour sur les émeutes de novembre 2005* içinde, Paris: La Découverte, 2006.

549 "Une grenade lancée à l'heure de la prière", *L'Humanité*, 2 Kasım 2005.

550 Halk Hareketi Birliği (*Union pour un Mouvement Populaire*) –çev.

551 Alıntılan "Le rapport explosif des Renseignements généraux", *Le Parisien*, 7 Aralık 2005.

uygulanması üç ay süreyle uzatıldı.⁵⁵² Açıkça ki, hükümet çevreleri açısından, olaylardan etkilenen mahallelerde huzurun ve düzenin yeniden tesis edilmesi gereksiniminin ötesine geçen siyasi bir dinamik söz konusuydu.⁵⁵³

Fransız *banlieue*lerinde yaşanan başkaldırı sıklıkla Fransız sosyal modelinin yeni bir başarısızlık örneği olarak sunuldu ve olumsuz anlamda bazı Amerikan şehirlerinin gettolarında yaşananlarla karşılaştırıldı. Bu karşılaştırma son derece yanıltıcıdır. *Banlieue* isyanının nedenlerinin ve sonuçlarının daha ayrıntılı araştırılması gerekiyor. Sarkozy'nin kinik manevrasına rağmen, yoksul *banlieue*lerde üç derin kriz (toplumsal-iktisadi kriz, sömürgecilik sonrası krizi ve siyasi temsiliyet krizi) aynı zamana denk gelmeseydi, Clichy-sous-Bois'de yaşanan trajik ölümler böyle bir tepkiye yol açmazdı.

Toplumsal-iktisadi kriz göz önüne alındığında, neoliberal yeniden yapılanmanın şehirleri çevreleyen yoksul bölgelerde neden olduğu sonuçlardan kurtulmanın hiçbir yolu yoktur. Bu açıdan Fransa, 1970'lerin iktisadi krizinin ardından ekonomilerinde kapsamlı bir yeniden yapılanmaya giden diğer Batı ülkelerinden farklı değildir. Yeniden yapılanma süreci, *banlieue*lerin işçi sınıfının yaşadığı kesimlerinde, tam istihdama, yükselen yaşam standartlarına ve genişleyen sosyal koruma biçimlerine dayalı toplumsal dünyayı tamamen parçalıyordu. Bu parçalanma, toplu konut projelerinin desteklenmesinden vazgeçilip özel mülkiyetin teşvik edilmesini de kapsayan, konut politikalarının düzenleme dışı bırakılması uygulamasıyla bir arada düşünüldüğünde, FKP'nin denetimi altında olan belediyelerde esas toplumsal kuvveti oluşturan beyaz yakalı ve vasıflı işçilerin giderek bu bölgelerden uzaklaşmalarına neden oldu.⁵⁵⁴ FKP'nin ve bu partinin temsil ettiği kendine güvenen işçi sınıfının kaleleri, giderek cılızlaşan ve haşin bir hal alan toplumsal yazgının sayılarını hızla arttırdığı çalışan yoksullarla işsizlerin toplumsal ayrışmaya maruz kaldıkları mekânlar hâline geliyordu.⁵⁵⁵ Sanayideki mevcut vasıfsız ve yarı vasıflı (ve giderek güvencesizleşen) işlerde rekabet artarken, 1970'lerden itibaren ortaokul ve liselerde okuyanların sayısında gözlenen artışın öbür yüzünde bu tür işlerin küçümsenmesi gerçeği yatıyordu. İşçi sınıfı kahramanından söz etmek artık mümkün değildi.

Kasım 2005'teki olaylardan etkilenen yerlerin çoğu, 1996'dan beridir Hassas Kentsel Bölgeler (ZUS) olarak sınıflandırılan yerlerdir. 4,7 milyon kişinin, başka bir deyişle ülke nüfusunun yüzde 8'inin yaşadığı 751 bölge için

552 Stéphane Berger ve Jérôme Leguay, "Chronologie", *Une révolte en toute logique. Des banlieues en colère* içinde, Sainte Colombe: L'Archipel des pirates, 2006.

553 Nasser Demiaty, "Nicolas Sarkozy, ministre de l'Intérieur et pompier-pyromane", Goaziou ve Mucchielli (der.), *Quand les banlieues brûlent* içinde.

554 Olivier Masclet, *La Gauche et les cités: enquête sur un rendez-vous manqué*, Paris: La Dispute, 2003. *Banlieue*lerde yaşanan kriz hakkındaki değerlendirmemizde, Paris'in Gennevilliers banliyösündeki bir sitenin gelişimini inceleyen bu etkileyici çalışmaya çok şey borçluyuz.

555 Loïc Wacquant, "La marginalité urbaine au nouveau millénaire", *Contretemps*, 13 Mayıs 2005.

kullanılan ZUS terimi, Lyon ile Paris'in *banlieue*lerinde yaşanan ayaklanmalardan sonra Sosyalistlerin, işçi sınıfının yaşadığı bölgelerde koşulların kötüleşmesine çözüm bulmak amacıyla 1990'lerin başlarında uygulamaya geçirdikleri kentsel planlama girişimlerinin bir uzantısıydı. ZUS'ta işsizlik oranı ülke ortalamasının iki üç katı kadar. Düşük ücretler, güvencesiz işler ve işsizlik de çok daha yaygın. ZUS'ta yaşayan ailelerin daha kalabalık oldukları ve 25 yaş altındakilerin bu bölgelerin toplam nüfusun yüzde 50'sinden fazlasını oluşturduğu düşünüldüğünde, lise eğitimini yarım bırakanların oranının ve (sürekli olarak yüzde 30-40'ın üzerinde seyreden) gençler arasındaki işsizlik oranının çok yüksek olması fazlasıyla önem kazanıyor. ZUS'taki konutlar genellikle yetersiz, aşırı kalabalık ve bakımsız hâlde. Son olarak, adi suçların işlenme oranı (saldırganlık, hırsızlık, kavgalar, uyuşturucu ticareti) çok yüksek.⁵⁵⁶

Bu sorunların "toplumsal kaynaşma"nın yetersiz olmasından ve kötü kentsel planlamadan kaynaklandığını söyleyen hükümet, nüfusun toplumsal açıdan daha "arzulanır" kesimlerinin gerilemekte olan bu bölgelere çekilmesine, genellikle stratejik ulaşım arterleri yakınında bulunan ZUS'larda yatırım yapacak işletmelere vergi indirimleri ve teşvikler sunulmasına yönelik girişimlere ağırlık verdi. İyice eskiyen toplu konutların yıkılması, toplu konutların mümkün olduğunca sınırlı sayıda tutulması ve daha cazip (ve genellikle özel) konutların inşa edilmesi için kamu-özel sektör ortaklığının geliştirilmesi gibi yöntemlere başvuruldu. *Banlieue*lerin en yoksul bölgelerinin, 1980'li ve 1990'lı yıllarda durumu kötüleşen şehir merkezlerinin bulunan konut stokuyla aynı tarzda ele alınıyordu (alt gelir gruplarının uzaklaştırılmasıyla nezihleştirilen [*gentrified*] ikamete ayrılmış mahalleler, pahalı ofis emlakları ve turistlere yönelik rahat konaklama yerleri). Böyle bir yaklaşım belki bu bölgelerin çehresini değiştirip sorunların üzerini örtebilir (az sayıda müteahhidi ve gayrimenkul spekülâtörünü zenginleştirebilir), ancak sorunları çözemez. Daha da kötüsü bu politikalar, açık bir hedef olarak ortaya konan toplumsal ve ırksal "yeniden dengeleme"nin etkisiyle, güya yardım etmek üzere tasarlandıkları güvencesiz ve marjinalleşmiş nüfus katmanlarının günah keçisi ilan edilmesini ve parçalanmasını daha da ağırlaştırma eğilimindedir.⁵⁵⁷

Sömürgecilik sonrası krizine gelirsek, başta Kuzey Afrikalı ve Sahra Altı Afrikalı göçmenlerin beyaz olmayan çocuklarıyla torunları olmak üzere, bu bölgelerde yaşayan gençlerin ayrımcılığa maruz kalmaları, en yoksul *banlieue*lerin sorunlarını daha da katmerleştirip, daimi hale getirmektedir. 1970'lerin sonlarından itibaren başlayan iktisadi yeniden yapılanma sürecinin, (1968 son-

556 Bu sayıların alındığı kaynak: Laurent Mucchielli, "Les émeutes de novembre 2005: les raisons de la colère", Goaziou ve Mucchielli (der.), *Quand les banlieues brûlent* içinde.

557 Patrick Simon ve Jean-Pierre Lévy, "Questions sociologiques et politiques sur la 'mixité sociale'", *Contretemps*, 13 Mayıs 2005.

rası dönemde yürütülen mücadeleler ve (eski) sömürge tebaası olma statüsünün üzerlerine sinen kötücül izlerinin kaybolmaya başlaması sayesinde) 1970'lerin ortalarına gelindiğinde emekleriyle fedakârlıklarının semerelerinden yeni yeni faydalanmaya başlayan vasıfsız Kuzey Afrikalı emekçiler üzerindeki etkisi özellikle sert oldu.⁵⁵⁸ Ayrıca, göçmen çocukları üzerinde de zincirleme etkileri oldu –iktisadi krizin bu çocukların aileleri ile yeni toplumsal ayrışma bölgele-
rindeki statüleri üzerindeki yansımaları, bu kesimin yararlanabileceğini um-
duğu toplumsal ilerleme imkânlarının çoğunu ellerinden almıştı.⁵⁵⁹

Bu gençler, yaşamlarının her alanında ayrımcılığa maruz kalıyorlar. Okul sisteminde, Fransızca konusunda güçlük çekmeleri nedeniyle ayrı sınıflarda toplanıyor, daha katı disiplin cezalarına çarptırılıyor, okul yetkilileri özel ve aile yaşantılarına daha fazla karışıyorlar.⁵⁶⁰ İş piyasasında, nitelikli göçmen gençlerin iş başvuruları daha sık reddediliyor.⁵⁶¹ Gençlerin anlatımlarında tek-
rar tekrar belirtildiği gibi, bu gençler polisin ve özel güvenlik güçlerinin (CRS, BAC⁵⁶²) sözlü ve fiziksel tacizlerine sürekli maruz kalıyorlar.⁵⁶³

Ancak, bu anlattıklarımızdan hareketle yoksul *banlieue*lerin, ABD'de rast-
lanan türde gettoların ya da ırkın ön plana çıktığı gecekondu mahallelerinin bir benzeri olduğu sonucuna varmak yanlış olur. Tyler Stovall'ın yazdığı gibi, bilim insanların çoğu, Afrikalı Amerikalıların yaşadığı gettolarda görülen düzeyde ırksal bir tektürdeşliğe [*homojenlik*] *banlieue*lerde rastlanmadığını belirtiyor-
lar.⁵⁶⁴ Aslında, Kuzey Afrikalı, Sahra Altı Afrikalı (ve giderek artan Doğu ve Güney Doğu Asyalı) göçmen ailelerin hemen yanı başında beyaz ve işçi sınıfı kökenli insanlar yaşıyorlar. Stovall şöyle diyor:

Ayrıca, bu bölgeler, ateşli silahların kullanılması ve şiddete bağlı ölüm vakala-
rının sıklığı açısından da Amerikalı benzerlerinin epeyce gerisinde kalıyorlar.
Amerika gecekondu mahallerinde yatırım düzeyinin azalması ve devletin bu bölgeleri kendi kaderine terk etmesi olgusunun Fransa'da karşılığı bulunmuyor

558 Laure Pitti, "Différenciations ethniques et luttes ouvrières à Renault-Billancourt", *Contretemps*, 16 Mayıs 2006.

559 Laurent Mucchielli, "Immigration et délinquance: fantasmes et réalités", Nacira Guénif-Souillamas (der.), *La république mise à nu par son immigration* içinde, Paris: La Fabrique, 2006.

560 Laurent Ott, "Pourquoi ont-ils brûlé les écoles?", Goaziou and Mucchielli (der.), *Quand les banlieues brûlent* içinde.

561 Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2.440 iş ilanına başvuran 350 "deneği" kapsayan bir araştırmanın sonuçlarını yayınladı. Buna göre işverenler, benzer referanslara ve deneyimlere sahip adaylar karşılaştırıldığında, örneklerin yüzde 67-80'inde Kuzey Afrikalı ve "Siyahi Afrikalı" adaylardan ziyade "çoğunluk" nüfusundan gelenleri tercih ediyorlar; bkz. E. Cediey ve F. Foroni, "Les Discriminations à raison de 'l'origine' dans les embauches en France", Cenevre: Bureau international du Travail, 2006.

562 Sırasıyla Cumhuriyetçi Güvenlik Güçleri ve Suçla Mücadele Ekibi –çev.

563 "S'il y a des personnes qui arrivent à accepter ça, moi je n'accepte pas", *Une révolte en toute logique* içinde.

564 Bu bölgelerin sinema filmlerinde tasvir edilme biçimi de bu çok etnisiteli ve çok ırklı gerçekliği yansıtıyor; örneğin bkz. Mathieu Kassovitz, *La Haine* (1995) ve Abdel Kechiche, *Games of Love and Chance* (2003).

–bunda, müdahaleci devlet anlayışının geçerliliğini belli ölçüde hâlâ sürdürmesinin payı var.⁵⁶⁵

1950'li ve 1960'lı yıllarda Kuzey Afrikalı göçmen işçilere nasıl davranıldığı hatırlandığında, 1970'li ve 1980'li yıllarda aslında bir de-gettolaşma sürecinin yaşandığından söz edilebilir. Bu tarihten itibaren, göçmen işçiler ve aileleri, işçi sınıfı yaşantısına dâhil olmaya başlamışlardı –örneğin, normal sosyal konutlardan daha fazla yararlanmalarına olanak tanınmıştı. Bu gelişmeler, Kuzey Afrikalı işçilerin çoğunun önce acınası haldeki gecekondu mahallelerinde ve sonra da kötü bir şöhrete sahip Sonacotra yurtlarında yaşadıkları eski dönemlerden gerçek bir kopuşu ifade ediyordu. 1956'da, dükkânlardan, kamu hizmetlerinden, ulaşım imkânlarından ve ikamete ayrılmış diğer mahallelerden uzak yerlerde kurulan bu yurtlar sömürge siyasetinin doğrudan bir uzantısıydı. Yaşam koşulları zorluydu, ancak öyle gözüküyor ki (çoğu Cezayir savaşına katılmış emekli subaylardan oluşan) yurt müdürlerinin uyguladıkları son derece katı kurallar daha da onur kırıcıydı.⁵⁶⁶

SEKSENLERDE KAÇIRILAN FIRSAT

Fransız toplumunun çevresinden merkezine doğru gözlenen kayma, kamu eğitiminin yayılmasıyla ve göçmen işçilerin çocuklarının beklentilerinin yükseliş (1980'lerin ortasına gelindiğinde eşitlik talep eden olgun bir kitle hareketine dönüşecekti), kendilerine olan güvenlerinin artmasıyla daha da hız kazandı. Bu toplumsal ilerlemenin ve siyasi kararlılığının, göçmenlerin etrafındaki işçi sınıfı ortamını etkisi altına alan toplumsal ve siyasi krizin derinleşmesiyle aynı zamana denk gelmesi büyük bir trajediydi. Bu zamansal çakışma, hem sömürgecilik sonrası dönemin göçmen kökenli, güçlenen ve militan gençlik kesimleri, hem de yoksul *banlieue*lerde yaşamaya devam eden, giderek güç kaybeden ve tedirginleşen yerli işçi sınıfı kesimleri arasında endişelere yol açtı. Sonuç, Oliver Masclet'in deyişiyle bir *rendez-vous manqué* (kaçırılan fırsat) idi –yani solun, sömürgecilik sonrası dönemin siyasallaşan gençlik kuşağının 1980'lerin ortalarında kendisine sunduğu fırsattan yararlanamaması. Bu başarısızlık, işçi sınıfı bölgelerinde solun varlığını daha da zayıflatırken, gençler arasında da büyük bir hayal kırıklığı ve ümitsizlik doğurdu.

Başarısızlık ulusal sahnede farklı bir biçimde tezahür etti. Kuzey Afrikalı göçmen işçilerin çocuklarının kararlılığı, 1983-1985 döneminde yerel düzeyde kitlesel yürüyüşler yapılmasıyla kendisini gösterdi. Kuzey Afrikalı göçmenlerin çocukları için eşitlik talep edilmesi ve bu amacın gerçekleştirilmesini sağla-

565 Tyler Stovall, "From Red Belt to Black Belt: Race, Class and Urban Marginality in Twentieth-Century Paris", Sue Peabody ve Tyler Stovall (der.), *The Color of Liberty – Histories of Race in France* içinde, Durham: Duke University Press, 2003.

566 Mireille Ginésy-Galano, *Les immigrés hors la cité - Le système d'encadrement dans les foyers (1973-1982)*, Paris: L'Harmattan, 1984.

yacak özerk bir örgütsel çerçeve kurulması, ülkenin dört bir yanına yayılan bu yürüyüşlerin öne çıkan amaçları arasındaydı. Hareket, 1981'de Lyon'un *banlieues*lerinde yaşanan karmaşanın ardından ilk kez bu şehirde gün yüzüne çıkmıştı. 1981'de hükümete gelen sosyalistlerin neoliberal bir tutum sergilemeye başladıkları ve Ulusal Cephe'nin kamuoyu yoklamalarında yükselişe geçerek Dreux şehrinde ilk seçim zaferlerini kazandığı 1983'te hareket de ulusal bir güç hâline geliyordu. O nedenle, hareketin kendi kontrolünün tamamen dışında olan kuvvetlerin rehinesi hâline gelmesi hiç de şaşırtıcı değildir. İktidardaki sosyalistler, geniş bir yelpazeye yayılan güçleri FN'ye karşı bir araya getirmeye odaklanan, daha geniş ve soyut türde "iyimser" bir ırkçılık karşıtı oluşum inşa etmek suretiyle kendi talihlerini döndürmek için hareketin popülaritesinden yararlandılar. Hareketin merkezini oluşturan sömürgecilik sonrası dönemin gençliği, süreç içerisinde etkisizleştirilerek dışlanırken, büyük ölçüde iktidardaki PS'ye ve partinin gençlik örgütlerine tabi bir yapı olan SOS Racisme'nin ortaya çıkışıyla birlikte ilk baştaki radikal dinamik de baltalanmış oldu.⁵⁶⁷ Ulusal sahnede yaşananlar, yerel ölçekte ise işçi sınıfı *banlieues*lerinde, FKP'nin –belki de FN'nin yerel desteği artmasın diye– radikalleşen göçmen gençlikle fazla yakından ilişkilendirilmekten çekinmesinde yansımaları buluyordu. Sonuçta, sömürgecilik sonrası dönemin siyasallaşan göçmen çocukları kuşağının neredeyse tamamı fiilen siyaset alanından dışlanmıştı.

1980'lerin sonuna gelinirken, ulusal ve uluslararası sahnede cereyan eden olaylar Cumhuriyet, laiklik ve İslam hakkında sıklıkla isterik bir hale bürünen tartışmaların ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Tartışmalar, bırakın kökten-dinci inanç ve faaliyetleri bir yana dini duyguların bile, *banlieues*lerde yaşayan sömürgecilik sonrası dönemin göçmen toplulukları arasındaki önemsiz kamusal rolüyle tamamen orantısız bir boyutta sürdürülüyordu. 1989 Eylül ayında, *affaire du foulard*⁵⁶⁸ (üç kız öğrencinin, Müslümanlığı simgeleyen başörtüsü taktıkları gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılmaları) olayıyla ülke geneline yayılan ateşli tartışmaların arka planında, aynı yıl Ayetullah Humeyni'nin İngiliz yazar Salman Rüşdi hakkında *fetva* vermesi rezaleti vardı. Keza, Avrupa'nın II. Dünya Savaşı ertesinde ortaya çıkan bölünmüşlüğü'nün –ve Fransa'nın bu dünyadaki özel konumunun– sona erişinin simgesi olan Berlin Duvarı'nın yıkılışı da Fransa açısından önemli bir etkendi.

Eylül 1990'da Lyon'un Vaulx-en-Velin *banlieues*inde patlak veren isyan, Fransa'nın (sosyalist) hükümetinin 1991 birinci Irak Savaşı'nı desteklemesi, 1990'ların ortasında Cezayir'de yaşanan kanlı iç savaş (ve bununla bağlantılı olarak Fransa'da gerçekleştirilen terörist eylemler), İşgal Altındaki Topraklar sorununun giderek yozlaşması, 11 Eylül 2001 saldırıları (ve ardından ABD'nin

567 Said Bouamama, "De la visibilisation à la suspicion: la fabrique républicaine d'une politisation", Nacira Guénif-Souilamas (der.), *La république mise à nu par son immigration* içinde, Paris: La Fabrique, 2006.

568 Başörtüsü meselesi –çev.

başını çektiği “teröre karşı savaş”) ve 2003 yılındaki ikinci “*affaire du foulard*” vakası gibi gelişmeler, Avrupa’nın en fazla Müslüman nüfusuna sahip ülkesi olan Fransa’da Müslümanlarla ilgili tartışmaları daha da alevlendirdi.

Bu olaylar, *Beur* (Paris *banlieue*lerinde Arap göçmenlerin çocukları için kullanılan argo bir deyiş) ve sömürgecilik sonrası dönemin göçmenlerinin *Siyahi* erkek-kız çocukları hakkındaki toplumsal algıda büyük bir değişikliğe yol açtı. Bu kesim, 1980’lerin ortalarında, alımlı ve dinamik *potes* (kankalar), faşizme karşı direniş güçleri ve yaşlanan bir ulusun gençlik dinamizmi kaynağı olarak genelde halkın gözünde (biraz himayeci de olsa) olumlu bir izlenim bırakıyordu. Geçen yirmi yıl içinde, suç işlemeye eğilimli sapkınlar, yeterince katı olmayan Cumhuriyet’in gençliği toplumla bütünleştirme konusundaki beceriksizliğinin simgeleri ve İslamcı aşırılığı temsil eden potansiyel bir beşinci kol olarak görülmeye başlanacaklardı. İktisadi krizin hüküm sürdüğü, solun neoliberalizme yöneldiği ve Sovyet blokunun durgunluğa girip nihayetinde çökmesine eşlik eden ideolojik bir karmaşanın yaşandığı bir ortamda, sol ve ilerici görüşleri benimseyen geniş kesimler, katı ve tarih-dışı bir “cumhuriyet değerleri” anlayışında teselli arayacaklardı. Gerçek durumla hiç ilgisi olmayan bu yaklaşım, sömürgecilik sonrası dönemin gençliğinin karşılaştığı sorunları ve bu sorunların işaret ettiği daha kapsamlı krizi ciddi bir anlayışla ele almanın yerine geçmişti.

Özetle, 1970’lerden itibaren etnik kaynaşmanın hızlandığını, sömürgecilik sonrası dönemin nüfusu ile yerleşik (ya da “yerli”) işçi sınıfı arasındaki toplumsal ve fiziksel yakınlığın arttığını görüyoruz –aynı dönemde ABD’de beyazlarla siyahlar arasındaki uçurumun büyümesine Fransa’da rastlanmıyordu. Geleneksel olarak sol eğilimli olan bölgelerin yerli işçi sınıfının otoriter ve yabancı düşmanı siyasetlere verdiği desteğin, iktisadi krizin, jeopolitik gerilimin ve solun yönelimini kaybedip başarısız kalmasının şekillendirdiği bu özel bağlamda giderek arttığını görüyoruz.⁵⁶⁹ Sonuç olarak, “sömürgecilik sonrası” bir çözümleme kategorisi olarak kullanışlı olabilir, ancak Fransa’nın sömürgeci geçmişi ile Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika kökenli Fransız gençlerinin günümüzde karşılaştıkları tutum arasında düz bir nedensel hat çizilemez. Fransa, kuşkusuz sömürgeci geçmişiyle yüzleşmekte epeyce zorlanıyor.⁵⁷⁰ Ülkenin sömürgecilik sonrası nü-

569 Loïc Wacquant, “Ghetto, banlieues, État: réaffirmer la primauté du politique”, *Nouveaux regards*, 33, Nisan-Haziran 2006. Sosyalistlerin 1980’lerin başlarında kazandıkları zafer geleneksel olarak sağcı kesimlerin kalesi olan yerlerde ilk başlarda öfke yaratmış, küçük işletmelerin ağırlıkta olduğu sektörler geleceklere kaygıyla bakmaya başlamışlardı. Ardından, 1995 seçimlerinde FN, geleneksel olarak solun baskın olduğu işçi sınıfı bölgelerinde ilk atılımını gerçekleştirmişti. Bkz. Nonna Mayer, *Ces Français qui votent Le Pen*, Paris: Flammarion, 2002.

570 Bunun görece yeni bir örneği, okullarda Fransız sömürgeciliğinin “olumlu rolünü tanıyan” bir müfredatın izlenmesini mecburi kılan yasal bir düzenlemenin Şubat 2005’te Fransız parlamentosunda kabul edilmesidir –bu yasa, bir yıl sonra devlet başkanının müdahalesiyle iptal edildi. Michael Haneke’nin rahatsız edici filmi *Caché* (2005), ülkenin sömürgeci geçmişinin bastırılması anılarını ve bu geçmişle sömürgecilik sonrasının bugünü arasındaki bağı ele alıyor.

fusunu ve İslamı değerlendirirken, içine düşülen açmazın anlaşılabilmesi için bu büyük bir önem taşımaktadır.

Ancak, bu adaletsizliğin tam olarak anlaşılabilmesi, yakın dönemdeki etkenlerin de aynı ölçüde hesaba katılmasını gerektirir. Bu makalede, son yirmi beş yıllık dönemde rol oynayan etkenleri inceledik. Tarihsel etkenler, bu makalenin kapsamının dışında kalıyor. Yalnızca şu kadarını söyleyelim ki, 1789-1794 devrimci olayları, yabancılarla ve yabancılıkla ilgili sorunlar ele alınırken başvurulmuş olduğunda özgül bir yaklaşım miras bırakmıştır. Ülke tarihinin kritik anlarında tekrar tekrar somutlaşan kutuplaşma, Devrim'den bu yana Fransız siyaset yaşantısının belirgin bir özelliği hâline gelmiştir. Hem siyasi (sol ile sağ arasında), hem de toplumsal (mülk sahibi kesimler ile emekçi sınıflar arasında) boyutu olan bu kutuplaşma, bir yandan milyonlarca göçmen işçinin ve onların soyundan gelenlerin geçtiğimiz yüzyıl içerisinde –büyük ölçüde işçi hareketine, sola ve faşizmle mücadeleye katılımları yoluyla– ulusa dâhil edilmelerini sağlayan bir mekanizma olmuştur. Öte yandan ise, Devrim'in radikal ölçülerde aristokrasi karşıtı ve eşitlikçi içeriğinin tamamlayıcı bir parçası olan (toplumsal, etnik, dini, ırksal ve diğer) kökenlerin inkâr edilmesi, henüz olgunlaşmamış Cumhuriyeti kuşatan istilacılara karşı savunulacak sabit sınırların belirlenmesiyle iç içe geçmiştir. Bu, solda kör bir nokta yaratma eğilimi göstermiştir –özellikle de bugün olduğu gibi toplumsal ve siyasi bölünme çizgilerinin bulanıklaştığı, halkın geri çekildiği dönemlerde. Bu gibi dönemlerde, (en radikal kesimleri de dâhil) sol, solu ve halkın ilerleyişini kapsayan özgün cumhuriyetçi çerçevenin parçalanmasına yol açacağı korkusuyla, kalıcılaşan sistemli etnik-ırksal ayrımcılıkla ciddi bir biçimde mücadele etmekten imtina etmiştir.⁵⁷¹

İncelediğimiz diğer toplumsal-iktisadi ve siyasi altüst oluş biçimleriyle birlikte düşünüldüğünde bu, sömürgecilik sonrası dönemin nüfusunu siyasi ve toplumsal bakımdan sahipsiz alanlara hapsetmiş, solun işçi sınıfı gerçeklerinden daha da uzaklaşmasına ve sağın hareket alanının genişlemesine yol açmıştır. Solun önünde bu gidişatı önlemek gibi zorlu bir görev bulunuyor. Sol, bir yandan sol ile sağ arasındaki, işçi sınıfı ile mülk sahibi seçkinler arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı sürdürmeli, daha da keskinleştirmelidir. Radikal değişim projelerine hayat veren bu karşıtlık, Fransa'da solun kendi ayakları üzerinde durarak varlığını sürdürmesinin olmazsa olmaz önkoşulu olagelmıştır. Öte yandan sol, Fransız sosyal modelinin ve cumhuriyetçi projesinin kazanımlarından yeterince faydalanmadıklarını (ya da farklı biçimde faydalandıklarını) kavramaya başlayan halk kesimleriyle ilgili kuşatmacı bir zihniyet benimse-

571 Bkz. Gérard Noiriel'in öncü nitelikteki çalışması *The French Melting Pot – Immigration, Citizenship and National Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. Ayrıca bkz. Sophie Wahnich, *Impossible citoyen, l'étranger dans le discours de la Révolution française*, Paris: Albin Michel, 1997.

yemez (2003'teki ikinci "*affaire du foulard*" vakasında solun büyük bir kısmı böyle bir tutum sergilemişti).⁵⁷²

Radikal solun, şehrin etrafında yaşayanların karşılaştıkları güçlüklerin mi-zacını ve kökenlerini –ve bunun, artık yapılması kaçınılmaz hale gelen solun yeniden yapılanması ve yenilenmesi çalışması açısından stratejik yansımaları-nı– tartışmaya başlaması, 2005 *banlieues* ayaklanmasının en önemli olumlu et-kilerinden biri oldu. Bu tartışmalar, bu bölgelerde yaşayan sömürgecilik sonrası dönemin nüfusunun karşı karşıya kaldığı özgül sorunlara ve solun bu meseleleri –ve bu sorunların en fazla etkisi altında kalan beyaz olmayan gençliği– kendi stratejisine, kampanyalarına ve örgütlerine dâhil etme tarzına özellikle dikkat edilmesi gerektiğini göstermiştir.⁵⁷³

Bir şey gayet açık: Yeni muhafazakâr dalgayı geriye çevirmek isteyenlerin, *banlieue*lerde yeni bir *rendez-vous manqué*'ye daha izin verme gibi bir lüksleri yoktur.

SONUÇ: SİYASİ TEMSİLİYET KRİZİ

Böylece, siyasi temsiliyet krizine ve makalenin sonuç kısmına gelmiş oluyo-ruz. Fransa'da yabancı karşıtı ve otoriter blokun yeniden ortaya çıkması görece yeni bir gelişmedir. Toplumsal-iktisadi sorunların bu şekilde suçla ilişkilendirilmesi ve etnikleştirilmesi, (1983'te sosyalistlerin başlattıkları ve daha sonra iktidara gelen sağ ve sol hükümetlerce izlenen) iktisat politikası alanındaki neoliberal yönelimle ve neofaşist Ulusal Cephe'nin yükselişiyle ilişkilendirmek mümkündür; iktisadi yeniden yapılanma ve kalıcılaşan yüksek işsizlik, işçi sendikalarıyla solun gerek işyerlerinde gerekse işçi sınıfı mahallelerinde gerile-mesi, anayolcu sol ve sağ oluşumların yaygın bir hoşnutsuzluğa neden olması, tüm bu gelişmelerin arka planını oluşturuyordu.

1995'in sonuna doğru çarpıcı toplumsal bir hareketin tetiklediği direniş ve eylemler dönemi, neoliberalizm ve kapitalizm karşıtı sol kuvvetlerin temsiliyet krizini görece kısa bir zaman zarfında çözümleyebileceklerine yönelik büyük umutlar doğurmuştu. Avrupa'daki ve uluslararası alandaki sol kuvvetler, haklı bir şekilde Fransa'nın –bazı Latin Amerika ülkelerinde yeniden canlanan ra-dikal kuvvetlerle dayanışma içinde– neoliberalizme karşı direnişin en ön cep-hesinde yer aldığını düşünüyordu. Avrupa Anayasası'na hayır kampanyasının başarıyla sonuçlanmasının ve CPE iş yasası reformuna karşı verilen mücadeleden zaferle çıkılmasının ardından, kimileri kısa dönemde neoliberal modelden kopuşun mümkün olabileceğini düşünmeye bile başlamıştı.

572 Fransız cumhuriyetçiliği ve solu hakkında ilginç bir bakış açısı için bkz. Denis Sieffert, *Comment peut-on être (vraiment) républicain?*, Paris: La Découverte, 2006.

573 Bu tartışmada dile getirilen sorunların genel bir değerlendirmesi için bkz. Didier Fassin ve Eric Fassin (der.), *De la question sociale à la question raciale? Représenter la société française*, Paris: La Découverte, 2006; Karim Bourtel ve Dominique Vidal, *Le mal-être arabe*, Marseille: Agone, 2005.

Ancak, Nikolas Sarkozy'nin seçimi kazanması bu beklentilere ciddi bir darbe indirdi. Mevcut koşullar, hem korkuyu hem de ihtiyatlı bir iyimserliği destekleyecek bazı belirtiler taşıyor. İki farklı seçim sonucunun karşılaştırılması bu çelişkili durumu gayet iyi gösteriyor. Kasım 2005'te ülkenin büyük şehirlerinin *banlieue*lerinde süren üç haftalık ayaklanmadan sonra düzenlenen bir ankete katılanların yüzde 70'i İçişleri Bakanı Sarkozy'nin krize yaklaşımını onayladığını söylerken, dört ay sonra yapılan bir başka ankette ise katılımcıların yine yüzde 70'i CPE iş yasası reformuna karşı düzenlenen (öğrencilerin başı çektiği) protesto hareketine olumlu baktığını belirtiyordu.⁵⁷⁴

O halde, bir yandan rekor düzeye yükselen işsizliğin, güvencesizliğin ve yoksul mahallelerin altyapısının giderek kötüleşmesinin yol açtığı gerilimler sonucunda otoriter ve ırksal tepkilere büyük destek verildiğini görüyoruz –bu gerilimler, Fransa'nın savaş sonrası dönemde benimsediği toplumsal ve iktisadi kalkınma modelinin gerilemesinin ve 25 yıllık neoliberal karşı reformun bir ürünüdür. Öte yandan, çalışanların uzunca bir süredir geri çekilmesine rağmen, nüfusun geniş kesimlerinin, neredeyse yüzyıllık bir tarihi olan işçi sınıfı mücadelelerinin sağladığı kazanımları hedef alan saldırılara karşı dönem dönem düzenlenen kitlesel direniş kampanyalarını destekleyip katılmaya hazır olduklarını görüyoruz.

Devlet başkanı Sarkozy, *banlieue*lerden duyulan ve *banlieue*lerde ortaya çıkan korkularla önyargıların sağladığı muazzam hareket alanını sömürerek, toplumsal hareketlere, sola ve beyaz olmayan nüfusa aynı anda farklı cephe-lerden saldırarak bu kitlesel direnişi bozguna uğratmayı amaçlayan, tutarlı bir sağcı siyasi gündem takip ediyor. Savunma amaçlı mücadelelerin neoliberalizmi ve neoliberalizmin temsilcilerini hedef alan genel bir karşı taarruza dönüştürülebilmesi için büyük bir canlılık gösteren eylemliliğin er ya da geç belli bir siyasi temsiliyet biçimine kavuşması kilit önem taşımaktadır. Gerek toplumsal hareketlerin, gerekse neoliberalizm ve kapitalizm karşıtı solun parçalanmış haldeki kuvvetleri birleştirebilmeleri için ortak bir çerçeveye ihtiyaçları vardır. Ancak, radikal solun son seçimlerde bölünmesi, bu amacı gerçekleştirmenin ne kadar zor olduğunu gösteren iyi bir örnektir. Özgül siyasi temsiliyet sorununun çözüme kavuşturulabilmesinden (ve neoliberalizme karşı atılım yapma umutlarının somutlaşabilmesinden) önce, sol ve toplumsal hareketlerin Fransa'da da uzun bir yeniden inşa ve yenilenme sürecinden geçmesi gerekip gerekmediği sorusu haklı olarak akıllara geliyor –ki Fransa, bu konuda görece epey yol almış durumda. Her ne kadar kısa döneme yönelik tahminler biraz kasvetli bir görünüm sunsa da, Fransa'nın olağanüstü direniş kapasitesinin henüz son sözünü söylemediği şüphesizdir.

574 İki anketin sonuçlarının birlikte değerlendirilmesi Dominique Mezzi'nin fikridir; bkz. "Une guerre de mouvement gagnée par la droite dure", 15 Mayıs 2007, <http://www.europe-solidaire.org>.

İMPARATORLUĞUN HASAT ZAMANI: ABD'DE GÖÇMEN İŞÇİLERİN MÜCADELESİ

Kim Moody

1 Mayıs 1886 tarihinde, çoğu göçmen yüz binlerce işçinin ABD genelinde sekiz saatlik iş günü talebiyle greve gitmesi, (ne gariptir ki ABD hariç) dünyanın her yerinde Uluslararası İşçiler Günü hâline gelecek geleneğin ilk adımlarını atmıştı.⁵⁷⁵ Yüz yirmi yıl sonra, 1 Mayıs 2006 tarihinde, milyonlarca göçmen işçi greve çıkarak, ABD'de taciz edilmeden çalışma hakkı elde etmek amacıyla gösteriler düzenledi. "Göçmensiz Bir Gün" adıyla düzenlenen eylemler, düşük ücretli işlerin çoğunun tamamen durmasına ya da kısmen aksamasına neden oldu. Greve 5-6 milyon kişinin katıldığı tahmini doğruysa, sayıları 21 milyonu bulan yabancı ülkelerde doğmuş işçilerin yaklaşık dörtte biri bir şekilde eylemlere katılmıştı. 1 Mayıs 1886'nın aksine, eylem çağrısı yapmayan sendikalar yalnızca destekleyici bir rol oynadılar. 1 Mayıs'ın örgütsel belkemiğini, 1 Mayıs ile sonuçlanacak gösteriler düzenlenmesi için Mart ve Nisan aylarında çağrıda bulunan bir dizi ad hoc⁵⁷⁶ koalisyonunun yanı sıra Katolik Kilisesi'nin güçlü desteğini de alan 600'e yakın savunma ve topluluk örgütünün meydana getir-

575 Şikago'daki gösteri, büyük bir tarım aletleri fabrikasında kilitli tutulan işçilere destek olmak amacıyla düzenlenmişti. Grevcilerle grev kırıcılar arasında büyük bir kavga patlak vermiş, iki işçi polis tarafından vurularak öldürülmüş ve ardından Haymarket Meydanı'nda protesto mitingi düzenlenmişti –mitingin sonuna doğru polislerin arasına bir bomba atılması üzerine polisler rastgele kalabalığa ateş açmışlardı. Sekiz anarşist lider tutulup yargılanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştı (üçü daha sonra affedilecekti). Bu olaylar uluslararası protestolara neden oldu ve 1889'da İkinci Enternasyonal'e üye yeni sosyalist partilerin ilk kongresinde, dünyanın her yerindeki işçilere her yıl 1 Mayıs günü greve gitme çağrısı yapılmıştı –çağrı, belli bazı reformların talep edilmesi için değil, yılda bir kez emek dayanışmasının ve işçi sınıfının gücünün sergilenmesi amacını taşıyordu. 1 Mayıs, yeni kitlesel işçi sınıfı partilerinin Avrupa'da hızla büyümesinin hem bir sonucu hem de bir unsuru –çok geçmeden işverenlerle hükümetler "işçi bayramı"nı resmen kabul etmek zorunda kalacaklardı. Ancak, Haymarket olaylarından sonra ortaya çıkan "kızıl korku"dan dersini alan Amerikan Emek Federasyonu (AFL), 1 Mayıs geleneğine karşı çıkan kesimlerle birlikte hareket etti. AFL, 1894'te, devlet başkanı Grover Cleveland'ın Eylül ayının ilk pazartesi gününün her yıl "İşçi Bayramı" olarak kutlanması kararını memnuniyetle karşıladı –ve çok geçmeden Kanada'da da aynı karar alındı.

576 Belirli bir amaç için oluşturulmuş –çev.

diği bir ağ oluşturunuyordu.⁵⁷⁷ Farklı şehirlerde örgütlerin birbirlerinden farklı yaklaşımlar benimsemeleri, katılımı daha da etkileyici kılıyordu. Kimileri boykot ya da günü evde geçirme çağrısı yaparken, Los Angeles Kardinali Roger Mahony gibileri ise potansiyel göstericileri işlerini tehlikeye atmamaları konusunda uyarıyordu.⁵⁷⁸ Her şeye karşın, ülkenin dört bir yanında yüz binlerce göçmen işçi sokağa döküldü.

Sendikalar, bu olaylarda destekleyici bir rol oynadılar. Örneğin Los Angeles'ta, 80.000 dolardan fazla maddi yardım yapıp, işin lojistik kısmını büyük ölçüde üstlendiler. Hizmet Çalışanları Uluslararası Sendikası (SEIU) ve Amerikan Eyalet, İl ve Belediye Çalışanları Federasyonu (AFSCME) göçmen örgütleri arasındaki irtibatı sağlarken, Taşıma İşçileri Sendikası yürüyüşte kullanılması için iki adet 18 tekerlekli araç verdi.⁵⁷⁹ 2000'de AFL-CIO'nun⁵⁸⁰, kaçak çalışan işçiler için af çıkarılması talebini desteklediğini açıklamasıyla birlikte emek kesiminin sağladığı destekte de çarpıcı bir politika değişikliği oldu. Bunun öncesinde, Ulusal Saygınlık ve Af Koalisyonu, başkent Washington'da 15.000 kişinin katıldığı bir gösteri düzenlemişti. Aslında, bu Koalisyon 1999 yılından beridir 1 Mayıs günlerinde gösteriler yapıyordu.⁵⁸¹ 2003'te düzenlenen "Göçmen İşçiler Özgürlük Yürüyüşü"nü (ülkeyi baştan aşağı dolaşarak New York'ta düzenlenen kitlesel gösteriyle sona eren yürüyüş) çok sayıda sendikanın desteklemesinin ardından göçmen grupları ile sendikalar arasındaki gide-rek artan etkileşim yeni bir düzeye ulaşmıştı. Kamuoyunu nezdinde daha fazla görünürlük kazanılması, göçmen hakları sorunuyla halkın önüne çıkılması konusunda hareketin kendine güvenini daha da arttırdı.⁵⁸²

1 Mayıs 2006 eylemleri, göçmen işçilerin aslında birçok sanayi kolunda ne kadar stratejik bir konuma sahip olduklarını da gözler önüne serdi. Ülkenin en büyük limanı olan Los Angeles/Long Beach'de çalışan Meksikalı ve Orta Amerikalı kamyon şoförleri 1 Mayıs'ta greve çıktıklarında, liman faaliyetlerinin yüzde 90'ı yapılamadı. Sığır ve tavuk eti işleme sanayisi, ülke genelinde faaliyetlerinin yüzde 50 gerilediğini açıkladı. Amerikan Fidanlık ve Bahçe Düzenlemesi Derneği, işçilerinin yüzde 90'ının greve katıldığını açıkladı –bahçe malzemeleri satış yerlerinde de katılım oranı aynıydı. Kaliforniyalı alçıpan ustaları örneğinde olduğu gibi, göçmen işçilerin bütün gün çalışmama-ları yüzünden inşaat sektörü de grevden oldukça etkilendi.⁵⁸³ Sonuç olarak 1

577 *New York Times*, 12 Nisan 2006, <http://www.nytimes.com>.

578 *New York Times*, 2 Mayıs 2006, <http://www.nytimes.com>; Brian Grow, "May Day: The Fight Behind the Protest", *Business Week* online, 28 Nisan 2006, <http://www.businessweek.com>.

579 *Los Angeles Times*, 3 Mayıs 2006, <http://www.latimes.com>.

580 Amerikan Sendikalar Federasyonu-Sanayi Örgütleri Kongresi –çev.

581 *Labor Notes*, sayı 253, Nisan 2000, s. 1-14 ve sayı 273, Aralık 2001, s. 15, 16.

582 Immanuel Ness, *Immigrants, Unions, and the New U.S. Labor Market*, Philadelphia: Temple University Press, 2005, s. 43.

583 *Labor Notes*, sayı 332, Kasım 2006, s. 13.

Mayıs 2006, işlerini kaybetme (hatta sınır dışı edilme) riskine rağmen göçmen işçilerin kendi başlarına harekete geçmeye istekli olduklarını ve harekete geçebildiklerini göstermekle kalmayıp, göçmen işgücünün ABD ekonomisinde ne kadar önemli bir gücü olduğunu tüm açıklığıyla gösterdi.

İMPARATORLUĞUN HASAT ZAMANI

Göçmen nüfusunun 1950'lerde azaldığı ve 1960'larda sabit kaldığı ABD'de, yabancı bir ülkede doğmuş olanların toplam sayısı 1970 ile 2004 yılları arasında 9,7 milyondan 34,2 milyona yükseldi –bu sayının 21 milyonu henüz vatandaşlık statüsü almamış kişiler.⁵⁸⁴ 2004'e gelindiğinde, yabancı bir ülkede doğmuş çalışanların sayısı 20 milyona ulaşmıştı (ABD toplam çalışan sayısının yüzde 14,5'i). Bunların 12 milyonu vatandaşlık statüsüne sahip değildi.⁵⁸⁵ Yine 2004 itibariyle, ABD'de yasal daimi oturma izni ("yeşil kartı") olan göçmenlerin sayısı 11,6 milyon idi. 3,1 milyonluk Meksika kökenliler açık arayla en büyük grubu oluşturuyorlar. Onları, her biri yarımşar milyonluk nüfusa sahip Filipinliler ile Hintliler; yine her biri yaklaşık 400.000'lik nüfusa sahip Çinliler, Dominik Cumhuriyetliler ve Vietnamlılar takip ediyordu.⁵⁸⁶ Ayrıca, 2002'den itibaren göçmenlik işlerinin izlenmesi ve düzenlenmesi görevini Göçmenlik ve Vatandaşlık Dairesi'nden (INS) devralan Anavatan Güvenliği Bakanlığı'nın tahminlerine göre, Ocak 2005 itibariyle ABD'de 10,5 milyon "izinsiz" ya da kaçak göçmen bulunuyor. Kaçak göçmenlerin yüzde 80'inden fazlası ülkeye 1990'dan sonra gelmiş.⁵⁸⁷ Kimileri, "izinsiz" göçmenlerin sayısının 2007 itibariyle 20 milyonu bulduğunu söylüyorlar.⁵⁸⁸

Göçmenlerin geldikleri başlıca ülkelerin listesine bakarak, son yıllarda göçmen sayısında gözlenen büyük artışın temel nedenleri hakkında bir fikir edinmek mümkün. Hindistan hariç olmak üzere, göçmenliğin tarihi ABD'nin bu ülkelere yaptığı iktisadi ve/veya askeri müdahalelerin izlerini taşıyor. Meksika, Çin, Küba ve Filipinler örnekleri, ABD imparatorluğunun yaklaşık yüz yıl ön-

584 1965 tarihli Hart-Cellars Yasası, son derece ayrımcı ulusal kota sistemini kaldırarak, başta aranan niteliklere sahip olanlar ve ABD'de akrabaları bulunanlar olmak üzere, belli sınırlar dahilinde Üçüncü Dünya'dan gelen göçmenlere kapıları açtı.

585 Bureau of Labor Statistics (BLS), News, "Labor Force Characteristics of Foreign-Born Workers in 2004", USDL 05-834, 12 Mayıs 2005, Tablo 1, <http://www.bls.gov/cps/>; U.S. Department of Commerce, Statistical Abstract of the United States 2006, Washington, DC: U.S. Department of Commerce, 2006, s. 44, 45, 46.

586 Statistical Abstract of the United States 2006, s. 45; Bureau of Labor Statistics, "Foreign-Born Workers: Labor Force Characteristics in 2005", News, USDL 06-640, 14 Nisan 2006, Tablo 4, <http://www.bls.gov>.

587 U.S. Department of Homeland Security, "Estimates of the Unauthorized Immigrant Population Residing in the United States: January 2005", *Population Estimates*, Office of Immigration Statistics, Ağustos 2006, s. 5.

588 Ray Marshall, "Getting Immigration Reform Right", *EPI Briefing Paper*, Washington, DC: Economic Policy Institute, 15 Mart 2007, s. 1.

ceki ilk kuruluş dönemine kadar geri gidiyor –Küba hariç olmak üzere, çağımızda ABD’nin bu bölgelerle olan yoğun ticari ilişkilerini de yansıtır. Kore, 1950’lerin başında yaşanan Kore Savaşı sırasında ABD’nin etki alanına girdi. Vietnam ve Dominik Cumhuriyeti, farklı ölçeklerde de olsa ABD’nin 1960’larda askeri müdahalelerde bulunduğu ülkeler. Her biri 300.000’er kişilik bir nüfusa sahip olan El Salvador, Kore ve Küba, ABD’nin geçtiğimiz yarım yüzyılda müdahale ettiği bölgeler arasında yer alıyor. Meksika, Dominik Cumhuriyeti ve El Salvador örneklerinde, küreselleşme, ABD’nin dış siyaseti ve bu ülkelerden ABD’ye göçün giderek hızlanması arasında açık bir bağıntı bulunuyor.

Karayıpler ve Orta Amerika, İspanya-Amerika Savaşı’ndan sonra ABD’nin “arka bahçesi” hâline gelen yerler olarak görülüyorlar. 1920’lere gelinceye değin, ABD’nin Orta Amerika ile Karayıpler’de yoğunlaşan Latin Amerika kıtasına yönelik yatırımları, Avrupa’ya yaptıklarından daha fazlaydı. ABD’nin askeri müdahaleleri nedeniyle “1919-1933 yılları arasında Amerikan denizcilerinin şu ya da bu ülkenin topraklarına müdahale etmedikleri ya da işgal etmedikleri bir Allahın günü yoktur” denmektedir.⁵⁸⁹ II. Dünya Savaşı’nın ardından bu uygulama, zaman zaman örtülü bir şekilde olmak üzere Batı Yarım Küresi’nde sürdürülmüştür: Guatemala (1954), Küba (1960), Brezilya (1964), Dominik Cumhuriyeti (1965), Şili (1973), Grenada (1983) ve Panama (1989).⁵⁹⁰ Küba hariç bu vakaların hepsinde seçilmiş yöneticiler ve hükümetler hedef alınmıştır.

Milyonlarca Latin Amerikalının anavatanlarından kopması, yalnızca (açık ya da örtülü) askeri müdahalelerden kaynaklanmamıştır. Şirketler Amerikasının çok sevdiği (ve yaklaşık yarım yüzyıldır istisnasız her yönetimin desteklediği) bir başka politika daha önemli bir rol oynamıştır: Serbest ticaret. Bir politika olarak “Serbest Ticaret” yalnızca ticaretle ilgili değildir; bütün ulusların büyük şirketlerin yatırımlarına kapılarını ardına kadar açmaları amacını taşımaktadır. Ülkelerin, ithalata ve yabancı mülkiyetine sınırlamalar getirerek kendi yerel sanayilerini geliştirmeleri nedeniyle serbest ticaret politikası bu kalkınma stratejisinin terk edilmesini gerektirir. ABD sermayesinin bu alandaki ilk hamlesi, çalışma ve güvenlik kurallarının büyük ölçüde askıya alınıp şirketlere tam bir serbestlik tanıyan serbest ticaret alanlarının (STA) geliştirilmesini sağlamak oldu. Ardından, ilkesel olarak STA’ya benzeyen *maquiladora*⁵⁹¹ fabrikalarının kurulduğu kuzey Meksika’da sınır bölgesini geliştirme programı hayata geçirildi. 1985’te Reagan yönetimi, bölge ülkelerinin bu tür yatırımlara açılmasını kapsayan Karayip Havzası Girişimi’ni müzakere etmeye başladı. 1992’ye gelindiğinde, Meksika ile Karayıpler’de 200’den fazla STA

589 Sidney Lens, *The Forging of the American Empire*, New York: Thomas Y. Crowell Company, 1971, s. 269-71; Juan Gonzales, *Harvest of Empire: A History of Latinos in America*, New York: Penguin Books, 2000, s. 58-60.

590 Beth Sims, *Workers of the World Undermined: American Labor's Role in U.S. Foreign Policy*, Boston: South End Press, 1992, s. 6; Gonzales, *Harvest of Empire*, s. 77.

591 Bkz. William I. Robinson’un yazısı, 2. Dipnot –çev.

bulunuyordu, bu alanlarda 735.000 işçi çalıştıran 3.000'den fazla şirket faaliyet gösteriyordu. Tüm bunlar, aynı süreci daha büyük bir ölçekte gerçekleştiren NAFTA'nın⁵⁹² bir provasıydı âdetâ.⁵⁹³

ABD şirketlerinin üretim amaçlı yatırım faaliyetleri “serbest ticaret”in bir yüzünü oluşturur. Madalyonun diğer yüzünde, merkezleri New York, Londra ve benzeri şehirlerde olan bankaların Üçüncü Dünya ülkelerine yaptıkları yatırımlar var. Latin Amerika bağlamında bu, her şeyden önce New York Şehri bankalarının (Wall Street'in) yatırımları anlamına geliyor. Petrol gelirlerinin bu bankaların kasalarını doldurduğu 1970'lerin ilk beş yılı boyunca, Üçüncü Dünya ülkeleri düşük faizli krediler almaya teşvik edildiler. Ancak, enflasyonun ve faiz oranlarının yükselmesiyle birlikte 1980'lerin ilk yıllarına gelindiğinde, Latin Amerika ülkeleri aldıkları borçların yıllık faizlerini bile ödeyemez duruma düştüler. ABD ile diğer sanayileşmiş ülkeler, Borç Krizi olarak bilinen bu süreçten yararlanarak (ve Uluslararası Para Fonu'nun da yardımıyla) yalnızca yatırımlar önündeki engelleri kaldırmakla kalmayıp, pek çok Üçüncü Dünya ülkesini ekonomilerini tam anlamıyla yeniden düzenlemeye zorladılar.

Bu zorlamanın en dikkat çekici örneği Meksika idi. Meksika ekonomisinin neoliberal yeniden yapılandırmaya maruz kalması sonucunda, 1982-1991 yılları arasında ortalama reel ücretler yüzde 67 (biraz daha iyi ücret alan sanayi işçilerinin reel ücretleri ise yüzde 48) geriledi. NAFTA'nın uygulamaya geçirilmesinden önce, Meksika sınırı boyunca günlük ücretler 4 dolara kadar düşmüştü.⁵⁹⁴ Kendi ülkelerinde iş bulma umudu kalmayan milyonlarca Meksikalının (keza Orta Amerikalılarla Karayiplilerin de) topraklarından kopmasında, “serbest ticaret”in bir başka yönünü oluşturan tarımsal ticaret [*agribusiness*] ve plantasyon çiftçiliği alanlarına yönelen yabancı yatırımların da rolü olmuştur. Sonuç olarak, ABD'ye giren yasal Meksikalı göçmenlerin sayısı sürekli yükselmiştir: 1970'larda 640.294, 1980'lerde 1.655.843, 1990'larda 3.541.700 ve 2001-2005 yılları arasında 876.823.⁵⁹⁵

İKTİSADİ ETKİLER

Göçmen emeği elbette ABD ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Eski Çalışma Bakanı Ray Marshall'ın yazmış olduğu gibi:

1990'larda işgücü artışının yaklaşık yarısının ve 2000-2005 yılları arasında da yüzde 86'sının kaynağı olan göçmenler, ABD ekonomisi açısından özel önem ta-

592 Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması -çev.

593 Kim Moody ve Mary McGinn, *Unions and Free Trade: Solidarity vs. Competition*, Detroit: Labor Notes, 1992, s. 1-11; Gonzales, *Harvest of Empire*, s. 228-29.

594 Kim Moody, “NAFTA and the Corporate Redesign of North America”, *Latin American Perspectives*, 22(1), Kış 1995, s. 102; Gonzales, *Harvest of Empire*, s. 239.

595 INS, 1997 Statistical Yearbook, s. 26; DHS, Yearbook, Tablo 3, <http://www.uscis.gov>.

şıyorlar. Önümüzdeki 20 yıl boyunca en elverişli çalışma yaşındaki (25-54 yaşları arası) yerli nüfusta net bir artış olmayacağı için Amerikan ekonomisinin gücü, ülkenin göçmenlik ile iktisadi ve sosyal politika arasında nasıl bir ilişki kuracağına son derece bağlı olacaktır.⁵⁹⁶

Ekonominin kayıtlı kesiminde çalışan göçmen işçiler, yerli işçilerle karşılaştırıldığında ağırlıklı olarak hizmetler, inşaat, ulaşım sektörlerinde ve fabrika işlerinde çalışıyorlar (yerli işçilere oranla üretimdeki ağırlıkları yüzde 76).⁵⁹⁷ Kayıtlı istihdamın yanı sıra giderek büyüyen kayıt dışı ekonomide de milyonlarca göçmen işçi çalışıyor. Dolayısıyla, göçmen işçiler olmasaydı bu sektörlerde yerli işçilerin ücretlerinin artmasına yol açacak bir işgücü kıtlığı ortaya çıkacağı için ücret düzeylerinin olması gerekenden düşük olduğu düşünülebilir. Bu iddiayı destekleyecek ölçümler yapma imkânımız olmasa da, gıda işleme, tüketici hizmetleri ve inşaat gibi sanayilerdeki maliyetten tasarrufların göreceli yaşam maliyetini düşürdüğü ve bazı sanayilerin dünya pazarlarında rekabet edebilmesini sağladığı muhtemelen doğrudur. 1870-1920 dönemindeki büyük göç dalgası gibi, son göç dalgası da şüphesiz ABD’de birikim sürecine katkı yapmıştır.

Dolayısıyla, bu göçün, çalışan yerli işçilerin ücretleri üzerinde olumsuz bir etki yapıp yapmadığı sorusu akla geliyor. Bu sorunun yanıtı kesinlikle hayır olmalıdır, çünkü zamanlama yanlıştır. Üretimde çalışan, işin denetim-yönetim kısmıyla ilgili olmayan işçilerin haftalık reel ücretleri, göçmen sayısında 1980’li ve 1990’lı yıllarda yaşanan büyük artıştan çok daha önce, 1973’te düşmeye başlamıştı. 1974-75 durgunluğu, ardından 1980’lere kadar devam eden “stagflasyon”⁵⁹⁸ ve 1979 Chrysler kurtarma planıyla birlikte başlayıp 1980’lerde bütün sanayiye yayılan ücret indirimleri, ücretlerdeki bu düşüşün başlıca nedenleri arasında yer alıyordu. Dahası, ücretler üzerinde illa da olumsuz bir etkisi olması bekleniyorsa, 1980’lerin ortalarında başlayıp 1990’larda da süren göçmen sayısındaki muazzam artışın ardından bu etkinin ortaya çıkması gerekirdi. Aksine, reel haftalık ücretler 1995-2003 yılları arasında yükselmiştir. Ardından, bir süre düştükten sonra yeniden yükselmeye başlayarak 2007’nin başında en yüksek düzeyine ulaşmıştır.⁵⁹⁹ Haftalık reel ücretlerin seyri, göçmen sayısından daha çok ekonominin genel gidişatını takip ediyor. Yine de, 2000’nden sonra işgücünün artışında göçmen işçilerin çok büyük bir payının olması, halihazırda çalışan işçilerin ücretlerini etkilememiş olsa da, ortalama ücret düzeyini baskılayacak istatistiksel bir etki yapmış olabilir.

596 Marshall, “Getting Immigration”, s. 1.

597 BLS, “Foreign-Born Workers”, 2006, Tablo 4 ve 5, <http://www.bls.gov>.

598 Enflasyonla birlikte durgunluğun ve işsizliğin yaşanması –çev.

599 Statistical Abstract, 2001, s. 386; Council of Economic Advisers, Economic Report of the President 2005, Washington, DC: US Government Printing Office, s. 266; BLS, “Real Earnings in February 2007”, News, USDL 07-0377, 16 Mart 2007, s. 1; Labor Research Association, “Real Wages on the Downswing Again”, 23 Mart 2001, <http://www.workinglife.org/>.

“Etnik niş”⁶⁰⁰ ya da “sıraya girme” olgusu, iş piyasasında göçmenlerle yerliler arasındaki rekabeti azalmaktadır.⁶⁰¹ Yani, göçmenler ve düşük ücretle çalışan diğer işçiler, işçi gruplarının genellikle sınıai ya da mesleki yeniden yapılanma nedeniyle terk ettikleri iş alanlarına giriyorlar: “1970’te ve 1990’da New York, Los Angeles, Miami, San Francisco ve Chicago şehirlerinde ortaya çıkan önemli Afrikalı Amerikalı emek piyasası nişleri, Afrikalı Amerikalılar ile Göçmenler arasında rekabetin değil, daha çok birbirinin yerini alma örüntüsünün olduğunu göstermektedir; ... Afrikalı Amerikalılar ile göçmen işçiler arasında rekabet olduğunu gösteren hiçbir doğrudan kanıt yoktur”.⁶⁰²

Ancak, yeni gelen göçmen grupları ile işçi sınıfının geri kalan kesimi arasında belli ölçüde rekabetin olmadığını söylemek naiflik olur. İş olanakları gibi şehirlerdeki mekânlar da sınırsız değildir ve belli bir semtte etnik bir grubun varlığının artması sürtüşmelerle dolu bir süreçtir. Carolina Adil İş Birliği (CAFE) işçi merkezi çalışanlarından biri, mensubu olduğu Afrikalı Amerikalıların, “İspanyol kökenli Amerikalıların [*Hispanikler*] mahalleyi ele geçirdiklerinden şikâyet edip durdukları”nı belirtiyordu. Her ne kadar bu kişi söylenenlerin abartılı olduğunu ifade etse de, bir sürtüşme yaşandığı açıktı.⁶⁰³ İstihdam düzeylerinin daha esnek olmasına rağmen, burada da sürtüşmeler olabilir. Yine de, geçtiğimiz yüz yıllık zaman diliminde olduğu gibi bugün de, çeşitli etnik kökenden gelen göçmen gruplarının, belli bir coğrafi bölgedeki yerli işçilerin geçmişte terk ettikleri ya da terk etmekte oldukları işlerde özellikle yoğunlaştıkları gözleniyor. Örneğin, Los Angeles’ta bina bakım işçileri, alçıpan ustaları ve kıyı boyunca çalışan kamyon şoförleri ağırlıklı olarak Meksikalılarla Orta Amerikalılardan oluşuyor. New York’ta, Latin Amerikalılar genellikle manav dükkânlarında, lokanta mutfaklarında ve inşaatlarda çalışırken, Hintlilerle Pakistanlılar taksi şoförlüğü yapıyorlar. New York ve Los Angeles şehirlerindeki konfeksiyon terhanelerinde⁶⁰⁴ Çinli ve Latin Amerikalı kadınlar çalışıyor. Bu örneklerde, diğer işçi gruplarıyla rekabet edildiğini gösteren kanıtlara rastlanmıyor.

GÖÇMEN İŞÇİLER VE SENDİKALAR

Göç Politikası Enstitüsü’nün tahminlerine göre 1996-2003 yılları arasında yabancı bir ülkede doğmuş sendikalı kişilerin sayısı 1,4 milyondan 1,8 milyona çıktı (Toplam sendikalı çalışanlar içindeki payları da yüzde 8,9’dan yüzde

600 Bir sektörde çalışanların ağırlıklı olarak belli bir etnik grubun üyelerinden oluşması –çev.

601 Roger Waldinger, *Still the Promised City? African-Americans and New Immigrants in Postindustrial New York*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996, s. 94-136.

602 Janice Fine, *Worker Centers: Organizing Communities at the Edge of the Dream*, Ithaca: Cornell University Press, 2006, s. 69.

603 A.g.e., s. 67.

604 Terhane (*sweatshop*): İşçilerin düşük ücretlerle kötü koşullar altında çalıştırıldığı imalathaneler ve fabrikalar –çev.

11,5'a yükseldi).⁶⁰⁵ Ruth Milkman, "yeni göçmenler (yani 1990'dan sonra gelenler) arasında sendikalı olma oranının düşük olduğunu, buna karşın ABD'de uzun süredir kalanların (1980'den önce gelenlerin) sendikalaşma düzeylerinin yeni gelenlerin yaklaşık iki katı (Kaliforniya'da dört katı) olduğunu" belirterek şöyle diyor: "Aslında, ülkeye yerleşmiş göçmenler arasında sendika üyesi olma oranı yerli işçiler kadar yüksektir –hatta çoğu göçmen alt gruplarında daha yüksektir".⁶⁰⁶ Başka bir deyişle, zaman geçtikçe ve göçmenler yeni evlerine alışıp, yasal bir statü ya da vatandaşlık statüsü kazandıkça, sendikalı olma ya da sendika kurma olasılıkları yerli Amerikalılardan daha yüksektir. 1 Mayıs 2006 tarihinde milyonlarca göçmen işçinin sokaklara dökülmesi, baskılara ve işlerini kaybetme riskine rağmen göçmen işçilerin yaşamlarını daha iyi koşullarda sürdürmek için mücadele edeceklerinin bir işaretidir. Şu anda ve geleceğe yönelik olarak örgütlenme temellerinin atılması anlamında bu işaretler büyük bir önem taşıyor. ABD sendikalarının tarihsel olarak yabancı karşıtı tutum ve uygulamalar sergilemesi de değişmeye başlamıştır. Ayrıca, göçmenler zaten kendi başlarına çeşitli yollardan örgütlenmeye başlamışlardır. Bugünkü sendikaların strateji ve yapılarının bu işe uygun olup olmadığı sorusu akla geliyor. Potansiyel olarak toplu iş görüşmesi yapma gücü bulunan kimi göçmen gruplarıyla işbirliği yapmaya hazırlar mı?

Dikkatli bir planlamanın ve merkezi bir yönetimin ürünü olan 1990 Temizlik Görevlileri İçin Adalet grevi, tarım dışı sektörlerde çalışan göçmen işçilerin kamuoyunun dikkatini çektikleri ilk eylemdi. Güney Kaliforniya'da, yaklaşık 4.000 alçıpan ustasının katıldığı 1992 grevi ise yeni bir açılımın habercisiydi: Bu grev, bizzat işçilerce başlatılmış ve sürdürülmüştü. Her ne kadar Marangozlar Sendikası'ndan mali destek alıp nihayetinde de bu sendikaya katılmış olsalar da, göçmen inşaat işçileri kendi aralarında örgütlenerek greve çıkmış, Güney Kaliforniya konut inşaatı sektöründe faaliyetlerin beş ay boyunca durma noktasına gelmesini sağlamışlardı. Ülkenin genelinde olduğu gibi, Güney Kaliforniya'nın konut inşaatı sektöründe de sendika yoktu. 1992'de kendi başlarına greve çıkan alçıpan ustaları, bu sektörde örgütlenmekten yıllarca önce vazgeçen ve ilk başlarda alçıpan ustalarıyla ilişkiye geçmekte isteksiz davranan sendikanın yeniden bu sektöre girmesini sağladılar. Grev yapılmasını önerenler, Meksika'nın El Maguey şehrinde gelen göçmen işçilerdi (yüzlercesi bu sanayi kolunda çalışıyordu). Bu örüntü, sayısız grevde ve örgütlenme girişiminde tekrarlanacaktı.⁶⁰⁷

Aynı yerden gelen işçilerin yaşadıkları topluluklarda ya da çalıştıkları iş-

605 Migration Policy Institute, "Immigrant Union Members: Numbers and Trends", *Immigration Facts*, 7, Mayıs 2004, s. 4.

606 Ruth Milkman (der.), *Organizing Immigrants: The Challenge for Unions in Contemporary California*, Ithaca: Cornell University Press, 2000, s. 13.

607 Ruth Milkman ve Kent Wong, "Organizing the Wicked City: The 1992 Southern California Dry-wall Strike", Milkman (der.), *Organizing Immigrants* içinde, Ithaca: ILR Press, 2000, s. 169-88.

kollarında birlikte hareket etmeleri, Amerika doğumlu işçilerin uzun zaman önce kopmuş bağlarının yeniden kurulmasını sağladı. Ortak kökenden gelme, aynı mahallede, aynı toplulukta yaşama ya da aynı işkolunda çalışma, pek çok olayda göçmen örgütlerine güç kazandıran bir etken olmuştur. 1990'ların Temizlik İşçileri İçin Adalet kampanyasında da önemli bir rol oynayan bu tür ortaklıklar,⁶⁰⁸ göçmen işçilerin özörgütlenmelerinin anlaşılması açısından da oldukça açıklayıcıdır. Örneğin, 1980'lerin olumsuz koşullarında Kamyon Şoförleri Sendikası üyelerinin yerlerini bağımsız kamyon sahibi işleticilerin aldığı güney Kaliforniya'nın kıyı bölgesi kamyon şoförlerinin (bina hizmetleri ve inşaat sektörlerinde olduğu gibi) yaşadıkları önemli yeniden yapılanmada da bu etkenin rol oynadığını görüyoruz. Burada, Latin Amerika kökenli göçmenler bir kez daha boşluğu doldurmuşlardır. 1988 ve 1993 yıllarında, Latin Amerika kökenli kamyon şoförleri, gayri resmî örgütleri aracılığıyla iki grev düzenlemişlerdir. Örgütlenmenin devamlılığı bizzat işçilerce başlatılmıştır, ancak Amerikan İletişim İşçileri Sendikası'nın (CWA) 9400 no'lu şubesi de destek olmuştur. Kamyon sahibi işleticiler ve bağımsız yükleniciler olan kamyon şoförlerinin yasal bakımdan sendikalaşma ve grev düzenleme hakları yoktur. Ancak, karmaşık bir strateji geliştirerek bir "işveren" yaratılmış ve 1996'da grev düzenlenmiştir. Alçıpan ustalarının aksine kamyoncuların girişimi başarısızlıkla sonuçlandı; kamyon yüklenicilerinin yoğun çabalarının ve aşılması güç yasal engellerin bunda büyük payı vardı, ancak özörgütlenme potansiyeli bir kez daha açıkça görülmüş oldu.⁶⁰⁹ Ancak, kıyı bölgesi kamyon şoförlerinin mücadelesi burada sona ermedi. 2004 ve 2005 yıllarında, hükümetin tacizlerine ve benzin fiyatlarının arttırılmasına karşı yine greve gittiler. Ardından, 1 Mayıs 2006 tarihinde, milyonlarca işçiyle birlikte greve katılarak, Los Angeles/Long Beach limanını bir kez daha kapattılar.⁶¹⁰

Sendikalı olan işçilerin, taşıtlarını kiralayan araç sahiplerine ya da şoförlere dönüştürülmesine ulaşım sektörünün diğer alanlarında da yaygın bir şekilde rastlanmaktadır. New York'ta, hem taksi hem de "Siyah Taksi" (ya da limuzin) hizmetleri yeniden düzenlenerek, taksi şoförleri çalışan statüsünden çıkarılıp, arabalarını kiraya veren bağımsız yükleniciler hâline getirildiler. Her iki örnekte de, bu yeni sözleşmeli pozisyonu dolduran göçmen şoförler, ancak yoksulluk seviyesine yakın bir para kazanmalarını ve uzun çalışma saatlerini protesto etmek üzere kendi aralarında örgütlendiler. 1970'li yıllara gelinceye değin "taksimetre"nin belli bir yüzdesi kadar kazanan çalışanlar statüsünde olan taksi şoförleri artık taksilerini kiralamak ve benzin giderlerini kendileri karşılamak zorundaydı. Her gün çalıştıkları ilk birkaç saatin kazancını günlük kira bedelini ödemeye ayırmak zorunda kalıyorlardı.

608 A.g.e., s. 111.

609 A.g.e., s. 122-26.

610 *Labor Notes*, sayı 327, Haziran 2006, s. 1, 6.

Şoförlerin çoğu artık Hintlilerle Pakistanlılardan oluşuyordu. 1998'de, eski etnik temelli örgütlenmelerini New York Taksi Şoförleri Birliği'ne dönüştürerek tüm sarı taksi şoförlerinin katılımına açık hale getirdiler. Yeni örgüt, Mayıs 1998'de 24.000 taksi şoförünün neredeyse hepsinin greve katılmasını sağlayarak şehir sakinlerinin dikkatini çekti. Bağımsız yükleniciler olarak toplu sözleşme yapma hakları olmamasına karşın, 5.000 üyeleriyle başından beri bir sendika gibi faaliyet gösteriyorlar. Şehirde taksimetre ücretlerinin arttırılmasını ve artışın yüzde 70'inden şoförlerin faydalanmasını sağladıkları 2004'te büyük bir zafer kazandılar.⁶¹¹

Şehirde, yöneticileri ve müşterileri için şık arabalar isteyen şirketlere hizmet veren 12.000 "Siyah Taksi" şoförü bulunuyor. Ancak, sarı taksi şoförleri gibi onlar da arabalarını kiralamak zorunda olan bağımsız yükleniciler statüsüne sahipler. Kira bedeli ve diğer masraflar düştüğünde, saatte 4-6 dolar kadar bir para kazanıyorlar. Çoğu Güney Asyalı, ancak aralarında Doğu Asyalı ve Orta Amerikalı olanlar da bulunuyor. 1995'te, kendi aralarında örgütlenme çalışmalarına başladılar. Bu örnekte, Uluslararası Makine İşçileri Sendikası'nın (IAM) 15. bölge şubesiyle birlikte hareket ettiler; IAM, şoförlerin kendi çatısı altında faaliyet gösterip 340 no'lu şube olarak örgütlenmelerine izin verdi. Olayların sıradışı bir seyir izlemesi sonucunda 1997'de IAM, Ulusal İşçi-İşveren İlişkileri Kurulu'nun baktığı bir davayı kazanarak şoförlerin çalışan statüsünde değerlendirilmesi hakkını elde etti. 1999'da, 340 no'lu şube, büyük şirketlerden biriyle ilk toplu iş sözleşmesini yaptı. İşverenler büyük bir direniş gösterdiler; çoğu Müslüman olan şoförler, 11 Eylül olaylarından sonra Federal hükümetin tacizleriyle uğraşmak zorunda kaldılar. Her şeye karşın, 2005 itibarıyla 340 no'lu şubenin aidat ödeyen 1.000 üyesi bulunuyor. Sektör genelinde örgütlenme faaliyetleri devam ediyor.⁶¹²

Ne yazık ki sendikalar, örgütlenmeye çalışan göçmen işçilere her zaman bu kadar duyarlı yaklaşmıyorlar. New York'un çoğu Meksikalı işçilerden oluşan manav dükkânları çalışanları 1990'da örgütlenmeye başladıklarında, ilk önceleri Tekstil İşçileri Sendikası'nın (UNITE) 169 no'lu şubesinin desteğini aldılar. Ancak, sendikalar arasında çıkan yetki anlaşmazlığı nedeniyle göçmen işçilerin gereksinimlerine pek duyarlılık göstermeyen Birleşik Gıda ve Ticaret İşçileri Sendikası'nın (UFCW) 1500 no'lu şubesine üye olmak zorunda kaldılar. Sendikayla ilişkiye geçmeden önce kendi aralarında örgütlenmiş olan New York'taki Afrikalı bakkal servis işçileri de UFCW'nin 338 no'lu şubesine katılmak zorunda kaldılar.⁶¹³

Aynı kökenden, topluluktan ve işkolundan olma yalnızca büyük şehirlerde

611 Biju Mathew, *Taxi! Cabs and Capitalism in New York City*, New York: The New Press, 2005, s. 1-7, 68-69, 196-97.

612 Ness, *Immigrants, Unions*, s. 150-61.

613 A.g.e., s. 58-129.

önemli rol oynamıyor. Morganton'da (Kuzey Carolina) bulunan Case Farms kümes hayvanları fabrikasında çalışan Guetamalalı işçiler örneği, aynı etkenlerin yarı kırsal bölgelerde de etkili olduğunu gösteriyor. Fabrikada çalışan 500 işçinin büyük çoğunluğu, Guatemala'nın belli bir bölgesinden gelen Maya kökenli işçilerden oluşuyor. Çoğu kümes hayvanları fabrikasında olduğu gibi koşulların berbat ve çalışma ortamının güvenli olmadığı bu fabrikada çalışan işçiler, 1993'te kısa süreli bir grev düzenlediler. Kuzey Amerika İşçileri Sendikası (LIU), 1995'te bir grev daha düzenlemesi ve sendikanın işveren tarafından tannınması konularında işçilere yardım etti. Sendika, fabrikaya girdiğinde zaten kendi aralarında örgütlenmiş olan işçilerle karşılaştı. Bir sendika temsilcisinin dediği gibi: "Biz kimseyi örgütlemedik. Daha sendika gelmeden işyerinde sendika kurulmuştu". Ancak, ne işçiler ne de LIU, şirketi ilk toplu sözleşmenin imzalanmasına ikna edebildi. Case Farms işçilerini yüzüstü bırakmayan LIU, Kuzey Carolina'nın bu bölgesinde çalışan Orta Amerikalı işçilerin sorunlarıyla ilgilenecek bir işçi merkezinin kurulmasının giderlerini üstlendi.⁶¹⁴

Göçmenlerin genellikle aynı ülkeden ya da etnik gruptan gelmeleri, aynı mahallede ya da toplulukta yaşamaları, aynı işi yapmaları, hiç şüphesiz ki bu kesim arasında sendikal örgütlenmeyi büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Ancak, göçmenler arasındaki örgütlenme esasen topluluk temelli olarak yürütülmektedir. Bu faaliyetler, danışmanlık, yasal haklar, eğitim, siyasi hareketlenme ve politika geliştirme gibi alanlarda hizmet sunan çok çeşitli örgütleri kapsamaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere, 1 Mayıs 2006 kitlesel hareketlenmesine bu tür yüzlerce örgüt katılmıştır. Göçmenlere hizmet sunan ya da "onlar adına hareket eden" bu örgütlerin çoğu, göçmen hakları ya da sosyal yardım gibi geniş alanlara odaklanan orta sınıf mensubu profesyonellerce idare edilmektedir. Burada bizi asıl ilgilendiren konu, göçmen işçileri örgütleyen bu örgütlerin, bu işçilerin çalıştıkları işlere odaklanıp odaklanmadıklarıdır.

İŞÇİ MERKEZLERİ

İşçi merkezleri, ağırlıklı olarak işyerindeki sorunlara odaklanmaları açısından diğer topluluk temelli örgütlerden farklılaşırlar. Çoğu, hizmet sunma, danışmanlık, liderlik eğitimi ve örgütlenme faaliyetlerini birlikte sunarlar. Bu işlevlerin dördü de işle ilgili sorunlara odaklanma eğilimindedir: Ücret ve ücretlerin ödenmemesi, sağlık ve güvenlik, göçmenlik statüsü, çalışmayla ilgili çeşitli haklar. Örgütlenme ve liderlik gelişimi, işçi merkezlerinin, sendikalaşmanın gelişmesinin yanı sıra daha büyük çaplı toplumsal ve siyasi hareketlerde potansiyel olarak önemli roller üstlenmelerini sağlayan işlevleridir. Topluluk temelli örgütler olmaları dolayısıyla faaliyetlerini belli coğrafi sınırlar dâhilinde

614 Leon Fink, *The Maya of Morganton: Work and Community in the Nuevo New South*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003, s. 2-6, 54-78, 96-97.

sürdürürler. Üyelerinin çalıştıkları işyerleri ve işler ekseriyetle topluluk alanlarının yakınında ya da içindedir. İşçi merkezleri, gündelik işçilerin ya da tarım işçilerinin durumunda olduğu gibi, kimi zaman işçilerin iş buldukları yerlere (köşe başları, yükleniciler ya da acenteler) odaklanırlar. Neredeyse örneklerin hepsinde işçi merkezlerinin asıl önem kazandığı alan, sömürünün asıl kaynağı olan işçi-işveren ilişkileridir.⁶¹⁵

İşçi merkezi olgusu, son 20-30 yıl içerisinde çalışma alanında yaşanan değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır –bunların bazılarında zaten bahsettik: Taşeronlaşma, terhaneler, gıda hizmetleri ile turizm ve eğlence sektörünün hızla büyümesi, sendikaların yok edildiği ya da yeri değişen sanayiler, kayıt dışı ekonomide “resmi olarak gözükmeyen” işlerin giderek artması. Bu istihdam kaynaklarının hepsinde ortak bazı özellikler dikkati çekiyor: Düşük ücretler, yetersiz sosyal yardımlar ve renkli [*beyaz olmayan*] işçiler. Göçmenlerin renkli işçiler içindeki ağırlığı giderek artıyor. 2005 itibarıyla, 122’si özellikle göçmen işçilerle ilgili olan 137 işçi merkezi faaliyet gösteriyordu. İşçi merkezlerinin faaliyetlerine katılan göçmen işçilerin geldikleri bölgelere bakıldığında, yüzde 40’i Meksika ile Orta Amerika’dan, yüzde 18’i Güney Amerika’dan, yüzde 15’i Doğu Asya’dan, yüzde 15’i Karayipler’den, yüzde 8’i Afrika’dan, yüzde 3’ü Avrupa’dan ve yüzde 1’i de Asya’nın geri kalan yerlerinden gelmiş.⁶¹⁶ ABD’de yerleştikleri bölgelere bakıldığında, işçi merkezlerinin dağılımı göçmen nüfusun yoğunlaşmasını yansıtıyor: %41’i Kuzeydoğu’da, yüzde 36’si Batı Sahili’nde, yüzde 17’si Doğu Kuzey Merkez bölgesinde (gerisi Batı’ya yayılmış). İşçi merkezlerine gelen işçilerin yaklaşık yüzde 80’i göçmenlerden oluşuyor. Güney’de görece fazla sayıda işçi merkezi olması, gıda işleme ve otomobil parçaları üretimi gibi yeniden düzenlenmiş ve fason üretime yönelmiş sanayilerin coğrafi dağılımı hakkında bize bir fikir veriyor.

Hem işin yeniden düzenlenmesi, hem de göçmenliğin ritmini takip eden işçi merkezlerinin yükselişi üç dalga halinde gelişim göstermiştir. 1970’lerin sonları ile 1980’lerin başlarında kurulan ilk işçi merkezleri, sendika örgütleriyle de bağlantıları olan siyasi görüşlü eylemcilerin girişimleriyle ortaya çıkmışlardı. New York Şehri’nin Çin mahallesinde kurulan Çinli Memurlar ve İşçiler Birliği (CSWA), ilk işçi merkezlerinden biriydi. CSWA, Otel ve Lokanta Çalışanları Sendikası’nın (HERE) 69 no’lu şubesinin 1978’de şehirdeki Çin lokantalarında örgütlenme girişimiyle doğdu. 69 no’lu şubeye katılan işçiler, bir süre sonra sorunlarıyla ilgilenilmediğini görerek düş kırıklığına uğradılar. 1979’da, Çin mahallesinin büyük lokantalarından biri olan Silver Palace’da çalışan işçiler, sonradan CSWA adını alacak örgütlenmenin yardımıyla kendi sendikalarını kurmaya karar verdiler. Çok geçmeden diğer lokantalarda çalışan işçiler de aynı stratejiyi benimsediler. Bağımsız sendikalar ile topluluk arasındaki bağ-

615 Fine, *Worker Centers*, s. 2-3, 11-14.

616 A.g.e., s. 7-21.

lantıyı kuran CSWA örgütleyicileri, işçilere sendikalarda yardımcı olmakla kalmayıp, işçilerin mahallelerinde karşılaştıkları diğer sorunlarla (örneğin konut sorunu) da ilgilendiler. Bir CSWA eylemcisi örgütlenme anlayışlarını şöyle ifade ediyordu: “Örgütlenmeyle yalnızca sendikaya katılmayı kastetmiyoruz. Sendikanın, daha büyük bir şeyi örgütlemenin aracı olduğunu düşünüyoruz. ... Yaşadığımız ve çalıştığımız yeri örgütlüyoruz”.⁶¹⁷

Aynı yıllarda başka işçi merkezleri de kuruldu. El Paso’da (Teksas) kurulan La Mujer Obrera (Kadın İşçi), Farah Tekstil şirketinde greve çıkan konfeksiyon işçilerinin girişiminden doğdu. 1981’de kurulan işçi merkezi, Farah gibi büyük giyim eşyası üreticilerinin faaliyetlerini durdurmalarının (ya da fabrikalarını sınırın öteki tarafına taşımalarının) ve sendikaların bölgeyi terk etmelerinin ardından sınır bölgesindeki küçük konfeksiyon atölyelerinde çalışan kadınların sorunlarıyla ilgileniyordu. Hepsi göçmen olmayan bu kadınları pek çoğu, aileleri uzun yıllardan beridir Rio Grande (ya da Meksika tarafında Rio Bravo) sınır bölgesinde yaşayan, vatandaş statüsüne sahip kişilerdi. Rocky Mountain’da (Kuzey Carolina) bulunan Adalet İçin Siyah İşçiler (BWFJ), K-MART’ın ayrımcı uygulamalarına karşı yürütülen mücadeleden doğdu. Güneyin “Siyah Kuşak”⁶¹⁸ denilen sanayileşen bölgesinde faaliyet gösteren BWFJ, Afrikalı Amerikalılardan oluşuyor. Rocky Mountain ve civarındaki fabrikalarda çalışan işçileri, topluluk temelli bir örgütlenme anlayışıyla bir araya getirmektedir.⁶¹⁹ Adalet İçin Siyah İşçiler, CSWA ve Kadın İşçi örgütleri, daha sonra kurulacak topluluk temelli örgütlenmeler için birer örnek olmuşlardır. İlk dalganın bir parçası olarak 1980’de New York Şehri’nde kurulan Asyalılara Yönelik Şiddete Hayır Komitesi (CAAAY) bilhassa Asyalı kadınların haklarını savunmayı amaçlıyordu. CAAAY, üçüncü dalga işçi merkezlerinin bir parçası olacak iki örgütün daha kurulmasında da rol oynadı: Kiralık Taksi Şoförleri Derneği (sonradan yukarıda tartıştığımız New York Taksi İşçileri Birliği’ne dönüştü) ve Ev Hizmetlileri Sendikası.⁶²⁰

1980’lerin sonlarında başlayan ikinci dalga 1990’ların ortalarına kadar devam etti. Bu dönemde kurulan işçi merkezlerinin çoğu, esasen ABD’nin Orta Amerika’ya yönelik dış siyasetinin sebep olduğu savaşlardan, ölüm mangalarından ve karşıdevrimlerden kaçan göçmenler tarafından kuruldu.⁶²¹ Long Island’da (New York) kurulan İşyeri Projesi, ikinci dalga sırasında faaliyete geçen ilk işçi merkezlerinden birisiydi. Orta Amerikalılar İçin Göçmenlik Hizmetleri örgütünün bir yan kuruluşu olarak 1992’de kurulan İşyeri Projesi,

617 Vanessa Tait, *Poor Workers Unions: Rebuilding Labor From Below*, Cambridge: South End Press, 2005, s. 165-69, 173-74; Fine, *Worker Centers*, s. 9.

618 Siyah Kuşak (*Black Belt*): ABD’nin siyah nüfusun çoğunlukta olduğu güney eyaletleri –çev.

619 Tait, *Poor Workers Unions*, s. 188-92; Fine, *Worker Centers*, s. 9.

620 Fine, *Worker Centers*, s. 137-38, 174.

621 A.g.e., s. 10-11.

bu bölgedeki lokanta, inşaat, çevre düzenlemesi ve ev idaresi işlerinde çalışan işçiler arasında örgütleniyordu. Çoğu kaçak çalışan bu işçiler, asgari ücretin oldukça altında ücretlerle çalışmak zorunda kalıyorlardı. Genellikle gündelikçi olarak çalışan bu insanlar, potansiyel işverenlerce kiralanacakları köşe başlarında toplanıyorlardı. İşyeri Projesi'nin ilk işi, göçmenlerin karşılaştıkları yaygın bir sorun olan ödenmeyen ücretler konusunda mahkemelerde dava açmak oldu. Ancak projenin kurucusu Jennifer Gordon, davaların işçilerin gücüne ya da güvenliğine katkısı olmadığını fark etti. Böylece, işçilerin birlikte hareket ederek taleplerini savunmalarına yardımcı olması için Salvadorlu Omar Henriquez kiralandı, CSWA ile Kadın İşçi'nin deneyimlerinden de faydalandı. Özellikle de, belli köşe başlarında toplanan gündelik işçiler örgütlenerek, bu işçilerin standart bir ücret alması sağlandı ve kazançlarında önemli artışlar elde edildi.⁶²²

New York'un en yoksul yerlerinden olan Brooklyn'in Bushwick mahallesinde kurulan Yolları Yürüyerek Yaratın, ikinci dalga sırasında kurulan işçi merkezlerinden bir diğeridir. 1980'li ve 1990'lı yıllardaki göç dalgasıyla birlikte Bushwick, ağırlıklı olarak Latin Amerika kökenlilerin yaşadığı bir yer hâline gelmişti. Yolları Yürüyerek Yaratın, işyerinde karşılaşılan sorunların yanı sıra konut, eğitim, topluluk gelişimi, hatta Gey-Lezbiyen hakları gibi çeşitli konularla ilgilenen bir örgüttür.⁶²³ Genellikle göçmen işçileri çok düşük ücretlerle çalıştıran yerel konfeksiyon terhaneleri ile perakende satış dükkânlarına odaklanan Trabajadores en Acción [*Eylemdeki İşçiler*], işçi merkezinin örgütlenme programının en önemli unsurunu oluşturur. Diğer işçi merkezleri gibi Yolları Yürüyerek Yaratın'ın da başlıca faaliyetlerinden birisi ödenmemiş ücretlerin tahsil edilmesi sorunudur. Örgüt, sadece bir yılda 200.000 dolar tutarında ödenmemiş ücretin geri alınmasını sağlamıştır.⁶²⁴ MiniMax adlı bir dükkânda çalışan örgüt çalışanı Deborah Axt şöyle diyordu: "Ödenmemiş 65.000 dolarlık ücretimizi geri almayı başardık. Daha da önemlisi kadınlar, şimdi orada çalışan işçilerin koşullarını düzeltmek için örgütleniyorlardı. Hasta olduğumuz günlerde ücret ödenmesi, FMLA'dan (Aile Tıp Yardımı Yasası) yararlanma ve işyerindeki yasal haklarımızın herkesin görebileceği bir yere asılarak duyurulması taleplerimizi kabul ettirdik".⁶²⁵ Yolları Yürüyerek Yaratın, Perakende ve Toptan Satış Mağazaları ile Alışveriş Merkezleri Sendikası (RWDSU) ile işbirliği yaparak, Footco isimli spor ayakkabıları üreten küçük bir mağaza zincirinde çalışan işçilerin örgütlenip Ocak 2006'da ilk toplu iş sözleşmesini imzalamalarını sağladı.⁶²⁶

622 Tait, *Poor Workers Unions*, s. 178-81.

623 Make The Road By Walking, "Building Power in Brooklyn & Beyond", 2005 Annual Report, Brooklyn, NY, 2005, www.maketheroad.org.

624 Steve Jenkins, "Organizing, Advocacy, and Member Power", *Working USA: The Journal of Labor and Society*, 6(2), Güz 2002, s. 65-8.

625 Jane Slaughter, *A Troublemaker's Handbook 2*, Detroit: Labor Notes, 2005, s. 262-63.

626 Make The Road By Walking, *2005 Annual Report*, s. 12.

2000'den sonraki üçüncü dalga sırasında kurulan işçi merkezlerinin sendikalarla daha yakın ilişkileri vardı.⁶²⁷ Dünya Ticaret Merkezi'nde bulunan Windows on the World lokantasında çalışan işçilerin 11 Eylül olaylarından sonra kurdukları Lokanta Olanakları Merkezi (ROC), bu oluşumun bir örneğidir. 11 Eylül'ün ardından işinden olan ve Otel ve Lokanta Çalışanları Sendikası'nın (HERE) 100 no'lu şubesine üye olan işçilerin baskısıyla, 2002'de sendika eski işçilerden, kendi kendine yardım [*self-help*] çabasının bir aracı olarak ROC'u kurmalarını istedi. Çok geçmeden ROC, sendikanın geçmişte ilgilenmediği lokantalarda çalışanlarla ilgili bir örgütlenme projesine dönüştü. Diğer işçi merkezleri gibi ROC da, sendikasız işçilerin ödenmemiş ücretlerini geri almalarına, ücretli izin günü hakkı, öğle yemeği arası ve benzeri iyileştirmeler elde etmelerine yardımcı oldu. Çoğunlukla göçmen işçilerden oluşan kendi yönetim kurulu olan ROC, mali destek sağlayan HERE'nin 100 no'lu şubesiyle ilişkilerini hâlâ sürdürmektedir.⁶²⁸ ROC, bir yiyecek-içecek hizmeti kooperatifi olarak faaliyet göstererek masraflarını kısmen karşılıyordu, ancak 2005'te "Colors" isimli bir lokanta açarak önemli bir adım attı. Ağırlıklı olarak Brooklyn'de çalışan çeşitli göçmen grupları arasında örgütlenen Ev Hizmetlileri Sendikası (DWU), üçüncü dalga sırasında kurulan bir diğer örgüttür. 2003'te DWU, acentelerin istihdamın hüküm ve koşullarını ayrıntılarıyla açıklamalarını, işverenin de bu koşullara uygun bir iş akdi imzalamasını zorunlu hale getiren Ev Hizmetlileri Hakları Bildirgesi'nin New York Belediye Meclisi'nde kabul edilmesini sağlamıştır.⁶²⁹

1995'te kurulan Immokolee İşçileri Koalisyonu'ndan (CIW) bahsetmezsek, işçi merkezleriyle ilgili anlattıklarımız bir bakıma eksik kalacaktır. Düşük ücretli sanayilerde çalışan işçilerle de ilgilenmesine karşın, kırsal bölgelerde ve genellikle tarım işçileri arasında faaliyet göstermesiyle CIW diğer işçi merkezlerinden ayrılır. Immokolee, Florida'nın domates tarlalarının tam ortasında bulunan çok yoksul bir şehirdir. CIW üyelerinin çoğu Meksika, Guatemala ve Haiti'den gelen göçmenlerden oluşuyor. Birleşik Tarım İşçileri Sendikası'na (UFW) ve Tarım İşçileri Örgütlenme Komitesi'ne (FLOC) bağlı olmamasına, kendisini sendika olarak tanımlamamasına karşın, CIW mücadelesini sendikaların kullandığı bir taktikle yürütmektedir: Boykot. Aslında, topladıkları domateslerin çoğunu satın alan Taco Bell şirketinin kilo başına biraz daha fazla ödeme yapmasını sağlamak amacıyla çeşitli taktiklere başvurmuştur. Üç kez grev, bir kez de açlık grevi yapan tarım işçileri, seslerini duyurmak için Florida eyaletini boydanboya katettikleri 400 kilometrelik bir yürüyüş düzenlemişlerdir. Bu eylemlerin bazıları, ücret artışları elde edilme-

627 Fine, *Worker Centers*, s. 11.

628 Saru Jayaraman, "In the Wake of 9/11: New York Restaurant Workers Explore New Strategies", Ağustos 2004, <http://www.labornotes.org>; Fine, *Worker Centers*, s. 17.

629 Fine, *Worker Centers*, s. 174-75.

siyle sonuçlanmıştır. Ancak, yüzlerce tarım işçisinin, Taco Bell'in yanı sıra Kentucky Fried Chicken, Pizza Hut, Long John Silver's ve A&W markalarının da sahibi olan fast food devi Yum Brands karşısında sonunda büyük bir zafer kazanmasını sağlayan boykot eylemi olmuştur. Daha önceki UFW ve FLOC boykotları gibi Taco Bell boykotu da, aralarında Adil İşler Örgütü, kilise grupları ve sendikaların da bulunduğu pek çok örgüt tarafından desteklenmiştir. Öğrencilerin başlattıkları "Bell Defol" kampanyaları sonucunda, mücadele zaferle sonuçlanıncaya değin Taco Bell 22 üniversite kampüsündeki şubelerini kapatmak zorunda kalmıştır.

Ülkenin dört bir yanına dağılan işçi merkezlerinin oluşturduğu iletişim ağı, CIW kampanyasının ülke genelinde etkili olmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu örneğinde de gösterdiği gibi, işçi merkezlerinin giderek ülke genelinde etkin bir kuvvet hâline geldiği söylenebilir. CIW'nin bu destek sayesinde kazandığı zaferin etkisi yalnızca kendi üyeleriyle sınırlı kalmayacaktır. Yum şirketi, işçilerin, domates fiyatının yüzdesi olarak aldıkları payın (yani domates fiyatı artışının işçilere "yansıyan" kısmının) iki katına çıkmasını kabul etmiştir. Taco Bell, yalnızca bu artışı işçilere "yansıtmayı" kabul eden yetiştiricilerden domates alacağını da kabul etmiştir. Fast food sanayisi tedarikçilerinin uymakla yükümlü olacakları davranış kurallarının saptanması ve CIW'nin uygulamaları denetleme hakkı olduğunun kabul edilmesi hükümleri de anlaşılmaya dâhil edilmiştir. Immokolee işçilerinin ve 1990'lı yıllarda Asyalı Kadın Göçmenler Birliği'nden (AWIA) Jessica McClinock'un kazandıkları zaferler, işçi merkezlerinin Amerikan emek hareketinin bir parçası olarak görülmesi gerektiği düşüncesini güçlendirmektedir.⁶³⁰

İŞÇİ MERKEZLERİNİN GÜÇLÜ VE ZAYIF YÖNLERİ

İşçi merkezleri, ABD işçi sınıfı örgütlerini güç katan örgütlenmeler, ancak sendikalar gibi onların da kendilerine özgü sınırlılıkları ve yapısal sorunları var. En başta da küçük olmaları sorun teşkil ediyor. Çoğunun üye sayısı 500'den az. Ancak, belki de daha önemlisi toplumsal güç meselesi. Yolları Yürüterek Yaratın'ın çalışanlarından Steve Jenkins, aynı adaletsizliklerle boğuşmak zorunda olmanın kaçınılmaz olarak ortak bir toplumsal güç anlamına gelmediğini söylüyor. Sendikaların aksine işçi merkezlerinin üretimi durdurma güçleri yok. Kira grevleri ve sivil itaatsizlik gibi stratejileri kullanarak toplumsal güçlerini kullanabiliyorlar, ancak temel gündemlerini ve hedeflerini oluşturan işyeriyle ilgili sorunlar söz konusu olduğunda, yapabilecekleri devlet birimlerine ya da kurumlarına ya da seçkinlerin denetimindeki diğer kurumlara başvurmakla sınırlı kalıyor. Sorun ister konutların iyileştirilmesi için

630 *Labor Notes*, sayı 289, Nisan 2003, s. 5; sayı 313, Nisan 2005, s. 1, 14; Slaughter, *A Troublemaker's Handbook 2*, s. 148-52; Fine, *Worker Centers*, s. 104-7.

belediye yetkilileri nezdinde lobi faaliyetleri yürütmekle, isterse ödenmemiş ücretlerinin ödenmesi için mahkemelere ya da devlet kurumlarına başvurulmasıyla ilgili olsun, işçiler uzmanlara (örgütçüler, avukatlar ve benzeri) fazlasıyla bağımlı durumdadır. Ayrıca, bu merkezlerin çoğu, vakıflardan aldıkları bağışlara bağımlı; yani vakıf görevlileriyle yönetim kurullarının önceliklerine, bağış başvurularını yapan maharetli kişilere bağımlı durumdadır. Dolayısıyla, topluluk temelli gruplar, ağırlıklı olarak eğitimli orta sınıftan gelen profesyonellere bağımlı olma eğilimi gösteriyorlar.

İşçi merkezlerinin ve topluluk temelli grupların kendilerini nasıl tanımladıklarına ve hangi araçları kullanarak eyleme geçtiklerine bakıldığında, bu kısıtlar son derece gerçek. Ancak, toplumsal canlanmanın daha yaygınlaştığı dönemlerde, bu gruplar kitlesel bir hareketlenmenin kaynağı olabilirler. Geçmişte yaşanan çalkantıların gösterdiği gibi, yoksulların gücü üç alana dayanıyor: İşlerin normal seyrinin aksatılması; sendikalaşma ya da (başta sendikalar olmak üzere) diğer işçi sınıfı örgütleriyle ittifaklar oluşturulması; son olarak da sayısal çokluklarına dayanarak yapacakları siyasi eylemler. Gerek şehirlerde patlak veren kargaşalar biçiminde, gerekse uyumlu sivil itaatsizlik eylemleri, kira grevleri, hatta kitlesel işyeri grevleri biçiminde olsun, Piven ve Cloward tarafından incelenen ilk güç kaynağı yoksulların başvurdukları geleneksel araçlardan biridir. 1960'lı yıllarda bu alanda birçok örnek yaşanmıştır.⁶³¹ İkinci güç kaynağı olan sendikalaşma ya da sendikalarla ittifaklar kurma biraz daha çetrefilli bir alandır. İşçi merkezleri ile birlikte iş yapmaya çalıştıkları sendikalar arasında gerilimler olabilmektedir. ROC'nin liderlerinden birisinin HERE ile ilgili olarak söylediği gibi, sendikanın “yapılan her şeyi sıkı sıkıya kontrolü altında tutma gibi bir derdi varmış gibi gözüküyor”.⁶³² Bürokratik kurumlar olan sendikalar, riskli ya da aşına olmadıkları gruplarla güçlerini paylaşmaktan hoşlanmıyorlar. Yine de, işbirliği örneklerine de rastlanıyor. Çoğu sendikanın düşük ücretli işçileri görmezden gelmeyi tercih etmesine karşın, aslında son dönemdeki kazanımların büyük bir kısmı merkezi bir işyeri olmayan düşük ücretli işçiler cephesinde sağlanmıştır (örneğin New York ve Kaliforniya eyaletlerinde, evde sağlık bakımı hizmetlerini yapan işçileri). Hayati öneme sahip genel koşullar bir kez daha gündeme geliyor: Sendikaların uygulamalarında ve bakış açılarında gözlenen değişiklikler, genel direniş ve canlanma dönemlerinde daha büyük fırsatlar sunmaktadır. Jenkins, eleştirilerine karşın şöyle diyor:

İşçi merkezleri, insanlık dışı koşullarda çalışan ve ulaşabilecekleri başka kaynakları olmayan işçilere destek olup, onlara yararlı hizmetler sunan birer vahadırlar. İlerici sendikalar ile topluluk temelli örgütlenme çabaları arasındaki bağların geliştirilmesinde çok önemli bir rol üstlenerek, her iki örgütlenme alanının da güç-

631 Frances Fox Piven ve Richard Cloward, *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail*, New York: Vintage Books, 1979.

632 Jayaraman, “In the Wake of 9/11”, Ağustos 2003, <http://www.labornotes.com>.

lenmesine katkı sağlayabilirler. Bu yapılabildiği takdirde, işyeri mücadelelerini işçi sınıfı topluluklarını da kapsayacak biçimde genişleterek, işçilerin örgütlenmesiyle ilgili geleneksel sendikal örgütlenme modellerinin daha da geliştirecek yeni stratejiler ortaya çıkacaktır.⁶³³

Omaha'nın (Nebraska) büyük mezbahalarında yürütülen örgütlenme kampanyası bunun iyi bir örneğidir. Mezbahacılık sektörü yakın geçmişte büyük bir dönüşüm geçirmiş, sendikalar etkisizleştirilirken yeni açılan tesisler Meksikalı ve Orta Amerikalı göçmen işçilerle doldurulmuştu. Mezbaha işçilerinin kötü çalışma koşullarıyla ilk ilgilenen kurum, Alinsky'nin fikirlerinden esinlenerek kurulan Sanayi Bölgeleri Vakfı'na bağlı, inanç temelli bir topluluk örgütlenmesi olan Omaha Hep Birlikte Topluluğu (OTOC) oldu. 1999'da, çalışma koşullarını protesto etmek amacıyla 1.200 kişinin katıldığı kitlesel bir gösteri düzenlendi. OTOC, işçi merkezi olarak işçilerin sesini duyuruyor, protestolar düzenliyordu, ancak tek başına bir şeyleri değiştirecek güce sahip değildi. Sonuçta, bir sendikaya ihtiyaç olduğuna karar vererek, bu doğrultuda 4.000 işçiyi örgütlemek için Birleşik Gıda ve Ticaret İşçileri Sendikası'yla (UFCW) ortak bir plan üzerinde çalıştıklarını Haziran 2000'de ilan ettiler. OTOC'un topluluğu harekete geçirip işçileri etrafında toplaması sayesinde kampanya başarıyla sonuçlandı. UFCW'nin güçlenmesini sağlayan bu kampanya, bu tür ittifakların başarılı olabileceğini gösteren bir örnektir. Ancak, sendikanın toplu iş görüşmesine başlamasıyla birlikte bazı sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Temel sorun, daha önce de gördüğümüz üzere sendika görevlilerinin işçileri gerçekten dinlemeye istekli olmamasıydı. Sendikanın müzakere ettiği sözleşmede, işçilerin işyerinde yaşadıkları en can alıcı sorunlar ve göçmenlik statüsü meselesi dikkate alınmıyordu.⁶³⁴ Sendikalarla işçi merkezleri arasında, mutlaka ilgilenilmesi gereken kültürel bir uçurum bulunuyor. Özellikle de sendika görevlileriyle çalışanlarının, işçi merkezlerinin aynı hareketin bir parçası olmakla birlikte kendilerine özgü işlevleri olduğunu da anlamaları gerekiyor.

UFCW liderleri belki de bu deneyimden dersler çıkarmışlardır. 2003'te, Tar Heel'de (Kuzey Carolina) bulunan besi domuzu işleme tesisinde çalışan 5.500 işçiyi örgütlenme çabalarının bir parçası olarak Kuzey Carolina'da bir işçi merkezi kurdular. Bu tesiste çalışanların yüzde 60'ından fazlası Latin Amerikalı göçmenlerden oluşuyor ve UFCW bu işçilere karşı uzun vadeli yükümlülükler altına girmeyi kabullendi. Topluluk liderleriyle eylemcilerin desteğini alan sendika, 1 Mayıs 2006 tarihinde gösteri yürüyüşü yapılması çağrısı yaptı; farklı tesislerden ve topluluklardan gelen 5.000 kişi bu çağrıya kulak verdi. Birçok tesis o gün için üretimi durdurmak zorunda kaldı. Haziran ayında, ülkenin yedi şehrinde yürüyüşler düzenlendi. Sendika, işçi merkezi, topluluk merkezli

633 Jenkins, "Organizing, Advocacy", s. 72.

634 Fine, *Worker Centers*, s. 120-25; Slaughter, *A Troublemaker's Handbook 2*, s. 251-54.

diğer örgütler ve göçmen işçilerin ülke genelinde hareketlenmesi gibi etkenler bu örnekte bir araya gelmişti.⁶³⁵

1 Mayıs 2006 tarihinde düzenlenen “Göçmensiz Bir Gün” eylemi, ortaya çıkan bu gücü yansıtıyordu. Büyük Amerikan Boykotu adı da verilen bu eylem, yerel düzlemde her şehirde, her kasabada faaliyet gösteren işçi merkezleri, savunma ve taban örgütlerinin birlikte hareket etmesi sayesinde etkili oldu. Çoğu yerde Katolik kilisesinin ve bazı yerlerde de sendikaların önemli katkıları oldu. Hatta kilise hiyerarşisi içinde bölünme baş göstermişti: Üst mevkilerdeki din adamları grevlerle tüketici boykotlarına karşı uyarılarda bulunurken, göçmen topluluklarının yaşadıkları mahallelerde görev yapan papazlar ise direnişin heyecanını paylaşıyorlardı. Ulusal eylemler düzenlenmesi çağrısı yapan ve 1 Mayıs’ın hemen öncesinde 600 örgütü bir araya getiren, takvime bağlanmış koalisyonların (10 Mart, 25 Mart, 9 Nisan, 1 Mayıs) bu kadar hızlı ve coşku dolu bir şekilde harekete geçmesinde, tüm göçmenler açısından büyük bir tehdit unsuru olan 2005 tarihli Sınır Koruma, Terörle Mücadele ve Yasadışı Göçün Kontrol Altına Alınması Yasası’nı gündeme getiren Cumhuriyetçilerin ağırlıkta olduğu Kongre’nin de payı olduğu şüphesizdir. 1 Mayıs’ta sokakları dolduran göstericiler, bu yasa tasarısının defterini dürdüler.⁶³⁶

Ancak, kazanılan başarı çok geçmeden beraberinde yeni sorunlara da yol açtı. İlk önce, Anavatan Güvenliği Bakanlığı’na bağlı Göçmenlik ve Gümrük Muhafaza Dairesi (ICE) kaçak işçilere karşı sert önlemler almaya başladı. Ardından hareket, 2006’da yaptığı gibi tek bir gündem maddesi üzerine yoğunlaşma niteliğini kaybetmeye başladı. Yeni seçilen Demokratların ağırlıkta olduğu Kongre’nin toplanmasından önce bile daha ılımlı yasa tasarılarının gündeme gelmesi, yeni yasaların ne ölçüde destekleneceği konusunda hareketin bölünmesine neden oldu. SEIU, UNITE-HERE ve liberal savunma örgütlerinin başını çektiği BİZ AMERİKA’YIZ oluşumu, misafir işçilerle ilgili hükümler içeren Kennedy-McCain yasa tasarısını destekledi. Ağırlıklı olarak taban örgütlerinden oluşan, Ağustos 2006’da kurulan Ulusal Göçmen Hakları İttifakı (NAIR), misafir işçi programlarına ve baskıcı göçmenlik uygulamalarına karşı çıkıyor. NAIR, Ulusal Göçmen ve Mülteci Hakları Ağı (NNIRR) gibi geçmişte daha eskiye uzanan göçmen hakları gruplarıyla birlikte hareket ederek tüm göçmenlerin yasallaşması için mücadele etmeye devam edecek.⁶³⁷ Ülke genelinde tek bir hedefe odaklanılamaması ve örgütsel ivmenin yetersiz kalması nedeniyle 1 Mayıs 2007 eylemlerine katılım daha az oldu. Polise göre 150.000, düzenleyici kuruluşlara göre 250.000 kişinin eyleme katıldığı Chicago, katılımın en fazla olduğu şehirdi. Los Angeles’ta her birine yaklaşık 100.000’er kişi-

635 *Labor Notes*, sayı 329, Ağustos 2006, s. 10-11.

636 Nativio V. Lopez, “Strategy and Tactics for Immigrants’ Rights in 2007”, *Against The Current*, 127, Mart/Nisan 2007, s. 4-9.

637 A.g.e., s. 9.

nin katıldığı iki ayrı gösteri düzenlenirken, New York'ta iki koldan yapılan yürüyüşte Union Meydanı'nda yaklaşık 20.000 kişi toplandı. Göçmen Dayanışma Ağı'nın tahminlerine göre ABD'nin 100'den fazla şehir ve kasabasında toplam yaklaşık yarım milyon kişi 1 Mayıs eylemlerine katıldı.⁶³⁸ İlk kez düzenlenen bir gösteri olsaydı, pekâlâ katılımın fevkalade düzeyde olduğu söylenebilirdi, ancak 2006 Mayıs'ında elde edilen parlak başarının gölgesinde kaldı.

Bütün bunlara karşın, göçmen işçilerin ABD'de örgütlü emeğin yeniden canlanmasında çok önemli bir rol oynayacağı açıktır. AFL-CIO, Ağustos 2006'da işçi sendikaları ile işçi merkezlerinin birliğini güçlendirecek önemli bir adım attı: Ülke genelinde faaliyet gösteren topluluk temelli gündelik işçilerin örgütlerini bir araya getiren Ulusal Gündelik İşçiler Örgütlenme Ağı (NDLON) ile yapılan anlaşma uyarınca, artık işçi merkezlerinin eyalet ve şehirlerdeki çalışma konseylerine katılması mümkün olacak. 2006'nın sonlarına doğru, New York Taksi İşçileri Birliği şehrin Merkezi Çalışma Konseyi'ne katılacağını ilan etti. Bu gelişmelerin yanı sıra yerel düzeyde sendikalarla işçi merkezleri arasındaki işbirliğini güçlendirecek başka çabaların varlığından da söz etmek mümkün (daha önce bahsettiğimiz örneklerin dışında, daha fazla göçmenin sendikaya katılmasını sağlamak amacıyla Los Angeles'ta Koreli Göçmen İşçiler İttifakı ile Demir İşçileri Sendikası'nın işbirliği yapması bunun bir örneğidir).⁶³⁹ Son yaşanan bu gelişmeler, ABD'de örgütlü emeğin en azından bir kısmının kendisine bakış tarzında yeni bir yönelimin ortaya çıkmakta olduğuna işaret etmektedir.

Öte yandan işçi merkezlerinin, parçası oldukları daha geniş *emek hareketi* bağlamında anlaşılmalı büyük bir önem taşıyor. Örgütlenme konusunda yeni arayışlar peşinde olan ve hâlâ önemli başarılar sağlayamamış sendikalar gibi işçi merkezleri de taşıdıkları potansiyellerle olduğu kadar elde ettikleri başarılarla ve içerdikleri sınırlılıklarla birlikte değerlendirilmelidir. İşçi merkezleri, kendi liderlerini yaratan, kendi talep ve kaygılarını dile getiren işçi grupları açısından potansiyel bir eğitim alanıdır. Örgüt olarak varlıklarını sürdürme oranları, potansiyellerini ölçmenin yollarından biridir. Kitlesele toplumsal hareketlerin çoğunun gerilediği, üye sayıları azalan sendikaların güç kaybettikleri ve siyasetin genelde işçi sınıfı, özelde de göçmenler açısından hayli olumsuz seyrettiği siyasi bir ortamda, en eski işçi merkezleri bile ayakta kalmayı başarıp daha da güçlenirken, bu olumsuz ortama meydan okuyan yeni işçi merkezleri de kurulmuştur.

638 Immigrant Solidarity Network, "Coverage of May Day 2007", Immigrant News Briefs, 10(12), 6 Mayıs 2007, <http://www.immigrantsolidarity.org>.

639 Labor Notes, sayı 334, Ocak 2007, s. 1, 14.

SEMPOZYUM: NEOLİBERALİZM VE SOL

Alfredo Saad-Filho:
Marksist ve Keynesçi Neoliberalizm Eleştirileri

Elmar Altvater:
Neoliberalizmin Kökenleri

Gregory Albo:
Neoliberalizm ve Büyük Hayal Kırıklığı

MARKSİST VE KEYNESÇİ NEOLİBERALİZM ELEŞTİRİLERİ

Alfredo Saad-Filho

Neoliberalizm, geçtiğimiz on yıllık dönemde siyasi meşruiyetini ve insanların gözündeki cazibesini epeyce yitirdi. Özelleştirmelere, sıkı maliye politikasına, yüksek faiz oranlarına, sermaye hesabının serbestleştirilmesine, sendikaları karalama kampanyalarına ve neoliberal reformlarla açıkça ilintili olan diğer politikalara mazeret bulmak giderek güçleşiyor. 1980'li ve 1990'lı yıllarda muzaffer bir edayla dünyaya egemen olan neoliberalizm günümüzde siyasi bir engel haline gelmiştir. Kulakları tırmalayan retoriği aşınan neoliberalizm artık oy getirmiyor –tam aksine, neoliberal platformlar artık başka kılıklar altında gizlenerek sunulmak zorunda kalınıyor. Neoliberalizmin siyasi çöküşü, Doğu Asya krizleri ile dot.com balonunun patlamasından bu yana iyice belirginleşmiştir. II. Bush yönetiminde su yüzüne çıkan yolsuzluk skandalları, neoliberal projenin gerici mizacını ve ABD emperyalizminin yeniden düzenlenmesiyle olan organik bağlarını tüm çıplaklığıyla açığa çıkarmıştır. Saygın kitabevlerinden birisine gittiğinizde, neoliberalizmin siyasi gerileyişini açıkça görebilirsiniz: Neoliberal reformları savunur gibi gözüken kitap başlıklarının sayısı, hem nitel olarak hem de hitap ettiği alıcı kitlesi anlamında hızla azalırken, çok sayıda eleştirel çalışma giderek artan sayıda okurun kullanımına sunuluyor.⁶⁴⁰

Neoliberalizm, aldığı bu siyasi yenilgilere karşın hem hâkim iktisat politikası olmayı, hem de birçok ülkede hâkim toplumsal ve iktisadi yeniden üretim usulü olmayı sürdürüyor. Siyasi meşruiyetinin gittikçe zayıflamasına karşın, neoliberalizmin iktisadi hâkimiyetinin daha da güçlendiği rahatlıkla savlanabilir. Bu makalede, bahsettiğimiz bu bağlantısızlığı belli bir açıdan, yani Keynesçi ve Marksist neoliberalizm eleştirilerinin kaynakları, anlamı ve siyasi sonuçları açısından inceliyoruz. Bu sorular, *Register* okurları açısından iki nedenle önem taşıyorlar. Birincisi, siyasi eylemle bağı kopartıldığında Marksist kuram geçerliliğini büyük ölçüde kaybeder. Marxçı neoliberalizm yorumları ile rakip yorumlar arasındaki

640 Örneğin bkz. D. Harvey, *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press, 2005 [*Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, 2004]; D. Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press, 2005; D. Harvey, *Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, Londra: Verso, 2006; K.S. Jomo (der.), *Globalization under Hegemony: The Changing World Economy*, Oxford: Oxford University Press, 2006; K.S. Jomo ve B. Fine (der.), *The New Development Economics after the Washington Consensus*, Oxford: Oxford University Press, 2006; R. Kiely, *Empire in the Age of Globalisation: US Hegemony and Neoliberal Disorder*, Londra: Pluto Press, 2005; R. Kiely, *The New Political Economy of Development: Globalization, Imperialism, Hegemony*, Londra: Palgrave, 2006; J. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, Harmondsworth: Penguin, 2003 [*Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B Yayınları, 2003].

farkların aydınlatılması, Marksist yorumun güçlenmesine yardım ederek, siyasi geçerliliğini ve kitleler nezdindeki çekiciliğini arttırabilir. İkincisi, yazının ilerleyen kısımlarında geliştirilen argüman, neoliberalizmin ne kendiliğinden çökecek ne de seçim sürecinin işleyişiyle kolaylıkla defedilebilecek, aksine dirençli bir birikim sistemi olduğunu savunmaktadır. Neoliberalizm çağında kitlesel eylem, toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesinin esas kaldıracı olma işlevini hâlâ sürdürmektedir. Ancak, neoliberalizm, işçi sınıfının yeniden üretim usullerini ve bağımsız işçi sınıfı eyleminin hareket alanını dönüştürmüştür. Neoliberalizmin hâkimiyetine meydan okuyabilmek için yeni siyasi katılım biçimleri bulunmalı, yeni örgütlenme tarzları geliştirilmelidir.

KEYNESÇİLİK VE NEOLİBERALİZM

Neoliberal iktisat kuramına ve neoliberal retoriğe göre, piyasanın işleyişini engelleyecek piyasa aksaklıkları bulunmadığı müddetçe, kapitalist ("piyasa") ekonomileri kendiliklerinden tam istihdamı ve kaynakların etkin kullanımını sağlama eğilimi gösterirler. Bu aksaklıklar arasında, yanlış hükümet politikaları, sendikaların faaliyetleri, sanayi yapısının ya da teknolojinin özgülüklerinin yanı sıra gerçek dünya ile dizginsiz bir kapitalizm anlayışını savunanların zihinlerinde tasarladıkları hayali dünyayı birbirinden ayıran bir yığın "çarpıklık" da bulunur.

John Maynard Keynes'in en önemli düşünsel başarılarından biri, kavramsallaştırdığı alternatif kapitalist makro iktisat anlayışıydı. Keynes'e göre, (kapasite kısıtlarına tabi olan) toplam talep, ekonominin toplam çıktı ve istihdam düzeylerini sınırlıyordu. Söz gelişi yatırımcıların kâr beklentilerinin olumsuz olması ya da devletin benimsediği maliye ve para politikalarının yeterince öngörülü olmaması yüzünden talep yetersiz olduğunda, firmalar üretimi ve istihdamı azaltacaklardır. Bu ise, ekonominin kendiliğinden içinden çıkamayaacağı bir iktisadi durgunluğu tetikleyebilir. Diğer taraftan, toplam talep aşırı olduğunda çıktı düzeyinin eninde sonunda kapasite kısıtlarıyla sınırlanması, enflasyona ve ödemeler dengesi açığına yol açacaktır.

Keynes, bu özgün kavrayış tarzını Büyük Bunalım yaşanırken geliştirmişti. Büyük Bunalım, Keynes'in ileri bir kapitalist ekonomide, iktisadi faaliyet düzeyinin herhangi bir istihdam düzeyine denk gelebileceğine inanmasına neden olmuştu. Tam istihdamı sağlayacak, kendiliğinden işleyen herhangi bir eğilim bulunmuyorsa ekonomi, büyük bir iktisadi ve toplumsal maliyete yol açarak sürekli yüksek işsizlik düzeyinde dengede kalabilir. Bu durum, siyasi istikrarsızlığa da yol açabilir. Keynes'in akıl yürütme şekli, neoklasik iktisat kuramının mantığından ve politika belirlenmesi alanındaki sonuçlarından keskin bir kopuşu ifade ediyordu. Ekonominin arzulanan işsizlik düzeyinde istikrar kazanması için devlet müdahalesinin zorunlu olduğunu savunuyordu: Bu düzey ne çok yüksek (gereksiz bir yoksunluk ortaya çıkacaktı) ne de çok düşük (enflasyon olasılığı söz konusu olurdu) olmalıydı. Keynes, hükümetin para, maliye ve gelirler politikası araçlarını kullanarak (örneğin vergilerin ve hükümet harcamalarının düzeyini ve yapısını değiştirerek, faiz oranlarıyla oynayarak,

çalışma ilişkilerini düzenleyerek ve benzeri) toplam talepte ince ayarlar yapması halinde, tam istihdamı ve düşük enflasyonu eşzamanlı olarak sağlayabileceğine inanıyordu.

Keynes'ten esinlenen iktisatçılar, Batı ekonomilerinin Büyük Bunalım kabusunu bir daha yaşamasını önleyecek etkileyici teknik ve kurumsal araçlar geliştirdiler. Görece iktisadi (dolayısıyla toplumsal ve siyasi) istikrarın sağlanması, Keynesçiliğin daimi bir zafer kazandığı anlamına geliyordu. Keynesçiler, savaş sonrası dönemin "altın çağ"ının kendi politikalarının bir başarısı olduğunu iddia ediyorlardı. Bu dönemde, kapitalist ülkelerin çoğunda yüksek büyüme oranlarına ulaşılmış, tam istihdama yaklaşılmış, gelir düzeyleri yükselmiş ve toplumsal bütünleşme eşi görülmemiş düzeylere ulaşmıştı. Ancak, Keynesçilik 1970'lerin ortasından beridir bir gerileme yaşıyor. ABD, İngiltere ve başka yerlerde yaşanan neoliberal dönüşümlerle Keynesçi uzlaşmanın önemli maddelerinde geri adımlar atılmıştır –devletin üretken varlıklarının büyük ölçüde özelleştirilmesi, sendikal faaliyetlere daha hoşgörüsüz yaklaşılması ve işçi sınıfının (yüksek işsizlik, düşük ekonomik büyüme, varlıklarla gelirin yoğunlaşması ve refah devletinin kısmen çözülmesi politikaları aracılığıyla) yeniden sistemle bütünleştirilmesi (ya da tahakküm altına alınması) gibi. Keynesçi uzlaşma çoktan tarihe karışmıştır. Çağdaş kapitalizm, neoliberalizmle bağlantılı özgül iktisadi, toplumsal ve siyasi yeniden üretim usullerine yönelmiştir.

Keynesçi iktisatçılar, Keynesçiliğin gerileyişini iki temel süreçle açıklama eğilimindedir.⁶⁴¹ Birincisi, Keynesçi yönetim savaş sonrası dönemde o kadar başarılı olmuştu ki, ileri ekonomilerde gelir dağılımı ve eşitsizlik sorunları nihai olarak çözümlenmiş gibi gözüküyordu. Yoksullukla eşitsizliğin en belirgin emarelerinin ortadan kaybolması ve kapitalizmin görünüşte geriye döndürülemez biçimde istikrara kavuşmuş olması, pek çok insanın artık Keynesçi politikalara, kurumlara ve iktisat yönetimine gerek kalmadığını düşünmesine neden oldu. İkincisi, Keynesçilik, görece muhafazakâr ABD Keynesçileri ile görece sol eğilimli İngiliz post-Keynesçiler arasında derin bir bölünme yaşamıştı. Geleneksel olarak Post-Keynesçiler, bir zamanlar Keynes'in, Straffa'nın, Joan Robinson'un ve bu isimlerin taraftarlarının ders verdikleri Cambridge Üniversitesi'nde toplanmışlardı. Cambridge İktisat Fakültesi bugün tamamen neoklasik. Bir devenin Beyaz Saray'a girip ortalıkta dolaşması, anayolcu olmayan bir iktisatçının Cambridge'de işe girmesinden daha kolay. Keynesçiler arasındaki bu bölünme, farklı gelir dağılımı kuramlarına dayanıyor esasen. ABD'li Keynesçiler genellikle emeğin marjinal verimliliğini temel alan neoklasik gelir dağılımını benimsiyorlar –Keynes de bu kuramı kabulleniyordu. Bu yaklaşıma göre, rekabetçi bir ekonomide ortaya çıkan gelir dağılımı özünde hakkaniyetlidir (hükümetin uç durumlarda dağılımı düzeltmekle ilgilenmesi yeterlidir) ve reel ücretlerin esnek olması istihdam düzeyini yükseltebilir. Gelir dağılımının esasen kurumsal değişkenlere ve güç ilişkilerine bağlı olduğunu düşünen İngiliz post-Keynesçileri bu politika sonuçlarını kabul etmiyorlardı. Ayrıca, ABD'li Keynesçiler, iş dünyasında güvenin sağlanması açısından önem taşıyan istikrar ortamının yakından ilgili olduğu kısa dönemli iktisat yönetimiyle

641 Örneğin bkz. T. Palley, *Keynesianism: What it is and why it still matters*, 2005. <http://www.thomaspalley.com>.

çok sınırlı bir biçimde ilgilenirlerken, İngiliz Keynesçiler uzun dönemli dinamik istikrara ve kalıcılaştırmış eşitsizliklerin düzeltilmesine daha fazla odaklanıyorlardı. Keynesçiler arasındaki kuramsal çatışmalar, Keynesçiliğin giderek felç olmasına yol açtı. Sonuçta, 1960'ların sonları ile 1970'lerde giderek popülerleşen neoliberal retorikle mücadele edebilecek açık bir Keynesçi ideolojinin geliştirilmesi imkânsız hale geldi.

Keynesçiler arasındaki anlaşmazlıklar, dünya ekonomisinin uzun süreli bir durgunluğa girdiği 1970'lerin başında özellikle sorunlu hale geldi; Keynesçilerin sorunu açıklayabilecek ya da soruna çözüm getirebilecek bir görüşleri yoktu. Sonunda, Keynesçi düşünce okulu bu karmaşanın içinde tamamen dağıldı. 1971'de, Richard Nixon "şimdi hepimiz Keynesçiyiz" demişti. Sadece beş yıl sonra, 1976 IMF krizi sırasında, Jim Callaghan İşçi Partisi kongresinde yaptığı konuşmada hazin bir şekilde şöyle diyecekti: "Vergileri azaltıp hükümet harcamalarını artırarak durgunluktan çıkılabileceğini, istihdamın yükseltilebileceğini düşünüyorduk. Tüm samimiyetimle söylüyorum ki, bu seçenek artık söz konusu değildir".

Keynesçiliğin gerileyişi, Keynes'in ısrarla işsizliğin önemli ölçüde yükselmesine, gelir ve güç dağılımının iş dünyası lehine değişmesine ve iktisadi oynaklığın artmasına yol açacağını savunduğu neoliberal reformların önünü açtı. Eğer Keynesçi bir politika uygulanmış olsaydı, gelirin ve toplumsal gücün dağılımını yeniden dengelemek için devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesi, kamu mal ve hizmetlerinin arttırılması sağlanacak; tasarruf ve yatırım oranların yükselmesini ve toplam talebin istikrar kazanmasını sağlamak için sistemli rekabet teşvik edilerek yeni teknolojiler yaygınlaştıracaktı.

MARXÇI ALTERNATİF

Yukarıda ana hatlarıyla ortaya koyduğumuz Keynesçi çözümleme, önemli çıkarımlar ve yerinde politika önerileri içerir. Ancak, yeterince ileri ve derine gitmez. Bu nedenle, bizi yanıltacak sahte umutlar sunar. Bu makalede bunlardan üçünü inceleyeceğiz: Çözümleme düzeyi, eyleycilik [*agency*] sorunu ve devletin rolüyle alternatif iktisat politikalarının uygulanabilirliği.

1. Çözümleme Düzeyi

Bir önceki kısımda kısaca anlattığımız, "altın çağ"ın sona erip neoliberalizmin yükselişiyle ilgili Keynesçi açıklamalar fazlasıyla soyut ve belirsizdir, çünkü 1940'lı yıllar ile 1970'lerin sonları arasında gerek kapitalist üretimde, gerekse iktisadi kuruluşlarla devlet kuruluşlarında yaşanan dönüşümü kavramsallaştırmakta yetersiz kalmaktadır. Keynesçi çözümleme, rakip toplumsal gruplar arasındaki ve devletler arasındaki yatay bölüşüm çatışmalarına odaklanır. ABD, Batı Avrupa ve Japonya arasında; hükümetlerle özel kesim arasında; finans ve sanayi kesimleri arasında; sinai sermaye ile işçiler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları kapsayan bu çatışmalar genellikle ayrıntılı olarak açıklanmaz; ulusal (devletler örneğinde

küresel) gelirden alınan paylarla ilgili anlaşmazlıklardan ibaretmiş gibi değerlendirilirler. Bu yetersiz bir çözümlemedir, çünkü çalışma koşullarını, işyerindeki ve toplumdaki güç dağılımını tamamen dışarda bırakır. Kısacası, birikim süreci *etrafında* cereyan eden çatışmaları açıklayan Keynesçi çözümlemeler, kapitalist birikimin doğasıyla *ilgili* çatışmaları anlaşılabilir hale getirirler ya da tamamen görmezden gelirler.⁶⁴²

Bunun sonucunda Keynesçilerin, ücretlerin çok yüksek olduğunu söylemenin dışında, 1960'lı ve 1970'li yıllarda ortaya çıkan kârlılık krizi hakkında söyleyebilecekleri pek bir şey yoktur. Ne zengin ülkelerde meydana gelen sistem karşıtı toplumsal mücadeleleri, ne de yoksul ülkelerde yaşanan sosyalist ve emperyalizm karşıtı mücadeleleri çözümlemelerine dahil eden ciddi bir girişimden söz etmek mümkündür. Hatta, 1960'lı ve 1970'li yıllarda sermaye ilişkisinin siyasi meşruiyetinin aşıldığını onaylayan küçük bir imaya bile rastlanmaz. Sonuç olarak Keynesçilik, neoliberalizmin, birikimin yeni koşulları uyarınca sermayenin hegemonyasını *yeniden düzenlemeyi* amaçlayan bir proje olduğunu kavramaktan acizdir.

Keynesçiler, artideğerin işçilerden çekilip alınmasını verili kabul ederler: Herkesin daha fazla pay alabilmesi için pastanın büyümesi gerekir. Gerisi ayrıntıdan ibarettir: Kimin pastanın kremasından daha fazla yiyeceği ve kırıntıların nasıl paylaşılacağı gibi konular, parlamentoda yapılacak medeni tartışmalarla, ikili müzakerelerle ya da "tarafsız" devletin aracılık ettiği toplumsal bir mutabakatla karara bağlanır. Herkesin aynı anda daha mutlu olması sağlanabilir. Artideğerin üretilmesi ve biriktirilmesi için gerekli koşulların korunması için toplumsal disipline ihtiyaç duyulması; iktisadi istikrarın sürdürülmesi için meşruiyetin ve toplumsal düzenin tesis edilmesi gereksinimi, Keynesçi çözümlemelerde tamamen konu dışı kalırlar.

Kapitalist birikimin doğasının ve içkin istikrarsızlığının yöntemsel bir bütünlük içinde açıklanmaması, Keynesçi çözümlemenin eksik yönüdür. Bu eksiklik, geleceğin bilinmemesinden ya da mübadele alanında cereyan eden bölüşümsel çatışmalardan kaynaklanmaz (bunların her ikisi de tarih-aşırı [*transhistorical*] olgulardır); asıl neden, kapitalist birikimin özgül usulleri uyarınca artideğerin çekilip alınmasıyla ilgili çatışmaların üretim alanında yol açtığı *köklü belirsizliktir*. Genellikle Keynesçiler, 1940'lar ile 1970'ler arasındaki dönemde tercih ettikleri politikalar ile birikim süreci arasında nasıl bir etkileşim olduğunu; bu etkileşimin, Keynesçiliği modası geçmiş bir düşünce haline getiren kuvvetleri nasıl serbest bırakıp, neoliberalizmin ilerleyişinin önünü açtığını açıklayamazlar.

2. Eyleycilik

İkinci sorun eyleycilikle ilgilidir. Keynesçi ekonomi çözümlemelerinde, kolektif eylemin başlıca belirleyicisi iktisadi çıkardır –bu, birey ya da çıkar grupları düzeyinde olabilir. Çatışan çıkarlar, devletin hem toplumdan ve piyasadan ayrı durduğu, hem de doğası gereği tarafsız olduğu kuramsal bir bağlamda kozlarını paylaşırlar. Belli çıkar gruplarının

642 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. A. Saad-Filho, "Monetary Policy in the Neoliberal Transition: A Political Economy Review of Keynesianism, Monetarism and Inflation Targeting", R. Albritton, B. Jessop ve R. Westra (der.), *Political Economy of the Present and Possible Global Futures* içinde, Londra: Anthem Press, 2007.

(örneğin birbirlerine rakip neoliberal ve Keynesçi kampların) geçici olarak devleti kontrolleri altına almaları mümkün olsa da, devlet özünde tarafsızdır. Bu anlayış, Keynesçilerin, neoliberalizmin hâkimiyetini kırıp istikrarlı büyümeyle kalkınmanın gerektirdiği koşulları yeniden tesis etmenin en iyi yolu olarak demokrasinin dönüştürücü gücüne duydukları inancı destekler.

Ancak neoliberalizm, demokratik süreçler kullanılarak yerine başkalarının geçirilebileceği bir dizi iktisadi ve toplumsal politikadan ibaret değildir. Neoliberalizmin, aynen yerini aldığı Keynesçilik gibi, özgül bir maddi temeli vardır.⁶⁴³ Neoliberalizm, belli bir birikim stratejisinin, toplumsal-iktisadi yeniden üretim tarzının ve (müdahale etmeme ideolojik bahanesiyle toplumsal yaşamın tüm alanlarında sermayenin iktidarını yeniden düzenlemeyi amaçlayan hegemonyacı bir projeyi zorla dayatmak için devlet gücünün sistemli biçimde kullanılmasına dayanan) toplumsal tahakküm-sömürü tarzının bir bileşimidir. Neoliberal projeyi yönlendiren unsur, en açık haliyle finans piyasası çıkarları ile ABD sermayesinin küresel çıkarlarının temsil ettiği, sermayenin uluslararası yeniden üretiminin güncel zorunluluklarıdır.

Neoliberalizm koşullarında, birikim sürecinin ("piyasa"nın) halkın taleplerinden yalıtılması ihtiyacı, özellikle de uluslararası rekabet gücüne sahip olmak için emeğin denetim altında tutulması zorunluluğu, iç siyaseti sıkı sıkıya sınırlandırır. Bunun sonucunda, sosyal politikanın uygulanma alanı büyük ölçüde daralmış, işsizlik ve iş güvensizliği çoğu yerde artmıştır. Ayrıca birikim, gelirin yoğunlaşmasına yol açan dinamikler doğurmuştur; sınırlı Keynesçi müdahaleler bu yoğunlaşmayı sınırlayabilirler, ancak tersine çeviremezler.

Bu açıdan bakıldığında, neoliberal reformların yatırım düzeylerini ya da GSYİH büyüme hızlarını yükseltmemeleri gerçekten de konu dışı kalır. Neoliberalizm her halükârda yoğunlaştırıcı dinamikleri ve tüketicilerin borçlanmasını teşvik etmesi sayesinde halkın en üst tabakasının çok daha yüksek tüketim standartlarına ulaşmasına destek **olabilmiştir**. Keynesçilerin, neoliberal reformların, sanayinin zararına olacak biçimde finansal sermayenin getirilerini arttırdığı iddiaları, dikkatleri asıl meseleden uzaklaştırmaktan başka bir amaca hizmet etmez. Neoliberal reformlar, büyümeyi teşvik etmeyi, enflasyonu düşürmeyi, hatta finansal kurumların önündeki portföy seçeneklerini zenginleştirmeyi dahi hedeflemez. Neoliberal reformların **amacı**, yerli işçi sınıfları ile yurtiçi birikim sürecini uluslararası zorunluluklara tabi kılmak, sermaye devrelerinin (finansın aracılık ettiği) mikroiktisadi bütünleşmesini teşvik etmek ve finans sisteminin, sermayenin ekonomideki üç temel kaynağı üzerindeki denetimini güçlendirmektir: Devlet maliyesi, yurtiçi tasarruf havuzu ve yerli-yabancı sermaye arasındaki bağlantılar.

Birikimin en önemli kaldıraçlarının –(ABD'nin başını çektiği) sıkı sıkıya bütünleşmiş finans kurumları aracılığıyla ve (ABD'nin kontrol ettiği) uluslararası finans örgütlerinin dü-

643 Bkz. A. Saad-Filho, "Introduction", Saad-Filho (der.), *Anti-Capitalism: A Marxist Introduction* içinde, Londra: Pluto Press, 2003 ["Giriş"], *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş* içinde, çev. Emel Kahraman ve diğerleri, Yordam Kitap, 2006]; A. Saad-Filho ve D. Johnston, "Introduction", Saad-Filho ve Johnston (der.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, Londra, Pluto Press, 2005 ["Giriş"], *Neoliberalizm: Muhallif Bir Seçki* içinde, çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, Yordam Kitap, 2008].

zenlemelerine tabi olmak kaydıyla– uluslararası sermayeye devredilmesi, neoliberalizmin maddi temelini dünya genelinde pekiştirmiştir. Finansın öne çıkması, sektörel kapitalist çıkarların bir bütün olarak sermayenin çıkarlarının boyunduruğuna girmesini ifade eder. Politikaların belirlenmesi açısından bunun anlamı, artık birikimin (başta yoksul ülkelerde olmak üzere) koşullara göre kurulan sektörel koalisyonlarca değil, kapitalist *sınıf* tarafından düzenlenmesidir.

Daha özgül bir açıdan bakıldığında, neoliberalizm koşullarında üretim ile finans arasında "düşmanca" bir ilişki olduğu varsayımı geçersizdir; sınai sermayenin finansa "kazan kaldırarak" Keynesçiliğin yeniden tesis edilmesini şiddetle istemesi beklenemez. Neoliberal modelden çıkar sağlayan sınai sermaye, yapısal olarak kendini bu modelin yeniden üretilmesine adanmıştır. Sermaye devrelerinin uluslararasılaşması ve finans piyasasının devlet maliyesini kontrolü altına alması, gerek yatırımları gerekse kârların gerçekleştirilmesini [*realizasyonunu*] dünya piyasasının koşullarına ve uluslararası sermayenin çıkarlarına bağımlı hale getirmiştir. Bu durum, neoliberal taahhülle bağlarını koparmaya yönelik girişimleri oldukça maliyetli kılar –cazip olmayan bir iş teklifi.

3. Devletin Rolü ve İktisat Politikasının Hareket Alanı

Üçüncü sorun, devletin rolüyle ve iktisat politikasının hareket alanıyla ilgilidir. Keynesçi çözümlemelerde devlet toplumsal bağlamından kopartılmıştır. Bu yaklaşıma göre Keynesçi bir hükümet, hem daha eşitlikçi hem de finanstan ziyade üretken sermayenin çıkarlarıyla daha uyumlu olacak politikaları uygulamak amacıyla neoliberal rejimde devleti gaspeden sektörel çıkarların üzerine çıkabilir.

Bu önerme siyasi olarak cazip olabilir, ancak çözümlemeci [*analitik*] açıdan hatalıdır. Eğer devlet toplumsal bağlamından kopartılmışsa, neden birikim oranını ya da istihdam yaratılmasını ençoklaştıracak ya da finansal krizlerden sakınılmasını sağlayacak politikaları seçsin ki? İlke olarak, her şey mümkündür; ilerici kampın tek yapması gereken seçimlerde birlikte hareket etmektir. Ancak, devleti ve devleti oluşturan kurumları; teknoloji ve ideoloji; sınıf ilişkileri, çatışmalar ve maddi çıkarlar şekillendirir. Bu karmaşık koşullar dikkate alındığında, seçim sürecinin tek başına devletin toplumsal temelini dönüştürebileceğini beklemek tamamen naif bir yaklaşım olacaktır. Neoliberalizmin kendi maddi temelini yaratmış olduğu düşünüldüğünde, seçim süreciyle kolayca geçersiz kılınması mümkün değildir.

Dolayısıyla, Keynesçi reçete, neoliberalizmin güçlü bir maddi temelini olduğu ortadayken, ilerici politikaların mevcut düzeni zayıflatmayıp, aksine bu düzenin pekişmesine ve ufak tefek düzeltmelerle daha cazip gözükmesine hizmet edeceğini kavrayamamaktadır. Örnek vermek gerekirse, açık bir bölgecilik ve liberal müdahalecilik anlayışının izlenmesi, aktivist sanayi ve ticaret politikalarının uygulanma alanını daraltır; IMF'ye ve Dünya Bankası'na üye olunması, finansla ve ödemeler dengesiyle ilgili kontrollerin uygulanmasını imkânsız hale getirir; DTÖ'nün desteklenmesi, makroiktisadi istikrarın ve uzun

dönemli sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabilmesi için hayati önem taşıyan provizyon sistemlerinin içselleştirilmesi imkânını azaltır. Neoliberalizmin aslında kapitalizmin çağdaş biçimi olması nedeniyle, istikrarlı birikim neoliberalizm *koşullarında* birikimle eşanlamlı hale gelmiştir. Hâkim birikim sisteminde olabilecek her türlü temel değişiklik *daima* istikrarsızlaştırıcıdır. Böyle bir temel değişiklik zaruridir –ancak ne pürüzsüz ne de maliyetsiz olacaktır.

SONUÇ

Neoliberalizmin maddi temelinin Marksist bakış açısıyla incelenmesi, Keynesçiliğin sahip olduğu kısıtlara ışık tutar. Bu kısıtlardan ikisi özellikle önemlidir. Birincisi, Keynesçiler, makroiktisadi istikrarsızlığın yanı sıra sık sık patlak veren finansal krizlerle ödemeler dengesi krizlerinin, neoliberalizmin özünde kusurlu olduğunu gösterdiğini savunurlar. Kuramsal olarak bakıldığında, iktisadi krizlerin kapitalizmin kusurlu bir üretim tarzı olduğunu gösterdiği iddiası gibi bu iddia da doğrudur. Ancak, tıpkı krizlerin kapitalist birikimde dengenin yeniden sağlanması için fırsat sunması gibi, neoliberal rejimde de kriz yapıcı –hatta *kuru-cu*– bir rol oynarlar. Politika belirlenmesi alanında hükümetlerin disiplin altına alınmasına yardımcı olurlar ve hem kapitalistleri hem de işçileri, neoliberalizmin yeniden üretilmesini destekleyecek tarzda davranmaya mecbur ederler. İktisadi ve finansal krizler aksine sistemin *çalıştığını* gösterirler ve uzun dönemde daha pürüzsüzce çalışmasına yardım ederler. İkincisi, alternatif politikalar uygulayacaklarını vaat eden hükümetlerin çoğunun başarısız olduğu herkesçe biliniyor. Neoliberalizmi aşmanın zor ve maliyetli olduğunu açıkça gösteren bu başarısızlıklar; daha derinlikli bir çözümleme yapıldığında, neoliberalizmden uzaklaşmanın ya da neoliberalizmin ötesine geçmenin, “doğru” sanayi, finans ve para politikaları seçilmesini içeren öznel bir sorundan ibaret olmadığını da gösteriyorlar.

Neoliberalizmin aşılması, ancak *alternatif bir birikim sistemi* oluşturarak gerçekleştirilebilecek iktisadi ve toplumsal dönüşümleri gerektirir. Bu proje, radikal ölçülerde yeniden bölüştürücü ve demokratik nitelikler taşıyan iktisat politikası girişimleri aracılığıyla neoliberalizmin maddi temelinin sistemli bir biçimde parçalanmasını gerektirecektir. Bu politikalar, (demokrasinin temel koşulu olarak) gelir, servet ve güç dağılımında gözlenen eşitsizliklerin azalmasını sağlayacaktır. Bu politika önlemleri, basit bir yaklaşımla hükümetin inisiyatifine bırakılamaz. Bu politikaları yönlendirmesi gereken güç, işçi sınıfının kendi iktisadi bileşiminin başlıca manivelalarından biri olarak siyasi açıdan yeniden eklemellenmiş bir işçi sınıfıdır. Sorun, yalnızca temenni etmenin bu bereketli döngünün ortaya çıkması için yeterli olmamasıdır. İşçi sınıfının neoliberalizm koşullarındaki varoluş tarzına karşılık gelecek ve bu sınıfın yeni yeniden üretim usullerini geliştirmesini destekleyecek niteliğe sahip yeni siyasi temsil yapılarının geliştirilmesi gerekiyor. Bu başarılar, kuramsal olarak ya da bütünüyle kavramsal nitelikteki çözümlemelerle elde edilemez: Bunlar, neoliberalizm çağına uygun yeni bir işçi sınıfı hareketinin ortaya çıkması uğrunda verilen mücadelenin gelişim sürecinde stratejik olarak ele alınması gereken siyasi sorunlardır.

NEOLIBERALİZMİN KÖKENLERİ

Elmar Altvater

Liberalizmin modern uyarlaması, Batı'da Keynesçi devletin krizinin, Güney'de "planlamacı devlet" in dağılmasının ve Doğu'da planlı ekonomilerin çöküşünün ardından Milton Friedman'ın "neoliberal karşıdevrim" in zaferini ilan etmesinin siyasi temelini hazırlayan Thatcher ve Reagan yönetimlerince hayata geçirildi. Neoliberalizmin kökleri aslında yirmi beş yıldan daha eskiye uzanıyor. Liberal düşüncenin 18. yüzyıldaki kökenlerinde, Adam Smith'de, David Hume'da, Bernard de Mandeville ve benzerlerinde, neoliberal kuramsal yaklaşımın en çarpıcı bileşenlerinden bazılarının izlerine rastlamak mümkün. Hatta Mandeville, "arıların masalı"nda, bireylerin kötülüklerinin nasıl kamunun menfaatine dönüştüğünü ve serbest piyasaların toplumsal dengeyi nasıl sağladığını göstermeye çalışmıştı –bu düşünce daha sonra Leon Walras, Vilfredo Pareto ve "optimum durumlar" üzerine yazılan devasa yazın tarafından matematiksel olarak dile getirilecekti. Fukuyama'nın, "fiilen var olan" sosyalizmin dağılmasından sonra ünlü "tarihin sonu" açıklamasını yapmasından çok önce, bu tür "optimum durumların" iktisadi süreçlerin bir sonucu olması nedeniyle siyasi düzeni ve bu düzenin hâkim ilkelerini değiştirmeye ihtiyaç olmadığını savunan Antoine-Augustin Cournot hemen hemen aynı şeyleri söylüyordu.

Kimileri neoliberalizmin geçmişinin, başka birçok ünlü kişinin yanı sıra Friedrich August Freiherr von Hayek ile Walter Eucken'in de katıldığı, 1938'de Paris'te düzenlenen bir konferansa kadar uzandığını belirtirler. Bu konferansta, Sovyet Rusya ile Nazi Almanyası'nda uygulanan merkezi gözetimli piyasaların [*centrally managed markets*] ("Zentralverwaltungs-wirtschaften") yegâne gerçek alternatifinin serbest piyasalar ("freie Verkehrswirtschaft") olduğu savunuluyordu. İstisnasız tüm planlama sistemlerinin, Hayek'in II. Dünya Savaşı'nın sonunda yayımlanan etkili kitabının başlığıyla "köleliğe giden yolu"nu⁶⁴⁴ takip edecekleri belirtiliyordu. Sosyalist ve kapitalist planlamayı hedef alan bu saldırılar, Hannah Arendt'in birkaç yıl sonra 1951'de yayımlanacak totaliterlik kuramının habercisidir⁶⁴⁵.

Yaklaşık otuz yıl sonra, Reagan döneminde ABD'nin Birleşmiş Milletler elçisi olarak görev yapan Jeane Kirkpatrick, ABD'nin dış siyasetinin temel ilkelerini şekillendirmeye çalışırken totaliter ve otoriter rejimler arasında ayırım yaparak konuya yeni bir açılım getirecekti. Totaliter

644 Bkz. *Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan, Liberte Yayınları, 2003 –çev.

645 Bkz. *Totalitarizmin Kaynakları 1: Antisemitizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 2003; *Totalitarizmin Kaynakları 2: Emperyalizm*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 2003 –çev.

rejim, planlı ekonominin bulunduğu ve kamu (ya da devlet) mülkiyetinin yaygın olduğu rejimlere karşılık geliyordu. Siyasi olarak "otoriter rejimler"den daha diktatörce yönetilmeleri ve daha baskıcı olmaları pekâlâ mümkün olmasına karşın, Kirkpatrick kapitalist piyasa ekonomisi çerçevesinde özel mülkiyeti koruyup kollayan rejimlere sadece "totaliter rejimler" adını veriyordu. Buna göre, Fidel Castro'nun Kübası "totaliter" iken, Pinochet'in yönettiği Şili yalnızca "otoriter"di.

Aslında, bu ayrımın gerisinde yatan ana fikir, 1930'lu yıllarda Freiburg "Ordoliberalizm" Okulu, özellikle de Walter Eucken tarafından zaten ortaya konmuştu. Eucken'e göre toplumsal düzenin temel ilkeleri şöyle sıralanabilirdi: Özel mülkiyet hakları, fiyatların düzenlemeye tabi olmaksızın serbest piyasalarda oluşması, kararların (devletten ve sendikalardan) özerk işletme yöneticileri tarafından serbestçe alınması, tekellerin olmaması ve parasal istikrar. Siyasi sistem, ancak bu temel iktisadi ilkeler ("Grundprinzipien") gerçekleştirildiğinde "hür" bir sistem olabilirdi. Modern toplumların ayırt edici özelliğinin "düzenler arasındaki karşılıklı bağımlılık" olduğu düşünen Eucken, serbest piyasa ekonomisini ve etkin bir özel mülkiyet rejimini desteklemeyen hür ve demokratik bir siyasi düzenin varlığından söz etmenin mümkün olmadığını savunuyordu.

Bu gibi fikirler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da etkilerini sürdürdüler –Almanya'nın ilk ekonomi bakanı Ludwig Erhard ve yardımcısı Alfred Müller-Armack bu konuda ilk akla gelen isimler arasındadır. Ancak, Erhard'ın "üçüncü yol" anlayışının ilk kuramcılarından Franz Oppenheimer'in müritlerinden birisi olduğu ve Müller-Armack'ın da "Soziale Marktwirtschaft" (sosyal piyasa ekonomisi) ifadesini icat ettiği dikkate alındığında, o dönemde neoliberal ideolojiye dayanan tutarlı bir iktisat politikasının, 1970'li yıllardaki neoliberal karşıdevrimden sonra olduğu kadar aşırıya kaçmadığı söylenebilir. Bu dönemin Richard Nixon'un "şimdi hepimiz Keynesçiyiz" deyişiyle başladığı unutulmamalı. Savaş sonrası dönemde Keynesçilik, sabit döviz kurları ile ulusal paraların konvertibilitesine⁶⁴⁶ kısıtlamalar getirilmesini kapsayan uluslararası para sisteminin şemsiyesi altında hem iktisat kuramında hem de politikası alanında hegemonya kurmuştu. Uluslararası sermaye akımlarının hacminin görece küçük olması; maliye ve faiz oranı politikasını, iktisadi büyüme, tam istihdam, fiyat istikrarı ve ödemeler dengesini sağlama öncelikleri arasındaki dengeyi gözeterek belirleyen ulusal hükümetlerle merkez bankalarına dikkate değer bir özerklik imkânı sağlıyordu. Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı'nı takip eden 25 yıllık dönem, Andrew Shonfield'in (gelişmiş piyasa ekonomileri olan ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya hakkındaki) 1965 tarihli *Modern Kapitalizm* adlı kitabını, 1968 yılında yayımlanan Almanca baskısında *Geplanter Kapitalismus* (Planlı Kapitalizm) diye tercüme etmesinin anlamlı olduğu bir dönemde.

Ne var ki, eski kolaycı liberal (günümüzdeki deyişle "paleoliberal"⁶⁴⁷) fikirlerin modernleştirilmesinin söz konusu olduğu kapitalizmin Keynesçi "altın çağ"ında bile neoliberal fikirler Batı dünyasında giderek yayılıyordu. "Serbest rekabet düzeni kurun, herkes için en iyi sonu-

646 Konvertibilite (paranın değiştirilebilirliği): Bir ulusal paranın başka ülkelerin paralarıyla (ve altınla) serbestçe değiştirilebilir olması –çev.

647 Eski liberal anlamına gelen, yerine göre "fossil liberal" diye de çevirilebilecek küçümseyici bir ifade –çev.

cu doğuracaktır": Bu, piyasa rekabetinin, bireylerin kendi çıkarlarını gözetmelerini herkesin yararına olacak toplumsal refah optimumuna dönüştürmenin aracı olduğu vaadinin basit bir ifadesiydi. Bu fikirler, iş çevreleriyle zengin bireylerin yüklüce para akıttıkları, son derece gelişmiş yöntemlerin yardımıyla yaygınlaştırıldı. Neoliberallerin uluslararası buluşma mekânı Mont Pélerin Cemiyeti ve Almanya'daki "Aktionsgemeinschaft Soziale Marktwirtschaft"⁶⁴⁸ gibi ulusal örgütler, AB'de neoliberal lobi faaliyetleri arasında eşgüdümü sağlamak amacıyla Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası'nın 1983'te kurulmasından çok önce benzer işlevleri yerine getiriyordu. Ayrıca, refah devleti ve müdahaleci devlet karşısında serbest piyasa politikalarının yaygınlaşmasını sağlayacak uyumlu programlar hazırlamak amacıyla, ABD'li ve Avrupalı iş çevrelerinin maddi ve manevi destekleriyle kurulan ulusal politika vakıfları arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi de söz konusuydu. Ancak, neoliberalizmin dünya genelinde siyasi karar alıcılar üzerinde etkili olabilmesi için, IMF, Dünya Bankası, GATT⁶⁴⁹ (daha sonra Dünya Ticaret Örgütü) gibi uluslararası kuruluşlarda hegemonya kurması son derece önemliydi. Bu kuruluşların Amerika'nın seçkin üniversitelerinin mezunları arasından seçilen elemanları, Washington Uzlaşması'nın kurallarına göre hazırlanan yapısal uyum reçetelerinin uygulanması konusunda üçüncü dünya ülkeleri hükümetlerine danışmanlık da yapıyorlardı (hatta STK aktivistleri olarak bile faaliyet gösteriyorlardı).

Tüm bunlara rağmen, dünya ekonomisinde 1970'li yıllarda köklü değişiklikler yaşanmıyordu, neoliberalizmin dünya genelinde ideolojik hegemonya kurması mümkün olamazdı. En önemlisi, sabit döviz kurlarına dayanan Bretton Woods sisteminin yıkılıp, döviz kurlarının küreselleşmiş finansal piyasalarda serbestçe belirlenmeye bırakılmasıyla birlikte Keynesçi iktisat politikasının kabuğu tam anlamıyla paramparça oldu. Ardından, dünya ekonomisinin önemli fiyatlarının –döviz kuru ve faiz oranı– belirlenmesi görevi, devlet kurumları ile görevlilerinin denetiminden çıkarılıp, uluslararası bankaların, spekülasyon fonlarının ve ulusötesi şirketlerin ellerine teslim edildi. Bu, ilerleyen yıllarda bütün dünyayı alt üst edecek özelleştirme dalgasının ilk adımıydı. Özel kesimin yeni edimcileri [actor], yeni finansal araçlar icat ederek kârlarını arttırmak ve finansal piyasalarını düzenlemelerden arındırmakta geciken ülkeleri "finansal baskılama"dan vazgeçmeye zorlamak amacıyla yeni kazandıkları özgürlüklerini hiç gecikmeksizin kullanmaya başladılar. Böylece, finansal piyasalar, birer birer bütün toplumlar üzerinde baskı kurdular. Ama endişelenecek bir şey yoktu –Margaret Thatcher'ın sözleriyle zaten "toplum diye bir şey yoktu".

Neoliberalizmin yayılmasına katkıda bulunan bir başka çarpıcı gelişme; bu kez özel kesimin organlarına bırakılmayan, dünya ekonomisinin önemli fiyatlarından birinin belirlenmesiyle ilgili bir gelişme daha yaşanmasıydı. Bretton Woods sisteminin Ekim 1973 tarihinde tamamen tarihe karışmasından yalnızca birkaç ay sonra petrol fiyatlarının belirlenme yönteminde meydana gelen çarpıcı bir değişiklik (OPEC'in⁶⁵⁰ kurulması), sanayileşmiş dünya ile "Üçüncü Dünya" arasındaki ilişkilerde önemli değişikliklere yol açtı. Serbestleştirilmiş

648 Sosyal Piyasa Ekonomisi Eylem Grubu –çev.

649 Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması –çev.

650 Petrol İhracatçı Ülkeler Örgütü –çev.

finansal piyasalar, OPEC ülkelerinin elinde biriken "petrodolarlar"ın petrol ithal etmek zorunda olan Üçüncü Dünya ülkelerine yönlendirilmesine yardımcı oldu. Kısa zamanda muazzam miktarlara ulaşan dış borçları nedeniyle Üçüncü Dünya ülkeleri 1980'lerde borç krizine girdiler. IMF ile Dünya Bankası'nın dayatmasıyla borçların geri ödenmesine öncelik verilmesi, Stephan Gill'in yerinde deyişiyle "disiplinci neoliberalizm"ın ilk dışavurumuydu. Bretton Woods sistemi dağılırken çelişkili bir biçimde her zamankinden daha da güçlü hale gelen Bretton Woods kurumları, sabit döviz kurlarını koruma sisteminden uzaklaşarak özel kesime mensup zengin alacaklılarının, çokuluslu şirketlerin ve finansal kurumların lehine olacak şekilde sermaye akışının korunmasını kendilerine ilke edindiler.

Samuel Huntington'un ve Üçlü Komisyon'un, Keynesçiliğin krizine eşlik eden enflasyonist baskılarla finansal krizlerin ortasında ilan ettikleri "yönetim krizi", 1975'te G6'nın Rambouillet'de kurulmasıyla sonuçlandı (bu oluşum önce G7, günümüzde ise G8 halini almıştır)⁶⁵¹. Önemli kapitalist ülkelerin liderlerinin yılda bir kez bir araya geldikleri zirve toplantıları, eşgüdümlü hareket ederek Keynesçi tarzda politikalar üretilmesi yerine "piyasa sinyalleri"ne ortaklaşa yanıt verilmesine vurgu yapan, yeni ve gayri resmi küresel siyasi düzenleme tarzlarının (1990'lı yıllarda buna "küresel yönetim" denilecekti) ortaya çıkmasıyla tanımlanan ve Carl Schmitt'in değişen ulus-devletler "çoklu evreni" dediği şeyin gözle görülebilir bir belirtisiydi. Devletin uluslararasılaşması, ulus-devletin biçimini olduğu kadar uluslararası ilişkiler sistemini de değiştirdi.

Ancak, 1970'lerde yaşanan en önemli değişiklik, tam istihdamın sona ermesi ve dünya genelinde yeni bir yedek işsizler ordusunun ortaya çıkmasıydı. Sanayileşmiş ülkelerde işsizlik giderek yapısallaşarak adeta geniş işçi kitlelerinin kaderi hâline geldi. Üçüncü Dünya'da ise "kayıt dışı [*enformel*] ekonomi"de yeni bir emek biçimi keşfedildi. Sanayileşmiş ülkelerde çalışan işçilerle karşılaştırılmayacak biçimlerde istihdam edilen, yani kayıtlı olarak istihdam edilmeyen bu işçilerin "kayıtlı işsiz", olarak değerlendirilmeleri de mümkün değildir. İlk kez Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Doğu Afrika'da çalışan işçilerden bahsederken kullandığı bir ifadeyle "kayıt dışı" işçiler denilen kayıt dışı emek kategorisi o zamandan bugüne şaşırtıcı bir hızla yaygınlaşmıştır. 35 yıl sonra bugün, kayıt dışı çalışan işçiler, toplam işçilerin Afrika'da yaklaşık yüzde 90'ını, Latin Amerika'da yüzde 60'ını ve OECD⁶⁵² ülkelerinde yüzde 30'unu oluşturuyor. Kayıt dışı emeğin oluşturduğu prekarya⁶⁵³ giderek "normal" görülmeye başlanmıştır; kayıtlı emek günümüzde dünyanın görece küçük bir işçi azınlığı kapsayan bir emek kategorisi hâline gelmiştir.

Bu değişiklikler, savaş sonrası dönemin Keynesçi "altın çağ"ından, rekabetçi küresel mekânlarda yerel üretim alanlarının (ve "zorunlu çalışmanın" [*workfare*]) rekabet gücünü arttırmaya yönelik baskıların şiddetlenmesiyle tanımlanan neoliberal çağa geçişi simge-

651 G6, "altılar grubu" (ABD, İngiltere, Batı Almanya, Japonya, İtalya ve Fransa); G7, "yediler grubu" (G6'da yer alanların yanı sıra Kanada) ve G8 (G7'de yer alanların yanı sıra Rusya Federasyonu -Batı Almanya yerine de birleşmiş Almanya) -çev.

652 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı -çev.

653 İngilizce *precarious* (güvencesiz) ve *proletariat* (proletarya) sözcüklerinden türetilen *precariat* (prekarya), güvenceli ve kalıcı bir işi olmayanları ifade ediyor -çev.

liyor. Bu dönüşüm, eskiden iktisadi kalkınmayı, toplumsal yaşamı ve politika kavramlarını düzenleyen temel biçimlerin birçoğundan esaslı bir kopuş anlamına gelmektedir. Neoliberal ideoloji, savaş sonrası dönemde hüküm süren iktisadi-toplumsal Keynesçi refah devleti modelinin krize girmesinin yol açtığı boşluğu doldurmuştur. Alternatif iktisat politikası kavramı olarak "parasalcılığı" savunan Milton Friedman'ın, Keynesçiliğe karşı neoliberal "karşıdevrim"den bahsetmesini sağlayan işte bu arka plandır.

Neoliberal dogma şöyle özetlenebilir: Temel varsayımı özel sektörün özünde istikrarlı olduğudur. İstikrarsızlık, hatta kriz eğilimleri ortaya çıkarsa, bunun tek nedeni siyasi edimlerle kurumların piyasa kurallarını ihlal eden sorumsuz davranışları olabilir. Enflasyon ya da para biriminin değerinin düşürülmesi [*devalüasyon*] bu gibi sorumsuz eylemlerden kaynaklanır, gerçek iktisadi süreçlerle hiçbir ilgisi yoktur. Bu nedenle, kendisini enflasyonun önlenmesi görevine adayacak ve başka hiçbir önceliği olmayacak (dolaşımdaki para miktarının kontrol edilmesi bile gerçekleştirilmesi imkânsız bir fikirdir) bağımsız bir merkez bankası olmalıdır. Maliye politikasının uzun dönemde büyüme oranı ve istihdam üzerinde etkisi yoktur; bu nedenle, tam istihdamın sağlanması hedefine değil, yalnızca parasal istikrarın korunması amacına hizmet etmelidir. İşsizlik, emeğin dağılımının etkin olmamasından ve azelci [*oligopolcü*] sendikaların zorlamasıyla ücret düzeylerinin iktisadi olarak haklı gösterilemeyecek ölçüde yükselmesinden kaynaklanır.

Neoliberalizmin dünya genelinde tam anlamıyla zafer kazanmasının önündeki son engel, Orta ve Doğu Avrupa'da gerçekleşen "kadife devrimler"le ve Sovyetler Birliği'nin dağılarak bir dizi yeni devletin kurulmasıyla birlikte 1980'li yılların sonunda ortadan kalkmış oldu. Neoliberalizmin nihai zaferini ifade eden en ünlü sloganı yine Margaret Thatcher icat edecekti: "Başka alternatif yok". Alternatifi olmayan nedir? Neoliberal bir dünya düzeni. Neoliberalizmin siyasi zaferinin kuramsal olarak daha iddialı ve daha zorlayıcı bir ifadesi Fukuyama'dan geldi: "Tarihin sonu". Bu açıdan bakıldığında neoliberalizm, hem bir ideoloji olarak sosyal bilimlere, hem de sosyal demokrasinin siyaset alanına hâkim olma yolunda ilerliyordu; yeşilci hareketler ve partiler tarafından da –zaman zaman kısmen, ancak genellikle tamamen– benimsenmişti. Şirketlerin, vakıfların ve lobi kuruluşlarının sözcüleri olarak hareket eden bu kesimlerin temsilcileri, ister bilinçli olsun ister olmasın, neoliberal hegemonyanın somut örneklerini ortaya koyuyorlardı.

Neoliberalizm oldukça iyimser bir ideolojidir, çünkü insanlığın tüm sorunlarına çözüm bulacağı varsayımını benimser. Ancak, neoliberalizmin sonucu kesinlikle ikna edici değildir. Küresel kapitalist mekânda rekabetin sürekli artırılması anlayışına işaret eden bir dizi basit kuralı takip eden neoliberalizmin siyasi uygulaması, bir yandan demokratik siyasetin etkisinin azaltılmasını, öte yandan ise devletlerin, güçlü özel kapitalist eyleycilerin [*agency*] piyasa güçlerini kullanmalarına destek olmalarını gerektirir. İşsizlik neredeyse istisnasız her ülkede yükselmiştir. Gelir ve servet bölüşümü birçok ülkede ve dünyada daha eşitsiz hale gelmiştir. 2005 itibarıyla küresel gelir bölüşümünü gösteren Gini katsayısı⁶⁵⁴ 0,892'di (başka bir deyişle, dünya nüfusunun yüzde 10'u küresel refahın

654 Gini katsayısı, gelir bölüşümünün ne ölçüde adil olduğunu gösteren istatistiksel bir orandır. 0 ile 1 arasında değer alabilen katsayı 1'e yaklaştıkça gelir bölüşümünün daha az eşitsiz olduğuna işaret eder –çev.

yüzde 90'ından faydalanırken, yüzde 90'ı ise yalnızca yüzde 10'u ile yetinmek zorunda). İktisadi kalkınma her yerde krizlerle cebelleşiyor. 1980'lerin borç krizlerinden tutun da 1990'ların finansal krizlerine gelinceye değin, finansal piyasaların serbestleştirilmesinin toplumlari birbiri ardına istikrarsızlığa sürüklediğı görülüyor. Toplumsal bağlamından koparılan piyasanın dünya genelinde hâkimiyet kurması, toplumsal dokuyu fazlasıyla tahrip ediyor –dolayısıyla, Margaret Thatcher'ın "toplum diye bir şey yoktur" şeklindeki sapkın iddiasının geçerliliğini çelişkili bir şekilde güçlendiriyor.

Piyasaların tüm sorunlara çözüm bulacağı anlayışının çevre sorunlarına bile uygulanabileceğı düşünülüyor, çünkü piyasaların (von Hayek'in fazlasıyla tekrar ettiği gibi) keşifler, dolayısıyla da teknik ve örgütsel yenilikler yapmak için elimizdeki en iyi yöntem olduğu düşünülüyor. Neoliberalizmin bu alandaki hegemonyasının en iyi örneklerinden birine, CO₂ emisyonunu [*salınım*] azaltmanın en etkin (bazılarına göre yegâne) aracının emisyon ticareti olduğu savında rastlıyoruz. Atmosferi kirlatme haklarının alınıp satılacağı bir piyasanın oluşturulması fikrinin, anayolcu akademik çevreler, siyasi kadrolar, iş ve finans çevreleri, hatta yeşilci partiler, STK'lar ve sendikalar tarafından yaygın biçimde benimsendiğı görülüyor. Yalnızca birkaç solcu akademisyenin ve siyasi hareketin, emisyon ticaretinin ekolojik açıdan anlamlı olduğundan şüphe ettiğini görüyoruz. İş ve finans dünyası, şirketlerin asla ödemek zorunda olmayacakları emisyon haklarının maliyetlerinin hesaplanmasına dayanan ve risksiz kâr elde edebilecekleri yeni bir piyasada yeni iş olanaklarına, yeni bir yatırım alanında kâr fırsatlarına kavuşacaklarını düşünüyorlar.

Peki, yeşilci partilerin temsilcileri ile konuyla ilgili çevrebilimciler niye bu fikri destekliyorlar? Bazı durumlarda bunun tamamen saflıktan kaynaklandığı düşünülebilir; ancak çoğu durumda asıl sebep, yeterli çözümü yalnızca piyasaların sağlayabileceğini kabul eden inanç sisteminin giderek yaygınlaşmasıdır. Öte yandan, piyasalar ancak hayati öneme sahip bazı önkoşulların yerine getirilmesi durumunda çalışabilirler: Özel mülkiyet haklarının kurumsallaşması ve ardından da (ister özel kesimce ister kamu kesimince sağlanıyor olsun) tüm malların metalaştırılması. Küresel finans piyasalarının, menkul kıymetleştirilmiş "kirlatme hakları"ndan oluşan oldukça sıradışı metaları dolaşıma sokması gerekiyor. Bu önkoşullar manzumesi, özelleştirmeyi, serbestleştirmeyi ve finansal küreselleşmeyi destekleyen ilave bir araç olma işlevi görüyorlar. Atmosfer kirliliğinin kurgulanan ikili niteliğı (havaya bırakılan gerçek CO₂ emisyonları ve piyasalarda alınıp satılan kâğıt emisyonlar), neoliberalizmin ülküsel dünyasına adeta tamamen uygun düşüyor. Herkesin kullanıma açık olduğu yadsınamayacak bir gerçek olmasına karşın, devlet ya da uluslararası kuruluşlar marifetiyle CO₂ emisyonlarının atılabileceğı yasal bir çöp boşaltma alanı olarak görülen atmosferimiz gide-rek özelleştiriliyor. Yeni metaların (kirlatme sertifikalarının) alınıp satılabileceğı liberal piyasalar oluşturuluyor. Finansal yatırımcılar, yenilikçi ve kârlı finansal araçlar sunmak, dünyadaki likidite fazlasının bir kısmını emmek amacıyla yaratılan bu yeni alana akın ediyorlar. CO₂ emisyonlarının azaltmak üzere tasarlanan emisyon ticareti, finansal spekülasyonun yeni bir aracına dönüşmüştür. Neoliberalizm, "toplum diye bir şey yoktur" demekle kalmıyor, doğa diye bir şeyin de olmadığını söylüyor. Piyasalarda alınıp satılabilecek menkul kıymetler hâline dönüştüğü zaman doğayla ilgileniyor.

Neoliberalizmin hem topluma hem de doğaya tepeden bakması, dünyayı algılama

tarzının sonucudur: Dünya, doğanın koordinatlarından yoksun, mekânın ve zamanın olmadığı bir dünyada akılcılığını kullanan *homines oeconomice*'lerden⁶⁵⁵ meydana gelir. Bu yapay yaratıkları, Goethe'nin *Faust*'undaki⁶⁵⁶ *homunculus*⁶⁵⁷ ile karşılaştırmak mümkün. Öte yandan, Marx'ın *Grundrisse*'de⁶⁵⁸ kullandığı "zamanın mekân tarafından ve mekânın da zaman tarafından [kapitalist] yok edilişi" deyişinin en eksiksiz ve en coşkulu ifadesine, zamanın ya da tarihin, mekânın ya da egemenlik alanlarının [*teritorya*] özgünlüklerine aldrış etmeyen neoliberal inançta rastlıyoruz. "Washington Uzlaşması" gibi hazır mönülerin hazırlanıp dünyanın tüm ülkelerinde uygulanması ancak bu indirgemeci yaklaşım sayesinde mümkün olmuştur –bu ülkelerin aslında yalnızca iki ortak noktaları bulunuyor: Ağır borç yükü altında olmaları ve küresel finans piyasalarının kurallarına uymaları.

Toplumların ve doğanın hesaba katılmaması nedeniyle neoliberal gündemin uygulanması, finansal sermayenin gereksinimlerinin karşılanmasının gerektirdiği ölçüde acımasız olabilir. Hissedarlar, yatırımlarının karşılığında yüzde 20'yi aşacak yüksek getiriler isterler. Getirileri son kertede ancak emeğin ve doğanın aşırı sömürülmesiyle yükseltilebilecek olan finans mekânları arasındaki küresel rekabet sonucunda faiz oranları ve yatırımların getiri oranları yukarı tırmanıyor. Dünün paleoliberallerinin ve bugünün neoliberallerinin, her yerde ve her şey için serbest piyasalar kurulması yoluyla uluslararası işbölümünün yaygınlaştırılıp derinleştirilmesinin ulusların refahını yükselteceğini savunmalarının gün geçtikçe içi boş bir vaat hâline gelmesi bundan dolayıdır. Milyarlarca insanın yaşam deneyimleri, neoliberalizmin yağmacı, emekleriyle geçinen insanlara zarar veren, yerel ve küresel ekosistemleri tahrip eden bir düzen olduğunu gösteriyor. Neoliberalizm, dünyada barışı da tehdit ediyor. Çünkü, artıklara el koyulması, dünya emekçilerini soymaya hizmet eden iktisadi mekanizmaların ayakta kalabilmesi için (askerî güç dâhil) zora başvurulması-na da bağlıdır. 21. yüzyılın ilk on yılında neoliberaler ve yeni muhafazakârlar, Bush-Cheney tarzı saldırgan bir siyasi-iktisadi projenin uygulanması hedefi etrafında birleşmişlerdir.

Bu proje, serbest ticaretin ateşli bir taraftarı olmakla birlikte korumacı yönleri olan Denizcilik Yasası'nı, "medeni" uluslar arasında aristokratik *noblesse oblige*⁶⁵⁹ temelinde yürütülecek diplomatik ilişkileri ve medeni ulusların askerî güç kullanarak "barbarlar"ı yok etmelerini destekleyen Adam Smith'in paleoliberal görüşlerinden pek de farklı değildir. Ancak, burjuvazinin, yerkürenin tümünü kapitalist değer zincirine eklemlenemeyip, insana yakışır bir işe ve yaşama sahip olmak için sınıfsal çıkarlarını savunmaya çalışanları bastırma misyonunu icra edenleri desteklemenin sonuçları, 19. ve 20. yüzyıllarda insanların burjuvazinin projesine karşı ayaklanmasıyla birlikte çok geçmeden hissedilmisti. Paleoliberal ataları gibi neoliberalizmin 21. yüzyıldaki taraftarları da eninde sonunda ektiklerini biçmek, yeni bir ayaklanma dalgasının yaratacağı girdapla boğuşmak zorunda kalacaklar.

655 İktisadi insan –çev.

656 Bkz. *Faust*, çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, Sosyal Yayınları, 2003 –çev.

657 Simyacılığın yaratabileceğine inanılan minyatür insan –çev.

658 Bkz. *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi için Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 2008 –çev.

659 "Asaletin görevleri vardır" anlamına gelen Fransızca deyiş, hâkim sınıfların sorumlulukları olduğunu ve gerektiğinde fedakârlık yapmak zorunda olduklarını ifade eder –çev.

NEOLİBERALİZM VE BÜYÜK HAYAL KIRIKLIĞI

Gregory Albo

Neoliberalizm, siyasi bir proje olarak 1970'li yıllarda sahneye ilk kez çıktığında, sol çevrelerin çoğu 'bunun gerek siyasi, gerekse iktisadi açıdan sürdürülebilir bir proje olmadığına kesin gözüyle bakıyordu. Ronald Reagan, Margaret Thatcher, Helmut Kohl ve Brian Mulroney gibi Yeni Sağ rejimlerin sınıf çatışmasını şiddetlendirip piyasa popülizmi ideolojisini yaygınlaştıracakları, ancak kurumsal ve siyasi olarak arkalarında kalıcı bir miras bırakmayacakları söyleniyordu. Bu hükümetlerin büyük bir şamatayla ilan ettikleri (ve uluslararası finansal kurumların siyasi cephanesine dâhil edilen) parasalci ve serbest piyasa yanlısı politikalar, savaş sonrasının canlanma dönemini sona erdiren iktisadi sorunların katlanarak büyümesine yol açabilirdi. Fordizm sonrası dönemin teknolojileri ve örgütlenmesi, kapitalist piyasalarla firmaların kendi başarılarına sağlayabileceğinden çok daha büyük kurumsal kapasiteler gerektiriyordu. Üstelik, giderek büyüyen sivil toplum hareketleri, geleneksel işçi sınıfı sendikaları ve partileriyle siyasi bir mutabakat oluşturmaya başlamıştı: "Yeni zamanlar" için evvelce ezilen toplumsal kimliklere uygun düşecek yeni bir eşitlikçi siyaset biçimlendiriliyordu.

Zamanın siyasi meselesi, böyle bir "akılcı sol"un oy kullanma ve programatik gündemi –buna ilk işaret edenlerden birisi Eric Hobsbawm'di. Disiplinli sendikalar, yeni toplumsal hareketler ve komünistlerin de desteklediği sosyal demokrat partiler koalisyonu üzerine inşa edilecek bir "halk cephesi" hükümeti olasılığı, neoliberal ara dönemin öncekiyle sonrası arasındaki bağlantının temeli olma işlevini üstlenecekti. Hobsbawm, bundan yirmi yıl önce 1986'da, "harabeye dönmüş dünyanın ve İngiltere'nin sorunlarını çözmenin yolu olarak zenginlerin daha da zenginleşme hakkını savunan banliyö haçlılarının özelleştirmeci 'serbest piyasa' ideolojisinin, neoliberallerin performansı yüzünden insanların çoğunun gözünde itibarını hepten kaybettiği" sonucuna daha o zaman ulaşmıştı: "Şanslarını kullanmışlardı, sonuç ortadaydı".⁶⁶⁰

Hobsbawm'ın "akılcı sol"u, Yeni Sağ hükümetler yenilip sosyal demokrat partiler yeniden iktidara geldiklerinde, ilerici bir reform gündeminin yeniden kendisini dayatacağı

beklentisi içindeydi. Bu stratejinin başarısız olması, neoliberalizmin verdiği siyasi derslerden belki de en sancılısı olmuştur. İngiltere’de Blair, Almanya’da Schröder’den tutun da Güney Afrika’da Mbeki, Brezilya’da Lula’ya varıncaya kadar 1990’lı yıllarda iktidara gelen sosyal demokrat hükümetler, neoliberalizmin küresel ilerleyişini desteklemekte en az selefleri kadar güçlü olduklarını ispat ettiler. Kamu politikasına kılavuzluk edecek ideolojik bir çerçeve olarak konumunu iyice sağlamlaştıran neoliberalizm, gerek sosyal demokrat hükümetlerin yönetimi sırasında, gerekse ABD’de Bill Clinton’un başkanlığı sırasında “meşru” siyasetin sınırlarını belirledi. Daha saldırganlaşan Batı emperyalizmi, askerî ve siyasi müdahale etme becerisini dünya çapında genişletti; başta Çin ve Doğu Avrupa olmak üzere, yeni birikim bölgelerini küresel sermaye devrelerine eklemledi; toplumsal eşitsizliklerin giderek artmasına ve kamu altyapısının çökmesine rağmen, vergi indirimleri ve sosyal kemer sıkma politikalarını yaygınlaştırmaya devam etti. Bin yılın sonuna gelindiğinde, ileri kapitalist ülkelerin çoğunda merkez sağ siyasi hareketler yeniden iktidara geldiler.

“Bir kriz durumunda,” diyordu Gramsci: “eğitilmiş kadroları geniş olan hâkim sınıf, kadrosunu ve programlarını değiştirir; tabi sınıflardan çok daha hızlı hareket ederek elinden kayıp gitmekte olan kontrolü yeniden ele geçirir. Evet, belki fedakârlıklar yapmak, belki demagogik vaatlerde bulunarak belirsizliklerle dolu bir geleceğin getireceği tehlikeleri göğüslemek zorunda kalabilir; ancak gücü elinde tutar, gücünün bir süreliğine de olsa arttırır ve bu gücü rakibini ezip, rakibinin lider kadrolarını dağıtmak için kullanır”.⁶⁶¹ Neoliberalizm de kadro ve program değişiklikleri yapmış, demagogik vaatlerde bulunmuş ve güç kullanmaya yönelmiştir. Neoliberalizm, siyasi ve iktisadi güç merkezlerinde şaşırtıcı bir siyasi direnç göstermeye devam ediyor; devlet organlarında kurumsallaştırmıştır; finansal ve sınai sermayenin iktisadi hesabını tutuyor; sendikalarla sivil toplum kuruluşlarının davranış normları ile stratejik tepkilerinde de içselleştirilmiştir. Neoliberal program itibarını kaybetmiş olabilir, hoşnutsuzların sayısı giderek artıyor olabilir; ancak, siyasi güç dengesi göz önünde tutulduğunda, henüz “neoliberalizm sonrası”ndan (özellikle de siyasi militanlar açısından) gerçekten de bahsedilmesini anlamlı kılacak herhangi bir değişiklik olmamıştır.

NEOLİBERAL DEVLET

Neoliberalizmle ilgili hatalı siyasi yorumların kaynağında sürekli tekrarlanan kavramsal yanlışlar yatıyor. Solun standartlaşan suçlaması, (özellikle de sermayenin, piyasaların, bilginin ve teknolojinin ulus-devletin gücünün sınırlarını aşmış olduğu düşünüldüğünde) “yanlış bir ölçek”te minimal devlet anlayışını uygulamaya çalışan neoliberalizmin “kötü bir politika” olduğu şeklindedir. Bunun tam tersini savunan görüşe göre, neoliberalizm her şeyden önce kapitalist kuvvetlerin stratejik bir tepkisidir; bu tepki işçilerin direnişini kırabilir, ancak yayılmaya devam eden kapitalist krize çözüm

661 Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, New York: International Publishers, 1971, s. 210-11 [Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları Seçmeler, çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, 2003].

bulmaktan acizdir. Bu iki zıt konumun, ne neoliberalizmin kalıcılığını açıklamamızda, ne de solun açmazını anlamamızda bize pek yardımcı dokunduğunu söylemek mümkündür. İradecilik ve kadcercilik, siyasi düşüncede eş derecede yarırsızdır.

Öncelikle neoliberalizmin, hâkim sınıfın, soldan meydan okumalara yanıt vermek için hazırladığı siyasi bir program olduğunun anlaşılması gerekiyor. 1970'lerdeki krizde ilk siyasi adımı solun attığı unutulmamalı. Reflasyon⁶⁶², yeniden bölüşüm ve toplumsallaştırma gibi bir dizi stratejiyi harmanlayan öneriler gündeme gelmişti: İsveç'te Meidner Planı, ABD'de Humprey-Hawkins Tam İstihdam Yasa Tasarısı lehine ortaya çıkan yurttaş hareketlenmeleri, Kanada'da sol-milliyetçi yönelim, İngiltere'de Bennci sol, Avrupa komünizmi ve Güney genelinde yaşanan devrimci/milliyetçi ayaklanmalar.⁶⁶³ Neoliberalizm, bu hareketlerle kadroların ezilmesi gerektiğini fark edenlerin politikasıydı.

Savaş sonrası dönemde, Hayek, Friedman ve Buchanan'ın çalışmalarında somutlaşan neoliberal düşünce, "köleliğe giden yol" olduğunu düşündüğü Keynesçiliğe ve refah devletine karşı amansız bir muhalefet yürüttü. Bu kesimin ticaret, para politikası ve vergilendirme konusundaki görüşlerine, başta Anglo-Amerikan kurumları olmak üzere, politika tartışmalarında her zaman yer veriliyordu. Siyasi bir uygulama olarak neoliberalizm, solun etkili taleplerini sınırlamak amacıyla daha disiplinli bir para politikası ve daha serbest piyasalar taleplerini dile getiren politikalar olarak ortaya çıktı. İşçi sınıfının kazanımlarını elinden alacak "pasif bir devrim" gündemiyle 1980'li yıllarda iktidara gelen Yeni Sağ hükümetler, devletin fiilen tüm faaliyet alanlarını kapsayacak biçimde siyasi çerçeveyi genişlettiler. 1980'li yıllarda iktisadi yavaşlamayla birlikte toplumsal eşitsizlikleri ve kapitalist toplumsal ilişkilerin uluslararasılaşmasını arttıran politikalar izlediler; "rekabetçi kemer sıkma politikaları"⁶⁶⁴ genelleştirdiler. Ücretlerin bastırılmasını, sosyal programlarda kesintiler yapılmasını ve serbestleştirilmiş piyasalarda ihracata dayalı büyümeyi içeren neoliberal politikalar, iktidarda hangi parti olursa olsun tüm dünya ülkelerinde birbiri ardına uygulanmaya başlandı.⁶⁶⁵ Neoliberalizm, öz alma isteğiyle yanıp tutuşan aydınların yaydıkları birtakım fikirler olmaktan ya da Yeni Sağcı, "piyasa popülisti" partilerin siyasi bir stratejisi olmaktan çıkmıştı artık. 1990'lı yıllara gelindiğinde neoliberalizm, toplumsal yaşamı piyasanın gerekleri doğrultusunda düzenleyen çok daha kapsamlı bir proje hâline gelmiş; mevcut gelir ve varlık bölüşümü ile dünya piyasalarının dayattığı parametreleri verili kabul

662 Reflasyon (*reflation*): Ekonomide deflasyon boşluğunun olduğu (atıl duran kaynakların olduğu ve enflasyon baskısının olmadığı) koşullarda, işsizliği azaltmak amacıyla devletin toplam talebi arttıracak makroiktisadi politikaları uygulamaya koyması –çev.

663 Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*, New York: New Press, 1996; Daniel Singer, *Whose Millennium? Theirs or Ours?*, New York: Monthly Review Press, 1999.

664 İhracata yönelik kalkınma stratejisi uyarınca, yurtiçi talebi (esas olarak ücret artışlarının üretkenlik artışlarının gerisinde kalmasını sağlayarak) azaltıp milli hasılanın ihraç edilebilir kısmını büyütme amaçlanır. Ancak, çok sayıda ülkenin eşzamanlı olarak aynı politikayı izlemesi nedeniyle talep eksikliğinden kaynaklanan küresel bir talep krizi ortaya çıkar. Rekabetçi kemer sıkma politikası (*competitive austerity*) bu durumu ifade etmektedir (bkz. Gregory Albo, "Competitive Austerity" and the Impasse of Capitalist Employment Policy", R. Miliband ve L. Panitch (der.), *Between Globalism and Nationalism: Socialist Register 1994* içinde) –çn.

665 David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

eden Üçüncü Yol'un "ilerici rekabetçilik"⁶⁶⁶ stratejilerini de bu projeye dâhil etmeyi başarmıştı. Neoliberalizm, siyasi ve toplumsal ilişkileri, yerel ve ulus-devlet düzeylerinde olduğu gibi uluslararası devletler sistemi genelinde de yeniden üreten siyasi biçim olmuştur.

İkinci olarak, neoliberalizmi, 20. yüzyılın sonlarında sermayenin genel devresinde yaşanan hayati dönüşümler bağlamında yerli yerine oturtmak gerekiyor. Eşit olmayan bir hızda ilerlemesi ve yine eşit olmayan bir mekânsal dağılım sergilemesi, yeni birikimin dikkate değer özellikleridir: Gerek toparlanan Amerikan kapitalizmiyle, gerekse hızla büyüyen Doğu Asya bölgesi ile petrol ihracatçısı bazı Körfez ülkeleriyle karşılaştırdığında, savaş sonrası dönemin denk güçleri olan Avrupa ve Japonya bölgeleri yavaşlamışlardır. Öte yandan Latin Amerika, Afrika ve Doğu Avrupa geride kalmış, hatta bu bölgeler "sermayenin imhası" [*disaccumulation*] evreleriyle karşı karşıya kalmışlardır.

Bu eşit olmayan gelişme, neoliberalizmin hüküm sürdüğü dünya piyasasında değer akışlarındaki değişmez asimetrliler yansıtmaktadır. ABD'nin cari işlemler açığının 1980'lerin ilk yıllarından itibaren sürekli yükselmesi ve buna karşılık Doğu Asya ile Körfez ülkelerinde biriken artıkların bu ülkelerin merkez bankalarının kasalarından adeta taşması eğilimi; uluslararası finansal işlemlerin ve borç düzeylerinin, ticaretteki ve yeni üretimdeki genişlemeyle karşılaştırılamayacak ölçüde hızla büyümeleri; imalat ve işleme sektörlerine oranla hizmet sektörlerinin –yalnızca finansal hizmetlerin değil, (reklamcılık, çağrı merkezleri, bilgisayar ve veri işleme, personel tedariki, danışmanlık, güvenlik, hukuk, muhasebe gibi) "üretici hizmetleri"nin de– büyümesi; önemli küresel şehir merkezlerinde üslenmiş, yeni finansal sermaye biçimlerinin kontrolü altındaki sermayenin giderek yoğunlaşması eğilimi; tüm bunlar, bahsettiğimiz değer akışlarındaki bakımsızlıkların birer yansımasıdır. Başka bir deyişle neoliberalizm, finansın önderlik ettiği dışa yönelik büyüme kalıbının hâkim olmasını sağlamıştır; bu büyüme kalıbı, yeni değerın gerçekleşmesi [*realizasyon*] için dünya piyasalarına giderek daha bağımlı hale gelmektedir –ABD'nin sürekli borçlanması ve Çin'in piyasa ekonomisine geçişi, küresel birikimin sürdürülmesi açısından en önemli savunma hatlarıdır.⁶⁶⁷

Üçüncü olarak, bahsettiğimiz dünya piyasasının değişen şekillenmesi bağlamında yeni hâkim sınıf ittifakları kurulmuştur –bu ittifaklar, ilgilendiğimiz toplumsal biçimlenişin [*formasyon*] küresel sistemin merkezinde ya da çevresinde yer almasına bağlı olarak değişiklik gösterir. Savaş sonrası dönemde, sinai ve meta sermaye arasında kurulan ittifak belirleyiciydi –bu dönemde finansal sermaye, kredi ve yatırım akışlarını kontrol ediyordu. Birikimin mekânı olan ülke ekonomisini koruyan ve yabancı (ve emperyalist) sermayeyi belli sınırlar içerisinde tutan bu ittifak, "ulusal burjuvazi" gibi hareket ediyordu. Günümüzde böyle bir ittifaktan söz etmek mümkün değil.

Neoliberalizm, finans kapitalin iktidar bloku üzerinde yeni tür bir hegemonya kur-

666 İlerici rekabetçilik (*progressive competitiveness*), Üçüncü Yol hükümetlerinin, ihracata dayalı büyümeden en fazla zarar gören kesimlerin kayıplarını telafi etmek amacıyla mesleki eğitim verilmesi gibi arz yanlı politikalar uygulamalarını ifade etmektedir (kaynak için bkz. 5. dipnot) –çev.

667 Gerard Dumenil ve Dominique Levy, *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, Cambridge: Harvard University Press, 2004; Leo Panitch ve Sam Gindin, "Finance and American Empire", *Socialist Register 2005* içinde.

masına yol açmıştır. Hissedarlık aracılığıyla şirketlerin kanuni mülkiyeti ile (şirketlerin sermaye varlıklarını kullanma tasarrufuna sahip) şirket yöneticilerinin gerçek iktisadi mülkiyeti arasındaki ayrımın daha belirginleşmesi, şirketlerde yeni örgütlenme yapılarının ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Hem hedge fonları⁶⁶⁸ ve özel sermaye grupları gibi yeni finansal eyleyiciler [*agent*], hem de (bankalar, aracı kurumlar ve tröstler gibi) geleneksel finansal edimciler [*actor*], sınai sermaye karşısında güçlendiler. Bunun sonucunda, sınai sermaye örgütsel kapasitesini geliştirerek, kendi başına birtakım finansal faaliyetlerle ilgilenmeye başladı. Bu yeni şirket biçimleri, sınai ve meta sermayenin yeniden örgütlenerek uluslararası üretim ağlarına dâhil olmasını teşvik etti. Sermayenin uluslararasılaşması günümüzde yabancı sermayenin, birçok ülkenin sermaye birikimi sağlayan sektörlerinde fonların, teknolojinin ve yönetimin sağlanmasında merkezi bir rol üstlenmesine yol açmıştır. Bu durumun çok önemli bir siyasi sonucu da olmuştur: Yabancı sermaye artık görece önemsiz bir unsur ya da ulusal kapitalist sınıflara dışarıdan dayatılan bir şey değildir. Neoliberalizm, ülke içindeki iktidar bloklarının ayrılmaz parçaları olan "iç burjuvaziler" yaratmaktadır. Neoliberalizm koşullarında, Hobsbawn'ın "akılcı solu"nun siyasi-iktisadi temelleri yok olmuştur.⁶⁶⁹

Neoliberal projenin dördüncü boyutu, devletin sermayenin devrelerine yaptığı iktisadi müdahalelerin biçim değiştirmesiyle ilgilidir.⁶⁷⁰ Bu, devletin kontrolündeki alanın basitçe piyasa karşısında sınırlandırılmasından ibaret değildir; buradaki asıl önemli nokta, devlet politikalarının sermayenin değerlendirilmesiyle ve sınıf mücadeleleriyle ilişkilendirilmesinin yeniden düzenlenmesidir. Makroiktisadi yönetim alanında, izlenen kısıtlayıcı bütçe ve borç yönetimi politikalarına, bağımsız merkez bankalarının enflasyon hedeflemesi politikası eşlik etmektedir. Bu politikalar deflasyona⁶⁷¹ yol açma eğilimi taşırlar –özel sektördeki kredi genişlemesi ve varlık enflasyonu⁶⁷² bu eğilimi kısmen telafi eder. Sanayi ve ticaret politikalarıyla araçları da uluslararası rekabet gücüne yardımcı olma ve sermayenin uluslararasılaşmasını destekleme amaçları doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Gerek makroiktisadi politikalar gerekse sanayi politikaları, sermaye ve ticaret akışlarıyla döviz kurlarının serbest olduğu varsayımına göre belirlenmektedir –aslında bu serbestlik büyük ölçüde neoliberal devlet politikalarının sonucudur.

Bu politikaların sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz: Üretimin, ticari mübadele değerlerine giderek daha fazla bağlı hale gelmesi; sermayenin, diğer toplumsal hedeflerle sosyal korumaların aleyhine olacak şekilde, vergi ve çevre konularında imtiyazlar elde etmek amacıyla düzenleyici tahkim işlevini kendi lehine kullanma gücünün artması; yatırım yapmaları

668 "Riskten sakınma fonları" diye de bilinen bu fonlar aslında yüksek riskli olmaları nedeniyle yüksek getiri sağlayabilen, ancak denetimi zor ve aşırı oynaklık gösteren fonlardır –çev.

669 William Carroll, *Corporate Power in a Globalizing World*, Oxford: Oxford University Press, 2004.

670 Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnson (der.), *Neoliberalism: A Critical Reader*, Londra: Pluto, 2005 [*Neoliberalizm: Muhallif Bir Seçki*, çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Üncel, Yordam Kitap, 2008]; Ray Kiely, *The New Political Economy of Development*, New York: Palgrave, 2007.

671 İktisadi faaliyetlerde genel bir gerileme eğiliminin ortaya çıkması –çev.

672 Varlık enflasyonu (*asset inflation*): Hisse senetleri, tahviller, gayrimenkuller, sermaye malları gibi varlıkların fiyatlarının sürekli yükselmesi –çev.

için firmalara sübvansiyonlar sağlanması ve işyerlerinde çeşitli tavizler verilmesi. Tüm bu önlemler, demokratik güçleri zayıflatırken kapitalistlerin toplumsal artığını –hem dönemsel olarak (şimdiki tüketim ile gelecekteki yatırım arasında), hem de sektörel olarak (kamu ile özel sektörün üretimdeki ağırlıkları arasında)– nasıl kullanacağı konusunda daha fazla söz sahibi olmalarını sağlar.

Uygulamada neoliberalizmi anlayanın beşinci (ve belki de en önemli) yolu, neoliberalizmin kendine özgü ve devlete içkin bir yönetsimsel yapı, kurumsal bir yapı olduğunu anlamaktan geçiyor. İleri ülke kapitalist devleti, sermayenin yeniden üretimiyle öylesine iç içe geçmiştir ki, "laissez faire"⁶⁷³ minimal devletini savunan neoliberal ideoloji tamamen saçma bir öneridir. Refahla ve yeniden bölüşümle ilgili işlevlerin yerel yönetimlere bırakıldığı, yani "aşağıya devredildiği"; sermayenin uluslararasılaşmasını destekleyen ve özel mülkiyet haklarını koruyan çeşitli politikaların, AB ve NAFTA⁶⁷⁴ gibi uluslararası devlet kurumları ile çokuluslu bloklara bırakıldığı, yani "yukarıya devredildiği" günümüzde, gerçekleşen bu değişikliğe sıklıkla "devletin içinin boşaltılması" denildiğini görüyoruz. Ancak, "içini boşaltmak" ifadesi, merkezî devletin otoriter yönlerinin daha da güçlendiğini ve idari aygıtlarının yeniden yapılandırıldığını gözden kaçırmamıza yol açan, oldukça yanıltıcı bir benzetme.

Siyasi gücün kullanılması, partiler, sendikalar ve yurttaş örgütlenmeleri gibi demokratik edimcilerle oranla merkezî devlet organlarında yoğunlaşıyor. Yürütme erkinin tek taraflı olarak ve hesap vermeksizin gücünü kullanılması karşısında, yasama organlarının güç kaybetmelerinde bu özellikle dikkati çekiyor. Savaş ilan etmeyle ve ulusal güvenlikle ilgili yetkilere bakıldığında güçlendiği açıkça gözlenen devlet erki, günümüzde anlaşmalar, sözleşmeler ve görevlendirmeler konusunda bir dizi idari önlemleri de kapsayacak şekilde genişliyor. Keza, devlet bakanlıkları da, merkezî devletin neoliberal politikaların daha ileri taşınmasında oynadığı rolü güçlendirecek biçimde yeniden düzenleniyorlar: Bütçe denetimiyle ve iktisadi uluslararasılaşmayla ilgili olan bakanlıklar güçlendirilirken, çalışma hayatıyla ve toplumsal adaletle ilgilenenler ise görece önemsizleştiriliyor. Devletin orduyla, kolluk güçleriyle ve hapisanelerle ilgili birimleri de görece güçlenme eğilimi gösteriyorlar; yalnızca uluslararası ilişkilerde değil, sivil protestolar bağlamında da devletin davranışlarında giderek belirleyici oluyorlar. İktisadi meselelerle ilgili organların faaliyetlerini daha özerk yürütmeleri sağlanarak bu kurumların demokratik hesap verebilirliklerinin azaltılması, alınan neoliberal idari önlemlerden bir başkası. Bu strateji özellikle merkez bankalarının, düzenleyici kurumların ve iktisadi kalkınmayla ilgili organların "bağımsızlık"larını güvence altına almak için kullanılıyor. İdari düzenlemelerden arındırma, özelleştirme ve piyasalaştırma tarzlarının benimsenmesi de yine benzer bir etki doğuruyor.⁶⁷⁵

Altıncı ve sonuncu olarak, neoliberal iktisadi müdahaleler, bilhassa emek piyasasını düzenleyen yasaları değiştirmek suretiyle sermaye ile emek arasında yeni sömür ilişkilerine

673 Devletin özel sektöre karışmamasını ifade eden "bırakınız yapınlar" –çev.

674 Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi –çev.

675 Colin Leys, *Market-Driven Politics: Neoliberal Democracy and the Public Interest*, Londra: Verso, 2001.

yol açıyor. Bu, ekseriyetle "toplumsal kutuplaşma" denilen bölüşüm örüntüsünü güçlendiriyor. Ücretlerin yıllık artış düzeyinin, üretkenlik artışı ile enflasyon oranının toplamından düşük tutulması yoluyla kârların net gelir içindeki payı yükseltiyor; çalışma saatlerinin uzaması, emek piyasasına girişte ırk ayrımcılığı yapılması, kayıt dışı ve güvencesiz işlerin yaygınlaşması, işçi sınıfı içindeki eşitsizliklerin artması anlamına geliyor; sosyal yardımların budanması özellikle kadınları ve göçmenleri son derece olumsuz etkiliyor; mevcut yaşam standartları kadar gelecekteki yaşam standartları da kredili yaşama bağlı hale geliyor; özelleştirmeler ve kamusal hizmetlerin sağlanmasında alınan kullanıcı ücretleri herkesin bu hizmetlerden eşitçe faydalanabilmesini engelliyor ve yaşamın her alanında insanların piyasaya bağımlılığını artırıyor.

NEOLİBERALİZME KARŞI ÇIKMAK

Neoliberalizmin hâkim olduğu dönemde sol önemli tarihsel yenilgilerle karşılaştı. Bu durum genellikle otoriter komünizmin sona ermesi, sosyal demokrasinin konumunu gözden geçirerek piyasaya ve mevcut bölüşüm ilişkilerine giderek uyum sağlaması açılarından değerlendirildi. Öte yandan, neoliberalizmle ilintili yapısal dönüşümler (istihdamın mizacının değişerek, daha ağılaşmış üretim süreçlerine ve parçalanmış hizmet teminine doğru yönelmesi; sermayenin uluslararası dolaşımının artması, devletin yeniden düzenlenmesi; işçi sınıfının kendi içinde farklılaşıp katmanlaşması), sol siyasi alternatiflerin örgütsel temellerini de değiştirmiştir. Bu gelişmeler, işyeri örgütlenmesi, siyasi liderlik ve ideolojik yaratıcılık anlamında işçi sınıfının kabiliyetlerini etkilemiştir. Neoliberalizmin en büyük siyasi başarısının özelleştirmelerde, küreselleşmede ya da finansallaşmada değil, hâkim sınıfların neoliberalizmi benimseme tarzlarında yattığının altını önemle çizmek gerekiyor: Hâkim sınıfların, solu ve işçi sınıfı hareketini yenmek, toplumdaki yalıtım, parçalamak ve kargaşaya itmek için "yukarıdan bir sınıf mücadelesi"ne kalkışabilmeleri bu sayede olmuştur.

Neoliberalizme karşı çıkışın siyasi zeminini tanımlamak son derece güç ve çetrefilli bir iş. Özgül alternatif politikalarda neoliberalizm karşıtı bir proje arayışına girmek (böylece de 1980'li yıllarda Hobsbaw'nın savunduğu "akılcı sol" halk cephesinin olabilirliğini daha da azaltmak), gösterilen tepkilerden biri olmuştur. Örneğin, Robin Blackburn'un emeklilik maaşlarının metalaşmasını konu edinen etkileyici çözümlemesi, ılımlı bir "sorumlu birikim" çağrısıyla sona erer. Roberto Unger'in, çağdaş kapitalizmin sınırları dâhilinde mümkün olan alternatif demokratik ve kurumsal düzenlemelerin dökümünü yaptığı çalışmasında da benzer bir pragmatist yaklaşım sergilenir. Neoliberal küreselleşmeyi hedef alan sayısız eleştirinin çoğunda, küresel yönetişimin demokratikleştirilmesi gibi liberal çağrılar yapılır.⁶⁷⁶ İktisadi mantığa ve siyasi sağgörüye dayanan bu gibi girişimler, solun siyasi ve kurumsal hareket alanını genişletmemiştir.

676 Robin Blackburn, *Banking on Death*, Londra: Verso, 2003; Roberto Unger, *Democracy Realized: The Progressive Alternative*, Londra: Verso, 1999; Daniele Archibugi (der.), *Debating Cosmopolitics*, Londra: Verso, 2003.

Küreselleşme karşıtı hareket, dünyanın dört bir köşesinde yaşayan ve neoliberalizmden hoşnut olmayan insanları büyük gösterilerde, Dünya Sosyal Forumu'nda ve bu oluşumun uzantılarında bir araya getirdi. Hareket, "aşağıdan yükselen" neoliberalizm karşıtı bir proje olarak kuramsallaştırıldı: Partilere ve programlara, disiplinli kadrolara ve siyasi bir çizgiye ihtiyacı olmayan lidersiz bir hareket. Solun örgütsel dağınıklığı aslında yenilenmesinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Neoliberalizmin mevcut siyasi mekânından kurtulan bir "çokluğun" ve merkezsizleşmiş "imparatorluğa" özgü yeni bir güç mantığının ortaya çıkacağını öngören Michael Hardt ve Antonio Negri, bu ikisinin birleşiminin alternatif bir dünya düzeni doğuracağını dile getiriyorlar. Siyasi iktidara yeterince karşı çıkılamamasını tersten okuyan John Holloway, bu yetersizliği "iktidar olmadan dünyanın nasıl değiştirileceği"ni kuramsallaştırmakta kullanmıştır. Naomi Klein, örgütsel derinliğin olması gerektiğini söyleyerek, küreselleşme karşıtı hareketi eleştirenleri gelişme aşamasında olan "olanakları" engellemeye çalışmakla itham etmiştir. Klein şöyle diyor: "Göbeklerden ve ispitlerden⁶⁷⁷ oluşan kaotik ağ yapısından belki de yeni bir şey çıkacak; ütopyacı bir yeni dünyanın ayrıntılı bir tasarımı olmasa da, birçok dünya –Zapatistaların dediği gibi "içinde birçok dünya barındıran bir dünya"– olasılığını koruyan bir plan çıkacak. Hareketlerin hareketi olan bu hareket, neoliberalizm yandaşlarıyla kafa kafaya çarpışmak yerine belki de onları dört bir yandan kuşatacak."⁶⁷⁸

Neoliberalizm kendisini başarıyla savunmuştur. Sonuç olarak, neoliberalizmin hüküm sürdüğü dönemde sol siyaset, bir yanda toplumsal aşınmanın daha da ilerlemesini engelleyecek kısa dönemli siyasi hesaplar, öte yanda ise topyekün toplumsal-iktisadi bir kaos olmasa bile eli kulağında olan iktisadi krizin önceden kestirilmesine dayanan (ki bu tutum aslında sol kuvvetlerin dağınıklığını ve örgütsel zaafılarını yansıtmaktadır) bir siyaset alanında gidip gelmiştir. Bundan ötürüdür ki sosyalist sol her şeyden önce yeni siyasi eyleyciliklerin [*agency*] oluşumunu güçlendirmek için durup dinlenmeden çaba göstermek zorundadır.

Sendikaların yeniden canlandırılıp, sendikalar ile yeni sektörlerde çalışan işçiler –toplumsal cinsiyet ve ırk eşitsizliklerinin giderilmesi için mücadele edenlerle, "normal" iş süreçlerinin dışında bırakılarak marjinalleştirilmiş olanlarla– arasında bağ kurulması yoluyla sınıf oluşumunun yeniden şekillendirilmesi, bu çabanın kaçınılmaz bir parçası olmalıdır. Bağımsız soldan geriye kalan unsurlar, yurttaş örgütlenmeleri ile sosyal demokrasinin dönüştürücü projeye bağlı kalan kesimleri arasında örgütsel bir yakınlaşma sağlama çabası içinde de olmak zorundadırlar. Böyle bir yeniden oluşum, 21. yüzyıl için "yeni bir sosyalizm"in gerektireceği eğitsel, iletişimsel ve kültürel kaynakların yaratılmasına dayan-

677 Bir bisiklet tekerleğinin göbeğinden dış tarafına doğru uzanan telleri (ispit) andıran (örgütsel) yapı anlamında –çev.

678 Michael Hardt and Antonio Negri, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, New York: Penguin, 2004 [*Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, 2004]; John Holloway, *Change the World Without Taking Power*, Londra: Pluto, 2005 [*İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, 2006]; Naomi Klein, "Farewell to the 'End of History': Organization and Vision in Anti-Corporate Movements", *Socialist Register 2002* içinde, s. 13 ["Tarihin Sonu" Tezine Veda ve Şirket Karşıtı Hareketlerin Amacı, çev. Anahid Hazaryan, *Teori ve Politika*, sayı 26, Bahar 2002].

dırılmalıdır.⁶⁷⁹ Tikel girişimleri yenilgiye uğratmak ve neoliberalizmde gedikler açmak için neoliberalizm karşıtı somut ittifaklar kurulması gerekecektir –yeniden oluşum süreci böylece “organik” hale gelecektir.

Neoliberalizm, cazibesini azaltan ve hâkim sınıfları küresel emellerini yeniden gözden geçirmeye zorlayan siyasi parlama noktaları yaratmaktadır. Dünya ticaretindeki dengesizlikler, askerî işgalin getirdiği çelişkiler, gelir ve çalışma cephelerindeki toplumsal eşitsizlikler, özelleştirilen kamu varlıklarının tekelleşerek etkinlikten uzaklaşmaları, küresel ekolojik krizin çözülmesi konusunda gerek karbon ticaretinin gerekse kirletme haklarının alınıp satıldığı diğer piyasaların büsbütün başarısız olmaları; tüm bu gelişmeler, neoliberalizmi hedef alan, ilham verici toplumsal ve siyasi mücadelelerin doğmasına yol açmıştır. Ancak, solun ortaklaşmacı ve demokratik niteliklere sahip yeni örgütsel kapasiteler geliştirememesi halinde, barbarlık, yani küresel neoliberalizm günden güne yaşattığı dehşeti dünyanın dört bir köşesine yaymaya devam edecektir.

679 Michael Lebowitz, *Build It Now: Socialism for the 21st Century*, New York: Monthly Review Press, 2006 [Bugünden Kuralım: 21. Yüzyıl İçin Sosyalizm, çev. Pelin Üçer ve İbrahim Akbulut, Yordam Kitap, 2008].

YAZARLAR HAKKINDA

Bashir Abu-Manneh, New York Barnard Koleji'nde dersler vermektedir.

Gilbert Achcar, Londra Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) Kalkınma Çalışmaları ve Uluslararası İlişkiler profesörü olarak çalışmaktadır.

Aijaz Ahmad, Chennai'de yayımlanan Frontline dergisinde yayın danışmanlığı görevini sürdürmektedir.

Gregory Albo, Toronto York Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde profesör olarak çalışmaktadır.

Sabah Alnasseri, Toronto York Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde dersler vermektedir.

Elmar Altvater, Berlin Free Üniversitesi Otto Suhr Siyaset Bilimi Enstitüsü'nde çalışmaktadır.

Edur Velasco Arregui, Meksiko Autónoma Metropolitana Üniversitesi'nde İktisat profesörü olarak çalışan Arregui muhalif bir sendikacı olarak tanınmaktadır.

Yıldız Atasoy, Vancouver Simon Fraser Üniversitesi Sosyoloji ve Antropoloji Bölümü'nde dersler vermektedir.

Asef Bayat, Leiden'de bulunan Modern Dünyada İslam Çalışmaları Uluslararası Enstitüsü'nde (ISIM) akademik idareci olarak çalışmaktadır.

Atilio Boron, Buenos Aires Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi profesörü olarak çalışmaktadır. Ayrıca, Buenos Aires'te bulunan Centro Cultural de la Cooperación adlı kurumda Sosyal Bilimler Alanında Uzaktan Eğitim için Latin Amerika Programı'nın (PLED) müdürlüğü görevini sürdürmektedir.

Emilia Castorina, Toronto York Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde doktora öğrencisidir.

Ana Ester Ceceña, Meksiko Autónoma Metropolitana Üniversitesi İktisadi Araştırmalar Enstitüsü'nde çalışmaktadır.

Wes Enzinna, ödül sahibi araştırmacı bir gazeteci olmasının yanı sıra Berkeley Kaliforniya Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

Marta Harnecker, Venezüella Bolivarcı devrimine bilfiil katılmış ve devlet başkanı Hugo Chavez'in danışmanlığı görevinde bulunmuştur.

Raghu Krishnan, Toronto'da mütercim tercüman olarak çalışmaktadır. 1990'larda bir süre Fransa'da yaşamıştır.

Margarita López Maya, Caracas Merkez Üniversitesi Kalkınma Çalışmaları Merkezi'nde tarihçi olarak çalışmaktadır.

Kim Moody, Labor Notes'un kurucularından biri olmasının yanı sıra Hertfordshire Üniversitesi İstihdam Çalışmaları Araştırma Merkezi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

William I. Robinson, Santa Barbara Kaliforniya Üniversitesi'nde Sosyoloji profesörü olarak çalışmaktadır.

Richard Roman, Toronto York Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde dersler vermektedir.

Alfredo Saad-Filho, Londra Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu (SOAS) Kalkınma Çalışmaları Bölümü Başkanı olarak çalışmaktadır.

João Pedro Stédile, Topraksız Tarım İşçileri Hareketi'nin (MST) ve Via Campesina'nın (Brezilya) yönetim kurullarında üye olarak görev yapmaktadır.

G.M. Tamás, Macar parlamentosunun eski bir üyesidir ve halen ATTAC-Macaristan'ın başkan yardımcılığı görevini sürdürmektedir.

Adrien Thomas, Paris I Üniversitesi'nde (Panthéon Sorbonne) siyaset bilimi alanında doktora eğitimini sürdürmektedir.

1964 yılından bu yana, sol saflarda yer alan yazarları ortak bir konunun çeşitli yönlerini incelemek üzere bir araya getiren *Socialist Register* dergisinin 2008 seçkisinde, İslam dünyasında, Latin Amerika'da ve kapitalist kuzeyde Solun önündeki zorluklar ve olanaklar sorgulanıyor. Ortadoğu'yu konu alan altı makale, İslami emperyalizm karşıtlığının ikili doğasını, Batının İslami hareketlerin bu kadar ön plana çıkmasında oynadığı hayati rolü ve siyasi bir öğreti olarak İslamcılığın çeşitli biçimlerini ele alıyor; Irak, Pakistan ve Türkiye örneklerinden hareketle din ile siyaset arasındaki ilişkiye dair somut bir anlayış ortaya koyuyor. Neoliberalizme karşı direniş, kendisini en açık şekilde Latin Amerika'nın "pembe dalga"sında ortaya koyuyor. Kitaptaki yedi makalede, Venezüella, Bolivya, Meksika ve Arjantin örneklerine vurgu yapılarak, bölge genelinde 21. yüzyıl sosyalizminin olabilirliği değerlendirilirken, Brezilya Topraksızlar Hareketi lideri João-Pedro Stédile ile yapılan röportajda ise bu ülkedeki sınıf mücadelelerine dair benzersiz bir bakış açısı sunuluyor. Doğu Avrupa, Fransa ve emperyalizmin kalbi ABD'deki neoliberalizm ve emperyalizm karşıtı direnişler üç makalede ele alınıyor. Seçki, tanınmış üç iktisatçının, küresel bir toplumsal ve siyasi denetim rejimi olarak neoliberalizmi çözümleyip, solun neoliberalizme karşı tepkisini eleştirel bir bakışla inceledikleri tartışma bölümü ile sona eriyor.

Yordam Kitap

21 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-9944-122-63-4

